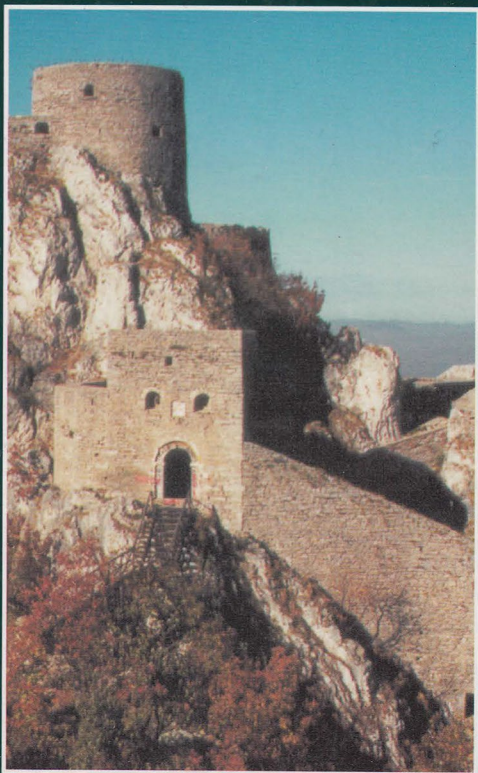

Dr. GALIB ŠLJIVO

BOSNA I HERCEGOVINA U XIX STOLJEĆU U SPISIMA STRANIH IZVJEŠTAČA

Dr. Galib Šljivo

Bosnien und Herzegowina

im XIX Jahrhundert

in Schriften ausländischer Berichterstatter

Tešanj, 2008.

Dr. Galib Šljivo

Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću

u spisima stranih izvještača

Tešanj, 2008.

KOLO VI
KNJIGA 3.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ramiz Brkić

RECENZENTI
Prof. dr. Enes Pelidija
Prof. dr. Azem Kožar

LEKTOR
Azra Šljivo

TEHNIČKI UREDNIK
Edin Mević

FOTOGRAFIJA NA NASLOVNOJ KORICI
Stari grad Srebrenik

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(497.6)"18"(093.2)

ŠLJIVO, Galib

Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću u spisima
stranih izvještača / Galib Šljivo. - Tešanj :
Planjax, 2008. - 761 str. ; 21 cm. - (Biblioteka
Logos ; kolo 6, knj. 3)

Na spor. nasl. str.: Bosnien und Herzegowina in
Schriften ausländischer Berichtertatter. -
Bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-34-042-0

COBISS.BH-ID 16601094

Bez odobrenja autora, nijedan dio ove knjige ne može se ni na koji način umnožavati.

PREDGOVOR

U ovu knjigu uvršteni su studije i članci koji su urađeni na osnovu izvještaja stranaca, koji su proputovali Bosnom i Hercegovinom u XIX stoljeću i o tome ostavili pisane tragove. U njoj su našli mjesta i izvještaji konzula, kao i ljudi sa bosanskog i hercegovačkog područja, koji su slali izvještaje stranim uredima o unutrašnjim političkim prilikama, o privrednom stanju, ili o putevima i drugim strateški važnim podacima. Neke od njih sam objavio *in extenso*.

Od novih radova našla je mjesta „Historija Like 1683.–1814.”, sa podnaslovom Bilješke o mnogim zanimljivim događajima u Lici od vremena njenog osvajanja od Turaka. (*Geschichten von der Likka (1683 – 1814). Vormerkung mehrerer Geschichten von der Licca, die sich seit ihrer Eroberung von die Türken von Zeit zu Zeit merkwürdig ereignet haben.*). Činilo mi se da je to potrebno zbog toga što su mnogi događaji, koji se spominju u ovoj kratkoj historiji, vezani su za međusobne dodire stanovnika Like i stanovnika Bosanske krajine, odnosno Bosne i Hercegovine.

Sve u svemu, riječ je o studijama i člancima koji su objavljeni u raznim naučnim časopisima, pa su tako, razasuti,

bili teže dostupni većini čitalaca, pa i naučnim radnicima. Njihovim sakupljanjem na jednom mjestu, nadam se, ta teškoća je otklonjena.

Sve ove studije i članke, objavljene u mom tridesetpetogodišnjem naučnoistraživačkom radu, još jednom sam pročitao, i provjerio podatke u njima. Uglavnom, nisam vršio promjene, odnosno, samo sam otklonio greške nastale prilikom štampanja koje su bile manje uočljive, ali sam ujednačio fusnote, po uzoru na moje radove objavljene u 2007. godini. Tekstovi su prilagođeni normama bosanskoga književnog jezika.

U Orašju, 15. septembra 2008.

G. Š.

GLAVA I

OTVARANJE „AUSTRIJSKOG CARSKOG KONZULATA” U BOSNI

12. MAJA 1808.¹

Otvaranje francuskog i austrijskog konzulata u Bosanskom ejaletu „palo“ je u vrijeme kada su granice ovog Ejaleta bile kao nikad do tada nesigurne. Dalmacijom i Dubrovačkom republikom zagospodarili su Francuzi, Srbi su se podigli na ustanak, oslobodili veći dio Beogradskog pašaluka, i sve smjelije upadali u Bosnu, Crnogorci su češće upadali u Hercegovinu, a u Sandžak i Srbi i Crnogorci. Austrija je gomilala vojsku na granici s Osmanskim carstvom. Narušeni su odnosi između velikih država, među kojima je mijenjao red i dotadašnje odnose francuski car Napolen Bonaparta. Osmansko carstvo bilo je zahvaćeno unutrašnjom krizom, koja

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Otvaranje „Austrijskog carskog konzulata” u Bosni, 12. maja 1808.”, *Istorijski zbornik*. Institut za istoriju Banjaluka. 9/IX, Banjaluka, 1988., 7-33.

je bila najizraženija u Istanbulu, ali se ona malo-pomalo širila i u ejaletima. Stanovništvo Bosanskog ejaleta bilo je uznemireno, nije se vidio kraj stalnom pozivanju muškaraca radi odlaska u rat, i stalnom sakupljanju hrane i novca za povećane troškove koji su uslijedili zbog vođenja ratova. Bilo je mnogo razloga što je bosansko stanovništvo živjelo u strahu i neizvjesnosti, pa je bilo razumljivo njihovo nepovjerenje i prema svakom strancu i političkom uplitanju sa strane u bosanske prilike.

U Bosni se nalazio valija Hozrev Mehmed-paša. Upravo je on primio francuskog generalnog konzula Pjera Davida, koji je stigao u Travnik 17. februara 1807. godine. Bio je to valija koji je razumio francuski jezik, koji je bio naklonjen Francuskoj i oduševljavao se Napolenom, pa je Pjeru Davidu i njegovoj pratnji pripremio u svom dvoru „...najljepši doček, što se dade samo zamisliti...”, a ispaljena je salva od 14 topovskih hitaca. Valija je darovao francuskom konzulu kabanicu od samurovine, koja se, inače, u Osmanskom carstvu poklanja najuglednijim ličnostima. No, varošani Travnika su mu na prvom koraku dobacivali pogrdne nazive, koji su se umnožavali sa dužinom njegovog boravka u Travniku.²

U vrijeme dolaska Pjer Davida u Travnik, u Bosni je vladao mir i nije prikupljana vojska. Ona vojska, koja je bila na Drini da bi spriječila upad Srbijanaca, bila je raspuštena. Ovu vojsku je predvodio Hozrev Mehmed-paša. Na smirivanje čarki

² HHStA W, St. K. Türkei VII/1, Tewdschihat za 1806. godinu; Za bosanskog valiju potvrđen je Hozrev Mehmed-paša, a dobio je na upravu i Sandžak Hercegovinu; Vjekoslav Jelavić, „Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807.-1814.”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*. XVI (1904.). (dalje: V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*), Sarajevo, 1904., 268-269.

na ovoj granici, po Davidovoj ocjeni, utjecao je valija svojim plemenitim i čovječnim postupanjem prema pobijeđenim srbijanskim ustanicima. U jednoj bici, u kojoj je uspio iznenaditi Srbijance, koji su se spremali da upadnu u Bosnu, napavši ih iznenada, zarobio je čak tri hiljade ljudi. Umjesto da im odsiječe glave i pošalje u Istanbul, kako su to vojskovođe Osmanskog carstva dotad činile, on im je oprostio život, a u Istanbul je, umjesto njihovih odsječenih glava, poslao njihove bajrake.

Da bi još slikovitije pokazao čovječno postupanje bosanskog valije prema pobijeđenima, Pjer David je naveo i ovaj primjer: među zarobljenicima nalazio se i jedan bajraktar, koji je, pošto je ubio četiri Bošnjaka i ranio nekoliko drugih, upao u jednu jamu, pa je tako pao u njegove ruke. I pred valijom se ovaj srbijanski ustanik držao gordo, što je imponiralo valiji, pa mu je, ne samo oprostio život, nego mu je vratio i sablju. Na to mu je Srbijanac odgovorio: „Ona nije znala braniti moj barjak, neću više da je nosim. Pa dobro – rekao je Mehmed-paša i opasao mu drugu čordu – primi ovu, pa se služi uvijek njome onako kao dosad svojom.”³ Pjer David je u svojim izvještajima hvalio bosanskog valiju, isticao njegove pozitivne osobine i kudio travničko stanovništvo što je u njemu vidjelo čovjeka koji je trebao pripremiti predaju Bosne Francuskoj. Kada su se u Travniku počeli pojavljivati francuski oficiri, stanovništvo je još više izražavalo svoje nezadovoljstvo i prema svom valiji, koji je prijateljevao sa konzulom, i prema francuskom konzulu, tako da je valija morao udvostručiti stražu koja je čuvala francuski konzulat. Pjer David procijenio je da se u Bosni nalazi oko 120.000 janjičara, ali je za ratovanje

³ V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 269.

bilo sposobno jedva 70-80 hiljada. Većina njih, a naročito njihove vođe, bili su potomci Osmana, koji su u svom ejaletu dobili i zemlje i kuće kao nagradu za vjernu službu.

Uzvišena Porta je upravo od njih tražila da brane Bosnu od neprijatelja. Ali je Uzvišena Porta dala Bosancima i privilegiju da brane samo svoju zemlju, „a to je tim pametnije, što je Bosna jedan od ključeva Osmanlijskog carstva, i što je trostruka granica utvrđena na njezinim planinama.” Uzvišena Porta je Bosancima povjerila da čuvaju granicu, i nije ih, osim u izuzetnim prilikama, pozivala da idu u rat protiv drugih država.⁴ A kad bi ih i pozivala u rat, Bosanci su se odupirali, jer su nerado napuštali svoju domovinu, posebno kad je postojala opasnost od Austrije.

Kako je Pjer David postepeno razvijao rad konzulata, počeo je pristizati u Travnik veći broj Francuza, što je izazvalo sumnju, tako je on sve više dolazio u sukob s Bosancima, pa se povećavala mržnja Bosanaca prema njemu. Ni valija nije mogao pomoći da se ova mržnja smanji, a on je, u to nema sumnje, otvoreno stao na stranu francuskog konzula. To pokazuje i ovaj govor, koji je držao na Bosanskom divanu, rekavši: „Ja sam Turčin, a ne Francuz, ali ja ljubim Francuze zbog toga što su najstariji i najiskreniji prijatelji Osmanskog carstva. Među nama nema đaura, osim loših muslimana, koji dijele ovakvo mišljenje. Teško vama, ako rasrdite Francuze, jao onima koji mene uvrijede, jer ako njih rasrdite, mene ćete uvrijediti. Ako nastane ovdje protiv njih pobuna, ja ću uzjahati konja ispred mojih mameluka, staviću do sebe konzula i udariću po buntovnicima. Zatim ću otići u Istanbul, da tražim osvetu protiv ove pokrajine, i vratiću se na čelu od 20 hiljada

⁴ V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 270.

vojnika da je kaznim. Pa, što me se tiče vaša Bosna? Ja nemam šta da izgubim; moje se žene ne nalaze ovdje, moja čast je osigurana, ja nemam bogatstva. Imam samo da sabljom branim svoj život.”⁵

Ukoliko je valija ovim govorom namjeravao zaplašiti bosanske ugledne ljude, u tome se prevario. On je, ustvari, na sebe navukao još više njihovu mržnju, i tako se odvojio i od prvaka i od naroda, pa su protiv njega uslijedile optužbe u Istanbulu. I sam valija je pričao konzulu da je protiv njega upućena žalba koja je imala šezdeset potpisa. A konzul Pjer David je saznao i to da su se bosanski prvaci, koji su imali upliva u Istanbulu, zalagali na Porti da se Hozrev Mehmed-paši povjeri uprava u drugom ejaletu, i tako lakše ukloni iz Bosne. Bosanci su okrivljavali valiju ne samo zato što se blagonaklono odnosi prema Francuzima, nego i da je uveo velike poreze za pokriće ratnih troškova; čak su tvrdili da će valija povesti i rat ako bi Francuzi zatražili, ili ako bi trebalo pomagati Francuzima. Konzul je pisao francuskom konzulu u Istanbulu, Sebastijanu, da spriječi na Uzvišenoj Porti opoziv bosanskog valije. I ova intervencija na Uzvišenoj Porti samo je mogla doprinijeti da se Divan uvjeri da je Mehmed-paša više pomagao francuskom konzulu i francuskim putnicima u Bosni nego što je to trebalo činiti jedan visoki osmanski dostojanstvenik. Osim toga, Uzvišena Porta je postavljala svoje dostojanstvenike ovisno o svojoj vanjskoj politici, koja se ovih godina brže mijenjala.

⁵ V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 270; Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade. II dio (1739.-1878.)*, Sarajevo, 1910., 23.

U aprilu i maju 1807. godine, bosanska granica bila je ugrožena od Crnogoraca i Srbijanaca. Valija je uputio vojsku u Hercegovinu, a 16. maja krenuo je i on lično na Drinu, kako bi suzbio dalji prodor srbijanskih ustanika koji su, 14. maja 1807. godine, prodrli u Bosnu. Konzul David strahovao je za sudbinu Dalmacije. Ukoliko bi Rusi, rezonirao je konzul, priskočili u pomoć Srbijancima, ako Crnogorci većom silom napadnu Hercegovinu, ako i Austrijanci stanu na stranu neprijatelja Osmanskog carstva - šta će biti sa Bosnom, šta će biti sa Dalmacijom. Zato je nagovorio valiju da se suprotstavi srbijanskim ustanicima, a valija je čekao Portino naređenje. Pošto je takvo naređenje dobio, valija je, 16. maja, sa vojskom otišao na granicu, ali je mogao sakupiti samo malobrojnu vojsku. Trebalo je da mu Sarajevo pridoda 12 hiljada vojnika, a toliko isto da dobije iz Bosanske Posavine. U Sarajevu je došlo do borbe među janičarima, pa je valiji došlo samo 500-600 ljudi, a iz Bosanske Posavine isto tako je dobio odgovor od gradačackog kapetana Osmanbega, da mu može poslati samo mali broj vojnika, pošto su mu vojnici potrebni da spriječe eventualni upad Francuza.⁶ Poslije odlaska valije iz Travnika, otežan je rad francuskom konzulu i njegovom osoblju. Konzul nije mogao naći radnike da mu obave ni kućne, ni službene poslove. Kada bi nešto tražio, uvijek je dobijao odgovor da nema. „Niko ne prima ljude za koje se znalo da su bili namješteni pri konzulatu.” Uzalud se Pjer David trudio da darovanjem novca pridobije travničko stanovništvo, ili da im ide naruku prilikom njihovog boravka u Dalmaciji. Stanovništvo ga je mrzilo, jer je mislilo da je cilj njegovog

⁶ V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 276.

boravka u Travniku: „...da mu se otme sve što ima i da se istjera iz zemlje.”⁷

I general Marmont, namjesnik Dalmacije, održavao je prijateljske odnose sa bosanskim valijom. Krajem maja 1807., obavijestio je konzula Davida da je saznao da su Austrijanci izradili plan cesta koje vode od Zrmanje u Bosnu, i tražio da to saopći valiji. Francuske vlasti bile su još obaviještene i o tome da je Austrija snabdijevala srbijanske ustanike oružjem, džebanom i hranom, pa i oficirima i tobdžijama. „U Hrvatskoj se i ne govori o drugom, do o ratu protiv Turaka i Francuza.” I stanovništvo u Bosni je znalo da se nagomilava vojska duž granice prema Hrvatskoj i Slavoniji, pa je očekivalo napad sa te strane, iako su vojne komande Vojne krajine proturala vijest o održavanju mira i dobrosusjedskih odnosa. Ove vijesti su se vrlo brzo prenosile od mjesta do mjesta u Bosni, te je zavladao opće uzbuđenje i ratna psihoza. Bosanske vlasti su imale pismeni dokaz da su srbijanski ustanici sarađivali sa bosanskim pravoslavicima u pripremanju pobune u Bosni. Zato su nadzirali sela hrišćanskog stanovništva i oduzimali oružje. Nemirno stanje i anarhija koji su vladali u Bosni, dostigli su vrhunac kada su pristigle vijesti o nemirima u Istanbulu. U Travniku su odmah iskalili svoju mržnju prema Francuzima.

Upravo tada se u Travniku nalazilo 600 francuskih tobdžija koji su trebali ići u Istanbul, ali preobučeni u rusko odijelo. Jedan francuski oficir bio je popljuvan. Francuski

⁷ *Historija dipolomacije. Prvi svezak.* U redakciji V. P. Potemkina. (dalje: *Historija diplomacije*). Zagreb, 1951., 326; Šejh Sejfudin Kemura, *Prvi srpski ustanak pod Karagjorgjem od godine 1219. po Hidžri, ili 1804. po 1 do dobitka autonomije*, (dalje: S. Kemura, *Prvi srpski ustanak*), Sarajevo, 1332. (1914.), 127-128.

konzul se uplašio za svoj život, i počeo pakovati svoje stvari. Uto je, 15. juna 1807., valija došao u Travnik. Svojim nastupom je zaustavio nasrtaj Travničana na francuske vojnike i konzula. Pošto je konzulu pripremio vrlo srdačan prijem, on mu je kazao: „...Ja jesam i ostaću uvijek prijatelj Francuza. Sretan sam da vas mogu uvjeriti da su svi prosvijećeni Osmanlije i njihova vlada nepokolebljivo odani ovim principima i ovom prijateljstvu. Sultan Selim bijaše dobar, ali slab vladar; njegov pak Divan, podmitljiv do užasa, udaraše lažan pravac u državnim poslovima, paralizirao je tok tih poslova svojom proračunatom mlitavošću, te je varao istodobno sultana i vašeg poslanika. Htjelo se uništiti ovo anarhično vijeće i povjeriti vrhovnu vlast rukama jednog jedinoga, pošto je iskustvo pokazalo da je to najbolji sistem, ali je trebalo da te ruke budu pouzdane, te je upravo stoga postavljen na prijesto sultan Mustafa. To je mlad, duhovit i ratoboran vladar. Ja sam tvrdo uvjeren, da će Francuskoj i Osmanskom carstvu ova promjena jednako dobro doći.”⁸

Francuski konzul je bio zadovoljan riječima koje mu je uputio bosanski valija, ali i sigurniji u svojoj rezidenciji. Ovo tim prije što su upravo pristigle vijesti iz Istanbula u Travnik da je Hozrev Mehmed-paša potvrđen za bosanskog valiju. Istim fermanom valiji je naređeno da okupi vojsku i da nastavi ratovanje sa Srbima. On je trebao sakupiti 25 hiljada vojnika, pa mu je odobreno da janjičarima obeća duplu ulefu. Uz grmljavinu topova i talambase pobodena su tri konjska repa, što je bio znak za okupljanje vojske i odlazak u rat pod komandom valije. U rat su pozvani janjičari, i to 19 kadiluka u kojima su se nalazili janjičari koji su činili gradsku posadu.

⁸ V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 276.

Trebalo je da sakupe po 120 janjičara. Na osnovu valijinog ponašanja poslije pristizanja fermana, konzul Pjer David je posumnjao u to da mu je Uzvišena Porta produžila boravak u Bosni. Govorilo se u Travniku da je opozvan. Stigao je, 24. jula 1808., i kapidžibaša sa novim fermanom, kojim je bosanski valija imenovan za kajmakama kapudan-paše.

Ovu vijest saopćio je lično valija francuskom konzulu, uvjeravajući ga da će on i dalje ostati prijatelj Francuza, kao što je bio u Travniku. Upravo u ovo vrijeme umro je kapidžibaša, pa se govorkalo da je otrovan, jer je sa sobom donio i katulferman za bosanskog valiju. Konzul Pjer David je izvijestio vladu u Parizu da je kapidžibaša, koji je imao preko osamdeset godina, umro od starosti. Poslije ovog događaja, francuski konzul je saznao da je Hozrev Mehmed-paša, navodno, imenovan za kapudan-pašu i da mu je sultan dao jednu svoju sestru za ženu. Sve su ovo bila nagađanja, jer je valija i dalje ostao u Travniku, ali je bilo sigurno da nije bio potvrđen u svom zvanju.

U Travniku, a i Bosni, saznalo se za Mirovni ugovor u Tilzitu, koji je sklopljen 8. jula 1807. godine, između Francuske, Rusije i Pruske, pa je tako Napoleon napustio savez sa sultanom.⁹ U Bosni se povećala mržnja prema Francuzima. Francuskom konzulu se činilo da se od tog trenutka i valija počeo kolebati. Kao i obično, francuski konzul je posjetio valiju krajem avgusta 1807. godine. Tada mu je valija pročitao jedno pismo koje je dobio iz Beograda, od nekog ruskog generala Lodoviča. Ruski general je upoznao valiju sa tim da je Rusija „darovala mir” Francuskoj, koji je važio i za Osmansko

⁹ *Historija diplomacije*, 326; S. Kemura, *Prvi srpski ustanak*, 127-128.

carstvo, pa se general nadao da će Osmansko carstvo „dopustiti da se njime okoristi i Srbija.” On je molio valiju „da ne poduzima više ništa protiv ove pokrajine.” Tako je francuski konzul, kada mu je valija pročitao ovo pismo, pokušao uvjeriti valiju da ga ništa ne sprečava da poduzme pohod na Srbe, samo ako mu se pruži zgodna prilika. Tada je valija upitao konzula zašto su u posljednje vrijeme kroz austrijske zemlje prolazili toliki Francuzi, na šta mu konzul nije znao odgovoriti, pa je to kod njega moralo izazvati nepovjerenje, jer je znao da su i kroz Bosnu prolazili Francuzi.¹⁰

U to vrijeme, u Bosni su se pronosili glasovi da će Bosna, Hercegovina i Skadar biti pripojeni Dalmaciji, što je uzrujavalo domaće stanovništvo, pa i samog valiju, tim prije što su dolazak francuskih vojnika u Bosnu vezivali za to da im je glavni zadatak da trasiraju puteve iz Dalmacije u Bosnu. I iz Beča i iz Istanbula dolazile su slične vijesti. Njima se potvrđivalo da je sultan, navodno, ustupio Bosnu Francuzima, a Srbiju Austriji. Ovim vijestima radovali su se katolici i Jevreji, a ni pravoslavni nisu bili nezadovoljni. „Jedino muslimani, koji su mnogobrojni u Bosni, boje se ovih događaja.”¹¹ Bilo je opravdano neprijateljsko raspoloženje u Bosni prema Francuzima i prema francuskom konzulu, pa i valiji koji im je bio potpuno odan. Uznemirenje naroda u Travniku bilo je toliko da je francuski konzul strahovao da bi ga mogli kamenovati, i samo mu je prisustvo valije u Travniku

¹⁰ V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 279; Miroslav Đorđević, *Politička istorija Srbije XIX i XX veka. I (1804.-1813.)*, Beograd, 1956., 164.

¹¹ V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 280.

ulijevalo povjerenje, jer je valija bio ratoborne naravi, a uz to okružen mamelucima.

Gotovo da se svakodnevno povećavalo uznemirenje stanovništva u Bosni. Početkom oktobra 1807., proširila se vijest da su Austrijanci, navodno, zauzeli Beograd, i da su banjalučki katolici pripremali neki otpor, pa, očekujući Austrijance, da su se počeli okupljati uz Savu. Neki bogat trgovac, koji je iz Broda trebao preći u Bosnu sa velikom količinom robe zadržao se tu, pošto je bio obaviješten da se u Bosni priprema buna. Ovo je toliko uzбудilo muslimane u Bosni, da su javno izjavljivali da će pobiti sve hrišćane, prije nego što u nju provale neprijatelji, i da će svim sredstvima braniti svoju domovinu i imovinu. I valija je bio uznemiren ovim glasinama, pa je pozivao čak dva-tri puta na dan francuskog konzula da mu saopći najnovije vijesti.

A onda je, jednog dana, „neki Turčin koji, je upravo stigao iz Dalmacije”, ispričao da se francuska vojska sprema da napadne na Bosnu. On je tvrdio da se u to uvjerio i vidio sve pripreme, pa odmah ide u Sarajevo, da i tamo objavi ovu vijest. Panici nije bilo kraja, te je francuski konzul pisao generalu Marmontu da mu pomogne da demantira ove glasine, jer jedino na taj način može umiriti stanovništvo u Bosni. Ali, bilo je teško suzbiti širenje ovih glasina, ne zbog toga što nisu bile istinite, nego zbog toga što je u Bosanskom ejaletu vladala ratna napetost, na zapadnim, sjevernim i istočnim granicama gomilala se vojska, a u Istanbulu su se spletke plele oko svrgavanja sultana, pa ejaleti nisu dobijali otuda ni vijesti, ni nova naređenja.

U vrijeme kad je u Bosanskom ejaletu vladala najveća neizvjesnost dobio je valija, 15. novembra, obavijest da je opozvan. Nekoliko dana iza toga, njegov kapuće-haja iz

Istanbula ga je obavijestio da je Divan ipak odlučio da i dalje ostane u Bosni. Uskoro su stigla i dva tatara iz Istanbula, koji su donijeli Hozrev Mehmed-paši ferman, počasnu sablju i kabanicu na dar. Njima je priređen sjajan doček. Ali Mehmed-paša ipak nije dugo ostao u Bosni: 2. januara 1808. godine je, na čelu svoje malobrojne vojske, otišao na granicu Bosne da se više ne vrati u Travnik.

U ovakvim prilikama, kada je u Bosni vladala opća neizvjesnost u iščekivanju napada Francuza, Austrijanaca i Srbijanaca, pristizale su vijesti da je i Austrija, kao što je to već učinila Francuska, postavila u Travniku svoga konzula.

Za prvog austrijskog konzula u Bosni, general Klajn je, 16. maja 1807., predložio Paula fon Mitesera (Paul von Mitterser), koji je do jula 1807. godine imao čin majora, a od tada potpukovnika.¹² S obzirom na to da je bio rođen 1757. godine, tada je imao 50 godina, pa se može zaključiti da je bila riječ o iskusnom čovjeku. Dvorsko ratno vijeće je, 20. novembra 1807. godine, obavijestilo Mitesera da ga je car imenovao za konzula u Travniku. To je bio znak posebnog povjerenja carskog dvora koja mu je ukazana. On je trebao odmah početi sa pripremama za dolazak u Travnik, a u te pripreme uključeno je bilo i to da se pobrine za jednog tumača i jednog pisara. U tome je trebalo da mu pomognu i pogranični generali u Petrovaradinu i Karlovcu, da ga upoznaju i sa svim predmetima koje su oni vodili sa bosanskim valijom i susjednim bosanskim vlastima.

¹² HHStA W, St. K. Türkei VII/2, Tewdschihat za 1807.; Krajem 1807. godine, za valiju Bosne imenovan je Sulejman-paša; Aleksa Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga IV– godina 1807.*, Subotica, 1938., 553.

I još dok nije dobio ferman i berat iz Istanbula, on je trebao stupiti u pismenu vezu sa bosanskim valijom i naglasiti kako austrijski dvor, koji održava s Uzvišenom Portom najbolje susjedske veze, upravo zato šalje svog konzula u Travnik. Na to je Miteser odmah predložio osoblje potrebno za konzulat. Za pisara konzulata predložio je nekog Pavla Markovića ili Markovca, koji je do tada obavljao poslove pomoćnog učitelja u Zemunu i imao lijep rukopis; trebalo mu je osigurati 400 florina plate na godinu. Za svog tumača, Miteser je predložio Nikolu Rotu (Nikolaus Rotta), koji je radio punih 13 godina sa Miteserom u Zemunu, a trenutno je obavljao poslove kontumac-tumača u Županeku. Rota je poznao ophođenje s osmanskim podanicima, govorio je francuski, italijanski, turski, ilirski i grčki, a ponešto je znao i pisati na italijanskom jeziku. U njega je Miteser imao puno povjerenje i predlagao je za njega godišnju platu do 800 florina.

Osim toga, Miteser je tražio da mu se odmah iz arhiva pošalje jedna karta Bosne i Hercegovine, koja mu je trebala služiti ne samo za bolju orijentaciju, nego i da bi na njoj mogao uočiti nedostatke, koje bi onda mogao dopuniti provjeravanjem stanja na licu mjesta, što bi bilo korisno pri sačinjavanju nove karte. On je tražio i štampane trgovačke senete, koje su sklopljene sa Rusijom i Osmanskim carstvom u vrijeme cara Josipa II. Tražio je i tekst Mirovnog ugovora u Svištovu, koji bi prepisao za jedan dan. Paul fon Miteser je znao da piše turski, ali je slabo govorio ovim jezikom, pa je molio da mu Carsko-kraljevska akademija iz Beča ustupi knjigu Kolar, ili neku drugu (samo ne Meninskog), kako bi naučio način oslovljavanja. O sebi je Fon Miteser kazao da je miran čovjek, koji vodi jednostavan način života, i nije naučio da živi na

visokoj nozi, ali da je od ovog načina života morao odstupiti u ulozi austrijskog konzula, da će se u Travniku morati upoređivati sa načinom života koji vodi francuski konzul, kako ne bi okrnjio ugled austrijskog carskog dvora kod bošanskog stanovništva.

Zato je tražio da mu se osigura konj, ekipaža, konzulska uniforma, a i novac za kupovinu poklona, koje je morao davati prilikom susreta s uglednim ljudima u Bosni. Pretpostavljao je da će mu za putovanje u Travnik trebati 4.000 guldena, pošto će, osim troškova prijevoza morati da krišom, u vidu napojnica, daje mnogim ljudima koji mu budu na putu pomagali. Posebno je molio da, u slučaju njegove smrti u Osmanskom carstvu, austrijski dvor osigura penziju njegovoj supruzi i djeci.¹³ U isto vrijeme su novoimenovanom konzulu date instrukcije za rad konzulata. Zadatak mu je bio da:

1. promatra, u političkom i u vojnom pogledu, događaje u Bosni i pograničnim ejaletima;

2. prati sve ekscese koje turski podanici učine na granici i da odmah pregovara s valijom, tj. da ne čeka na posebne naredbe, da se izbjegnu neželjeni događaji;

3. nastoji dobiti povjerenje katolika koji su naseljeni po mnogim mjestima u Bosni, a koji su bili privrženi Austriji, te da ih stalno podržava i pametno savjetuje;

4. istraje na doslovnom ispunjavanju odredaba postojećih traktata kojima je Austrija dobila posebne pogodnosti u obavljanju trgovačkih poslova u osmanskim pokrajinama, kako bi se austrijska trgovina uspješnije obavljala.

¹³ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35. Beč, 11. decembar 1807.

Dajući ove instrukcije, Dvorsko ratno vijeće posebno je istaklo potrebu da naglasi važnost praćenja događaja u Bosni i odnosa između Dalmacije i Bosne. U prilikama koje su tada vladale, u ovim krajevima, konzul je trebao budno motriti na odnose bosanskog valije i dalmatinskog namjesnika u okviru općeg širenja ruskog i francuskog utjecaja, koji su sa te strane dolazili. Austrijskim vlastima bilo je dobro poznato da je francuski konzul u Travniku, Pjer David, već potpuno pridobio bosanskog valiju za interese Francuske; on je pridobio ne samo valiju, nego i više uglednih ljudi iz njegove okoline, posebno njegovog ljekara. Francuski konzul se uveliko trudio da pridobije i katoličko svećenstvo, koje je imalo veliki upliv na svoju pastvu, ali mu do sada ipak to nije pošlo za rukom. Ljekar je nedavno bio upućen u Dalmaciju i, pošto je njegovo putovanje bilo obavijeno velom tajnosti, u Beču su s pravom zaključivali da je bila riječ o poslovima uhođenja.

Pjer David je pratio sva zbivanja u Srbiji, pa je, između ostalog, uputio kod Karađorđa četiri francuska oficira, sa kojima je stalno održavao vezu, pa nije bilo teško zaključiti da je i ovdje bila riječ o tajnim planovima o kojima se malo znalo. Pravoslavno stanovništvo u Bosni bilo je oduševljeno pobjedama Srbijanaca, te je sa prigušenim zadovoljstvom očekivalo da Srbijanci prodru u Bosnu i da im se pridruže. Prilike u Bosni bile su takve da je Uzvišena Porta upravo u ovo vrijeme u više navrata zahtijevala od bosanskog valije da sakupi Bosance i napadne iz Bosne na srpske ustanike, ali su Bosanci odbijali ta naređenja, izgovarajući se da ne mogu ostaviti svoje domove bez naoružanih ljudi, jer se boje napada Austrijanaca. Miteser je dobio zadatak da u svakoj prilici uvjerava i smiruje i valiju, i Bosanski divan, i stanovništvo, tvrđnjom da nema ni spomena o pripremanju napada na Bosnu

s austrijske strane, i da su te glasine širili neprijatelji saradnje između Austrije i Osmanskog carstva, a ako se i dovlači vojska na granicu, to je samo zato da se utvrdi granica. Austrijski konzulat je trebao imati razgranatu mrežu špijuna i biti pravovremeno obaviješten o kretanju stranih osoba u Bosni i Hercegovini. Trebalo je da se odmah sazna da li se u Bosni nalazi neko francusko stovarište, u kakvom je stanju, i u kakvoj je vezi sa Bosnom. Zato konzul mora sarađivati sa kontumacslužbom na granici koja će ga obavještavati o ulasku i izlasku stranaca.

Posebno je konzul bio dužan pratiti vojne prilike. U prvom redu je trebao budno pratiti održavanje veza bosanskog valije sa komandantima i namjesnicima susjednih osmanskih teritorija. Trebao je organizirati prikupljanje podataka o Dalmaciji, bivšoj Dubrovačkoj republici i Kotoru, i saznati podatke o širenju utjecaja Francuza. Posebno je trebao pratiti sve događaje na Drini i odnose sa Srbijancima. Konzul je tako morao pratiti sve događaje u Bosni, pa iako u instrukcijama nije bilo posebno naglašeno, on je morao budnim okom pripaziti na to kako francuski konzul uspijeva širiti francuski utjecaj u ovoj pokrajini. Nije to bilo lako u prilikama koje su vladale u Bosni, kada je domaće stanovništvo zaziralo od svakog stranca, a posebno Austrijanaca i Francuza.

Konzul Miteser je drugu tačku instrukcija, koja se odnosi na ekscese na granici, mogao kudikamo lakše ispuniti. Od njega se tražilo da dobro prouči sve traktate između Osmanskog carstva i Austrije, a posebno odredbe o granici. Trebao je zato od graničnih komandi Vojne granice preuzeti sve neriješene predmete i u Travniku istrajati na njihovom rješavanju. Naročito je morao insistirati na tome da budu provedene odredbe iz 1795. godine. Kao što su svi putnici koji

su dolazili u Bosnu bili i dotad dužni prikupiti što više podataka o ovoj osmanskoj provinciji, tako je i Miteseru bio postavljen taj zadatak. On je trebao sa sobom imati kartu i na licu mjesta provjeravati tačnost unesenih podataka, eventualna odstupanja marljivo ubilježiti, ali i uočavati nove podatke, sa ciljem da predlaže izmjene unesenih podataka.

Da bi konzul mogao ostvariti postavljene zadatke, za sebe je trebao pridobiti domaće stanovništvo. Pretpostavljalo se da je katoličko stanovništvo privrženo Austriji, a naročito svećenici. Biskup, koji se nalazio u manastiru u Fojnici, imao je austrijsku godišnju potporu od 400 florina, pa je trebalo da se Miteser osloni na njega. Konzulu je naglašeno da se u Bosni nalaze tri velika samostana: Sutjeska, Fojnica i Kreševo, a u njima se, osim biskupa, nalaze i drugi utjecajni svećenici. Iako austrijski dvor nije mogao da ih više finansijski pomogne, ipak ih je trebalo uvjeravati da on o njima vodi stalno brigu, pa je i otvorenje austrijskog konzulata u Travniku dokaz za to.

Pri ispunjavanju četvrte tačke instrukcija, konzul je trebao ostvarivati odredbe zaključenih ugovora s Osmanskim carstvom. Riječ je bila o ispunjavanju traktata sklopljenih 1784. i Mirovnog ugovora koji je sklopljen 1791. u Svištovu. Na osnovu ovih ugovora, regulirana su pitanja austrijske trgovine u Osmanskom carstvu. Pošto su sa Bosnom obavljali znatne trgovačke poslove, ponajviše na pograničnim raštelima, to je Austrija bila zainteresirana da se trgovina stalno razvija i povećava. Trgovački poslovi su stagnerali posljednjih godina, pa čak i opadali, zbog čega su trpjeli austrijski pogranični krajevi. Budući da je Austrija imala više proizvoda za razmjenu, a naročito fabričke robe koja je bila potrebna stanovništvu Bosne i Osmanskog carstva, uz to da u Bosni ima mnogo marve za klanje, čime je oskudijevala Austrija, to je

konzul imao zadatak da prouči uzrok smanjenja trgovine, da otkloni teškoće i poveća trgovinsku razmjenu. U tadašnjim prilikama, konzulu je preporučeno da se trgovina na pograničnim raštelima može obavljati i trampom, i tako izbjeci upotreba zvečećeg novca. Austrija je insistirala na većoj trgovini sa Bosnom i Osmanskim carstvom u vrijeme kada je Napoleon uvodio *kontinentalnu blokadu*, i kada su opali trgovački poslovi na moru, i tamo gdje ih je Francuska mogla kontrolirati.

Konzul je bio dužan svoje izvještaje redovno dostavljati Dvorskom tajnom uredu u Beču, a otuda će mu se upućivati i sva potrebna uputstva i naređenja. Austrijskoj Internuncijaturi u Istanbulu trebao se obraćati samo u onim slučajevima kada se predmet nalazio na rješavanju kod Uzvišene Porte. Pisma je morao upućivati redovnim putem. Iz Travnika do Broda treba da dostavlja poštanske pošiljke svakih 14 dana. U hitnim slučajevima, bio je ovlašten da može upotrijebiti posebnog glasnika, koji je prevaljivao razdaljinu od Travnika do Broda za 48 sati. Od osoblja je mogao imati i jednog podoficira. Na kuću u kojoj će biti smješten konzulat, trebao je istaknuti austrijsku zastavu i naziv *Austrijski carski konzulat u Bosni*, i u svim službenim poslovima upotrebljavati taj naziv. Konzul Miteser bio je dužan obaviti ceremoniju isticanja zastave i otvaranja konzulata, istu onakvu kakva je bila obavljena prilikom otvaranja francuskog konzulata, pošto su obje države istog ranga.¹⁴

¹⁴ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35, 24. decembar 1807. Der Arzt soll geheime Reisen nach Dalmatien uternehmen. David mit vier Offizieren seiner Nation die sich verkleidet bei Czerni-Giorgie befinden, in Verbindung stehen: überhaupt aber weit umfassende Pläne im Werke seyn,

Kad je proučio ove instrukcije, Paul fon Miteser je odmah izvijestio nadležne kako je spreman da na osnovu njih preuzme poslove i otvori konzulat u Travniku, jer za to ima potrebno znanje i poznaje dobro prilike u Bosanskom ejaletu, i uopće u Osmanskom carstvu. Tvrdio je da može ispuniti sve ono što je navedeno u instrukcijama i da će svojom upornošću i marljivošću opravdati povjerenje koje mu je austrijski car ukazao. Bilo mu je potrebno četiri-pet mjeseci da se pripremi i pređe u Bosnu.¹⁵ U Beču su bili zadovoljni i izborom Mitesera za konzula, i time kako je on rado prihvatio da obavi ovaj zadatak.

Dok se austrijski konzul pripremao da dođe u Travnik, u Bosni su izbili nemiri. U Bosanskoj krajini ljuto su se zavadili begovi Kulenovići iz Vakufa, Ostrovice i Avale. Hafizbeg (Avisbeg) je, 9. decembra 1807. godine, zatražio zaštitu petrovačkog bega Kulenovića. Riječ je o sukobu između zamjenika kapetana Mustajbega Kulenovića sa jedne strane, i Omerbega Kulenovića iz Petrovca, Osmanbega Kulenovića iz Ostrovice, Muhamedbega iz Vakufa i Hafizbega iz Avale sa druge strane.¹⁶ Između stanovnika Sarajeva i valije izbile su nesuglasice, pa su obje strane optužile jedna drugu u Istanbulu. Zavadili su se prijedorski i dubički kapetani, a okolne kapetanije su se podijelile. Jedna delegacija iz novske kapetanije posjetila je bosanskog valiju u Travniku, u namjeri da opravda prijedorskog kapetana. Kapetan Džaferbeg Cerić,

über welche sehr davon gelegen wäre etwas bestimmters zu erfahren.

¹⁵ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35. Beč, 11. decembar 1807.

¹⁶ Slavko Gavrilović, *Grada bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga I (1804.-1810.)*, (dalje: S. Gavrilović, *Grada bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku*), Beograd, 1985., 303-304.

koji je predvodio delegaciju, pričao je da ih je valija lijepo primio i obećao da će izvršiti pravednu provjeru.¹⁷

Kroz Dubicu je prošao, 5. januara 1808., jedan tatarin, koji je donio valijin poziv kapetanima Prijedora, Dubice i Novog, onda kozaračkom kadiji i većem broju uglednih aga da dođu u Travnik radi ispitivanja. Više Dubičana i Kozarčana došlo je 7. januara u Novi kod kapetana Mustajbega Cerića da se dogovore da li da se odazovu na valijin poziv. Tako se razdor među krajiškim kapetanima još više produbio: na stranu prijedorskog kapetana stali su gradiški kapetan, kapetan Kozarca i krupski kapetan, a stranu dubičkog kapetana podržavali su stanovnici Gradiške, stanovnici Kozarca, majdanski kapetan, novski kapetan i ostrožački kapetan, dok su bihaćki i banjalučki kapetani bili neutralni. Istovremeno je razgllašeno da je valija opozvan, i da je 2. januara napustio Travnik u pratnji defter-ćehaje i više članova Divana. Za kajmakama je odredio Sulejman-pašu, za kojeg je rekao francuskom konzulu da je prosvijećen i čestit čovjek, koji će znati da ga zaštititi od nasrtaja travničkog stanovništva. Na rastanku je još kazao konzulu da je namjeravao da Bosance civilizira, ali da nije uspio, mogao je i da siječe glave na stotine, ali nije bio glavosjek. Ovo nije činio zbog toga što je više volio da uspjeh postigne nagovaranjem, blagim postupanjem i darivanjem.¹⁸ Pošto valija nije objavio plan

¹⁷ Aleksa Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V— godina 1808.* (dalje: A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*), Subotica, 1939., 14, 33-34, 135.

¹⁸ Midhat Šamić, *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*. Sarajevo, 1962., 102; A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 91. Valija je sa svojom pratnjom, koju jedan paša mora imati, dakle oko 300 ljudi, otišao iz

svoga putovanja, mnogi su nagađali kuda se uputio: jedni su tvrdili da je otišao na granicu prema Srbiji, a drugi da je otišao u Čelebi-Pazar, i da tamo čeka odluku sultana. Gradiški kapetan Salihbeg je javno razglasio da je bosanski valija mazul i da će uskoro doći novi valija, pa je počeo utjerivati novac, ne samo za svoju platu, nego i za pokriće troškova koje će imati za putovanje u Travnik da dočeka novog valiju.¹⁹

Neizvjesnost oko novog valije se povećavala, a nezadovoljstvo stanovništva se pokazivalo u svim krajevima Bosanskog ejaleta. Hrišćani gradiške kapetanije vršili su pripreme još u septembru 1807. da podignu pobunu i napadnu na Gradišku, ali je sluga jednog hrišćanina opazio pripreme i prijavio gradiškom kapetanu. Pobuna je trebala početi u Savijaku, Miloševom brdu i u još jednom mjestu u kojem je bila skrivena municija, koju su nabavljali Božo Ugrenović i Ilija Spanićić. Inače je municiju nabavljao trgovac Jovo Jančić (Jovo Sarajlija) iz Gradiške, koji je o svemu obavještavao prijatelje u Srbiji. Tako je ova pobuna odgođena za ljeto 1808. godine.

Općem uznemirenju u Bosni doprinijele su razne glasine o skoroj propasti Bosne. Povjerljiva osoba, koja je kao trgovac putovala od Beograda do Sarajeva, izvijestila je Generalkomandu u Petrovaradinu da je ruski kapetan u Beogradu pričao kako su se Francuzi i Rusi dogovorili da protjeraju Turke, najprije iz Bosne. Da bi ostvarili svoj dogovor, oni su se povezali sa bosanskim pravoslavicima, a

Travnika.

¹⁹ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 28-33; Vaso Čubrilović, *Prvi srpski ustanak i bosanski Srbi*, (dalje: V. Čubrilović, *Prvi srpski ustanak*), Beograd, 1939., na više mjesta.

Karađorđe je odredio za buljubašu nekog Ivana Kosančića - Samardžića iz Jajca, obećavši mu komandu nad starim bosanskim gradovima, između Vrbasa i Une, ukoliko uspije da pridobije katolike i digne ih na pobunu. General Marmont je obećao dati bosanskim ustanicima oružje, a održavana je i stalna veza između Dalmacije i Srbije preko franjevca Mikule Vujičića, paroha u Promini, i sarajevskog trgovca Budimlića. Osmanske vlasti su otad više nadzirale sela u kojima su bili nastanjeni hrišćani, pa je, početkom januara 1808. godine, samo u gradiškoj kapetaniji određeno 30 pandura da neprestano hodaju po selima i nadziru vladanje hrišćanskih podanika.²⁰

Gradiški carinski ured dobio je nalog da provjeri istinitost vijesti o nabavljanju oružja na austrijskoj strani. Ustanovili su da u Bosanskoj Gradišci zaista postoji trgovac Jovo Jančić i da je kupovao barut, ali barut za topove. On je kraće vrijeme boravio u Gradišci i dopisivao se sa Benediktom Kraljevićem, pravoslavnim episkopom. Njemu su se obraćali i nezadovoljni osmanski podanici, ali on nije ništa poduzimao za dizanje pobune, dok ne vidi kakav će uspjeh postići Srbi. Međutim, Jovo Jančić je tražio „praa i olova” od Benedikta Kraljevića, pošto ide proljeće, jer da ima „praa i olova”, za nedjelju dana bi mogli zauzeti i Banjaluku.²¹ Neki bosanski prvaci su se pripremali za odbranu. Gradačački kapetan i Dervišbeg iz Brčkog dogovorili su se da se popravi brčanska

²⁰ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 32-33, 74, 94, 183-184; V. Čubrilović, *Prvi srpski ustanak*, na više mjesta.

²¹ Radoslav Perović, *Prvi srpski ustanak, Akta i pisma na srpskom jeziku. Knjiga I, 1804.-1808.* Beograd, 1977., 318-319; V. Čubrilović, *Prvi srpski ustanak*, 42.

palanka, jer se očekivao napad Rusa, Austrijanaca i Francuza.²² Austrijski uhoda izvijestio je nadležne vlasti Vojne krajine u Rači da se kod Brčkog, koje je imalo 72 kuće, podižu dvije utvrde i da u njihovoj gradnji učestvuju i muslimani i hrišćani.

Gradačaćki kapetan je naredio opću pripremu za rat, pa se nagađalo da se očekuje napad Austrijanaca.²³ I kapetan Beširević vršio je ratne pripreme. Najprije je sazvaio na vijećanje age svoje kapetanije, i zatražio da se pripreme radi odlaska u rat, ali su oni odbili da idu od svojih domova, pošto im prijeti opasnost od napada, prvo od Francuza, drugo od Srbijanaca, i treće od Rusa, a nisu sigurni ni od Nijemaca, te su radije spremni da brane svoje kuće i imovinu, nego da idu i ratuju negdje u unutrašnjosti Carstva. U derventske kapetaniji je sakupljena hrana, pa su svi radno sposobni muslimanski stanovnici bili dužni da donesu u Derventu po 20 oka pšeničnog brašna.²⁴ I drugi bosanski gradovi snabdijevali su se hranom i municijom. Kapetani pograničnih kapetanija su marljivo prikupljali podatke o prilikama u susjednim krajevima, a posebno o Srbiji. Gradačaćki kapetan je imao dobre obavještajce u srbijanskoj vojsci, od kojih je saznao da ustanici pripremaju napad na Bosnu u proljeće. Procurile su vijesti iz Dalmacije, koje su raširene i u Bosni, pa su prispjele i do pograničnih vojnih komandi Vojne krajine da će u aprilu, francuska vojska iz Dalmacije napasti Hercegovinu i Albaniju.

²² A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 36.

²³ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 90, 199.

²⁴ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 90-91.

U Austriji su razmatrali okolnosti koje bi mogle nastati ako bi Francuska napala Bosnu iz Dalmacije. U tom slučaju, pisao je nadvojvoda Karlo grofu Stadionu, Austrija će smanjiti svoje vojne snage prema Srbiji i prema Bosni, pošto će se osmanske vojne snage morati podijeliti: jedan dio prema Dalmaciji, a drugi prema Srbiji, pa će njena sjeverna granica biti manje zaposjednuta.²⁵

O valiji su stizale proturječne vijesti. Po jedinim vijestima, sultan ga je odlikovao i poslao mu na dar sablju, ali mu je naredio, pod prijetnjom smrtne kazne, da mora osvojiti Beograd. Pošto su mu Bosanci odbili poslušnost izgovarajući se da su ugroženi i iz Dalmacije i od srpskih ustanika, pa i Austrijanaca, on se pripremao da prebjegne u Dalmaciju. Po drugim vijestima, bosanskog valiju je pozvao veliki vezir u Solun, gdje će se održati Ratno vijeće. Najbliže istini bile su one vijesti po kojima je bosanski valija, koji je 2. januara napustio Travnik sa 300 ljudi u pratnji, sljedećeg dana stigao u Visoko. Potom se, pored Sarajeva, uputio u Rogaticu, a odatle u Višegrad, gdje je održavan Bosanski divan, na kojem je razmatran plan napada na srpske ustanike, ali ni na njemu nije valija mogao pridobiti Bošnjake da se okupe i napadnu Srbiju.²⁶

Međutim, sve učestalije su stizali glasovi iz Istanbula u Travnik da je imenovan novi bosanski valija. Ovi su glasovi uskoro i potvrđeni: 10. februara 1808. godine stigla su dva

²⁵ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 154-156.

²⁶ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 184-192, 228; Prvog dana je stigao u Visoko, gdje se zadržao 4 dana, pa je onda došao u Sarajevo, gdje je odsjeo deset dana, a otuda se uputio u Taslidžu.

tatara u Travnik, koje je poslao novi valija; on se zadržao u Solunu i obavijestio da će stići za pet nedjelja u Travnik.²⁷ Na granicu Ejaleta trebalo je da Bosanci dotjeraju 300 konja za njegov prtljag. I kapetan Salihbeg je saznao od Sulejman-paše i Hasan-paše, koji se nalazio u Banjaluci, da je imenovan novi bosanski valija, da se nalazi u Ruščuku i da će putovanje u Travnik nastaviti odmah poslije Bajrama. Hasan-paša je dalje razglasio da su Bonaparta i sultan sklopili prijateljstvo, s tim da više nikada ne ratuju.²⁸ Grof Stadion je obavijestio granične komande Vojne krajine, 23. februara 1808., da je Porta imenovala Halim Ibrahim-pašu za bosanskog valiju, koji je dotad bio solunski valija. Bio je običaj da prethodni valija dočeka novog valiju u Travniku, ali je Huršid Mehmed-paša otišao iz Travnika prije nego što je došao Halim Ibrahim-paša, pa je novi valija pisao u Bosnu da će se njih dvojica sresti u Prištini. Zato je žurio da ga tamo zatekne.²⁹

U Bosni su onda počele pripreme za dočeka valije. Krajem februara su svi bosanski ridžali izišli pred valiju na čelu sa Sulejman-pašom, koga je u Travniku zamjenjivao njegov sin Mustafabeg. Sa srpske granice vraćali su se vojnici. U Banjaluku se vratilo 70 ljudi, a među njima i dva bega Džinića.³⁰ Uslijedilo je slanje tatara u sve krajeve Bosanskog

²⁷ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 227; S. Kemura, *Prvi srpski ustanak*, 173.

²⁸ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 250-251.

²⁹ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 251; S. Kemura, *Prvi srpski ustanak*, 175.

³⁰ R. Petrović, *Prvi srpski ustanak*, 319; S. Kemura, *Prvi srpski ustanak*, 170. Halim Ibrahim-paša je bujuruldijom odredio Sulejman-pašu Skopljaka za kajmakama do svog dolaska.

ejaleta, da narodu saopće ovu vijest, ali i da prenesu valijinu naredbu. Jedan tatar je obišao više bosanskih kapetanija, s naređenjem da se Bosanci pripremaju za ratovanje i obavijestio je kapetane da je smijenjen sultan Selim III i postavljen sultan Mustafa. U Bihać je, 6. februara, stigao *brzi tatar*, koji je donio ferman kojim se naređuje Bihaćanima da se naoružaju, jer se sedam hrišćanskih kraljeva sprema da napadne na Osmansko carstvo. Počelo je i naoružavanje bosanskih gradova, a u Bihać je stiglo 10 tovara municije.³¹ Ferman o naoružavanju svih Bosanaca pročitao je i u Bosanskoj Gradišci, a 5. februara i u Kozarcu, samo stanovništvu nije saopćeno kada i protiv koga će Osmansko carstvo ratovati, ali je većina Bosanaca pretpostavljala da će ići u rat protiv Srbijanaca.³² Borbenošću su se isticala šesterica braće begova Filipovića iz Glamoča. Trojica od njih su već sakupili 260 Glamočana i 300 ljudi iz Livna, sa kapetanom Firdusom i Alibegom Atlagićem. Većina stanovnika je strahovala od novih ratovanja. Neki aga Oksić ovako je rekao svojim podanicima: „Bilo je vrijeme u koje je jedan Turčin mogao pred sobom tjerati deset kaura. Sada tjera srpski ustanik deset Turaka. Eh, tako mi turske vire, ne ima nas. Sa Karađorđem ne možemo mi ništa učiniti. Njega tajno pomaže i podržava njemački car.”³³

U isto vrijeme nisu prestajale zađevice među kapetanima. Oni su, jedni drugima palili kuće i ostala dobra. Zamjenik vakufskog kapetana Kulenovića popalio je više kuća

³¹ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 197.

³² S. Gavrilović, *Građa bečkih arhiva*, 317.

³³ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 184-192.

Hafizbegovih pristalica u Avali i Orašcu. Oni su, zauzvrat, zaždili njegovu kulu u Vođenici, ali su se uspjeli spasiti njegova kaduna i dvoje djece, a on je sa slamaricom iskočio kroz prozor i tako se spasio. Učestalo je i savjetovanje kapetana. Krupski i prijedorski kapetani došli su 12. februara 1808. u Bihać, i tu su se dogovarali sa bihaćkim kapetanom. Pošto je tada Bihać bio zahvaćen mećavom i napadalo je dosta snijega, to su prekinuta sva putovanja, pa su se oni i 15. februara zadržali u ovom gradu. Da su se dogovarali o odbrani granice proizilazi i iz toga što je kapetan Rustanbeg, pod prijetnjom smrtno kazne, zabranio svaki saobraćaj sa susjednom Vojnom krajinom.³⁴ Sulejman-paša je obavljao poslove u Travniku u očekivanju dolaska Halim Ibrahim-paše.

Paul fon Miteser, austrijski konzul u Bosni, prionuo je da prouči one predmete koje je trebao rješavati na svom novom poslu. U Beču je upoznao međudržavne ugovore između Austrije i Osmanskog carstva. Krenuo je na put 2. januara 1808. godine, da bi, 9. januara, stigao u Petrovaradin, a 11. januara u Zemun. Komandant Generalkomande u Petrovaradinu dao mu je svu potrebnu pomoć.³⁵ U Zemunu se upoznao sa Radićem Petrovićem i nekim Novakovićem, koji su upravo došli iz Srbije. Potom je doputovao u Beograd i tu bio srdačno dočekan. Na tom putovanju pratili su ga Petrović i Novaković. Radić Petrović mu je kazao da se Srbi nadaju da će ih Austrija pomoći u borbi protiv Turaka. I u povratku ga je pratio neki Srbijanac. Kad ga je Miteser upitao šta će sa njima

³⁴ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 231.

³⁵ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35. Zemun, 13. januar 1808.

na kraju biti, on mu je odgovorio: „Rusi su od nas daleko, i njima je sada teško, Francuze mi nećemo, na Turke ne mislimo, prema tome, moramo sami sebi pomoći.”³⁶ U Zemunu je sačekao tumača Rotu, koji je trebao doći do 18. januara i da onda zajedno idu u Brod, a odatle u Bosnu. Tu je dobio naređenje nadvojvode Ludviga da odgodi putovanje u Travnik, i da se zadrži u Zemunu, gdje će dobiti novi zadatak.

Prijem austrijskog konzula odlagao je bosanski kajmakam. U pitanju je bilo neraspoloženje bosanskog stanovništva prema Austriji i njenom konzulatu, ali i to da Uzvišena Porta nije dostavila u Travnik ni ferman ni berat o uspostavi austrijskog konzulata u Bosni. Zato je Miteser putovao u Zagreb da i tu upozna predmete koje je trebalo rješavati u Travniku. Baron Hiler obavijestio je nadvojvodu Ludviga da je Miteser stigao u Zagreb 27. januara, i da mu je stavio na raspolaganje sve predmete koji se tiču Bosne, a istovremeno je pisao da ne zna kada će Miteser otputovati u Travnik. To je ovisilo o bosanskom kajmakamu, koji nije ni odgovorio na Hilerovo pismo koje mu je uputio. Konzul Miteser je ponovo insistirao da baron Hiler uputi jednog oficira u Travnik i da u Travniku sačeka odgovor, što je Hiler prihvatio. On je posebno upoznao Mitesera sa sporovima na granici sa Bosanskim ejaletom, o postavljanju graničnih znakova, o stalnim upadima pljačkaških grupa, o razbojništvima i odštetnim zahtjevima.³⁷

³⁶ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 67.

³⁷ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 139.

U Travnik je upućen poručnik Badalić, sa zadatkom da odnese pismo bosanskom valiji, ali i da sačeka odgovor. Njemu je naređeno da putuje preko Broda, Dervente, Tešnja, Maglajhana, Žepča i Vranduka do Travnika, te pošto dobije odgovor, da se istim putem vrati. Poručnikovo putovanje u Travnik nije imalo drugi cilj, nego da se uruci pismo lično kajmakamu, pa je Hiler tražio od pograničnih vlasti da mu ništa drugo ne naređuju. Ovo je zbog toga jer je stanovništvo Bosne vrlo nepovjerljivo prema strancima, zbog raznih glasova koji su kružili o prijetnjama Austrije na granici. Usput, i u samom Travniku nije trebalo da se upušta u bilo kakve razgovore sa muslimanima sa kojima će se susretati, ili koji će ga uhoditi, a naročito je trebalo da izbjegava svaki razgovor o političkim prilikama, o prilikama u austrijskim pokrajinama, o odnosima s ovom ili onom državom, ili o stavu Austrije prema srpskom ustanku. Ukoliko bi došlo do razgovora o tim pitanjima, onda je poručnik Badalić trebao davati neodređene odgovore, brižljivo i pametno razložene, onako kako treba biti sposoban da odgovara granični oficir. Ali, ukoliko ne bi mogao izbjeći takav odgovor, onda je trebao da kaže kako on kao vojnik zna da se austrijska carska vojska nalazi u najvećem stepenu pripravnosti, ali da zna da je dobro naoružana, da austrijski car ne želi rat, ali da ima svu snagu da svakog neprijatelja može silom odbiti.

Poručnik Badalić je posebno instruiran kako da daje odgovore na pitanja koja su se ticala odnosa između Austrije i Osmanskog carstva. On je trebao da daje takve odgovore, iz kojih njegovi sagovornici trebaju shvatiti da Austrija i Osmansko carstvo održavaju prijateljske odnose, da Austrija želi poštovanje reda i mira na granici, ali da i Osmansko carstvo treba to isto dokazati. Uz to, treba posebno istaknuti da

Austrija ne povećava vojne snage na granici. Međutim, trebalo je da nameće razgovor o uspostavi austrijskog konzulata u Travniku. Austrija se odlučila da uspostavi konzulat samo zato da bi još više razvijala dobrosusjedske odnose, otklanjala sporove, posebno one na granici, uklanjala prepreke za odvijanje trgovačkih poslova. U toj namjeri je za konzula imenovala čovjeka koji je sposoban da u tom pravcu djeluje. Paul fon Miteser je poznavao Bosnu, govorio „bosanski jezik”, upoznao je granične sporove i znao je da cijeni „naše dobre susjede Turke”, što će on stalno pokazivati. Badalić je trebao naglasiti i to da očekuje kako će Bosanci biti zadovoljni austrijskim konzulom, a to treba da dokažu tako što će ga dobro primiti i u Travnik dopratiti.

Osim toga, Badalić je upozoren kako da razgovara sa francuskim konzulom, ako bude morao. Ukoliko bude razgovarao pred muslimanima, ton treba da bude prijateljski, uvijek ugladeno i uljudno; ako nisu prisutni muslimani, onda opet ugladeno, ali treba da uvijek naglašeno ističe snagu austrijskog oružja, da Austrijanci znaju cijeniti hrabrost Francuza, a naročito njihovog cara Napoleona, i da austrijski car cijeni prijateljstvo Francuza (ovo je trebalo izostaviti ukoliko razgovoru budu prisustvovali muslimani). Ukoliko se razgovor bude vodio samo u prisustvu muslimana, poručnik svakako treba da izvrđava i da objasni kako on, kao oficir na granici, ne poznaje dovoljno pitanja koja rješava dvor, jer je udaljen od Beča, i da zna samo ona pitanja zbog kojih je upućen u Travnik.³⁸

Dok se pripremao nastup poručnika Badalića, stigao je odgovor Sulejman-paše Skopljaka. On je pisao Karlovačko-

³⁸ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35, Brod, 3. februar 1808.

varaždinskoj generalkomandi da nije dobio ni ferman ni berat o austrijskom konzulatu u Travniku. Pošto je opozvan Hozrev Mehmed-paša, imenovan je Halim Ibrahim-paša za bosanskog valiju, koji je ranije bio veliki vezir. Bez odobrenja bosanskog valije, austrijski konzul ne može ući u Bosanski ejalet. Sulejman-paša nije znao da odgovori na pitanje da li će novi bosanski valija dozvoliti ulazak austrijskog konzula prije nego što valija dođe u Travnik.³⁹ Za to vrijeme se Miteser nalazio u Slavanskom Brodu. On je očajavao što mu Internuncijatura u Istanbulu nije izdejstvovala ferman i berat, pa se pitao šta da radi, bez obzira na to što je bio bezgranično odan i kruni i čovjekoljublju. Molio je nadležne u Beču da od Internuncijature traže da se što prije izdejstvuju berat i ferman. Bilo mu je neprijatno što ništa ne radi, a nalazi se na stanu i hrani, gleda neriješena mnoga pitanja za koja pretpostavlja da bi ih mogao brže riješiti.⁴⁰ Bilo mu je tim teže što je pretpostavljao da njegovom ulasku u Bosnu doprinose spletke koje čini francuski konzul. Izvještač iz Travnika obavijestio je Petrovaradinsku generalkomandu kako je Sulejman-paša, po nagovoru Pjer Davida, izdao naređenje derventskoj, gradačačkoj, gradiškoj i kozaračkoj kapetaniji da ne dozvole da austrijski konzul uđe u Bosnu.⁴¹

³⁹ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35, Travnik, 17. zulhidže 1222. (15. februar 1808.)

⁴⁰ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35, Brod, 19. februar 1808.

⁴¹ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 249; S. Gavrilović, *Grada bečkih arhiva*, 317. Soll der in Travnik befindliche französische General-Consul David, sobald er erfuhr, dass auch von uns ein Consul dahin bestimmt sey, mit dieser Nachricht einen Courir nach Dalmatien gesendet und Kundschafter an unsere Gränze abgeschickt haben, die sich hierwegen näher erkundigen, und wo möglich den Consul

Miteseru se žurilo da što prije otvori austrijski konzulat u Travniku, pa je uputio tumača konzulata Rotu bosanskom kajmakamu, ali je Rota došao samo do Dervente. Tu ga je primio derventski kapetan i objasnio mu da ga može primiti u svoju kapetaniju, ali ne smije mu dozvoliti da ide u Travnik, pošto nije dobio valjinu bujuruldiju. Kapetan je poručio konzulu po tumaču Roti, da će i on i ostali Bošnjaci primiti konzula kao svog prijatelja srdačno, pošto oni svoje prijatelje rado primaju i ugošćavaju, ali samo u slučaju ako mu to dozvoli bosanski valija. Derventski kapetan je sa Rotom poslao konzulu i Muju bašu da mu usmeno prenese kapetanove riječi. Tumač Rota je uočio da se bosansko stanovništvo priprema za rat, kako kažu protiv Srbijanaca, i krenut će čim stigne naređenje iz Istanbula.⁴² Miteser je, na osnovu ovog odgovora derventskog kapetana, zaključio da može ući u Bosnu, makar i samo do Dervente, pa je javio grofu Stadionu da će 14. marta u 9 sati ujutro preći u Bosnu, što je i učinio.

Međutim, ostvarilo se i predviđanje derventskog kapetana da austrijski konzul neće moći dalje putovati iz njegove kapetanije, dok to ne odobri bosanski valija, pa je u Derventi ostao sve do 6. maja 1808. godine. Već 18. marta stigao je u Derventu David Baruh, navodno, da se nađe austrijskom konzulu na usluzi. Jedan musliman je upozorio Mitesera da su kajmakam i francuski konzul uputili Baruha da ga uhodi.⁴³

beobachten sollen.

⁴² HHStA W. St. K. Konsulate Travnik/35, Brod, 14. februar 1808.; M. Šamić, *Historijski izvori Travničke hronike*, 97; u Brodu je Miteser proveo 53 dana čekajući dozvolu za ulazak u Bosnu.

⁴³ M. Šamić, *Historijski izvori Travničke hronike*, 98-99.

Tako se u Bosni odlagalo rješavanje mnogih pitanja, do dolaska novog valije. Ono što nije trpjelo odlaganje, bile su vojne pripreme. Početkom marta 1808. godine, ponovo je obnarodovan ferman o obavezi muslimana da se naoružavaju. Trebalo je da u rat krene svaki treći čovjek koji je za vojsku sposoban, a onaj ko ne dođe, platit će na licu mjesta 200 cvancigera. Bosanski ejalet je trebao sakupiti 60.000 vojnika, ali je odaziv bio slab. Unutrašnji neredi ponovo su planuli. Braća Kulenović nikako se nisu mogli pomiriti, te se i stanovništvo podijelilo na dvije struje. I u Mostaru je došlo do međusobnog trvenja, pa i do krvavih sukoba. U Hercegovini su iščekivali naredbu komande francuske vojske u Dalmaciji o upadu u ove krajeve.⁴⁴ Pronosili su se glasovi da se i austrijska vojska okupila kod Zemuna, Broda i Gradiške, i da očekuje zapovijed za upad u Bosnu.

Svi izvještaji koji su stizali iz Bosne na austrijsku stranu, potvrđivali su kako je skupljanje poreza i harača počelo ranije, već u martu 1808. godine. To se objašnjavalo time što su i vojne pripreme počele ranije. U Bosni se svuda samo govorilo o ratu: jedni su govorili da očekuju pohod na srbijanske ustanike, drugi da se očekuje napad hrišćanskih vladara na Osmansko carstvo. I muslimani u Bosni bili su u nedoumici. Jusufbeg Filipović iz Glamoča navodno je rekao jednom kmetu: „Sinak, tvrda je turska vjera, ja svog dobra

⁴⁴ S. Gavrilović, *Grada bečkih arhiva*, 332; „Wenn nur die Oestereicher kommanden, und wir auf ihre Unterstützung sichere Rechnung machen könnten, wir wollten bald die Türken unter uns ausrotten, und die Franzosen würden dann in Dalmatien auch bald aufgetrieben, wir lisseten herüber.“ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 367; Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850.)*, Sarajevo, 1900., 122.

ostaviti neću, ali je došlo vrijeme ili da ga ostavim, ili da se prekrstim kao i ti.”⁴⁵

Kretanje valije u Bosnu bilo je otežano zbog visokog snijega. Govorilo se da nikada nije napadao tako veliki snijeg; njegova visina u samom Sarajevu bila je 17 pedlji. Početkom aprila 1808. godine, upućen je poziv svim kapetanima da dođu u Travnik i dočekaju valiju. Oko 5. aprila stigao je *brzi tatar* u Bihać i donio bujuruldiju, kojom je valija tražio da oboljeli bihaćki kapetan pošalje svog zamjenika Rustanbega na vijećanje. Istom bujuruldiom, valija je ponovo naredio naoružavanje svih, za oružje sposobnih ljudi. Age su pozvale sve sposobne vojnike da se pripreme za rat. U Bihaću se 8. aprila očekivao dolazak Mustajbega Kulenovića, koji je bio u posjeti ostrožačkom kapetanu i od njega tražio pomoć u borbi protiv brata.⁴⁶ Hitno su otišli u Travnik kapetani Gradiške, Banjaluke i Prijedora. Pred bosanskog valiju otišao je, 28. marta, i gradačački kapetan Osmanbeg. Kapetani su bili dužni da povedu sa sobom dvojicu aga, pošto će se na vijećanju raspravljati o pripremama za rat. Trebalo je da se kapetani okupe 18. aprila u Travniku. Pošto se u Bosanskom ejaletu nalazilo 39 kapetanija, govorilo se da svaka treba opremiti u rat protiv srbijanskih ustanika po hiljadu ljudi.

Po običaju, bosanskog valiju dočekivali su u Travniku svi kapetani, sve paše i po dva ugledna čovjeka iz svakog grada i trgovišta. Tako je bilo i ovog puta, ali je Ali-paša iz Zvornika

⁴⁵ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 425.

⁴⁶ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 431.

bio izuzet, pošto je morao da nadzire granicu na Drini.⁴⁷ Iz Stare Gradiške su javili Generalkomandi u Karlovac da je novi bosanski valija stigao u Travnik 7. aprila, i da je imao veliku pratnju.⁴⁸ Prva tri dana primao je u privatnu audijenciju bosanske prvake, a 11. aprila je primio sve koji su ga dočekali, pa i hrišćane. Francuski konzul je poslao svog dragomana 8. aprila da pozdravi novog valiju. Valija ga je lijepo primio i rekao mu: „Neka se konzul ništa ne brine za mržnju Bošnjaka. Poznato mi je da je on trpio od neprijateljskog raspoloženja domaćih muslimana, ali on nema s njima da pregovara, nego sa mnom.” Valija je primio u audijenciju francuskog konzula 13. aprila 1808. godine. Kao i Mehmed-paša, i on mu je uputio osam kavaza, četiri čauša i konja pokrivena zlatnom tkaninom. Kad je stigao pred vezirov saraj, ičaglar bašaga je povikao: „Evo našeg prijatelja! Evo gosta našeg cara!” Francuski konzul je, na osnovu prijema, iako svečanog, ipak zaključio da je novi bosanski valija bio više naklonjen Francuskoj nego Austriji.

Vijećanje u Travniku nije odmah održano, pošto su kapetani, ajani i drugi ugledni ljudi svakodnevno pristizali. Imali su više razloga za izgovor da zakasne, od vremenskih

⁴⁷ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 460; Jovo B. Tošković, *Odnosi između Bosne i Srbije 1805.–1806. i boj na Mišaru*. Subotica, 1927., 35; Bilo je uobičajeno da kapetani dočekuju novog valiju u Travniku i tada su se svečano oblačili; Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorijsko-etnografski radovi*. Sarajevo, 1953., 297; u Bosni je bilo 36 kapetana; Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini. II izdanje*. Sarajevo, 1980., 15. Autor je utvrdio da je u Bosni 1829. bilo 39 kapetanija i nabrojao ih, i taj podatak je prihvaćen kao tačan.

⁴⁸ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 474; S. Gavrilović, *Grada bečkih arhiva*, 356; V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 462.

neprilika, do potreba da čuvaju granicu. Neki su se izgovarali i bolešću, kao što je bio slučaj sa bihaćkim kapetanom. Neki, kao ostrožački i krupski kapetan, nisu ni navodili razlog - jednostavno se nisu ni odazvali valiji. Halim Ibrahim-paša je pokušao da ih prisili da dođu u Travnik; tako je tražio od bihaćkog kapetana da smjesta dođe u Travnik. Novi valija je odmah započeo vojne pripreme. U Bihaću je 17. aprila obnarodovan ferman, po kojem su podređene vojne pripreme koje je trebalo okončati do Đurđeva, kad je bio određen pohod i na Karađorđa i na Ruse.⁴⁹ U Glamoču, Petrovcu i Vakufu počeli su se već okupljati vojnici; u Livnu je okupljeno 300 ljudi. Iako je u vojsku uziman svaki drugi, za oružje sposoban čovjek, naredbom je bilo određeno da će svi ići u vojsku, pa ako u nekoj kući postoje i deseterica, trebalo je da sva deseterica idu u rat. Izgleda da je ipak održano zasjedanje Bosanskog divana 15. aprila, i bez prisustva svih pozvanih kapetana. Valija se na to odlučio, pošto je bilo neodložno okupljanje vojnika; poslije zasjedanja Divana, odmah su u svoje kapetanije upućeni kapetani Gradačca, Gradiške i Banjaluke.

Grahovski knezovi Kotur i Galić odnijeli su svome begu novac za porez u Travnik. Vratili su se iz Travnika „u subotu po svetom Đurđu” i pričali kako je sultan izdao ferman da valija priprema vojsku, i to iz svih kapetanija „koliko više može”. Oni su također javili da je francuski generalni konzul napustio Travnik. Svoje stvari je natovarao na osam konja, a poveo je suprugu i dvoje djece. Francuski konzul je noćio u

⁴⁹ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 474-476; V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 462-463.

jednom hanu u Šujici. Ovi knezovi su pričali da je francuski konzul omalen čovjek, crn, a supruga mu je „prikladna i sve se smije, vesela”. Pred konzulom su išla u pratnji tri tatara, pa su istog dana stigli u Sinj na konak. Nije se, dakle, navratio u Livno; tu su se rastali u petak (prije Đurđeva dana), pa su knezovi nastavili putovanje u Grahovo, a konzul u Split.⁵⁰

Pokušao je valija da smiri zavađenu braću, Mustajbega i Muhamedbega Kulenovića, pa je uputio u Kulen-Vakuf 30 tatara, sa zadatkom da ih obojicu okuju i dovedu u Travnik. Begovi su bili na vrijeme obaviješteni, te su se sklonili. Vjerovatno su tatari imali i zadatak da privedu sve krajiške kapetane koji se nisu odazvali na valijin poziv da dođu u Travnik. Veći broj ljudi iz svoje pratnje, valija je uputio i u druge krajeve Ejaleta da rješavaju sporove koje mu je ostavio neriješene prethodni valija; ili su se dogodili poslije njegovog odlaska. Bili su na oprezu i drugi kapetani. Kapetan Muhamedbeg Beširević je došao sa svojom pratnjom od 30 naoružanih ljudi iz Ostrošca u Veliku Kladušu. Sa svojim agama je dva puta posjetio granično mjesto Cetingrad, i razgovarao sa tamošnjim komandantom. Tom prilikom je izjavio da mu je valija naredio da održava prijateljske odnose na granici, i da se valija nada da će se i susjedi tako ponašati.⁵¹

I dok je valija počeo zavoditi red, dogodilo se da je ubijen banjalučki kapetan. Zamjenik gradskog kapetana, Omeraga, obavijestio je pogranične organe u Staroj Gradišci da su to učinili hrišćani, pa su osumnjičena peterica, od kojih su četverica ubijena, a peti je platio globu od 500 pjastera.

⁵⁰ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 533, 579.

⁵¹ S. Gavrilović, *Grada bečkih arhiva*, 363.

Dvojica hrišćana, koji su bili osumnjičeni da su učestvovali u ubistvu kapetana, prebjegli su na austrijsku stranu, pa je traženo njihovo izručenje. Jovo Jančić je tvrdio u Staroj Gradišci da ovi prebjegli hrišćani nisu učestvovali u ubistvu. I valija je naredio strogu istragu u Banjaluci. Pozvani su bili u Travnik hrišćanski knezovi.

Valiji je pošlo za rukom da mu se odazovu neki krajiški kapetani. Tako su bihački kapetan Mustajbeg i njegov zamjenik Rustanbeg, 19. maja 1808., krenuli u Travnik, gdje se 22. maja uputio i ostrožački kapetan Muhamedbeg Beširević. Oni su u Travnik krenuli sa svojom tevabijom, ali i sa više uglednih ljudi iz kapetanija.⁵²

Za to vrijeme, austrijski konzul Paul fon Miteser se nalazio u Derventi. Iako je on za sebe tvrdio da je radin i potpuno odan dvoru i caru, njegovi pretpostavljeni su bili iznenađeni odlukom da je upravo on bio postavljen za austrijskog konzula u Travniku. Obavijestili su nadležne u Beču da je potpukovnik Miteser čovjek slabog morala i povjerenja, a bile su mu strane vrline, kao što su čovjekoljubivost i osjećaj pravednosti. Uz to je krajnje sebičan. U cijeloj Slavonskoj granici bio je poznat kao čovjek koji je bio neprijatelj mira, sloge i harmonije, a svađa, smutnje i spletke bile su njegove osobine.⁵³

Iz jednog drugog izvještaja o karakteru Mitesera proizilazi da je Paul fon Miteser prirodno nadaren čovjek i da ima solidno znanje i obrazovanje, pa je sposoban za konzulsku službu, ali i da svoje znanje i sposobnosti koristi u lične

⁵² A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 659-660.

⁵³ S. Gavrilović, *Grada bečkih arhiva*, 353-354.

svrhe.⁵⁴ A general Simbšen je napisao caru, 25. aprila 1808. godine, kako je Mitesera ispitivala jedna istražna komisija u Zemunu 1801. godine, i utvrdila da je tadašnji kapetan, a sadašnji potpukovnik Paul fon Miteser, prepreden čovjek, hrđavog morala, nemirnog i sebičnog karaktera. On je izazivao neslogu, pisao tajne prijave, te bio omrznut i kod stanovništva i kod komande. General Simbšen je predlagao da bi bilo bolje opozvati Mitesera prije njegovog preuzimanja mjesta konzula u Travniku. Paul fon Miteser nije ipak bio opozvan, a možda je on načuo ove nepovoljne izvještaje o sebi, pa je zato i prešao u Derventu i bez fermana i berata.

Pošto je dobio ferman i berat, valija je pozvao austrijskog konzula u Travnik. Uputio je šest ljudi iz svoje okoline da mu čine pratnju. Iz Dervente je krenuo 6. maja 1808. godine pravcem: Doboj, Tešanj, Žepče, Vranduk, Zenica, i peti dan stigao u Travnik. Na sat udaljenosti od Travnika, u jednom hanu, dočekali su ga tumač konzulata Rota, Emin-efendija, osam kavaza i valijin čohadar. Svi su bili na konjima, prelijepo odjeveni, pa su u svečanoj povorci krenuli u Travnik. Pratili su ga kroz cijeli grad, sve do jednog hana, koji mu je bio određen za privremeni smještaj. Tek što je odsjeo, posjetio ga je valijin izaslanik u pratnji nekoliko čauša, pozdravio ga u ime valije i saopćio mu da će mu valija ukazati sve počasti, kao što su pucanje topova, i da će mu odrediti kuću za konzulat, kada mu u audijenciji preda ferman i berat. Odredio mu je da će ga primiti u audijenciju 12. maja 1808. godine.

Tako je konzul, 11. maja, primio u posjetu više uglednih ljudi iz Travnika, neke bosanske kapetane, poznatog

⁵⁴ S. Gavrilović, *Grada bečkih arhiva*, 357.

doktora Distierija, kao i Cesarea Dabera, koji je bio tumač kod francuskog generalnog konzula. Sljedećeg dana, 12. maja, u jedan sat poslije podne, posjetio ga je Emin-efendija, koga je pratilo 14 dvorjana, svi na okićenim konjima. Oni su ga pratili u audijenciji kod valije. Bila je to svečana povorka: ljudi u svečanim odijelima, konji okićeni. Konzulovog konja su vodila dvojica ljudi, koji su mu pomagali da se popne i da silazi sa konja; oni su ga uveli i u salu za prijem u valijinoj rezidenciji, u kojoj su se već bili okupili svi ugledni Travničani, i više od dvije stotine dvorskih ljudi. Svi su bili u svečanim odijelima. Tri koraka od valije nalazila se sjedeljka, koja je bila prekrivena perzijskim ćilimom i namijenjena njemu. Kad je sjeo, preko njegovog krila stavljen je prekrivač zlatne boje. Pošto su izmijenili pozdravne riječi, bio je poslužen kafom u posuđu od zlata sa briljantima. Potom su vodili razgovore. Konzul je prvi govorio i upoznao valiju sa svojim poslanstvom. Tumač Rota je prevodio. Potom je govorio valija i, kao prvo, kazao da se nije mogao načuditi kako je konzul bio toliko smion da uđe u Bosnu i bez fermana i bez berata. Uporedio je dolazak austrijskog konzula sa dolaskom francuskog konzula. Francuski konzul je došao u Travnik tek pošto je imao u rukama ferman i berat, a u Travniku se na valijskoj stolici nalazio njegov prijatelj Hozrev Mehmed-paša.

Valiji su bili poznati dobri prijateljski odnosi između Austrije i Osmanskog carstva, ali u Travniku nije bio nijedan austrijski trgovac, pa se, vjerovatno iz ovih valijinih riječi, mogla nazrijeti nedoumica da li je uopće potreban austrijski konzulat. On je izjavio kako je kao veliki vezir znao da se ne može otvoriti nijedan strani konzulat bez pisma kajmakama Tajer-age iz Istanbula. Time se i moglo opravdati zaista dugo čekanje na odobrenje dolaska u Travnik. Valija je lično ubrzao

donošenje takve odluke, tim prije što je dobio podatke iz kojih je saznao da je Miteser prijatelj Osmanskog carstva, miran čovjek i odan austrijskom caru. Miteser je odgovorio na valijinu dobrodošlicu, istakavši da je austrijskom dvoru čast što je odobreno otvaranje konzulata u Travniku, i što je prvom austrijskom konzulu priređen srdačan doček.

Potom su razgovarali o političkim prilikama u Evropi i međunarodnom položaju Austrije. Valija je upitao Mitesera kako Austrija stoji sa Francuskom, kakve odnose održava Austrija sa Rusijom, da li su Francuzi u vezi sa Srbijancima, kakva je veza Srbijanaca s ustankom u Sremu, da li je istina da su Rusija i Osmansko carstvo sklopili mir i da li su Osmansko carstvo i Engleska sklopili mir. I na kraju je valija postavio i jedno pitanje, koje se Miteseru činilo najtežim: „Šta vi mislite, da li su Francuzi iskreni prema Turcima?” Miteser je pokušao odgovoriti na ova pitanja, ali očigledno nevješto, na šta se valija nasmiješio. Među mnogobrojnim pitanjima koje mu je valija postavljao našlo se i ovo: šta konzul misli da li on (valija) može pobijediti Srbije. Iz Miteserovog odgovora je proizilazilo da Turci mogu lako pobijediti Srbije, ukoliko im ne budu pomagali Rusi. Na kraju audijencije, valija je podijelio darove: Miteser je dobio krzno od samurovine, tumač Rota i pisar Vekhajmer po jedno krzno, ali je i austrijski konzul uzvratio poklonima. Pozdravljajući se na kraju audijencije, valija je obećao konzulu da će mu uskoro dodijeliti kuću za austrijski konzulat, i pozvao ga da ga posjeti bez uobičajene ceremonije.

U prvoj audijenciji, Miteser nije upoznao valiju sa spornim pitanjima, a posebno graničnim izgredima. Potom je konzul, 14. maja 1808. godine, posjetio ćehaju Mustafagu i kajmakama Sulejman-pašu, ali su razgovori trajali sasvim

kratko, pošto su se u Travniku nalazili bosanski kapetani sa kojima su se neprekidno dogovarali valija i ostali dostojanstvenici. Mustafaga je imao 76 godina i vrlo ljubazno je dočekao Mitesera. Od njega je Miteser čuo da svi Turci uvažavaju austrijski carski dvor, dok je bio neprijateljski raspoložen prema Francuzima, i tvrdio da oni nemaju ni vjere ni obrazovanja. Sa mržnjom je govorio i o Rusima, i o Srbijancima. Posjeta kajmakamu bila je po protokolu: Emin-efendija mu je poslao okićenog konja i pratnju od 10 čauša, pa se Miteser u podne uputio kajmakamu, koji ga je srdačno dočekao. Ovaj paša bio je naklonjen austrijskom carskom dvoru, zaključio je Miteser poslije audijencije, što je potjecalo iz vremena kada je Sulejman-paša zapovijedao vojskom Osmanskog carstva u Šapcu, a tada su ga s austrijske strane pomagali životnim namirnicama, pošto je bio opkoljen od srpskih ustanika, pa je tako uspio da izdrži opsadu. I on je pitao Mitesera da li možda zna da li se Francuzi spremaju da napadnu Tursku. Na to pitanje mu je Miteser odgovorio da on misli da neće, jer su Francuzi odvajkada bili prijatelji Osmanskog carstva. I kajmakam je, na kraju audijencije, pozvao Mitesera da ga kao prijatelj vazda može posjetiti. Istog dana popodne, valija je pozvao Rotu da bi ga obavijestio da još nije stigao Portin ferman o otvaranju austrijskog konzulata u Travniku.⁵⁵

U ponovnom razgovoru, koji su dva dana kasnije vodili valija i konzul, valija je iznenada upitao da li je austrijski dvor

⁵⁵ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35, Travnik, 17. maj 1808.; Leopold Ranke, *Srpska revolucija*. Beograd, 1965., 92; V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 464. David je izvijestio vladu u Parizu da je austrijski konzul stigao u Travnik 10. maja 1808.

zaista uputio Mitesera u Travnik kao prijatelja. Kada je Miteser odgovorio potvrdno, valija je dodao: „Evo da isprobamo ovo prijateljstvo:

1. Ako dođe do boja Bošnjaka sa Srbijancima, i valija bude imenovan seraskerom, da li će austrijski car snabdijevati njegovu vojsku hranom (podrazumijeva se, uz plaćanje); u slučaju da blagajna Osmanskog carstva ne bi imala dovoljno novca, da li će austrijska strana prihvatiti, temesuč koji će isplatiti Porta;

2. Da li će austrijske pogranične vlasti izručiti jednog hrišćanina koji je prebjegao u Slavoniju, pošto je ubio banjalučkog kapetana;

3. Srbijanci su zaposjeli jednu adu na rijeci Savi nasuprot Rače, koja je pripadala Austriji, i otuda su upadali na bosansko područje; da li će austrijska strana to ubuduće zabraniti.”

Konzul je odgovorio valiji da će on odmah pitati nadležne vlasti u Beču u vezi sa snabdijevanjem vojske Osmanskog carstva namirnicama i, čim dobije odgovor, odmah će upoznati valiju sa njim. U odnosu na drugu tačku, koja se odnosila na izručenje ubice banjalučkog kapetana, konzul je obećao da će se obratiti Petrovaradinskoj generalkomandi; isto će učiniti u vezi sa postavljenim pitanjem račanske ade. Miteser je zaista odmah zatražio razjašnjenje od Petrovaradinske generalkomande o oba ova pitanja. Tom prilikom je valija kazao Roti da, iako on ima dobro mišljenje o konzulu, ipak u Travniku ima mnogo Bosanaca koji su neprijatelji Austrijanaca i svakodnevno mu upućuju i po stotinu prigovora na njegov boravak u Travniku, i to bez saglasnosti Porte. Ali se valija nije na njih osvrtao i uputio je Porti

prijedlog da se hitno riješi pitanje austrijskog konzulata u Travniku.⁵⁶

U Travniku je Miteser saznao od osoblja francuskog Generalnog konzulata da je konzul Pjer David otišao iz Travnika 3. maja 1808. godine, da je sa sobom poveo svoju porodicu i odnio svari. U pismu koje je uputio Miteseru, naveo je da se vjerovatno neće vratiti u Travnik. Odredio je da ga zamjenjuje Šomet de Fose, koji je imao 26 godina. On je posjetio Mitesera 13. maja 1808. godine; pratili su ga tumač Cesaree Daber i dva čauša. Upoznali su Mitesera da je konzul David smjestio svoju porodicu u Zadar i da se očekuje za 14 dana u Travniku.⁵⁷

I dok još nije bio dobio ni ferman ni berat, Miteser je počeo da šalje vijesti iz Bosne. Uspio je pridobiti hadži-Aliju Rošića, ilirskog dragomana kod Sulejman-paše, da mu redovno dostavlja vijesti. Od njega je saznao da je upravo tih dana stigao iz Istanbula ferman upućen bosanskim kapetanima, kojim im se naređuje da se pripreme za rat protiv Srbijanaca.⁵⁸ Izgleda da je Halim Ibrahim-paša imao veliko povjerenje u Mitesera, ili je htio da isproba Miteserovu povjerljivost, kada ga je pozvao jedne večeri u svoj saraj. Od Mitesera je zatražio

⁵⁶ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35, Travnik, 17. maj 1808.; V. Jelavić, *Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata*, 464. Miteser je rekao Šometu de Foseu: „Ili bolje, Francuska valjda ide za tim, da uz pomoć naših vojnika i našeg oružja osvoji ovu zemlju.”

⁵⁷ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35, Travnik, 17. maj 1808.

⁵⁸ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35, Travnik, 17. maj 1808.; HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35, Halim Ibrahim-paša Simbšenu, Travnik, 21. rebiul evela 1223. (17. maj 1808.). Ibrahim-paša obavještava Simbšenu da je primio Mitesera u duhu dobrih prijateljskih odnosa između Austrije i Osmanskog carstva.

da se obuče u odijelo koje mu je on poslao, a jedan pratilac ga je proveo do dvora kroz travničke sokake. Miteser se uplašio, jer nije bio upućen u predstojeći događaj. Kad je došao kod valije, našao je kod njega kajmakama. Valija je počeo: „Ja te volim, jer sam te upoznao, ali da li ćeš ti znati da čuvaš tajnu, sada ću te staviti na probu.” Tada je izvukao jedno pismo sa velikim crnim pečatom, koje je bilo naslovljeno na francuskog generalnog konzula Pjera Davida, pisano na francuskom, i rekao: „...ovo ćeš ti meni pročitati, a njegov sadržaj će znati samo Bog, ti i ja.” Pisao ga je ruski generalni konzul Radofinikin iz Beograda. Miteser je preveo ovo pismo (o tome je kasnije obavijestio svoje nadležne u Beču). Tada je valija upitao šta sada da radi sa pismom, na šta je Miteser predložio da ga zapečati i preda nepoznatim Turcima da ga uruče francuskom konzulatu. Valija ipak nije prihvatio njegov prijedlog, nego je pismo uputio u Jedrene velikom veziru.⁵⁹ Očigledno da je valija nadzirao rad francuskog konzula, ali je bilo čudno da je to činio preko austrijskog konzula.

Miteser je počeo redovno izvještavati o prilikama u Travniku i Bosanskom ejaletu. Upravo u ovo vrijeme, tj. početkom juna 1808. godine, u Bosni i Hercegovini su vršene pripreme za rat protiv srpskih ustanika. Bilo je određeno da 11. juna maršira Šurula-paša sa vojskom od 500 vojnika prema Novoj Varoši, ili negdje na Drinu. Očekivalo se sakupljanje po svakom poslanom bajraku po stotinu ljudi, što je iznosilo 10.000 askera iz bosanskih gradova. Ovoj vojsci bit će pridodato 12 topova iz Travnika. Kajmakam Sulejman-paša je dobio desetodnevni odmor, pa je otišao iz Travnika na svoje

⁵⁹ A. Ivić, *Spisi bečkih arhiva o Prvom srpskom ustanku. Knjiga V*, 595.

dobro (imanje) u Skoplju (bosanskom). Upravo početkom juna dat mu je na upravu Kliški sandžak u kojem se nalazilo nekoliko naselja i utvrđenja, a najznačajniji su Donje Skoplje, Gornje Skoplje, grad Prusac, Kupres, Livno, Đulhisar i Glamoč. Za Sulejman-pašu, Miteser je kazao da je čovjek od znanja i dobar ratnik.⁶⁰

Austrijski konzul Paul fon Miteser uspostavio je dobre odnose sa bosanskim valijom Halimom Ibrahim-pašom i kajmakamom Sulejman-pašom u vrijeme kada je francuski konzul Pjer David bio u Dalmaciji.⁶¹ Miteser se zanimao za sve ono što se zbivalo u Travniku i Bosanskom ejaletu, pa je organizirao razgranatu špijunsku mrežu i dobijao dosta pouzdane i provjerene podatke, što su koristili i njegovi nasljednici na konzulskom položaju u Travniku. Austrijski konzulat ukinut je 18. januara 1821. godine.

⁶⁰ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik/35, Travnik, 8. juni 1808.

⁶¹ HHStA W, St. K. Türkei VII/2 Otenfels Miteseru, Carigrad, 21. juni 1808. Die Kurze der Zeit erlaubte nicht eine besondere Übersetzung von dem Zabtferman machen zu lassen. Selber ist in der Hauptsache dem Inhalte des Großherrlichen Berats selbst, vollkommen gleichlautend, mit dem einzigen Unterschiede, dass solcher an den Gouverneur von Bosnien Ibrahim Halimi Pascha gerichtet ist, und diesem Vesir auftragt, Ew. nach Vorschrift jener Sultanischen Urkunde, von dem Konsulate, in der Ausübung der damit verbundenen Amtshandlungen und Vorrechte ohne Weiteren ungestört Besitz nehmen zu lassen.

OPENING OF THE „AUSTRIAN IMEPRIAL CONSULATE IN BOSNIA”

Resume

France establishen her Consulate General at Travnik on February 17 1807. Her consul Pierre David represented French interests in the Eyalet of Bosnia, but he followed, like all the other consuls in the XIX century, all the happenings in Bosnia and Herzegovina as well as those in the neighbourhood of these, regions, particularly the successes achieved by Serbian insurgents. Hemanaged to establish friendli relation with the Bosnian vali Hosref Mehmed-pasha. But the Moslem population of Bosnia suspected this foreigner, who has found himself among them, of having as his sole task to enable France to conquer Bosnia and Herzegovina with a view to incorporating these provinces in Dalmatia. On this account the population of Travnik manifested in various ways their hatred toward the French consul and toward, all those who helpedin any way or did whatever services to the French Consulate, particularly their vali who, on his part, showed openly devotedness to the French Emperor. This was the time of tumultuous events in Constantinople, when the sultan Selim III was dethroned and Mustafa IV raised tothe sultans dignitiy. The population of the Eyalet of Bosnia was occupied by the preparations for war. Food and ammunition were dragged into the fortresses and the bulwarks made fit for the purposes of defence. The Sultan addressed to Bosnian vali several firmans, asking him to gather Bosnians and to lead them against the Serbian insurgents. But they resisted valis invitation to war, declaring that they could not leave their homes unprotected, for they were allegedly exposed to danger of being attacked by

Austria and France. Under these circumstances, full of uncertainty, Austria took the decision to open «Austrian Imperial Consulate at Travnik and appointed the lieutenant-colonel Paul von Mittesser the first consul.

This happened in the middle of 1807. Mittesser spent the whole second half of that year in preparations for the opening of the Consulate: he received the instructions in Vienna, he got acquainted with controversial matter between the Military Borderland and the Eyalet of Bosnia in Zagreb and at Petrovaradin. After having made all the preparations, Mittesser came to Slavonski Brod with the intention to continue the journey to Travnik. The Bosnian authorities, however, did not allow him to enter Bosnia as long as he has not got the firman and the berat by the Porte which were long in coming. Consequently, Mittesser spent two months at Slavonski Brod waiting for the entrance permit. He lost his patience and accepted the invitation of the captain of Derventa who allowed him to come but only within his own district. The captain informed him that he could not leave Derventa without the valis permit. At Derventa, too, Mittesser had to wait almost two months for the permit to continue his journey to Travnik. The new vali Khalim Ibrahim-pasha a month after his arrival to Travnik still allowed Paul von Mittesser to come to Travnik, but he did not show him the honours which were usually shown to the representatives of foreign countries in Turkey. Mittesser came thus to Travnik on May 12, 1808 and began to send reports to Vienna concerning the situation in the Eyalet of Bosnia.

GLAVA II

ZATVARANJE „AUSTRIJSKOG CARSKOG KONZULATA” U BOSNI

18. januara 1821. godine¹

Apstrakt. Austrija je otvorila konzulat u Travniku 12. maja 1808. godine, kako bi na taj način pratila prilike u Bosanskom ejaletu. Uspostava austrijskog konzulata uslijedila je poslije otvaranja francuskog konzulata u Travniku, 1807. godine. Pošto je Francuska na Bečkom kongresu 1815. svedena u one državne granice koje je imala prije svog osvajačkog pohoda, započetog 1792. godine, zatvorila je i svoj konzulat u Travniku, 1815. godine. Austrijski konzulat je nastavio raditi do 1821., kada je austrijski car donio odluku o njegovom zatvaranju. Tome su prethodili događaji koji su nagovještavali

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Zatvaranje Austrijskog carskog konzulata u Bosni, 18. januara 1821. godine.” *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, kniga XCII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 25. Sarajevo, 1990., 253-264.

njegovo zatvaranje. Riječ je o otvorenom sukobu između bosanskog valije Seid Ali Dželal-paše i pukovnika Simbšena, austrijskog konzula. Do sukoba je došlo oko rješavanja pograničnih sporova. Valija je, došavši u Travnik, sazvao Bosanski divan, na kojem je pročitao ferman o postavljanju, i istovremeno zatražio od bosanskih prvaka, posebno krajiških kapetana, da razmotre žalbu austrijskog konzula na pogranične sporove i utvrde visinu odštetnog zahtjeva. I kapetani i valija su insistirali na tome da se obavi istraga, bilo u Travniku, bilo na granici, dok je konzul nastojao da se prihvate austrijska potraživanja, jer je sumnjao u to da se naknadnom istragom i primjenom šerijatskog prava može utvrditi činjenično stanje. Obje strane su istrajale u svom stavu, pa je valija oštrim riječima napao konzula, prigovarajući mu da namjerno želi da se spor odugovlači unedogled, kako bi na taj način opravdao svoj opstanak u Travniku.

Valija je smatrao da austrijski konzulat u Travniku nije potreban, pošto je osnovan da štiti interese austrijskih podanika i trgovaca, a takvih nije bilo u Travniku; bilo ih je vrlo malo i u Bosanskom ejaletu. Zato je Seid Ali Dželal-paša formirao komisiju za rješavanje pograničnih sporova i bez konzulovog učešća. Konzul je onda napustio Travnik, otišao na granicu i pratio rad komisije. Nastali spor je rješavan između austrijske vlade i Uzvišene Porte. I jedna i druga strana podržale su svoje potčinjene, pa tako spor nije riješen ni u Istanbulu, ni u Beču. Vjerovatno je zbog toga austrijski car i donio odluku, 18. januara 1821., da se zatvori *Austrijski carski konzulat u Bosni*.

Austrija je bila posebno zainteresirana za prilike u Bosanskom ejaletu od onda kada je Francuska postala susjedna država Osmanskog carstva. Tako se i dogodilo da je ona otvorila Austrijski carski konzulat 12. maja 1808. godine, pošto

je prethodno to isto učinila Francuska². Kako je Francuska Bečkim kongresom svedena u one državne granice koje je imala prije svog osvajačkog pohoda na susjedne zemlje, pa tako nije više graničila sa Bosanskim ejaletom, zatvorila je i svoj konzulat u Travniku. Austrija to nije učinila, pa je njen konzulat nastavio raditi sve do 18. januara 1821. godine, kada je ukinut, ne po želji austrijske vlade, nego na zahtjev bosanskog valije Seid Ali Dželal-paše.

Seid Ali Dželal-paša došao je u Travnik 1820. godine, tj. u vrijeme kada su uveliko rješavana granična pitanja između Austrije i Osmanskog carstva. Iz Istanbula je upućen u Travnik Sulejman Faik-efendija, Portin mubašir, sa zadatkom da ispita austrijske pritužbe na učestale pogranične sporove na graničnoj liniji bihačke i ostrožačke kapetanije, i utvrdi odštetu za pričinjene štete. Uskoro po dolasku u Travnik, valija je sazvao skupštinu, kojoj su prisustvovali svi kapetani, sarajevska deputacija, svi ridžali i Portin mubašir Faik-efendija. Uobičajeno je bilo da se po dolasku novog valije održava ovakva skupština, kao što je bilo uobičajeno da valija na tom zasjedanju pročita ferman o svom postavljenju i naznači program svoje uprave, odnosno zadatke koje je dobio na Uzvišenoj Porti. Ono što nije bilo uobičajeno, jeste njegov vrlo oštar nastup u rješavanju pograničnih sporova. O tome je konzul Simbšen izvijestio kneza Meterniha, citirajući Dželal-pašin govor, i odgovor bosanskih prvaka na njega:

² Galib Šljivo, „Otvaranje «Austrijskog carskog konzulata» u Bosni 12. maja 1808. godine.” *Istorijski zbornik*. Institut za istoriju u Banjaluci, 9/IX, Banjaluka, 1988., 7-33; Vjekoslav Jelavić, „Iz prepiske francuskog Generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807.-1814”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*. XVI, Sarajevo, 1904., 268-269.

„Nedjela koja ste počinili izazvala su najveće Portino negodovanje. Vi ste ili sami razbojnici i zločinci, ili takve ljude uzimate u zaštitu. S kojim pravom možete sebe nazivati kapetanima ili zapovjednicima? Kakav to narod predstavljate? Jeste li muslimani ili nevjernici? Da li živite u zabludi da će vam se dozvoliti neprijateljske akcije protiv susjeda inovjernika, pljačke i ubistva u njihovoj zemlji? Ovdje leži Kur'an, riječ Božija, koji će vas dovoljno ubijediti u suprotno. Prema našoj vjeri, ono što naredi sultan treba bespogovorno izvršavati, kao da je sveta zapovijest. Sultan je sklopio mir s njemačkim dvorom i odobrio sporazume, pa kako se usuđujete da ih gazite? Ne smijete zlostavljati ni vaše vlastite podanike, a još manje podanike stranog dvora. Ili je možda vaše srce ispunjeno s isuviše mnogo hrabrosti, pa ga želite rashladiti stalnim neprijateljstvima, ubistvima i pljačkama? Kakvi ste vi junaci? Sjetite se posljednjeg rata s Nijemcima. Oni su osvojili Beograd i više vaših tvrđava. A koje ste njihove tvrđave vi osvojili? Stoga se izjasnite da li ste podanici Uzvišene Porte i da li držite našu stranu, ili želite da budete samostalan narod? Onda je vaša stvar da se oduprete Nijemcima i potvrdite svoju nezavisnost.”

Kad je završio govor, zatražio je od prisutnih da razmotre sljedeće:

- prvo, pitanje austrijskih dezertera u Bosni i Hercegovini;

- drugo, način na koji bi se riješilo pitanje austrijskih zahtjeva za odštetu;

- treće, da iznesu svoje gledište u odnosu na osmanske podanike (podjednako i hrišćane i muslimane) koji pomažu i štite dezertere na granici.

Odmah zatim se povukao sa Faik-efendijom u susjednu sobu, a prisutne obavezao da se ne razilaze dok mu ne pripreme odgovor na postavljena pitanja. Nakon kraćeg vijećanja, kapetani su odlučili:

- prvo, ako zaista ima njemačkih dezertera u Bosanskoj krajini, koji upadaju na područje Vojne krajine i pljačkaju, oni predlažu da budu ili kažnjeni ili protjerani iz Bosne, ali nikako ne smiju ostati na granici;

- drugo, slažu se da se nadoknadi šteta koju su počinili Bosanci, i koja se može dokazati sudskim putem;

- treće, kategorički odbijaju optužbu da među pljačkašima ima muslimana i njihovih podanika; pljačku vrše jedino austrijski dezerteri, ali ukoliko bi se istragom ipak utvrdilo da među izgrednicima zaista ima i osmanskih podanika, onda neka valija naredi šta da se radi sa njima. Na to je valija izjavio: „Pitate me šta naređujem? Naređujem ono što je Uzvišena Porta već naredila: želim da mi ovdje izručite razbojнике, da bih im svima odsjekao glave. A kako ste sastavili ove svoje izjave? Smatrate li da možete tjerati sprdnju sa mnom? Šta bi rekla Uzvišena Porta kada bih joj predao ovakve izjave? Ostavljam vam još 2-3 dana da bolje razmislite o toj stvari, i da mi tada predate valjano sastavljenu izjavu.”³

Tako su i valija i bosanski prvaci rekli šta misle, pa je valija zaključio vijećanje. Ali, valija je očigledno namjeravao bespogovorno izvršiti Portina naređenja, jer je za neizvršavanje preuzetih obaveza učinio odgovornima sve kapetane, a ne samo one koji to ne učine. To do tada nije učinio nijedan valija.

³ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813.-1826. Drugo izdanje.* (dalje: G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813.-1826.*), Banjaluka, 1988., 227-229.

Konzul Simbšen bio je zadovoljan načinom na koji je Seid Ali Dželal-paša izvršio pritisak na bosanske kapetane. A kada je počelo rješavanje pograničnih sporova, pokazalo se da će to ići dosta teško. Bosanski kapetani sastavili su listu s imenima austrijskih dezertera u Bosanskoj krajini, ali se ta lista razlikovala od one koju je sačinio konzul Simbšen, i koju je već bio predao valiji i Faik-efendiji. Kapetani su dalje zaključili da predlože valiji da ih zaduži za okrivljene kapetane i Hasanagu Beširevića Pećkog, pa će ih oni spriječiti da čine ispade za koje njih okrivljuju vlasti Vojne krajine. Valija je prihvatio prijedlog da se komisijski, na licu mjesta, utvrde štete koje je prijavio konzul. Krajiški kapetani su izrazili želju da u komisiji učestvuje i austrijski konzul kao zastupnik optužbe, pa je Simbšen u vezi sa tim zatražio odobrenje vlade u Beču i novac za put.⁴ Bilo je očigledno da je valija bio spreman da rješava pogranične sporove. Ali, između načina na koji je on to počeo rješavati, i onoga koji je predlagao Simbšen, bila je velika razlika, pa je zbog toga došlo do spora.

Konzul je izjavio da se sporovi na granici ne mogu rješavati po šerijatskim propisima, pa čak i priprijetio da, ako ih se osmanska strana bude držala, onda će se austrijska strana sama pobrinuti za kažnjavanje prekršilaca reda i mira, tako što će ucijeniti njihove glave: za mrtvog pljačkaša će platiti 150, a za živog 600 pjastera. Valija je, nasuprot tome, odredio da se izvrši sudska istraga, pa će, shodno tome, neki krivci biti kažnjeni prema stepenu njihove odgovornosti, s tim da drugi budu udaljeni sa granice, a treći da se predaju austrijskim vlastima. U skladu s tim postupkom, valija je tražio od konzula

⁴ Haus Hofund Staatsarchiv Wien (dalje HHStA W), St. K. Türkei VIII/41, Travnik, 1. juni 1820.

da se izjasni da li želi da tužilac i tuženi budu pozvani u Travnik i da pred komisijom daju izjavu, ili da komisija ode na granicu. Prema šerijatskim zakonima, niko ne može biti opterećen krivicom koja nije dokazana, a također niko ne može biti udaljen sa granice, bez stvarnih dokaza da se ogriješio o zakon.⁵

Konzul je odgovorio već 16. juna 1820., i to u duhu svojih ranijih gledišta. Posebno se okomio na Hasanagu Beširevića Pećkog, za koga je napisao da „ovaj krvolok dozvoljava da se u Vidovskom naseljavaju mnogi pljačkaši i zlikovci koji su i austrijski i osmanski podanici... pa se ovaj čopor pljačkaša mora odatle raseliti.” Dokle god oni budu uživali zaštitu kapetana i aga, ne treba sumnjati u to da će nastaviti da vrše zlodjela. Potom je iznio šta je sve poduzimao kod prethodnih valija, ali da nijedan nije mogao ništa učiniti, jer ga kapetani nisu slušali ni u čemu, pa ni u tome.

Konzul je odbio bilo kakvu mogućnost da se sporovi rješavaju pred osmanskim sudom, pošto je to u suprotnosti sa pravnim odredbama, kosi se i sa mirovnim ugovorima između dvije države i vrijeđa čast austrijskog cara. Zar je uopće moguće da se tužbe graničara Vojne krajine protiv osmanskih podanika ispituju pred osmanskim sudijama i po osmanskim zakonima po kojima se ne priznaje svjedočenje hrišćana: može li ista strana biti u isto vrijeme i optužena i sudija? To je najefikasniji način da se odbiju svi austrijski protesti, čime se zatvara svaka mogućnost za pravedno rješenje spornih pitanja. Stoga je konzul bio nepopustljiv i zatražio da se odmah namiri šteta, jer je to jedini način da se održe red i mir na granici.

⁵ HHStA W, St. K. Türkei VIII/41, Dželal-paša Simbšenu. Travnik, 29. šabana 1235. (10. juni 1820.).

Također su obje strane još jednom ponovile svoja gledišta i pokazale da su bile daleko od sporazuma na kojem su insistirale njihove vlade u Beču i Istanbulu. Valija je ostao nepopustljiv i odgovorio konzulu da će na granicu poslati komisiju koja će razmatrati tužbe na osnovu šerijatskog prava. On je nastojao da upozna prilike u Ejaletu koji mu je povjeren na upravu, pa je slušajući Bosance, zaključio da su austrijski zahtjevi pretjerani, i to svoje mišljenje nije skrivao ni pred austrijskim konzulom.⁶

U svom dopisu, konzul nije odgovorio na pitanje koje mu je postavio valija, da li tužioca i tuženog treba pozvati u Travnik, pa je Seid Ali Dželal-paša, 21. juna 1820., pozvao konzularnog ađutanta dr. Dimitrija Atanaskovića i saopćio mu svoje dalje namjere. Kako nije dobio odgovor, odlučio je da bude obavljena istraga na granici, o čemu je već izvijestio Uzvišenu Portu.

Bio je to dovoljan razlog da sad konzul zatraži da kapetani riješe to pitanje, a dotle odbija oba prijedloga, odnosno da se istraga vrši u Travniku ili na granici. Tek što je Atanasković izgovorio konzulovu poruku, valija mu je rekao, vidljivo uznemiren: „Da, ja znam da gospodin konzul misli da ću vaše zahtjeve predati ovdje kapetanima. Ne, čak i kad bi svi bili iskićeni biserima i dukatima, ne bih im uzeo nijedan jedini komad da bih ga dao konzulu na ime odštete. Šta su kapetani krivi za sve počinjene pljačke - pod pretpostavkom da su se one zaista dogodile? To bi bilo isto kao kad bi se od mene, kao zapovjednika pokrajine, zahtijevala odšteta za sve ono što se u Bosni svakodnevno krade. Moje zapovijesti glase da najprije

⁶ HHStA W, St. K. Türkei VIII/41, Simbšen Dželal-paši. Travnik, 16. juni 1820.

treba sve ispitati prema svetom muslimanskom zakonu, i nadoknaditi štetu u skladu sa njim. Od ove zapovijesti neću odstupiti ni za dlaku. Rekao sam konzulu, a on i sam to nesumnjivo uviđa, da se prema muslimanskom zakonu ne mogu dokazati vaši zahtjevi, i da niko od ljudi s ove strane granice ne može platiti odštetu, ako nije zakonski optužen za razbojništvo.

Osim toga, čak i ako pretpostavimo da je neka pljačka dokazana i razbojnik zaista uhvaćen, šta bih mogao da mu uzmem i dam vama, ako on nema ništa? Konzul nije prihvatio ovo objašnjenje i saopćio mi je u svom zvaničnom pismu da on mora insistirati na nadoknadi štete, i da je to izričit uvjet za okončanje ovog pitanja. On svojom upornošću onemogućava moje namjere. Zar je austrijskom dvoru toliko stalo da dobije nekoliko hiljada pjastera? Zar iz nota austrijskog internuncija u Istanbulu, koji se neprekidno žali na Hasana Beširevića Pečkog i druge izazivače nemira, kao i iz naredbe austrijskog dvora, koji plaća 600 pjastera za svakog živog i 150 pjastera za glavu mrtvog izručenog dezertera, sasvim jasno ne proizilazi da je riječ uglavnom o tome da se uklone Hasan Beširević Pečki i još neki okorjeli zlikovci, da bi na granici bio uspostavljen trajan mir? Međutim, ukoliko konzul ne želi odustati od zahtjeva za odštetu, onda mora dovesti tužioce ovamo radi sudske istrage, ili izričito zahtijevati da se ova istraga izvrši na granici. Ako ovo sve bude onemogućeno, ja ću pred Uzvišenom Portom posvjedočiti da je konzul svojim prigovorom sprečavao moj postupak i potpuno osujetio moje namjere kad sam se poslije sastanka kapetana trudio da uhvate Hasana Beširevića Pečkog i druge okorjele razbojnike da bih zaveo red na granici.”⁷

⁷ HHStA W, St. K. Türkei VIII/41, Simbšen Dželal-paši. Travnik,

Konzul je bio iznenađen sadržajem valijinog govora. Do tada se nijedan valija nije ovako oštro suprotstavio njegovim zahtjevima. On je ocijenio da bi trebao odgovoriti valiji istim tonom, pa je izjavio da će o svemu izvijestiti svoju vladu, pošto bez njenih uputstava ne može dati nikakav odgovor. Međutim, valija je očigledno riješio da radi onako kako je zamislio, pa se nije ni osvrtao na konzulova objašnjenja. Štaviše, dobro mu je došlo što je konzul odugovlačio s odgovorom, pa je formirao komisiju i uputio je na granicu. Konzul je morao unekoliko mijenjati svoju odluku.

Konzul se nije mirio s onim što je valija poduzeo u vezi sa radom mješovite komisije, pa je poduzeo korake da se na granici nađu i članovi austrijske strane. S obzirom na to da su službeni odnosi između konzula i valije bili prekinuti, to je konzul uputio Atanaskovića valiji, da ga pita kad će komisija započeti raditi i gdje će se sastati. Atanasković je uz to zatražio od valije da konzulu izda putnu bujuruldiju, pošto namjerava da ode na granicu i učestvuje u radu komisije. Tako je konzul odstupio od svog ranijeg stava, ali valija nije. On je rekao Atanaskoviću da mu konzul nije uputio nikakvu zvaničnu pismenu izjavu u vezi sa radom komisije, pa ni najmanju notu, iako mu je on dao rok za izjašnjavanje, pa je sada kasno, pošto je on već izdao uputstva, a članovi komisije su otišli iz Travnika. Ukoliko konzul želi ići na granicu, to može po svojoj ličnoj želji.

Dalje je kazao Atanaskoviću da je upoznao Uzvišenu Portu sa teškoćama koje mu konzul pričinjava, pa sad od nje očekuje nova uputstva. A što se tiče putne bujuruldije za konzula, on je neće dati, niti ga uopće interesira konzulovo

mišljenje i ponašanje. O članovima komisije također ne želi da kaže ni gdje su, ni kad će započeti rad. Sve je to valija izgovorio povišenim tonom, a uz to je na konzulov račun izrekao mnogo uvreda, kao što su: da pukovnik Simbšen nastoji da u Travniku izigrava carskog konzula i uglednu ličnost, a ustvari nije nikakav ni konzul ni ugledan čovjek. Da bi povećao svoj ugled, Simbšen se usudio da mu se suprotstavi i da piskara kojekakve note, a nije svjestan koliko je sitan prema njemu, valiji, i da se njegov ugled sasvim gubi prema ugledu i dostojanstvu jednog paše. U hijerarhiji, pukovnik Simbšen je samo begić, „begzade” i nema dostojanstvo pravog i opunomoćenog konzula, kao što imaju strani konzuli u nekim drugim gradovima u Osmanskom carstvu. On je običan izvršilac poslova ili dojavljivač, a u krajnjoj liniji, u Travniku nije uopće potreban konzul, jer u gradu nema nijednog jedinog austrijskog trgovca, čak ovuda i ne prolaze, pa koga on onda zastupa?

Upravo zbog toga što nema šta da radi, konzul se bavi svim i svačim, a naročito opterećuje valiju raznim nametljivim posredovanjem i sitnim poslovima koje bi mogli riješiti i niži nivoi vlasti. Stoga je i sporove na granici preувелиčavao i nastojao da se što više oduže, kako bi imao pokriće da nešto kobajagi radi. Jer, čim se riješe granični sporovi, konzul će ostati bez ikakvog posla, pa će i austrijska vlada uvidjeti da je suvišan u Travniku. Tako je valija Seid Ali Dželal-paša objasnio konzulovu nepopustljivost pri rješavanju graničnog pitanja kao želju da postavlja uvjete koje osmanske vlasti nisu mogle prihvatiti, pa se tako sve odlaže unedogled.

Atanasković je bio preneražen zbog toga, i riječi kojima se jedan osmanski namjesnik obraća predstavniku austrijskog dvora, a još ga je više zapanjio valijin zaključak da je austrijski

konzul nepotreban u Travniku. Podsjetio je valiju da je austrijski konzulat uspostavljen u Travniku prije više godina, da je to potvrdio sultan svojim fermanom, a uspostavljen je u duhu mirovnih ugovora između dvije države radi zaštite austrijskih podanika. Seid Ali Dželal-paša ga je prekinuo i rekao da se to ne može odnositi na Travnik, jer on nije trgovački grad, kao naprimjer Solun ili Smirna, kome je potreban konzul da bi rješavao trgovačke sporove. On je izvijestio Uzvišenu Portu o ovoj prevari, opisao je stvarno stanje u gradu i ne sumnja u to da će Uzvišena Porta na njegov prijedlog ukinuti austrijski konzulat u Travniku.⁸

Seid Ali Dželal-paša je svoju namjeru o ukidanju austrijskog konzulata u Travniku počeo i provoditi na taj način što je zaobilazio konzula u svim pitanjima. Konzul se žalio kako ga je valija uvrijedio, jer mu nije dao ni putnu bujuruldiju. Zato je odlučio da ipak 26. jula 1820. ide na granicu i prati rad komisije. Odlučio je da povede i svoju porodicu, pošto joj je u Travniku prijetila opasnost: tako je prije nekoliko dana pucao jedan delija na njegovog sina, koji se igrao u bašti. Kad je konzul protestirao, delija mu je podrugljivo rekao neka se žali Seid Ali Dželal-paši.⁹ Konzul je procijenio da zbog toga treba da ide na granicu i bez bujuruldije, jer se komisija već nalazila u „turskoj” Dubici. Komisiju je predvodio Mustafa-paša, sin Sulejman-paše Skopljaka, prijašnjeg bosanskog valije. Konzul je uspostavio vezu sa njim, ali je saznao da komisija nije mogla početi raditi, pošto od valije nije dobila uputstva za rad, a

⁸ HHStA W, St. K. Türkei VIII/41, Simbšen Dželal-paši. Travnik, 24. juli 1820.; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813.-1826.*, 235-236.

⁹ HHStA W, St. K. Türkei VIII/41, Simbšen Dželal-paši. Travnik, 24. juli 1820.

očekivali su ih svakodnevno. Znači, valija je poslao komisiju na granicu bez uputstva, što je konzula uvjerilo u to da je valija na taj način pokazao potpunu netrpeljivost prema austrijskom konzulu, ali i da je odluku donosio bez prethodne Portine saglasnosti.

Odnos Mustafa-paše, mirimirana i sina Sulejman-paše Skopljaka, koji je ranije bio komandant Tirhale, prema konzulu bio je uzdržan.¹⁰ Konzul je uspostavio vezu sa Mustafa-pašom, koji se nalazio u Bosanskoj Dubici, ali ga on nije prijateljski primio. Konzul nije znao da li je razlog bio u tome što se tu nalazio i Mehmed-efendija sa kojim se Mustafa-paša nije slagao, ili zato što je tačno ispunjavao Seid Ali Dželal-pašine naredbe. Mustafa-paša je tražio od valije uputstva za rad mješovite komisije, ali odgovor još nije stigao, pa je on na svoju ruku odlučio uključiti i konzula u njen rad. Međutim, konzulovo učešće u radu komisije bilo je sporadično i bez utjecaja. I u radu komisije osjećao se utjecaj valije, kojeg su se plašili članovi komisije.

Pošto je konzul napustio Travnik, spor između valije i konzula rješavan je na Uzvišenoj Porti. I konzul i valija izvijestili su svoje vlade o sporu, okrivljujući jedan drugoga. Seid Ali Dželal-paša se obratio velikom veziru dopisom, u kojem ga je upoznao kako će sa kapetanima osigurati pogranični mir. Ovaj dopis bio je predan i Licovu, austrijskom internunciju u Istanbulu. Pošto je pročitao dopis, internuncij je zaključio da je bila očigledna valijina namjera, da li pod utjecajem kapetana ili ne, ne da osigura mir i red na granici, nego da najprije udalji iz Travnika austrijskog konzula.

¹⁰ HHStA W, St. K. Türkei VII/15, Dželal-paša velikom veziru. 25. juli 1820.

Odmah je to rekao reis-efendiji Gianib-efendiji. Ovaj se nije složio sa tim, i uvjeravao je internuncija da je konzulov izvještaj pun izmišljotina i laži, pa bi svrsishodnije bilo za austrijsko-osmanske odnose da je, umjesto što se suprotstavio bosanskom valiji, odmah otišao na granicu i pomogao u radu mješovite komisije.

I reis-efendija je povišenim tonom govorio o tome da upravo u trenutku kada Uzvišena Porta pokušava da zavede mir, red i sigurnost na granici, austrijski konzul ometa bosanskog valiju. Licov je pokušao da ga razuvjeri, ukazujući mu na to da konzul nije prekoračio službene ovlasti, nego da je samo tačno ispunjavao dobijene instrukcije.¹¹ I reis-efendija nije nalazio krivicu kod svog namjesnika, navodeći činjenicu iz izvještaja koji je upravo dobio iz Travnika. U tom izvještaju je Seid Ali Dželal-paša detaljno opisao kako je pridobio bosanske kapetane, da oni sami riješe pogranične sporove. Oni su pod rukovodstvom mirimirana Mustafa-paše sačinili jedan senet od devet tačaka i potvrdili ga svojim muhurima i potpisima, u kojem su se obavezali na održavanje reda i mira na granici. Zaključak kapetana saopćio je valija konzulu Simbšenu, uputivši mu službeni spis, a istovremeno je zatražio da i on ode na granicu i prati izvršenja.

Međutim, baron Simbšen mu je odgovorio „da on nije ovlašten, bez pismenog odobrenja svog dvora, da poduzima bilo kakav korak prema granici.” Tada mu je valija objasnio da je, samim tim što je u službi kao austrijski konzul, ovlašten i opunomoćen da sam stalno poduzima mjere koje su potrebne, tim prije što je ovaj predmet započeo on, da je sa njim upoznat

¹¹ HHStA W, St. K. Türkei VII/15, Dželal-paša velikom veziru. Bujukdere, 25. juli 1820.

u detalje, i da se on jedino može rješavati na granici na koju treba da ide odmah. Ukoliko to ne učini, onda upravo on sprečava da se poslovi privedu kraju. Odgovarajući valiji, konzul je naglasio da je on u službenim poslovima ovlašten da piše izvještaje i izvršava naredbe, a da austrijski car za pojedina pitanja određuje osobe koje će ih izvršiti, pa se moglo dogoditi da za rješavanje pograničnih sporova imenuje specijalnog izaslanika. Tada mu je valija odbrusio da on onda odmah pošalje izaslanika, pošto je u Bosansku krajinu već upućena komisija koja ima zadatak da ispita austrijske pritužbe. Valija je žurio da se granični sporovi odmah riješe, jer mu „na srcu leže mir i red na granici”.¹² Očigledno da su i konzul i valija drugačije vidjeli rješavanje pograničnih sporova, a njihove vlade su ih podržavale u tome. Tako se spor konzula sa valijom samo produbljivao.

S obzirom na to da njegova intervencija na Uzvišenoj Porti u korist konzula nije uspjela, internuncij je diplomatske odnose u osmanskoj prijestonici sveo samo na usmeno obraćanje. Usmene poruke prenosio je prvi tumač, baron Testa. Njemu je reis-efendija priznao u jednom razgovoru kako konzulove optužbe protiv „oholog bosanskog paše” smatra za potpuno istinite, ali je rekao i to da odobrava postupak namjesnika u „teško vođenoj provinciji”. Bio je spreman da se, u ime Uzvišene Porte, izvini za nekorektno valijino ponašanje, a posebno da je Uzvišena Porta spremna udovoljiti pravednim

¹² HHStA W, St. K. Türkei VII/15, Dželal-paša velikom veziru, 25. juli 1820.; HHStA W, St. K. Türkei VII/15, Dželal-paša velikom veziru, Prilog: tačke koje će kapetani sami ispuniti sa potpisima i muhurima dvanaest kapetana Bosanske krajine.

austrijskim zahtjevima. Ali je tražio i da internuncij radi na izgladivanju spora između konzula i valije.

Pa iako je austrijska strana u ovom sporu bila u pravu, ipak je bilo u interesu graničnih provincija da se razlike otklone i uspostave red i mir. Tražio je dalje od internuncija da naredi konzulu Simbšenu da ne napušta Travnik, ne zbog šteta na granici, nego radi mira na granici. Internuncij je bio zadovoljan reis-efendijinim nastupom i bio spreman da ispuni njegovu želju i da Simbšen ostane u Travniku, ali pod uvjetom da Uzvišena Porta isto tako uputi Hatihumajun Seid Ali Dželal-paši, u kojem će ga obavezati da nadoknadi štetu koju čine osmanski podanici austrijskim podanicima. Tek što je internuncij bio prihvatio ovaj prijedlog, dobio je izvještaj iz Travnika o valijinom „groznom postupku” prema konzulu, pa je izostalo poravnanje koje je bilo pripremljeno.¹³

Licov je pisao Meternihu da ministarstvo Uzvišene Porte izbjegava odgovoriti na predstavku o bosanskim prilikama, da reis-efendija pokazuje malo dobre volje da se sporovi riješe i da se uskoro nije mogao očekivati povoljan uspjeh austrijskih reklamacija. To se moglo odraziti na još odbojniji stav bosanskih prvaka. Kad Seid Ali Dželal-paša i „razbojnici u Bosni”, rezonirao je internuncij, budu vidjeli kako je marljivi austrijski konzul istjeran iz Travnika samo zato što je predano obavljao svoju dužnost i tačno ispunjavao dobijene upute, kakvu nadu u zaštitu pred „varvarima” mogu očekivati austrijski podanici.¹⁴ Tako ni internuncij, a ni reis-efendija nisu mijenjali stavove. Iako je bilo očigledno da je

¹³ HHStA W, St. K. Türkei VII/15, Dželal-paša velikom veziru. Bujukdere, 10. septembar 1820.

¹⁴ HHStA W, St. K. Türkei VII/15, Bujukdere, 25. oktobar 1820.

Seid Ali Dželal-paša uspostavio mir i red na granici, da su u Bosanskom ejaletu vladali mir i sigurnost kao nikad dotad, a čak 156 dezertera bilo utamničeno, ipak je Internuncijatura protiv njega stalno podnosila pritužbe Uzvišenoj Porti.¹⁵ I Uzvišena Porta je popustila.

Uzvišena Porta je odlučila da Seid Ali Dželal-paši pošalje nove instrukcije zbog rješavanja austrijskih pritužbi. Sa tim je prvog tumača Internuncijature upoznao reis-efendija i predao mu prepise tih uputa. Pošto je pročitao taj dopis, internuncij je zaključio da u njemu ima mnogo uglađenih riječi i obećanja, pa ako Seid Ali Dželal-paša bude naklonjen rješavanju tih pritužbi, on će ih i rješavati, a ako ne bude, one će ostati neriješene, jer se iz dopisa nije vidjelo kako će ga Uzvišena Porta na to prisiliti.¹⁶ Bio je internuncij u pravu.

Odnosi na granici su se donekle promijenili: prestala su razbojništva, krađe i upadi na susjednu granicu. Prekršioce je valija strogo kažnjavao. Ali su se pojavile nove teškoće. Riječ je o tome da su pogranične komande izvještavale da bosanske vlasti otežavaju trgovački saobraćaj na pograničnim raštelima. Internuncij je ponovo intervenirao na Uzvišenoj Porti i tražio da se bosanskom valiji pošalju prepisi trgovačkih ugovora iz kojih će vidjeti da mu je dužnost da unapređuje trgovinu između Osmanskog carstva i Austrije, a ne da je onemogućava. Reis-efendija je primio pritužbu i obećao da će je pročitati na ministarskom vijeću. Unaprijed je izjavio žaljenje zbog mjera koje je poduzeo Seid Ali Dželal-paša, koje on nikako nije mogao učiniti po naređenju iz Istanbula.¹⁷ Reis-efendija odmah

¹⁵ HHStA W, St. K. Türkei VII/15, Pera, 11. decembar 1820.

¹⁶ HHStA W, St. K. Türkei VII/15, Bujukdere, 25. novembar 1820.

¹⁷ HHStA W. St. K. Türkei VII/16, Pera, 16. februar 1821.;

je tražio objašnjenje iz Travnika. Iz Dželal-pašinog dopisa je proizilazilo kako je valija, rješavajući jedno po jedno pitanje u Bosanskom ejaletu, zahvatio i trgovačke poslove.

Nije bila tačna pritužba da je valija zabranjivao trgovačke poslove sa Dalmacijom. Bosanski trgovci su najviše trgovali sa Zadrom, Šibenikom i Splitom, i od ovih mjesta su vodili drumovi do pograničnih raštela, ali su trgovci prelazili i na onim mjestima na kojima nije bila uređena trgovina, pa su im se dešavale razne nezgode. To je Seid Ali Dželal-paša zabranjivao. Tražio je od dalmatinskih vlasti da i one sa svoje strane garantiraju onakvu sigurnost bosanskim trgovcima kakvu traže u Bosanskom ejaletu za austrijske podanike. Da su bosanski trgovci imali nepritika u Dalmaciji, Seid Ali Dželal-paša je naveo primjer glamočkih trgovaca Hasana Karika i Jusufa Dostika, koji su prodali u Zadru stoku za 613 reala (?), ali su opljačkani u pograničnoj tvrđavi.¹⁸ Internuncij je obećao istragu po Dželal-pašinoj pritužbi.

HHStA W, St. K. Türkei VII/15, Pera, 10. februar 1821. Wenn der Divan von solch rachtlichen und billigen Gesinungen beseelt wäre, wie er es zu Zeiten Sultan Selims und in den ersten Regierungsjahren Sultan Mahmuds gewesen dann würde diese Verhandlung sehr bald zu einem vergnüglichen, dem billigen Begehren unseres erhabenen Monarchen entsprechenden Resultate führen: doch heute, wo Hochmuth, Christenverachtung, eine gänzliche Vergessenheit der eigenen Verträge und Verbindlichkeiten an die Stelle jener Tagen die Unterhandlungen mit den Pforten Ministerio eher erleichterten als erschwerten - heute lässt sich nicht mit gleicher Gewissheit ein baldiger, noch weniger aber ein vollkomen günstiger Erfolg vorher verkundigen.

¹⁸ HHStA W, St. K. Türkei VII/15, 11. redžepa 1236.; HHStA W, St. K. Türkei VII/15, Pera, 25. oktobar 1821.; „... Dass Dschellal Edin Pascha seinen früher an den Tag gelegten Grundsätzen treu, nicht nur allein die Entschädigungs Ansprüche der österreichischen Unterthanen nicht

Seid Ali Dželal-paša je također izvijestio Uzvišenu Portu kako je u Travniku „rezidirajući austrijski konzul” podnio reklamacije protiv „stanovnika islamske granice” i, shodno tome tražio uspostavu mira i naplatu štete od više hiljada kesa. Pošto je ispitao navode optužbe, Seid Ali Dželal-paša je došao do zaključka da su štete zaista učinjene, ali počinioci nisu „islamski podanici”, nego podanici austrijskog cara, koji su činili štete i na bosanskoj strani. Zato je Seid Ali Dželal-paša bio u pravu kad je od konzula tražio da se provjere njegovi navodi u optužbi. Ali konzul je već bio otišao u Beč i nije se vratio u Travnik. Seid Ali Dželal-paša je izvijestio Uzvišenu Portu da je na granici zaveo takve mjere da „islamsko granično stanovništvo” više ne upada u austrijske posjede, ali da austrijsko pogranično stanovništvo upada na „islamski teritorij” pa pljačka i ubija ljude i odgoni stoku. Valija je sa time pismeno upoznao austrijske generale i granične zapovjednike, a Mehmed-efendija i usmeno, ali te pojave nisu bile spriječene.

Štaviše, zapovjednici su izjavili „da razbojnici i ubice nisu pod njihovom jurisdikcijom, već pod jurisdikcijom njihovih visokih pretpostavljenih”, te da i oni njima moraju podnositi izvještaje, prije nego što oni odgovore na dopise bosanskog valije. Tako valija nije očekivao da nadležni granični zapovjednici spriječe pogranične izgrede, ali je nagovijestio nove zaplete na granici. Ako ovo njegovo posredovanje ne uspije, onda je jasno kao dan da se „islamsko granično stanovništvo” neće duže vrijeme mirno vladati, nego će odgovarati represalijom. Zato je valija predlagao „Uzvišenoj

anerkennen, sondern selbst mit Reclamationen hervortrete, deren Anstatthaftigkeit nicht misskannt werden kann.”

Porti” da s ovim predmetom upozna „rezidirajućeg carskog austrijskog ministra.”¹⁹

Konzul Simbšen bio je nezadovoljan načinom na koji je Mustafa-paša rješavao pogranična pitanja, pa je napustio dalje pregovore i otišao u Beč, da svojim pretpostavljenima podnese izvještaj. Uz to je bio ogorčen na Seid Ali Dželal-pašu, koji ga je uvrijedio i kao čovjeka, i kao predstavnika moćne države. Nije poznato koliko je to utjecalo na odluku njegove vlade da upravo u to vrijeme ukine Konzulat u Travniku, i koliko je ona tim aktom odgovorila na valijino držanje prema Konzulatu i baronu Simbšenu. Vjerovatno je odluka donesena zato što osmanske vlasti nisu smatrale da je postojanje Konzulata neophodno u fazi privrednih veza koje su se tada razvile između Austrije i Osmanskog carstva u Bosanskom ejaletu.

Bilo kako bilo, tek, austrijski car je donio odluku da se ukine Austrijski konzulat u Travniku, pa je on zatvoren 18. januara 1821. godine. Konzul Simbšen nije otišao na drugu dužnost u nekoj konzularnoj ustanovi, nego je raspoređen u vojnu jedinicu, na mjesto koje je odgovaralo njegovom činu pukovnika. Druga dvojica činovnika, pisar Johan Cagarić i tumač potporučnik Atanasković, također su raspoređeni u pogranične jedinice Vojne krajine. Pisar Cagarić primao je platu od 300 guldena, dok mu se ne osigura mjesto koje odgovara njegovim kvalifikacijama, i to na granici ili u kontumacu. Atanasković je bio postavljen za tumača orijentalnih jezika na granici. Poslove s Osmanskim carstvom i Bosanskim ejaletom trebalo je obavljati na isti način kao prije osnivanja Konzulata u Travniku, pa su dvije generalkomande u

¹⁹ HHStA W, St. K. Türkei VII/15, 21. muharema 1237. (18. oktobar 1821.).

Hrvatskoj zadužene da odmah postave tumače za orijentalne jezike.

Atanasković je raspoređen kod Generalkomande u Zagrebu, a pri Gradiškoj pukovnji. Plata za tumača je određena u iznosu od 1.000 guldena godišnje.²⁰ Međutim, bilo je lakše donijeti odluku o ukidanju Konzulata, nego utvrditi postupak koji će biti primjenjivan u međusobnim odnosima na granici. Stoga su nadležna ministarstva izdala posebna uputstva nižim nivoima vlasti, posebno graničnim pukovnijama. Komandanti pograničnih oblasti trebali su sami odlučiti da li će se, u ovisnosti o predmetima, obraćati nadležnim mjesnim vlastima u Bosni i bosanskom valiji. U važnijim slučajevima, mogli su odlučiti da riješe pitanje na licu mjesta, pa u tom slučaju uputiti izaslanika koji poznaje jezik i predmet rasprave, uz potrebna uputstva za usmene i pismene pregovore. Uobičajeni susreti s osmanskim vlastodršcima bili su zgodna prilika za međusobnu razmjenu mišljenja o mnogim pitanjima, koja je bilo teško rješavati na drugi način. Većina sporova mogla je biti riješena na licu mjesta, bez viših instanci; time se laskalo organima vlasti na nižim nivoima, a naročito kapetanima, koji dotad nisu nikad bili skloni da nešto rješavaju samostalno, tj. bez valijine saglasnosti. Ovo je imalo i prednost, jer bi spor bio rješavan i bez mubaširovog dolaska, što je za njih uvijek bilo vezano s velikim izdacima. Ukoliko predmet ne bi bio riješen na opisani način, onda je još uvijek ostajala stara praksa da se predmet ustupi Uzvišenoj Porti na dalju nadležnost.²¹

²⁰ Kriegsarchiv Wien, H. K. R. 1821, B. 149/1.

²¹ Krigsarchiv Wien, H. K. R. 1821, B. 149/1; Kriegsarchiv Wien, H. K. R. 1821, B. 142/2

CLOSING OF THE AUSTRIAN IMPERIAL CONSULATE
IN BOSNIA
ON JANUARY 18TH, 1821
Resume

Austria opened its consulate in Travnik on May 12th, 1808, to be in the situation in the Bosnian eyalet that way. The opening of the Austrian Consulate followed the opening of the French Consulate in Travnik in 1807. Being reduced to its boundaries before the conquering campaigns started in 1792, due to the decisions of the Vienna Congress, France closed its Travnik Consulate in 1815. The Austrian Consulate continued to operate till 1821, when the Austrian Emperor made the decision about its closing. The decision was preceded by some events which predicted its closing. Namely, there was a conflict between the Bosnian vali Seid Ali Gelal-Pasha and colonel Simbschen, the Austrian consul. The conflict broke out about the solving the frontier problems. The vali, having come to Travnik, conveyed the Bosnian Divan, read the edict (ferman) about the border excesses and to fix the height of the compensation demand. Both the captains and the vali insisted on doing the investigation either in Travnik or at the frontier, while the consul tried the Austrian demands to be accepted, because he doubted that with a subsequent inquiry and use of the sheriat law could be established the real situation. Both sides persevered on their attitudes, and the vali, with very rude word, assaulted the consul, reproaching him that he deliberately

wanted to drag out the dispute, thus justifying his stay in Travnik. The vali regarded that the Austrian consulate in Travnik was not necessary, since it was organized to protect the interests of Austrian subjects and merchants, and those did not live in Travnik, and there were just a few of them in the Bosnian eyalet. That is why Gelal-Pasha formed a commission for solving the frontier problem without the consul's presence. The consul then left Travnik, went to the frontier and watched the work of the commission. The dispute was being solved between the Vienna court and the Sublime Porte. Both sides supported their subordinates, so the dispute was not solved, not even in Istanbul. That is probably why the Austrian Emperor made a decision on January 18th, 1821 to close the Austrian Imperial Consulate in Bosnia.

GLAVA III

Velike sile i susjedi prema Bosanskom ejaletu u vrijeme osnivanja konzulata (1850.–1863.)¹

Početak druge polovine XIX stoljeća povećalo se interesiranje velikih evropskih država i susjednih zemalja za prilike u Bosanskom ejaletu, pa su se požurile da otvaraju, jedna za drugom, svoja diplomatska predstavništva u rangu konzulata. Prvi konzulat u Bosanskom ejaletu otvorila je Francuska, ali je on kratko radio (1793.–1797.).² Početkom XIX stoljeća, Francuska i Austrija su otvorile svoje konzulate u Travniku, i o njihovom radu je sačuvana obimna arhivska građa, Francuska 1807., Austrija 1808., ali su oba, poslije

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Velike sile i susjedi prema Bosanskom ejaletu u vrijeme osnivanja konzulata (1850.–1863.)”, *Stav. Časopis za društvena pitanja, kulturu i umjetnost*. Godina II, broj 2. Gračanica, 2003., 38-49.

² Vasilj Popović, *Istočno pitanje. Istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu. Drugo izdanje*. Sarajevo, 1965., 128.

kratkotrajnog rada, zatvoreni, francuski 1815., a austrijski 1821. godine.³ To, bar što se Austrije tiče, nije ni u kom slučaju značilo da se ona više ne interesira za ono što se zbiva u Bosanskom ejaletu.

Mada je poslije Bečkog kongresa, načelo austrijske vanjske politike trpeljivosti prema Osmanskom carstvu najbolje izrekao sam knez Meternih – opstanak i održanje osmanskog prijestolja, ma koliko to bila anomalija u mnogim odnosima prema hrišćanskoj kulturi, jeste zajedničko dobro za Evropu, a napose politička nužda za Austriju – austrijska politika je, ipak, neprekidno, pratila događanja u susjednim oblastima Osmanskog carstva, posebno u Bosni i Hercegovini.⁴ Koliko je Austrija nastojala da se pobliže upozna s onim što se zbiva u susjedstvu, vidi se i po tome što je 1844. godine uputila u specijalnoj misiji Dimitrija Atanaskovića da, kako je stajalo u instrukcijama koje je dobio od kneza Meterniha, potajno i neupadljivo posmatra postojeće stanje i prilike u provinciji Bosni i Hercegovini, koja mu je još od ranijeg vremena poznata.⁵

³ Galib Šljivo, „Zatvaranje Austrijskog carskog konzulata u Bosni 18. januara 1821. godine.“ *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*. Sarajevo, 1990., 253.–264. Bosanski valija Ali Dželaludin-paša je smatrao da Austrijski konzulat u Travniku nije potreban, pošto je osnovan da štiti interese austrijskih podanika i trgovaca, a takvih nije bilo u Travniku; bilo ih je malo i u Bosanskom ejaletu; Vasilj Popović, *Meternihova politika na Bliskom istoku*. (dalje: V. Popović, *Meternihova politika na Bliskom istoku*). Beograd, 1931., 53. Prilike su bile takve, da je i bliži, travnički, konzulat slabo mogao da služi trgovačkim interesima, te je 1821. ukinut.

⁴ V. Popović, *Meternihova politika na Bliskom istoku*, 127.

⁵ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813.–1826. Drugo izdanje*. (dalje: G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813.–1826.*), Banjaluka, 1988., 18,

Osim toga, trebalo je i da privoli bosanskog valiju Ćamil-pašu da u sukobu bosanskih franjevaca i biskupa Barišića stane na stranu biskupa, jer carski kraljevski dvor „kome je stalo do održavanja Osmanskog carstva, aktivno učestvuje u tome da se izglade one žalosne zabune.“ Bosanski valija je rekao Atanaskoviću da je sukob biskupa Barišića i bosanskih franjevaca unutrašnja stvar Uzvišene Porte, koja ne želi da se u to miješa neko sa strane.⁶

Austrija se oslanjala na bosanske franjevce kao na one koji će pomoći širenje njenog utjecaja u Bosni. Ali, na bosanske franjevce su se oslanjali i srpski političari u sve aktivnijoj politici širenja svog utjecaja na osnovu jugoslavenskog programa Kneževine Srbije, poznatog kao *Načertanije*. Kako je procijenio Stranjaković, osnovna Garašaninova namjera „bila je da se stvori jedna velika, jaka i nezavisna jugoslovenska država, koja će Evropi davati najbolje jemstvo za mir na Balkanu, i koja će se s uspehom moći odupreti ruskom i austrijskom nadiranjju na Balkansko poluostrvo.“⁷

Tako je Bosna i Hercegovina predstavljala bliže interese austrijske politike, i u njenim planovima za diobu Osmanskog carstva bila predmet neposrednih teritorijalnih pretenzija. Upravo zbog toga, ona je stalno širila svoj utjecaj na Bosanski ejalet. Održavanjem prisnih dobrosusjedskih odnosa, nastojala je da stekne povjerenje kod stanovništva Bosne i

⁶ Ferdo Šišić, *Bosna i Hercegovina za vreme vezirovanja Omer-paše Latasa (1850.–1852.)*, (dalje: F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*), Subotica, 1938., 9–12.

⁷ Dragoslav Stranjaković, *Vlada ustavobranitelja 1842.–1852. – unutrašnja i spoljna politika*. Beograd, 1932., 269.

Hercegovine, u početku samo katolika, a kasnije i pravoslavnih, pa i muslimana. Vasilj Popović je u pravu kad piše da je austrijska vlada „težila sprečiti svaku konsolidaciju i ojačanje Turske i vazalnih joj kneževina i svaku promenu u *status quo* Turske carevine, u nadi da će joj nezdravo stanje prilika u Turskoj doneti jedanput, u povoljnoj prilici, mandat za okupaciju područja koje je ona uzimala u svoju interesnu sferu.“ Po tome, „Bosna i Hercegovina mogla je, po austrijskom programu, biti samo ili turska ili austrijska.“⁸ Samo je nakratko, u vrijeme revolucionarnih događaja 1848. godine, austrijska vlada imala prazninu, u kojoj se nije interesirala za prilike u Bosanskom ejaletu.

Poslije smirivanja revolucionarnih pokreta, Austrija je poduzela hitne mjere da spriječi bilo čije uplitanje u bosanske prilike. To je naročito došlo do izražaja u jednom dopisu dalmatinske pokrajinske uprave, upućenom okružnoj kapetaniji u Dubrovniku: „Veliku važnost u zadnje vrijeme dobila je Turska.“ Stoga je dalmatinskim vlastima bilo važno da dobiju što pouzdanije vijesti o unutrašnjim prilikama u graničnim provincijama Osmanskog carstva. U graničnim provincijama prema Austriji, snažan utjecaj vršila je i Rusija, pa „ne može biti sumnje u to da ona u svojim planovima ima proširenje svog utjecaja sve do Jadranskog mora, a izgleda da iste namjere ima i Engleska.“⁹

Pored toga što je ukrštanje interesa ovih sila u graničnim provincijama Osmanskog carstva bilo štetno za

⁸ Vasilj Popović, *Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III*, Beograd-Zemun, 1925., 17.

⁹ Historijski arhiv Dubrovnik, (dalje: HA D,), Prezidijum Okružnom kapetanu. Zadar, 29. septembar 1850.

planove Austrije, još je važnije bilo to što su u ovim provincijama boravile poljsko-ugarske izbjeglice, neprijateljski nastrojene prema Austriji, koje, po uvjerenju dalmatinske vlade, ne bi mogle raditi za Rusiju, ali bi sigurno djelovale u korist Engleske. Stoga je Namjesništvo Dalmacije tražilo od okružnog kapetana da, što je moguće tačnije, sazna kakvo je stvarno unutrašnje stanje u Bosni i Hercegovini, kakvo je raspoloženje stanovništva, da li ima simpatija za Austriju, u kojim klasama i na koji bi se način mogle produbiti. Zatim, kakvo je raspoloženje prema Rusiji, i šta ona upotrebljava da bi povećala to raspoloženje.¹⁰ Očigledno, austrijska vlada je odlučila da prati zbivanja u Bosanskom ejaletu na razne načine, ali i organiziranije, kako to obavljaju konzulati.

Austrijski car je odobrio osnivanje austrijskog Generalnog konzulata u Travniku i vicekonzulata u Mostaru; već 9. oktobra 1849. godine postavio je doktora filozofije Dimitrija Atanaskovića za generalnog konzula. Generalni konzul je stigao u Travnik 16. avgusta 1850. godine, i od tada je on redovno izvještavao nadležne vlasti o prilikama u Bosni i Hercegovini. Nekako u isto vrijeme, u Sarajevo je stigao i Omer-paša. Između konzula i seraskera, još od prvog susreta zaiskrila je sumnja, kad su u razgovoru pokušali jedan drugog uvjeriti o planovima svojih vlada u Bosni.

Mada je serasker u susretima i razgovorima s austrijskim konzulom iskazivao predusretljivost i ukazivao mu povjerenje, čak se otvoreno deklarirao kao prijatelj Austrije, konzul mu nije vjerovao, i smatrao ga je njenim neprijateljem. Između ostalog, konzul je takav zaključak izveo i iz činjenice

¹⁰ Galib Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini, 1850.-1852.* (dalje: G. Šljivo, *Omer-paša Latas*), Sarajevo, 1977., 126.

da je Omer-paša austrijski renegat, pa i kao takav ne može voljeti Austriju. S druge strane, Omer-paša nije lako zaboravljao dobročinstvo koje mu je učinila osmanska vlada, koja ga je svesrdno primila i omogućila mu da u Osmanskom carstvu napreduje do najvišeg čina; svoju zahvalnost dokazao je i time što je već jednom odbio ponudu Rusije da pređe u njenu službu. Takva odanost Uzvišenoj Porti, smatrao je Atanasković, logično je svrstavala Omer-pašu u protivnike Austrije.

Konzul je sumnjao u to da Omer-paša od njega krije svoju namjeru da će prilikom posjete Hercegovini, obići Sutorinu i Klek, za koje je već izjavio da imaju važnu ulogu u razvoju osmanske trgovine na Jadranskom moru. Atanasković je saznao i to da je Portin komesar, pukovnik Ali-beg, dobio nalog da sagradi cestu koja bi povezivala Sarajevo i Neum.¹¹ Ipak, Atanasković je bio uvjeren u to da otvaranjem bosanskih enklava Neum i Sutorina za pomorski saobraćaj, osmanske vlasti imaju prevashodno namjeru da preko njih uspostave pomorsku vezu Bosanskog ejaleta s centralnom vladom u Istanbulu.¹²

Osim Atanaskovićevih izvještaja o prilikama u Bosni, austrijska vlada redovno je primala i vijesti iz pograničnih krajeva, koje su dopunjavale konzulove izvještaje, ali često iznosile i podatke na osnovu kojih su, onda, donosile drugačije ocjene događaja i ličnosti od onih koje je dao konzul. Tako je baron Getaldi, u izvještaju od 25. oktobra 1850. godine,

¹¹ O bosanskim enklavama na Jadranu, opširnije: Galib Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran. Neum-Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.–1878.* Tešanj, 2001.

¹² F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*, 191.

upoznao ministra unutrašnjih poslova Aleksandra Baha s događajima u osmanskim provincijama. On je imao drugačije mišljenje o učešću hercegovačkog mutesarifa u hercegovačkom ustanku, koji je upravo bio u toku; naime, smatrao je da Galib Ali-paša Rizvanbegović nije na strani ustanika, samim tim što svoje trupe nije suprotstavio sultanovima, i da to nije njegova dvolična uloga, kakav utisak je stekao konzul. Štaviše, ustanici su pozvali hercegovačkog mutesarifa da im se priključi, jer oni nisu ustali protiv njega, svog mutesarifa, nego protiv neprihvatljivih sultanovih zahtjeva.¹³

Austrijska vlada je, preko svojih konzularnih predstavnika, pratila zbivanja u Bosanskom ejaletu. Edvard fon Klecl izvijestio je kneza Švarcenberga, 20. novembra 1850., da mu je osmanski ministar Ali-paša izjavio da nije uzrok nemira u Bosni „ubrzana provedba teorija novog vremena“, kako to neki misle, nego da je tu riječ o borbi nazadnih elemenata, koji su protiv uvođenja novog upravnog sistema, a čiju provedbu želi, i svim snagama požuruje, osim osmanske vlade, i austrijska vlada.¹⁴ Konzul Atanasković je izvijestio internuncija Klecla da bi za potpunu pacifikaciju Bosne, i za uvođenje reformi, bilo neophodno udaljiti iz Bosne domaće poglavare, što je internuncij prenio i Ali-paši. Osmanski

¹³ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849.–1853.* (dalje: G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849.–1853.*), Banjaluka, 1990., 201.

¹⁴ F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*, 188. Der osmanische Minister meinte nämlich, diese Bewegung könne durchaus nicht als die Folge eines von der Pforte den Theorien der Neuzeit geleisteten unüberlegten Vorschubes angesehen werden, sondern sei nur der Kampf retrograder Tendenzen gegen die Einführung eben jenes verbesserten Verwaltungssystems, welches mit allem Nachdrucke durchzusetzen die kais. Österreichische Regierung so freundschaftlich anrät.

ministar je prihvatio ovu ocjenu i upoznao internuncija da su takvog mišljenja i na Porti, i da se samo čekaju rezultati istrage protiv vođa nemira, koju vodi Omer-paša u Bosni.¹⁵

Nije bila moda ovog vremena da se buntovnici protjeruju iz svoje domovine. Ali je konzul Atanasković morao ustanoviti da su najutjecajniji ljudi u Bosni istovremeno i oni koji su bili na čelu nemira.¹⁶ Njihovim izgonom iz Bosne, i to zauvijek, domaće, bošnjačko stanovništvo ostalo bi bez svojih vođa. Možda je austrijski konzul imao pri tome dalekosežnije planove Austrije o pridobijanju Bosne i Hercegovine, čemu bi se sigurno protivili stanovnici Bosne, predvođeni ljudima u koje su imali povjerenje. Kad tih ljudi ne bude više u Bosni, i otpor bi mogao biti slabiji.

Anton fon Vranyczany Dobrinović izvijestio je konzula Atanaskovića o razgovoru koji je vodio 10. februara 1851. godine sa rumelijskim seraskerom Omer-pašom, jer se tema odnosila isključivo na austrijske prilike. Pored ostalog, Omer-paša je izjavio da nema razloga da se stidi svog slavenskog porijekla, i to onog stanovništva koje je naseljeno na granici Austrije i Osmanskog carstva. Tamo živi, kaže serasker, „jedan hrabar i vjeran narod“ i da mu je žao što je austrijski car upravo

¹⁵ F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*, 234–235.

¹⁶ Arhiv Franjevačkog samostana u Tolisi, Nedićeva zaostavština (Zapis na Kalendaru, 8. kolovoz–august 1851.), Samo u jednom danu upućena su 23 ugledna Bošnjaka u progonstvo. „Velikaši bosanski krenuše iz Travnika na konak u Busovaču, pa će nadalje preko Sarajeva u Carigrad u zatočje. Ovi su pako po imenu Fazil Paša Šerifović iz Saraeva, –Hafiz paša, sin Stočevića Alipaše, –Mahmud-paša Bihaćki, –Jusuf Beg Novopazarac, –Rustanbeg Srebrenički zabit, –Priedorski, Staromajdanski i Petrovački stari kapetani, a kasnije zabiti, dva Jajčanina i Abdullah Efendia Sarajlia, Numan Beg od Dobuja i još neki drugi u sve jih biva 23.”

njih najmanje odlikovao u vrijeme revolucije 1848. godine, iako se zna da je upravo „granica zaslužna i najviše iscrpljena“. Po seraskerovom mišljenju, Vojvodina bi se prije mogla dovesti u red „kada bi dobila za vojvodu jednog uviđavnog i iskreno odanog austrijskog Srbina, budući da stranac samo izaziva nepovjerenje i opoziciju.“¹⁷

Nismo mogli naići na dokument u kojem bi serasker nešto slično predložio Uzvišenoj Porti u odnosu na Bosanski ejalet. Naime, nerijetko su se stanovnici ovog Ejaleta žalili na to da im osmanska vlada upućuje na skoro sve važnije položaje, a posebno za valiju, osobe koje nisu upućene u mjesne prilike, pa čak ne poznaju ni jezik stanovništva kojim upravljaju, nego moraju uzimati tumača.¹⁸

Poslije osnivanja Generalnog konzulata u Sarajevu i vicekonzulata u Mostaru, Austrija je otvorila i konzularne agencije u Banjaluci, Livnu i Tuzli, nešto kasnije u Trebinju; Konzularna agencija u Banjaluci je premještena u Bihać, ali je tamo ostala samo dvije godine: 1863. i 1864., kad je ponovo nastavila rad u Banjaluci, dok je konzularna agencija iz Tuzle premještena u Brčko 1865. godine, i tamo ostala sve do okupacije Bosne i Heregovine.

Konzularna agencija u Banjaluci počela je sa radom 8. maja 1852., kad je u Banjaluku došao Aleksandar fon Milenković.¹⁹ Posmatranje političkih prilika u Banjalučkoj

¹⁷ F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*, 271.

¹⁸ Arhiv Franjevačkog samostana u Tolisi, Nedićeva zaostavština (Zapis na Kalendaru, 9. rujan-septembar 1851.), „Dne 11. rujna u subotu stiže u Saraevo novi Vezir Huršid Paša rodod Čerkez, dosadašnji Upravitelj Tvardjave biogradske, a Veleidin odmah slideći dan ode iz Bosne put Carigrada.”

¹⁹ Galib Šljivo, „Prva godina rada austrijske konzularne agencije u

kajmakamiji bilo je nastavak istog onog posla koji je kapetan Milenković već obavljao u Gradiškoj regimenti. Od sredine XIX stoljeća, učestale su veze koje su uspostavljene na graničnom prijelazu između Berbira i Stare Gradiške. Tuda su prolazili svi oni koji su, iz bilo kojih razloga, putovali u Hrvatsku ili iz Hrvatske u Bosnu.

Trgovci iz Senja predlagali su nadležnima u Zagrebu da izdejstvuju odobrenje austrijskog cara, kako bi bila otvorena i konzularna agencija u Bihaću, pošto su to nalagali, kako su oni bili uvjereni, razgranati trgovački razlozi.²⁰ U Ministarstvu inozemnih poslova su se u početku dvoumili da li da se ovom prijedlogu udovolji na taj način što će biti zatvorena konzularna agencija u Banjaluci, i otvorena nova u Bihaću, ili da se zadrži u Banjaluci, i otvori nova u Bihaću. Preovladao je prijedlog da bude otvorena konzularna agencija u Bihaću, koja će djelovati na području Bihaćkog sandžaka i dijelovima Banjalučkog sandžaka.²¹ Tome je doprinijelo i opredjeljenje

Banjaluci.“ *Istorijski zbornik*. Godina III, broj 3. Banjaluka, 1982., 47–73.

²⁰ Galib Šljivo, „Austrijska konzularna agencija u Bihaću (1863.–1865.)“, *Istorijski zbornik*. Institut za istoriju Banjaluka. Godina V, broj 5. Banjaluka, 1985., 46. „Pod sudbenu oblast Bišćanskog kajmakamata spada sva turska Hrvatska i velik dio Bosne, od Jasenovca do Srba, dakle sva pravda ili razmirica, koja se dogodi u trgovini i prometu međusobnom na Skeli, Jasenovcu, Dubici, Kostajnici, Korlatu, Obljaju, Maljevcu, Prosiečenom Kamenu, Zavalji, Modroj gredi, i Srbu, raspravlja se u Bišću kano središtu ciele pokrajine.”

²¹ Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: ABiH S), AUGK S, Amtsinstruction für die k.k. Consular Agentie zu Bihać. Sarajevo, 14. februar 1863. Die Wirksamkeit der k.k. Konsular-Agentie zu Bihać erstrect sich über die sogenannte Kraina oder türkisch Kroatien d.h. über das ganze Sandšak von Bihać und die westliche Hälfte des Sandschaks von Banjaluka, nämlich die Nahien von Banjaluka und Gradiška.

Hrvatskog sabora. Prema „izglasanom zakonu, član L Hrvatskog sabora, o potrebi otvaranja austrijske konzularne agencije u Bihaću, i prema obrazloženju tog zaključka, vidi se tendencija da se tokovi trgovačkog prometa čak iz Bihačke krajine usmjere preko Otočca, na Senj, Rijeku i Trst.“²²

Ukidanjem konzularne agencije u Banjaluci, njeni istočni dijelovi: Derbend (sa Brodom) i Tešanj (sa Žepčem) stavljeni su u nadležnost konzularne agencije u Tuzli, a zapadne, odnosno sjeverne nahije: Banjaluka i Gradiška Generalnom konzulatu, a ostalo Bihaću. Generalni konzul, pukovnik Jovanović, protivio se ovoj promjeni, jer je bio uvjeren u to da je opravdanije postojanje konzularne agencije u Banjaluci, nego u Bihaću.

Kad se pogleda raspored konzularnih agencija koje je austrijska vlada uspostavila u Bosni, nije teško uvidjeti da je ona svoje osmatračnice rasporedila duž granice ovog Ejaleta. Sve ove konzularne agencije su, pored uobičajenih konzularnih poslova, redovno dostavljale i izvještaje sa političkom sadržinom. Osim toga, svi konzularni agenti bili su vojne osobe, i prije dolaska na konzularne položaje obavljali su slične poslove u pograničnim pukovnijama Vojne krajine. Tako se mnogo izvještaja o prilikama u Bosni slijevalo ili u Generalnom konzulatu u Sarajevu, ili u Istanbulu, ili u Ministarstvu vanjskih poslova u Beču. O svemu onome što se zbivalo u Bosni, i austrijska i osmanska vlada imale su različita objašnjenja. Austrija je na bunu bosanskih muslimana gledala tako što je, prije svega, budno pratila događaje, a zatim što je pojačavala svoje granice novim vojnim snagama. Ona je

²² Bernard Stulli, *Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825.-1863. I*, Zagreb, 1975., 104.

Uzvišenoj Porti redovno dostavljala podatke koje bi sakupila o ustanku u Bosni. Knez Švarcenberg je pisao Fon Kleclu neka upozna osmanskog ministra inozemnih poslova da će, prema vijestima kojima raspolaže vlada u Beču, krajem oktobra buknuti novi nemiri, „budući da Visoka Porta iz ove provincije ne dobiva baš najbrže vijesti.“

Mehmed Ali-paša se zahvalio otpravniku poslova austrijske Internuncijature, ali je izjavio da on redovno i na vrijeme dobija vijesti iz Bosne od Omer-paše. Na osnovu tih izvještaja, osmanska vlada je sigurna u to da u Bosni i Hercegovini neće doći do velikih zapleta i širenja nemira, zato što Omer-paša ima dovoljno snaga za brzo gušenje nemira, koji, uostalom i ne treba da uznemiruju Austriju. Tako je to bilo na diplomatskom polju, u Bosni je bilo drugačije. Naime, vlasti u Bosni su naredile da se zatvori granica prema sjevernom susjedu, a Austrija je dovukla novu vojsku i rasporedila je duž granica Bosanskog ejaleta.²³

Kao što se to dogodilo 1807., kad je Francuska otvorila svoj konzulat u Travniku, a odmah, iza toga, sljedeće godine, Austrija je otvorila svoj konzulat, tako se i prilikom otvaranja niza austrijskih konzulata u Bosni, sredinom XIX stoljeća, pridružila i Francuska. Njen vicekonzul Eduard Viet s dragomanom Emratom stigao je u splitsku luku, 20. januara 1853. godine, a u Sarajevo 28. januara. Bosanski valija ga je lijepo dočekaao. Atanasković je izvijestio grofa Buola Šauenštajna da je francuski vicekonzul Viet zaista stigao u Sarajevo 28. januara, a da su ga pratili kancelist Garniev i dva tumača, Emrat i Moro. Od tada su sukobi francuske i austrijske istočne politike bili uočljivi i u Sarajevu, u ponašanju njihovih

²³ G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849.-1853.*, 203.

konzularnih predstavnika. Francuski vicekonzul je počeo pridobijati bosanske hrišćane, u prvom redu obećanjem da će raditi na poboljšanju njihovog položaja, a odmah im je poklonio knjige za djecu koja idu u školu i novčane priloge za podizanje crkvenih zdanja. Atanasković je izvijestio Buola Šauenštajna da francuski vicekonzul „u nedostatku ostalih poslova, razbija svoju dosadu i time što uporno kritizira *austrijsku politiku* u Bosni.“ Pred hrišćanima, posebno fratrima, izjavio je da katolici već 400 godina nemaju onakvu zaštitu od susjedne Austrije, kakvu bi mogli imati od Francuske. Viet je pred Huršid-pašom izjavio da se Osmansko carstvo ne treba plašiti Austrije i Rusije, dok je pod okriljem Francuske. I, tako, borba Austrije i Francuske da štite katoličko stanovništvo u Bosni i očekivanje pravoslavnih da će ih zaštititi Rusija, izazvali su nedoumicu kod bosanskih Muslimana, koji su pred Atanaskovićem izjavili „... a ko će nama zaštitu pružiti od naše vlastite vlade, koja nam čini nepravde i koja nas ugnjetava.“²⁴ Sukobi austrijskog i francuskog konzula nisu se stišavali.

Nema sumnje u to da se austrijska vlada odupirala pokušaju Uzvišene Porte da koristi luke Klek i Sutorinu za trgovinu, upravo zbog toga što su je u tom nastojanju pomagale Engleska i Francuska. Ove dvije države imale su dugoročniji cilj: da na Jadranskom moru otvore slobodne luke, u kojima bi svojom trgovinom konkurirale austrijskim trgovcima. Time bi se suzbijale težnje ove zemlje na širenje prema istoku. Austrija je isto tako suzbijala i širenje ruskog utjecaja na balkanske

²⁴ Haus Hof und Staatsarchiv Wien (dalje: HHStA W, P.A. XXXVIII, G.K. Sarajevo, K 100, Atanasković Buolu Šauenštajnu. Sarajevo, 10. avgust 1853.

zemlje, posebno u Bosni i Crnoj Gori. Tradicionalnu rusko-crnogorsku saradnju ona je poljuljala 1853. godine. To je bilo doba vojnog pohoda Omer-paše na Crnu Goru, a Austrija je iskoristila da ovaj crnogorsko-osmanski zaplet iskoristi za energičniji nastup u Istanbulu, radi rješavanja svih spornih pitanja s Osmanskim carstvom.²⁵

U vrijeme nagovještaja rata zbog *svetih mjesta*, odnosi između francuskog i austrijskog konzula još više su bili neredovni. Viet je javno razglasio da će Osmansko carstvo u ratu s Rusijom podržati Francuska i Engleska, ali da ne zna kako će se držati Austrija.

Poslije austrijskog i francuskog konzulata, u Sarajevu su 1857. godine otvoreni engleski i ruski konzulati. Engleski konzul Džordž Čerčil stigao je iz Istanbula u Sarajevo, preko Dubrovnika, Metkovića i Mostara, 26. februara 1857. godine. Istovremeno je engleski konzul uspostavio i engleski vicekonzulat u Mostaru i postavio Džemsa Zohraba za vicekonzula. Malo iza toga, 4. juna 1857., uspostavljen je u Sarajevu i ruski konzulat, a Aleksandar Fjodovič Giljferding je bio prvi ruski konzul. Na svom putu u Sarajevo, u Hercegovini je posjetio manastir Duži, najvažniji od svih hercegovačkih pravoslavnih manastira, potom Trebinje, Ljubinje i Stolac. Svugdje su mu vlasti iskazivale najveće počasti: u sretanje su mu izlazili mudiri i pružali konak u svom domu. Hercegovački mutesarif mu je poslao u susret svog čehaju u pratnji nekoliko

²⁵ Galib Šljivo, „Promemorija barona Mamule o međunarodnom položaju Crne Gore”. *Jugoslovenski istorijski časopis*. Broj 1-4, (dalje: G. Šljivo, *Promemorija barona Mamule*). Beograd, 1981., 277; Galib Šljivo, „Lajningenova misija u Carigradu 1853. godine” *Istorijski zapisi*. God. XXIX (XLIX), Knj. XIII, 2. (dalje: G. Šljivo, *Lajningenova misija*), Titograd, 1976., 187–226.

činovnika, koji su svi jahali konje, i smjestio ga u svoj konak. Giljferding je to protumačio tako da ga je mutesarif pokušao odvojiti od pravoslavnog stanovništva.²⁶

Giljferding je izvijestio svoju vladu da je Sarajevo najznačajniji i najbogatiji grad u zapadnom dijelu Osmanskog carstva, sa oko 60.000 do 70.000 stanovnika. I hrišćani su u ovom gradu mogli na miru obavljati svoje poslove. U posljednjih trideset godina, trgovina je malo-pomalo prešla iz muslimanskih u pravoslavne ruke, pa su se trgovački poslovi najviše obavljali sa Splitom, Trstom, Bečom, Peštom i Lajpcigom, a manje sa Makedonijom i Rumelijom. Stare Sarajlije pamte vrijeme kad u gradu nije bilo više od sto pravoslavnih kuća, a sada se cijeni da ih ima više od 600; ipak, muslimani drže većinu, jer se računa da u Sarajevu ima 7.000 muslimanskih kuća. Katolika u Sarajevu ima 50-60 kuća, ali su glavna mjesta sa katoličkom većinom Fojnica, Livno, Skoplje i Jajce, a u Travniku su brojniji od pravoslavnih. „Pravoslavno stanovništvo Sarajeva uživa opće spokojstvo i blagostanje,“ izvijestio je svoju vladu Giljferding.²⁷

Pored Austrije, Francuske, Engleske i Rusije, vicekonzulat u Sarajevu otvorila je i Italija, i tako istakla svoje interesiranje za prilike u Bosni i Hercegovini i na Balkanu. Konzul Cezar Durando je slao svojoj vladi opširne izvještaje o Bosni i Hercegovini, a posebno se interesirao za enklave Klek i Sutorina, kojima je Bosanski ejalet izlazio na Jadransko more.

²⁶ *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия. Документы. 1850–1864.* Ответственные редакторы Ю. А. Писарев, М. Экмечич. (dalje: *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия*). Москва, 1985., 39.

²⁷ *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия*, 46–53.

U pitanju je bila mogućnost da Italija, preko ovih enklava, uspostavi trgovačke veze sa Bosnom i Hercegovinom, i tako potisne Austriju, koja je bila preuzela gotovo svu trgovinu sa njom.

Prvi vicekonzul, Cezar Durando, stigao je u Sarajevo 13. juna 1863. godine.²⁸ U to vrijeme, u Bosni i Hercegovini je, u ime osmanske vlade, boravio kaziasker Ahmed Dževdet-efendija. Već se tada bio proćuo kao historičar Osmanskog carstva; kasnije je unaprijeđen u pašu, a u nekoliko navrata je bio ministar prosvjete. Internunciju je, za ovog Portinog mubašira, Ali-paša rekao da je razborit, uviđavan i pametan čovjek. Prilikom prvog susreta, krajem decembra 1863., italijanski konzul mu je predložio da bi bilo neophodno izgraditi jedan dobar drum od Sarajeva do mora. Ovim drumom „vi biste – rekao je konzul – izmijenili izgled ove bogate provincije. Vi više ne biste bili prisiljeni da prodajete svoju robu po cijenama koje vam određuje Trst i Beč, a mogli biste da kupujete na drugim tržištima osim ovih.“ Ukoliko biste izgradili cestu do mora, bili biste u neoposrednoj vezi s Italijom, Francuskom i Engleskom. Italija, koja bi vam tada bila najbliža, mogla bi vam ponuditi robu pod povoljnijim uvjetima, od onih pod kojima sada nabavljate robu. „Uostalom, iako je naše ime novo u Bosni, naš jezik nije nepoznat. Venecija vam je omogućila da ga čujete.“

²⁸ HHStA W, P.A., XXXVIII, GK Sarajevo, K 157, Štefaneli Rehbergu. Sarajevo, 20. juni 1863.; Pavle Mitrović i Hamdija Kreševljaković, *Izvjestaji italijanskog konzulata u Sarajevu (1863.–1870.)*, (dalje: P. Mitrović i H. Kreševljaković, *Izvjestaji italijanskog konzulata*), Sarajevo, 1958., 5.

Po vicekonzulovom objašnjenju, ove veze bi se mogle brzo obnoviti, samo bi bilo nužno, da bosanski trgovci prvi počnu otvarati poslove, a za to bi trebalo odmah ukloniti prepreke skupog, nelagodnog, sumnjivog i opasnog putovanja. „Vi imate na Jadranu jedan zaljev, u kojem bi se mogla izgraditi luka, a onda, odatle, izgraditi put za Hercegovinu i Bosnu, a da se ne dotičete nigdje stranog teritorija. Kad već imate tu neprocjenjivu prednost, zašto je ne iskoristite?“ Dževdet-efendija je odobravao ovu Durandovu preporuku i dodao, na onaj dio Durandove preporuke o Kleku, da osmanska vlada namjerava, prije ili kasnije, da preko njega vodi trgovinu, da izgradi jedan drum koji bi povezivao Neum-Klek do Sarajeva, s tim da on prolazi samo preko krajeva pod osmanskom upravom.²⁹

Uspostavom Konzulata Kraljevine Pruske u Sarajevu, u oktobru 1864. godine, dovršeno je osnivanje stranih konzulata u Bosni i Hercegovini u vrijeme osmanske uprave. Prvi pruski konzul bio je dr. Otto Blau.³⁰ Pruski konzul, inače vrlo obrazovan, u početku je skupljao podatke o Bosni i Hercegovini, više o njenom prirodnom bogatstvu, ali nisu izostajali, u njegovim izvještajima, ni podaci o trgovini, političkim prilikama, strateškom položaju, i sl. Pruska kraljevina je u to vrijeme bila zaokupljena planovima koji su doveli do ujedinjenja njemačkih država u jedno Njemačko carstvo, pa se Bosna i Hercegovina nije nalazila u prvom planu njene vanjske politike, ali nikako nije ostavljena po strani.

²⁹ G. Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran*, 310–311.

³⁰ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin, K 2, Hauptabteilung III, Repositur/Abteilung (2.4.1.), II, Nr. 515, Ministarstvo inostranih poslova grofu Brassier de St. Simon. Berlin, 3. juli 1863.

Crna Gora i Srbija su razmicanje svojih granica vidjele samo zaposjedanjem teritorija Bosanskog ejaleta, ali je za to trebalo pridobiti velike sile koje su, na kraju, odlučivale. Ipak, u drugoj polovini XIX stoljeća, crnogorskom knjazu je bilo najvažnije priznavanje nezavisnosti Crne Gore, pa je u tom nastojanju vodio politiku nezamjeranja sa Francuskom i Austrijom. Zato je pratio događaje na granici, i upuštao se u borbu tek toliko koliko to neće izazvati proteste ovih država. Na taj način, on je htio velike sile pridobiti za svoje planove. Iako je međunarodno priznanje Crne Gore, za knjaza, imalo veliko značenje, ipak, ono je, u suštini, bilo vezano i za širenje njenog teritorija. „Otuda je u planu akcija za priznavanje nezavisnosti Crnoj Gori knjaz Danilo uvijek isticao kao najbitniji moment teritorijalno širenje.“³¹ Kad je francuski diplomat Prosper Bure poslat uoči Krimskog rata (1853.-1856.) da obiđe balkanske zemlje i ispita njihovo političko stanje i raspoloženje naroda, njemu je „knjaz Danilo saopštio težnje da svoju zemlju proširi prema Hercegovini i Albaniji, kao i želju za izlaskom na more.“³²

Austriji je to pitanje bilo presudno. Sam spomen proširenja Crne Gore izazvao je u Dalmaciji, kod namjesnika, odbojan stav. Austriji je zasmetala svaka nezavisna država na Balkanu. Bar tako proizilazi iz jedne opširne *Promemorije*, koju je Lazar baron Mamula, dalmatinski namjesnik uputio grofu Grüne, 27. aprila 1858. godine.³³ U poglavlju *O dopustljivosti*

³¹ Radoman Jovanović, „Razgraničenje Crne Gore i Turske 1858. godine“. *Istorijski zapisi*. God. XIX, Knj. XXIII, Sv. 2. Titograd, 1966., 190.

³² Dimitrije-Dimo Vujović, *Crna Gora i Francuska 1860.-1914*. (dalje: D. Vujović, *Crna Gora i Francuska*), Cetinje, 1971., 14.

³³ G. Šljivo, *Promemorija barona Mamule*, 282.

teritorijalnog povećanja Crne Gore... Mamuli se činilo da je, Osmansko carstvo, da bi osiguralo svoj mir, bilo spremno priznati izvjesno proširenje granica Crne Gore. Pošto bi takvo proširenje bilo za Austriju od prvorazredne važnosti, Mamula je objasnio posljedice, koje bi iz toga mogle nastati za Austriju.

U slučaju proširenja Crne Gore u pravcu Hercegovine, prema Nikšiću, Drobnojaku, Grahovu i Banjanima, gdje ima nekoliko plodnih dolina, čije je stanovništvo plemenski i vjerski srodno sa Crnogorcima, ono će sigurno prihvatiti prisajedinjenje Crnoj Gori. Oni će se u burnim događajima prije prikloniti Crnoj Gori nego Osmanskom carstvu, i bit će voljni da ih knjaz iskoristi za svoje ciljeve, „jer on važi za tiranina, umije da vlada ljudima, a podmićivanjem i stvaranjem oreola neke velike snage i odlučujućeg utjecaja, a te osobine on neprekidno ističe, on ima dar da zavodi narode.“ Zato je Mamula zaključio da teritorijalno proširenje Crne Gore prema Hercegovini uopće nije bilo u interesu Austrije, a ni Osmanskog carstva.

Kneževina Srbija je naglašavala, posebno šezdesetih godina XIX stoljeća, potrebu širenja na račun Bosne i Hercegovine. Valija Osman-paša Sulejmanpašić, rođeni Bosanac, već iskusni osmanski dostojanstvenik i s ugledom koji daju godine je, 8. novembra 1858. godine, bio obaviješten da je knez Miloš u Skupštini objavio plan napada na Bosnu kod Zvornika. Rusija je, navodno, već podržala njegov plan, a Francuska mu se nije protivila. Ovaj plan je bio mnogo širi: pošto bi osvojila Bosnu, Srbija je trebalo da dalja osvajanja proširi na Slavoniju, Hercegovinu i Bugarsku, i tako stvori jednu državu.

Valiji je to povjerio jedan uhoda, koji je prisustvovao srpskoj Skupštini u Kragujevcu, dok je knez u vatrenom

govoru objašnjavao svoj plan. Prošlo je mnogo godina, vatreno je objašnjavao knez, otkako je oslobodio zemlju ispod turske vlasti, a ništa nije urađeno da se njene granice prošire, pa se knezu učinilo da je za to došao povoljan trenutak. Pitao je skupštinske poslanike da li su spremni da podrže njegov plan, po kojem je trebalo ujediniti Srbe u Austriji, stanovnike u Bugarskoj, Hercegovini i Bosni sa Kneževinom Srbijom, što je prihvaćeno s oduševljenjem. Knez je upoznao skupštinu sa tim da su njegov plan podržale Rusija i Francuska, i obećale pomoć u trenutku kad to bude potrebno.³⁴ Po tom planu, kako je objasnio knez, srpska vojska će najprije prodrijeti kod Zvornika u Bosnu, a potom napasti „tursku i austrijsku Hrvatsku“. Valija je ovu vijest primio sasvim ozbiljno, i bio vidno zabrinut. Odmah je poslao tatara u Istanbul, a istovremeno je obavijestio vojne komandante u Rumeliji, niškog valiju, mutesarife u Albaniji i Hercegovini, te izdao opširno uputstvo zvorničkom kajmakamu. Zvornik je, od proljeća 1859., najavljen kao polazna tačka „srpskim sanjarijama“, a sada je izgledalo da je ta zamisao u provedbi.³⁵

I beogradski muhafiz je izvijestio Osman-pašu da knez Miloš zaista priprema napad na Bosnu, pa je valija naredio da se nadzire granica prema Srbiji, a na granici na Drini je

³⁴ D. Vujović, *Crna Gora i Francuska*, 33. Francuska je predložila Rusiji nov projekt o *istočnom pitanju*, koji je izložen u Tuvnelovu Memorandumu od 25. septembra 1860. „U vezi s *istočnim pitanjem* Tuvnel je predlagao: 1) u slučaju nemira u Otomanskoj imperiji treba da postoji prethodni dogovor velikih sila o uslovima njihove intervencije. Ako to ne bude moguće, Francuska se neće protiviti da Rusija i Austrija poduzmu mjere za zaštitu stanovništva Bosne, Hercegovine i Bugarske.“

³⁵ HHStA W, P.A. XXXVIII, GK S, Resler Rehbergu. Sarajevo, 3. decembar 1859.

uspostavljen kordon. Zvornik, koji, kao što se zna, „ima jedno malo predgrađe s druge strane Drine, s imenom Mali Zvornik“, ni u kom slučaju nije trebalo dozvoliti da bude na prepad osvojen, ali glavna utvrđenja su na lijevoj strani rijeke. Pa, iako nije izvršen napad na Bosnu, knez je usmjerio pravac svog djelovanja ka Zvorniku. Mali Zvornik je bio predgrađe Zvornika, sa oko pedesetak siromašnih muslimanskih kuća i jednom džamijom, pa su Srbi zatražili da se muslimani odmah isele, ili da priznaju srpsku vlast.³⁶ I kao što je bila uvriježena praksa prije otpočinjanja ratnih djelovanja, srpske vlasti su počele učestalije podnositi tužbe da osmanska strana vrši prepađe na Kneževinu upravo iz Malog Zvornika. Slično je, po Osman-pašinoj izjavi, postupao i knjaz Danilo protiv Hercegovine, da bi prikrrio svoj napad. Valija je bio obaviješten da se vrši pregrupiranje vojnih snaga i na austrijskoj strani, pa je upitao konzula Reslera šta je cilj tih mjera, ali Resler mu nije znao ili nije htio odgovoriti.³⁷

Kad je Bosni zaprijetila opasnost od susjeda, onda je i Uzvišena Porta procijenila da bi za odbranu Bosne bilo dobro da se iz progonstva vrate neki bosanski prvi ljudi. Iako u izgnanstvu, oni su pomagali Bosancima koji su bili u nevolji. Fra Martin Nedić je pisao Brliću u Brod, 28. februara, da su se nedavno vratila iz Carigrada peterica hrišćana, koji su bili osuđeni zbog učešća u oraškoj buni. Tamo bi i kosti ostavili, piše Nedić, da se za njih nije zauzeo Osmanbeg Tuzlić, kojeg je Omer-paša prognao iz Bosne 1852., ali on tako „mogaše bit

³⁶ HHStA W, P.A. XXXVIII, GK S, K 132, Resler Rehbergu. Sarajevo, 24. novembar 1859.

³⁷ HHStA W, P.A. XXXVIII, GK S, K 132, Resler Rehbergu. Sarajevo, 15. decembar 1859.

na korist svojim kmetim, oslobodivši ji od zatočja i smrti nemile.“ Ali, po povratku kući, mnogi ugledni Bošnjaci nisu više uživali ugled koji su imali prije izgnanstva.

Kako je njima bilo u izgnanstvu, opisao je jedan događaj dopisnik *Narodnih novina*, 13. marta 1860. godine. „Merznja je uostalom i bez toga velika, kako u Bosni, tako i ovdie u samome Carigradu izmedju Turakah bosanskih i Osmanlijah, evo vam živa primiera kako se Osmanlije rugaju Turcima bosanskim držeći ih za svoje *ćojlije i hamale*: u jednoj povećoj kavani carigradskoj desi se medju Osmanlijama i nieki beg iz Bosne čoviek u godinama, ozbiljan, i ugledan. Osmanlije zboreći medju sobom tužiše se, kako je teško sada živieti, u to će Bošnjak: kad se vi ovdie tužite u Carigradu koji nikom ništa nedajete, da više živieti nemožete, šta da rečemo mi Bošnjaci, koji sve što imado smo, vama u Carigrad poslasmo, i nosimo jednako? Na to će mu Osmanlija odgovoriti podrugljivo: „A šta vi Bošnjaci, vi i morate, da nam dajete, jerbo ste vi naši robovi, mi smo vas dobili na sablji i pravo je, dakle, da nam još i više šaljete i nosite, vi ionako niste pravi Turci, već naši *ćojlije i hamali*.“ Ovo se dogodilo u Istanbulu, pa je dopisnik zagrebačkih *Narodnih novina*, pred čijim se očima zbilo ovaj događaj, zaključio: „... i ja vidjeh moga bega, kako mu sievnuše oči i udari kerv na obraz od ljutine, i prevelika stida, a ma neprogovori ni rieči, već se digne i ode iz kavane.“³⁸

U drugoj polovini XIX stoljeća, Bosna i Hercegovina je postala predmet međunarodne politike zbog sve veće zainteresiranosti velikih sila i susjednih država za njen teritorij,

³⁸ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.* Landshut, 1998., 483.

kao i za svoj ekonomski prestiž i vjerski i politički utjecaj u njoj. Ovakvoj orijentaciji velikih sila pridonosili su i novoosnovani konzulati u Bosni. Poslije Pariskog mirovnog ugovora 1856., kojim je Rusija izgubila prevlast u rješavanju *istočnog pitanja*, još više se pojačala propaganda oko Bosne i Hercegovine. Bosanski ejalet gubi značaj periferne osmanske provincije, koja sama odlučuje o svojoj sudbini. Ipak, pojedini osmanski dostojanstvenici uviđali su nesigurnost opstanka Bosne u Osmanskom carstvu. Bosanski valija Mehmed Akif-paša, iako Albanac, zabrinuo se za budućnost Bosne, kazavši: „Ako je to zaista Allahova volja, čini mi se, da bi pad ove provincije bila najveća nesreća za Osmansko carstvo.“³⁹

³⁹ Josef Kötschet, *Osman Pascha, der letzte grosse Wesier Bosniens, und seine Nachfolger*. Sarajevo, 1909., 74–75.

GLAVA IV

IZVJEŠTAJI Antonija Tadića, korespodenta iz Livna sredinom XIX stoljeća (1845.-1852.)¹

U pojedinim pograničnim mjestima, a naročito onim koja su u to vrijeme bila uključena u trgovačke veze, Austrija i Osmansko carstvo su u XIX stoljeću organizirale službu kojoj je jedini cilj bilo praćenje događaja na suprotnoj strani, a bili su interesantni, iz bilo kojih razloga, za Austriju, odnosno Osmansko carstvo. Austrija je u tome poslu bila brža i na osmanskim teritorijima je, u Bosni i Hercegovini, još od 1808. godine imala konzulat, koji je 1821. prekinuo rad. Međutim, praćenjem prilika u Bosanskom ejaletu bavile su se i pogranične pukovnije Vojne Krajine i, razumije se,

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Izvještaji anonimnog korespodenta iz Livna sredinom XIX vijeka (1845.-1852.)” *Spomenik. Knjiga CXXXII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje istorijskih nauka – Knjiga 8, Beograd, 1991., 41-85.*

Namjesnička uprava u Zadru. Osim toga što su imale stalne špijune na osmanskim teritorijima, pogranične pukovnije povremeno su slale uhode da ispituju stanje u susjednoj državi. Takvih uhoda bilo je više u XIX stoljeću, i o njima svjedoče mnogi izvještaji. U ovu vrstu izvještaja spadaju i dostave Antonija Tadića, izvještača iz Livna.²

Ove dostave sačuvane su u prezidijalnim spisima Historijskog arhiva u Zadru. Anonimni izvještač iz Livna potpisivao se sa: "Sluga i Prijatelj A" i "Prijatelj A". Prvo njegovo pismo koje mi donosimo, datirano je 5. januara 1845. godine, sigurno nije bilo prvo. Jer, u tom pismu on potvrđuje da je slao pisma i ranije, tj. 29. decembra 1844., i 3. januara 1845. godine. Moglo bi se zaključiti da je ovaj anonimni izvijestilac svoj posao izvještavanja o zbivanjima u Livnu počeo još 1844. godine. U tu svrhu smo pregledali sve Prezidijalne spise od 1830. godine, ali plodovi našeg truda ipak su se sveli na ona pisma koja smo pronašli od 1845., i dalje.

Ko je "Sluga i Prijatelj A", nismo mogli utvrditi. Jedan akt pisan njegovom rukom našli smo još u građi za 1833. godinu, kada je u ime livanjskog mudira pisao sinjskom pretoru. Dakle, u pitanju je bio pisar, možda čak u neposrednoj blizini livanjskog mudira. Posljednji put se javlja 1860., i to pismo smo našli u Arhivu Bosne i Hercegovine, u aktima konzularne agencije u Livnu. Ni tada se ne spominje njegovo ime. Iz samih pisama nismo o njemu mogli utvrditi toliko podataka kako bismo, na osnovu njih, bez bojazni da nećemo pogriješiti, identificirali ovu ličnost. Jedino što smo mogli utvrditi jeste da je bio čovjek koji je imao sedmero djece i da

² Historijski arhiv Zadar (dalje: HA Z), Prezidijalni spisi, busta 245, cat. X/1; Ovaj „anonimni korespondent” je, ustvari, Antonije Tadić.

mu se jedan sin zvao Mato. Bio je siromašan čovjek, a izgleda da su mu dostave bile glavni izvor prihoda. „Ja imade dosti godina, i vrimenta” – piše 29. septembra 1849. godine – “da virno, i bash sarcano to Vlastito Vladagne israxivajuchi posle potribite za javitivam, i biosam vazda spravan, i u ovo vrime nastojati kadgod kod koga Trgovca, i covika gdibise zdruxivao za razumitti od ovi strana stvari i prikoran bio, a kod neki i dan danshgi; a evo menni kao coviku siromaku donosimi skode, buduchi menni potriba od svakoga, i ovo bachmoguvam rechi, i od jednog karantana, i to vishe i vishe putah za kupit diczi kruha, a nastojim istraxivati za datti na znagne, i ovo da kadkad da prosim rechi dami kogod dade jedan fogl Carte za pisati Vama.”

Žalio se, u istom pismu, na malu naknadu koju je dobijao za svoj rad; obično je 2-3 puta godišnje dobijao naknadu od 25. fiorina, što mu nije bilo dovoljno ni za papir, mastilo i opanke. Ranijih godina je bio bolje plaćen, pošto mu je pretor Vidović davao po 15 fiorina mjesečno, a Malkovski čak 20 fiorina mjesečno.³ Nešto su ga bosanski fratri imali na zubu, pa su nekoliko njegovih pisama čuvali u kasi, i na taj

³ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. XI/37; Svim korespodentima je u 1849. godini plaćeno:

- U Bosni 70 fiorina, Crnoj Gori 50 fiorina, Hercegovini 80 fiorina, i u Grahovu 30 fiorina; HA Z, Prezidijalni spisi. U 1843. korespodentu u Livnu je plaćeno:

- od 1. februara do 30. jula 30 fiorina, od 1. avgusta do 31. oktobra ništa; HA Z, Prezidijalni spisi, busta 292, korespodentu u Livno je plaćeno od 1. novembra 1843. do 31. jana 1844. 25 fiorina, od 31. oktobra ništa; HA Z, Prezidijalni spisi, busta 304, korespodentu u Livnu je isplaćeno: za novembar 15 fiorina, za maj 30 fiorina, za oktobar ništa; HA Z, Prezidijalni spisi, korespodentu u Livnu je za 1846. plaćeno: za januar 20 fiorina, za april 25 fiorina, za juni 30 fiorina, i za oktobar 25 fiorina.

način mu prijetili da će ga odati državnim vlastima, ukoliko im se zamjeri.

Svoje izvještaje "Sluga i Prijatelj A" slao je sinjskom pretoru, i od njega dobijao upute za rad. Nema sumnje u to da je pisao ono što je sâm vidio, što znači da je živio u Livnu. Najviše se moglo čuti, što je u to doba bilo jedino i moguće, na nedjeljnim pijacama, od trgovaca koji su svoju robu donosili na prodaju i dolazili da kupe kolonijalnu robu iz inozemstva, a stizali su iz svih krajeva Bosne, pa i Hercegovine. Bilo mu je utoliko lakše što je Livno, kad je u pitanju zapadna Bosna, bilo najživlje trgovačko tranzitno mjesto sa Dalmacijom. U mirno doba, trgovaca iz obje države bilo je mnogo. Zato je on vijesti na prvom mjestu dobijao od njih. Kako bi se što bolje obavijestio, putovao je i po selima, ali i pijačnim mjestima i dalje od Livna, naročito ako je znao da je neki trgovac, ili državni službenik, došao iz Travnika ili unutrašnjosti Bosne. Razumije se da je morao biti čovjek od povjerenja državnih vlasti, jer je znao i za zbivanja u muslimanovom krugu. S obzirom na to da je mnoge vijesti dobijao iz druge ili treće ruke, sasvim je razumljivo što su mnoge koje je slao sinjskom pretoru nesigurne, a on bi to u narednom pismu i potvrdio. Saopćavajući novosti pograničnim vlastima, često je vršio selekciju vijesti. Za neke je rekao da su istinite, za neke da ih je čuo, ali da ne zna da li su tačne, a za treće nije ni sâm vjerovao da su tačne, nego ih je prenio sinjskom pretoru neka i on zna šta se u narodu priča, makar to i ne bi bilo tačno. Najsigurniji je bio u ono što je sâm vidio i opisao.

„Sluga i Prijatelj A” bio je korespodent u kojeg je sinjski pretor imao puno povjerenja. Njegova pisma je prevodio na italijanski jezik, i upućivao ih Namjesništvu u Zadar, bez ikakvog svog komentara. Zato smo, radi uvida,

naveli jedno pismo korespodenta i prijevod koji je ovaj, na italijanskom jeziku dostavio u Zadar. Na osnovu ovih pisama, *Glasnik dalmatinski*, novine koje su izlazile ponedjeljkom i četvrtkom u Zadru, donosile su vijesti. Primjera radi, uporedit ćemo jedan članak.

U *Glasniku dalmatinskom* od 4. januara 1850. piše:

„Haći Hasan Čizmić”, Muselim od Livna, pavratio se iz Travnika. Tamo je bio pozvan ne od Vezira, nego od Fazli Paše koji mu je zapovidio bio da se postara pakupiti harač to jest glavarinu od 16 1/2 groša za svaku mušku glavu, koji su već desetu godinu dobe svoje naveršili.

Vezir je naredio da se ima popisati sve stanovništvo Bosne. Zapovidio je također da se odmah pokupi onih šest stotinah tovarah žita u pokrajini od Livna, i do se dotiraju u Travnik; ili da se u misto svakog tovara plati 26 grošah.

Na pristavljanje Vezirovo odlučeno je da se o carskom trošku i iz državne pineznice poprave po Bosni sve tvrđave, gradovi i tvrđavice (kašteli).

U Travniku ima mnogo vojske, i više nego što bi od potrebe bilo, tako do ne mogući sva smistiti se ondi, veći dio razredili su pa obližnjim selima.

Kaftanaga Turčin još je u Livnu, bez dao se uporavo zna zašto on tamo stoji.”

„Sluga i prijatelj A” je, 9. decembra 1849., pisao sinjskom pretoru:

„Aggi Asan Cizmich Muhselim povratiojese iz Travnika koji nie isho po zazvagnui Vezirevu vech po Fazli Pashe, i daomuje odma do kupi Arache, koije odma kakoje dosho zapocheo kupitti po gros 16. ipo, ima vishe nego lani po Kar. 7. alli neuzimgle na malashnu Diezu kako stohsu dosada uzimali nitti na kojuje lani uzetto, ako josh nie izichlo na

dehset godina, van samo sto kaxe damuje Vezir naredio, da oçe dahse svako upishe Mushko dajese istom rodilo, i takoje Fratrim zapovidio da soltara zapovide. A Danas uzeo je Arach svakomu kojeje, i od Vashe strane uffatio.

Suvishe stoje Vezir naredio damu dade ovi Teritorio Sest stottina tovara Xitta, kojeje davno na sella bilo razregeno, tako daje nomistio po grocha 26. na tovara, takoje naredio da kako volle olli da odma gonne Xitto u Travnik, ali da odma plate po grosha 26.

Nekidan dojde od Vezira Çovik gnegovom Buruntiom, I s Czarskim Fermanom u komu zapovida dahse iz Mirinski Jaspri to jest Publighi izvadi osamdehset igliada Kehsa, i dahse sovim jaspram gradovi u Bosni Popravgliaju.

Sve kaxu da u Travnik Vojske vishe dolazi da vech nejma gdi u Travniku stajati vechije punno pa svim sellim, i Annovim izvan Travnika a nikudase nerazlazi, nittise znade sto misli.

Caftanaga ovdı sve jednako stoji, i lipose namistio na Stagne nejma sobom nego tri çovika, nitti se zna poradi sta uvde stoj buduchi da nejma nikakve zapovid.”

Svoja pisma korespodent je pisao srpskohrvatskim jezikom. Današnjem čitaocu taj jezik neće biti lako razumljiv, zbog toga što je pisao pismom koje je bilo u upotrebi prije Vukove reforme. Tako je on za glasove upotrebljavao slova:

ć	ch
c	cz
č	ç (ali i ch)
g	gh (ali ne uvijek)
đ	gi
lj	gl
nj	gn

s	hs (ne uvijek)
š	sc (ali i sct)
ž	x

Blizina dalmatinske granice utjecala je na livanjskog korespodenta da u svom pisanju upotrebljava italijanske oblike. Osim toga što neka svoja pisma datira sa „Livno li...”, upotrebljava i ove riječi: Al, confisco, Biguliuz, Bolla, gaurdija, Carte, Casea, Canon, Capo delli Ribelli, Come in esegliato Spedito a Constantinopoli cosi si parla, a peneszica Confinim con Gron Seraschera džArmata, Dachia, Genar, Governa, graficazion, il ultimo toco, in favore del Vescovo, Munizione, Mushket, non a Lage, Pilteri (topovi) per la regioni, Regoleta, Secondo la Lominazion, Tutlin.

Osim toga, vrlo često piše udvojene suglasnike: alli, budde, bitti, çuddo, dobitti, disse, dolazitti, ellesa, gollom, Gorre, idde, issiko, kolliko, mallo, neuffajese, nitt, ottisho, ostavitti, sebbi, opritti, pallo, prikazatti, Pazzar, sellim, sirru, skolla, subotta, statti, vellika, Virra, uffatiti. To isto čini i kod naziva naselja: Czarrigrad, Billibrig, pa i imena ljudi, naprimjer, Villich, itd.

On piše narodnim jezikom, tj. onako kako se riječi čuju kod izgovora. Zbog toga neki izrazi ponekad spajaju čak dvije-tri riječi. Nije dosljedan ni u pisanju velikog slova. Navodimo kako piše pojedine riječi, bilo pojedinačne, ili kad ih piše sastavljeno, naprimjer:

stoje = što je
 zattosuse = zato su se
 kakoje = kako je
 onjimie = on im je

nadgnima = nad njima
dajese = daje se
jelli = je li
kakosamvam = kako sam vam
kakojim = kako im
alchese = al će se
govorise = govori se
takoije = tako ih je
bitiche = biti će
skognia = s konja
terreje = te je
sgnim = s njim
vechse = već se
stohsuvam = što su vam
kgnemu = k njemu
dachej = da će ih
imase = ima se
sasvoje = sazvaio je
Isto tako ubacuje “a” u neke riječi kao:
barzo = brzo
darxe = drže
dovarshi = dovrši
smart = smrt
martav = mrtav
parvi = prvi
parvienezi = prvaci
sarze = srce
svarhu = svrhu
svarshi = svrši
targovac = trgovac
potvargiujem = potvrđujem

Njegovi izvještaji odišu neposrednošću. Opširno piše ne samo o političkim događajima, nego i o onim svakodnevnim. Obično je izvještavao jednom sedmično, ali to nije bilo pravilo; izvještaje je dostavljao uvijek onda kada je imao šta novo javiti dalmatinskim vlastima. Inače, njegovo izvještavanje je prestalo kada je u Livnu osnovana austrijska konzularna agencija (1852.).

1.

Livno, 5. januar 1845.

Nesloga između fratara i biskupa. Novi valija je saslušao i biskupe i fratre. U selima narod boluje od ospica.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichu

U Livnu na 5. Genare 1845.

Na pridraghe Vashe dvi od 29. pros. i od 3. odechega iz kojsam razurnio svaka kojima pishete poradi bolesti, alli oprostite sctosam u tolloko vrimenta nisam niscta piso za uzrok dahsam bio xestoko smuchen poradi stvari megiu Biskupom i Fratrim, dahsamse od velike muke izkazivo bolestan, buduchimi amo Fratri uffatili tollike Knjighe koje sam piso, in favore del Vescovo, a nisuj uffatili, vech jednom Fratru ukrali iz Cahsetina same moje izvan ostali koje su bile No 24. i grozese prema menni prikazattij ovom novom Veziru, poradi koje stvari kako kaxu da je Vezir čovik na pravdu pridobar, a na krivdu kako Lav, zattosam bio xestoko smuchen sctomni stoj za vratom, zascto Fratri neuffajuse ni u Boga vech u krivdu, a i spomochiu jaspri kakoche kod novoga Vezira dobitti Biskupa, i sve onne kojisu za Biskupa, i kadabijim moghlo do ruke dochi da svi ghlavom platimo.

Biskupie poslo prid novog Vezira pridobroga Misnika Fr. Jaku Krixancza u Saraevo gdisuga, i Fratri dočekali, i onde odma Causu zapocheli, allimu nisu moghli Fratri niscta uffatiti, opet Fratrisu dočekali Vezira u Kihsegliaku, a Biskup u Busovachi kogaje Vezir Lipo dočeko, i uzeo ga za ruku i posadio u Kadriku, posli dva putah Biskupa zvao Vezir, i lipose razgovarali, i obechioje Biskupu dachej umirit, rekomu kakoche to bit dahse starij neslusha, tochiu ja ghledat. Vech za sada niscta neznamo zascto josc nije Vezir zvao posli ni Biskupa ni Fratre dahse to sviddi vech takoje odgovorio, dokle sve Poghlicze od Bosne pokupi pako onda dache tu stvar gniovu ghledat. A ovoje, i ovdalen zvao vech neznase kadache ichi a Fratri poslalisu u Czarigrad Fr. Filippa Pashalicha, a Biskup Fr. Ivanu Jubilata Mighlichia, koije tuda prosho s Prisivit. Gosp. Pooten, morre bitti dahse, i to očika doklese nepovrate. I ovojesse dogodilo, buduchi Vezir novi zovnuo staroga, i Biskupa da te stvari izvidit, allie bash Biskupmu lipo, i slobodno odgovorio ja Vezire nesudim kako ti za jaspre kako ti nittichiu ja kupovat Zakona, a jer nesudise po pravdi vech za jaspre, a kadamuje biskup dodio, ondaje on povadio na Biskupa Sabgliu, a Causlaraga skorri terga iztira, i takoje vech ottisho odma sutra dan.

Od Vezira josc na dvor noscta neizlazi, buduchi daje poslo po svoj Bosni damu po nikolika Çovika od parvienacz dojde, paka vech scto budde ondache izdatti na dvor.

Sctome pitate svarhu bolesti. Drughe bolesti nejma ni u Bosni ni u Erczegovini izvan Ospicza, od koji bahs umire na nachin kakono od kughe olli od Collere, vech ovde unas iz Grada izajdoshe, a u Varosh udarishe i u sella, i bash dosta umira, a ohsobito u sellim, buduchi da posve vellike çegliadi ima po sellim, i do pedeset godina koji nisu bollovali, zasctose

u sellim čuvaju od Ospicza kako od iste Kughe, i tako sada buduchi tako xestoke Ospicze kakose nisu upantile od tolloko godina bahs svagdi dolaze, a kojeje velliko opet svarhu Ospicza nika bolest oko garla, i takoga odma napriko prikine, a drughe bolesti nejma izvan Ospicza zajedno kako unas seto reknu Garhognachia. A svarhu svega kojeje Diczi nadvarchiano, onde vellikese Ranne otvore ter velliku muku potekne, zattose svit prosho ter neche ni da navarche zascto nejma Likara koj umidu navarchiati, nitti posli lichit, xivilo ostalo.

Za dnuguvam ja bolest neumijem kazat da ima u Bosni, alli umira priko nachina.

Etto kaxu daje u Krajini bila smutgnia velika, i kaxu Turczi daje na gnima mejdan osto, daje mnogo od te strane izghnilo, a samo jedan Turchin, i vech daje opet mir učignen, i dahsu od te strane mir zajskali.

U proshasti Ponedigliak doshoje ovde Ferman od Vezira kakomuje Bosna data i takosu Topovi ispuczali.

Muhamedaga Scettich nalazio se od dehset danah, i vishe u Travniku i svakise dan poghleda dache stignut i koju novinu donit.

Za drugovam danas nejmam pisati ostajem gliubeznovas pozdravgliachi

Sluga, i Priategl A.⁴

⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 303, kat. X, Livno, 9. februar 1845. Ovo pismo je objavljeno kod: Ilija Kecmanović, *Barišićeva afera. Prilog proučavanja istorije Bosne i Hercegovine u prvoj polovini XIX vijeka*, (dalje: I. Kecmanović, *Barišićeva afera*), Sarajevo, 1954., 131 – 132. Ispustio je dio koji govori o bolesti.

2.

Livno, 9. februar 1845.

Djeca u Bosni boluju od ospica.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichu

U Livnu na 9. Februara 1845.

Potvargiujem moju od 2. odechega koju mislim daste primili, i svaku razumili svarhu stvari.

Primi Vashu od pet odechega iz kojeseam razumio svaku kojami pishete. Znajte dojista da drughe bolesti u Bosni ni u Erezegovini nejma izvan sami Ospicza, a kakosamvam u proshastoj mojoj piso, da mnogo, i mnogo ovde umire Alli sama dicza, i veliki koji nisu болоvali Ospicze.

Jake Xestoke Ospicze nisu doshle u Bosnu od koji sam ja bolovo godine 1804. A sada ove josh gorre negoli onda, zascto ovolikoga nije bilo pomora prem dahsu onda gorre bile.

Kakosamvam jur u proshastoj piso da buduchise vech u Gradu Ospicze izminule gdie u samu malom gradu pomarlo kako govore Turczi do trista, olli do četeri Stotine Dicze male koje su istom rogene do dvanajest godina koj Ospicza nisu bolova. U ova vrime nije umarlo izvan samo četvero Čegliadi velike, i to od velike starosti koj vech xivit nemogu.

Sctohsu Turczi učinili za na priliku neplashit svita i Dicze Sctojimije u Zakonu na misto zvona da svakom na Giavnij Martezu viču na način Lipa Canta tosu Dighli izvan

velikoga kada umre, a ditetu niposto dassé to nejma činit za uplashit ostale.

Sada paka kako reko kakosamvam piso u proshastoj sctoje trebalo navarčagne (quando non i Curatori). zascto neznajuchi Naccina, i zapustivshi neghledajuchi daije Vishe od Veczine pomarlo negoli od Ospicz a isti, a ohsobito pa sellim kojijsuse pouzdali u Vaccinu, terre od dvadeset, i do pedehset godina umarli zascto brez (Curamenta vaglia da i Pasche Krepa) Jako, i ovi nashi Likari koji Vaccinu čine proti način koji Noxom rezkinuvshi, koji Shepurovim Tarnom, koji Spritulom terse ranne otvore, zato ghledajuchi kakose ova Vaccina nazion činni mnoghisu svoju diczu upustali kakonosam, i ja svoj troje neghledajuchi mukke koj podnose od Vacczine istommise jedno razbolilo imma dosta mukke alli Fala Bogu niscta evo istom ovu pishuchi izajde ovde poslat od Priuzvishene Vlasti Gosp. Petar Dottor kojiche svaku izvidit, i Lipogaje Muhselim dočekó, i naredio damuse misto najde.

Josc nejmano niscta od Vezira do 14. odechega nittije josc iscto izdo na dvor.

Za ostalo neznam drugo pisati Ostajem gliub. pozd.

Sluga i Priategl. A

PRILOG

U Sign signor Giovanni Vuietich

Livno, 9. febbraio 1845.

Vi confermo la mia 2. corrente, la qualle voglio ritenere l'avrete ricevuta e rilevato il tutto sopra gl' affari.

Ricevei la vostra 5, corrente dalla quale rilevai il contento. Servavi fermamente che nella Bossina ed Ercegovina altre malattie non vi susiston, se non se quella di Vajuolo, ed quanto in confor vi scrissi nella pasata mia, quel molti e molte peniscano, ma però soltanto de fanciulli e grandiche non furono malati dal Vajuolo.

Tale qualità di Vajuolo non pervenne i Bossina se non se nel 1804 (l'epoca nella quale anche io dal medesimo fui malato). In oggidì questot Vajuolo è peggiore di quell' epoca, poichè in allora non vi furono grande mortalita in confronto presente.

Come vi scrissi colla passata mia il Vujaolo nella città va scemandosi, sebbene vi periroru quanto viene niferto da Turchi da tre in quatrocento fanciulli appena nati, e fino all' età di anni 12 i quail non si diedero in cura. In questo fratempo non soccombette che soli 4, individue di avvampata età, e cio dalla Vecchiaja i quali non poterono ulteniormente vivere.

In questo niguardo al divieto emanato Turchi onde non venghino chiamate Ic popola nelle adunanze per porgere preci pel desunto cio lo fu per i soli fanciulli ad oggetto di non allan in tema e spavento le popolazioni. Ora quindi, siccome vi scnissi nella precedente quanto si per l'innesto (quando non i Curatori) poichè non cscendo il vacino du cui anche csoccombettero i maggiore panIc, mentre qui i nostni medici lo gurono mediante coltelli apportando non ph feritte, alcuni colla Bnittola in moda che vengono aperte grandi ferite per cui i genitoni lasciani abbandono i propri ligli senza cura, come io sso lo leci di tre miei ugh per non osservare quali Dolori ne soffersero da un tal modo di vacinazi Anche ab presente mi si ammaló cui soffre bastemente, ma grazie al signore nel scrivere ha sente pervenne a queste parte ih Signor Dottore Pietro

spedito dall quello governo al quale sopra il tutto riconoscere. Egli venne ben accalto Musselim, ed ordinó che gli venghi rinvenuto il locale. Nessuna relazione ancora non abbiamo dal governatore (vezir) fimo al 14 corrente, ne nella ancora si divulgó fuori.

Null' altro ho da scrivervi se non se curamente salutarvi.

servo ed amico⁵

3.

Livno, 12. februar 1845.

Sastanak bosanskih prvaka u Travniku.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichu

U Livnu na 12. Febrara 1845.

Potvargiujem moju od 9. odechega, primi Vashu od 7. istoga iz kojeseam razumio svaku kojami pishete, posh proshaste nejmam scta na novo pisati buduchi evo od Penediglka vecher upo veliki snigh upo, da bash nemore nitko nikud prichi, nije mogo, ni Posta Saraevska ottichi.

Josch niscta od Vezira neizlazi, govorise dache sada 13.^{ti} dan ovoga Misecza Secondo la Lominazion to jest. oko 20.

⁵ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 303, kat. X/6, ad 67, Livno, 9. februar 1845.

odechega bitti u Travniku sasatanak od Poghlasticza Bosanski, i inda dache vech izdati scto budde na dvor, kakono, i Arache.

Takoje isto odgovorio, i Biskupu, i Fratrima dajim josc nezna Ossudit dokle nebude sastavio Poghlasticze Bosanske, i izvidit kakovaje to stvar alli ako budde po jaspram sudit dobiche Fratri.

Za drugovam za danas nejmam pisati, ostajem na zapovidi gluibeznovas pozdravgliajuchi

Sluga i Priategl A.

P. S.

Ovdeje Medika Muhselim namistio u Jozipa Kutleshe, alli evo Boxie vrime nemore nikud pochi ni izachi kakoje odredio.⁶

4.

Livno, 16. februar 1843.

Muhamedaga Ščeta kupi harač. Čumruk je zakupio Mustaj-paša Babić. Nevrijeme vlada u Livnu i okolini.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichu

U Livnu na 16. Febrara 1845.

⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 303, kat. X/6, Livno, 12. februar 1845.; I. Kecmanović, *Barišićeva afera*, 133.

Potvargiujem moju od 12. odechega. Alli evo kakoje zavalio velik Snigh, i Boxie vrime, josc ni odkle nitko nedolazi nit ishto moremo çutti iznova, izvan samo sctoje Muhamedaga Sçetta dosho u proshastu sridu, i donio ter Kopi Arache kojeje zakupio pro gros. 15.12 i to donioje da more uzeti i na Dite od 15. dana Mushko kojese rodilo, i u isto vrime donioje Buruntiju dahse Poriz kupi, a onje zapocheo kupit Arache odma u Petak. A drugo niscta vishe nekaxe daje Vezir na dvor izdo Vezir. Vech samo da zakupgliuje akomu moghlo dochi do Ruke Sve Giumruke, i Muselimleke dahse uzimgliu Giumruczi Mustajpasha Argne Babich, alli dache, i Giumruk slidit po % 13.8. A kaxu daje isto digo Giumruk u Erzegovini, i Allipasha po % 13, i dache svemu platiti sctoje proshlo prie dvi godine.

Ovdese sve nalazi Medik Dottor Marinkovich nittimuje moguचे prohodatse za uçinit Vixitu po sellim od Boxiega vrimenta. Vech ovde u gradu Pattula i nejma zasctosuse pribrale, vech ima po Varoshu josc a po sellim dosta buduchi daje po sellim kasno, i udarilo, i mnoghi velike çegliadi umire, nebuduchi prie болоvali, a drughi bolesti za sada nejma van same pattule.

Drugo za danas nejmano pisati ostajem na zapovidi gliub. pozdrav.

Sluga i Priategl. A.⁷

⁷ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 303, kat. X, Livno, 16. februar 1845.

5.

Livno, 15. februar 1846.

Buna u Zavalji kod Bihaća. Novi valija još nije stigao u Bosnu. Od ospica nema mrtvih.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichu

Livno, 15. februar 1846.

Potvargijujem moju od 8. odechega iz koje akoste primili jeste svaku razumili. Do danas za Vezira niscta uprav neznamo gdie, i kakoje, ovi gnegov Cehaja sctoje dosho kazaoje daje Vezira ostavio u Biogradu, i dache odalen u Vapor unichi, i dochi gdi budde, morre bitti da izajde u Bagnuluku, ellese uprav nezna ni gdie ni kadache dochi; vech etto kaxu opt dache dochi u ovi proshasti petak u Tuzlu, allise pod istinu niscta nezna prem daje ottisho prema gnime. Najprvo Villich Teftedar, paka posli Çaushlaraga, allii svi lexe u Tuzi, i onde čekaju Vezira nitti smidu naprid ichi. A govorise da ovi Vezir koji idde dache bash u Vaporu dochi u Bagnu Luku, i ondi statti za Krajni statti vech na kraj i smutgnu dignut iz Bosne. A etto prie mallo danah učinilajse vellika smutgnia na Confinu kod Bichchia na Pazzaru od Zavaglie. Turczi kaxu daje bilo na miru, i da po ugovoru kakohsu utvardili imaju ondi dolazitti na Pazzar brez Oruxia, i tako uffativshi brez Oruxia dahsu na gni na skočili, i izvan onnizi kojsu poghinuli dahsu dvadehset, i sedam Turaka xivi uffatili, i odveli u Robstvo, i dahsu posli Biach obsidnuli terse nahazi u muczi, i tako poslalisu zvatti na pomoch od sve Bosne damu iddu na

pomoch. A ovdalen sctojimie odgovoreno kadahsu doshli mi buduchi ovde blizu Meggie imamo Dushmanina za vratom a toga koga i Vij nemoremo svoj kuchia ostavitti nitti Vamma u pomoch dochi, zasctose bojimo kada tamo dojdemo da onda neudari na nashe kuche kadaji Ako nejma branit. Dakle zovite onne kojisu po sridi, a ne nas kojismo blizu megie zascto mi nitti smidemo nittivam moremo datti pomoch.

I taj lipsu odgovor dali za nigdi nebitti posli krivi. A govorise dahsu ovu smutgnu Krajshniczi zametnuli za uzrok kakohse boje Novoga Vezira, i bahsu veliki strah u sercza uzeli, za bitti opravdani kod Novoga Vezira kada dojdu poradi lanske smutgne ućignene, dohsada na pravdi na gni, i na Virri Nimczi udarili, i tako zatto uzrok pozdani zovu na pomoch od sve Bosne buduchi daje to ućigneno zdogovorom od Ghlavara od sve Bosne, a sada nechejim nitko dochi u pomoch.

Kako reko ettose govori daje Novi Vezir dosho u Tuzlu, alli kakose govori da josc nije digo iz Biograda vech onde radi dobavit sve ghlavare Bosanske, alli da neche lako josc prichi Drine doklej on nenajde u Bosni. A u drugu govorise da ovi Çehaja koije dosho evoje on Vezir isti, alli dahse neche da kaxe, nitti Fermana ukaxe, dokle svako neizvidi, i neiskusha, zattosu veliki strah uzeli i basc sumglie dache bitti on Vezir a dache, i drughi ovi dochi kojis govori priko Servie. u ovochu mallo danah uzdamse svaka razumit i lakoçuvam svaka pisat.

Poradi bolesti fala Bogu do danas nejma kakvi pogiibgli nitti da suvishe da umire, izvan kakosamvam, i u proshastim piso na maloj Diczi Kahsagl, Garhognachia, i zvatti Kazamak terre koje, i umre.

Xitto ijde fala Bogu nitti za sada idde nit na Viche, nit na nixe, ječam ad para 14, 16 do 18, a tako i kukuruz, Shenicze od para 20, do 26.

Sada ostajem na Vashoj zapovidi pridragovas i gliubezno pozdravgliajuchi

Sluga i Priategl. A. A.⁸

6.

Livno, 4. mart 1846.

U Travniku se sakupljaju bosanski prvaci. Zakup harača i poreza još nije obavljen. Glasanje o dizanju redife i spahija.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichu

U Livnu na 4. Marcza 1846.

Potvargiujem moju od 29. proshastoga Miecza Febrara, koju mislim daste primili. Nittivam isto poradi iste umim rechi, vech samo da do danas nejmamo niseta od novoga Vezira daje ikakvu najmagniu stvar na dvor izdo. Prem dahse sa svi strana Poghlieveze od Bosne skupgliaju lojisu xegliu Raju ghlobitti za za sakupitti najpre Giumruke u novu godinu koja po Turskom nastaje na 12. odechega zvan Mart po Tursku, i prikazalimu Darrova obicajne od kognia, i drugi

⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 313, kat. X/2, 630/1, Livno, 15. februar 1846.

stvari; alli da nie tio niscta primit vech onni kojisu koju stvar donili, olli kogne davali, daojimije dobru ruku, a sve vratio natragh, ja toga nisam xeglian kadbi ja to primio, vaglia da siromasi plaçaju, a ja imam para nisam xeglian voditejim natragh, i za ovu imadu veliku miso.

Kako reko on josc neidaje na dvor niscta, vech niki buduchi zapitali da zakupe po obiçaju Muselimleke, Arache, i Porize, kaxu daije xestoko sramotne ucinio, da vech posli toga nezmidu vech izachi na oçi rekojimie ja jose nisam opochinuo nitti vidio ikakvi stvari vidio a vi to traxite da siromaje gulite, ghlobitte, tako kaxu daije xestoko rezil ucinio.

Ovdalen ottishoje Muhamedaga Şçetta evo danas osmi dan da zakupi Arache, alliga nejma natragh, allie sistom odlugom ottisho, ako ovi posho neopremi kako jeda Targovacz da zakupi Vollova, i dotira na Pazzar.

U proshastu subottu opet otishoje Ibrajmbegh Bashatglia, Bratçumu Mahmutbegh iz Smriçana neznase jehsuli zvani od Vezira buduchi Ghlavari od spaija, alisu sami po sebbi ottishli.

Alse govori kako xeglni zapovidi dahsu, ottishli dahim budde potvargena zapovid nad spaijam kakojimie, i dosada bilo a Drugo Dahsu ottishli zakupit Muhselimlegh od Livna Giumruk i path, neznase sctoche ucinut. Ove Giumrukchie, i Muhselim niscta varlo nejte vech çekaju svarshit ovu godinu do 12. doshastoga, pako onda illij Vezir zovnuo, illi nezovnuo vaglia da iddu pridatti Raçun od svega.

Govorise da Vezir neche niscta kakohsu drughi unapridak prodavali prodat vech svoje gliude metnut da kupe paka scto izbaczi ako tako budde to che dobro bitti po Siromahe, ako sgnime nebudu zapovidat Bosanski ghlavari.

Govorise da ishche Vojske sestdeset igliada od Bosne za opremitti put Carrigrada, sctohsuse obechiali datti u Mostaru kadahsuse sastali godine 1835, paka opet potvardili isto kadaje ovde dosho Osman Pasha godine 1846. i onda isti ovde popiso, i tako popisani stoje zvani Redifa, i Spajie, Istinito govore dache Vezir nadomechiati, i veche graditti josc onlike Cahserme za Vojske u Travniku, a isto dache gradit Allipasha u Mostaru. Umiemvam rechi dahsuse Turczi kako biahu pobisnili veoma umirili. A u Krajni biloje mallo smutgne alli niscta svejese umirilo.

Stari Vezir joshe nie digo iz Travnika. Vechse govori da chemu bitti pribivagne u Bagnioj Luczi za da Krajna nedixe ghlave.

Od ostaloga za danash nejmam drugo.

Sluga i Priategl A.⁹

7.

Livno, 18. mart 1846.

Mustafa-paša Babić je zakupio sve đumruke. Mustafa-paša Babić i Fazli-paša Šerifović će ubuduće biti uz vezira u Travniku.

U Sign. Gosp. Ivi Vuletichiu

U Livnu na 18. Marcza 1846

⁹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 313, kat. X/2, 630. Livno, 4. mart 1846.

Potvargijem moju od 15. odechega koju mis lim daste primili, i svaku po običaju razumili. Alli posli nego istu premi stixe ovde kakoje Mustaj Pasha Argnio Babich od Novog Vezira zakupio sve Giumruke od Bosne pa svima skelami t.j. Zvanu Bilibrig, Kostajniczu, Brod, i Zvornik dahsu vech usto razumise, i sve ostale malle skelle, kojeje sve uzeo za 5000. pet igliada Kehsa za godinu ujedno sistim i Muhselemlek Livanski, i Ghلاموڭي, i ovdeje odma poslo novoga Muselima kojje jucher stigo oko podne Memed Effendiu svoga Čehaju, josc neznamo kakavche Čovik bitti. Parvise sprema da idde, a kadije Sudczu doshlo potvagene da stoj kako sctoje i stajo.

Aggi Asana Çizmichia, a tako ni Sçette josc nejma nittise o gnima govori kako o smardglivu sirru, van samo scto govorise daje Sçetta unisho u Companiu u Giumruk s Mustaj Pashom ujedno. Vech neznamo josc očeli ovi Muhselim danas drughe Giumrukchie po skellam poslati, alliche iste slidit dokle dojde zapovid buduchi da nije dosho van s tri čovika. Vech vamo da znadete da nikakva posla neche bitti ni u ovome Veziru kakoje on sve Muhselimleke unapridak prodo da drughi upravglia, a on sidi kako jede Çuk u Gredi ghledajuchi kojase çinne come un Tronco senza le Vene.

Josc uprav niscta neznarno kakvachese Vezir izkazat, a tako, i ovi Musselim buduchi dachemu bitti prikatti Arziali od sve Bosne tuxbe na parve Ghlavare Bosanske, vech kozna kakoche on odsudit, samo to daje zapovid, da Fazli Pasha Sherifia, i Argnio Mustaj Pasha imadu navik kod gnega u Travniku siddi, i dovesti anche, i Familie, i zatto dahsu odma zapocheli sprematti u Travniku kuche da dopartgliaju ondi. Allie prilično da Mustaj Pasha ovde dojde ghlavom za

Musselima, buduchi damu Krajna nitti Bagnaluchiani dadu stati u Bagnioj Luczi.

Vech ittose govori da Mustaj Pashom u Compagniu kako u Giumruku, tako isto zakupioje ujedno sgnime Sçetta i Jeftan Radulovich sve od Bosne Apatte od Caffè, od Burmutta, i drughe koje imadu Apatti kako na Vinu i na Rakij, i ostalim stvarma daje sve u gniovim rukama.

Za drugovam za danas nejmam pisati. Ostajem gliubezno pozdravgliajuchi

Sluga i Priategl A.¹⁰

8.

Livno, 17. maj 1846.

Šire se glasine da su se Krajišnici pobunili. Tužba protiv Hadži Čizmića i njegovog sina.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichiu

U Livnu na 17. Maja 1846.

Potvargiujem moju od 10. odechega. Alli od Vezira niscta do sada nejma vech evose govori dache ovdi dochi Mustajpasha Argnio Babich za upravitti stvari od Giumruka tako isto za izvidit stvar poradi Sçettina ragnena u isto vrime naredioje dahse puste segliani izpod Prologa da onni tomu nisu

¹⁰ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 313, kat. X/2, od 840. Livno, 18. mart 1846.

krivi, a nedioje dvajest do 30. Turaka dahse popishe za plachiu, ter sgnima ujedno po nikoliko segliana da iddu traxit po planinam Pedu za uffatiti, alli mučno daga uffate, vech samo sctoche tratti, i zulum činechi po selim globitti i takosu xeglnu dočekali, i odma ottishli po sellim.

Opet govorise dahsuse Krajshniczi uzbunili i uzdighli, i da pitaju Vezira da ukaxe na sridu Fermane kojemuje Czar prido, kadasu bili sgnime u Carrigradu u kojim priporučuje da zuluma nexeli, nitti oche itkomu, i damuje to priporužio, pod xestoku Penu, al da danas nevidise nikakve oblakshieze vech vechi zulum zulum kolliko od Vezira tolloko od gnegovi Musselima.

Billisu skorro Turczy poslali u Pismu jednu Tuxbu Veziru, protiva starorn Aggij Çizmichiu, i gnegovu sinu Aggi Ahsanu, i nikomu Aggi Avdi, i Boshatlij prikazujućimu da sctoje god zuluma siromasim daje sgniu četteriu molechiga da gniu digne, a da svoje gliude poscagle, i buduchi zapala Çaush-laraghi u ruke jestje' sakrio i takossu opet drugo poslali u proshasti četvartak vech neznase oçelie Vezir primit i potvardit.

Za dugovam za danas nejmam. Ostajem na zapovidi gliubeznovas pozdravglajuchi.

Vash Priategl A.¹¹

¹¹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 313, kat. X/2, 1288, Livno, 17. maj 1846.

9.

Livno, 5. juli 1846.

Vojne pripreme u Bosni. Mehmed Alija se približio Istanbulu. Porez se još ne kupi.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichiu

U Livnu na 5. Lugia 1846.

Potvargiujem moju od 28. proshastoga Misesza Lugia. Evo josc nikakva ghlas na dvor neizlazi daje pod istinu, govorise, daje Czarska Vojska unishla u Bosnu, i prikuchila se blizu Saraeva, kakose govori jedni da ima 30. igliada, a drugi 70000 igliada, i daje Vezir iznio pod Travnik sve Čadore u Pogle, vech josc nejmamo pravoga abera, alli znamo daje bio stavglien bio veliki Tabor Czarski na Kossovu, i da ondi ima Czar dochi, i sakupitti onde sve ghlavare od Bosne i iz drugi blixni Pashaluka, a tako, i spaije, i Redifu, to jest popisane za Vojsku pishačku. Alli evo imamo ghlas dajeje opet povratio Czarrigrad, za uzrok dajeje smutgnia u Czarrigradu učinilla posli gnegova izashastia, Turczy kaxu, dajeje Memed Allia svelikom Vojskom prilixo blizu Czarrigrada, i kako imadu niko uffagne i xegliu misle daje unisco, i posidovo Czarrigrad. Pria imadiaju niko uffagne u Se Chiumilla alliga sada zaboravishe i izvadishe iz usta. Sada o gnemu ne govore, vech o Memed Allii. Čeahaja Vezirev ottishoje govorise dagaje Vezir digo od Sebe, allise nezna uprav alligaje digo, alligaje kuda poslom poslo.

Ovdeje bilo na Derneku dosta svita, i projde sve u miru, i dostije bilo od Krajne gliudi nittise za sada u Krajni çuje i kakve smutgne za sadaje posve kaxu u miru stallo.

Bijahu Porizali Poriz da kupe, i uzdalisuga davno zapochetti kupit, alli nejmadu josc od Vezira zapovidi.

Za drugovam za danas nejmam pisati ostajem na zapovidi gliubezno pozdravgliajuchi

Sluga i Priategl A.¹²

10.

Livno, 8. juli 1846.

Dolazak carske vojske u Bosnu. Kupljenje poreza. Prijem sekretara dalmatinskog namjesnika.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichiu

U Livnu na 8. Luglia 1846.

Potvargiujem moju od 5. odechega, u kojejsamvam piso da Czarska Vojska ide u Bosnu, tako imamo ghlas daje doshlo u Travnik tri Tabora Vojske, a vech uprav istinito

¹² HA Z, Prezidijalni spisi, busta 313, kat. X/2, od 2048/1, Livno, 5. juli 1846.

neznamo koliko ima u sve Voiske etto govore da ima 30, do 70 igliada, alli da budde, i 10 igliada dostabi bilo.

Kaxu dahse josc nezna pod istinu daje Veçidi pasha dosho u Biograd vech daje dosho gnegov Sestrich Allembegh na misto gnegovo, i od istoga Allembega doshloje ovde Kgniga nikomu Seksenu Aggi Jarskomu Çarataru iz Jajcza sctoje bio dosho u Livno liçitti Atlaghichia ad budalashtine, damu idde odma u Biograd, i takoje odma juçer ottisho, a kaxu daje Vegidia odgovorio da u Bosnu neche, akomu neche datti za pomochnika Osman pashu koije osto çekajuchi Osman pashe alli znamo istinito daje Osman pasha ottisho iz Skadra, u Czarrigrad, vech neznamo jelli zaradi toga posla bio zovnut.

Doshloje od Vezira dahse napriscito kupi Poriz, i gnegovoj Çeaja ottisho, alli josc nizam mogo istinito razumit, alliega Vezir digo od sebbe, allije ottisho sposlom. Alli i to podmuchem odavnose govori, a sada akochese govorit i podmuchem daje istinito dosho Veziru Mazalluk, to jest da nie Vezir vech da Bosni daje disgradat, alli jose do toga nejzdaje na dvor, uzdamse za svaku razumit boglie u ovo mallo danah i takochuvam pisat.

Ovde bioje lipo od Muselima pričekat Czas. Kraglski od Vladagnia poslanik Secretar i iszishoje pram gnime pod Prologh Muselim, Aggi Asan Çizmich, Muamedaga Şçetta snikoliko josc gliudi, i bioje na konaku u Aggi Asana Çizmich, i jutros ranno proslidioje put u Travnik, a jucer odoje sjednim momkom Mueselimovim po Livnu, i razghledavo, a Muselim u Nedigliu kakoje kasno primia Kgnigu takoje poslo odma na Kulu datti na znagne za pričagnie poshteno u Billomebrigu spadurim, i pričegnie, vech neznam kakosuga skojim poshtegnem pričekali u Billombrigu, znam dagaje moj brat Stipo dopratio do Livna, i jucher sgtime sve odo.

Za drugovam za danas neznam pisati ostajem
gliubeznovas pozdravgliajuchi.

Sluga, i Priategl A.¹³

11.

Livno, 4. novembar 1846.

*Protiv vezira i velikaša buni se Krajina. Vezir je sazvaov
vijeće u Travniku da se uguši buna. Hercegovačka vojska je
upućena u Krajinu.*

U Sign Gosp. Ivì Vuletichiu

Livno li 4. Novembra 1846.

Potvrgijem moju od 28. proshastoga koje uffam daste
primili po ruke Vashega sinovcza Gosp. Petra rečenoga Sime.
Allimie draghi priategliu za veliko čuddo kakomi ni najednu
posli Miseczi neodgovoriste barem kakosamvam priporuchio, i
moliovas dami Carte, i Sprovilipo na po poshaglete na kojoj
barem imam pisati, i sčime posuti da slova ne marsim, al da do
danas nejmadod odgovora.

Znajte dame iz svega sarcza boli, kako za jednim
otczom kojimeje rodio, zastco xalosnomije vazda sarcze kada
Vashu neprimim. Dakle draghi moj Časea, Turski Papa

¹³ HA Z, Prezidijsalni spisi, busta 313, kat. X/2, 2048, Livno, 8. juli
1846.

molimvas dami vazda odgovorite, morate po drugomu učinit davam pishe.

Poradi Novina svajese Bosna okrenula naopako, a najgorre Krajna protiv Veziru, i gnegovim naslidniczam. to jest protivu Mustaj Pashi, Fazli Pashi, Biach Pashi, Majdan Pashi, i Alli pashi iz Mostara, i kakosuse svi Turczy Bosanski, u jednom razgovuru Takosu isto svi Bosgnaczi sgnima u jedan Çekich kuczaju, i zatto etto kaxu, dahse u Krajini protiva Vezira skupilo na jednom mistu dvanajest igliagliada terre da iddu sa sobom napridigiuchi daji Virru, i Zakon, i dajim dade na sridu CzarSKI Ferman, i gorri rečeni pet gliudi da vidde scto Czar zapovida u Fermanu.

Vezir poradi gniova ovoga uzdignutia, i poradi sctoje od Czarra dignut za da budde opravdan kod Czarra, jest sasvo sve Spaije od Bosne, i prikupioje sviu sebbi, i tako dachese jucher dignut iz Travnika za Bagnuluku i dajese digo, a evo ima i dana petnajest dajese digo na poglie Vezir pod Çadore, i sve puczoje iz Topova. A ettomuje jucher Prosho priko Kuprisha iz Mostara sin Allipashin Rizvan Begh su çetteri alli pet stottina Pishacza, i Kognika, a za gnime vech gnegov Otacz Allipasha svu Erzegovinu dignuti, alle u jednu rich tesko svitu kuda projidu, a vech najgore Krajni, vechse nikad neche opomenut, nitti opritti n protiva Czarru, nitti protiva Czesarskim Confinim. Kaxu daje izishlo uz Vodu iz Biograda u Bagnuluku Czarske Vojske petnajest igliada neznamo jelli istina, alli uprishi pishem pisacuvam svaku.

Gliubezno pozdravgliam

Sluga A.¹⁴

¹⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 313, kat. X/2, 2651, Livno, 4.

12.

Livno, 8. novembar 1846.

Buna u Bosanskoj krajini. Krajišnici traže od vezira i bosanskih prvaka da vide šta sultan naređuje. Vezir upućuje vojsku u Bosansku krajinu.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichiu od starine pridragom Priategliu

U Livnu na 8. Novembra 1846.

Potvargiujem moju od 4 odechega, i kakosamvam piso u istoj Krajshniczisu xestogo uzbunili, i uzdighli protiva Veziru, i onnim od Bosne kojise govori da svezirom vladaju, i da oće dajim Vezir iznese Czarski Ferman na sridu dajim kaxe scto u istom Fermanu Czar zapovida, illi dahse zulum çinni illi, da neçini, paka koga vidise daje kriv, da i ima bitti kriv, i kaxu pod istinu dajijese dighlo pet do 6. igliada, i prid gnima Memedbegh iz Biscchia ghlavar, i niki kadia Kullenovich iz Petrovcza i proshaste Nediglie doparlisu do Ivanske, i poslali 13. gliudi izmegiu sebbe u Bagnuluku na razgovor, Allibegu Ginichiu Muhselimu od Bagne luke, pitajuchiga očeli on s Bagnom lukom sgnima pristati allijim nisu dali u Bagnaluku ni unichi, vechij zatirali, i tako Allibeg Ginich zakopoje oko sve Bagneluke dvi ure dugline Endech, i na isti navuka sest topava

od Poglja, i dvi Kumbare ollivam Pitteri, i na iste metnuo sest stottina Topchia, a da ima u istim Meterizim drughe Vojske pet igliada za branitise, a u gradu tri igliade terre dahse nikako neche pridatti ni sloxit skrajishniczim, a tako isto dahsuse Krajshniczi u Meterizili u Bagnioj Luczi. Vezir digojese iz Travnika u proshasti četvartak iz Travnika put Bagneluke digoje nasho i Allipashin sin Aggi Rizvanbegh, a tako i od Saraeva, i u jedno svezirom ottishli, a tako i spaije, i daje Vezir povuko sobom sest topova, i ponio dvista tovara Munizione. Vezir sve shagle Tattare od grada do grada kojisumu u podloxu priporuchiujuchi, da kakosu do sada bili virni, i u podlogu Czarru, i gnemu Czarskomu Veçilu, dahse i sada ukaxu, i dahse nebi sloxili sonnim Nevirnim Krajishniczim, i damuse ukaxu, i odgovore, akose obechiaju da nechese sloxit skrajishniczim, i ako budde potriba oçelise za Czarra pobit, i takosu ovdalen odgovorili dache svaka izvarshit, Vezir pishe da ima sobom spaija od Bosne i od Erczegovine sest igliada, a tolloko svoje Vojske Nizama, i dahse neche prochi doklej sada ne satare, i nepodloxi, za sve uzdamse na prav do četvartak razumit, i takoçuvam pisat.

Sada ostajem pozdravgliajuchivas

Sluga i Vash Priategl A.¹⁵

¹⁵ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 313, kat. X/2, 2651, Livno, 4. novembar 1846.

13.

Livno, 14. novembar 1846.

*Vezirova vojska je pobijedila Krajišnike kod Dobrnje.
Hapšenje jajačkog muteselima Vilića.*

U Sign Gosp. Ivi Vuletichiu

U Livnu na 14. Novembra 1846.

Potvargiujem moju od 8. odechega. Evo u četvartak biche prosuose ghlas dahsu Krajshniczi Vezira razbili, i dajsuga olli uffatili xiva ol daje poghinuo, i damuje sva Vojska zaghlavila. Alli evo jucher i danas imadosmo pravi ghlas daje Vezir razbio posve Krajshnike, i to naovi način bio je u ponedigliak proshasti u jutru da odma na gni udari. Buduchise Vezir digo iz Varczar Vakufa i pao na Konak u misto zvano Dobrigne spored Krajshniczim, buduchi neudarivshi na Bagnaluku četeri Ure proshli, u ponedigliak u jutro die mallo dagle kako jedna straxa od Krajshnika bila kod Kadine Vodene posloje jedno sto 100 spaija, i prid gnima Aggi Rizvanbeg Allipashina sina, i ovdalen kako na priliku sctoje prid spaija kako jedan Jenente Allibega Anzi Allajbegovichia, da izvede kakosu Krajshniczi stalli imalli kolliko kako scto govore 30 igliada ama ovo Dobrigne doshloje kako kaxu za jedno po Migle putah siroko malloli vishe, a okolo, obkolile Planine, i Gorra, kadasu se prikučili blizu Krajnika, ondache rechi razgovarajuchise ovi Allilbegh Allipashinu sinu, ajde ako smish da udarimo na gni ter daj brez Vezira razbiemo, a

Allipashin sin kako Erczegovac za pogazat junashstvo nejmogo rechi nechemo, i takosu udarili od spaja nie pao nijedan Martav izvan Dizdaricz Ghlamochia i govoriše daje pallo 30, do çetterest Erczegovacza piscacza, alli priko naçin dahsu onni oborili Krajshnika, utom izache ovi Allilbegh na Çarku ollivam kako na jedan Mejdani sjednim kapetanom od Krajne, tri puta jedan u drugoga na tarku udario iz Pushaka alli jedan drugoga nie udario, ondasuse Sabgliam počeli prigagnati, i govore dami svega Capetana issiko i damuje ruku ossiko, alliega udarila pushka iz Bushie, i udrilag u obraz allimu nije vellike ranne zadalo, a Krajshniczi nagne udrili iz gorre, onnisuse zausbili natragh, a kakoje çue Vezir zatto odmaje zapovidio da zapuczaju Topovi, i digose na pomoch, i izvuko Topove na jedno Bardo zvano Czarkvine disse, i sada nalazi Zidovi Czarkvi i Manastira odkleje mogo puczati u Krajshnike, i od jutra dokle nie mrak otteo svesuse bili, i sikli, kaxu daje jedno mnostvo Krajisnika martvi pallo, 2 mnogo, i xivi pofatali, buduchi da kadaje çuo Alli begh Ginich digose iz Bagneluke sono Vojske i zatekoji slegia, i takoje Vech Vezir razbio, i raztliro, dahse za gni nezna kudasuse okrenuli, i unisho u Bagnuluku. I kaxu akoje istina daje, i Vezir proveo junastvo i triput kroz Vojsku Krajsku sa sabgliam gollom proletio, i priliçnoje, olli dajesa on rannio ollimu Kogn, buduchi zatto scto biahu rekli daje poghino, alli da ovako naghlo ovi parvi udrili priliçnoje da nebi smio Vezir udaritti na gni, zasctosu kazivali da ima Krajshnika do 30. igliada, a svezirom nie svega sa spajam bilo, tri do çeteri igliade, prem davatoje putem konak na 12 igliada alli to za ukazati da ima vishe Vojske, zasctomu ne bio stigo svojom Vojskom Tuzla pasha ni Gradaçacz vechsu iztom prikojucher u çetvartak prispili u Travnik alli neznamo jessulise dighli za Veznirom

znachemo sutra. Alli basc sadache mislise datti Krajshniczim Vezir, il ultimo toco, mislise dajneche slatti u surgunlug kako do sada dahse vraćaju gorri, vech daneche prastati sabgli, a neche pisati ni odgovarati dajie pohsiko poradi Krivicze vech dahsu izghinuli u boju, a kaxu daje istinito Biach za vezir ghlava od sve Krajne, a tako mnoghi imadu i ghlavari za Vezira, alli nijejim moghlo bitti nepristavshi sgnima.

Vech sa svakuchiuvam od Krajne boglie pisati buduchi u četvartak mnogo Turaka odma odletilo, kogajese nalazio brat olli otacz, zascto su bill kazali dahsu sve Livanske spaje zaghlavile, i takochese dva tri danah povratiti, i vech razumichemo svaka boglie. Alli da budu Krajshniczi dobili zlobi bilo, zascto ovde odma kada çuse dahsu dobiti, biahu vehseli, i dosta ghlavu uzdighli nastale ovi scto su izghinuli vech neksu samo razbili vezira, i zlobi veliko bilo a kada sutra dan cuhse daje tako xestoko Vezir gnizi razbio odma ushutishe, i uvukoshe jezik u ghlavu.

Vezir kadaje bio u Jajcze posloje svizana u Travnik Villichia kojije ondi bio za Muselima, i Zettamu Kreovichia, i Kadiu, za uzrok damuje prikazato dahsu bili u dogovoru, da akobi nanishli Kraishniczi, dacheijm smirom pustiti u grad, i kakohsu doshli u Travnik daje Ghlogio iz Saraeva metno u prostost, i pustio koji sada darxi misto Vezira u Travniku; prem daje Vezir zovnuo bio Allipashina sina daga ostavi na svomu mistu u Travniku Allimuga nisu dali ostaviti Pashe, ni drughi ghlavari, vech kakossu otili takosu i metnuli ovog Ghlochiu buduchi uzeli tolliku slobod kod Vezira, alli kakohse govori bash dachese sada Vezir ukazati xestok, kako drughi Gelaludin pahsa, i dattijim ponossu svim Ghlavarim kolliko Bosanskim toliko Krajshkim dajimse neche vishe militi uzdizat ni protiva Czarru svome, nitti protiva Confinim a Ustrianskim, a buduchi

sada vech zima zavratom lakochemuj bitti polovati, a more biti dahse ove zime neche iz Bagne luke ni dizat, zasctoje najvishe misto od sve Krajne, a morre bitti dache sachi do u Biach zasctomuse vech nejmadu gdi opriti, ellechemo za sva razumit i takoçuvam pisati.

Krajshniczi zasctosuse sada uzdighli za traxit Pravda kod Vezira buduchise ovi ghladniczi Ghlavari od Krajne nauçilise uzdignut svi i za dva tri putah poteghlisu mitto od Vezira doksu se umirili kako najposlidgni put kadahsuse uzdighli prie postoje Mustaj pashu, i kaxu dajim vishe od çetteri tovara jaspri dao dokleje umirio i razasu tersu takose uzdali i sada primit alli nebi kakohsu mislili uzdali, bashche na prav primit sctojsie pristoj da vech svitu nedodiavaju zascto kadagod Turska Vojiska projde oстане kako da vatra za gnima opali, kollikosu samo za ovo siromasim priko sve muke, i drughi ghloba na zianu, i shtette.

Ako Bogda akobi sutra razumio pisachiuvam.

Sada ostajem na Vashoj zapovid gliubeznovas pozdravgliajuchi

Vash Sluga i priategl A.¹⁶

¹⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 313, kat. X/2, 2651, Livno, 14. novembar 1846.

4.

Livno, 25. novembar 1846.

U boju protiv Krajišnika, vezira su izdali i sva bosanska vojska i spahije. Vezir napreduje preko Banjaluke u Gradišku, i tamo očekuje pomoć.

U Sign Gosp. Ivi Vuletichiu

Li 25. Nobre 1846.

Potvargiujem moju od 14. odechega iz koje akoste primili mislim daste svaku razumili, alli posli nisam imo niscta vam pisati do danas. Dakle imate istinito znati daje Vezira izdala sva Bosanska Vojiska i spaije izvan sctoje sóno svojzi Topchia, i drughi gnegovi, a svi Bosgnaczi, i Erzegovczi utekli, a etto Vezir odmaje brez gni unisho u Bagnu Luku, i ondalen u Gradishku, gdimu ima iz Biograda od Czarra pomoch dochi da morre udaritti na Krajnu.

Evo nochias dojde od istoga Vezira Tattar dahse ovda imadu traxitti Krajishki ghlavari Bisanczi i fatati, proshasti danah kadahsu bili utekli ovdesuse nalazili, alsu ovdalen utekli, neznase gdichej stignut.

A svim Bosgnaczim, spaijam i gniovu Poghlaru Mustaj Pashi naopako čast zascto spaije izgubishe svoje Timare, a Mustaj Pasha i svoju ghlavu.

Vash Sluga i priategl A ¹⁷

¹⁷ HA Z, Prezidijsalni spisi, busta 313, kat. X/2, Livno, 25.

15.

Livno, (?) mart 1847.

Vlada velika studen, pa se ljudi ne kreću i nema novih vijesti. Danak se kupi. Iz Livna je upućena delegacija veziru, s prijedlogom da se zabrani izvoz žita radi velike skupoće.

U Sign Gosp. Priategliu A.

(mart 1847)

Potvargiujem moju od 21. odadajuchega. Alli znajte da evo kakoje Boxie vrime, tako studen da nije moguche od vellike studeni odat po dvoru, tako niodkuda nemoresh niscto razumit ni razabrat. A za najvishe buduchi daje se vech priblixalo zvano Mart to jest S. Gargur 12. Marza u kojim svake stvari Turczi zapoćingliu, i novu godinu, i promigniuse, koliko Veziri tolloko Giumruczi, i sve drughe stvari takoje sada svaka usutilo nitti iscto nadvor izlazi alche svaka u ovo dehset danah na dvor izachi, i takoche vam svaka pisati.

Poradi Capigibashe joshse uprav niscta nezna Çovik veliki, i Pasha, govorise tako daje dosho da digne iz Bosne spaije, i Redifu popisate za Pisačku Vojsku allise josc pravo znatti nemore. Samo Vezir vrucheje kidiso da pokupi sve danke od svita.

Poradi velike skupoche od xitta ovdalen opremilisu Turczi Veziru dvojiczu smolbom za da zabrani da tamo Xitto

ne prilazi dabi po jeftinilo. a jur nepripusta iz Travnika Xitta iztirat nikuda.

Za drugovam za danas nejmam ostajem pridragovas pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.¹⁸

16.

Livno, 21. juli 1847.

Govori se da će doći do smjene bosanskog vezira. Na njegovo mjesto će doći Vedžihi-paša, Osman-paša ili neki drugi vezir. Livanjski muteselim je dobar čovjek.

U Sign. Gosp. Shimi Porajnovichiu

U Livnu na 21. Luglia 1847.

Etto mučnomicse sada uhsudit za pisati kohliko Vami tolloko za najvishe priategliu A. buduchise od tolloko vrimenta nepiso uffamse u Boga dachete uzrok mochi razumitti kolliko Vi, tolloko Priategl A. da s' onim sctomie slao da nisam mogo ni same Carte platiti iztraxujuchi, i plačajuchi, zatto dojista biosamse odosta za nepisati, i utaman Cartu troshitti vech da sumagnim činim.

¹⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 325, kat. X/2, od 727. Livno, (?) mart 1847.

Dakle molimvas Akoje potriba tom Vachemu priategliu damu ja pishem, i izvigiam stvari potribite jachiu dojsta svaku spomgnom ućinit boglie negosam do sada ćinio samo molimvas da ako oche, i zapovida, taj Vash Gospodar Gospodin Priategl daga poshteno sluxim, prikaxite mu nekmi obilnju plachiu ukaxe ako ne onliko kakomie ukazo Sig. Malkovski molimvas da ghledati prilichno; terre bude ottito daga Virno sluxim.

Sadavam na novo pishem od stari novina, kako sctosam lani ova doba godine piso, da ovi Vezir nemore bitti na Bosni, vech dachese dignut, a drughi dochi. Tomuje istinito bilo dahse dignut, Alli buduchi lani razbio Krajsnike, i ućinio bash veliko junastvo, takoje eto osto do danas, alli prem davam nisam ni piso daje ovde odavna ghlas damujese dignut, alli kako nisam odavna imo Korispodenze svami, tako nisam ni piso.

Samo da istinito u pismu imam gdimi ćovik istinit pishe sctojesse govorilo dachese odavno Vezir dignut, tojesse sve pod muche govorilo, allimu jutros stixe dahse uprav ima dignut, i govorise da che na Bosnu opet dochi Veseidi Pasha, olli Osman Pasha s Muhur sajbiyam, con Gron Saraschera d'Armata, alli niki Vezir da Adrianopoli koga kaxu daje varlo xestok zattose sada misli sctoche i kakoche ćinit, u velikosu nashi Turczi uzeli bili veliko brezobrashtvo kolliko u dani tolliko u nochi dahsu zapocheli bitti kroz Pengere Finestre Alli fala Bogu opet akochese tolliko, i uzdignutti Ovi sada Muhselim, ettose izkazuje dobar ćovik, i bax jest dobar, i pravedan, alli gnegove dobrotti, i pravde da buduchi dahsu bili za ovoga Vezira uzeli veliko bezobrastvo ubit, ukrast, nijejm smio ni richi progovorit vech kako onni bash oche onakoje sve, i radio.

Za ostalo ako budete xeliti, Vij i Prtiategl. A. unapridak
pishitemi bittichete sluxeni

Ostajem lipo pozdravgliajuchi

Vash Priategl A.¹⁹

17.

Livno, 25. avgust 1847.

Dolazak novog vezira u Bosnu. Novi vezir je Tahir-paša, i on je „žestok” čovjek.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 25. Agosta 1847.

Potvargiujem moju od 18. istoga. Evo imamo ghlas da Vezir uzeoje put Biograda, i daje vech jurve u Biograd, i ottiscoje Čaushlaraga za dočekatiga po običaju na Confīnu Bosanskommu i pridatimu Conte od sviuh stvari od Bosne. Vech neznase josc pravo kada ima dochi u Travnik, i kollikoche sgnime bitti svita u ovo mallo danah svakaichese znatti.

Govorise dajeje ovi Vezir izko dahse digne iz Bosne za uzrok da nemora niscta učinit Eosgnaczim ni metnut u regulu onako kako zapovida i naregiuje Czar, zatto dajeje on ottio

¹⁹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 325, X/2, 1, a 1806, Livno, 21. juli 1847.

odavna da digne, a govorise daje ovi Vezir Tahir Pasha čovik xestok, i da za kriviczu da neprashta ni smartiu, zatto jehsu umisli dokle nevide kojache činitti, i kollikoche dochi sgnime svita, i bojese dache dignutti iz Bosne spaije, i kojisu propisati za Vojsku pisačku zvani Redifa.

Ovi unas Muhselim Aggi Saliaga Teliagnich iz Saraeva jest Muselim, i Gospodara nad Rajom za oghlobit, zatvorit a nad Turczim nittigase boje ni poznaju nittijim morre zapovidit kako da nije ni xiv.

Od Krajne neznamo niscta kakohsu stvari stalle, i jehsulise umirili. Za drugo za danas nejmam pisati, allichiu svaka kada budem razumit pisativam.

Ostajem na zapovidi gliubezno pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.²⁰

²⁰ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 323, kat. X/2, od 2114, Livno, 25. avgust 1847.

18.

Livno, 1. septembar 1847.

Novi vezir je došao u Travnik. U Bosanskoj krajini i dalje traje buna.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na parvi Settebra 1847.

Potvargiujem moju od 25. proshastoga msecza Agosta.

Evo imamo ghlase daje vech novi Vezir dosho u Travnik u ovi proshasti ponedigliak, alli da nejma sgnime mnogo svita, do jedno pet stotina Arnauta, a tolloko od drughe gnegove Companie.

Alli uprav neznamo u sve kollika ima bitti sgnime u ova dva danah znachemo, i svakučuvam pisati, i zascto chese razumitti.

U Krajni joscse nisu stvari umirile govorise dahsu Pashu iz Bischia iztirali, i daje prisho priko Confina na Zavogliu. A kako je ovi gniov Post Ramazan nastupio nesrični posvesu pobisnili da neznadu scto čine i uzdiglise, nepoznajuse Muhselima, allijim bio ol nebio svejimie isto a tako kaxu dahsuse svuda uzdigli.

Za drugovam sada nejimam ostajem na za povid.

Sluga, i Priategl. A.²¹

²¹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 323, kat. X/2, od 2114, Livno, 1.

19.

Livno, 21. maj 1848.

Dolazak kapidžibaše u Bosnu. U Livnu je formirano vijeće (šura) od 12 ljudi, od kojih su četverica od raje. Ono će se sastajati ponedjeljkom i četvrtkom.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 21. Maggio 1848.

Potvargiujem moju od 17. odechega koju uffamse daste primili Imamo istinito daje dosho iz Czarrigrada poslat od Czarra Capigibasha za izvidit stvari u Bosni stohsu bili odredi Turci isichi svu Raju u Bosni, Zascto buduchi dati nie bilo samo odregeno ovde u Livnu, vech po svoj Bosni, a ohsobito u Travniku, i kadaje zattu svarhu uffatio, i razumio Vezir, mučnomuje bilo, i kakoje vech ova nova Regula dakako u Czarrigradu tako u Livnu i u svemu Czarstvu bude odabrano po dvajest gliudi, megiiu kojim vaglia da budu u istom viechiiu i po četvericza od Raje a koje puk odredi i svake Nediglie po dva putah dahse po dva puta Nedigliom ponedigliak i četvartak imadu sastatti i izvidit za svaku i najmagniu stavr, i učinit svaki put u pismu kojajese stvar učinila pod svojim siggilim, i jedno ono pismo svakoga ponediglka, i četvart poslat Veziru, a drugo isto ostaviti u skrigniu koja je odregena za ista pisma.

I tako kadaje Vezir razumio za ovaj gniov dogovor dache ovo učinit doshoje u Travniku kadahsuse sastalo ovo 12 gliudi zvani Turski Scure i upitaj, jellivami Raja u podlogu, odgovorili jest, jellivam pod rukom, i oblastju, odgovorili jest, slushalivas nash Raja slusha, ja dajeli onno seto ima davat, i Vami, i Czarru, odgovorili daje; Onda, i dajtemi sada na ovo pismo i odmamu dali zascto nisu moghli drugo učinit nedavshimu. A kadasumu ovo dali parvo, ondajie upito očeteli udarit, i isichi Raju odgovorili očemo, ondaje zapito, a dajtemi, i na ovo pismo, i odmamuga dali, koja kadaje primio jest odma poslo u Czarigrad i zatto svarhu daje ovi Capigibasha dosho, i dachej bitti mnogo krivi, a ohsobito svi po svemu Czarstvu po ovo 12 gliudi odabrani buduchi dahse govori dahsu onni svi posvemu Czarstvu u dogovoru bili i potočniczi dahse ovo učinni, i dache svi bitti krivi. Alli evo dasc jucher razumi istinito od nashega Muhselima dajese isti Capigibasha opet naprishito povratio u Czarrigrad. A Vezir opet na svu prishu gradi Cahserme za Vojnike u Travniku, i govorise da na barzo čeka dachernu prispitti ossam tabora vojske svaki tabor nosi po 8. osam stotina gliudi Regolati.

Za drugovam za danas nejmam. Lipo pozdravgliam

Sluga, i Priategl A.²²

²² HA Z, Prezidijalni spisi, busta 335, kat. X/2, 1399/1, Livno, 21. maj 1848.

20.

Livno, 28. maj 1848.

Bosanski valija gradi kasarne. Doprinos stanovništva za gradnju kasarne.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno li 28. Magia 1848.

Potvargiujem moju od 21. padajuchega, koju uffamse daste primili, i svaku razumili. Tako iznova nejma niscta izvan samo da Vezir na svu prishu kidisoje sagragivat Caserme, i onne prie stohsu bile, i opet kollikosu bile stare prama gnima na novo sagradit samo za ovu godinu na prishito vishe od parvi stan u Duglinu Lakata 12. a bioije oznovo duglinu tolliku da nebi moghla sva Bosna da uztane ni za dvi godine nachinit, takoje za ovu godinu na magne ucinio scto morre dovershitti, a lakoje pokupio od sve Bosne iz svakog mista Mestre za Zidatti, i o Darvigliu radit po isti nachin Argatte za plati klachine tako kogne za prinoshegne kognena. Dravglia Argatti ottislistu a Majstori sutra idu, a tako i kogni i zapocheoje odma onne stare na novo zidat. I doshoje iz Czarrigrada covik kojiche sistom gradiom upravgliati kako jedan Ingegnier. I govorise damu ima dochi Vojske Regolate, zato da oche svu prishu nacini.

Capigibasha sctoje bio dosho iz Czarrigrada niscbase nezna pradi staje dosho allie odma ottisho u Mostar govorise daje AlliPashinu sinu odnio lugove to jest trecode daje Vezir.

I to niscdose progovara daje Vezir Mazul to jest dachese dignut ured, alli ovose pod muchem govori Da pache doshloje

ovde da imadu, i Turczy datti u pomoch iste Gragie u Novczim Kessa 45. ollivam gros 90000 igliada, allise onni primishali da imie Varoshani na polla sgnima platimo, a samo na gni Doshloje da onni sami plate, a ma Rajuje doshlo samo Argati i Kogne.

Zadrugovam za danas nejmam pisati ostajem na zapovidi pridragovaspozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.²³

21.

Livno, 15. juni 1848.

Nije se ispunila prijetnja koju su Turci najavili da će za vrijeme Uskrsa sasjeći raju. Hrišćani se uzdaju u pomoć austrijskog cara. Porez koji se obično kupi u septembru, pokupljen je.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno li 15. Giugna 1848.

Etto molimvas sctosam kaksan sctovam svaki put nepishem molimvas dami zatto niscta nezamirite buduchi davam nechiu nikada pisati onnu stvar koju čujem vech kada vidim dache bitti istinita, olli barem prilična istini tako i pishem, a ne za Lax kazatti, olli akoche draghi Gospodine kada

²³ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 335, kat. X/2, 1, 1399, Livno, 28. maj 1848.

kuju stvar čujem ovdi to mogu pisati, alli nebivam rada prikazat onnu lax koju prikazuju svi Laxczi u Billombrigu i po drughim Confinim, kakono setoje u vrime o Uskarsu kadahsu učinili Turczi Viche dache na nas udariti i Raju ihsichi. Istinito jehsam, i jesmo veliki strah imali za onno mallo danah, koga, i danas imamo sve isto dokle tamose neućini mir, i nestane Nogom svojim nepriategljih nash Uzvisheni Czehsar parvi Ferdinando, a nie nehuhkamo Kgnigama Christe kulisha nittie drughie koje su od pritgne Turczim pisali a nami gore ućčinili buduchi da onni niscta nisu to nami moghli pomoch ućinit, vech setonamie Bog vazda pomochnik bio, i kripost. A posli Boga ni u koga nismo imali uffagne vech u Czesara Ferdinanda, da akobi tko mogo uttechi dabi bio primglien.

Zattose Bogh na nas grishnike okrenuo ako i dade Turczim upamett, ako mi to ućinimo ter Raju nashu isichemo kakochemo odgovorit Czesaru Nimachkomu prama gnegovu konshiluku i priateglstvu koje sgnime lipo darximo. Dakle vishijese broj od onni kojisu razlog davali, i prikazivali kako stvarche izachi, i dachese mir razbitti, i kakoche Ferdinando udaritti za cshvetiti Karstiane ihsichene, tako vech onni kojisu na to barzi bili nisu smilli progovorit. vech takose do danas i razmetnulo; alli sve rexe kako jedni Medvidi, i Zattu svarhu evoje Vezir poslo Buruntiu za dahse mallo pomettu da svaku noch od svakoga Gemata ollivam Capelanie, ima kgnemu dochi odma t. jest Muhselimu kakono jedan Parock su dehset gliudi kmuselimu, i olli smuhselimov, olli sgnegovim Bugliubasham po svu noch odatti, i čuvatti kolliko grada josc vishe Varoshe, i tako zapocheloje odatti kada triest, četerest, i do pedeset, etto dosada je mirno, nitti u koga krechIU tko idde smirom a neznamo kakoche bitti svarha.

Uffosamse dachiu imatti pa Dernekchiamia iz Bagne Luke kojisu ondi bili na Derneku, alli kaxu daje bilo svaka smirom da Krajna spava u miru nitti ima kakva Opaza od Vezira nitti od negova doshastja.

A pak Tako nejmano ni od Vezira, izvan samo daje jedan Laxacz, i drugo da neradi vech kakoche vishe Zgulit, i oghlobit siromahe, i napunit kehsu, a pustio Pasham na vogliu da činne onno scto oche, a nejposli Vezir kriv, a onni pravi. Znajte da kakosamvam u nikoj proshastoj piso da ovi Vezir nie za mnogo stanik na Bosni buduchi dahsu Bosanski Turczy Furbi na svakoga Vezira Obore Kriviczu sve da činne pa negovoj Zapovidi kakono sctohsu sada učinili odma pokupi Poriz, kojise običaje kupit u Settebru. Jako Bumbaju Zobarinu to jest Xitto kojese daje kadase unas Xitto sve obarshe u Settebru tosumu sada učinili kakoche pod gnim noghe podlomitti govorise da u Bosni neche oriti Agosta olli Settebra docheka.

Etto govorise da drughi Vezir idde u Bosnu svojiskom, i daje na blizu, samo ako nebude kakose smutgnia učinit gorri ter vrati za opet umirit, zascto Turczy kaxu daje Czar u Czarrigradu dao veliko blago trima Vezirim kojisumu bili suprotivni, i okretali svit za umiritij da zagnim svit okrechiu.

Jedan moj Rodiak kojie bio u Slavonij, i u Ungarij kaxemi dahse onnomo velika sprema čini i po pisagne soldata alse nezna prama komse sprema, alli daješe sve uzbegneno Tursko u Bosni znallo protiva Raj negosmo mi razumili kako u jedno Oghledalo.

Za drugo danas nejman ostajem gliubezno pozdrav

Sluga A.²⁴

²⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 353, kat. X/1, od 1653, Livno, 15.

22.

Livno, 21. juni 1848.

Dolazak regularne vojske na Savu. Smutnja u Carigradu. Ljetina je potjerala dobro.

U Sign Gosp. Priategliu A. A.

Livno li 21. Giugna 1848.

Potvargiujem moju od 17. odechega koju uffam daste primili i svaku razumili. Alli evo jucher imadosmo iz Travnika pravi ghlas, daje ksavi na Barčko u proshastu subottu na 17. ovoga prispilo Czarske Vojske 60000. igliada regulate, i da parvo za iste doshaste stokke onde nie doshla nie ni Vezir znao, nitti parvo, i daje doshlo od Czara Ferman Tuzli Pashi da svarhu iste budde Serasçer. i upravitetegl, i daje ista ova Vojska odregena dahse metne pa svim Graniczam od Bosne. I tako uzdatiseje dache vech dignuti iz Bosne ove sctohsu popisati za Vojsku i Spaije i stim dache vech metnuti u podlogh Bosgnake. Suvishe proshasti danah jest prispilo u Travnik tri igliade Arnautta.

Prilichise kakose çuje od smutgne kojajese dogodila u Czarrigradu da neche josc za mnogo ovi Vezir bitti na Bosni buduchi za gnega Czarreva Matti, i daje sada na svitosti

nejma, dajese bila uzdighla protiva svome sinu Czarru, i okrenula za sobom vechi dio Vojske i Poghlavare, i u jedan tren oka sctoje osto Czar i razbio, i kaxu daje pallo vishe od 60 igliada Vojske, ohsim drughi, i daje vech podloxia, i umiriu, i daje posika svoga veliko Vezira se Istama, i josc drughi, a kadaje razumio damuje uzrok bila Matter dajeje uklonio sa svitlasti, a ne dajeje pogubia. Tako Turczy kaxu, alli daje ovo ućinio i dobio spomochiu Memed Allie Vice Re di Grancairo lako onniko daje to Memed Allia ućinio, i satarho protivne, zascto onni misle dachejim sovim bitti dopushten stari privilegio odgnegava Pashaluka da mogu ćinit stohsu radili, u staro vrime scto oće evochejim ako Bogda sada datti onno sctoje za gni, i dachese iztraxivat, i onno dahsu imali odluku Prolitos ihsichi Raju, i dachejim datti pa Nossu.

Za drugovam neznam pisati samo Littina biashe dobro od svega potirala dobro, alli evo velika vruchina Boxia da ima tri Nediglie danah danam nie Kisca palla, i ako josc ove nediglie nepadne sveche saxechi a i jehsu velike vodde po Posavinu visha Povinu svakoga xitta odnila.

Imamo sctokakvi bolesti, a ohsobito na maloj diczi ali nisu poghibglive od smarti do koje malo dite.

Ostajem na zapovidi pozdravgliajuchi

Vash Sluga i Priategl A.²⁵

²⁵ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 335, kat. X/2, od 1653, Livno, 21. juni 1848.

23.

Livno, 21. juni 1848.

Još nije došlo do okupljanja vojske u Bosni. Govori se da će biti smještena na granici prema Srbiji.

U Sign Gosp. Priategliu A.

na 21. Giugno 1848.

Potvargiujem moju danasgniu kojuchete primitti, i svaku razumitti. Alli evo od jutra imadosmo, i drughi ghlasi, alli josc od Vezira nie pismeno doshlo, daje izdo Vezir po svoj Bosni Buruntie dahse Vajiska kupi, i da dosada nie jim kazivo dahse dobro čuvaju, u Vojsku koju naregiuje dahse ima pokupit jest odregenu na Serviane za uzrok da oche Serviani niku Megiu od Bosne amo iz ove strane Drine, i zattu svarhu da naregiue Vojsku i daje odma iz Saraeva ottishlo do jedno 150 gliudi na Vishegrad Confin od Servie, i daje sve Pashe poslo na svoje misto buduchi bile kod gnega u Travniku da odma Popishu i dignu, ovde taj ghlasi imadosmo, alli od Vezira nejma jose niscta, alli morre bitti da sctoje blizu Confina nechie ni dizatti, olli da nie ni istina, a ako budde istina opetchemo danas imatti olli najdaglie sutra sve sctoje, i kakoje, i očuvam svaku pisatti. Alli ako nie ovde ne pripilo nashi Turczy jehsuse na veliko počeli sprematti i spravgliati Oruxie odma.

Priličnoje dache posve mallo Derneka bitti o Svetomu Petru, zascto parvi godina na Misacz, alli najmagne na petnajest dana prie zapocheobise kupit od Targovacza i

targovine, a jose nejma do danas niodklen nikoga, nittise çuje dahse sprema odklen vech iz Saraeva kirigiajese vraçaju prazne.

Ostajem pozdravgliajuchivas

Sluga, i Priategl A.²⁶

24.

Livno, 25. juni 1848.

Vrši se popisivanje vojnika u Livnu, spahija posebno.

U Sign Gasp. Priategliu A.

U Livnu na 25. Jiugna 1848.

Patvargiuvam moju mallo prija spravglenu - od novina evo u nas imade osim posvi Laxi - na svu prishu doshoije ovdi Vezzireva stafeta i ottishlesu priko sve Bosne pogradovima - tojest Zapovida dassé pishu Turezi na vojsku i da budu pravni ito 8. dana to jest od Livna 350. vojnika a spahije bashka. - i dase spravi Tovarra 500 Xitta Jeçma tovara 150 Senize - i tako u svakome mistu i ochese za skupiti 60000 iglada vojske bashkka spahije i Bashgnazima serasker Tuzla Pasha a prid spahi Amed ova dva Pashe Sarajlije - i popisatoije i spravglase i neznase josh uprav kuduchie samo prilikujese dache se

²⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 335, kat. X/2, od 1653/7, Livno, 21. juni 1848.

skupiti sve na Drini blizu Sarbije - alli uprav kakoveh mi josh nemorese Znati niti Ako Znade; imade pitglanija punno i puno i svit uzmishose Nahse Konshije varlo stoije priplasheni i pometeni od svshta za imaju i okolli N^{ie} nas igraju Stobude nanovo pisachuvam - ovdije od mene svaku otvoreno znaticiu svaku misli i poz

Vas Priatgl poznati

Jutros otishojje u Travnik jedan parvi odnijo potpisate vojnike - i prilikuje dasu nasi T. pisali Vezirru da oni nesmidu otichi na vojsku a ostaviti Raju i drugi stvari tako otilibi oni po svoj nacin.²⁷

25.

Livno, 25. juni 1848.

Dolazak osmanskih trupa do Save. Naređenje bosanskom veziru da uputi vojsku na granicu prema Srbiji.

a Sign
signor amico

Livno 25. Giugno 1848.

Confermo due mie precedenti dci 21. corrente volendo sperare che i'avrá scriverute, e rilevato il loro contento.

²⁷ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 335, kat. X/2, 1, 1653, Livno, 25. juni 1848.

Nella prima mia le scrissi che le Truppe otto-mane arrivarono fino al fiume Sava, ma ora sembra non veritiera se non che la medesima si contro nella pianura di Kossovo da ove occorrendo in sussidio al Vizir possa richiamarle in Bossina. Come le scrissi neila passata mia pervenero a Travnik alcuni arnauti, per por in ordine un Battaglione a quisa di Truppe regolate.

Come gia le dissi nella seconda mia al Vezir ordino perche con tutta sollecitudine le Truppe si dirigano contro la Servia. E vero ch' egli ordinó la raccolta di 50.000 combattenti da essere prelevati dalla Bossina, e qui invio un suo incaricato cui vuole assolutamente che 350 individui da qui si dispongano alla marcia, esige 200 Cavalli di irumento, 400 Cavalli di arzo e che suili istante questo grano sia prelevato. Entro dieci giorni le Truppe devono partire, ed essere considerate come regolarmente organizzate, che vengano coscritte gia altri 150 individui, i quail dovranno approntarsi ad ogni vi richiesta, ed eve accorresse di accorrere, appeso che l'incaricato del Vezir rilascio tali ordini se ne porti di notte tempo verso Kraina fino a Biach, esigesì che ai cinque giorni si trasferisca cosa e ritorna in Travnik. Così in questi Turchi dirissero un loro inviato con scritti di falsità, perché non abbia a seguire lá loro marcia, essendo in vicinanza ai Confini ii nemico e per conseguenza eglino non possono lasciare in abbondano le proprie famiglie e case, o che diversamente siano tutti coscritti perche suo loro uniti abbiano dirigersi in marcia, ma do nulla ad essi sarà per giovare, mentre molti Viziri che furono sostituiti ognuno voleva levare li Spahi e Rediti. Questi piu volta corbellarono quanto promiserò all' Imperatore cio di essere soggetti ed ubidenti ai suoi ordini, ne giammai adempirono alla data promessa.

In altro modo non potendo persuaderli gil si fece conoscere che gia i Serviani cominciaroflo a battere i Turchi, e quindi fa d'uopo che quest'ultimi prestino respingerli anche fuori dalla Servia, e per tal motive venne date ordine perche still' istante i Spahi ed i Redif si dirigano in loro sussidio, perche il Vezir non si farebbe lecito di levare le Truppe senza un espresso ordine deli' Imperatore. Dall' altra parte ancora di certo non seppesi se in realta i Serviani avessero battuto i Turchi, e percio i soli Spahi e refti devono andar in ajuto. Forse che i Serviani avranno gia anche ineominicato a battere i Turchi se pero avranno avuto in soccoso la Rusia, perche in mancanza di questi i Serviani non si permetterebbero i primi ad inciare guerra. I Turchi a tutto do sapranno trovarlo quali hanno une piu maggiore astuzia del Vizir. Altro non mi resto da scriveste, resto a di lui comandi, e con stima salutandi

servo ed amico²⁸

²⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 303, kat. X/2, Livno, 25. juni 1848.

26.

Livno, 5. juli 1848.

Pripreme vojnog pohoda na Bosansku krajinu. Valija traži od gvardijana da utječe na katoličko stanovništvo da ne pomaže Krajišnike.

Sign

Sig. Amico

Livno, 5. Luglio 1848.

Confermandote la mia 25. pp Giugno la quale spero l' avrà ricevuta, e tutto rilevato (.....) Fiera, la quale anche passe, e perciò nulla ho da scrivere perche nulla di nuovo, se non quello quanto già le esposi che i spahi devono immediatamente domani partire. Ora ancora non si dispongono, ne dal Vezir riceverò ordini per la partenza sebbene si trovano in pronto marcia. Viene detto che il Vezir ha l' intenzione di andare contre la Kraina, atteso che i conti di quei luoghi per ben due volte li erano trasferiti a Constantinopoli portate cola le proprie doglianze contro le continue vessazioni ad essi fatte dai Turchi, e che questi di Kraina portarono seco gli ordini relativi dall' Imperatore ottomano perché ad essi venghino alleggerite le imposte, ma ciò riesce invano, perche i Turchi per nulla (?) sentono, e perciò ora per la terza volta quei di Kraina si diresero verso Constantinopola per altra nuova rimostranza.

I Turchi dicono che quelli di Kraina Si ribeliarono dai Turchi, e che hanno intenzione di far guerra ai Turchi. Così

venne riferito al Vezir dai Turchi che per tutta la Bossina havri dei segreti concertati fra i Cattolici ed i Greci, e che questi hanno intenzione di battere i Turchi.

— Per tal motive il Vezir fece chiamare li guardiani dei tre conventi chiedendo loro se un tanto sia veritiero quanto vien detto fra i Cristiani ma eglino con giuramento lo assicurarono non essere veritiero, ne ciò sarebbe effetuato da veruno, perche nessuno ha tali male intenzioni, iscritto dovete dare tale risposta corroborata da firmo e dal' suggello deile riapettive Chiese. In egual modo facero fare tali dichiarazioni tutti li Parrochi di Bossina, firmate e suggelate coi suggello delle rispettive Parrocchie, ed mdi consegnate al Musselim il quale poi doveva spedirle al Vezir, e per l' affetto pervenne qui un Frate recandosi presso le Parrocchie, cui anche si fece vedere al Musselim di essere arrivato per tale conformazione e consegna di tali dichiarazioni, attesoche il Musselim non era a conoscenza di tali ordine, ne egli per conseguenza ha ricevuto dal Vezir alcuna disposizione. Intesi poi, e siccome anche lessi che tutto cio venne fatto conoscere a tutta la popolazione, e se sia o meno stato veritiero quanto Voniva rapresentato. Quello veniva richiesto non (.....) nemmeno 5 uomini.

Dali' altra parte vien detto che in Kraina si hanno tali intenzioni e concertati, e da questo sembra qusto fu il pretesto de Turchi per sottrarre se stessi da quello ch'eglino avevano avuto intenzione di battere la porpoiazione ed incolpare quest' ultima ch' essa invece voleva battere i Turchi. Per tutto cio questi ultimi hanno molta oservazione per non essere [Š?] dalla popolazione. Stavo gran caldo che tutto abbraccia. Domenica cadde una buona pioggia, ma sopravvenne un uragano di vento che atterro tutti i grani e distrusse a guisa di grandine.

Resto a scrivi comandi salutandoli.

servo ed amico.²⁹

27.

Livno, 9. juli 1848.

*Pokreti sultanove vojske u Bosni. Strani utjecaj u Bosni.
Nemiri na crnogorsko-hercegovačkoj granici.*

Sign

Sig. Amico

Livno, 9. Luglio 1848.

Riportandomi alla mia 5 corrente, e siccome le fece conoscere coila prima, crosi ora trovasi nello stesso piedenulla avendosi di nuovo dal Vizir, tranne gli ordini precendi che giunsero che tutte siano pronte appena venissero chiamatti, e che appena arrivati abbiano a dirigersi in marcia, cosicché tutte si sona aliestiti ancora da Venerdi e tutti si occupano a porre in ordine ed a filare ognuno occupano alle riparazioni deile muragiie della Citté dei Baloardi, essendo tanto une che gil altri cio istato sdruscito per una metà e cosi viene ordenato che l'artiglieria (?) canoni venghi posta in ordine, ottesocche questi si attrovsnno abbandonnati a terra, tranne due soli pezzi che si trovano ad uso di Campo, e tutti gli altri giacdiane cosi a terra

²⁹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 303, kat. X/2, 1, Livno, 5. juli 1848.

senza aver gl'occorrenti cari, ed altri ordini occorrenti per porre in ostato di manevra l'artiglieria medesima. In egual mordo si sta approntando per tutte le Città della Bossina attesocche vien detto nei piu vicini confini, e cosi pure in codesti che il Bano Illiriko unitamente ai Dalmatini devono invadere la Bossina, e cosi ora i Turchi si posero in evidenza, e in paura temendo che come dalla Nebbia dovranno cadere questi sopra di loro.

Da molto tempo i Turchi stanno in osservazione i quali ora per lo meno a 40 nomini patregliano di notte tempo non solo entro della Città, ma anche ben fuori che percorrono due e tre miglia, ed indi di notte tempo ritornano, procurando possibilmente di non essere veduti, e che nessuno possa osservare le loro mosse, perche molta paura regna in essi, e non si sa in qual modo Iddio ci dirigerà. Il Vezir ordinò al Musselim perche faccia conoscere a tutti i Turchi, nonche alla popolazione che nessuno abbia a parlare riguardo gli affari dello stato, mentre egli saprà disporre esser dilatare degli espionatori per riconoscere, e che quindi ognuno attenda al proprio interesse, e non a quello dello Stato.

Viene detto che Alli Pascia di Mostar fece la coscrizione per la tutta l'Ercegovina per indi dingersi verso il Montenero, e che per li 15 corrente devono porsi in marcia, o cio pel motivo, dicesi che Alli Pascia aveva spedito di suoi incaricati nei Vicini Villaggi del Montenero a riscuotere le imposizioni, e comparti da quei a lui soggetti e nel mentre che questi incaricati dal Vizir arrivarono a riscouterle pervenne cui gl'abitanti di quei Villaggi delle insinuazioni dal Vladika di Montenero che talli incaricati siano respinti, come già anche 10 furono e che nulla pagano, motivo per cui il sud. Alli Pascia si è irritato, tanto verso quei Turchi quanto verso la popolazione e perciò il Vladika scrisse allo stesso Alli Pascia che senza molta

Truppa potra (.....) quei debitori, cioè con 20 fuorusciti, e che nella stessa lettera 10 ingiurrava e strapazzava altremodo chiamandole effeminato, e se si permette o nò di venire gli disse. O voi volete comandare nel Montenero, o io a Mostar, ma vien detto che il Vladikae tenuto in protezione dalla Russia, e che quindi senza di questa egli non puo andare a battere l'Erzegovina.

Per oggi altro non mi rimane di scrivervi se va a di Saluti

servo ed amico³⁰

28.

Livno, 12. juli 1848.

Glasine o tajnim dogovorima s "ilirskim banom".

Livno 12. Luglio 1848.

Le confemo la mia 9, corrente, col farle conoscere siccome gie ebbi anche a prevenirla colle passate mie cioè che i Turchi assai temono tante da questa poporlazione, che dal Bano Illirico e dose nelle vie segrete ricedono alie case nostre, e d' (?) li Baleoni per udire cio che dalle popolazioni vien Lenuto discorso. e se o meno verso di lorro vengono approtati o fatti dei progetti di ammutinamento.

³⁰ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 303, kat. X/2, Livno, 9. juli 1848.

Dai Turchi però non fuosi in onigine supposto che la popoiazione sia conte di loro, ma ciò nenne famentato da codeste parti, cioe da certo Cristoforo Culis (?), e da alcuni altri che scrissero a queste parti e cosi ci posero in istato di essere noi odiati dai Turchi. Noi non abbiamo giammai machinato di ammutinarsi contro i Turchi, e perciò ora dobbiamo stare in pensiero e riguardarsi con ogni accuratezza tanto di giorno quanto di notte.

Il Vezir aggradire a Turchi gil concesse di riguardarsi attentamente dalla popolazione poiché questa deve fare qualche scoppio contro di loro, e gli ordinò in pari tempo di approntarsi contro i Serviani, onde con tali disposizioni far vedere che possono essere impediti i progetti fatte contro di loro dalle popolazioni, e perché queste possano temere di coi Serviani medesimi.

Cio venne dato dal Vizir a conoscenza dei Turchi affinche questi cli tranquillizzino contro di lui, ed invece concepiscano l' odio verso la popolazione, onde il Vezir stesso in questo intervallo di tempo passa con piu facilità imparre delle estrarzioni, e ritirarle durante il poco tempo che ancora gli rimane d'intratenersi nella Bossina. Ora non si dice che anderanno in marcia, ma soltanto che stiano approntati. Per oggi nulla ho da soggiungerle e slutarvi.

suo servo ed amico³¹

³¹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 335, kat. X/2, 1, Livno, 12. juli 1848.

29.

Livno, 25. mart 1849.

Uvođenje trećine. Sakupljanje harača. Putovanje vekila u Livno i Glamoč. Gradnja kasarne.

U Sign gosp. Priategliu A.

Livno na 25. Marcza 1849.

Oprostite stovam odavna nista nepishem; za uzrok buduchise učinila nika pometgnia, i uzgona od Raje protivu Turcim Svojim istim Gospodarim, Muhselimu, Kadij, i svim Shurim zvanim, kojaje Czar u svakom gradu naredio dahse po dvajest gliudi pravedni odrede, i svake Nediglie u Ponedigliak, i u cetvartak imadu se u jedno skupitti, i izvidit, i onno stoje ucignegno bilo pravo bilo krivo Veziru datti na znagne.

Tako buduchi dosho od Czarra Ferman, i od Vezira Buruntia da kmet svomu Gospodaru od onoga stohse sie, a ne samo nice ima Gospodarim izvativshi najprije dehsettinu Spajam datti trechi Naricak, a priije bilo petti, a od onnoga sto niche samo kakono od Livada, i Okrajaka, i drughi stvari polovinu. A omusu Gospodari bili kaeli tako da bude dajmise daje trettina, alli da imaju kmetti, lipo Xito sve uredit, i kuchijim dottirati. Alli nepovida tako u Fermanu, i u Buruntij, vech, da kmet ima svoje Xitto i Desetinu pokositi i obarschi, a trettinu Gospodara ima, i kohsiti, i varschi, a tako i Livadu, i da nejma nikakva Gospodaru posluha ucinit ni vodde badiavamu datti. I evovam Copia kako stohsu odgovorili, i od strane Turske, i od Raje, poslali po dva Turshina od strane Turske, a

onni od strane Karstiana, i od Rishcana pa jednom Popu Rishcanskom, i jednom Riscaninu, i po dvojci Karstjana jestij Vezir lipo priceko i darovo.

Alli buduchi Muhselim prie skupio Fratre, i Popove, i prikazo svaka na gniovu ruku, ottioje dahse, i onni podpihsu. Popovisuse podpisali, alli Fratri nisu tilli nikako, vech ucinilisu pismo, i nashli osmerieczu od Karstjana iz sella i opremili u Travnik to jest Ivu Duvgnaka, i Jakova Pelivana iz Cuklichia, Antu Maggiara, Totu, Ivana Krezu Niku Jolichia iz Xabgliaka, Ketta iz Dobroga Boxu Lozancichia iz Zagoricana i kako su doshli i prikazali suprotivnim nacinom Veziru dahsuse ovi laxno parvi prikazali odmaje u onni plamen poslo dahse poshagliu u Surgunluk alli po molbi Caufhlanighinoj Jestij metnuo u Abst, kako stosse i sada nalaze, izvan samo stoje pustio Oggiu Dokuu kojije od velike muke pobudalio, a drugi govore daje, i umro.

Ondaje poslo po Pashu Sherifiu u Saraevo da odma idde u Travnik, i tako naredio Caushlaragu da idde u Livno kako stoje i dosho da izvidi svake stvari cisto i bistro, i damu tako more prikazati, i tako isto svoga Vecilashche kaxese daje Gark ama bittichie Armenit za da morre cistie opet, izvidit dajse nebi koja stvar moghla laxno prikazati i lakoje opet pokupio sve Fratre, Popove, Knezove, i po dva covika od svakoga sella, i da imadu donit svu diczu kojima Muhselim uzeo Arach, a nie izishlo dite ne devet godina, tako nashlojesese dieze priko 1400, ako nie, i vishe, kojima odma Arache vratio kako stoje, i uzio po Czvancziku 5. Svakom, lakoje isto sve povratio stoje komu napravdi uzeo, i shistim Vecilastochiom trojezu povratio od ovie osmericze da, i onni budu u skupu, a pettiricza ostala u Travniku cekajuchi, tako vech za petnajest danah buduchise izvigivale sve stvari, u

proshasti ponedigliak na 19. ovoga digoshese Caushlaraga kakoje navegen odde u Ghlamoch, i stoje sgnime doshlo. 25 Arnauta, i 15 Suvarya, to jest kogniaka, koji kaxu dajese danas digo put Travnik. - A Vecilashch i gnegovo druastvo, i Muselim, i ovu trojizu, oddoshe odmah put Travnika, govorise da doksu mallo daglie od Livna izishli dahsu Muhselima svezali, alli to istinito neznamo, nitti moxemo znatti jos nista odkakosu u Travnik doshli. - Buduchi ohsim tuxbi na usta prikazati mnoga jessu vechia privatta u pismu istom Vecilastena, buduktich lako na znagne dao svakom da je boglie dahse u pismu dadu, i gnjemu pridadu na ruku. Alli posli negoli isti odoshe razumilismo da je isti Vecilashch suprotivniem nacinom u dogovoru podmichen od Turaka radio, i svaku kojom skrovito cignena Turczim dokazivo, i ista pisma kojasu protiva komu ucignena pridajim u ruke a druga bazio izderavshi na vatra i ako taku budde neviru ucinio, nechemu lipo kod Vezira bitti buduchi daje imo sva Veziru prikazatti. - A zattosu znalli jos ovde, i onna trojiza kojisu sgnime sashli, i opet sgnim ottishli.

Jucher, i ovdalen odde dvadeset Majistora, Mestora koji umiu zidatti zid, dache jos Vezir onnoliku Karslu, to jest Casserme za Nizame opet uz onnu istu nagniatu kolikaje, i parva bila, i onna kojuje lani gradio. Suvishe dache drugu odma gradit, kolliko i ovu u Saraevu, dache do malo vrimenta pochi u Saraevo za vidit misto diche sagradit, i izmerit kollikashie, to jest istinito, i vech sve koliko kamen toliko Darvglie na svit metnuto.

I ovose govori istinito daje poslo u Arnautluk damu dojde pod plachiu (70) sedandeset igliada Arnauta, i dassa na barzo nada dachemu dochi.

Turczisu veliko zlu vogliu protivu nama uzeli a osobito protiva Fratrini i Boghi tako ottio daješe ovdi dogodilo ovo Arnautta, i ova Suvaria kogniaka veliko bi zlo po nas zasto nebi razmishgliali poslidka, elle u jednu rich posve ruxnu misao imaju akojim Bogh dade.

Svehsu Pahse u Travniku, i Pasha Biachki, Vladika, Provincial nashi Frataru, i drugi Frataru, i Popova Rishcanski, vech neznase kojache, i kakva najposli odreda bitti. - Ovdije sada osto na misto Muhselima ovdalen niki Asanbegh Anziallajbegovich dokle nebude drugi poslat od Vezira. - Alli prilicnoje dache dochi na Castanagu, buduchi za sada doshlo na gnegu daje on, i Giumruchchia, i metnoje svoje na Giumruk na svako misto.

A prilicnoje dache Vezir po svoj Bosni metnutti sada, i svoje Muhselime, i Giumrukchie, buduchimu od svuda tuxbe na gni dolazile.

I ovdije naredio sto imaduse dva Ambara popraviti Publica i odma zapocme Biskot kojie gnima kuhat stoje prie bio, i sasut a tako i Xito kojese sve razasuli, a biloje u gnima Xitto, i Biscotta do ohsam Igliada tovara.

Za drugovam neznam pisati. Ostajem gliubezno na zapovidi pozdravgliajuchi,

Sluga, i Priategl A.

Copia

Mi Raja doli podpisata Naije Livanske, nacinivshi ovi Senet nashim Gospodarima Cifluk Sajbiama pridadosmoga. - Kojima Gospodarima dodanas davalismo od Xitta pettinu, i begluchili, to jest gnima radili u Nedigli dana po jedan dan, a

od Sina davalismo kakobise tkoji sa svojim gospodarom pogodio. - Sada pako sistim Gospodarim Toprach Sajbiam, ovi ugovor ucinismo, dajim nikako nebeghluchimo, buduchi beghluczi svaj Raji stvar vehoma teshka. Nego dajim od Xita trettinu dajemo, izvadivshi najpri Desetinu Spaijama, tako trettinu i od ostali sviu stvari koje zemglia ploditti obicaje. - Nadaglie sistim gospodarim pogodismose dajim od Siena polovinu dajemo. Suvishe sistim gospodarima Toprach Sajbiam, da doshli oni, doshle gniove Subashe u kmette Raja nistajim nie duxna od Rane datti vech dahse iz svoje Kehse rane izvan samo dajim Xitto u Ambare saspemo, a Sieno u Pojate starpamo.

Suvishe nadaglie sistim gospadarim ugovorismo da od Poriza onni trechiu paru daju.

Za ovoliko pamilovagne nashega cestitoga Czarra, prama virnoj Raj, obecaje Raja brez pristanka Ruke k' Nebu dixuchi Air Dovu Bogu činit, za dugo xivgliagne, i sretno vladagne, kako i za gnegova Vecila Tahir Pashu.

Pokasuse izpodovoga podpisali svi popovi Knezovi, i do jedno 80 Raje, i namisto Silgilla pristisli parstom kojesam sve ja podpisao.

Allie ova sve suprotivnim nacinom pisato, a Vezir dobro, i nerazghledo dokle ovi posli nisu doshli. Buduchi da Czar u Fermanu zapovida, da ima Gospodar datti trechiu paru za Poriz, trechiu Dio Xitta za Sime, trechega Volla a Xitto svoju trechi dio, i roditta, i gonit, a tako, i Sieno. Suvishe da gospodar nemore kada oce dignut kmetta sa zemglie kada oce kako što su radili alli da hi zasta bilo dabiga digo, dabimu imo stojegod od kuchia nacinia. Alli ad ovoga nisto kakochete vidit nisu metnuli. Zattosu ostali krivi nittisu amo isto prikazali. Zattoche za Musselima posve ruxno bitti i za Kadiu, a tako

kakohse misli dachej jos iz Livna do petnajest bitti krivi. Dok Caushlaraga prispie u Travnik, i dokse stvari razvide, kojiche danas pochi Glamochia put Travnika.³²

30.

Livno, 27. maj 1849.

Dolazak vojske u Bosnu i Hercegovinu. Smrt bivšeg livanjskog muteselima.

U Sign Gasp. Priategliu A

Livno na 27. Maj 1849.

Patvargiujem moju od 23. istoga, kaju mislim daste primili i sve razumili. Alli evo kakossu ovdalen u proshasti ponedigliak pazazvagniu Vezirevu ottisho ovdalen Kadia Sudacz, i sgnime josh trojiza Turaka, a cetveriza od strane Raje isto ujedno, a posli gni isti dan ottishoje i Caftanaga u Travnik, vech jos do sada nista nejmano kakosu doshli u Travnik, i jehsuli izlazili prid Vezira alli prie nisu, buduchi daje isto zazvo i od sve Bosne.

Veziru sve primiche dolaziti Vojisk kollika Nizama, tako, i Arnauta, i proshaste Nediglie doshlomuje oko 200. Topchia sve na dobrim koghma, i sve po pedeset kagnia jednaki, i kakve su kagni dlake onake na gnima, i odielo, koji su bili, agline na gnima bile, kojisu allati agline cargliene, a

³² HA Z, Prezidijalni spisi, busta, kat. X/2, 1, Livno, 25. mart 1849.

tako, i ostagli i uzgni sest Tapova, di Campagna i jedno 20 alli 30 tavana Munizione.

Tako isto cujemo da Allipashi u Mostar idde put Saraeva sedam tabora Nizama, svaki Tabor po 8 stotina gliudi, alli nie kael da unignie u Mostar. Allipasha izkazujuchi ghlad koji narod podnosi; i takoje poslo sina pridgni daj okrene kvoddi Bunni kojaje blizu Stocza, i to da na dvoru konakuju vech neznamo oceli topमित da budu pa dvoru illi neche.

Vidise da radi uvesti Vojsku, i u Erzegovinu, za sloxitti laghne, i Bosnu i Erzegovinu i podloxit onno sto oche Czar da vech prime a nelaxu.

Za ova svakachiuvam datti na znagne kako budem razumit.

Muhselim stoje bio ovde umroje u Travniku buduchi u Zatvoru razbolio, i takosuga izveli, i malo danah bolovoje prilicise daje od otrova umro. - A tako i parvi sto je bio ovde Telalaghich davnoje umro, alli posle nego je ovdalen otisho opetje bio za muhselima na drugom mistu, i tako buduchi uffachene pri gnemu krivicze sto dokleje ovde bio što gdi posli bia jest bio u Travniku u zatvoru, u zvanim Prangam, to jest u gvosgiu vechse nezna kakoje svarshio.

Littinam dobro Fala svemoguchemu Bogu u svemu nahsi allie mallo ovde po sashilo, i jos darxi studen tersu Xitta ponejaka; i Xittonamie mallo oblakshalo, od kakoje odtuda pocelo izlazitti, a da nebude pocelo od tuda izlazitti prislabi oka 15 Kar i bilami martve cegliadi od gladi.

Zadrugovam za danas neznam pisati, ostajem nazapovidi pozdravgliajuchi

Sluga i Priategl A³³

³³ HA Z, Prezidijalni spisi, busta, kat. X/2, 1, Livno, 27. maj 1849.

31.

Livno, 29. avgust 1849.

Okupljanje vojske u Travniku.

U Sign Gosp. Priategliu A

Livno na 29. Agosta 1849.

Potvargiujem moju od 26 padajuchega Misacza. Dajuchivam na znagne dasmo jucer imali pravi glas od gliudi kojisu posli u Nedigliu iz Travnika dachese Tezir prikucher na noch od ponediglka dignut, a u ponedigliak u danu najprieche dignut prid sobom svojsku, i sve potribitto. - Tako isti kaxu damuje doshlo ohsam Tabora Vojske nove Nizama stoje ceko na novo sveje doshlo onda u Subottu, tako da ceka dachemu dochi sesnajest Tabora kakoje receno odma damu iddu 24 Tabora. - Isto digoje iz Saraeva onno stoje bilo i onda su doshli u subotu, u Travnik, suvishe doslomuje zajedno tri do cettiri Stottine gliudi od novoga Pazzara, vech neznamo ocelimu jos prispit tako za svaku uffamse bogliu razumit, i pisativam po Caravani.

Ostajem na zapovidi gliubeznovas pozdrav

Sluga, i Priategl A.³⁴

³⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 29. avgust 1849.

32.

Livno, 2. septembar 1849.

Buna u Bosanskoj krajini. Zauzimanje Ključa. Kolera u Bosni.

U Sign Gosp. Priategliu A

Livno li 2. Settebre 1849.

Potvargiujem moju od 29. proshastoga, a koju samvam piso dajese istinito Vezir digo iz Travnika, toje bash istinito digo u proshasti ponedigliak na 27 proshastoga oko Podne, i kakossu bili u Travniku, i ghledali kadaje Vojska počela izlazit iz Travnika, i druga sprava daja tako sa zanatom vračajuchi i okrechuchi Vojsku tako učinio da ima pedeset igliada Vojske, drughi kojisu razumnij kaxu da ima dvadeset igliada, alli kakose broj da bas ima od dvanajest blizu do petnajest igliada, i tomuje za dosti za pobitise skrajišnicim. Sto je iz Saraeva digo Vojske, i stomuje prispilo na novo osam Tabora, toje ostavio u Travniku za jednu Guardiu da čuvaju doklese buddu odmorit, olli dokle buddë pogni posla akomu budde potriba da imadu odma bitti spravni za pochi.

Kojsu ghledali, i razumili kadaje započela Vojska izlazit iz onni Cahserma guardia parva, a ova onda ullazit ova u iste nova, daje tako svakom učinio vidit damuje doshlo nove Vojske Deset igliada koju da svu ostavglia za riservu u Travniku, al akomuje, i doslo i deset igliada, daje sve digo sa sobom, a nie vishe ostavio izvan samo do jedno trista gliudi,

eleje lipo ottisho sa svom spravom i dostamuje Vojske ove Regulate tako Canone, i Canunierie Regulate da nejma ni dehset igliada za pobittise prama ossamdeset 80. igliada Krajishnika sto govore daj ima na okupu, buduchimie u rukam Bagna Luka. Biach kojsu ghlava od sve Krajne, a i Kulen Vakuf. - Etto jučer, i ovdesu u Livnu slashala jeka od Topova a ossobito kojsu na visoku u planinam, allise nezna allie tamo za veseglie puczalo alli u Krajni; allise govori dahsu u Krajni u Kgljuchu kojie mali Gradich buduchi daje mali gradich, i oprose protiva Veziru, i dagaje svega srushio i tako bittichese odma sva Krajna razasula.

Etto kaxu da idde josh dvadeset, i çetteri Tabora Vojske Czarske i dokle nie Vezir razumio daje unishla u Bosnu udano niese digo iz Travnika, a kada je razumio odmajese digo i poslo. Samo vidise dahsu Poghlavari nashi u velikoj misli, i smucheni. Etto razumimo da ima u Bosni bolesti Collere Morbur, u Gradiskoj na Barckoj, u Ivanskoj, i u Bagnoj Luzi, i na drugim mistim u Posavini, i da xestoko mori.

Za danas nejmamvam sto drugo pisati

Priategl A.³⁵

³⁵ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/1, 1, Livno, 2. septembar 1849.

33.

Livno, 5. septembar 1849.

Bosanski valija u Bosanskoj krajini. Valija nema povjerenja u Bošnjake, pa ih ne drži u svojoj vojsci.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 5. Settebra 1849.

Potvargijujem moju od 2. odechega koju mislim daste primili, evo još od Vezira nejmano nista kakoje ottisho u Krajnu, vech samo otto istinit kaxu dahsuse cuttili u subottu, i u Nedigliu, i uponedigliak Topovi iz Krajne, i to daje udario na Kljuch nektiuchise pridatti, i dagaje svega zapalio, i dva poghlavara kojeje je uffatio, i posiko, a jos mnoghe daje uffatio, i po vezo vech u Nedigliu, i uponedigliak nemorese znatti gdie, alli uzdamose razumit za sve na barzo, i takochiuvam pisati.

Etto nije bash sobom odveo nijednoga Bosgnaka, ni bash Bosgniaka nie tio povesti ni Terziumana to jest kojichemu Tomachitti nit u Bosgnaczim darxi virre, i sovim sto nekte povesti nijednoga Bosgnaka jestijem zatto veliku miso, i nalazese u misli.

Za drugovam za danas nejmam pisati alli uffamose za svaku u ova danah razumit i takocuvam svaku pisati.

Ostajem na zapovidi gliubeznovas pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.³⁶

³⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 5.

34.

Livno, 9. septembar 1849.

Pljačkanje Petrovca. U Ključu su spaljene kuće onih stanovnika koji su se pridružili krajiškim ustanicima.

U Sign Gasp. Priategliu A.

Livno na 9. Settebra 1849.

Potvargiujem moju od 5 odecheg, i kakosamvam u istinu piso jos od Vezira pravoga abera nejmano, ollivam Ghlasa, vech samo tojes istinito za jedan mali odgovor ruxan Vas usput petrovaz Srushio (a bahsam u gnem bio dva tri sahata mali grad bash tward izpodgnie tekuchia Vodda teche na kojoj mogu najvechi Mlini Mlitti, edan ohe a dua a dua Barri flartifikati di Munizioni) bash ghledajte stoje od istoga ucinio, pustio, i dao vlast Arnautim ajdete pa radite sto znadete Vasheje, a onni kakono bisni psi, a polepni za Kragiom, i za Robnom naskocivshi uzgradove, tako gardilo akoche imalo misto bitti. Stosu ucinili od Xenna tako dahse brez plachia nemore pittati, kakono sto je lane ucigneno u Becu za neposlu.

Klich nie srushio onoliko kakosamvam piso, vech koji nie naslo kod kuchia vech ottishli u Vojsku Krajsku jestijim svima Kuche popalio, a ostale parvincze povezo, i ettose govori daje dva Poghlavara Posiko. Elle ollie posiko olli svezane sve voddi i jednoga Kneza Richcanina. Do Bishcaje

sve smirom doslo vech neznam da od kakoje u Biach unisho stoje i kakoje.

Ettose darxi da kadase povrati dache ovda na Livno udariti alli sada govorise da neche vech na Posavinu. Alli znajte kakosu opimoni dache bash ovda paku onda na Duvno ter u Mostar, i usput srushit Alli pashu i Svemu ućinit Al confisco. Za ovoćuvam pisati.

Etto govorise daje Čauhlaraga u Travniku umro od svoje Smrti, allichese ista Smart dogodit trima Pashama, Sherifiji, Babichiu, i Tuzli, prie nego Vezir iz Krajne izajde.

Sluga, i Priategl A.³⁷

35.

Livno, 16. septembar 1849.

Bolest u vezirovoj vojsci. Smrt među komordžijama. Još uvijek dolazi vojska u Travnik.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 16. Settebra 1849.

Potvargiujem moju od 9 odechega. Alli jos nista od Vezira nejmano uprav jelli illi nie razbio Krajshnike, buduchise, i Krajshnizi iz onnu stranu Biachia utvrdili, i

³⁷ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 9. septembar 1849.

umeterizili dajim nista Vezir nemore ucinit a drugo xestokumu Vojska pomrij od bolesti, i govorise daje i isti Vezir razboliose, i da u Biachiu boluje, u Biach istinito unisoje brez muke i brez boja; evosu ovdalen Komorgie iz Bischia dosli, kojisu svi iz utizali, alli nitti isto umiu kazatti nitti ikakva moresh viditti buduchi da kakosu izutizali dahse kriju nitti na Oçi izalaze samo sto kaxu dajeje Vezir mallo jedan dan pobio skrajshnizim i bilimu oteli jedan Top, allie Hagia nalisko Kognike i Arnaute, i onno stojesu u istom boju zavarnulo nije nijedan uteko, kaxu daje sam Čaftanaga stoje ovde bio sest ghlava odsiko i Kogn podgnim ubien. - Ovdalen od Livanskoga poglia sto znadu ovi kojisu doshli deset Komorgia umarlo, a morre bitti daje i vishe, buduchi daji josh ni polovina nie Kuchiam doshlo. I kaxu da ovi pomor stoje u Vojsku da nie od one bolest vech sve daje potrovato u Kruhu, i u jelu, buduchi da od one strane neumire nitti ima bolesti.

Veziruje je doshlo jos na novo nikidan dva Tabora Vojske a da jos idemu, i daje poslo da odma iddu u Krajnu, i onni kojeje izasebe ostavio u Travniku i onni koji buddu dolazit.

Po Turczim ovde ghledajuchi vidise da prilično daje Vezir posve razbio Krajishnike, buduchi da sve ove Komorgie jos uteklisu najposlidgni u petak na Sedam ovoga, a jedni, i prie kakoje Vezir prisho priko Unne, a onni ostali na ovu Stranu, takossu odma svi iz uttizali za ovochiu raditti se sastali sovim Komorgiama, i za svakuvam pisati.

Ovdesu bilise nod masem Turczy sprematti ostriti Sabglia, Noxe, i Pushke, uzdajuchise dache Krajishnizi razbitti stose jos i sada uzdaju, i darxe se spravni, buduchi da xele da razbiu.

Mustaj Pasha Argno Babichia iz Saraeva umroje, jedni kaxu daje umro od svoje smarti, a drughi daje poghinuo pod Kgliuchem buduchi da kaxu daje isti Mustaj Pasha za ukazatti Vèziru virnost pod Kgliuchem poletio, i udario najprvi, i daje on xestogo ragnen a Sinmu odma pao Martav.

Etto kaxu da po Bosni ima dosti bolesti, i da mnogo umire allise nezna allie Colera, alli sto unas reku Ogagh od koga po Bosni umire kakono od iste Collere. Ovde unas fala Bogh jos nejma nittise cuje kakve bolesti, ni pomora, a tako ni ovda na blixе, kakono u Ghlamochiu Duvnu, Kupresu, nit u Skopiu.

Za danasvam nejmam sto drugo pisati.

Ostajem na Vashoj zapovidi gliubezno pozdravgliajuchi

Sluga i Priategl A.³⁸

36.

Livno, 23. septembar 1849.

Vijesti o bici Krajišnika i vezirove vojske. U Posavini i okolini Travnika ima bolesti.

U Sign Gosp. Priategliu A

Livno na 23. Settebra 1849.

³⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, 186, Livno, 16. septembar 1849.

Potvargiujem moju od 17. odechega. Alli jos od Vezira nejmano ghlasa pravoga stoje i kakoje, evosuse Komorgije sve povratile, kojesu svi utekli brez imat dopushtegna alli nista neznaju, nitti jednako kaxu, buduchi svi uttekhi kakoje Vezir. Sasho u Biach, i neznase nista vishe dajese Vizir pobio skrajishnizim od kakoje sasho u Biach vech samo parvi put mallo, gdi jest gnegovi do jedno pedeset gliudi pallo Martvi i ragneni, a Krajisnika jest vishe, i od dvi stottine, etto kaxu dasuse Krajsnizi utvardili, i umeterizili dajim Vezir ni na jurish ni stopom morre isto ućinit, vech ako uzćeka doklej budde Studen iztirat, terej onda polovit.

Govorise da Krajshniczi traxe mir od Vezira, i Vezir dachejim mir ako otili ukabulit onno sto ottio Vezir, a prilicnoje da kolliko Krajsnizi tolliko Vezir dahsu obe strane kaeli miru, ako samo otili Krajshniczi, i polovinu primit sto budde ottio Vezir etto kaxu dajese malloolest u Vojszi ustavila, i na magne dosla da onliko neumire. - Alli kaxu da u Posavini ima dostiolesti i u Travniku a ovde jos nejma, i umroje u proshastu Nedigliu u Travniku Mamutaga Barkich kojije odavna kod Vezira kakono jedan Cencelir, i veliki protivnik Raj, govorise daje naprisito umro, allije bio poglaviza od samih zalla.

Evo govorise daje opet na novo prispilo u Saraevo osam Tabora Vojske allineznamo jelli istinito. Zadrugovam neznam danas pisati.

Ostajem pozdravgliajuchi

Vash Sluga, i Priategl A.³⁹

³⁹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 23. septembar 1849.

37.

Livno, 29. septembar 1849.

Korespodent se žali na primanja.

Sign Sig. L'Amico A.

Livno li 29. Settebre 1849.

Imosam odavna, i morese rechi dosti vrmena odluku pisativam alli buduchise vishe, i putah mome, i Vashemu priategliu Simi jadicovo, poradi ove moje Korispodenze. to jest dahsam sasvim olli primallo poznat u plachi, alli buduchime isti Sig. Sime vazda zaustavgliavo davam nepishem, i svitovome govorechimi dachemi od vas çinitti imatti po bogliu gratificazion a da ja slidim isto pisati vazda, alli ja nevidechi u mloga vrmena izvarshena obeçagnia gnegova, i svitovagnia, to jest clachemi bitti primaknuto, a buducimi joshter vishe prispilo ovo nikidashgni fiorina 25. od Vas poslatimi, daklen sovom mojom poniznovas molim, i xelim ovo sctochiuvam istomachitti, allivam izpisati nebudivam zamirita, per le ragioni necehsiti non a Lege.

Ja immade dosti godina, i vrmena, da virno i bash sarçano to Vlastito Vladagne iztraxivajuchi posle potribite za javitivam, i biosam vazda spravan, i u ovo vrime nastojati kadgod kod koga Targovcza, i çovika gdibise zdruxivao za razumitti od ovi strana stvari i prikoran bio, a kod niki i dan danashgni; a eva menni kako çoviku siromaku donosimi skodde, buduchi menni potriba od svakoga, a i ovo bash

moguvam rechi, i od jednog karantana, i to vishe i vishe putah za kupit diczi kruha, a nastojim iztraxivati za datti na znagne, i ovo da kadkad da prosim rechi dami kogod dade jedan fogl Carte za pisati Vama.

Vaglia da znadete da bittiche jedna godina danah da i unas imade niki Turraka brez poslicza, poslani od stareshina da zastaju od stvari gdihse scto govori od stvari svitovgni, a za najvishe ima jedan Misecz danah damie priporuchena varlo da iztraxivaju, i za najvishe od Karstjana, i od Ristiana da iztraxivaju govorilise u skupu, a opet za najvishe od Bana.

Bittiche nikoliko godina da kadaseje tu nalazio Malkovski Jenente jestmi za tollike godine davato, i slato na Misecz po Fior. 20. pak posli gnega kadaje tutekar nahodiose Gospodin Pretur Vidovich, i istimie slao po ruke svarhu rečenoga priana Evaki Misecz po Fior. 15. a sadaje etto dosho zeman vrime damise daje u godini dana dva olli za najvishe tri putah po Fior 25. kojimi morase rechi nemogu bitti dosti za Perra, Carte, i Opanaka. Scto troshim vishe putah uzmem put u sello gdi çujem daje dosho kakav Targovacz, Kiria, olli putnik od koga kraja dosho, a izvidit novina i javitivam. Dakle Draghi Gospodine, promislite na kojisam ja nacin plačen nizam morese rechi ozgor bio da za sami Cartu perra, i Opanke, a obascka moja sirotta tojest 7 sedmero dicze ghladujuchi kod kuche, brez imajuchi od menne ikakvo za poznagne allivam davagna, i ovakose nemoxe xivit.

A zdrughe strane, da Bogh saçuva da doçute za ovo moje javgliagne, stojte uvirovati da onni čas mojbi bio najposlidgni xivgliegnja mora; nittibise ikako sikakvirn razlozim mogo izbaviti kod suda ovoga laxglivoga, ollivam bash Pohsiega i nemilostivoga brezzakonitoga.

Dakle prividite sve dangube ghlad od moje Obitole, xivuchi svi omenni, nejmajuchi niscta ni Zarna Xitta, a trud, i rizik od ghlave moje kojusam sovim poslom prigorio i ima i godina paka vidite jelli istina sctovam govorim.

Dakle moj draghi priategliu i Gospodine sovom mojom poniznovas molim damne zapoznate sada u velikoj mojoj potrebi u kojojse naodim sjednim obilatim grotificazionem, a tako dame, i unapridak nezaboravite, akolime ovo uslishit morete, stojte uvirni da od potrebe ja vishe javgliati nemogu, a jachiu sliditi pisativam dok nebudem imatti od Vas odgovor, akoli pak Vi nechete da slidim pisativam, a Vamise molimvas ças pria javite, i tako çekajuchi Vashega odgovora Ostajem na Vashoj zapovidi Sarçanovas pozdravgliajuchi.

Sluga Vash, i Priategl A.⁴⁰

38.

Livno, 30. septembar 1849.

Utaborenje dviju vojski kod Bihaća. Bolest valijine vojske. Bolest u Posavini.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 30. Settebra 1849.

⁴⁰ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. XI/3, 4, od 199, Livno, 29. septembar 1849.

Potvargiujem moju od 23. padajuchega posli koje nisamvam imo pisati, buduchi da od Vezira još nejmamo nista, nittijese vech posli Skrajisnicim udrio izvan samo onno mallo parvi put kakoje dosho u Bishche, vech Koliko gnegova Vojiska tolloko Krajishka lexi od Bishchia onno nixe jednu uru daleko na Pogliu incampati nitti smide Vezir udarati na gni ni oni na Vezira, vech lexe u miru.

Sto je Veziru na novo posli gnega doshlo Vojske, i stoje bio ostavio u Travniku izasebbe, a tako u Bagnojluzi jedan Tabor sve digo u Krainu, alli kaxu da mu sve onno opet prispiva u Travnik drughi, a evose govori dase nadaju svaki dan dache prispitti u Saraevo çettiri igliade Kognika.

Vezir jos darxise za netratti, i svoje Vojske, i sonu Stranu Kraiske, vech sve radi na lipo damuse pridadu, i da dobie pisma kod gni od sve Bosne za izaznatti onne kojisu uzrok od gniova uzbugnegnja, i uzdignutia, i takochej do mallo danah dobitti dokle okrenu Boxio vrimenta, i Studeni ter nemnoghlose nochivat na dvoru nitti u Metreizu od Vodde techci odma iztiratti terche Vezira moliti.

Etto kako kaxu jest dosti Vojske pomarło Vezireve, alli nie onliko kollikohse kaxe ni pollovina pa, vech za najvishe Komorgie jehsu pomarle, i tuhsu traxili buduchi dahsu vishe obletili robitti negoli isti Arnauti, i Vojniczi zattosu, i zadobili stosu traxili.

Etto kaxu daje u Posavini Collera, alli mislise daje Collera dabise pruxiha dosad po svoj Bosni, a tako, i po Krajni kudaje Vojska proslla, vech vaglia daje bolest kakva za uzrok otrovne godine, u mislim kojasu u Dubglini blizu Vodda u Barram, ollivam, nelli Peludi, Ovdeje fala bogu zdravo nitti imade ikakve bollesti, ni okolo u blixnim mistim do Travnika, i

do Saraeva, u stojese govorilo, i u Travniku za bolest, ovde mi necujemo daje ima.

Za drugovam za danas nejmam ostajem gliubegno pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.⁴¹

39.

Livno, 3. oktobar 1849.

Sakupljanje hrane za valijinu vojsku. Dizanje redife.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno li 3. Ottobre 1849.

Potvargiujem moju od 30. proshastoga Miseza. Alli josh nista od Vezira nejma iz Krajne nitti dahse bie, alli sve Veziru primiche Vojske, i neznamo jelli istina alli kaxu damuje prispilo u Travnlk onno 4 igliade Kognika stojese čekalo a kaxu da ima vishe od četteri igliade. I kaxu da sada nejma u Vojsczy bolesti daje pristala. Evo doshloje od Vezira Burantja u Ponedigliak damuse skupi ovde 600. Sest Stottina tovara Xitta a isto 600. Ovnova, i četteri Stottine Oka Masla i damuse odma shagle i Sve gnegovo čovik čeka, i takosu odma razdarzali Maslo metnuli na Targovze Ovnove na Sella, a Xitto sto na

⁴¹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 30. septembar 1849.

Turke sto na Sella na koja nisu metnuli Ovnova, i to vaglia do danas sve sastavglieno, a sutra da pojde tako isto doshloje na Ghlamoch dvista Oka Masla, dvista tovara Xitta a dvista Ovnova, a na Skopie tako isto neznam kollikoje i na Kupres, i ovo obećaje dachese, sve platiti posli takoje po svoj Bosni jedni da gonne u Krajnu, a jedni u Travnik, a ovoche ovdalen, i iz Ghlamochia ovdalen na Bojadnicze, poka izonu stranu Corduna do Bishca zasto da nie slobodno od Krajsknika ovom Turskom stranom ichi govorise dahsu inikidan docekali, i otteli stoje bilo poslato iz B Luke.

Progovaraju dache dignut sebi Redifu, to jest stohsu popisati za Nizam, ollivam Vojsku Pishazku, i polezu placu od Czarra po K. 30 na Misez, a nista vishe, allimu nisu dostojni ni ovo zastomu nikakva posla necine, nittise Talume, to jest eserzitavaju kakojim zapovida.

Za drugovam za danas nejmam pisati ostajem na zapovidi gliubeznovas pozdravgliujuchi

Sluga, i Priateglia A.⁴²

⁴² HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 3. oktobar 1849.

40.

Livno, 7. oktobar 1849.

Otprema hrane za valijinu vojsku. Dolazak nove vojske u Travnik.

U Sign Gosp. Priategliu A

Livno na 7. Ottobra 1849.

Potvargiujem moju od 30 proshastoga Miseza. Alli jos nista od Vezira iz Krajne nejma nitti dajese vech posli pobio skrajishnizim vech, i sada sve jednako Vojska lexi na pogliu jedna prama drugom kako Vezireva tako Krajska.

A u proshasti četvartak stoje Vezir poslo damuse poshagle za Provion Xitto Ovnovi, i Maslo sveje dignuto, i poslato.

Veziru sve Vojske primiche, ettoje u Travnik prispio proshastoga četvartak jedan Pasha po immenu Alli pasha samo Sjednim Taborom alli da josh za gnime Slidi deset olli 16. Tabora, i to dasu najvishe Kognaniczi, i ovi stoje Sgnime doshlo.

Za drugovam za danas nejmam pisati ostajem na zapovidi pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.⁴³

⁴³ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 7. oktobar 1849.

41.

Livno, 14. oktobar 1849.

Vraćanje hrane. Ratovanje vojske u Bosanskoj krajini.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 14. Ottobra 1849.

Potvargiujem moju od 7. odachiega, koju uffamse daste primili, i svaku razuzumili; alli evo imadosmo ghlas, to jest prikucher u petak daješe Vezir povratio u Travnik, i to da gnegove povrachegno bilo nepoznato daje izneda dosho nittiese prie ćullo dokle nie dosho u Jajcze, i ovdalen, a tako, i iz Ghlamochia stomuje bilo ottishlo za Provision Ovnova, Masla, i Xitta jestse natragli povratilo, i takose svakom svoje danas vrachia Kolliko Ovnovi tako Xitto, i Maslo.

Kaxu daje Vezir svu Vojsku uzase povratio, izvan samo daje u Bishchiu ostavio onno Arnautta, alli nie prilike daje, i ostalu Vojsku vratio, vech daje sve ostavio izvan onno stoje uzgnega odgnegova Slidbe, to samo daješe sgnima vratili, zasto buduchi da onni Allipasha stoje na novo prispiljo su 1800 Kognika kakoje dosho u Travnik jest odma proslidio put u Krajnu, a ta kojese nadalo dache opet drugo 1800. isto Kognika dochi u proshasti četvartak u Saraevo.

Nikako nemoremo znatti stoje Vezir učinio u Krajni ni za kojiseje uzrok tako povratio na priko, Turzi govore daje bio okrivglien kod Czarra stoje Vojsku digo, i tako kaxu daga Krajishniczi nisu tilli pustitti doklejim nie platio svu Stettu

uzrokovanu, a u drugu kaxu da kakoje bio bolestan daje umro, alli neche bitti istina, vech akomuje doshlo od Czarra olli Smart, olli dahse digne, buduchi da kako nie odma svladatti Krajisnike, da vech, i nie Zabune. Alli svaje prilika da kakoj nie mogo odma svladatti daje Vojsku ostavio u Krajni, a on se povratio natrag dokle zima udari i Krajishnizi razaspuse Kuchiam za mochij Lakshe svladatti, a ondase on vratiti kadase onni nebudu nadati. A Svarhu svega govorise sa sobom vodi 90. olli 100 Parvinacza povezani iz Krajne, i zatti uzrok daje pohitio natrag za imatti u ruke, i ostale parvienze od Bosne, buduchi dahsu vehoma Smuceni ovde parvinczi zastose govori daje Veziru pridatto u Krajni od svi Poghlavara Bosanski il Sottosigilli dahsu zajedno Skrajshniczim puhali u Tikvu. Alli najprilicnie da kako nie mogo nikakva posla svarshit ni upravit vech gorre uzmutio, tako damuje doshla promina, i morra bitti da chetemu ured, i za smart razumit.

Za drugovam neznam pisati. Ostajem pozdravgliajuchi,

Sluga i Priategl. A.⁴⁴

⁴⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 14. oktobar 1849.

42.

Livno, 17. oktobar 1849.

*Povratak valije u Travnik. Primirje u Bosanskoj krajini.
Prikupljanje hrane.*

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno li 17. Ottobra 1849.

Potvargijem moju od 14. odechega. -Vezir istinito vratiojese i dosho u proshasti Petak u Travnik kakosamvam, i u proshastoj piso, alli neznamo kollikoje Vojske sobom doveo od onno Stoje sobom odveo, samo toznamo daje sve Arnautte u Biaçu ostavio, a tako i od drughe Vojske sveje u Krajni ostavio, i sve onno stoje posli gnega na novo doshlo sveje ostavio po Krajni, a neznamo Kakavie mir učinio skrajshnizim izvan samo daje taki mir Svezu dahse on vrachia natragh za gnizi razasuti da nisu u Skupu da iddu svojim Kuchiam.

Stohsu ovdalen bilo dignuto Brava, Masla, i Xitta Svakomje opet povrachenno, i razdiglieno, polloviczu svak izgubio na onno stoje dao, a pak opet primio.

A evo opet jucher prispri od Vezira na novo dahse u Bagnu Luku digne pet Stottina (500) tovara Xitta, a tako Ovnova i damuse pishe kolliko bude zapasti lipo dache platiti Stoje nikidan prisprio prid onno 1800. gliudi Alli Pasha sve Kognika, to jest Topchia, i Spaija stossu, i prie u Bosni bili jest sistim odma ottiso u Bagnuluku na Zimniczu a isto dahse drugo opet isto 1800, čeka u Saraevo, u proshasti Petak olli u Subottu, dajimse Konak Spravglien, a evose govori da Veliki

Vezir ollivam Muhur Sajbia jestse uputio u Bosnu sa 52.000 (pedeset, i dvi igliade) gliudi tojest Veliki Vezir i dache na barzo prispitti u Bosnu.

Za drugu vam pisati. Gliubezno pozdravgliam

Sluga i Priategl. A.⁴⁵

43.

Livno, 24. oktobar 1849.

Dolazak vojske u Banjaluku. Samo Muslimani moraju dati hranu za vojsku.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu 24. Ottobra 1849.

Potvargiujem moju od 17. odechega. Alli sada nejmano nista iznova posli negoje Vezir dosho u Travnik, a kakojese Vezir povratio natragh iz Krajne takohsuse i Krajishniczi rasuli.

Istinito kaxu dajeje veliki Vezir sa svom Vojskom iz Monastira uputio u Bosnu, i Vezir sprema provision za veliku Vojsku, i govorise dache sve Ambarove po Bosni Sigillat u kojim ima Xitta za prodavagne, i svemu Vojske vishe dolazi svake Nediglie.

⁴⁵ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 17. oktobar 1849.

Onni Pasha stoje dosho proshaste danah skognezim jest u Bagnoj Luzi, a sve jehsu Spaije, i Topchie sve na Kognima, i bash da ima dosta i suvishe darxatij Bagnalučanim, i izishloje Xitto na czinu veliku joe sada kako, i ovde kod nas.

Stoje sada posli naredio 600 sest stottina tovara Xitta jest sve pallo na Turke nisu na Raju mettali. Govorise da ima bolesti Collere po Bosni, i u Travniku, alli mallo umire vishe pribaglia. - Ovde nejma kod nas blizu falla Bogu.

Za sada nejmam sto drugo pisati i ostajem na zapovidi pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl. A.⁴⁶

44.

Livno, 4. novembar 1849.

Bolest valije. U Travnik stiže nova vojska i dosta džebhane.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno li 4. Novbre 1849.

Odavna nisamvam immo sto pisati, nittismo imali ikakva ghlasa. Dakle ovi proshasti danah doshloje ozgor Veziru Gebane ollivam Muniziona isto daje opet prispilo na

⁴⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 24. oktobar 1849.

novo Kognika 1800 a dasse govori dache dochi sa svom Vojskom Asker Pasha u Bosnu.

I doshoje na novo ovde Casstanaga i namishçast dache bitti Stanik ovde alse nezna za koje poso dosho.

Za svechiuvam ove naduglie pisati dokle ovdese boglie urazumiem.

Ettoseje govorilo daje Vezir bolestanse vratio iz Krajne, i daji, i sada bolestan, alli kaxu da nie istina daje bolestan.

Za drugovam za danas nejmam ostajem na zapovidi pozdravgliujem

Sluga i Prijategl A.⁴⁷

45.

Livno, 11. novembar 1849.

Konjica dolazi u Travnik. Smještanje vojske u Banjaluci. Prikupljanje hrane za vojsku.

U Sign Gosp. Priategliu

Livno li 11. Novembra 1849.

Potvargiujem moju od 4. odachega, evo imam istinito da sve u Travnik Vojske dolazi i sve Kognizi, i ovi proshasti

⁴⁷ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 4. novembar 1849.

dana doshloje Kognika dvi igliade od kojzi jest ostavio pet stottina ostavio u Saraevu, a ostalo opremio na Zimnizu u Posavini. I govorise dache sva Vojska dochi u Bosnu kojaseje nalazila svelikim Vezirom u Monastiru, a Batolio niko govori dajeje bilo stto igliada, a nitko sedamdeset igliada.

I to Turczi govore da nejde tollika snaga za ponizit Bosgnake vech kakoje Koshuta u drughi Poghlavari iz Ungarie utekli u Tursku, i dachsuse svi poturčili zatti uzrok daje Rat zametnuo Czesar Bečki, i Rushki sturshim, i lako kakoje sa sviu strana Bosna oklopgliena zattu svarhu oče Bosnu da napuni Vojske za daje nebi odma osvojli, i govore daje Ban Jelačić dosho u Zadar, kojimu sve na pametti kano drughi Castrioch, olli Vojvoda Sebignanin Janko; nitti drugo bilo daje Vezira vratilo iz Krajne vech ovo za dahse Puk umiri, i budde umiru, a ne sto nie mogo razbitti Krajshnike. A govorise daje, i ovde doshlo Muselimu dache kolliko pridposlat pet stottina Kognika dajim najde kuche, i daje podmuchen popiso sve kuche u kojim mogu lipo statti i gluidi i Kogni.

U Bagnoj Luzi stosu Kuchia Turski iz Praznili i Familie iztirali Turske, alli niu kakvu Karstjansku, nitti Ristianku nisu izpraznili nitti unishli vech sve u Turske. Zatto Turzi pitaju pod muchem nas u razgovaragniem cijaje ovo Vojska sto sada dolazi u Bosnu, zasto onni darxe istinito daje sve Rushko, buduchi da jos nejma prid gnima Ghlavara vech daje Poghlarar od sve ove Vojske Vezir Tahir Pasha koga onni istinito darxe daje Rush a ne Turcin a da nejma drugoga Poghlarara prid vojskom.

Prie doshloje da Turczi izmegiu sebe poshagliu pet stottina tovara Xitta, a sad je doshlo da odma shagliu igliadu i takossu na sve razmetnuli, i danas i razredili dahse odma gonni na Car prie.

Za drugovam za danas nejmam ostajem

Sluga i Priategl A.⁴⁸

46.

Livno, 9. decembar 1849.

*Sakupljanje harača. Umjesto hrane, valija traži novac.
Stalno dolazi vojska u Travnik.*

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 9. Decembra 1849.

Aggi Asan Çizmich Muhselim povratiojese iz Travnika koji nie isho po zazvagniu Vezirevu vech po Fazli Pashe, i daomuje odma da kupi Arache, koije odma kakoje dosho zapocheo kupitti po gros 116. ipo, ima vishe nego lani po Kar. 7. alli neuzimgle na malashnu Diezu kako stohsu dosada uzimali, nitti na kojuje lani uzetto, ako josh nie izishlo na dehset godina, van samo sto kaxe damuje Vezir naredio, da oče dahse svako upishe Mushko dajese istom rodilo, i takoje Fratrim zapovidio da sotara na povide. A Danas uzeo je Arach svakomu kojeje, i od Vashe strane uffatio.

Suvishe stoje Vezir naredio damu dade ovi Teritorio Sest stottina tovara Xitta, kojeje davno na sella bib razregeno, tako daje namistio po grosha 26. na tovara, takoje naredio da

⁴⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 11. novembar 1849.

kako volle olli da odma gonne Xitto u Travnik, olli da odma plate po grosha 26.

Nikidan dojde od Vezira Čovik gnegovom Buruntiom, i s Czarskim Fermanom u komu zapovida dahse iz Mirinski Jaspri to jest Publighi izvadi osamdehset igliada Kehsa, i dahse sovim jaspram gradovi u Bosni popravgliaju.

Sve kaxu da u Travnik Vojske vishe dolazi da vech nejma gdi u Travniku stajati vechije punno pa svim sellim, i Annovim izvan Travnika a nikudase nerazlazi, nittise znade sto misli.

Caftanaga ovdı sve jednako stoj, i lipose namistio na Stagne nejma sobom nego tri covika, nitti se zna poradi sta ovde stoj buduchi da nejma nikakve zapovid.

Za drugovam za danas nejmam sta pisati, ostajem na zapovidi gliubezno pozdravgliajuchi.

Sluga i Priategl A.⁴⁹

⁴⁹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 347, kat. X/2, 1, Livno, 9. decembar 1849.

47.

Livno, 2. januar 1850.

Valija ne izdaje nikakvih zapovijesti. Velika zima vlada u Livnu.

U Sign Gasp. Priategliu A.

U Livnu na 2. Januara 1850.

Oprostite stovam odavna nista nepishem, buduchi da bash nejma nista na dvor, kako da Vezir bash nije nixiv neukazujese posli od kakojesegod iz Krajne povratio, nitti sto izdaje nikakve zapovidi na dvor, vech neznase olli kako nie mogo nista ucinut Krajsnizim, tako nezmi nishta ni poçimat, alli kakoje zima, terse ushutio da nebi gorre ucinio, i uzbunio.

Zadrugovam nejmam pisati zattome imajte ogovorena, a da imam odachta pisati nemislite - dabi pomagnko, olli buduchi unas privelika, i xestoka zima, tako mallo svit, i oda.

Ostajem gliubeznovas pozdravgliajuchi.

Sluga, i Priategl A.⁵⁰

⁵⁰ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 2. januar 1850.

48.

Livno, 16. januar 1850.

Vrši se sakupljanje poreza. Vezir vlada pod pritiskom bosanskih velikaša.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 16. Genara 1850.

Oprostite sto odavna nishatvam nepishem za uzrok buduchi velika Boxia vrimenta, nitti isto ikakva ghlasa, i odkle imamo, Tattari Vezirovi dolaze, i prolaze, alli nikakva stvar najmagnia neizlazi, izvan sama sto dahse kuppe od Siromaha, Arachi, Ponizi, i drughi danzi od Siramah, a prama turzim nesmise ni xiv kazatti kako da nie ni xiv, nitti smide ikakve zapavidi ukazatti kolliko Czarske, tolliko svoje. A osobita ovde kako je Muhselim ovdalen tako za nezachi uzavadu s Turzim, takose neche da nistase, i neukazuje, buduchi dahse nenada dache vishe bitti za Muhselima dakle godinamu svarshi, koja svarshuje na 12 doshastoga Miseza Marza, a pravo da rechem neukazujese ni prama Raj zbačest, vech radi sa svakim na lip nachin, buduchi vech da nemoghomu bitti, da, pa sebi neche bitti vishe za Musselima.

Vezira kazivali su za dobra, i pravedna za pravizu covika, a za krivdu prixestoga, alli do danas nikakve pravicze, vech veche zulume i danke natovari na Siromahe, i onno stoje komu obechio koju praviczu onna nebi vech sve kako i pri, i metnu svit uzavadu. - Etto govorise kako nejma snaghe od

vojske da nesmi drugojachie učinit vech onakose vlada kako oče Poghlavari Bosanski, alli prilicnie kakosse nadda promini, dahse radi nasuti jaspri, neka more posh uxivatti, a turczim pustio uzdu da čine sta oče huduchi dahse neukazuje u zapovidi ni xiv, vech pustio zapovid Poghlavarim Bosanskim, to jest Pashania da činne sta oče.

Zadrugovam za danas nejmam sto drugo pisati, alli nejmajte brighe.

Ostajem na zapovidi pozdravgliajuchi

Sluga i Priategl A.⁵¹

49.

Livno, 20. januar 1850.

Sakupljanje poreza. Smjena bosanskog valiye i hercegovačkog mutesarifa.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 16. Genara 1850.

Potvargiujem moju od 14. odechega alli nista nejma iznova, vech samo od Vezira Buruntia dahse na čas prie kupe Porizi. Suvishe doshloje jučer od Vezira Buruntia, i Ferman da sto ima desetina sto je okrenuto pod Beghluk, ter iz iste stosije

⁵¹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 16. januar 1850.

izvadilo Novacza dahse s onim Novzim gradovi Popravgliaju. Suvishe počeshe od Jutra Turczi po snu vladatti dachese ovi Vezir na barzo z Bosne Dignut na Pashaluk od Erzegovine, da dache Alli Pasha na Bosnu za Vezira, tako pochese pregovarati.

Za drugovam za Danas nejmam pisati, alli nejmajte brighe.

Ostajem na zapovidi pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.⁵²

50.

Livno, 27. januar 1850.

Dolazak mađarskih bjegunaca u Bosnu. U Bosni se pojavile ospice, od kojih obolijevaju djeca.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno li 27. Genajo 1850.

Potvargiujem moju od 20. odechega. Proshaste Neglie jest dosho od Bagne Luke jedan kaxu Major Maggiarski, i sgnime sedam ossam Soldata, a prie ovi doshloje dvajestak, a govore, da ima, i stotina, i Vezir metnuoj u Karshlu snizamima, i zabilixioje po Kar. 3. na dan plache, i ranu, kako, i Nizamima; A maior kako je dosho u Travnik jestse poturç, i metnuogaje u

⁵² HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 20. januar 1850.

svoga Eçimbashu, olli na Stagne, olli dokse izlichì, buduchi da nejma ni gnemu plachu vishe od 3. Karantena, i rane, kako, i ostalim, i istijese çuddio takoj maloi plachii, i govorio jasam u svomu mistu potezo plachu po Jid. 200 dan, zasto kaxu, daje isti ovi Maior od Poghlavara kojisu bili protivniczi, ollivam Capo delli Ribelli, isti izihslisu uza Savu priko Ledda, i izizshli na Gradishku; A kaxu daj ima do dvi igliade stose çeka iz Magiarske dache dochi u Travnik tako daje doshio iz Carigrada da kollikojgod dojde dahse imaju primit.

Kaxu daje punna Vojske Moskovske sva Vallakia, i Servia istinito zabranioje Moskov prolazak Solli kojijaje izlazila i Valakie priko Servie i ullazila u Bosnu; Zatto uzelisu Turczi niki opaz i Strah, a ohsobito shtose govori dache Ban Jelaçich prispit u Dalmaziu zattojimie za najvishe razgovor.

A svarhu svega da ima u gniovu pismu niko proroçanstvo dajim ovo izlazi onna godina da kakoje Bosna brez muke i brez boja uzzeta, dache sada isto ottichi, i sada od gnizi i kada vech buddu iz Bosne potiratti dajim nejma vech uztavgliagna do Meke i Medine, takoje u gniovu pismu, i gniovim Prorocanstvim.

Za drugovam pisatti, vech u svoj Bosni ima dosti Ospiza t.j. Patula, i nika drugaolest Karzamak koji dolazi od texke bolesti i priko dosti ima dosti, i ovde na Dizi, alli nemre, josse nezna ili jedno daje umerlo ni unas ni u Turra, kolliko ima mnostvo bolesni, i barzose dixè u Nedigli danah, i razbolise i ustane.

Sluga, i Priategl A.⁵³

⁵³ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 151/2, Livno, 27. januar 1850.

51.

Livno, 13. februar 1850.

Dolazak Fazli-paše Šerifovića u Livno. Nagađa se da on dolazi u Livno da bi rješavao spor koji se zametnuo 1849. na raštelu Grab.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 13. Febrara 1850.

Potvargijem moju od 10 odechega. Evoche danas dochi Fazli Pasha Sherifia, a govorise dache sgnime, i Mustajpasha Babich, takoje jucher istinito doshlo dache dochi, alli jos neznase koga posla oche dochi, nitti očelli mnogo drustva sgnime bitti. A evo govorise daje poslat od Vezira, da izvidi, i dovarshi onnu Smutgniu kojajese dogodila jos priklanse godine na Pazzaru od Graba alli neznamo jos istinitto jelli porad ove Stvari, alli ako, i budde porad ovoga posla, neche samo bitti porad ovoga sama vech, i poradi drughie poslova, buduchi da vech barzo dovarshuje godina od Giumruka, i drughi Stvari, alli ako sto nenametne vishe, neche nista ucinit na magne. Zato kako budem razumit očuvam svaku pisati nejmajte brighe.

Ostajem gliubeznovas na zapovidi pozdravgliajuchi

Sluga i Priategl. A.⁵⁴

⁵⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 13.

52.

Livno, 17. februar 1850.

Snažan vjetar puše u Livnu. Fazli-paša je došao u Livno 16. februara 1850. Vojska dolazi u Bosnu. Ospice se šire među djecom. Bolest odraslih.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 17. Marza 1850.

Potvargiujem moju od 10. odechega, evo imamo ghlas dajese Krajna veoma uzdighla, i veoma se grozi na Vezira za traxitti praviczu, i govorise, dahsu i iz Bagneluke iztirali sve Vezirke gliude, a tako i iz sve Krajne, a bittiche bilo u Bagnojluzi blizu dvi igliade gliudi Kognika, i pishaza. Tako isto govorise dajese sva u jednom dogovoru skrajnom uzdighla, i Posavina, zasto buduchi po obicaju kakoje svarshila godina zazvo Vezir sve ghlavare, allimu nie tio dochi ni Tuzla pasha, nit Pasha iz Gradazcza, nitti iz Zvornika, i tako govorise dajese Vezir uffatio u posve velikoj Smetgni, i u tisnu nitti zna kakoche okrenut, i da nie velika Studen dabise odma digo prama Krajishniczim, a 5 tako dachese na barzo dignut. - Buduchi da govore daje bilo na Zimnizi do trideset igliada Czarske Vojske u Novom Pazzaru, i uto ima uffagne zastomu morre ublizu u mallo danah prispitti.

Alli velikuche muku imat dok on sloxi Bosgnake nittij on morre vech sloxit, vech da drugi Vezir dojde buduchi daje ne samo skrajnom u jednom dogovoru sva Bosna, i Posavina vech i Allipashia iz Mostara, a ovi Vezir nikakva posla nie u Bosni ućnio vech kakoche Vishe Novaza pokupit, nittie ikakva mira ućinio vech uzmutio i metnuo vatru megiu Turke protiva Raj dahse sada nalazimo u velikoj Smetgni akoj Bogh sa Svojim milosargem nesmite.

Za drugovam neznam za danas pisati, vech samo imamo veliko neobicajno Boxie vrime, i Studen, a tako dosti bolesti kolliko po malloj dizi Ospize, tolliko na velikoj stokakve bolesti, i naponi, i na Garlu, alli nie velika pomora da umire kolliko velike cegliadi tako dieze posve mallo.

Sluga, i Priategl A.⁵⁵

53.

Livno, 10. mart 1850.

Ustanak u Bosanskoj krajini. Protjerivanje Arnauta.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 10. Marza 1850.

Potvargijujem moju od 6. odechega. Ovde prispi iznenada prikućer basha Arnauski stoje ovde lani bio

⁵⁵ HA Z, Prezidijsalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 17. februar 1850.

sarnautim, i sgnime jedno pedeset Arnauta iz Bishchia, buduchi prie petnajest danah ottisho Pasha u Travnik, tako buduchise najednoch Krajshnizi izkupili, i iznenada udarili na Biach, i ujaghmili Vratte unishli u Bishche, i iztirali na lip naćin sve Arnaute kojje bilo pet do sedam Stottina dahse nisu moghli branit zasto nisu bili sgnima ni Gragiani nitsuse dali branit, i takosu iztirali sve Arnautte, i onne kojisu bili za Pashu, i Kadju, ovdaje ovi juzbasha sovo malo svoj naniso a ostalisu ottishli na Jajze onnim putem, i tako kako jucher odde Caftanaga ovadalen u Travnik, tako, i onni odoshe sgnime prem dasu mislili dachej Caftanaga ovde zastavit na stagne kojiseje nado dache ovde ostatici za Musselima, a i takose nada dacheja Vezir metnut za Muhselima.

Govorise dache vech kakosu odredili Krajshnizi dachese dignut i do Travnika za traxit pravdu kod Vezira, i dache izdignut svu Bosnu, i vidise daje Turkom veoma drago ovo gniovo uzdignutie i draghe voglie xeles da ovako ućine, i dragovoglnobise podighli.

Za drugovam za danas nejmam pisati. Alli do mallo danah znachese za svaka, i oćuvam pisati nejmajte brighe.

Ostajem na zapovidi gliubezno pozdravgliajuchivas

Sluga, i Priategl A.⁵⁶

⁵⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 10. mart 1850.

54.

Livno, 17. mart 1850.

Buna u Bosanskoj krajini i Posavini. Pripremanje valije za gušenje bune.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 17. Februara 1850.

Potvargiujem moju od 13 odechega koja nije moghla ottichi za uzrok Boxiega vrimenta Z velika Vitra da nisu moghle onda u četvartak ottichi Kirigie u Billibrigh. A ne samo onda u četvartak daje bio xestok Vitar vech sve ove Zime kadagod puhne uvik velik, i Snaxan da neda po dvoru vanka iz Kuchia izachi kakono, i danas, premda, nie velika xestina od Zime, allie velika snaga od Vitra i svaki raskida, i razdiru Kuchie, da ovaki snaxni Vitrova nejma çovitka daje upantio, i ovliko zlo, i shtettu svakiput çinio.

Istom Sinoch dojde Fazil Pasha Sherifia, alli jos nistase nezna stoje dosho nejma Sgnime dehset do petnajest gliudi gnegovi, etto govorise daje sahsa porad onne Smutgne na Grab za izvidit, i umirit, i otvorit i utvardit da budde umiru opet Pazzar na Grabbu.

Drugo opet govorise da ima naredbu od Vezira poradi niki poslova za prichi na te strane do Splitta, iako budde potriiba, i daglie, i ako vech smiri tamo da nebudemu potriibe prilaziti da ima uzet put Ghlamochia, i ottichi u Krajnu, alli jos istinito neznamo, kako budem razumit očuvam svaku pisati nejmajte brighe.

Nikidan doshloje opet Veziru do dehvet Sottina gliudi, ako govori da ima 10300. sve brez Pushaka, i veliki, i mali, i to govori dahsu Maggiari stoje poslo Koshuta, i da kollikoje ovo poslo u Bosnu, daje tako tolrika isto poslo u Novi Pazzar, tako u svaki grad poghlatitij po Rumelij, i po Bulgarij, a Baska stoje istinito na drughi Strani dolazilo u Travnik Maggagira po nekoliko a jednomu pedeset gliudi proshasti danah doshlo.

Pri mnogo ima bolesti kakosam piso Ospiza, i Kazamaka na dizi, a evo sad priei nekoliko danah, ima i na velikoj cegliadi niki bolesti na Sarzu, i dikoje umre od velike cegliadi, a i dize male od ospize umire vishe negoje umiralo, ali opet nije daje suvishe.

Za drugovam za danas nejmam pisati, ostajem na zapovidi pozdrav

Sluga, i Priategl A.⁵⁷

⁵⁷ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 17. mart 1850.

55.

Livno, 24. mart 1850.

Valija je pozvao u Travnik Hadži Hasana Čizmića i Hadži Muhamedagu Izetića. Buna u Bosanskoj krajini.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 24. Marza 1850.

Potvrgijujem moju od 17. odechega. Aggi Asan Cizmich Muhselim, i Aggi Muhamedaga Iszettich, po zavzagninu Vezirevu, ottishli su u proshashti ponidegliak u Travnik, alli jos nemaju odgni nista stoji Vezir zazvo, govori se da je Aggi Asana zazvao daga opet potvrdi za Muhselima i Girmuckhiu, a Szzeta da kakoje darxao proshaste godine Agui od Saffa, za damu opet dade, koji govori da neche niposto buduchi da je na istoj zianio proshaste godine, a tako mislise da ako mogne bitti i Aggi Asanu da neche nikako primit nase Muselimlega a sada Svit radabi da on budde Muselim, buduchi dahse nie niu čemu Svit ukazao ove proshaste godine zao, kolliko, u zapovidagnu tolliko u Giumruku, i u Arachi, nitti svit na gnegase tuxi. – Alli jos neznase nista na dvor od Vezira, a evose govori, da zove u Travnik, i Kadie Sudze, i po dva tri Parvinza Shura, vechse nezna jos istinito očeli ichi.

Krajna je jos u velikoj buni, alli nie istina dahsu iz Bagneluke iztirali Vezirske gliude, nittisu doparli do Bagne Luke, zasto Bagna Luka jos dosada nechie u ovu gniovu bunu da priloxi, vech uzdiglose, onno nisto ter od mista do mista okolo muti, i buni, i izgoni onne kojisu prilagali svezirom, i ovi

proshasti danah prosloje ovuda nikoliko gliudi iz Bischia koji su bili spashinu stranu tersuj iztirali, i odoshe u Travnik ovdalen. Alli kaxu da nemore bitti nista ni od Krajishnika onnose uzdighlo kako jedna Brigata Brekina terse buni, i rannese mukte od mista do mista jednise vracaju svojim kuchiam a jedni slide cinit u nezvist dokle nestarmoghlave, jer ako spismim sva Bosna prilaxe sgnima kako dojde texe od Czarra odmakei sve izdatti, a onni ostati na Sridi odgovorniczi. Al evo od Vezira na dvor nejzlazi nista, mislise dachiu u red dochi, illi promina, illi pomoch od Vojiske.

Za drugovam danas nejmam pisati ostajem na zapovidi pozdravglajuchi

Sluga, i Priatgel A.⁵⁸

56.

Livno, 28. juli 1850.

Promjene vezira u Bosni. Omer-paša dolazi u Bosnu. Neraspoloženje sarajevskih prvaka.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 28. Luglia 850.

Potvargiujem moju od 21. odechega. Alli josc evo od Vezira nejmammo niscta nikakve stvari od uprave nit zapovidi,

⁵⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 24. mart 1850.

izvan samo sctoje iznio u Saraevo Ferman prikazao da on nie Vezir svarhu puka vech kakoje u Fermanu da ima iz Bosne oblast za okrenut kuda oche Redifu, i spaije daje nadgnima upravitegl, i svarhu Giumruka ollivam Dachia da ima na svaku stvar od Maniffature kojase radi u Bosni mechiati sigil, ollivam Bollu, a tako isto postavit Cartu Boletu, zattosuse zatekli Sarajlie da to neche nikako primit ni potvardit, i varlo uzmutili, a onjimie zatto odgovorio kada neche toga primit nitmu virruju, da odrede dehset gliudi kolliko oče i posli gniovi svetkovina sprema sgnegovim Čovikom u Czarrigrad paka neka ondi razume jelli onakokakojim on prikazuje, olli mislise da dok dojde Asker pasha tojest Omerpasha dache svehse drugojachie okrenut, i dache prominut pamet, i misao, koji kaxu kaxu daje vech prosho Novi Pazar.

Vezir koji budde dochi za upraviteglia od Puka govorise dache sidit u Bagnoj Luczi a ovi koji, i jest u Saraevu, a Asker pasha u Travniku a ovde u Livnu snikolliko vojske Kajmekan koije posli odma Vezira su tri çetteri Tabora; a tako bitiche odregen jedan, i u Biach, olli isti Pasha koije u Saraevu kod Vezira, i daje dobro primglien od Vezira. Scto samo sctoje Vezir dobrose sittio terreje izvuko iz Saraevskoga grada sve Toppove sebi na Gorriczu izvan Saraeva, a kakohsuse uzdighli dosadbriga iztirali, i pritirali iz Saraeva dahsu Topovi u gradu.

Etto kaxu da i Psahе Saraevske iddu natragh u Bosnu vechse nezna očeli bitti istina.

Zadrugovam neznam pisati ostajem na zapovidi pozdravgliajuchi

Sluga i Priategl A.⁵⁹

⁵⁹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 28. juli

57.

Livno, 31. juli 1850.

Dolazak Omer-paše u Sarajevo. Poziv livanjskim prvacima da dođu u Sarajevo.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 31. Luglia 1850.

Potvargiujem moju od 28. izdishuchega Miseza koju uffamse daste primili.

I evo imamo pravo ghlas daje Asker Pasha to jeste Omer pasha u Nidigliu na 28. istoga dosho svojskom u Sarajevo, alli jos nemoremo razumit Broj od Vojske kolikoje sgnime doshlo zattochiuвам zdrugom mojom pisati. – Tako isti dan doshoje u Sarajevo Fazli Pasha Sherifia, vechse nezna stoje, i kakoje opremio ni kakojese povratio kako razumim očuvam pisati. A za Mustaj Pashu Babichia nistase nezna gdilie kakolie osto.

Jučer doshloje od Vezira da odma kakoche jos do pet dana bitti u Saraevu Muselim, Kadia Sudacza, i trojicza od Shura, od onizi kojisu po Czarskoj zapovidi metnuti za Stareshine, koji imadu olli danas olli najdagle sutra pochi u Saraevo.

Turczi vech su uprav razumili, i uzeli strah u sarcze, da vech vaglia, illi ache jill neche ichi Spajiam, i Redifi dajim

druga nemore bitti nitti viche daglie lagatti kako stosu do danas
činili i ottimalise.

Zadrugovam za danas nejmam pisati alli nejmajte
brighe

Sluga, i Priategl A.⁶⁰

58.

Livno, 11. avgust 1850.

Sastanak bosanskih prvaka u Sarajevu.

U Sign Gosp. Priatgliu A.

U Livnu na 11. Agosta 1850.

Potvargiujem moju od 7. odechega, i kakosamvam u
istim proshastim piso evo jucher u jutru odoshe u Saraevo
Muselim, i Kadia, Sudacza, tako svi dvanajest Scura, i jos
trojczu drughi od mista odregjeni, alli jos nista nejma od Vezira
na dvor, dokle nebude sve Poghlayare sastavit od sve Bosne, i
Erzegovine, etto kaxu daje Allipasha poslo svoja dva sina u
Saraevo, alli da oche Vezir i Sascher Omerpasha da svako on
ghiavom dojde.

Miri Allaj Allipashich Muselim od Skopia kojje
Stareshina svarhu Spaija jest po zazvagniu Vezievu posho u

⁶⁰ HA Z, Prezidijalni spisi, busta, 360, kat. X/2, 1, Livno, 31. juli
1850.

Saraevo, i takogaje nashla u putu Smart u Rammi pod Kovčichim na Pogilu govorise čisto daješe po sebbi otrovo, i sam sebi dao smart. neznase uzroka stomuje bilo odregeno terreje sebi zado smart.

I Turzi očito darxe, i govore dache dizat Spaije, i drughe Redifu kojsu odavno popisati, a dache opet na nova drughe popisati, alli su opet mallo uzdighli ghlavu da toga neche nikad primit nittiche ottichi od svoji kuchia iz Bosne.

Za drugovam za danas nejmam pisati, alli nejmajte brighe kako koju stvar budem razumit ocuam na znagne datti.

Sluga, i Priategl A.⁶¹

59.

Livno, 11. avgust 1850.

Omer-paša je došao u Sarajevo i rasporedio vojsku oko Sarajeva.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 11. Agosta 1850.

Potvargiujem moju danashgnju, alli posh dojde Cifutin Sahia iz Saraeva koije izasho iz Saraeva u proshasti petak, i razumismo daje istinito dosho Omer pasha i sgnime josh

⁶¹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, 1505/2, Livno, 11. avgust 1850.

drughi Pasha po imenu Ibraim pasha, i sgnima samo Vojske petnajest Tabora stoje to zasto Tabor nebroji olli 6. Stottina gliudi olli najvishe ohsamn Stottina, i Vojska palaje na dvoru okolo Saraeva, a onnisu u Saraevo, u kuchiam Fazli Pashinim, i Mustaj Pashinim, i istinito doslisu u Saraevo, i Fazli Pasha i Mustaj Pasha, i jos smirom Side nittise za sada ognimom isto govori. A tako ni Vezir jos nikakve stvari nejdaje na dvor.

Zadruo neznamo gliubezno pozdravgliam

Sluga i Priategl A.⁶²

60.

Livno, 13. avgust 1850.

S Omer-pašom došlo je mnogo vojske u Sarajevo. Ali-paša, hercegovački mutesarif, mora ići u Sarajevo.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 13. Agosta 1850.

Potvargiujem moje dvi od 11. odechega koje uffamse daste primili ujedno od Sig. Shimi Brainovichia; alli sada razumismo istinitij Aber ghlas daje Omer Pasha prispio su ossamdehset igliada Vojske, a drughi govore Sto i dvadeset igliada, elle daje prilično, da ima ossamdeset igliada, i daje iz

⁶² HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, 1505/4, Livno, 11. avgust 1850.

onnu Stranu sad Saraevo obkolila Vojska, i iz ovu odovuvada, i jest parvi Vezir sono parve Vojske, i sistim Omer Pashom da ima drughi četarnajest pasha kojij upravgliaju svojskom; Suvishke čekase jos jedan Pasha su desset igliada koji vech jest doshada prispio buduchi prama gnime iz Saraeva Kogni poslatti za prinoshegne Stvari potribitti, i stoje od ranne potribito.

Parvi Vezir stoje dosho u Saraevo jestse dobro sittio odma stoje 17 Saraevskoga grada digo Topove i takoiije učinio sviu zakovat takossu odma Sarajlie izgubile sve uffagne, i pomelise da sada neznaju sto činne, biau unas uzdighli ghlave allisuse smelli, i sada od brighe neznaju stache činit, a ovi stossu ottishli u velikoj brizi i u Sumgli.

Allipashina Sina iz Mostara vratioje natragh, i tako vech odredioje Alli pasha ichi, i vagliamu dochi u Saraevo dachese vech nevratite alli akose, i povrati u Mostar, vech neche zapovidatti s Erzegovinom.

Za drugovam neznam pisati, alliçuvam pisati, u

Sluga, i Priategl. A.⁶³

⁶³ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, 1505/5, Livno, 13. avgust 1850.

61.

Livno, 14. avgust 1850.

*Svečan doček Omer-paše. Čitanje fermana u Sarajevu.
Krivice bosanskih prvaka.*

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 14. Agosta 1850.

Potvargiujem moju jučeragniu od 13. odechega isto kako stosam, i jucher piso, izvan samo stosam u juceragnioj piso da idde jedan pasha su N. 10000, igliada Vojske, alli istinito idde koji jurve jest dosho alli nije Vojske Regolate vech Arnautta to jest Albanesa. - A kadaje dosho u Saraevo Omer Pasha, onda Vezir zaradi vehseglija, i poshtegnja, a za najviche za datti Stra Sarajliam da vidde kakohse itro Topovi punne, i zapagliuju jest prama gnime za uru baczio četteri igliade Topova, i četerdeset igliada pushaka.

Posli negoje mallo opocheno jestijim sve od dvadeset godina iznio pred očči stosu učinili Raji, a tako na blixnim Confinim i kakojese Usein pasha Gradacz učinio po sebi, i Czar i Vezir i pa sebbi činnio Czarske Fermane, i Teskere od Arachia i pokupio Arache pa gnima svakojim prikazo kolliko iz gniovo pismo tolliko iz novina iz kojije Czar svaku lipo razomiu, i dahse nemogu odgovorit zastojimie reko eva sa svi Kraglevina jednako iste novine prikazuju Nashe zloche A otrite oči unapridak akohse budde, i jedan suprotivit Czarskim naredbom i zapovidima damu nejma nista drugo bitti van Mus-kettatu.

Etto kaxu daje i Tahir Pasha dosho sto nie moguche virovat alli Turczi kakogase boje neviruju daje umro, a ohsobito stomuje ottisho u Saraevo sin i sva familia i sva gnegova slidba, tako istinito darxe daje xiv, i daje dosho u Saraevo.

Allipasha iz Mostara digojese prikucher put Saraeva.
Za ostalo kako budem rumit očuvam svaku pisati

Sluga i Priategl A.⁶⁴

62.

Livno, 20. avgust 1850.

Stanje u Sarajevu poslije dolaska Omer-paše. Uvođenje reformi. Dolazak austrijskog konzula u Bosnu.

U Split Gasp. Priategliu A.

U Livnu na 20. Agosta 1850.

Potvargiujem moje dvi od 14. odechega, al evo josh neznamo istinito jelli Allipasha iz Mostara digose u Saraveo k' Veziru, etto govoriloseje dachese dignut u proshastu Subottu, alli mučno da dojde u ruke, buduchi dahse inventuje, i ogovarase da vech od starosti nemore putovati daje Sakat Rom na noghe, i daje bolestan, i zatto najprije posloje sovim

⁶⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, 1505/3, Livno, 14. avgust 1850.

ogovorom na misto svoje sina govorechi daje isto kako daje, i on, alli kako nie tio Sina primit vech da vaglia da dojde on; takoje opet poslo sistim ogovorom svoga jednog Çovika koga ima kod Sebbe najparvoga, daje isto daje i on, alli opet svemuje uzalud bilo, akoje i piso da sve prima sto occe, i zapovida Czar, i dache svaku ispunit, allimuje opet odgovoreno da ne druga vaglia da on dojde na Sridu, ako nemore na Cogniu jahati morre na Colim ollivam Carozam. Alli mučno da xiv dojde u ruke buduchi sve uffagne Stavino u svoj mali Grad Stolaz i providioga sa svime, i ranom, i tvargiavom mislile akomu budde potriba zatvoritise, i branit, a da neche xiv dochi u Saraevo van Martav.

Etto Vezir vech iz kazoje svima Czarsku zapovidi najpri Saraliam kojisu primili sve sto Czar oče, ako ne draghe voglie, jehsu, i brez voglie od Straha da nisu ni otili vaglija im primit, i ukabulit, takoje opet Skupivshi sve ostale Poghlasticze Basanske, i svi isto primili, i ovi kojisu od nas ottishli vratilisuse natragh, i večeras čekajuse dache ovde dochi. Samo stoje osto Muhselim Aggi Asan, i Kadja odgovarajuchise do volle kod gnega znati vech, neka idde ovo dvanajest gliudi kojisu od mista odregeni, i prikaxu Svitu sto oče Czar, etto vech pridalisu Timare tojest desetine, i dache Spaije ichi odma na vajsku, a tako, i Redifa alli opet na nova naredioje dahse ima sve Mushko popisati, jednako od 4. godine do 80. godina, i Turczy, Karstjani, Rischiani, Çifuti, Czigani, u jednu rich sve, pako onda koje bude izabrat podobne za Vojske dache mechiati niki Lot, i dana koga panne onni da vaglia da iddu, i zattu svarhu jest odabran ovadalen Muftia da taj Lot meche, zattose Aggi Asan nie tio vratiti vech volio ostati kod Vezira za nebit kriv od Svita da on to zapochima. I xestokosuse priplashili, alli opet sve Starinsko darxe da neche nikako ovo primit vech

najposlise branit zastosu sve uffagne stavili u Alli pashu, i u Kraju zasto govorise da Krajishniczi nika da toga neche primit, i odgovorili da neche nikako da volle svi ghlavam izplaćati negoli to primit.

Strascan Ferman iznioje sve stosu učinili od 18. godina do danas svelikim prigovaragnem stoje učinio Usein Pasha Gradačacz digavshise protiva gnemu, i učinivshise po sebbi, i Czar, i Vezir, pako posli onda Slavshijim Svoje Vezire molechij kako Otze i Sinove dahse podloxe, pako najposli poslavam svaga Otze Tahir Pashu, i nektistese podloxit, vechmu etto smart zadadoste, a sadavam shaglem svoga sina Omer Pashu da sto oče da çinni, dasvas sve issiche, i popali daga nizasto neche pitati. daje dobro učinio kakosam, i prie piso jedanche vezir stati doklese umiri u Saraevu jedan u Travniku, a jedan u Bagnioj Luczi, a ovde jedan Pasha a tose i razumie dache jedan u Mostaru na mistu Allipashe. Pasha stoche dochi jos su dehset igliada Arnauta, gavorise daje Ivan Begh, i dahsu sve Karstjani, koije vazda bio u pomochi Omer Pashi, i daje vaglianij od istoga Omer Pashe.

Ettoje dosho u Travnik çovik od Czesarove Strane koji ima bitti za Consola.

Za drugovam za danas nejmam pisati alli nejmate brighe pisachiu

Sluga, i Priategl A.⁶⁵

⁶⁵ HA Z, Prezidijsalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, 1534/1, Livno, 20. avgust 1850.

63.

Livno, 25. avgust 1850.

Povratak uglednih ljudi iz Sarajeva u Livno. Ali-paša Rizvanbegović je zadržan u Sarajevu.

U Sign Gasp. Priategliu A.

Livno li 25. Agosta 1850.

Patvargiujem moju od 20. odechega. Evo u Sridu dojdoshe natrag Shure samo stoje osto u Saraevu jos Muhselim, i Kadia, i izmegiu ovo dvanajest ostoje jedan koji vaglia da stoj kod Vezira i da Veziru pridaje onne Carte kaje budu dalazit, a tako od svakoga mista vaglia dahse po jedan stoji kod Vezira. A jučer posloje jednu Cartu kakoje Vezir zapovidio daje napishe da onno primaju, i takosuje ova dvanajest podpisalo od Strane svega grada, i metnulo sve Sigille, to jest da primaju sve onno sto oče Czar, i varlosu smucheni pram dahse fale daije lipo Sarasker pasha pričekao kako priategl i kaxu daje posho čovik za amo kojiche činit ovo popisagne, allijimie veoma mučno primit onno sto Czar zapovida.

Neznase jos daje Allipashase iz Mostara digo sve kasni dochi prem damuse Sin nalazi u Saraevu, alli mučno da on dojde.

Od Krajne stoje iz ove Strane Une doshlisu, i prikazalise, alli nisu iz onne Strane nisu nitti oče da dojdu, a stoje Snaghe, i tvargiavi Sveje na onnu Stranu Une Vodde nalazise dvadeset Gradova i Fortina.

Za danas neznam drugo pisati allichiuvam pisatti.

Sluga, i Priategl A.⁶⁶

64.

Livno, 28. avgust 1850.

Serasker-paša je zadržao u Sarajevu neke ljude. Doček Ali-paše Rizvanbegovića u Sarajevu.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 28. Agosta 1050.

Potvargiujem moju proshastu od 26. padaju chega miseza, alli nista paka nista na dvor neizlazi ikakva uredba, i naredba, izvan Same stoje Sarascher Pasha ukazo Svitlo Ferman, i Svoje Buruntie sto oče Czar, i zapovida takohsu ovi Primitti Mishçani Svaka primili da oče sve kako sto Czar zapovidi onako učinit; Etto morre bitti dahse mudrij Vezir dogodi, i Sarasker pasha terre odpusti sviu da iddu smirom svojim Kuchiam, a samo kod sebbe zaustavio Muhselime, i po dva tri čovika od Svakoga mista da kod gnega u Tutiu za Taocze stoje. Ovi paka kojisu doshli za desetero uzmutili i kazali Svitlu da onno kako sto zapovida Czar vagliajim dizu prodavat i davat u Suxanstvo. - Itaku lax prikazavshi jersuse

⁶⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 25. avgust 1850.

veoma uzdighli da dokle, i najmagne dite neprolie karvi dahse neche pridatti a za najvishe margliuju na nas Sirogne Suxgne gnio dasmo mi mirni, a da neche u nas Czar zastoje Vlaa od Vljane kako Stoste, i Vi, a neznaju da sto daju Siromasi, da kadabimu onni davali nevelim dabi umro, vech dabi davno krepo, A etto u proshasti četvartak na 22. ovoga jeste dosho Allipasha iz Mostara u Saraevo, i jest prama gnima Baczio za poshtegne Vezir Affiz Pasha, i Sarasker Omer Pasha 17 Topova, i posli vech negosu poshli u razgovoru, i izniomu Ferman, daje onda sve Alli Pasha, tako isto Tuzla Pasha, i Gradačac Pashe sve Zarske zapovidi primaju.

Alli da ni pojedan način od nizama neche primit za xive ghlave, i tako daje odma Vezir Come in esegliato Spedito a Constantinopoli cosi si parla, a pronestica. Odvisdese govori dache danas olli budde Sutra dochi ovde Fazil Pasha Sherifia, i Agi Asan muselim su sto dvista gliudi, i priličnoje dache dochi, Suviche Sarasher Pasha dixese u Travnik svojskom svojom, a Vezir sa starom ostoje u Saraevu i tako dachese Sarasker uputiti u Krajiu akomu nibudu dochi podloxitise.

Opet pisachuivam

Sluga, i Priategl A.⁶⁷

⁶⁷ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 28. avgust 1850.

65.

Livno, 15. septembar 1850.

Dolazak Omer-paše u Prijedor. Odlazak spahija u Sarajevo. Sakupljanje hrane za vojsku.

U Sing Gosp. Priategliu A.

Livno li 15. Settebra 1850.

Potvargjujem moju od 8. odechega. Alli evo od Asker Omer Pashe, vech kakojese iz Travnika digo pravoga ghlasa nejmano, nittise ishto govori koliko od gnega tolloko od Krajsnika sve kakonoje daje zamario, samo da jucher imalismo ghlas daje zdravo doslo u Krajinu da u Pridor, a nigdimuse nisu oparli, vech dahsumu, izdagliega od Krajne jos u putuh Krajiski poghlavari na Suprid izishli, i ukazalise podloxni, tako dachemuse sva Krajina brez boja i brez opiragnia podloxitti. A priličnoje dachese podloxit, buduchi da Turczi sada nikada Krajisnika ni usta neuzimaju nitti Alli pashe Stočevicha, kako da nisu ni xivi billi, kako stosu dosada imali uffagne, vechse ushutili nitti, i o čemu vech govore.

Omer Pasha nie svishe Vojske ottisho, vech samo stoje ottislo sgnime. Ivan Capetan, i Sgnime četteri gnegova Tabora Arnautta, a ostala Vojska Ivan Capetana daje onno sto jos ima u Novom Pazzaru olli na Ghlasinczu ako budde potriba, i dache u Bosnu, a mallo vishe od četteri Tabora s' Omer Pashom gnegovi, i Topchija uz Topove.

Allipasha traxioje po svaki načın dahse vrati natragh invitujuchise daje Star, i bolestan, da vech nemore putovati, nit puta podnit, allimu nikako nisu dali vratitise natragh,

obećavšimu daje on najparvi od Bosne Scure, i sto on reche dahse onako vaglia do učini, alli da Stoji kod gni u Saraevu, i to nisumu dali da Stoj u Saraevu unutra u kuchi vech izvan Saraeva pod Shatorom blizu Omeri Pashe.

Sgnime nie doshlo izvan samo ohsam do dehset gliudi. Spaije vech, i ovdalen odoshe u Saraevo, alli josh nisuse sve od Bosne skupile, buduchi da jos nisu doshle ni od Erzegovine, buduchi da izparva dokle Allipasha nie dosho u Saraevo nie ni zvao onni od Erzegovine, a sadaj zove, nittije jos ikakva odgovora dao doklese svi neskupе, padaju po kuchiam u Saraevu na svoje Troske, a posli negose buddu skupit govorise, dachej sviu metnut u Travnik na zimnizu, a uzetijim dehsetine, a ukazatijim plachiu Vojsk kojaje u Graddu Saraevskom, i okolo grada etto govorise dahsu sve, i Maggiari oko dvi igliade kojju utekli, i vishe daji ima megiu kojim govorise dahse pod mačem u gradu i Koshut nalazi a etto kaxu daje vech Pemski umro.

Ettoje svuda pa svim mistim, i Muselimluzim Xitto naregeno dahse gonni u Saraevo za Vojske, tako evo dojde jucher, i ovde dahse gonni igliada tovara ječma druga igliada tovara Karishika za Zobbi Suvishe pet Stottina tovara Shenize, vech neznase kakoche ovo Xitto koje ishche alche bitti za plachiu, alliche od Desetina.

Za drugo neznamvam danas pisat. Ostajem na zapovidi pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl. A.⁶⁸

⁶⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, 1840/4, Livno, 15. septembar 1850.

66.

Livno, 22. septembar 1850.

Omer-paša u Bihaću. Bosanski valija u Sarajevu. Ali-paša Rizvanbegović nalazi se u Sarajevu.

U Sign Gasp. Priategliu A.

U Livnu na 22. Settebra 1850.

Potvargiujem moju od 15. odechega, i eva imamo ghlas daje Omerr Pasha smirom unisho u Biach, i biva dahsuse, vech u svemu podloxili i Krajishniczi onno kako oče Czar. - Vezir u Saraevu sve jednako stoji u Saraevu svojskom na dvoru, nitti ikakvi tuxbi jos nitti prima nitti razpravglia, i nezapochima, ikakvi poslova na novo nezapochima, van samo stoje ovo Xitto kakosamvam u prashastoj piso po svoj Bosni razredio, i ovdesu razredili metnuli dvi diela na Turke, a trechi na Raj, i dahse odmah gonni u Travnik, i dcahe plachati Kiriu na uru puta pa Kar. 6 tako danas naregiuju, i razregiju.

Alli pasha iz Mostara jednakose, i on nalazi u Saraevu. A Spaijam kazoje porad stoije zvao, alli na dvor jos nejma kojujimie naredbe ucinio, allise nadaju dachej ured pustiti kuchiam, zatto kako razumim pisačuvam.

Za drugovam za danas nejmam pisati, na zapovidi ostajem pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.⁶⁹

⁶⁹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, 1840/3, Livno,

67.

Livno, 29. septembar 1850.

Omer-paša u Prijedoru. Opoziv valije Hafiz-paše.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 29. Settebra 1850.

Potvargiujem moju od 22. izodechega Miseza Rujna. Dakle znajte da Vezir jest pa nekoliko Spaija pustio kuchi od svakoga Mista, to jest kojim sva desetina nemore datti ni deset Foirina sva godina te je pustio, i drughe kojisu od velika posla a dva tri od svakoga mista a ostalise svi nalaze u Saraevu kad Vezira.

Asker Pasha Omer Pasha svegerse nalazi svojskom u Pridoru a istinito Aggi Jakub Begh Miri Allaj jos parvi Nizama jest unisho su svojom starom Vojskom smirom u Biach, a u četvartak proshasti na 19. ovoga jest iz Pridora paslo jednoga Pashu sdva Tabora Vojske u Ostroxaz (Ovosu dva grada u Krajini ghlava, najtvargij Ostroshacza, najjachi Biach, a najpametnia, i najtvargia Bagnaluka).

Ochse čeka dache dochi Fazli Pasha Sherifia koji jurve jestse digo s' ostalim Spaijam alsenezna alliche ovda odma okrenut, alli put Jajiza, koji jest odregen za na novo papisati Nizam, to jest onne odavno kojisu podobni i mladi, i upisati, a

kojisu stari ter nisu vech podobni sluxit izvadit, a drughe metnu tako kojisu umarli podpunit inni broj. I zatti uzrok mislise dache odma ovda okrenut buduchi kakosuse ukazuje u Travnik, Skopie, Livno, i Ghlamoch, u podlogu Czarru, i Veziru, takoche ovda okrenut zasto sve podpisnike odma dixe usase davashijimi novu Odichiu, i Mushket, tako isto sve, i Omer Pasha çinni u Krajni kojamuse podloxi, i u svoju Vojsku misha.

Etto govori dache ovde dochi jedan Pasha ova dva tri dana su dva Tabora Vojske, i prilichise dache Pasha Vrannelia.

Vezir Affiz Pasha koji jest u Saraevu vazdaje govorio i kazivo da on nie Vezir odregen za Bosnu (?) vech istom daje dosho poslat u Bosnu za dahse nebi kakva Buna dighla u Bosni za mir metnut. Tako evo evo podmuchen ghlas damuje dosho Mazrullak da idde iz Bosne, i na gnegovo misto da idde snikolliko Tabora Vezir iz Biograda, istinito da Vezir iz Biograda idde u Bosnu, alse nezna alliche u Saraevu Sidit Vezir iz Biograda, alli u Bagniojluzi, elle jedan ima Sidit u Saraevu, a drughi u Bagnoj Luzi, a u Travniku Sarashcher svojskom a tako u Livnu koji god budde Pasha dokle zima projde.

Alli Pasha isto siddi u Saraevu, a etto govorise daje jedan pasha ottisho supet sest Tabora Vojske.

Etto kako kaxu Vojiske kallikoje doshla u parvi put u Saraevo do triest çetereset igliada sve jednako stoji nittise zna daje magne ni vishe vech vidit do kadase jedni danas dignu da sutra vishe osvane negalie bilo.

Vechsu izgubihi svu pomoch kolliko u Krajnu tolliko u Allipashu nitti vishe imaju ikakva uffagnia, nitti uttoçishia, buduchi vech dolagali.

Sto sada kaxu za nejmat drugo uffagnie daje u Krajni udarila bolest, i pomor, u Vojsku, alli laxu toga nejma ne velim da nejma bolesti alli pomora nejma a die zdravi vaglia da budde i bolesni a ohsobito u Vojsczi lexechi, i u danu i nochi na dvoru, i na tvardoj i mokroj zemgli.

Za drugo neznam

Sluga, i Priategl A.⁷⁰

68.

Livno, 13. oktobar 1850.

Popisivanje vojske. Spahije su određene da čuvaju utvrđene gradove.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 13. Ottobra 1850.

Potvargiujem moju od 6. odechega, Alli evo jos od Omer Pashe nema nishta na dvor od kakojese povratia u Saraevo, kojise sve jednako nalazi u Saraevu, a priliçise dache sve čekatti Vezir novoga u Saraevu dakle budde dochi. A novi Vezir kajiche dachi jest rodod iz Selonika, a bioje u Jedrini na Pashaluku i sada dache čeka dache izachi na Savu, i na Brad su ohsam Tabora Vojiske kajache Statti, u Travniku a morre bitti dache i isti Vezir Statti.

Ettoje Omer Pasha to samo do Sada izdo, i zapovidio Spaijam da spaja unapridak dokle druga zapovid izajde imaju

⁷⁰ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, 1850/2, Livno, 29. septembar 1850.

sluxit i čuvat na misto Pandura o svom Kruku, dahse nejmadu iz Sella ranit kakono stohsu dosada Sella, i phačala, i ranili Pandure, i tako od preshaste nediglie Zapochelisu Spaje na svakom mistu cuvali sada Spaije čuvaju, a tako i ovde u Livnu, Stosu u Danu, i u nochi bili Panduri sada Spaije.

Fazli Pasha i Mustaj Pasha kakosu odregeni da onni imaju popisat za novu Vojisku, i tako odma, I dignut, tako jessu posli za popisati najpri popisato u Saraevu, pokaje Fazli pasha u Fojniczi, i u Travniku, a iz Travnikache na Jajcze pako u Kgliuch, i u Ghlamoch, pako na Livno, i u Skopie, alli neche ostavit ni onni stosu pria bili upisati vech opet namirit onni broj koji budde umro, i koji budde nepodoban za vojske izvadit, a drughe metnut, i xestokosuse priplashili zatto kojisu upisati. U Krajni jednako pishe onni koi je osto na mistu Omer Pashe, i koje upishe odmajim dade nove Agline, i dixe u Vojsku. Vech Krajnaje ulleghla, i sasvimese podloxila, nitti vech oshto odgnizi govore buduchi da ovoga sada imali u Krajishnike uffagne kako u is-toga Boga dachej oslobodit od onoga sto oče Czar, a sada vech nista negovore.

Za drugovam za danas nejmam pisati, izvan samo stosmo u proshasti cetvartak na noch u ohsam uri imali jedan Strashan Terremotto i posli taka jucher, i prikucer veliki Vitar Kisha, i Snigh a danas evoje lip.

Ostajem pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategi A.⁷¹

⁷¹ HA Z, Prezidijsalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 13. oktobar 1850.

69.

Livno, 20. oktobar 1850.

Popis stanovnika i kuća u Bosni. Nemiri u Hercegovini.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 20. Ottobra 1850.

Potvargiujem moju od 13. odechega. Zatto dajemvam na znagne kakoje u proshastu Sridu dosho od Asker Omer pashe čovik s Czarskim Fermanom, i Vezirevom Buruntiom, i takoje naredio nashim Fratrim i Rishčanskim Popovima da sve kuche kollike popishu od najmagne do najvishe za znat broj kuchia dache bitti Sam čovik, alli sama xena da imadu napisati. Pa isti nachin naredioje da Sotara Puku naviste dache isti on pochi po svim Sellim za upisati a Svakom Sellu i u svakoj kuchi sve Mushko dajese jucher rodilo do Sto godina dahse pod veliku penu nejma ni najmagne Mushko Sakrit neupisavshi, da nechese moghi ogovorit kobi sakrio i najmagne i takosu danas napovidili Sotara, dache sutra illi prikosutra ovde sapocheti najpri popisat onda pa Sellim i da oče da i namagne i najstari da svojim očima vidi.

A najprije zapovidio dahse imaju Turczi popisati, i da jucher ima Tursko popisagne zapocheti i u isto vrime mislioje zapochetti popisati od Turske Strane onne koji budu odrediti za Vojisku zvanu Nizam nadajuchise dache jucher ovde, i Fazli Pasha iz Ghlamochia dochi, alli nedojde, kaxu da na svu prishu jest odletio u Saraevo, neznase stoje i kakoje a ovdese Turczi nisu moghli nikako pogodit za zapochetise pisati, vechsu bili

učinili vishe da udare i iztiraju ovogh Vezirskoga čovika, i buduchi zatto razumio ettojese odma jucher dignut u Saraevo, ailisuga umoli dahse umiri dache svaku bitti Svarsheno i takojese ustavio, allise nada dache zatto prie danashgnega danah ovde dochi koji tabor Vojske iz Saraeva Itosu onni ottili ućinit, buduchi razumili daje Alipasha ottio isto popisagne zapochetti u Erzegovini, i dajese zatto odaparli da toga niposto neche primit nitti da ućinit dokle, i jedan xiv budde I dahsu ottili nagn naskochitti alli daje utteko sa sinom iz Mostara na buddu, i ovoje sve istina daje ovako ućinegno, buduchi da Allipasha naredioje na Erzegovinu tolloko Stottina Ovnova, tako Vollova tako isto Xitta kakono stoje, i u Bosni ućigneno za Vojsku Czarsku u Saraevu. Alli ovoje sve ućinio za jednu Fintu za ugodit, i nebit kriv, a na drugu stranu podbunioje Puk da tomu nisu kaelli, i da na gnegna naskoche i tako bittiche opet veliki Ribelion, i morre bitti zatto svarhu daje, i Fazli Pasha potegnut u Saraevo, i dahse josh nie gdi ućinila podpuna.

Ovdeje doshlo jedno mlado momche dite kogaje Aggi Asan Muhselim veoma dochego koije od tuda dosho i kojiche pochi u ova dva tri dana u Saraevo Omer Pashi kaxu damuje Bratich, alli Sestrich da dolazi sada iz Sagnske Rike.

Za drugovam danas neznam pisati.

Sluga, i Priategl A.⁷²

⁷² HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 2, 2065/4, Livno, 20. oktobar 1850.

70.

Livno, 23. oktobar 1850.

Strah hrišćana od prijetnji buntovnika.

U Sign Gasp. Priategliu A.

Livno na 23. Ottobra 1850.

Potvargiujem moju od 19. prosloga u kojoj sam za dosti piso, poradi Novina, alli nisam svako znao pisativam, prem da akosamvam piso dahsu Turczi kadaje dosho ovde Vezirski covik Amplua gnegu proatti paka onda sve ihsichi sctogod ima i Ristiana i Karstjana, i veliku stra i muku jesmo podnili u subotu na noch ghledajuchi kadache udarit, i sichi i prid tim uzbuniteglim jest bio Aggi Usein Çizmich brat Aggi Ahsana Çizmichia kojie ottio najprie na svoga bratta Aggi Asan udarit, i porazit svu gnegovu Familiu pako nas sve ostale kojisu za Czarra sa svojom sçettom, paka onda na Vas Varosh. Alli Bogh drugojachie odregiue nego onni misle, i zaçimgliu u pametti, buduchi onda odrediti najpri udarit na Jurkichia, na moga sina Matu i na Jurkichai dite kojie izishle od tudda daga u Jurkichia kuchi ihsiku, alli svejim zaludu bi zascto prie negose svannu dojdejim kniga ad Fazli Pashe i takose svi pometoshe, terse umirishe kakono jagnczi buduchi da razumishe daje dosho u Ghلامoch, zascto bili su prie razumili daje iztiran i daje uteko dahse za gnegu, i nezna tako i za Alli pashu, alli kada dojde ovde Fazli pasha iz Ghلامochia,

neznadese koje Livanski Basha ni Pasha prem da nie doshlo sgnime iz Ghlamochia od gnegove sve slidbe izvan 9. gliudi a tomuj čovik od Vezir i Medik koji ima ghledat porad popisati, i dvadeset i četteri ad Ghlamochi kojisu popisati za Vojsku.

Ovdese josc nezna kakoche bitti popisato zattocuvam pisati ostajem pozdr.

Sluga i Priategl A.⁷³

71.

Livno, 27. oktobar 1850.

Fazli-paša u Livnu. Nemiri u Glamoču. Buna u Hercegovini.

U Sign Gasp. Priategliu A.

Livno li 27. Ottobre 1850.

Potvargiujem moju od 23. odechega koju uffamse daste primili, i svaku razumili Fazli pasha kako iznenada ovde dojde tako opet na svu prishu ovdalen, i dixese prem da nie ovde dosho vech usve sgnime devet gliudi nitti kakoje običaj prema gnima kakono prema Pasham kada dojde Puzashe Topovi nit kada pojde alli naprishito svaku opremi, i popisa ovdalen sve popisa na novo 60. momaka Turski sve bash najprikladnij

⁷³ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 23. oktobar 1850.

mallo koga od parvi kojisu parvi bili zapisati, i kako je Boxie bilo vrime dahse nie moghlo na dvor izachi svoj u petak ranno prie Sebbe naredivshi dajimse ima svakom Bigliuz uzetti i takose onnakom Boxiem vrimenu uputija, a on posli gnezi na jednu uru pojde Al od parvi popisati kojisu jos mlagi, i podobnoj jest sve spremio daji od prate do Saraeva priličnoje dahse ni ovi neche natragh povratiti. Suvishie kakohsuse bili spremili u Petak proshasti na 18. ovoga bili spremili da ovoga Czarskog Çovika ubiu koije docho popisati sve i najmagnega, i najvishega u Sutra dan u Subotu na noch dache svu Raju issichi i dostasmo Straha primetnuli. alli kakose opet u Nedigliu cuhshe daje Fazli Pasha dosho u Ghlamoch svise umirishe kakono jagnczi, a prid Smutgliczim ovosu bili Poghlarari najpri Aggi Usein Çizmich, Spao Gaghich, Suglio Geldum, Trimovich Vegiia, i Asan Softich, etto Spaiu Gaghicha i Aggi Usejna jos nespomigniu ovu četverizu odmaje u četvartak poslo Svezana u Guosgiu u Saraevo, i odove dvojczu doche vrime.

Istinaje od Erzegovine dajese velika podbuna učinila allie sve snikom Fianom učinio Allipasha i sa sinom ukloniose iz Mostara na Bunu Riku. A kako je Omer Pasha Asker Pasha razumio za ovu podbunu jest poslo jedno igliadu Visheli Kognika, a tako arnauta, i Allipashin Cavaz basha, jest bio zaprichio u Kognizu Çupriu dajim neda prichi i tako odma jehsu mallo Srichiu prokushali i prishli Çupriu, dvadeset, i çetteri do su od Czareve Vojske pallo Martva od Allipashini do Sesdeset gliudi i doshliu ova Czarska Vojska i u Mostaru se Uttaborili.

Isto Omer Pasha digojese zdrugom Vojskom amo, i danaschese odignut iz Travnika u Skopie stopovim, a sutra u Shujczu pako u Duhovno, ovde dosho daga doçeka a kojizi

Spravno najmagne pedeset tovara Kruho, Soll, Xitto, za Kogne, i Sve ostalo potribito za rannu, i na svu prishu svakahse sprema jos od nachie Peçari Ekmekchie Kruh spravgliaju.

Govorise dachese i amo navratitti iz Shujcze za izvidit kakosu u Livnu ottili ućinit Smutgnu.

Turzisu odma popisali sve od najmalagnega do najstariiega a eva četvarti dan dahse pise Karstijani i Ristjani.

Za drugo danas nejmamvam sta pisati allichuvam pisati nejmajte brighe.

Sluga, i Priategl A.⁷⁴

72.

Livno, 24. novembar 1850.

Dolazak vojske u Bosnu. Sakupljena vojska vrši obuku u Travniku. Buna u Mostaru traje.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 24. Novembra 1850.

Potvargiujem miu od 17 istoga. Alli evo jos nista od Saraskera neznamo kako stoji Sposavliazim, to samo čujemo dahse s Vojsko nahodi u Derventi, i u Doboju, alli dahse Tuzla neche nikako da pridade, nitti odovuda morre svojskom dochi za udarint, vech daje odredio okrenut Polovinu Vojske na Brod, i uz Savu Vodom damu ova dojde, a zdugom Polovinom

⁷⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 27. oktobar 1850.

odovuda udit, i tako obkolit za Osvojt, a drugojachie dajoj nemore nista ućinit. A govorise dajese vech, i novi Vezir prikuchio i da imma sgnime Vojiske kakoje, i najpri recheno, i dache vech prispitt na barzo na Barčko, i sjedinitise s Omer Pashom.

Krajshniczi sada miruju nittijese bojat dachese onni sada za sada uzbunit nit uzdignut, vech dabi ponesrechi pasve razbili Omer pashu a Mostar sve jednako tishti da neche nikako primit onno sto oće Czar, alli nittise kuda krechiu, nittij ima na okupu, alli dajimjese lako skupit, akobi doshla do gnizi Vojiska.

Ovi kojisu od Bosne popisati za Vojisku, i dignuti nalazese u Travniku, i ondej uće Talum, to jest esercizio i priličnoje daji sada zasad neche nikuda dizat iz Bosne, dokle nebudu u svoj Bosni popisati i Skupglieni zajedno daji neche krenut za ukazat kako stoje, i kazo daji neche nikud dizat, za lakchej popisat, i skupit.

Govorise daje Mustaj Pasha Sherifia pod Arestom, a i drughi sgnime ima jos, alli neznase zasto, nittie oćita zatvoren, allie na Gorizi u Vojszi nittie prost odatti, samo stose govori, daje sostalim uffachen daje u Smutgni prilago.

Za drugavam za danas nejmam, ostajem na zapovidi pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.⁷⁵

⁷⁵ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, 2417/4, Livno, 24. novembar 1850.

73.

Livno, 27. novembar 1850.

*Omer-paša je pobijedio Posavljake i ušao u Tuzlu.
Bitka između Dervente i Tuzle.*

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 27. Novbra 1850.

Potvargiujem moju od 24. izlazechega, alli isti dan posli nego opremi istu onda mallo posli oko Vassera dojde od Omer Pashe čovik zgnegovom Buruntiom, kakoje vech Posavgliake razbio posve, i u Tuzlu unisho svelikim bojem, i dosta bilo Martvi priko igliadu i trista gliudi u parvom boju na Pogliu, a Sest Stotina dahsu pofatali xivi, i ragneni, a vech u Tuzli malosu boja, i pravili lakojese podloxila, i zattoje svuda poslo dahse učini za Slavodobitie vehseglie, i ovde pukloje dvadeset i pet 25 Topova, a isto pa ostalim mistim.

Al biojese uffatio u tisnu Omer Pasha na ovu Stranu, alli od onne Strane od Save udrioje Arap Pasha, i razbioje, a drugojachie od ove Strane svelikom mukom dabij razbio. Buduchi dahsu od sve Bosne, i Erzegavine Ghlavari učinili viche dahse megiu Derventom i Tuzlom odapru, i dachijim, od Sviu bitti pomoch, i kaxu daje bilo priko trideset igliada, i vishe na skupu i dahsuse bash dobro vla-dali, i odaparli pram Omer pashi i dabiga nadvladali, damu nebude svaka dokazane, i da nebude zdrughe strane poslo Arap Pashu uz Savu, a on kakoje je vech Vojsku razredio, i uputio po Drumovim nie osto

izvan Sjednim Taborom, i stapovim, i kaxu daješe bio u tisnu uffatio.

Jos nie posve svladu svu Posavinu allie prilika dachese, i sami svi brez boja podloxit, a govorise, ova druga stoje ottishla na Mostar priko Kognicza daje na miru unishla.

Za drugovam neznam pisati, vech etto kaxu dache Vezir izachi tuda priko Splitta to se ocito govori.

Sluga, i Priategl A.⁷⁶

74.

Livno, 16. februar 1851.

Sakupljanje harača vršit će seoski knezovi. Promjene u načinu sakupljanja poreza. Ograničeno kretanje: svako mora imati jol-teskeru.

U Sign Gasp. Priategliu A.

Livno li 16. Febrara 1851.

Potvargijuem moju od 9. odechega evoje dashlo od Vezira dahse običajni Arachi Kuppe, alli kakojese mislilo dache bitti oblakshicza od Arachia, alli nie tollike ni oblakshicze vech sve kako i dosada, van samo sto neche Turczy kupit, nit Muhselimov čovik, vech kakossu metnuti kolliko u Varoshim tolliko po Sellim Knezovi, tako naredioje da

⁷⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 360, kat. X/2, 1, Livno, 27. novembar 1850.

Knezovi pokupe kolliko u Varoshu tolliko u Sellim lipo, i donesu, i pridadu Muselimu. i lipo sve u svakom Sellu popishu, i sarachim zajedno, i Tefter donesu, a drughi isto kod sebe ostave; tako sada po libru od Karshtegnja kupe, a ne po onnomu stohsu Vezirski gliudi prie popisali, počmavshi od 10. godina do 80. i takoche vishe Veziru Arachia dochi nego dahsu Turczi kupili, zasto sada kakoje po libru od Karshtegnja nemorese nikakav sakrit kako dosada, etto u čemuje lagne sto neche Turczi kupit, sve kakono i dosada, i jos gorre, a svarhu svega stoche od 13. doshastoga Misecza novu upravu metnuti, i veliki dagnak kakono u Memed Allie u Egittu nasvaku Stvar na Kuche, na zemgliu, i svaku Radju i mechiati bulletu, ter opet vechi zulum, i ghloba nego stoje dosad bilo, xestokosuse priplashili od Vezira, a tako o odovoga ovde Muhselima, allijmie najvisha muka sto jos nemogu znatti sta mishli, stalichie zapochetti, i di nemogu niscta onni činit ni zapavidatti kakono dosada stossu činili, buduchi daje sada sve naknezove natovarena da onni svaku stvar najmagniu odgovaraju, i Muselimu prikazuju, svaki knez ima svoj Sigil, i Turski, i nashim Slovim, i onni svaku stvar svojim Sigillo, sigillaju, vech neznase očeli kakono dosada uzimatti Arache od Joresta iz drughi Kraglevina.

Xestokoje pripelicza da nejma niko nikuda brez jol Teskera ollivam Passaporta, i dahse tko uffati brez teskere da nemore gevapa datti, i kako u koje misto dojde dahse ima Muhselimu prikazatti, a tako, i kadase vratish, a i od Vashe strane ko dojde brez Passaporta dahse ima Spratioczim natragh povratiti. U proshasti ponedigliak, i utorak digoje Muhselim u Saraevo ovdalen Sto 100. tavana Baruta iz grada malloje sto, i ostalo, a takoje iz Pruscza.

Za drugovam za danas nejmam pisati, Ostajem pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.⁷⁷

75.

Livno, 19. februar 1851.

Ulazak sultanove vojske u Mostar. Način sakupljanja harača.

U Sign Gasp. Priategliu A.

Livno na 19. Febrara 1851.

Potvargiujem moju od 16. odechega posliatuvam po ruke Sig. Stipe Vuletichia nastojnika Sig. Ante Bugliana kaju uffamse daste primili, I kakosamvam u istoj piso Czarskaje Vojska iz Cognicza u Mostar unishla mallo bojasu proveli, i prid istom Vojiskom Czarskom jest Poghlarar Skender Begh Poturngnach bittiche Maggiar kojeje skorro u parvom boju bio ragnen dobro allie izlichio rannu, i odmaje trideset Poghlarar od Mostarske Vojske kojeje uffatio poslao u Saraevo Omerr Asker pashi pavezani. A parvi kojeje bio Poghlovar prid Vojskom Mostarskom Kavaz basha, jest kaxu uteko na tu stranu u Vargoracz, a u drugu govore daje uteko u Tazlichiu za

⁷⁷ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, Livno, 16. februar 1851.

da na novo onamo kupi, i dixe Vojisku. Alli pascha biojese zatvorio u Stolacz, i Turczisu mislili i kazivali dajese zatvorio, dahse brani protiva Czarru, al kako je unishla Czarska Vojska u Mostar učinioje veliko veseglie s' Topovim alli akochese tako, i ukazat bioje dvojistruk, i mislise dache imat posla. I Krajna bilaseje spremila u pomoch Mastaru, alli sve ottishlo u Maghlu.

Juche Muselim dozvoje svatri Paroka od tri Capele, i nikoliko starij gliudi od sella, a tako, i Turaka, i od Varosha, i iznioje Czarski Ferman i prouchio vech kokohse imadu Arachi kupit da nie zuluma u istim, a tako i za drughe stvari priporučuje. Po istim kakohse ima, izabrat u svakom mistu po devet pametni razbariti gliudi megiu kojim ima bitti pa jedan olli dva čovika od Raje kakohse u kom mistu viddi kroz koji imadu pralazit svaki poso Czarski, i nachinit jedna Cahsa, i misto tvardo, i podobno, gdi ista ima statti, i metnut na gniu talliko brava kolliko u kom mistu bude gliudi odabrani i svakom datti pa jedan Kgljuch do od iste darxi u koju imaddu meçatti sve Czarske jaspres kojese uzimagliu za danke i za drughe stvari, i takoje ovdi odregen niki Efftan Giurich toje jucher prikazo, i xestoka priporuchio da svak budde pomgnim, i pazitti svarhu stvari Czarsiki i zapovidi, priporuka, i onni naredba u svarhu svega za Teskere, ollivam Pahsaporti da nitko nejde nikud iz jednoga Muhselimleka, u drughi kakochete vidit koji, i tamo prilazi vaglia da uzme, prem da nejma onni Czarski Teskera, on daje svoje za sada pod svojim sigillom dokle buddu prispit onne Czarske, i posve lagahan čovik za prislishti svaku stvar, i učinit, a xestok poradi argiavi, izločesti stvari i xestokose Turczu boje bash sadasmo mi slobadnij od Turraka, a ohsobito scto vech nejmadu zapovidi svarhu Raje kako dasad činit scto oche.

Za ostalo neznamvam pisati ostajem gliubezno vas pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl A.⁷⁸

76.

Livno, 23. februar 1851.

U Krajini je podignuta buna. Omer-paša u Mostaru.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 23. Februara 1851.

Patvargiujem moju od 19. odechega koju uffamse daste primili, i svaku razumili. U proshasti četvartak vecher dojde jedan Vezirski čovik dojde ovde koije bio posho u Krajnu svezirskim poslom, i skniga, koije bii vraćan iz Billaja iz Krajne, i dosta utućen, imoje srichiu veliku terreje utteko daga nisu ubili, i ovdalen odmagaje ovi Muselim upetak opremio u Saraevo, i mnoghe Kgnighe spremi po gnemu, bojimose daje piso damu dojde Vajska, buduchise xesto pripo od Krajne, i odmaje napravio kod sebb sto imadu dva Topa od Poglja; buduchise Krajina xestoko opet uzmutila, i kaxu da imaj na Bilaj pogliu na okupu dvajest do trideset igliada, i dassuse na troje razredili, jedni ovdak a jedni na Bagnuluku, i sve prid

⁷⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, Livno, 19. februar 1851.

sobom dizad, i kod Travnika sastatti, i udrin na Asker Pashu u Saraevu, i dache sinoch bitti u Ghlamochiu. Alli ovo nije nista istina daji ima ovliko na oku vech stobi Turczi xelili dahse Krajshniczi uzdighnu, i da iztiraju CzarSKU Vojisku iz Bosne to govare, i laxu; i tako kakojese ovi Muselim pa gniovim laxima uplashio jest ovde sve činio popisati, i nas, i Turki, i upito alche bitti za Czarra, alli skrajshniczim, vech mi Raja kako zna, i on dachemo s CzarSKU stranu bitti takoje, i odgovoreno, atakosumu, i Turczi odgovorili, akoche bitti i priko Sarcza dahsu zogn. I kakosumu slagali, i uplasiliga takoje jucher na svu prishu naredio na Fratre, i na Knezove dahse danas iz Sella ima ovde nachi sve od kuche po jedan čovik sipushkama, ova gorgne Pogle blixne Livna od sella gliubunçichia, a ostali da sve stoj na oprezu akobi potriba bila daje spravan, a ove stoje naredio da ovde dojdju metnuche u Planine za Straxe, Kglamoçu da čuvaju, i po Nikoliko Turchina sgnima, a Varoshanim naredioje da podeset petnest u nikoliko kuchia razredise u nochi sastatse, i po jedan dvali Turchina sgnima u čavat u nochi. Alli ovo nije istina da Krajna ima ovliko na okupu, izvan sto jest, buduchi vech zagovnil, i porekli onno stohsu obečali, da nechese uzdzizat protiva Czarru, neznadu stoche činit, i pripalise, nittiche unaprid proslidit, vech oko moghli branitise, takosu na dva tri mista metnuli pa sto dvista gliudi za Straxu da čuvaju a već Turczi kako xele tako govore, i laxu.

Alli kaxu kakosu razumili ovo uzdignutie od Krajne dajese uputio iz Travnika prema gnima svojiskom Arap Pasha, i daje vech blizu za sristij na Bilaj Pogliu u Krajni.

Ove nediglie digojese iz Saraeva za Mostar Asker Pasha, i sgnim Fazli Pasha, i povelisu sa sobom, i Xenne u Mostar, to biva dachemu sad za sad bitti Stagne u Mostaru

dokle sve lipo neumiri svu Erzegovinu, izvan samo kaxu daješe Fochia odbila, i dahse neche da pridadu jos, i daje onnamo utteko Kavaz basha, a drughi kaxu daje utteko u Vargoraz, i daje doveden u Split, i dahse nalazi u Arestu u Split, i svaku kaxu kojisu bili u Saraevu, i vidili daje sostalim doveden kaka jedan kogn bash u Uzdi, i dagaje odma sostalo trideset Spremia Czarigrad.

Za drugovam neznam za danas pisati ostajem na zapovidi pozdravgliajuchivas

Sluga, i Priategl A.⁷⁹

77.

Livno, 23. februar 1851.

Carska vojska ušla je u Mostar.

U Sign Amico A.

U Livnu na 23. Febrara 1851.

Evo posli kada etto ovu ottia zatvorit, imadosmo ghlas daješe Mostar prido i daje fala Bogu brez boja Carska Vojska unishla u Mostar kojaje bila u Kogniczu. Atto biloje puklo, i bash daješe Kraina bila srpemila u pomoch Mostaru, alli sve

⁷⁹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, Livno, 23. februar 1851.

daje ottishlo u stranu, i u Meghlu dahse nezna kudajese tko okreno.

Za unapridak pisachiuvam, allimie začudno malechivas u tri putah porad gliubavi Boxie dami Pashaglete, alli evo u sest miseczi to nemogo primit stomie za veliko čudo buduchi obečali, a pak nista nevidim, a verlome potriba obarvala zdizom. Zatto da nejmam zasto ni Carte kupit uffajuchise u Vashe obečagne, i zatto orpostite stovam napo Carte pishem. A ovu shaglem na Gosp. Antu Bugliana, olli na gnegova nastojnika Sig. Stipe Vuletichia po koga Ruke ako Bogda unapridak ako Budete xeliti očemose razgovarat i opet na zapovid gliub. pozd.

Isti Sluga A.⁸⁰

78.

Livno, 26. februar 1851.

Afera oko pucanja topa u Livnu.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 26. Febrara 1851.

Potvargiujem moju o 23. odechega koju uffamse daste prmili, i svaku razumili. Alli onda u nedigliu posli, nego svarshi Kgnigu, i opremi, buduchi Muhsehim dao naredbu svakomu da kada pukne Top da svak imase nachi, i doletiti

⁸⁰ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, Livno, 23. februar 1851.

kgnemu od najvishega do najmagnea; i kakoje gnemu vech strahota velika prikazana od Krajne da idde vellika silla, takose, i boj od svakoga, i tako onda u Nedigliu buduchi bio jedno Pazzarni dan dajese nalazilo gliudi od sve Bosne na Pazzaru, i od Krajne, od Erzegovine, i od Posavine, ottishoje na kogniu obachi Grad, i Topove, a on kod sebbe brez çuvagnia napunio Topove, el doche od gnegovi jedan, ol otte, ol neotte iz Lulle ppali Top, on Terçuchi na Kogniu niz bardo mallo scto nie slomia vrat skognia do vidi sctoje mislechi kakasumu kazali dahsuse vech Krajisniczi blizu prikuchili kakomuje prikazano.

Tako kakoje naredio bio iz sella kakosamvam u proshastoj piso damu od kuche pod oruxiem dojde pa jedan, takossu jedni doshli pod Pushkam, a jedni sa sikeram, i kadaje on daletio iz grada nashoje oko blizu igliadu gliudi spravni basc aman dabise mohlo pobit, i veomamuje bilo drago, i onda onnoga Topchiu iz Livna, i onnoga svoga momka prid svima bio metno u guosge, i zatvorila dachej poslat onna odma, u guosgiu Veziru, a pak etto odmolisuj dahsu to učinili neznavshi scto morre bitti olichese to po svoj Bosni çutti dahsu Krajshniczi udarili na Livno buduchi da mnogo svita kadaje çullo Top daje odma ottishlo ni nastose neobazrivshi, onadakaje selake na sve Drummive to jest putove od Planina razredio, i poslo da çuvaju, prem dahsu segliaczi mislili dachej na daleko poslat i xestokose priplasili, alli kadahsu razumili dache ovda na blizu bitti istojimie bilo kako dahsu kod svoj kuchia.

Etto mislise daje on tako naredio dahse top opali za da viddi oçeli bitti za gnega, i za Czarra i takoiije bash lipo izkusho, i bash boglie Turke, potvardio da sada nemogu okrenut ni skrenut na drugu stranu.

A sutra dan u ponedigliak sasvoje parviencze Turke, i Stareshine od nashe strane, i od Rishçanske, buduchi metnuo za staresine od Krashichiana sestericzu, a od Rishçana sestericzu, od Varosha, koji imaju ullazit u svako sviche spored Turczim kada koja Czarska, i Vezirska zapavid dojde i Takoje iznio od Vezira Buruntiju, i činio prochitti, u kojoj pishe nemojte onno virovati sctohsuvam neki laxzi kazivali, i meçali prid oçi da Mostara nisam osvajio nitti dagaje moguचे osvojiti, al sada etto virujte dahsamga osvojjo, i evo spremam ove Czarske izdajcze u Stambol Czarru koje Czar zove sebbi sgniovim xennam, i diczom, daji vidi a onni Czarra, jelli on Czar, allie Moskov scto onni govore, o izdajcza a onni dahsu Czarri, i tako evo shaglem najpri Ali pashu iz Mostara Mustaj Pashu Argniu Babichia, Tuzlu Pashu, i sve ostale Poghlicze kojisumi u ruke dosada upali, a çujte dobro unapridak otvorite dobro oçi sctoçevas tkoj govorit, i koije uzhesto ugazia sctoçemu bitti kako, i ovim. A danas uçininiche veseglie iz Topova sa slavodobitie Erzegovine.

A Arap Pasha u subotu na nochi iz Travnika digoјese svojskom u Krajnu put Jajcza, i govorise vech dajese srio, i razbio Krajnu, alli govorise dajese sve prie razbighlo kakosu razumili da neche sgnima Livno, i ghlamoch, Bagna Luka, i neche, a na Jajcze kudajmie bio pravi put nisu ni smilli udarit buduchi dajese nahodilo u Jajczu do dvi igliade blizu Czarske Vojske, buduchi dahse Jajcze misli daje najtvargj grad od Bosne takoje metnuta Vojska daga nebi ugrabili.

Za drugovam za danas nejmam gliubezno pazdravgliajuchi

Sluga i Priategl A.⁸¹

⁸¹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, 523/1, Livno, 26.

79.

Livno, 2. mart 1851.

Spremanje vojske protiv bosanskih Krajišnika.

U Sign Gasp. Priategliu A.

U Livnu na 2. Marza 1851.

Patvargiujem moju od 26 proshastoga, i kakosamvam piso sve i sada Muhselim darxi Straxe po Planinam, alli priličnoje da amo unapridak Krajsniczi neche vech čuvaju svoga repa a svarhu svega Sedmericza stohsu utekli iz Mostara ter sada onni vishe uzbugniuju nego Krajshniczi, i mute.

Vezir digoje svu Vojsku iz Saraeva u Travnik malloj posve ostavio u Saraevu, a evo govorise dache jedan Pasha snikolliko vojske, u Duvnu porizanoje trista, i pedeset Kagnia dache ovda put Krajne.

Kakosamvam piso u proshastoj Kgnighi Omer pasha, alli pashu opremioj u guosgiu Alli pashu, i sve, i xene, i diczu, a tako, i drughi Poghla allipashine rodbine, a tako, i iz Saraeva kojisu bili u Zatvoru svijuje spremio u Czarrigrad, a sve gniova dobro digo u Czarsku Cahsu.

Za drugovam neznam za danas pisati

Sluga, i Priategl A.⁸²

februar 1851.

⁸² HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, Livno, 2. mart 1851.

80.

Livno, 9. mart 1851.

Omer-paša se očekuje u Livnu. Priprema za smještaj vojske. Sakupljanje poreza.

U Sign Gasp. Priategiiu A.

Livno na 9. Marza 1851.

Potvargiujem moju od 2. odechega. Evo danashche ovde Omer Pasha su jos dvi Pashe od Vojske, sinoch billi su na konaku u Jellu dvi ure od Livna uprav kolliko ima Vojske sobom jos neznase, imatiche blizu do deset igliada, a more bitti da nejma ni deset igliada. Ovdese za pričekagne kolliko gnega spravu činni od Mesa, Kruha, i od ostaloga velika damu zadovolgie, a takoje sve stoje od potrebe odneseno, i u Sello.

Takoger sveje ottishlo stoje parvi, i poghlovittij gliudi Turraka za pričekatiga odi svake Kapele po jedan Fratar, i svi stohsu sada naregeni za Stareshine Muhbiri kolliko Rishčianski tolloko Karstjanski, jedno za učinitmu proshtegne, a drughi da boglie urede Stvari, jos se nezna alcemu Vojska, akoche bitti, i snigh po Shatore pasti, na Pogle, alche u Kuche, samo naregienoje ako potriba budde ukuche da bude odma spravan svak izachi, iz kuche, dachese zbitti po deset Familia u jednu Kuchiu, ajde fala Bogu nie ni to velike muke, zasto, zasta nechine nikakva zuluma, nit pita raneh nitiche sto iz kuche odnit, kako staje činila do sadagnia Turska Vojska, i kako sto

činne sada Krajshniczi traxechi tamo onni pravdu, sto najdu gdi dojdú izdu, i Popiu, i jednu Xivotigniu Kogliu, i rastexu, a neche izvan noch nachitti pakose odma uputiti put Krajne i prem daje svu Familiu Alli pashinu sa sinovim opremio u Czarrigrad gnega nie, vanga sabom voddi u guasgiu, dahse dobro svit ognega oghleda stoje bio, stoje sada.

Samo stoje svitu najvishi zulum buduchi jucher, i danas otovareno igliadu tovara Darva, a naregeno dahse ima sastati dvi igliade Kagnia za prinoshegne Stvari patribitti a neznase dokle ni kako, alchese platit, alli neche, allie prilichno dache najposli platit, kada dojde Poriz cache onda odbit, alli daga neche ni uzet. Za sve kako budde prochi pisačuvam nejmajte brighe.

Krajshnika kako ko govori da ima na okupu dvajest do 30. igliada allije istinito daj ima dasti, i proslisu Jajcze, i umeterizise u zgodnu mistu za branitise. Alli kadasu bili blizu Jajcza stoje buduchi daje imo uzase blizu dvi gliade Vojske, svoje Turke činnio iz grada a uveo u grad sve stoje bilo u Varoshu Raje, i tako kakose misli daje od Sve Bosne najtvargi grad Jajcze nisuse ni svratili vech proshli, a morre bitti dahsu, i ottili dajimse nebi stopovim dao ni prikuchit blizu, a etto pravde Krajske neznase kakolisu stolisu uffatilisú siroma Fratra iz Jajcza, i odma posikli.

Prid Czarskam Vojskom ottishoje na jednu Stranu Arap Pasha, a na drugu Sarash Mustaj pasha i kaxu dahsuse u petak vazdan čulli na Kupres Topovi puczatti, allse jos nezna staje, i kakoje bilo.

Zadrugavam za danas nejmam pisati alli nejmajte brighe.

Ostajem na zapavidi Vashoj gliubeznovas pazdravgliajuchi.

Sluga, i Priategl A.

Sa strane dodano: I ovdesu kolliko je moguche izpravili topove da mogu puczat.⁸³

81.

Livno, 12. mart 1851.

Dolazak vojske Omer-paše u Livno. Kažnjavanje pobunjenika.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 12. Marcza 1851.

Potvargiujem moju od 9. odechega kojusam prido u ruke Gosp. Stipu Vuletichiu. Evo jucher dojde ovde Omer Pasha. Kaxu da ima Signime 12. Tabora Kognika i Pishacza, ollivam deset igliada, morre bitti da ima, i brojise 12. Tabora, alli kakosam ja ghledo kakoje koji Tabor ullazio u Livno da nejma u Taboru çetti olli pet stotina gliudi najvishe, malo ako pride sest igliada gliudi, i Vodi uszase kakosamvam piso Alli pashu, i sinamu, svezane, takoger Ibragliu Bugliughiju, i sinamu iz Duvna Xupancza, sin damuje bio skavaz Bashom u

⁸³ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, Livno, 9. mart 1851.

Duvnu, a ovi Ibraglia velika pogan bio, jedan Katil, Ajduk čovik od svakoga posla ubitti ukrasti i svakho zlo dillo, onje u Duvnu bio Muselim i zapovido, a nie Mustaj Begh Risvanbegovich stoje Muselim od Duvna buduchimuse uviravo, i pustiomu do radi sto oče.

Etto ovoga Mustajbega Rizvanbegovichia nie okrivio do sada nista nittigaje digo sa zapovidi, a tako Gliubuskoga Capetana koji je, i ovde bio za dvajest i vishe danah, i kriose nittisu otili unichi u posla s Allipashoni nitti skavazbashom. A govare dache opet 8. olli 12. Tabora bitti sinoch iz Mostara olli vecheras u Shujczi, alli ovi da iddu priko Kupresa, u Jajcze. Al kaxu tako daje xestoko Mostar Turczi a nie Raja porobgliena dajim nie nista ni ostalo, evi, i ovde ovi sada prodaju Agline.

Krajishnici xestokosu kod Jajcza istinito razbigni, doshloije u Travnik priko trista svezani, a mnogo vishe ghlava.

Priličnoje dachese sutra dizat ovdalen, zasto danas kupese nove u Kirigie, a ove kojisuga donili vrachia natragh, nittie ovi tio pustiti dokle nisu doshle nashe Kirigie. joshse nezna očeli ovdalen bitti.

Za svechiuvam pisati kakoje, i sto, buduchi svakse smeo da nezna nitko nizakoga sveje iztirano iz Varosha, i Rishçani, i Karstiani da nije ostalo u deset Kuchia Familie, vech pallo po deset Familia u jednu Kuchiu, a imaj, i po Turskim.

Za drugovam danas nejmam pisati, alli nejmajte brighe.

Sluga, i Priategl A.⁸⁴

⁸⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, Livno, 12. mart 1851.

82.

Livno, 26. mart 1851.

Ponašanje vojske u Livnu.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 26. Marza 1851.

Potvargiujem moju od 23. istoga koju uffamse daste primili, i svaku razumili. Alli ovde sve jednako ovo Vojske sa Skender Begom lexi, jedni dolaze, jedni odlaze. Arnautte sjednim Taborom Regoleti opremioje u Ghlamoch, vech neznase allisusu i sada u Ghlamochiu, alsu ottishli put Krajne, al prilično dahsuse uputili put Krajne, Vojska disregolata brez ikakve regule, i uprave, ottimgliu Kradu, kakono dahsu doshli robitti, Duçane, t. jest Botteghe mallo tko otvara, van samo sto mallo otvori pako zatvori, sve propade, a ossobito siromashni Texaczi, da nitsu mirni dan ni noch, ni oni nitti Kogni, ni Vollovi, dan, i noch prigonechi, Darva, Xitto, Sieno, i dajuchi Brave najbogle kaje vaglia izisti, nitko nesmi dochi ni dottiratti tovara Darva, mallo, tko da ima Darva da vatru naloxi da sto skua, i tkoje imo uzaludje imo odneshenasumu, i jutros, tolloko mnogo kolla ottira bolesne, do Shujcze, a od Shujcze gonniche Shujçani do Kuprehsa, sve tako od mista do mista, jednom richiu sve propade, nitse Ore, ni kopa a posve lipa vrimenta, a vrime prolazi.

I jucher jedno Stottinu dojde iz Travniko su tri Topa, malla i Muniziona Sovimsu prattili, do Travnika Xenne Omer

pashe pakse vratili, i ovom Skender Begu sve kako jednom Veziru pucza jedan Top u vech u Ave Maria, a tako u jutru. Iz Jajczaje Krajshnike iztiro, i osvoijo Jajcze, i Krajshnika razbio, i razbio, i raztiro, allie začudno kakose ovi ovdalen nedixu put Krajne. A evo govoriše da nikva buna ima, i u Czarrigradu, alli Turczy govore onno stobijim bilo drago.

Vezir stoje ottisho u Mostar za postaviti, i ured metnuti Giumruke, i drughe Stvari sto budde na mechiati na novo, i govoriše da kada budde svarshit stvari u Mostaru dache dochi i ovde za utvardit sve stvari.

Za drugovam neznam rechi ostajem na zapovidi pozdravgliajuchi

Sluga, i Priategl. A.⁸⁵

83.

Livno, 29. mart 1851.

Nemiri u Bosanskoj krajini. Dolazak Skenderbega u Livno.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 29. Marza 1851.

Potvargiujem moju od 12. odechega. Al prostitute sctovam nisam na proshasti Ponegliak piso, buduchi dahsamse nalazio bolestan, kako stosam, i sada alli falla Bogu boglie.

⁸⁵ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 845/6, Livno, 26. mart 1851.

U prashasti Ponedigliak, Asker Omer Pasha ottishoje, i sgnime Fazli Pasha Sherifia put Jajcza, i nie sobom odveo do jedno 800 Stottina gliudi polla kognika, a polla Arnauta. Al kako kaxu Krajshniczi, velikosu zlo od Bagne Luke do Jajcza ućinili dahsu sva sella porobili, Kapelu kod Bagne Luke i u ivagnskoj, Dobretichi, Cottoru i u Jajczu sve porobili, i dahsu pet Frataru posikli, alli evi neznamo istinito jelli ovliko ućigneno.

Izan samo to daje istinito, da kadaje Arap Pasha udrio na Krajshnike samo sjednim Taborom, i morre bitti sonno sctoje bio u Jajczu, i tako buduchij zauzbio natragh, i nikoliko Krajshnika buduchise zatvorilo u Czarkvu, jest i Czarkvu zapalio doklej iztiro, i prigognajuchise sgnime jestj dosti pofato, i nikoliko ghlava uffattio, al dokjese on sgnima on prigogno, opet uzput Krajishniczi iz Jajcza jehsu upalili dva Varosha zvani Krezluk, i Kozluk, a tako, i pod Jajczom, jehsu porobili, i popalili, i uffatili Jajaćzki grad, i mislise dachej smukom iztirat i zattoje Omer Pasha ottisho onamo, alli posli negoje ottisho vech neznamo niscta kako stoj onamo.

I nije punno Bagaglia sa sobom ottiro, alli ovde mnogo donio svaku spravu za Topove, i za ostalo, dva velika Toppa, koje nemore magne od 8. Vollova potezat li nemognu znatti kolliko ima. Mislise da im do dvi Igliada Tovara Praha a Çadorova, i Biscotta, i nie posve czarn, vech lipo morese jsti daga putem nie izkaglian, i satarven. A ovdese ostale dvi Pashe gnegove, i ostala Vojska po Kuchiam Varoshkim Lexe, i velika, i privelika muka na svemu Svit, vech dahse nemore na pripravgliati, Darva, Xitta, a ta Xivotigne scto bi bogiie da vaglia izisti sve pokupishe. A jucher odoshe u Travnik Omer Pashine i Fazli Pashine Xenne.

A evo jutros dojde govore Skender Begh iz Mostara, i kaxu sgnime çetteri Tabora to biva 720 gliudi, alli kakose menni çinni da nejma ni 1500. ima do çetteri pet stottina Kognika, a ostalo pishacza, i to vishe od ovizi sctoje popiso u Erczegovini, i svej prisvuko i daojim Muskette. I bagaglia ima vi-she nego sctoje dashlo s' Omer Pashom, alli sve aman Biskot da nie moghlo vishe dotechu Kognia, çinimese da ima vishe od 100. sto Kolla sve Biskotta osim Kognia, vech neznam imali Praha ako, i ima malla stvar, zasctoje mnogo doshlo Somer Pashom u tri Giamie natarpo, vech za drugovam neznam scta pisati ni kadachese dizat.

Da Pache, i sadase Alli pasha ovde sa sinom nalazi, i sgnime çetvericza iz Duvna, i peti iz Sara-eva, i ovu pettericzu çinioje u svexgnu vodat po svemu Livnu, a nie Alli pashe ni sinamu. A çinimise daje dosti Apstva, i ovi doveo sa sobom Alli neznam josh istinito kolliko.

Za drugovam neznam pisati za danas alli nejmajte brighe.

Ostajem gliubezno pozdravgliajuchi

Sluga, i Prialegl. A.⁸⁶

⁸⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 29. mart 1851.

84.

Livno, 30. mart 1851.

Skender-beg provodi u Livnu dane loveći srne i divokoze.

Ovu bio spremio na četvrtak Allimi osta.

Na novo Livno na 30. Marza 1851.

Ovi Skender Begh sve jednako ovde stoji sovo Vojske sto ima, nitti ima misli dachese dizati, etto govorise dachese okrenut, i ichi natragh na Czarnu gorru alli jos pod istinu nistase nezina, a on uzme po nikaliko svoj Kognika, i pishacza tako Livgniana kojisu visti Lovitti, i imadu Pashchiad Lovatiu, ter odda po Lovu i srpemase ichi u Kamesticzu u u lov u Sarne, i u Divokoze gonat.

Od Kraine nitti od Omer pashe nistase necuje izvan samo daje razbio, i raztiro Krajnu pod Jajczem, i ottisho za gnima u Krajnu, drugose nista vishe nezna.

I gliubezno pozdravgliam

Sluga, i Priategl A.⁸⁷

⁸⁷ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 845/6, Livno, 30. mart 1851.

85.

Livno, 2. april 1851.

Ponašanje Skenderbega u Livnu. Prodaja napljačkanih stvari iz Hercegovine.

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno na 2. Aprila 1851.

Potvargiujem moju od 26. proshastoga Miecza Marcza svarshenu na 30. istog. Alli, evo nista na novo nejmanvam pisati kakoje Omer Pasha stao s Krajshniczim, buduchi kakoje ovo Vojske ovde nitti tko kuda odlazi, nit tko odkle dolazi, nit smide svese smelo i pomelo, nit dade kuda kome ottichi, a ohsobito Kirigiam, a tuxbe nejma kome činit Muhselini nesmise od Skender Bega ni maknut, nit xiv ukazat, a Skenderbegu nie koristi tuxitise čoyik jedan, nekamuje izabila dosti lipo izisti, a jos vishe popit, kolliko gnemu, tolliko Vojsczi, nitti imade misli dachese dizat, sve sto bi izidoshe, nitti morre svit vech napripravgliati Bravo, Xitta, Sina, a ohsobito Darva, nittise znade kuda, to tolli vech idde kakono u Pako, a on nishta nerazumi izvan daj neka ima Svega, a osobito osta Svit Neuzora nista, i dostase svit sa svime patti izashli iz isvoj Kuchia, a niodkle nitko nedolazi, nitti sto prinosi, zasto nitko nesmide Kogna dovesti, nitti dotirat tovara Darva, nitse imade na čemu Kruha ispechi, vech kako ima blizu Livna nisto male Shume, ter posebise u vrichiu na Kopa, i danese za nalozit vatru, a drugchiese nemore imatti, zasto dabi tko za

prodaje, i dotira bilabi za Vojnika, ako nebi dao na lip nachin ottelibi i bienbi bio, pustio da otimgliu, Kradu, i činne sto oce.

A stossu porobili po Mostaru, i po Erczegovini pokrali, sada ovde prodaju svaki Stvari od Aglina, i Varoshki, i Seglianski, Pushaka, Sikera, Kosa, noxeva, a koga diavla, da neprodaju, jedni stvari da nevaglia, ni zasto, prem do daju jeftino, alse nemilli nikomu nista uzetti, buduchi daje svak uznemiren, i smuchen.

Vezir nalazise u Erczegovini u Stoczu, nistase za gnega nečuje ovdalen ottishoje onnamo ima vishe od 15. danah Aggi Asan Çizmich kakoje bio Muselim, i Giumrukchia, alliaga jos natragh nejma, nitse zagn sto čuje. A sada za sada od 12. Marza stoje Giumruczi na Muselimu, terreje metnuo dahse pri-gleda sto prilazi, i izlazi ter pishe, a na gnega jos nie doshlo daje on Giumrukchie, allie prilično kako stohse i govo, da kada Vezir svarshi Stvari u Erczegovini, i u Temegli Regulu, dache dochi, i ovde za metnut Regulu, i Giumrukchie, i da dok svarshi Krajnu, da vech neche, nigdi bitti Bosgnak Turchin ni Muhselim, ni giumrukchia, nitti na ikakvu Czarskomu poslu, a za Raju, toche bitti da sgnegovim pamaxu stvari prighledati. A da najposli kada lipo Stvari uredi uzeschejim u Beghluk, i Desetinu, a i zemgliu u koga budde suvishe priko dva tri Kmetta, i metnut da Kmetti sidde i rade kako na svojoj, i daju Czarru Dohodake.

Zadrugovam za danas nejmam gliubezno na zapovidi pozdravgliam

Sluga, i Priategl A.⁸⁸

⁸⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 907, Livno, 2. april 1851.

86.

Livno, 6. april 1851.

*Zauzimanje Banjaluke od Omer-pašine vojske.
Skenderbeg upravlja u Livnu. Prodaja stoke.*

U Sign Gosp. Priategliu A.

Livno li 6. Aprile 1851.

Patvargiujem moju od 2. odechega, Al evo do danas nista paka nista nejmano na novo buduchi da nitko, ni odkalen nedolazi, vech samo, to ima pravi ghlas, da je Omer Pasha Sbojom osvoijo Bagnuluku, i unisho Svojiskom vech neznama kakoje i sto učinio u Bagnaj Luczi, buduchi dahsu bili Krajshniczi na Sillu unishli, i gospodarise učinili u Bagnojluczi, vech nista neznamo jelise digo ondalen, i uputia put Krajne.

Ovdese sve jednako Skender Begh nalazi svojskom, nitti ima misli od dizagnia, dokle sve neizde i nedotira sve da prossi, onse lipo časti dosta jisti, a bogle Pitti čovik nerazborit, nezna ni za ichiju muku ni potribu, vech najmuchnie rechimu daji pakamu onno vaglia stvarat stogod reche, on zapovida a Muhselim nista vech kakomu on sto naredi vagliamu onako učinit, kakoje je danas u Nedigliu Pazzar, i posve svake nediglie buddi Pazzar skupise kako jedan Dernek, a od kadaje ovde evo Misecz danah Vojske nejma nitkoga da dojde na Pazzar, nittie koga čut ni vidit, izvan ovo Vojnika gdi pluzzaju

brez posleni gdiche sto otteti, i ukrasti, a onse dobro diverti jeduchi, i pijuchi, i iduchi po Divertimenti jaajuchi Kogne.

Kakaje Pazzar Nedigliom učinilisu kako jedan Pazzar terse pokupi stogod svita, i Volova za prodaje daleko od Livna jedan quarat, na Bunni, alli danas posloje, i Stiro sve Vollove, i probira za kupit stoche ubit za Vojske, vech nechese poisli danas ni onde smiti skupit doklejegod ovde Vojska, zastoche svak obkolishit okolo daga Livno nevidi.

Za drugovam nista nejm danas pisati gliubezno pozdravgliam

Sluga, i Priategl A.⁸⁹

87.

Livno, 9. april 1851.

Odlazak Omer-paše u Banjaluku. Hapšenje Alibega Džinića.

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 9. Aprila 1851.

Patvargiujem moju od 6. odechega. i evo jucher dojde na novo pet Stotina Arnautta a doshlo je isti 2000. allie ostalo od Travnika uzelo put Jajcza za Krajnu, a pet Stottina ovda

⁸⁹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 845/16, Livno, 6. april 1851.

okrenuto kako na stagne ovde sostalom Vojskom kako na alli posli negose lipo namistishe po Kuchiam prispri Tattar od Omer Pashe odma sve dixe put Krajne, fala Bogu evochese Sutra, i prikosutra svi dignuti put Krajnem Svamosim Skenderbegom.

Omer Pasha u Bagnuluku unisho Brezboja zostoga Krajsniczi nisu smilli ni dočekatti, a Bagnalučani, ukazalisuse kakono, i Allipasha u Mostaru da nisu ni u čem krivi, vech dahsu na veliki Stra, i Sillu taoa buduchi izasli prama gnime daleko od Bagne Luke za dočekatiga iučinitimu postegne, jest odma sve onne Poghlavare, i parvienze pofata, kakonoti najpoghlaivitoga Allibega Ginicha kojje vazda bio najprivi kod svakoga Vezira od sviu Paghlavicza Bosanski, i od istog Omer Pashe danas, a drugoga Scibichia, koje bio najpoghlaivitij Targovacz, i parvienacz, a za ostale neznamo jos broja kollikojje nasho krivi, elle digojese iz Bagneluke, i uputio put Krajne, i takoje poslo da i Skender Begh idde sovom vojskom.

Vezir josse nalazi u Erzegovini, nitti ima Aggi Asana Çizmichia natragh.

Za ostalo pisachiuvam danas ako Bogda.

Priategl A.⁹⁰

⁹⁰ HA Z, Prezidijalni spisi. busta 371, kat. X/2, 907, Livno, 9. april 1851.

88.

Livno, 13. april 1851.

Odlazak Skender-bega iz Livna. Smrt Ali-paše Rizvanbegovića kod Dobrnje.

Ove nejmade prigode do poshaglem.

Na novo u Livnu na 13. Aprila 1851.

Eva jucher dixese put Krajne Skender Begh buduchimu doshlo od Omer Pashe da odde čar prie idde svojskom u Krajnu, i tako jucher odde, i dixe sve ovo Vojske stoje bilo ovde, i svu Spravu kojuje imo Vojničku, i takache dignut usput onno stohse nalazi u Ghlamochiu, i Arnautte, alli velika sprava Vojnička buduchi dahsam ghledo dokle nie sve proshlo, da ima 50. olli 100. igliada Vojske daje dostii onnika sprava, sest topova vech nejma, četteri 4 velika stojpo ravnu vozi po 10. 12. Vollova a idde u sasvaki prazni ima, i po 30, ako bude potriba uza stranu, a dva mala od poglia, tako ghledajuchi u spravu do dočeka Krajshnika, i pedeset jal sto igliada dachej razbitti, i dahse neche znatti kudachese okrenut, da vishe, i nejma Vojske vech ovo sto ima ovde, i onno u Ghlamochiu, i Arnautta, alli Siromahu veliki zulum, zasto nie aman ni Kogn ni Voo, sto nie dignut, najposli iz Livna sveje Kogne digo kolliko Vlaske tolliko Turske, i tovarne, i Sedlene zasto vech nie moghlo dottechi Saglianski ni Kirginski.

Krajsniczi kako vech nisu smili dočekatti Vezira pod Bognomlukom, tako dahsu prishli priko Unne, i Umeterizilise,

i daji ima dosti na okupu, da ima sgnima dosta, i dosta od sve Bosne, Pasovine, i Erzegovine, a osobito bixanaza kojisu sto skrivili terre utekli.

Omer Pasha, alli pashu, i sinamu jest jedni govore Musketto, a drugi daije otrovo na Dobragna pod Bagnom Lukom, i ondijim trupe ostavio daj Psi ghlogiu a drugi govore daije metnuo prid Vojskom za zapovidnike, i tako dahsuse odmah bili sloxili skrajishniczim, i zatti uzrok daije Musketto.

Jucher doshlaje Kgniga od Omer pashe, dahse popishe, stoje god Kogna pokrepalo gonajuchi ovu spravu dache svako platiti po gros 250.

Vezir nalazise jos u Mastaru nie ovde dosho jos Aggi Asan Çizmuch kollikosam jucher vidio da pridovom Vojskom da poglavitti poghlavari jehsu sve Maggiari Ungaresi.

Govarise dache jos dvadeset igliada Arnauta dochi u Bosnu.

Opet Sluga, i Priategl A.⁹¹

⁹¹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 907/5, Livno, 13. april 1851.

89.

Livno, 31. avgust 1851.

*Prenošenje hrane za vojsku u Hercegovinu.
Administrativne promjene u Bosni.*

U Sign Gosp. Priategliu A.

U Livnu na 31. Agosta 1851.

Potvargiujem moju od 24. izdishuchega, i kakosamvam u istoj piso daje Muselim dosho ondaje u Subotu iz Travnika za dan dosho na Tatarskim Kognma sjednim samim momkom, a posli gnegasu u Ponedigliak doshli momczi, i Kogni, i odmajese svratio u Giumrukčiniczu, i sigillo guimrukčima stossuga imali podzatvorom i novzem, i Carte, tako dvojca giumrukchia, ottishlisu opet da potvarde da buddu izvarshit dok godina izajde kakosu pagodili, alli mučno buduchi dahsu uzeli ovdalen u Cumpaniu smuselimov dva tri Targovcza isti giumruk buduchi svitu dodiale iste giumrukchie suvishe iztraxivajuchi svaku stvar.

I tako onda u Nedigliu buduchi Muselim poslo da učetvartak do podne buddu ovde svi Fratri, i Popovi, i potri četteri čovika staria od sella, i tako buduchise ovde sastalo svi, alli prispi Muselimu dache nanichie od Travnika upravneznase kolliko Vojske priko Shujcze za Mostara, i da sprema trista Kognia za Prinoshegne, Oka 500. Kruha, tako Meso, i takoje jučer u jutru ottisho i on, i Kogni, i Kasape sobom odveo vech neznamo jelli, illi nie Sinoch prispilo. A kaza onda Fratrim, i

Popovim, i ostalim dasse opet Sutra imadu ovde nachi, i dache prikazat naredbu koju ima.

Sinoch opet su desetak gliudi prispi jedan čovik potexak pod imenom Kajmakan, i kako nejma ovde Muhselima, tako ode Aggi Asanu Çizmichiu na konak vechse nezna očeli ukazat porad shtaje dosho parvo nego Muselim dojde, ako budemo razumit danas očuvam pisati.

Ova Vojska sto idde za Mostara, govorise dache onnomo na Graovo, Kulashina, i na Moraču to jest na onno od Czarnegorre stoje od ove strane pod Turchinom, terrejese i dosada mallo koje godine odbila.

Kakojese Kajmekan prominuo drughi takojese mislilo dachese, i ovi Muselim prominut alli ostade. Ovi sada stoje nastupio za Kajmekana u Travniku jest u Travniku imo i petnest godina, i ondejese oxenio sjednom Karstiankom. I tako suvishe govorise dache dochi četteri olli pet Kajmekana iz Stambola, i dache jedan stati u Bishchiiu, Bagnojluczi Gradaczu, u Tuzli, i u Zvorniku, oviche kajmekani bitti pod onnim imenom ko stossu prie bille Pashe.

Za drugovam danas nejmam pisati, ako znatti budem pisačuvam ozdal

Sluga, i Priategl A.⁹²

⁹² HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1713, Livno, 31. avgust 1851.

90.

Livno, 14. septembar 1851.

Omer-paša se nalazi u Sarajevu. Dolazak novog vezira u Bosnu.

U Sign Gospod. Priategliu A.

Livno na 14. Settebra 1851

Patvargiuj moju od 7. odechega, alli evo kakosam vam davno piso daje Vezir Ajrudin Pasha Mazul, etto vech istinito dojde daje mazul, i dassé dixé, tako vech ovi Muselim kakoje razumio nikidan daje Mazut olli dachese dignut takoje odma odletio u Travnik za nachi Vezira alimuje zaludu bilo jer nie Vezira nasho u Travniku, buduchi daje prie posho u Saraevo. Alli etta buduchi daje ovi novi Kajmekan postavio ovoga Musselima takogaje amo povratio i josse nezna očeli on ovde opet ostati ta Muselima i za giumrukchiu. Svaje prilika da neche buduchi daje od drustva Ajrudin Vezira, i sestrich istoga vech dosho da sakupi svoje.

Omer Asker Pasha jest bash, i Sarasker Pasha i Vezir od Czarra. A Ajrudin jest bio poslanik od gnegove Mattere, i zatzo sveje način traxio kakochea dignut istomeje sada nasho za dignut, i u Saraevo nalazise, i Asker pasha, i Vezir, a Vezir sto idde u Bosnu jest olli Andi Pasha, olli Anzi Pasha.

Turczy uvuklisu rogove doghle nevidi kakoche drughi Vezir dochin buduchi daje bio Ajrudin gniov obranitegl, i utočistche.

Etto Vojsku svuje digo u Erczegovinu malloje sto ostavio u Travniku i u neznase uprav kuda misli udarit, olli na Szarnu gorru, olli akomu dadu Czarnogorezi put priko Czarne gorre na Skadar.

Imaosam vam koji jos stvari pisati ali oprostitemi i na ovomu buduchi pribio ruku i tako sillom i ovo pishem.

Sluga i Priategl. A.⁹³

91.

Livno, 31. mart 1852.

Sarhoš Ali-paša u Livnu. Izdržavanje vojske u Livnu. Hapšenje fratara. Stranci moraju imati pasoš.

U Sign Gosp. Petru Vuletichiu

U Livnu na 31. Marza 1852.

Primiosam Vashu gliubeznu od 29. izlazechega Misescza iz kojeseam razumio kojami pishete davam dadem odgovor.

Dakle imadete znatti da Allipasha rečeni Sarohs pasha sve nalazise jednako ovde sovo Vojske stoje doveo dva Tabora, brojise da u svakom Taboru po osam Stotina gliudi, ama nejma, alli ima blizu do 1200, pisacza, i to izmishano

⁹³ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/1, Livno, 14. septembar 1851.

visha polla Bosgnaka i Erczegovacza negoli gorgni, allisu jednako izuciili a tako i Turski jezik, van samo stohsu Bosgnaczi bogli, a ono gorgni, iz Anatolie sve Lupexi, i naopoki ukrasti iz očiu.

Tako imo uzase jedno 150, do 200, Kognika, i Topchia, i Megiu ovim punno ima Bosgnak, i tri Topa, tako dovezoje uzase dasti i Munizona, i metnuo u jednu Giamiju. Svaku vecher u Ave Mariu puzzamu po jedan Top. alli netroshi svoga Baruto vech Vaddi iz grada.

Od dizagnia ovdalen ni misli nejma, vech sve jednako darxi kako dache vikovatti, Svake Nediglie, na svit razbazuje, i porizuje, Xitto, Maslo, Xivotinu sto Koglie buduchi da sve oče brave, a ne Vollove, tako kogliu kako Krepalinu Marsave, a tako Darva nikako dotichi nemore, sve siromasi gonne, a nemogu da priprave. Izvan samo sto nečine onnoga zuluma nitti ottingliu kako stosu lani činili slobodnoje svakomu stvar donit, i prodat, a tako, i u Dučanim pashteno plačaju, zasta lanisu napola ottimali da nie nitko smio dochi nit donit ni tovara Darva, a tako nie bilo slobodno ni Dulhiana otvorit smirom.

Priličnoje kakose viddi da ovde misli, i li-ttovatti skupioje jedno 40. do 50. Ovacza sjamgnczim sve na svako Sello metnuo po Ovczu sjagnetto, i to jagnczy koji vagliadu izisti terrij darxi kod sebbe, i ranni.

Dosada onse ni usto nemeche, nitti, i u kakvu zapovid, i vladagne van nad onno svoje Vojiske. Izvan sama stoje on zapovido doklesuse Pushke pokupili, i takoje Strah svittu odma sparva dao da nitko nie smio ostavit nitti sakrit ni komadi czvivi od Pushke, nit isto od Pushaka ni odveliki bojni Noxeva daje bio, i izgorio, dajeje tolliko Pushaka, i Noxa nakupilo, daje ovdalen do Travnika na 100. Kognia, i vishe, ottishlo.

I evo zasto taki strah dade svitu da nesmide nitko nista sakritti buduchi kakoje prouchio naredhu, odmaje metnuo pod Arest nashi ossam Frataru od çetteri Kapele, Popove Rishçanske, po dva staria çovika od svakoga Sella a tako sest sedam od Varosha Rishçana, i Karstjana prem da nisu bili u argjavu Abstu nitti kako zloçinczi, alli jessu dobro çuvani da nisu moghli izachi na dvor ni popisatise brez daji jedan pod Muskettom nepratti, i tokosu bill za 13. dana doklese nie sve skupila, a kadaje vidio, i Pasha da bash nie nista sakriveno ondaije pustio smirom, i sve pokupglieno Oruxie opremio u Travnik.

Po Bosni, i po Krajini nashlojese dahsu stogod sakrili, allisu xesto bili pedipsati dajise, i sada nalazi pri mnogu u Zatvoru, i u guosgiu, a ovde bash nebi nitko kriv, stoje bio fratre, Popove, i ostale zativorio Stareshine ne za kriviczu, vech za datti svitu Strah takoje svagdi uçigneno prie, alli ovde ovi nash i Muselim dogodise da morre dasti obranit tako bash nedatti na svit pasve kidisat nitti tkoga okrivit. Udmu Graova u Tishkovczu blizu Meggie posli negosu Oruxie pridali ondale Pop stolikim Familiam pribigo pod Meggiu, i takoje poslo gniova Gospodara Idrizega daji vrati i takoje otisho, i povratioij nittije ishto okrivio donas.

Biahuse nashi Turczu izparva uzdighli buduchi gni metnuo da iddu kupit po Selli Oruxie, i takhose napremili kako dache na Vojisku, alli izbi xestoko jednoga Turchina Aggi Avdiu, i takojim metnu Uzdu, i Stra da od gnegu darxchiu, a drugchie biahu pobisnili.

Nash Muhselim ottishoje u Proshastu Sridu u Saraevo za uçinit visitu Veziru novomu, vechse jos nista nezna kakoje dosho, nittimu znamo imena, a tako neznase oçeli avi Muselm ovde opet ostati za Muselima sto umim vam rechi dahse

nikakve oblakshicze nevidi, vech sve to vechi zulm nitti ishtose izvarshuje onako kako stajo Czar zapavidio po gnegovim upravam, a ohsobito kakosu sada pokupili Oruxie, joshche vechiu slobod imatti Ako neskupi i od Turaka stohse misli dache i od gnizi mallo posli.

Etto nistase jos negovori dachese ovi Pasha dignut, vech stohse govori da imadu u Mostaru dva tabora gnegove Vojiske stoje pod gnegovam oblastiu ter dache, i to ovde dochi na znagne, i dache Caserme çinit kako nastupi Litto buduchi daje sada çinio izpartgliati ima 150. Kuchia ter u gnima stoje Vojniczi. Alli govarise da akosse budde dignut parvo doche Vas avi troshak reborn bipo piatili do neche ostavit da Muselim plachia buduchi daje platio kadaje dosho Kirigiamia svima stohsuga danili na Uru putah po gros ollivam po Kar 6.

Od Vashi koji vamo çisto izlazi slobodnoje, i liposu priçekati vech oçese da ima Pasaport iz Governa, i ovde da najde zase jamcza, kakoje poshten çovik, i da onni jammacz dade Muselimu svoje pismo kakoje pravi, i poshten çovik odmamu podpishe isti Passaporte illiche pochi naprid illichese vratiti natirag illi ovde pristati damuje sbobodno, jos kada ko oçe dachemu Muselim svoga çovika da sgnime odda, i daga pratti, elle reçuvam daje slobodno svakomu spasaportom, a da koje poznat izajde, i brez Passaporta sveje isto neche kriv nista bitti akoje poznat od gliudi, i imade ovdalen kogamudrago za jamcza da dade za gnega svoje pismo, i metne svoj sigio, olli da nejma Sigilla, nitti umi pisati na misto Sigilla parst, a za gnega more i drughi napisati, a ovo pismo dajese nashe, a ne Tursko, samo sto ne more brez Passaporte naprid pochi do Travnika ni do Saraeva.

Ovde Sirosi dogone Xitto iz Krajine od Kgliuchia za Vojske, a tako iz Ghlamochia izvan onno stoje ovde metnuto

na Turke, i na Raju, i sve sasuto u Ambare, tako, i ovo sto dolazi, vech neznase ollichese opet gonit za Vojskom ollichega ovdi jesti.

Za drugo neznam danas rechi gliubezno pozdr.

Sluga, i Priategl. A. T.⁹⁴

Dodatak

1.

Livno, 4. maj 1846.

Muteselim Livna o pograničnim sukobima.

Livno na 4. Magio 1846.

Na Viso Czesarsko Kraglsko Vladagne Gosp. Pretura od Signa Lipa pozdrav od menne Memedaghe Czarskoga Muselima od Livna.

Dajemvam na znagne danashgni zao dogagijaj, i naprisno vam dajem na znagne dahse, i Vij umite vladat a neche ni vami ovaj dagagijaj bitti dragh. Da danas vrativshise Muhamedaga Şçetta z Billoga briga z Pazzara Doçekaga amo u mistu zvanu Trishgniczam Pedo Teklich, i ranniga smartno iz dviu Pushaka neznase očeli ostati i xiv. Dakle molimvas da odma potajno Pandure, i Straxane nebiliga tamo nashli, a kada

⁹⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 379, kat. X/2, 1, Livno, 31. mart 1852.

jegod amo scto skrivioj tamoje uteko, i gnegavoje pribivaliste kod gnegove sestre u Czettini i u nikoga bilokape, tako morete razpitati u kogajemu sestra, i diss nalazi isti Bilokapa, i tako molimvas daga pomgnivo uffatite terre smo poshaglete da nebi josc vechega zla ućinio, nitti moretenam na konshiluku vechे stvari ućinit ni nami ni ćestitome Veziru danam dadete svu czarsku Aznu. opetchetenam vechiu kada uffatite gnego, i poshaglete dakle opet van molim da svaka pomgniom ućinite i radite ga uffati, a kaxu da kakoje vidio daje pao Muhamedaga, daje odma tamo uteka priko Planine Malinavcza, tako mislim dahse neche ni nadati buduchi da odovudo nejma zagnim potire morete ga lasno uffatiti, a znam dache i Vami bitti xao Muhamedaghe buduchi poshteni i na ghlasu Targavacz terchette svu pomgniu metnut za uffatiti, nittiche mochi sakrit buduchi da vech amo nesmi natragh to davami vruche pripurucheno.

Livno na 4. Magio 1846.

Vash Priategl Memedaga
Czarski Muhselim od Livna⁹⁵

⁹⁵ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 907, Livno, 4. maj 1846.

2.

Dubrave, 8. februar 1851.

Položaj hrišćana u Hercegovini.

Prisvitli Gospodine!

Dubrave 8. Veljace 1851.

Na odgovor Vaše od 6. hodećega, koju sam jucer kasno primio s'velikim zadovoljenjem sarza moga, ponizno odgovaram s'dubokim poklonom zafaljujem i od strane svega naroda Karstjanskoga od Ercegovine, na milostivoj uspomeni neumerloga Cesarskoga Vladanja koje je se dostojalo ganuti Sarcem Karštianske ljubavi i milostivim okom pogledati i upitat za ovi Kaštianluk, koj ujedno blagosiva i brez pristanka Boga moleći za neumerlo Ces. Kragl. Vladanje. Serzem i duxom sam pripravan zadovoljti i ispuniti xelju Vašega Gospostva Prasviti — i oznaniti od svega što mogu istinito znat, viget t čut.

Dosta sam puta doxa u razgovor sa starim Vezirom, negdasom doša sam, a negda bio od istoga zvan. Vazda mi je reko — preporuč i svojoj raji nekase darxe od strane Zarske, i da se koj ne privari ter da ne ode k'buntovnzim, jerče propas jer ja nemogu nikome zabraniti, nitti očiu a kazaču svakome kogod se suprotivi Zaru dače barzo imati muku, pak ko neče s'Zarom neka igie u Mostar, jabi, reče samom rajom oprose sa svim Ercegovačkim Turcim, ma nije kristi — Serošker se meni neda biti sa sviem što Mostarani moje dobro araju, nego ne

brani mi se braniti. Tako i raj govorim nemojte parvi udarati na Turke — ako dogiu na vas branitese.

U nas svokje daršo za istinito da je on s Zarom samo ričiu, a sarzem s'Mostaranim, a to jer budu u parvo vrime on mogu u jer sva Ercegovina u ruzi činise svokam on more dobiti Mostarane, ma ne u a niko ne misli da on nesmi od Seraskera. Sada uvirovase sviet da s'Mostaranim nije. Sve priprave, svi govori nijegovi prilikuju da je on od strane Careve, njegovo sarze, i misli sami Bog zna, domislitise niko nemore. Sa svim tim on veliku pripravu i tvargiu u Stozu pripravlja štoe Karštiane u veliko zamišljenje metnulo istinito vidimo da s Mostarom nije, ma se boimo da nie od pria što sagrišio Zaru, jerse vidi u veliku zamislenju na polla izgublenu, ako Zarske Čete barzo ne budu dochi Karštjani sa svim propali jerjim se priti od butovnika, a Vezira okruviti tvargiavu Stolacku, sa Karštiane dasta da vladaju 8. dana butovnici dosta zla mogu uciniti.

Prošostoga miseza 28. olli 29. doxla mu je Kgnika od Seraškera da do 10. dana ovog miseza oce biti Serasker u Mostaru. Isti Vezir tako kaza i stilamuse Bujruntia — Decreto — 30. i 31. u Početelju i u Stozu i Vezir se vidi poslim ove Kgnighe veseo, poslim tri- 4. dana dašlamuje druga od Seraškera da je već u putu — Starise vidi još veselj, odma popisa sve Karštiane i Kogne na čem će ranu nositi, ma nije očitova drugo nego one ure “kad zovnem povarvite, i nechemo daleko” i odma opremi Rustan Bega sina, i sinovza (Unuka) maloga Miralaja da igiu Seraskeru na susrit.

Nevesinjski Karštjani onomadne meni pitali istu pomoć od ovi Karštiano ako im potriba bude daim pomoxemo jersu okruvteni sa svi strani od butovnika, pošlisuim predniazu da igu Seraškeru, i došli na Morine za 140 ljudi. Dozno Kavaz

Baša i prošo pridanje s'vojskom gavoriše, 1500 butovnika na Zogarie, i ako udare na nij, ni jedan Karštianin ostat neče, jersu sa svi strana okruzeni.

Prisvitli Gospodine, ponizno molim V. G. Prisvitlo od strane svega Karštjanluka Ercegovačkoga, buduć da koliko Karštiani toliko risćani odavnosu se utekli meni da po putu mome prikaxem tome C. K. Vladanje tuxno stanje svega puka Karštianskoga od sve Ercegavine, svetosam Prisvitlome mome Biskupu u Dubrovnik prikazo da sve javi C. K. Vladanju, i kako god obzani Seraškera dae sva raja od strane Zarske, i xelno ceka njegovu naredbu. Na isti nacin, kako gorri reko, molim po putu Vašemu ako nam bude potriba osobito Nevesignanim da se to C. K. Vladanje, spomene gliubavi Karštianske nekanas ne gleda svojim očimam gdi ghinemo od nevirnika kog progonstva više tarpit nemoremo.

U svako doba svaki čas to je od moje velike časti, zapovidite naćeteme pripravna za slušit, samo molim ponizno, imajte pomnju od Kgniga, znate dismo.

Dubrave 8. Veljace 1851.

Ponizni sluga, Vita Maslac
Nic Biš Trebigne⁹⁶

⁹⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Dubrave, 8. februar 1851.

3.

Livno, 9. mart 1851.

Događaji oko Banjaluke.

Dogagaji Sto imade

U Livnu Na 9. Mart 1851.

Buduchi dasmo čuli Na 8. Marz dasu Kraislizi došli po jajze grad; itako dasu dosta zla pachinili Suvishe dasu fratre iz Svoji Mista istirali idasu porobili stasu Mogli ali prispilaje Vojska iztravnika ipobilise imalosu Kraisliske pokrenuli Natrag alisu Kraislizi posve izdiglise imadeji puno naokupu takosuse Hestoko Nasurdigli dache govore Svi Sreda pogubiti glave Negose gavore pridati Karstianinu Omer pašhi alisu drugi Kraislizi dosli podbani Luku: abajna Lukase: zatvorila ipobilase Skraislizim tako bilaje Bajnalukana Mrtvi 17 ... akraisliska po isti Nachin ali pola Malo mane Bajne Luke pridiglo sto moxemo rechi daje uvika Billa zakrainu ono dobro nexive Nakuchama svojim.

Ovdese Nadalismo Omer Pashi na 6. Marza itako otishoje prad Nima svi Turzi parvinzi od Livna odnili zairu i hranu poselima skupleni 1200. ajosh Kupe Ovdache odma doka dogje Omer Pasha ukrainu Sobom Vodi Nizama 4000 Adnauta od Arbanie 1500 tako govore davodi Sobom ali Pashu odmastara Svezana Na Kabili a Veche parugane da Vidi Svit Stoje od nega Bilo amache u Livno Na 11. Marza Dochi alise turzi od Livna imadu Straa Velika od Omer Pashe anechejim

Nibiti dobro kako govore sdrugi Stvari dabia imadnemo odmachemo javiti.⁹⁷

4.

Livno, 12. mart 1851.

Dolazak Omer-paše u Livno.

Dogagaji sto imade

u Livnu Na 12. Marc 1851.

Evo Ovde omer Pasha Na 11. Marcza ali posve apkano Vojske Shnime doge Najprida jasm gleda Svojim ochima Najprid 1200 Adnauta prid Omer Pashom paka omer Pasha onda doge Su 20 Konika tere zanima 800 Nizama zdoboshima Svirama Megu ovizim Nizamam Alli Pasha Vezir Mostarski čuvajuga Nizami Na Magarzu Mazge zanime Sin: Na konu Samaru Nakonu zvono Svezano opeta Megu ovim istim Nizamom od Duvna 4. pishicze brez kona Svezani Skonopim pako opeta sve poredu josh 2000 Nizama opeta Sovim 4. topa Mala sto voze po 2 kona a opeta 4 topa Voze 6 Volova Svaki Sovim 400 Konika Dobri Kona podoshe sva ovaj Asker Vojska po Kuchama sve Kuche iztribito ispurgalo ali posve ponash Svit argavo podnosimo Muku Veliku Nemorese Kazati od Nizama oche Dusheke Darva Vodu Manistre Sino Sve oche

⁹⁷ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 9. mart 1851.

zairu Nazor gonaju ali fala Bogu Nashi Kucha Karsjanski ostalenam da nismo izasli 10. Sve otishloje sto kuda Najposlim podvoruje Nashega Karstjanska opita pachese obijati Stale od Sina tere palaxu konma imojusu Stalu obili ukojoje bilo Sina 160 Bala pako sve odnili tako ishasem prid Omer pashu 3. Puta paksamse tuxio odgovorimi Najposlim dachemi platiti Sve sto odnesu koliko pravo kadaje doshla Vojska onda butige otvoreno pocheshe otimati itakoje bilo zarana od Butiga Svitu puno jedvasu ujagmili zorom da zatvore Butiga plaoje nama Shteta od Ovoga Vojsheci Kojuchemo Mlogo Pantiti Vrimena ali omer Pasha nije nazi dase chini Veche Sve govori jachu Sve zia platiti ane znamo kakoche biti ovdeche biti gavore omer Pasha josh 7 Dana ama Sami Bog znade Kadache ichi adrugi Stvari kada budno achu javiti Kojese jad u Livnu zavurnulo od Svita Nedacha izachi i jesam zaovu Knigu Dao stochevam dochi itako pronachi ova ige Kniga daosam fior 3 davam dogje.⁹⁸

⁹⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 907, Livno, 12. mart 1851.

5.

Livno, 15. mart 1851.

Bitka Krajišnika i Omer-pašine vojske oko Jajca.

Dogagaji Sto Imade

u Livnu Na 15. Marcza 1851.

Buduchi Daje amo kasam reko uproshastoj Dosho Omer pasha ali Biojo ovde 2 Dana Namistu paka Buduchi daseje Čulo od Kraine daje Krajsniczi pod istinu Dostaji imade uajczu: tere bili pocheli dache Endeke zakopavati zadochekati Arap Pashu ali pre buduchi prispio Arap Pasha Svojskom udarechi Na ove rechene Krajsnike tere Nani vatru pospu Xestoku tako Videchi Keaisniczi iznedanada Vatru Vojsku otude buduchi daje bila Dobra Čupria Navrbasu Nadeli opeta pobigavshi natrag. uajcze brez obzira preko Čuprie ali Mlogi Top puza Nachupriu od Straa Krajsnizi Mlogi preko Čuprie uvodu Skochilo opeta ugrad pobigli i joshje Krajsnika Knima dosta Doslo idostasu Krajsnizi zla pochinigli oko Jajcza a Vojska Arap Pashe Vishe jajcza Staji Najednomu Mistu Ovdalen Omer Pasha poslojo polovizu Vojske Kjaiczu upomoch Arap Pashi a nadamose opeta Vojszi od Mostara Na 16 ovoga dochiche pridnami Skender Pasha paka Neche Bogh znade Stache biti unapridak ali znamo Stoje ova Vojska dosla u Livno dache biti Nama dosta Shtete dachemo upantiti za Mloga

Vrimena agovori Omer Pasha dache Sve platiti Shetu Sto budne Sada upristi pishem zasto Svakoga boli glava od posla⁹⁹

6.

Livno, 19. mart 1851.

Dolazak Skender-bega u Livno.

Dogagaji sto imade

u Livnu Na 19. Marcza 1851.

Samo daje Dosla Vojska druga Na 19. Marz Skenderbegh kojije Svitu posve Stra zadadoshe ipocheli Činiti zla Velika ali imamo josh jedno dob-ro Stonamje drago Svima Nikoga Ibraimbega Bashatliu uzelimu stoje god Bilo odobara Czaru za pekshesh anega daga Kucha Viditi Neche Nikada imadeji josh taki Stache biti u Livnu od turaka Otishoje josh Agi Asan Çizmich gori neznase kuda alise Krie posve ovaje vojska doshla Sada u Livno oko 4000 opeta.

Sovom Vojskom imade Mostarana dosta upisani unizam stosu prie bili za Ali Pashiu takosu ukaelili Czar Sluxbu Virnu otishoje Omer Pasha Kjajczu Na 17. Marza idigo Vojsku Svoju ova u Livnu Nova Staji ali Mi pantimo od zla Stonamse Čini ali bichenam ibale poslim ako Bog dade adrugo Pozdrav.¹⁰⁰

⁹⁹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 15. mart 1851.

¹⁰⁰ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 19. mart 1851.

7.

Livno, 23. mart 1851.

Bitka kod Jajca.

Od dogagaji scto u Livnu Bosni

U Livnu Na 23. Marz 1851.

Buduchi daje otisho omer Pasha Serajsker Kjajczu onda posla pridsobom naode na vide buduchi Vidili akeajisniczi oborili Çupriu pod jajczem sctoje bila Navarbasu on scto ochini Omer pasha Sarajsker poche amrok graditi Çupriu svojom Vojskom oborio 3. Kuche sctosu bile blizu od ove japie za No 10 uri Namisti Çupriu privede Vojsku ali do kadase svanu ondamu Bog Dade Maglu pod jajczem uchini daka Magla biasta dobar Mereriz ukopa pod jajczem akraishniczi dobro spravni Nista Nechujuchi Kada bog Dade dase Magla dixe onda udari iz top ovo scto Moxe gore oni Kraishniczi Veomase zachudishe sctojimse dogodi Onda Malo ioni pocheli puczati izgrada ali umalo Vrimena dobio Omer pasha tere popalio govore grad iufatio 400 Svezoji poslo utravnik odma poslo ulivno barzoga postu tere dase imade Çiniti shenlek i tako na 22. ovoga uchinise Vesele ulivnu od Skenderbega sctoje Ovdi Kodnaska pocheshe puczati topovi pukloji 21. ovaj Skenderbegh buduchi pravi Magaracz snime imade sestrich kogasam svojim ochima Vidio kadmise di slusha anadvoru dasu pravi turczi josh ulivnu imade Vojske N 3000 sa

Skenderbegom ali govore dabi isho ali daga Malo boli pusto piavicze kako sada nemore sada odrugi stvari.¹⁰¹

8.

Livno, 28. mart 1851.

Skender-beg se nalazi u Livnu.

Dogagaji od Bosne

u Livnu 28. Marc 1851.

Buduchi usho Omer pasha ujajze posve zla pochinio Svojim Dušmanima ali bio je Malo dana odmase digo iotisho put doli u Krainu Činechi zla dosta poslim toga nejmano glasa amo Skender Begh Sve opochive ulivnu Nejma glasa Kadache pochi digoje 800 uglamach gludi dase rane ali Sto pano Ovaj Skender Begh Sturczima Nejma posla doka Kojimu doge odmaga goni Nadvor a Kurstani Slobodno usvako doba dochekani Na 24. ovoga ufatigli ajduka zlochestoga Ibraima ponavicha odmaga Skender Begh postavio u xestoki Apst adrugo sada Nejmano.¹⁰²

¹⁰¹ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 23. mart 1851.

¹⁰² HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 28. mart 1851.

9.

Livno, 30. mart 1851.

Kažnjavanje kadije.

Dogagaji od Stvari

u Livno Na 30. marc 1851.

Buduchi dasu ufatigli parvincza Kadiu osiklimu glavu daoje Omer Pasha fior 400 pekshesha paka Omer Pasha na tri Strane obredio Vojsku Niz Krainu robechi palechi Svako zlo Çinechi otishlaje iubajnu Luku jedna Vojska govore dacheje Svü porobiti ali amo Skender beg Sve opochiva u Livnu ali Sve oche propasti u Livnu sve izgorilo brez plamena ova muka kojanam doshla ovako Nikada ishu odnaska ko sto nikada inejma opet oche Xito Meso odnaska Sve stoje od potribe aneplachaju Nista adrugo ako Bogda biche.¹⁰³

¹⁰³ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 30. mart 1851.

10.

Livno, 2. april 1851.

Skender-beg u Livnu prikuplja hranu za carsku vojsku.

Dogagaji Sto imade

u Livnu 2. Aprila 1851.

Buduchi da nejmano od Omer Pashe glasa od 28 Marza ali buduchi dajim je opeta prispilo Vojske od Arnauske Arnauta oko 1200. ali odmaje otišlo ukrainu za Omer Pashom. Ovaj Skender Pasha buduchi od glamocha opremio uprangu uapst Ludi N° 14 od Livna Ludi N° 6 Štosu od glamocha ovisu bili prie Skrainom josh za Tair Pashom Vezinom od 849 od Livna Ovisu za stosu bili ajduczi pravi Niki 2 ponavicha 1 Vilagich 2 Shuruta ali Sto opeta Na 1. ovoga Skender beg Oche 1000 Ovnova od Svita Sasela imlogo Sina darva Stomue od potrebe zaniko Vrine ali progovaraju turczi dache kada bosna umirise dache odma Omer Pasha uzimati Czurnu goru ali koznade agovore dasu Czurnogorczi pocheli Činiti zno po ercegovini daje robe iotimoju ali Koche znati od Staje otisho Agi Asan umostar odnega josh Nejma glasa od Ostali Livanskr gospod Nejma glasa ocheli Sto odnizi biti alijim Neche prochi badjavadi

Odruga sada nejmano.¹⁰⁴

¹⁰⁴ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 2. april 1851.

11.

Livno, 6. april 1851.

Omer-paša je umirio Bosansku krajinu.

Dogagaji od Stvari

u Livnu Na 6. Aprila 1851.

Buduchi dase omer Pasha ubajnoj Luczi ali od Kraine Sveja pridato uruke daga Nigdi dochekati Nesmidu ali Omer Pasha Naprasta Nikome sve facka i Shale uapst dokaje dosho ukrainu posloje zapovid utravnik dase pafachaju gospoda parva itakoje pofachano oko 17 Ludi Sve parvi od Livna Sve Svaki Dan Činise zlo od Svita ali nisto neplachaju dosada ali koche znati kakoche biti ali Davam reknem isada turczi Livanski zopovedaju alijimje pustato davide Kushajuji damogujim nachi Kriviczu ali odrugoga Sada Nejmamo.¹⁰⁵

¹⁰⁵ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 6. april 1851.

12.

Livno, 9. april 1851.

Dolazak novih vojnika u Livno.

Dogagaji Sto imade

u Livnu 9. Aprila 851.

Buduchi daje dosta Vojske Nanoviu Amo u Livno 320 Adnauta poka doge od Omer Pashe glas Skenderbegiu dase imade odma dignuti svojskom Na 11. Aprila itakose Spravla Vojska iz Livna oche obajnu Luku dase anamo prirane ida čine Stojimje drago ali Doslaje od Vezira poradi giumruka Namuselima da prima Ko idosado Stoje bilo ali takoje ipocheto uzimati od Kraine Sve čini Omer Pasha Sto oche od doka budne.¹⁰⁶

13.

Livno, 13. april 1851.

Pokušaj ponovne bune u Bosanskoj krajini.

Dogagaji Sto imade

U Livno Na 13. Aprila 1851.

¹⁰⁶ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 9. april 1851.

Buduchi daseje Kraina bila pod Obligala dase neche biti Višhe ali opeta digla glavu prema Stariemu ipisala Knigu dsse oche pobiti itako Omer Pasha piso povojsku ulivno iodmaje Sve otishlo Kbanoj Luzi tako vishe odgovora Nejmano ali Stigo nam Aber Agi Asan buduchi Ovaj parvi Čovik otisho u Mostar imetnoga Vezir uapst odma itako isada Side ali adrugo Sada Sto dok budne.¹⁰⁷

14.

Livno, 27. januar 1853.

U Livnu na 24. Genara 1853.

Daemvam na znagne, da ovi Muselim ollivam Mudir Rashid Beg, da kokoje dosho odmaje poslo jednoga svoga čovika u Graovu, na misto svoje i sgnime ovdalen za Bugluibashu Agana Anzaghichia su petnajest gliudi sve Turra za Pandure da čuvaju i gonaju Ajduke, a josc petnajest posloje iz Graova Karstjana, i daojim Arushie i slobod. A opet posli negosuse utrefili u Testikoveczu kod megie sama četteri Pandura Turchi su sest olli ossam Ajduka udrulisu u Kuchiu i ottij pofatij xive, alli ajduczi iz kuche udrilisu na gni i nisujim Pushke upaliti vech jedna i udrila jednoga Turchina Pandura u Ruku koije posli nekoliko dana ovde Licechise umro, Ajduczi uttekli, nittise koj Ajduka ubili ni uffatili.

¹⁰⁷ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 371, kat. X/2, 1, Livno, 13. april 1851.

Ondaje opet kadajese ovo zgodilo poslo i drugo Bugliubascu Zajma Sultanovichia su deset gliudi Turraka, i dopustio da negledaju ako nemogu fattati xive vech da mogu slobodno pobiti buduchi da prie nie bilo dato da ubio vech xiva uffatiti, alli zaludu, etto vech paslise nisu utrefili nigdi sajduczima, a onni sve zlo i zla činne i kaxu dahie naivishe u Tiskovczu naode, i onde obranu imadu, i dassu svi Tiskovaca gorri lupexi nego onni, i nepopalivshijim kuchie da ajduczim nemogu učinit niseta, nittisu ikokva do danas Ajduka uffatili, ni ubili, vech onda dasu Ajduczi uttekli priko megie. A štoje rečeno dahsu jednoga Ajduka uffatili, nie istina, vech nikoga Dak Raduglka iz Tiskovcza, kogasu bili uffatili bili na Pazaru od Grabbu snjegovim sinom kadasu učin smutnju na Grabbu, i billij otirali u Knin, i opetij povratili i pridali na Grabbu, i sinmu uttekli u Graovu, a njega ovdi doveli, kogaje Muselim odma poslo u Travnik koji kaxu daje xehchi Ajduk od Ajduka i Lanie ovdalen iz Absta utteko. Vech neznase da Ajduczi po Graovu smidu dochi ni odatti buduchi tolloko zlo Graovljanim učinili i tolloko ljudi iz Graova pobili i tolliku većinu uzeli, i Robili kuche, i Muselim nastoj svelikom pomgnom i pulitikom, za pobitij olli pofatati kadbise moghlo, a Ajduczi nejmadu nikakva utočista i obrane u Grao, vech u Tishkovczu, i na Unishtiu.

Muselim bioseje u proshasti ponediliak spremio u Graovo za sobom svaku izvidit, alli bi po argievo vrime, i tako neoda. Vech evo jutros bash po argievo dosta vrime odde snikoliko kojnika za izvidit svaku lipo salaziche, i na Grab, i na Unište za viditse sonom Gospodom i razgevorit. Čovikje varlo razuman Pulitikom posve naučan u Tursko pismu, paznajese sctogod i u nashemu, alli boglie u Rishčanskomu i padpisujese s' Rishčanskim pismo u kniigam, i svaku čini svelikom

pulitikom, allimu nie nishta na sarcu kako na jeziku van pravi Muamedovac.

Poradi bolesti megiu xivotinom fala Bogu nigdi nečujemo dassé čuj kakva bolest megiu xivinom igdi u Basni, i na kakvu mistu, Lanske godine svega Prolitia i svega Litta jestse megiu govedim, da nie ostalo nikakvo govechie da nie болоvalo, alli nie punno krepavalo, a sada falla Bogu nečujemo dahse čuje igdi, a da ima gdi kakva bolest xivinska ovdebi bila buduchi da putu gdisse sastaju sva goveda od sve Bosne prolazechi. Megiu čegliadma ima dosta bolesti zimni, i niki napitako, i okolo garla, alli nittisu otrovne ni poghiblive.

Za Vezira nittimuse čuje za kakvo zlo ni Dobro, vech kako da nie ni xiv, što činne zlo činne gnegovi Zakupniczi, Muselimi, i za najvishe Aggi Alli Pasha is Travnika onje Vezir, i kroz gnegove ruke sve prolazi. Alli ako Bogda progovaraju daje Mazul i on i Vezir zascto svelikom prishom i sillom kupe sve ostanke od kuhsase sviu dagnaka i dassé svelikom prishom kupe novi arachi, i Porize, i drughi danzi.

Samo rečuvam ovo daje unas veći sada Zulum od Giumruklie Jagnachia, negoli od Muselima, da toliko svit smučuje absti, i na niki način ghlobi, absti, i bije, nittise imalo poznaje Turraka, od gnegaje sada Zulum.

Aggi Čamil Pasha doshoje u Saraevo, Alli josh niscta nečujemo daje nadvor izdo. U Erzegovini svese sprava gonni, i svit veliku muku podnosi i malose kogna vrachia natragh, koji gonne xitto Biscot i drughe stvari, za uzrok, buduchi da sve štoje gorri kogna onno vodde, i buduchi da nejma onnamo siena tako od ghladi pane i onda ostavi, a onni gospodar od kogna bixi Ovdaje doshlo najprio do 180 tovara Biscota iz Krajne iz Kulenova Vakupa, sctoje ostavio Skenderbeg, i ovda protiro, i odma nashe Kirigie dighle, pakaje opet doshlo iz

Krupe do četteri pet stotina tovara, paka ittосу nashe Kirigie otiralo i posvejse malo vratilo, a ostale sctосу ostali, niscta neznaju kazati stoje bilo, a tako ni od Czarne gorre. Vech evose gavori dahsu Turczi osvojili Morrachiu od Czarne gorre sctoje bila podloxna Turczima, i arach davala, alli da ima od punno godina da nissu dali, i daje doshlo u Mostar 100 do 150 glava takose govori.

Suvishe kaxu, dahsu Turczi u Mostaru krivo opankali nikoliko paglavitii Targovacza dahsu prilagali sczarnom gorrom, alli dahsu imali srichiu utechi a sve dobro dasujim metnuli u Beghluk.

Zadrugo niscta ostajem pozdravljajuchi.¹⁰⁸

¹⁰⁸ HA Z, Prezidijalni spisi, busta 390, kat. X/2, Livno, 27. januar 1853.

**BERICHTE
EINES ANONYMEN KORRESPONDENTEN AUS
LIVNE
MITTE DES XIX. JAHRHUNDERTS (1845-1852)**

R e s ü m e e

Die vierziger Jahre des XIX. Jahrhunderts waren sehr stürmisch in der Geschichte Bosnien/ Herzegowinas. Die inneren Konflikte, die erhöhten Steuerlasten und der Widerstand gegen die Reformen des Sultans wurden durch ständige Raubzüge an der Grenze zu Österreich begleitet. In diesen Jahren erhöhte sich das Interesse der Großmächte für dieses Land, und der Wiener Hof begann sich über seine Agenten immer direkter in die inneren Angelegenheiten von Bosnien/Herzegowina einzumischen. Diese Agenten interessierten das Land, seine Bevölkerung, die Glaubensbeziehungen, das Verwaltungs - und Militärsystem, besonders aber die Möglichkeiten einer wirtschaftlichen Exploitation. Einer dieser Agenten, dessen Namen nicht mit Sicherheit zu identifizieren ist, hatte seinen Sitz in Livne. Er unterrichtete die Provinzbehörden in Zadar sehr häufig über die Situation in Bosnien, und zwar nicht nur über das politischen Ereignisse, sondern auch über das alltägliche Leben, über Epidemien, Preise, die Lage auf dem Markt im allgemeinen,

über Konflikte zwischen den Bürgern, die öffentliche Meinung usw. Diese Berichte sind in der Volkssprache abgefaßt, aber mit ziemlich veralteten dialektischen Merkmalen.

GAVA V

LAJNINGENOVA MISIJA U ISTANBULU 1853. GODINE¹

Povremene čarke na austro-osmanskoj granici u prvoj polovini XIX stoljeća nisu suštinski remetile prijateljske odnose dvije Carevine. Oni su ozbiljnije narušeni tek 1849. godine, zbog toga što je Uzvišena Porta primila na svoj teritorij poljske i mađarske bjegunce, učesnike u revolucionarnim događajima 1848. godine. Iako je Austrija, u dogovoru sa Rusijom, energično zahtijevala izručenje bjegunaca, osmanska vlada nije udovoljila pritisku, nego je spor riješen tako što je Uzvišena Porta tražene bjegunce udaljila iz provincija koje graniče sa susjednim carstvima. Austrija, pa i Rusija, prihvatile su takvo rješenje, pa se činilo da je normaliziranje diplomatskih odnosa, posebno s Austrijom, samo pitanje vremena.

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Lajningenova misija u Carigradu 1853. godine”. *Istorijski zapisi*. Godina XXIX (XLIX), Knjiga XXXIII, Titograd, 1976., 187-226.

Međutim, do ponovne uspostave prijateljskih odnosa između Austrije i Osmanskog carstva ne samo što nije došlo, nego su se odnosi još više zaoštrili, tako da je Austrija, početkom februara 1853. godine, energičnim nastupom grofa Lajningena zaprijetila Osmanskom carstvu potpunim prekidom diplomatskih odnosa.

Sporna pitanja dvaju susjednih dvorova izbila su na površinu početkom druge polovine XIX stoljeća. U prvom redu, odnosi su poremećeni zbog bosanskohercegovačkih pitanja. To je bilo vrijeme kada je Turska poduzela odlučne mjere da se u Bosni provedu odluke Tanzimata. Zato je sultan Abdul Medžid poslao u Bosnu seraskera Omer-pašu, s posebnim ovlastima da suzbije otpor bosanskog i hercegovačkog plemstva prema reformama.² U pacifikaciji Bosne i Hercegovine Austrija je također našla svoje interese. Ona je očekivala da će, u slučaju Omer Lutfi-pašinog uspjeha u Bosni, ova osmanska provincija biti dovedena u takvo stanje koje će omogućiti nesmetanu trgovinu. Pored toga, ako se uspostavi ravnopravnost hrišćana s muslimanskim stanovništvom, njen utjecaj na bosanske i hercegovačke prilike bio bi time umnogome povećan: Austrija je još od ranije činila sve da za sebe pridobije hrišćane u Osmanskom carstvu, posebno katolike.

Omer Lutfi-paša je u toku svog skoro dvogodišnjeg boravka u Bosni i Hercegovini dobio bitku s bosanskim i

² Haus, Hof und Staatsarchiv Wien (dalje: HHStA W), St. K. Türkei/VIII, K-29, Internuncij Štirmer knezu Švarcenbergu, Carigrad, 27. juni 1849. godine. Štirmer je izvijestio kneza Švarcenberga da je vrhovni komandant osmanskih okupacijskih snaga u Vlaškoj Omer-paša (Latas) unaprijeđen u čin mušira (maršala).

hercegovačkim begovima. Ali, tom prilikom su na bosanskom tlu otkriveni podaci, iz kojih se vidjelo kako je Austrija u Bosni živo radila na širenju svog utjecaja.³ Zato je Omer Lutfi-paša poduzimao mjere kojima bi onemogućio austrijski utjecaj na ekonomski, politički i kulturni život Bosne i Hercegovine.

Suočena sa mjerama Omer-paše u Bosni, kojima je on sprečavao širenje njenoga utjecaja u tom području, Austrija se našla pogođenom. Zbog toga je zahtijevala na Uzvišenoj Porti da mušir Omer Lutfi-paša bude opozvan, optužujući ga da nije u Bosni radio na oživotvorenju ravnopravnosti hrišćanskog i muslimanskog stanovništva, već da je pod njegovom upravom položaj hrišćanskog stanovništva postao samo teži. U svojim optužbama na Uzvišenoj Porti, Austrija nije propustila da ukaže kako je Omer Lutfi-paša nastojao da prema njoj raspiri mržnju i onemogućí poslove njenih podanika u Bosni i Hercegovini.⁴

Česte pritužbe austrijskog diplomatskog predstavnika na Uzvišenoj Porti u toku prve polovine 1852. godine djelimično su utjecale da se ova, krajem aprila iste godine, odlučila na povlačenje svog maršala, iako je bilo očigledno da je Omer-paša nastojao produžiti svoj boravak u Bosni. Uzvišena Porta je opozvala Omer Lutfi-pašu iz Bosne i zbog toga što su međunarodni odnosi uoči Krimskog rata ukazivali

³ Ferdo Šišić, *Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa (1850.-1852.)*, (dalje: F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*). Subotica, 1938., 384; Državni arhiv u Carigradu, (dalje DA I), Bašbakanlik aršivi. Irade haridžije, Ilam sarajevskog kadije o isljeđivanju Jukića, Ispisi Ahmeda Aličića; Vojislav Bogićević, „Početak ustanka Luke Vukalovića”. *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, (dalje: V. Bogićević, *Početak ustanka Luke Vukalovića*). Sarajevo. 1952., 207.

⁴ F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*, 331-333.

na zaoštavanje odnosa Osmanskog carstva i Rusije, pa je bilo mudro da se na vrijeme otklone nepotrebne nesuglasice. Istovremeno s opozivom mušira Omer Lutfi-paše iz Bosne, uslijedio je, preko Arif-efendije, osmanskog ambasadora u Beču, prijedlog Uzvišene Porte austrijskoj vladi da se izglade sporna pitanja i da se uspostave raniji prijateljski odnosi. Austrijska vlada odmah je ovo prihvatila i formulirala svoje prijedloge:

„1. Porta bi trebala izraziti Austriji žaljenje zbog puštanja na slobodu Košuta.

2. Austrija od Osmanskog carstva traži izjavu koja bi je mogla umiriti uvjerenjem da se ubuduće neće dogoditi ono što se dogodilo prema podanicima Austrijskog carstva i sultanovim hrišćanskim podanicima u Bosni, i

3. Austrija je zahtijevala od Osmanskog carstva poštovanje *statusa quo* enklava Klek i Sutorina.”⁵

U toku druge polovine 1852. godine, vođen je dijalog dviju strana upravo na osnovu navedenih austrijskih uvjeta za izmirenje. Uzvišena Porta je željela izmirenje s Austrijom, ali je nerado pristala da udovolji njenim zahtjevima, jer su ovi zadirali u ona pitanja kojima je Uzvišena Porta upravo u ovo vrijeme posvećivala posebnu pažnju. Uzvišena Porta se posebno odupirala prijedlogu austrijske vlade da se enklave Klek i Sutorina održe u *status quo* stanju. To bi, ustvari, značilo da se one i dalje drže umrtnjene za saobraćaj, a to je osmanska vlada nastojala izmijeniti.⁶ Iako je u toku pregovora

⁵ F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*, 498-507.

⁶ Galib Šljivo, Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1814.-1878. Beograd, 1977., 73-150; Н. И. Хитрова, „Россия и провозглашение Черногории княжеством (1852)”. *Славяно-балканские исследования*.

o izmirenju bilo trenutaka kad se smatralo, bar s austrijske strane, da će se teškoće brzo prevazići, i da će do izmirenja brzo doći, početkom 1853. godine ne samo što nije došlo do popuštanja zategnutosti u odnosima dvaju dvorova, nego su se odnosi još više zaoštrili. Susjedne sile počele su zveckati oružjem na granici.⁷

U zaoštrenim austro-osmanskim odnosima krajem 1852. godine, izbilo je u prvi plan crnogorsko pitanje. Knjaz Danilo kao da je samo čekao povoljan trenutak da otpočne neprijateljstvo s Osmanskim carstvom, pa je poticao granične čarke sa skadarskim pašom i Hercegovinom. S druge strane, kada je Danilo priznat za knjaza crnogorskog, u Istanbulu su bili nezadovoljni promjenom titule crnogorskog vladara. Očigledno je bilo da se Uzvišena Porta nije mirila s ovom promjenom u Crnoj Gori. Ali, ona nije mogla poduzeti bilo kakve mjere kojima bi spriječila ovu promjenu, upravo zbog toga što su Rusija i Austrija podržavale i Danila i njegovu titulu. Do otvorenog neprijateljstva došlo je krajem 1852. godine.

Crna Gora pretendirala je na granične predjele Hercegovine, u kojima je knjaz Danilo uspostavio stanje kao u Crnoj Gori. Upravo ova područja, Zubci, Dračevica, Šuma, Popovo Polje, Ljubomir, Zagora i Grahovo, podbunjivana iz Crne Gore, postala su žarišta ustanka u Hercegovini, gdje je glavnu riječ vodio Luka Vukalović. Stanovnici ovih područja

Москва, 1972., 342-343; Н. И. Хитрова, *Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и Русско-Черногорские отношения в 50–70-х годах XIX века*. Москва, 1979., 82-90.

⁷ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-45, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu. Bujukdere, 30. oktobar 1852.

bili su zbog toga dvojako opterećeni. S jedne strane su plaćali porez osmanskim vlastima, a sa druge strane crnogorski knjaz je postavljao serdare i kapetane, tako da su „stanovnici tih područja, koji su težili prisajedinjenju Crnoj Gori, slušali njegova naređenja, kao pravi crnogorski podanici.” Upadi Crnogoraca na hercegovački teritorij bili su učestali tamo gdje je stanovnicima oduzeto oružje. Na granici prema Dubrovniku, u Kleku i Sutorini, gdje razoružanje nije provedeno, nije bilo sličnih upada. Nemirno stanje na ovom području još više se pojačalo prikupljanjem oružja u pograničnim oblastima. Tada je došlo do otvorenog ustanka.⁸

Omer Lutfi-paša je naredio oduzimanje oružja u ovim oblastima, kad je utvrdio da crnogorski knjaz pomaže i podbunjuje njihovo stanovništvo. Već tada je Omer Lutfi-paša optužio Danila kod sultana kao „opasnog buntovnika, kome ne pomaže lijepa riječ ni obećanje, no je zadojen paklenom mržnjom protiv našeg svetog dina, i zbog toga ni noć ni dan ne miruje, no buni raj u ustaje protiv naše vlasti.”⁹

Na ovakvo ponašanje crnogorskog knjaza prema njegovim podanicima, uslijedila je sultanova odmazda. Sultan je povjerio Omer Lutfi-paši zadatak da sakupi vojsku i kazni crnogorskog knjaza za neprijateljsko ponašanje prema susjednim podanicima Osmanskog carstva. Tako se obistinila seraskerova pretpostavka, koju je on saopćio generalnom konzulu Atanaskoviću još 1850. godine, da će, po umirenju

⁸ V. Bogićević, *Početak ustanka Luke Vukalovića*, 206; Vladimir Ćorović, *Luka Vukalović i hercegovački ustanci od 1852. do 1862. godine*. (dalje: V. Ćorović, *Luka Vukalović*), Beograd, 1923., 13.

⁹ Jagoš Jovanović, *Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti, Istorija Crne Gore od početka VIII vijeka do 1918*. Cetinje, 1948., 245.

Bosne, krenuti na Crnu Goru, kako bi pokorio i ovu pokrajinu Osmanskog carstva.

Uzvišena Porta je bila na vrijeme upoznata sa promjenom u Crnoj Gori, i nije odobrila novu vladarsku titulu. Međutim, suprotno tadašnjim diplomatskim običajima, promjenu su priznale i Austrija i Rusija. U takvom ponašanju ovih sila, Uzvišena Porta je morala zapaziti njihovu borbu za utjecaj u ovoj brdovitoj zemlji. Pogotovo je držanje crnogorskog knjaza ukazivalo Uzvišenoj Porti da je on snabdjeven, pored priznanja knjaževske časti, vjerovatno i velikim obećanjima petrogradskog dvora, jer se ponašao izazovno prema osmanskim vlastima. „Osokoljen ruskim priznanjem, a željan uspeha na početku vladavine, Danilo je, u mladićkoj plahovitosti, precenjivao svoju snagu i odlučio da se prema Turcima utvrdi svojom snagom i da priznanje iznudi na maču.”¹⁰

Austrija nije htjela dozvoliti širenje ruskog utjecaja na Balkanu. Da bi ostvarila osnove svom utjecaju, ona je, kao i petrogradski dvor, garantirala knjazu Danilu i njegovu titulu i integritet crnogorskog teritorija. Tako su ove sile, boreći se za utjecaj, obećale Crnoj Gori podršku, i to je navelo Danila da svojim akcijama izazove odlučnu intervenciju osmanske vojske.

U vrijeme otpočinjanja crnogorsko-osmanskog neprijateljstva, Danilo se obratio evropskim vladama za pomoć, „žaleći se svim dvorovima na tursko nasilje, izazvano bez ikakvih krivica Crne Gore.”¹¹

¹⁰ V. Ćorović, *Luka Vukalović*, 12.

¹¹ P. S. Taletov, *Franc Jozef. Prvi deo. Vladavina ličnog apsolutizma*. Beograd, 1927., 166; V. Ćorović, *Luka Vukalović*, 20.

Austrijski dvor je ovaj sukob jedva dočekaao, pošto su mnogi njegovi koraci na Uzvišenoj Porti, učinjeni ranije, ostali bez zadovoljavajućeg rješenja. Franc Jozef je smatrao da je crnogorsko-osmanski sukob dobro došao austrijskoj diplomatiji da razriješi svoje odnose s Osmanskim carstvom, jer:

1. Osmansko carstvo je bilo nelojalno prema Austriji, naročito prema Habsburškoj dinastiji, prijemom mađarskih prebjeglica;

2. Crna Gora je smatrana teritorijem u sferi ruskih političkih interesa, pa bi intervencija Austrije u njenu korist morala uroditi plodom da ova uđe u sferu austrijskih političkih utjecaja;

3. Austrija se bojala nemira na njenoj granici, i zato je smatrala da se mora umiješati u događaje oko Crne Gore.¹²

¹² Kriegs Archiv Wien (dalje: KA W), Truppenaufstellung gegen Bosnien und Berichte über die angrenzenden türkischen Provinzen und Montenegro, K.33, Memoar, Operationsplan gegen Bosnien im Hinblick auf die jüngst bestandenen Verhältnisse, mit angemessenen Modifikationen aber auch auf künftig noch mögliche Ewentualitäten anwendbar. U uvodu se ističe: „Die orientalische Frage drängt ihrer Lösung mehr und mehr entgegen, sie spricht daher auch gleichmässig eine immer gespantern Aufmerksamkeit an. Diese Frage verdient in der That aus mehr als einem Gesichtspunkte ins Auge gefasst zu werden, um sowohl für den Kriegsfall gründlich durchdachte Entwürfe vorzubereiten, als auch, wenn die Macht des Halbmonds in Europa einmal wirklich erloschen, und dessen Länder förmlich getheilt werden sollten, in einer solchen Krise unser eigenes Staatsinteresse gegen die Hast anderer Mitbewerber vor Beeinträchtigung zu wahren. Es handelt sich also, im Vorhinein klare und richtige Ansichten über dasjenige zu gewinnen; was uns ewentuell frommen mag. Warnend hächt uns die Geschichte der Friedensschlüsse und Grenzbestimmungen aller Zeitepochen gar arge Versehen und Verstösse gegen Politik und Strategie vor. Gefährlich war es zu allen Zeiten, sich von den überstürzenden Ereignissen unvorbereitet überraschen zu lassen,

Opravnik poslova ruske ambasade u Istanbulu Ozerof (Ozeroff), obavijestio je svog austrijskog kolegu da je njegov dvor nezadovoljan razvojem događaja u Crnoj Gori. Zbog toga je ruska vlada, preko konzula u Dubrovniku, uručila prigovor i opomenu knjazu Danilu. Ona je tako isto reagirala i prema Turskoj, i naložila Ozerofu da saopći Uzvišenoj Porti njeno negodovanje zbog napada Crnogoraca na Žabljak, ali je i Uzvišenu Portu pozvala da u provedbi represivnih mjera pokuša izbjeći sve što bi dovelo do nepotrebnog prolijevanja krvi, ustvari, da primijeni sva sredstva da se postigne mirno i trajno rješenje sukoba.¹³

U međuvremenu, Uzvišena Porta je obaviještena o ponovnim vojnim napadima Crnogoraca. Oni su zauzeli Žabljak, i tom prilikom je izgubljeno oko 3000 mrtvih i ranjenih podanika Osmanskog carstva.¹⁴ Veliki vezir Mehmed

In den vorliegenden Blättern wird sich indessen nur darauf beschränkt, vorerst die militärische Seite unserer Beziehungen zur Pforte im Allgemeinen anzudeuten, um sodann Angesichts der heutigen Lage der Dinge in Bosnien und Montenegro in einige operative Erörterungen des Näheren einzugehen". Onda je detaljno razrađen plan.

¹³ HHStA W, P.A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu, Carigrad, 6. januar 1853.; Rade Gerba (Grba), „Zur Geschichte der Ereignisse in Bosnien und Montenegro 1853". *Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs. Neue Folge.* (dalje: R. Gerba, *Zur Geschichte der Ereignisse in Bosnien und Montenegro 1853.*), Wien, 1887., 83-159; V. Čorović, *Luka Vukalović*, 14.

¹⁴ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu, Carigrad, 6. januar 1853. Klecl je smatrao da je ova cifra pretjerana; R. Gerba, *Zur Geschichte der Ereignisse in Bosnien und Montenegro 1853.*, 92. Put Crnogorcima na tvrđavu pokazao je Tefto Panarlia koji je dobro poznao samu tvrđavu, jer je u njoj četiri godine tamnovao. O tvrđavi Gerba piše: „In der Befestigung selbst befanden sich drei Häuser, eine Moschee und ein Pulver-Magazin. 5 Nizam, reguläre

Ali-paša je stoga izjavio austrijskom internunciju da Uzvišena Porta ne može dozvoliti da se ovakvi događaji i dalje dešavaju. On je još dodao da je u izvještajima, koji su mu pristizali s ovog područja, nalazio dosta podataka o učešću Austrije i Rusije u podstrekavanju ustanka, jer su se „rusko-austrijski emisari razmilili zemljom i nastoje da pokrenu narod na ustanak.” Uzvišena Porta je stoga spremna, izjavio je Ali-paša, da ostvari svoje pravo u Crnoj Gori, a ako bi je susjedni dvorovi u tome ometali, uznemiravali i prijetili, ona će se, iako slabija, braniti. Sve ovo Ali-paša je saopćio i logotetu Austarhiju, povjerljivom čovjeku ruske ambasade u Istanbulu. Klecl je ocjenjivao da ovako odlučan stav velikog vezira nije u saglasnosti sa mišljenjem Rešid-paše i Fuad-efendije. On je to ocjenjivao na osnovu razgovora između pukovnika Rozaua, otpravnika poslova engleske ambasade u Istanbulu, i Mehmed Rešid-paše. Tom prilikom Mehmed Rešid-paša je rekao pukovniku da je on, u sultanovo ime, poslao Omer Lutfi-paši izričitu zapovijed da ne napada Crnu Goru i da „ni u kom slučaju ne prelazi granice Crne Gore. Štaviše, on je, kao neprijatelj Omer Lutfi-pašin, „želio da Omer Lutfi-paši ne stigne pravovremeno ova zapovijed, te da Omer Lutfi-pašu snađe zlo u gudurama crnogorskim.”¹⁵

Klecl (E. Klezl), otpravnik poslova austrijske Internuncijature u Istanbulu, i pored toga je smatrao da je

türkische Soldaten, und 7 andere mit dem Commandanten Selim Aga waren innerhalb der kleinen Festung; 15 Soldaten endlich lagen in einer Kula ausserhalb der Mauer, so dass die gesamte Garnison von Žabljak aus 27 Mann und dem Commandanten mit drei fast unbrauchbaren Kanonen bestand.” V. Čorović, *Luka Vukalović*, 14.

¹⁵ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 6. januar 1853. godine.

osmanskoj vojsci stalo da prodre u Crnu Goru, ali da Portini ministri daju različite izjave u vezi sa tom akcijom, kako bi zavarali velike sile. U sklopu ove Portine akcije bilo je i štampanje opširnog podsjetnika o pravu Osmanskog carstva na Crnu Goru, u kome su izneseni svi argumenti, koji su se mogli sakupiti.¹⁶ Uzvišena Porta htjela je da ovakvim podsjetnikom upozori velike evropske sile na svoja historijska prava na Crnu Goru, kao i na to da je ova provincija Osmanskog carstva i da se u njoj ponaša kao u svakoj drugoj svojoj provinciji. Pored namjere da u ovoj brošuri dokaže kako Crna Gora pripada Osmanskom carstvu, Uzvišena Porta je uplitanje drugih država u njen ratni pohod u Crnoj Gori predstavljala kao uplitanje u njeno unutrašnje pitanje.

Osim crnogorskog pitanja, smutnju u austrijsko-osmanskim odnosima izazivali su i drugi neriješeni sukobi, stvoreni interesima Austrije u Bosni. Već ranije, austrijska vlada je tražila od Uzvišene Porte da riješi sporni predmet eklava Kleka i Sutorine, kao i potvrđivanje svojih privilegija u trgovinskim odnosima sa Bosnom i Hercegovinom. U tom pravcu austrijska diplomatija učinila je oštar demarš kod Uzvišene Porte predajom note.

Otvoreni sukob na crnogorsko-osmanskoj granici imao je veliki odjek kod stanovništva Bosne i Hercegovine. Pripremajući se za napad na Crnu Goru, Omer Lutfi-paša je uputio poziv: „Crna Gora je Uzvišenoj Porti ranije pripadala,

¹⁶ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu, Carigrad, 13. januar 1853.; Klecl je izvijestio Buola Šauenštajna da je iz razgovora sa Portinim ministrima saznao kako je Uzvišenoj Porti nezgodno prihvatiti stavove koji se traže u noti od 7. januara, a još joj je teže da pređe ćutke preko njih, pošto bi Austrija mogla taj Portin potez shvatiti kao prihvatanje note.

ona se sada bori za samostalnost i nezavisnost. Stoga sultan traži od svih svojih podanika, koji mogu oružje nositi, da budu spremni da se jave na prvi poziv glavnog komandanta vojnih snaga u Crnoj Gori radi pokoravanja ove pobunjene provincije.“¹⁷

Na ovaj poziv zavihorile su se zastave po mnogim mjestima u Bosni i Hercegovini. To je bio znak da se sakuplja vojska i da se stavlja pod komandu Omer Lutfi-paše, koji je predvodio sultanovu vojsku u Crnoj Gori. U januaru 1853. godine ostvarena je opća mobilizacija u Bosni, i to na taj način što su od četverice sposobnih za vojsku, odmah mobilizirana trojica. Iako je ova mobilizacija pravdana napadom „nevjernih Crnogoraca na Osmansko carstvo“, ipak je odziv bio slab. Bosanci su sve češće tražili način kako da se oslobode vojne službe, zato što im je Uzvišena Porta nametnula porez.¹⁸ Ali, odziv je bio slab i zato što se osjetilo da i Austrija dovlači pojačanja na granicu, pa se po Bosni govorilo da se ban Jelačić priprema da napadne sa sjevera Osmansko carstvo, dakle Bosnu i Hercegovinu. Zbog toga su mnogi radije ostali kod kuće, da brane svoj dom. Najzad, bilo je i onih koji se nisu htjeli staviti pod komandu u Bosni omrznutog Omer-paše.¹⁹

¹⁷ *Narodne novine*, 8. januar 1853.

¹⁸ Kriegs Archiv Wien, (dalje: KA W), Otočanska kordonska komanda. Zavalja, 31. decembar 1853.; KA W, Ogulinska kordonska komanda. Keršlja, 10. januar 1853.

¹⁹ KA W, Otočanska kordonska komanda. Zavalja, 31. decembar 1852.; *Narodne novine*, 8. januar 1853. Proglas Porte za napad na Crnu goru: „Pri svoj milosti visoke porte prema Cernogorcima, koji se nalaze u otomanskom carstvu, isti ti zloupotrebljavajući tu milost, nikad nisu prestali sva moguća zla susjedima svojim činiti. Sad posljednji put digli su na bunu žitelje po Hercegovini i ušli su u nekoliko selah, i opljačkali su ih. Šta više,

Rat Osmanskog carstva protiv Crne Gore nisu odobravale ni Austrija ni Rusija. Zato su osmanske vlasti strahovale od pokreta ćesarovih trupa na bosanskohercegovačkoj granici. Bosanski valija je izdao nalog vlastima u pograničnim mudirlucima da budno prate pokrete austrijskih vojnih snaga i da ga, u slučaju pojačanja vojnih efekтива, odmah obavijeste.

Austrija je učinila diplomatski pritisak na Portu u vezi sa crnogorskim ratom. Specijalne ovlasti koje su date grofu Lajningenu (Leiningen) nisu, ipak, bile dovoljne da se postigne željeni uspjeh. Zato je Austrija njegovu misiju pomogla i demonstracijom vojne sile na bosanskoj granici. Ona je već krajem januara 1853. godine počela dovoditi nove vojne snage na granicu, što su odmah primijetili vojni organi s turske strane.

Hrvatski ban Josip Jelačić dobio je, 17. januara 1853., depešu da odmah pripremi vojne snage na granici prema Bosni i Hercegovini. Ova depeša detaljnije je objašnjena uputstvom od 18. januara. Feldmaršalu Radeckom je naređeno da odmah uputi dva lovačka bataljona preko Venecije za Dubrovnik, kao

pogovarali su na bunu i žitelje u Piperima, koji su inače vrlo poslušni praviteljstvu, i nemogući to učiniti, napali su na njih izsiekli ih i popalili im kuće. A upravo sad ušli su iznenada u selo Žabljak blizu varoši Skadra, i osvojili su grad. Razumievši za sieću u Hercegovini i u Piperima, visoka porta sudila je da podobne događaje valja u napredak sprečiti. Toga radi određeno je, da se pošalje vojska u Hercegovinu i Skadar, koja će povratiti mir i osigurati pokoj žitelja u tom okružju. Da nebi buntovnici mogli nabaviti oružja i džebane, praviteljstvo n. vel. sultana naredilo je, i da obsadi sve cernogorsko primorje, i na taj konac šalje se onamo jedan dio flote. Vi pak g. ministre umoljeni ste, da o tome izviestite vašu pisarnu u prestolnoj varoši, i vaše konzule u cernogorskom primorju da se i oni po tome vladaju dok obsada ne bude dignuta.”

pojačanje graničnim snagama. Vrhovni komandant austrijske mornarice dobio je zadatak da generalmajoru Mamuli stavi na raspolaganje dva broda veće kategorije, i da organizira snabdijevanje Dalmacije preko Rijeke, Trsta i Venecije. Vojni komandant Dalmacije Mamula hitno je dobio novčana sredstva za realizaciju vojnog zaposjedanja dalmatinske granice. Sve ove mjere poduzimane su zbog napada osmanske vojske na Crnu Goru i podržavanja misije Lajningena. Hrvatskom banu stavljeno je na znanje da zbog svake eventualnosti bude spreman; povjerena mu je komanda vojnim snagama prema Bosni. Komandant glavnog stana, Hes (Heinrich Hehs) je, 25. februara, obavijestio Jelačića o datumu napada na Bosnu. Trebalo je da glavni pravac napada bude ka Bihaću, a za pet dana trebalo je zauzeti glavne komunikacije prema Banjaluci, napredujući preko Novog, Kostajnice, Prijedora i Kozarca.

Ovaj prodor austrijske vojske trebao je biti taktički manevar koji bi prisilio Tursku na popuštanje. Ukoliko bi pak došlo do rata, Jelačićeve snage bi predstavljale desno krilo austrijskih vojnih snaga. U ovakvim okolnostima, kad se radilo samo o taktičkom nastupu do Banjaluke, a onda, ukoliko bi to zahtijevale druge političke nužnosti, i dalje prema Travniku i Sarajevu, uslijedio bi sastanak sa dalmatinskim divizijama. Jelačić je trebao da vodi samo glavni pravac, da operacije izvodi efikasno, i tako brzo ostvari zamisao česara da vojnim akcijama prinudi Portu na ispunjenje uvjeta.²⁰

Međutim, pošto je proučio instrukcije za napad na Bosnu, koji je bio određen za 5. ili 6. mart 1853. godine, Jelačić je utvrdio da bi austrijska vojska naišla na niz teškoća, i

²⁰ KA W, Jelačić baronu Hesu. Zagreb, 2. mart 1853.; KA W, Baron Hes Jelačiću. Beč, 10. mart 1853.

da bi se poduhvat morao odvijati nešto sporijim tempom. Naime, teškoće su se sastojale u tome da se vojna oprema mogla nositi samo na leđima vojnika, a nikako na kolima ili na karama, jer je glavni pravac prodora besputno planinsko zemljište, a uz to je bio napadao dubok snijeg, da je onima koji su gazili bio doslovno do trbuha. Radi primjera, Jelačić je naveo da je kapetan Milošević, koji je putovao iz Sarajeva do Karlovca, ostao šest dana duže na putu, upravo zbog velikog snijega, a pošto je brzi prodor austrijskih trupa bio povezan s podrškom artiljerijske vatre, za koju je opet trebalo osigurati prijevoz municije, to bi usporilo tempo napada.

Osim ovih slabosti, naređenje je bilo nejasno i zbog nepostojanja političkog proglašenja stanovništvu Bosne i Hercegovine prilikom prodora austrijske vojske na osmanski teritorij. Zbog toga je Jelačić taj proglas zatražio telegrafski, 26. februara 1853. godine.²¹ Austrijske vlasti su se doista pobrinule da se sve vijesti oko njihovog upada u Bosnu i Hercegovinu brzo rašire po Bosni. Tako je puštena i vijest, i to u Bosanskoj krajini, da će „ban uskoro velikom silom prodrijeti u Bosnu, i da već vrši pokret vojnih snaga.”²²

Vojna komanda u Zagrebu se, opet, pobrinula da se osigura što tačnijim podacima o stanju na području koje je označeno kao pravac djelovanja austrijskih vojnih snaga, čak i šire. Ona je to postigla slanjem uhoda na bosansko zemljište. Koliko su bila iscrpna ova osmatranja bosanskog teritorija,

²¹ KA W, Prva banska kordonska komanda. Obljaj, 31. januar 1853.; KA W, Prva ogulinska kordonska komanda. Keršlja, 31. januar 1853.

²² R. Gerba, *Zur Geschichte der Ereignisse in Bosnien und Montenegro 1853.*, 114-144, pod naslovom „Vorkehrungen zur Sicherung der österreichischen Grenze”, donosi plan napada na Bosnu.

najbolje se može sagledati po izvještaju generalmajora Kneževića iz Petrinje, 4. februara 1853. godine. Pošto je na početku izvještaja konstatirao postojanje sigurnosti na teritoriju granice i predložio izvjesna poboljšanja cestovnih komunikacija, on se osvrnuo na vijesti koje su mu saopćene od uhoda:

„1. Pogranični Turci pokazuju zabrinutost, brižljivo izbjegavaju sastanke na onoj strani i imaju jedan odbojan odnos prema svojim (hrišćanskim) podanicima;

2. Mudiri (civilna vlast), od prije kraćeg vremena, obavljaju noćna savjetovanja na kojima učestvuju samo viđeniji „turci”, ali među njima i oni koje je Istanbul pomilovao i koji će se, da bi sultanu uzvratili zahvalnost zbog puštanja na slobodu, naći na čelu naoružanog stanovništva u Krajini.”²³

Da bi ih oduševili za borbu, vođe obećaju Bosancima da će poslije pokoravanja Crne Gore pristupiti potčinjavanju Srbije, i tada će zemlja ponovo imati vezu sa Dunavom i Jadranskim morem. Da bi se ovo ostvarilo, pozvani su svi muslimani u Bosanskoj krajini u borbu za suzbijanje planiranog napada hrvatskog bana na Bosnu. Njima je također objašnjeno da će sultan pomoći Bosance vojskom i ratnim materijalom, a osmanska vlada računa i na pomoć velikih sila, jer uživa pomoć Engleske i Francuske, na moru i na kopnu. Da bi se spriječila eventualna podrška hrišćanskog stanovništva Bosne prodoru austrijskih vojnih snaga, izdani su tajni nalozi

²³ KA W, Izvještaj generalmajora Kneževića. Petrinja, 3. februar 1853.; HHStA W, St. K VIII, K-28, Jelačić ministru rata Ćoriću. Zagreb, 6. februar 1853.; HHStA W, St. K VIII, K-28, Ministarstvo rata Ministarstvu inostranih poslova. Beč, 9. februar 1853.

mudirima Novog i Dubice da, u trenutku približavanja austrijske vojske osmanskoj granici, uhapsu sve popove i knezove, i tako obezglave hrišćansko stanovništvo. Sve vojne pripreme u Bosni vršene su u strogoj tajnosti, i noću. Zbog toga austrijske granične vlasti nisu primijetile pokrete osmanske vojske, kao ni dovoz municije i hrane u tvrđave.²⁴

I drugi izvještaji mnogih uhoda potvrđivali su vojne pripreme u Bosni i Hercegovini, uglavnom duž granice. Popravljanje su gradske kule, dovlačenje municija, povremeno obnavljani pozivi muslimanima da se okupe radi organiziranja otpora eventualnom napadu iz Austrije.

Dok su tako obje strane, i Austrija i Osmansko carstvo, utvrđivale graničnu liniju, u Istanbulu su vođeni diplomatski pregovori u cilju razrješenja nastalih nesporazuma u odnosima dviju država. Klecl je, 6. januara 1853. godine, obavijestio grofa Buola Šauenštajna (Buol Schauenstein) da je, u razgovoru s ruskim otpravnikom poslova, razmijenio podatke o crnogorsko-osmanskome ratu.²⁵ Iz tog razgovora, Klecl je izvukao zaključak da petrogradski dvor ne odobrava postupak Crnogoraca, kojim su napali tursku tvrđavu Žabljak, ali da se ne odobrava ni odmazda turske strane. Na osnovu ovakvog stava Rusije, Klecl je smatrao da Austrija može smjelije nastupati prema Osmanskom carstvu, jer će je Rusija pomagati, pošto su njihovi stavovi identični.

Da bi u korijenu spriječila miješanje stranih država u njen obračun sa Crnogorcima, Uzvišena Porta je još u

²⁴ HHStA W, St. K VIII, K-28, Ministar rata Ćorić Ministarstvu inostranih poslova. Beč, 9. februar 1853.

²⁵ HHStA W, P. A. XII/ Türkei, K-46, Fon Klecl Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 6. januar 1853.

spomenutoj brošuri nastojala dokazati, i to na osnovu historijskih podataka, da je Crna Gora provincija Osmanskog carstva, i da na osnovu toga, Uzvišena Porta ima prava poduzimati sve mjere kojima bi ovu provinciju dovela u mirno stanje.²⁶

²⁶ HHStA W, P. A. XII/ Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 13. januar 1853. „Pošto su događaji u Crnoj Gori izazvali pažnju evropskih kabineta, nužno je prikazati pravo stanje stvari, da bi se otklonila svaka pogrešna interpretacija. Iako je pravo posjeda osmanske vlade na ovu brdsku zemlju izvan svake sumnje, ona će ipak nastojati da to potkrijepi jasnim osnovama. Pravo posjeda jedne države može se dokazati na dva načina. Prvo, izvršenim osvajanjem, a zatim nekim drugim načinom. Prvi dokaz može se uspostaviti posredstvom historije ili geografije, ili na osnovu dokumenata pristupačnih čitavom svijetu. Za drugi dokaz, argumenti se nalaze na dvjema stranama: 1. u inozemstvu - priznavanjem posjeda od strane drugih država; 2. među svojim podanicima - provedbom zakona u posjednutoj zemlji. Ukoliko se želi osporiti ispravnost jedne od navedenih tvrdnji, moraju se iznijeti protudokazi; niti se može zahtijevati nezavisnost niti zavisnost jedne zemlje, dok se jedno ili drugo ne predstavi putem dokaza.

Stavljajući u prvi plan tvrdnju da smo u stanju na spomenuta dva načina dokazati svoje pravo posjeda na Crnu Goru i u isto vrijeme odričući postojanje svakog razloga koji bi mogao biti protutvrdnja našoj, prelazimo na bliže dokaze.

Bacimo li pogled na bilo koju geografiju ili mapu koja znači dokument o podjeli posjeda čitave Evrope, u svakoj ćemo, bez izuzetka, pronaći i Crnu Goru ucrtanu kao integralni dio Osmanskog carstva. I na najviše cijenjenim i priznatim austrijskim kartama - kako zvaničnim, tako i onim generalštabnim - spomenuta zemlja je označena kao osmanska. Što se tiče načina na koji je stečena Crna Gora, poznato je da ju je, kao i ostale sjeverne provincije, osvajanjem pripojio osmanskoj državi sultan Murat, a da ju je Mehmed II, nakon zauzeća tadašnje venecijanske tvrđave Skadra (1478.), proglasio dijelom Skadarskog sandžaka. Za vrijeme ratova između Porte i Republike Venecije, ova posljednja se domogla nekih dijelova Hercegovine i rubnih dijelova Crne Gore, ali su isti, dijelom silom, dijelom

ugovorima, opet potpali pod Portu. Ne spominjući sada sve one historijske podatke u aktu o graničnoj podjeli, koje su poslije zaključenja mirovnih ugovora u Karlovcima i Požarevcu sastavile Porta i Venecija (1699. i 1718.), bitno je da je tu navedena granična linija, koja se proteže sve do podnožja crnogorskog gorja, tako da se dio na našoj strani neposredno označava kao »Crna Gora koja čini osmansku provinciju i pripada Skadarskom sandžaku« i koja ima ostati u posjedu Porte. Na ovaj način, historija i zemljopis su dva vjerna svjedoka, koja potvrđuju prava Porte na posjedovanje određenog teritorija. Što se tiče potvrde rečenih prava od strane inozemstva, to već djelimično proizilazi iz okolnosti da su spomenuti dokumenti sastavljeni s Republikom Venecijom, dok se, s druge strane, mirovni ugovori u Karlovcima i Požarevcu mogu smatrati kao opći međunarodni ugovori, zaključeni uz posredovanje Engleske i Holandije, a s odredbama koje se odnose i na Austriju i Rusiju. Dalje, u Ugovoru zaključenom s Austrijom u Svištovu 1791., u čl. I, u kome se govori o obnovi mira i prijateljstva, jasno i određeno stoji da „sve neprijateljske djelatnosti i nasilja koja su učinile države potpisnice ili njihovi podanici budu oprosteni, zaboravljeni i smatrani kao da se nisu ni dogodili. Ovo neka se naročito odnosi na stanovnike Crne Gore, Bosne, Srbije, Vlaške i Moldavije, koje su se, na Portinu štetu, priklonile carskom dvoru. Neka se svima njima oprosti što su se na štetu Turske priklonile Austriji; neka im se to nikada ne spominje i neka se time ne opterećuju ili kažnjavaju; neka se puste da se slobodni vrate u svoju domovinu, neka dobiju svoja dobra, privilegije i prava, i neka im je konačno dozvoljeno da kao i ranije sigurno i mirno žive u svojoj zemlji.”

Na ovom mjestu ne samo da se Crnogorci navode kao prvi među ostalim podanicima Porte, nego se upotrebljava i izraz „u slučaju da se priklone carskom dvoru protiv svoje vlastite vlade”, čime se potkrepljuje izvjesnost njihovog podaništva Porti.

Prema ovome, izrečeno priznanje sporne tačke od strane inozemstva izrazito je i javno.

Da je Porta već odavno i stvarno vladala u Crnoj Gori, potvrđuju najjači dokazi. Ova zemlja se, što se također vidi iz karte Evrope, još i sada ubraja među nahije, i svako zna da se upravnici tih nahija nazivaju »serdar« i »bajraktar«. Kao i u drugim dijelovima Osmanskog carstva, i tako se nalaze velika i mala lena - zijameti i timari - koja je u različitim epohama

dodjeljivao Carski divan; ima i posjeda dodjeljivanih sultanijama, i to se može dokazati dokumentima državne arhive. Dokazi se mogu naći i u tome, što je Crna Gora dodjeljivana čas Skadarskom, čas Hercegovačkom sandžaku, i njihovi su namjesnici njome doista upravljali. U slučaju nužde, može se iz registara carske riznice dokazati da su Crnogorci (zbog spomenute podjele zemlje na lena i privatna dobra sultanije), osim zemljišnih dažbina davali i lični porez, redovan i godišnji. Ovaj porez se sve do prošle godine slivao u daće koje su dolazile iz Skadra, a utjerivan je posredstvom lokalnih organa vlasti. U Carigradu ima 1000 ili 2000 Crnogoraca, koji su vrtlari ili kamenoresci, i prema njima se postupa, što se poreza, a i svega ostalog tiče, kao i prema ostalim podanicima Porte. Oni se tome nisu nikada odupirali, ili da je zbog toga ma otkuda bilo prigovora. Rečene činjenice bile bi dovoljne kao dokaz da Porta nesumnjivo vrši u Crnoj Gori svoju upravnu vlast. Ipak, navedimo još jedan značajan i autentičan dokaz. On će dopuniti gornje navode, i u isto vrijeme odbiti sve sumnje koje bi mogle poteći od činjenice što postoji duhovna administracija ove zemlje. Od svog uklopljenja u Osmansko carstvo do prije četrdeset godina, vladичество Crne Gore potpalo je pod patrijaršiju u Peći, u Albaniji, pa je navođeno u svim fermanima upućenim patrijaršiji kao područje koje, uz ostala, potpada pod njenu duhovnu vlast. Kad su, međutim, prije šezdeset godina istovremeno ukinute patrijaršije u Ohridu i Peći, vladичество Crne Gore podređeno je patrijaršiji u Carigradu, i ono se od tada navodi u svim fermanima ovoj patrijaršiji među područjima koja joj pripadaju. Posljednji carigradski patrijarh dobio je ferman koji je istovjetan prethodnim, i u kome se izričito navodi da je on i mitropolit Crne Gore. Uostalom, potvrdiće svi pripadnici grčke crkve da je pravi poglavar njihove crkve ovdašnji patrijarh, pa prema prirodi stvari, i vladичество Crne Gore potpada pod duhovnu upravu ovdašnjeg patrijarha. Osim toga, okolnost što je po sultanovim fermanima vladичество Crne Gore navođeno pravo u okviru Pečke, a potom Carigradske patrijaršije, jasno pokazuje da je ono, zajedno s ostalim mitropolijama, koje potvrđuje carska vlada, stavljeno u isti položaj. Na ovaj način, pravo posjeda Porte na Crnu Goru mnogostruko je dokazano, kako inozemnim, tako i u unutrašnjim faktorima, i ono ne može izazivati nikakvu sumnju.

Uz ovo dolazi i činjenica da Crna Gora nikada nije ratom ili ugovorom pripala nekoj stranoj državi. Štaviše, ona nikada nije bila

nezavisna država, koju su stvorili domoroci, jer ni historija, a ni politički anali ne sadrže podatke koji bi na tako nešto ukazivali. U svakom slučaju, Crnogorci su sebi dozvoljavali da se nekoliko puta s oružjem u ruci pobune protiv Porte, ali ih je ona - shodno svojim pravima na posjed - vojnim mjerama umirivala i vraćala podaničkim dužnostima. Ova posljednja činjenica ne govori o nezavisnosti Crne Gore, nego pokazuje da je tamo Porta svoje pravo na vlast u svako vrijeme ostvarivala. Tačno je da se Crnogorci odvajkada nalaze u divljini i da im je buntovništvo postala karakterna crta, jer su uvjereni da se teško može prići njihovim obitavalištima, ali plahovitost i povremene pobune jednog naroda ne mogu umanjiti teritorijalna prava države na zemlju u kojoj takav narod stanuje, a kamoli da mogu poslužiti kao dokaz njegove nezavisnosti. Crna Gora leži između Skadarskog i Hercegovačkog sandžaka koji su se ranije zbog tadašnje uprave nalazili u stanju u kome se danas nalazi ova brdska zemlja. Crnogorci su znali iskoristiti ovaj položaj, pa su oživjeli s namjesnicima ovih provincija čas u ratu čas u miru. Ako bi ovi njihovi odnosi trebali poslužiti kao dokaz njihove nezavisnosti, onda bi i u Albaniji i u Hercegovini trebalo promijeniti vladavinu, jer su i te provincije svojevremeno bile u istom stanju. Kao što su navedene provincije i bile u nereguliranom i nezakonitom stanju, tako je to sada i sa Crnom Gorom. To predašnje stanje nereda u Albaniji pogodovalo je plahovitosti Crnogoraca, jer su oni ulazili u sastav ove provincije. Svojevremeno, vladike su se domogle uprave, odijelile se od svog pravog duhovnog poglavara i počele tražiti od drugih vjerskih zajednica koje također stoje pod okriljem grčke crkve, da ih priznaju u njihovoj duhovnoj osobenosti. Kad god su se otrgli od svog duhovnog poglavara, tako su nastojali da se otkinu i od političke vlasti Porte, pa su carskoj vladi uskratili prava posjedovanja tih krajeva. Ovo se međutim, može smatrati samo dvostrukom pobunom, i duhovnom i političkom. Budući da insistira na jedinstvu ogranaka grčke crkve u Carstvu, kao i na jedinstvu svoje uprave, Porta je prisiljena da spomenuto odvajanje crnogorskog vladike od matične grčke crkve smatra protuzakonitim u odnosu na ovu crkvu, kao što ni u kom slučaju ne može priznati gubitak svoga prava na vlast u toj zemlji. Ustvari, ona se ne može suglasiti da se Crna Gora u duhovnom pogledu odvoji od ovdašnje crkve i da na tome putu nastavi s nastojanjem da raskine s osmanskom vlašću. Dokle god se ne bude moglo dokazati da je ustanak zakonito stanje, dotle se

ovakvim zahtjevima neće pridavati nikakva pažnja.

Prije nego što je u Turskoj uveden sistem političke centralizacije, i to prema upravnoj naredbi sadašnjeg sultana, mnoge provincije Osmanskog carstva nalazile su se u stanju u kakvom se sada nalazi Crna Gora (što je plod prijašnjeg načina uprave). Takav je, među ostalima, bio slučaj s Kurdistanom, Libanom, Hedžasanom. Ali, da su sve provincije bile podvrgavane novim zakonima Carstva, spomenuta pređašnja stanja nisu služila kao prepreka za uvođenje nove administracije i nisu bila izvor bilo kakvih prigovora. Konačno, i u drugim carstvima ima područja koja se dižu protiv svog vrhovnog poglavara s oružjem u ruci, pa ipak okolnost što je ustanak dugo trajao ne umanjuje prvobitna prava u odnosu na taj teritorij. I sve se to dokazuje ponovljenim iskustvima.

Iz svega navedenog slijedi zaključak da postoje jaki razlozi koji i inozemstvu i podanicima Carstva dokazuju da je Crna Gora osmanska provincija, i da se tim činjenicama ništa ne može prigovoriti. Stanje otvorene pobune protiv prava i uredbi, kao što je u Crnoj Gori, ne može se označiti pojmom samostalnosti, niti se to može opravdati pokušajem sticanja samostalnosti. Što se tiče sadašnjih prilika u Crnoj Gori, tu su, kao što je spomenuto, vladike već ranije prigrabile i svjetovnu vlast, a posljednji od njih - čiji je unuk Danilo Njegoš, koji nije htio da primi duhovnu vlast - dočekao je na smrti da njegov nasljednik prepusti tu čast drugome, proglasi sebe vrhovnim poglavarom zemlje i preuzme samo svjetovnu vlast. Ako se ranije položaj vladika, koji je oprečan normama i pravu, i mogao još prikazati kao zloupotreba, ovo, međutim, što sadašnji prvak Crne Gore želi sebi pripisati političku vlast, koja pripada isključivo Porti, znači otvorenu povredu prava Porte, i to se ni u kom slučaju ne može podnositi. I ne samo to, ovaj čovjek proširuje svoje buntovničko djelovanje. U savezu sa stanovnicima nekih hercegovačkih nahija, koje je uspio nahuškati da mu se priključe, vršio je prodore i u druge nahije, i u njima napadao manje grupe vojnika, upućenih tamo sa zadatkom da zaštite stanovništvo ugroženih krajeva. On ih je napadao i ubijao iz zasjede. Tako je napao grupu od 20 vojnika koje je predvodio Zejnil-beg, pobio ih, odsjekao im glave, a onda ih kao trofeje pokazivao po cijeloj Crnoj Gori. U isto vrijeme podignuta je pobunjenička zastava i u Albaniji, gdje su Crnogorci, a da se tome niko nije nadao, izvršili napad na Žabljak i pobili artiljerijsku posadu koja se nalazila u toj tvrđavi.

Osmanska vlada je, dakle, sa svoje strane, odmah u početku, kako bi odbila uplitanje ostalih država, pokušala sukob sa Crnom Gorom predstaviti kao čisto unutrašnje pitanje. Zbog toga je ona svim diplomatskim predstavnicima u Istanbulu dostavila jedan opširni spis o svome pravu na Crnu Goru.

Već duže vremena stalna pojava u Crnoj Gori su ustanci i protuzakoniti postupci. Pored toga, jedna ličnost se drznula da se proglasi poglavarom naroda, pobunila ga i povelu u borbu, kao da bi htjela objaviti rat Porti. Preći ćutke preko svih ovih pojava ili prema postupcima zauzeti defanzivan stav, značilo bi za Portu isto što i odricanje od teritorijalnih prava i žrtvovanje vlastite časti. Ali, tako nešto Porta ne može prihvatiti.

Radi svega toga je Porta odlučila da se stanovništvo Crne Gore kazni zbog dizanja ustanka, i da se učini kraj stanju koje ne samo da ugrožava mir u Crnoj Gori nego i prava Porte.

Porta se užasava prolijevanja krvi. Ona će je štedjeti i kod Crnogoraca, jer su oni ipak njeni podanici, ali, oni su je svojim postupcima sami naveli na primjenu kazne. U ulozi oca, koji je prisiljen da zbog neposlušnosti kazni svoje dijete, i koji to čini teška srca, Porta sa žaljenjem pristupa kažnjavanju Crnogoraca.

Zbog toga što je odlučila da uspostavi red u Crnoj Gori, Porta će iz Albanije i Hercegovine uputiti u ovu pokrajinu dovoljan broj trupa, sa zadatkom da uguši ustanak. Izvršenje ovog zadatka povjereno je armijskom komandantu Rumelije Omer-paši. Njemu je naređeno da prije primjene sile opomenom pokuša odvratiti ustanike od njihovog besciljnog ustanka. Istovremeno, Porta je odlučila da se, uz primjenu sile, učvrsti sultanova vlast i da se provedu neke mjere, od kojih će stanovništvo imati koristi. Ovo se, naprimjer, odnosi na vjerske slobode i na uživanje privilegija ostalih podanika Porte, što im je dosad bilo uskraćeno zbog bezakonja.

Nakon svega ovoga je sigurno da niko neće posumnjati u jasno dokazana prava Porte na Crnu Goru i u ispravnost mjera koje ona provodi protiv pobune. Isto tako se može vjerovati da će svi pozdraviti blage i milostive namjere sultanove vlade da, kažnjavajući ustanike, istovremeno poduzme i mjere kojima će poboljšati stanje u ovoj provinciji.

Ova brošura nije ni najmanje utjecala na stav Austrije prema osmanskome pohodu na Crnu Goru. Austrijska vlada je od Uzvišene Porte zahtijevala da povuče svoju vojsku i usput, vršeći na nju pritisak zbog napada na Crnu Goru, pokušala iznuditi i rješenje ostalih pitanja u međusobnim odnosima. S druge strane, diplomatski predstavnici Francuske, Engleske i Rusije različito su gledali na austrijske zahtjeve u cilju izmirenja s Osmanskim carstvom, ali i na njene najnovije poteze prema Crnoj Gori. Otpravnici poslova Francuske i Engleske u Istanbulu odobravali su Austriji njenu intervenciju na Uzvišenoj Porti povodom vojnog pohoda na Crnu Goru, ali na osnovu prava susjeda da se brine o događajima u susjedstvu. Oni su, ipak, imali drugačija mišljenja o ostalim zahtjevima Austrije, posebno u odnosu na enklave Klek i Sutorinu. To se najbolje vidjelo iz razgovora pukovnika Rozaua (Rose), engleskog diplomate, koji je Kleclu stavio do znanja da Austrija traži previše od Uzvišene Porte, sprečavajući je u korištenju luka Klek i Sutorina. Koliko je Austrija upravo tom pitanju poklanjala pažnju, vidjelo se po reagiranju Klecla. On je odgovorio engleskom diplomati. „Klek i Sutorina nisu luke, nego su to samo prevlake ili enklave, jer luka tamo nikada nije bilo.”²⁷ Kleclu je bilo jasno da neće naići na podršku Engleza u austrijskom pritisku na osmansku vladu. Ovaj svoj zaključak prenio je svojoj vladi u Beč.

Austrija je iskoristila nastali trenutak, kako bi učinila kraj odugovlačenju osmanske vlade da udovolji njenim zahtjevima za izmirenje. Austrijski car je imenovao grofa Lajningena - Vesburga da, u svojstvu specijalnog emisara,

²⁷ HHStA W, P. A. XII/ Türkei, K-46, Fon Kleclu grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 27. januar 1853.

otputuje u Istanbul i da osmanskome monarhu preda njegovo pismo, a osmanskoj vladi notu, u kojoj se ultimativno traži odgovor na sporna pitanja dviju država.²⁸ Koje je zadatke trebao grof Lajningen obaviti u Istanbulu, najbolje se vidi iz Instrukcija od 22. januara 1853. godine.

U Instrukciji br. 1. ističe se da je Uzvišena Porta, prije kratkog vremena, uputila značajne vojne snage u provincije koje graniče s austrijskim teritorijem, i da namjerava da ih još pojača. Kad bi postojali prijateljski odnosi između dva dvora, kao što je to bio slučaj ranijih godina, Uzvišena Porta bi bila dužna da obavijesti austrijsku vladu o svojim namjerama vojnog pojačanja granice. Međutim, Uzvišena Porta se ograničavala na to da o nedavno naređenoj blokadi albanske obale obavijesti austrijsku vladu u takvoj formi kojom ova nije mogla biti zadovoljna. Dobri susjedski odnosi ne postoje - isticalo se u Instrukciji grofu Lajningenu - uprkos austrijskim uviđavnim i često obnavljanim naporima. Nedostatak dovoljnog obavještenja primorava Austriju na dvostruki oprez,

²⁸ HHStA W, P.A. XIII/Türkei, K-217, Mission Leiningens, grof Buol Šauenštajn grofu Lajningenu. Beč, 22. februar 1853.; Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade, II dio, 1739.-1878.* Sarajevo, 1900., 82; Vasilj Popović, *Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napolena III*, Beograd - Zemun, 1925., 49-50; Vladimir Stojančević, *Južnoslavenski narodi u Osmanskom carstvu od Jedrenskog mira 1829. do Pariskog kongresa 1856. godine.* Beograd, 1971., 297-299; Vladan Đorđević, *Crna Gora i Austrija 1814.-1894.* Beograd, 1924., 88-91; A. Debidur, *Diplomatska istorija Evrope od otvaranja Bečkog kongresa do zaključenja Berlinskog (1814.-1878.).* Beograd, 1934., 140-141; Carl Riter von Sax, *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der «orientalischen Frage» bis auf die Gegenwart.* Wien, 1913., 322 i dalje; A. Beer, *Die orientalische Politik Österreichs seit 1774.* Prag-Leipzig, 1883., 441 i dalje.

i ona mora insistirati da u spomenutom naoružavanju, njegovom obimu i svrsi dobije zvanično objašnjenje.²⁹

Uzvišena Porta je povjerila glavnu komandu ove vojske vojskovođi, čija mišljenja uopće nisu poznata, tako da ništa ne daje garanciju da će se poštovati uzajamne obaveze i interesi. U ovome vojskovođi austrijska vlada nijednom nije mogla da nađe garanciju pravične ocjene i provedbe u život zakonom garantiranih uvjeta za hrišćanske podanike u Osmanskom carstvu. Uzvišena Porta je već priznala da su se oko tog vojskovođe okupljali ljudi čija je destruktivno djelovanje ugrožavalo Austriju kao najveća opasnost. U pitanju su odbjegli učesnici pokušaja prevrata u Mađarskoj i Poljskoj, kojima je on ponudio zaštitu, i čije djelovanje, uprkos izričitim obavezama u vezi s njihovom internacijom, on samo potiče na austrijskoj granici.

Uzvišena Porta je pozivom na *sveti rat* prebacila borbu, koju smatra neophodnom radi potvrđivanja svog gospodarstva nad pojedinim teritorijima, daleko preko granica neophodnog, na teren širenja fanatizma koji, doduše, želi spriječiti, ali ne može. Zbog toga se Austriji nameće stav koji bi bio utoliko ozbiljniji, ako se postojeća napetost ne bi hitno otklonila. Lajningen je trebao insistirati na osmanskome objašnjenju o svrsi i obimu naoružavanja u osmanskim provincijama koje graniče s Austrijom, ali i istovremeno upozoriti kako ratna sredstva, koja je angažirala Uzvišena Porta, ne stoje u srazmjeri sa ranijim izjavama koje je Austrija dobila od osmanske vlade.

²⁹ HHStA W, Mission Leiningens, K. 217, Instrukcija br. 1, Beč, 22. januar 1853.; A. Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi*. Sarajevo, 1968., 80.

Lajningen je upozoren kako se može dogoditi da Uzvišena Porta, odgovarajući na njegov upit, navede da je svrha naoružavanja pograničnih provincija primoravanje Crnogoraca da se vrate na zemljište koje im pripada, odnosno da se kazne za napad na osmanski teritorij. Lajningen u tom slučaju nije trebao ulaziti u razmatranje pravnog aspekta prava Uzvišene Porte na Crnu Goru, već je trebao razmotriti kakve opasnosti i posljedice mogu proisteći i za Uzvišenu Portu i za Austriju, ukoliko Uzvišena Porta nastavi sa započetim vojnim napadom.

Lajningen je upoznat s time da su Crnogorci napustili teritorij koji su bili privremeno zauzeli, i da su se povukli u brda. Postupak Crnogoraca objašnjava se činjenicom da im je to savjetovano i iz Beča i iz Petrograda, u cilju obustave daljih neprijateljstava. Istovremeno su i Divanu bili upućeni dobronamjerni savjeti da se ne vrši odmazda nad Crnogorcima, ukoliko oni prestanu sa neprijateljstvima. Ako bi i osmanska vlada postupila kao što su postupili Crnogorci, onda bi se ovaj konflikt, kao i mnogi slični koji su, s vremena na vrijeme, izbijali u tamošnjim brdskim predjelima, mogao smatrati okončanim. Austrija bi tada bila uvjerena da je Fuad-efendija govorio istinu u više puta ponovljenim izjavama o mogućnosti rješenja spora: sultanove trupe će smatrati svoj zadatak završenim čim Crnogorce protjeraju sa teritorija koje se nalaze pod osmanskom upravom, i da neće kročiti na crnogorski teritorij. Ali, u kontradikciji s tim stoje najnovije vojne mjere Omer-pašine. Njegova namjera nije da se Crnogorci protjeraju sa privremeno zauzetih osmanskih teritorija, nego da Crnu Goru podjarmi, a da bi to postigao, on je uputio poziv na *sveti rat*.

To je izazvalo zabrinutost austrijskog dvora i zbog toga što je Omer Lutfi-paša pokazao neprijateljstvo prema Austriji u odnosu na pitanje bosanskih hrišćana, kada se nije obazirao na intervencije za poboljšanje njihovog položaja. Položaj hrišćana u Bosni se pogoršao u vrijeme Omer Lutfi-pašine uprave u ovoj pokrajini. Poziv muslimanima u *sveti rat* protiv hrišćana Crnogoraca mora da izazove hrišćanske sile, kojima po ugovoru pripada zaštita njihovih jednovjernika u Osmanskom carstvu, da spriječe moguće krvoproliće. Lajningen je trebao Uzvišenoj Porti staviti na znanje, da postojeće razlike u hrišćanskoj vjeri dva carska dvora, Austrije i Rusije, ne povlače za sobom i različit njihov odnos prema katolicima, odnosno pravoslavnima, već da je njihova zajednička obaveza zaštita hrišćanskih podanika u Osmanskom carstvu. Osim toga, pozivom na *sveti rat*, pored unutrašnjeg požara koji je nepotrebno zapaljen, Uzvišena Porta bi mogla izazvati i teške vanjske neprilike. Zato je Lajningenova dužnost da osmanske ministre na to upozori, koji to trebaju shvatiti kao akt prijateljstva, i tako cijeniti njegove savjete.

Ako joj ne pođe za rukom, kao što je austrijska vlada željela, da na vrijeme paralizira mjere koje se poduzimaju i koje su jako uznemirujuće, pa ih Austrija smatra najozbiljnijim, i ako nastavi da insistira u namjeri da podjarmi Crnu Goru, Uzvišena Porta će se uvaliti u neprijatnosti sve kad bi joj i uspjela akcija. Ove neprijatnosti morale bi nastati kao rezultat Porti poznatih činjenica da sve države ne dijele njegovo gledište o pravnom odnosu Crne Gore u Osmanskom carstvu na osnovu osmanskog objašnjenja u spomenutoj brošuri. Kad je u pitanju položaj Osmanskog carstva, razum i mudrost nalažu da ovo pitanje Uzvišena Porta ne stavlja sada u prvi plan. Lajningen je upoznat s tim da se i ruski kabinet

aktivno zauzima za nagodbu između Uzvišene Porte i Crne Gore, koju bi obje strane shvatile svrsishodnom. Zato je Lajningen instruiran da odvrćanje Uzvišene Porte od napada na crnogorski teritorij, na čemu radi austrijska vlada, treba osmanskoj vladi pružiti jasan dokaz prijateljstva, jer se to u budućnosti može odnositi i na obrnute slučajeve. Austrijska vlada ne želi pretpostaviti da ovaj savjet neće naići na uviđavnost Uzvišene Porte.

Osmanskoj vladi ne može promaknuti, stoji dalje u uputstvu grofu Lajningenu, da sama činjenica podjarmljivanja, zajedno sa divljanjem i svim posljedicama koje su od toga neodvojive, mogu izazvati onu opasnost koju bi austrijska vlada označila kao posljedicu fanatičnih akcija. Da li bi Uzvišenu Portu začudilo ako bi se hrićansko stanovništvo austrijske provincije koja graniči sa Crnom Gorom, zbog priča izbjeglih jednovjernika o počinjenim zlodjelima, natjeralo na pokrete usljed nagona za samoodbranom? Mada u početku bez uzajamne veze, ovi pokreti posredstvom protumjera mogu izrasti u rasprostranjen požar, koji bi i preko granica osmanskog teritorija obuhvatio stanovništvo povezano porijeklom i vjerom.

Ali, ako Uzvišena Porta ne popusti, onda bi to austrijsku vladu neizostavno dovelo u nepriliku i natjeralo je da podnese žrtve, pa da, kao što se to više puta događalo, hiljade prebjeglica izbjegnu na njen teritorij i da se ona mora brinuti za njihov smještaj. Austrija bi bila prisiljena, objašnjeno je Lajningenu, da kod Uzvišene Porte zatraži naknadu troškova podnijetih za izbjeglice. I brojne povrede granične linije, i mnoge druge nezgode na granici zbog velikog broja prebjeglica, navele bi Austriju da se iz svojih vlastitih interesa, u ovom slučaju ujedinjena sa Rusijom, suprotstavi Uzvišenoj

Porti i njenom odnosu prema Crnoj Gori. Da bi se riješila ova razmimoilaženja, Lajningenu je naređeno da poduzme sve mjere da kod Uzvišene Porte, kako u njenom, tako istovremeno i austrijskom interesu, izdejstvuje ne samo ukidanje onih mjera koje provode do vjerskih uzbuđenja, nego i uzdržavanje od napada na crnogorski teritorij. „Ako se dogodi da Uzvišena Porta ne prihvati Vaše savjete,” stajalo je dalje u Instrukciji br. 1, „na Vama je, da je upozorite da će za sve posljedice njenih nerazumnih postupaka ona biti odgovorna.”

Štaviše, austrijska vlada je svom izaslaniku predvidjela i mogućnost osmanskog osvajanja Crne Gore. „Ako bi u trenutku dolaska Vaše ekselencije u Istanbul, Crna Gora već bila podjarmljena, morali biste insistirati na tome da se uspostavi raniji status i da se Crna Gora odmah očisti od Turaka.” Prema tome, austrijska vlada je svom izaslaniku Lajningenu dala odriješene ruke i jasne instrukcije kako da nastupi u Istanbulu u vezi sa crnogorsko-osmanskim sukobom..

Austrijska vlada je grofu Lajningenu, Instrukcijom br. 1, stavila u zadatak da u Istanbulu zatraži konačno rješenje spora oko osmanskih enklava na Jadranskom moru. Austrija bi bila zadovoljna ako bi Uzvišena Porta za enklave Klek i Sutorinu, za čiji posjed osmanska vlada treba isključivo zahvaliti velikodušnosti cara Franca, priznala načelo po kome pravo na korištenje pomorskih puteva ispred spornih teritorija isključivo pripada Austriji, pa da se sultan udostoji uputiti austrijskom caru traženo pismo kojim to potvrđuje. U tom slučaju, ovo pitanje se trebalo smatrati okončanim. Ali, ako bi Uzvišena Porta stavila primjedbe na navedeni prijedlog, a što je Austrija očekivala na osnovu najnovijih izjava osmanskih ministara, grof Lajningen je trebao prenijeti Uzvišenoj Porti da je jedino austrijska vlada u mogućnosti da objasni obim

poklona austrijskog cara Osmanskom carstvu. Zato će se Austrija pobrinuti da ne dozvoli uplitanje trećih u rješavanje spora oko enklava, i spremna je da zauzme vojni stav kako bi očuvala svoja prava na morsku površinu pored enklava.

Grofu Lajningenu najavljena je mogućnost da bi se moglo dogoditi da osmanska vlada, bez ikakvog komentara, primi austrijski prijedlog o rješenju spora oko enklava. Austrija bi takav stav osmanske vlade morala smatrati neprihvatljivim, jer ona traži od osmanske vlade jasan i precizan odgovor na njen prijedlog. Zato je Lajningenu naloženo da insistira na tome da Uzvišena Porta da odgovor, a da će austrijska vlada smatrati da je osmanska vlada prihvatila austrijski prijedlog i onda ako ga Uzvišena Porta primi bez komentara.

Instrukcijom br. 1 Lajningenu je naloženo da u Istanbulu ubrza rješenje više privatnih reklamacija. O tome mu je priložena i posebna instrukcija. On je trebao insistirati da se što hitnije likvidiraju oni predmeti koji su pozitivno riješeni u korist podanika austrijskog cara; da se ubrza donošenje rješenja za predmete koji se nalaze na rješavanju i da se od osmanske vlade zatraži da svakom podaniku austrijskog cara, kao što se to čini podanicima sultana na austrijskom teritoriju, garantira dozvoljena djelatnost, i da mu se garantira careva zaštita. Ako Lajningen uvidi da osmanska vlada ne želi udovoljiti austrijskom zahtjevu u pogledu privatnih zahtjeva, on je bio dužan odmah predati listu svih odštetnih zahtjeva austrijskih podanika. U pitanju su razbojnički prepadi na austrijske trgovce, uznemiravanje putnika, odštete za hrišćane koji su zbog zlostavljanja od osmanskih vlasti potražili utočište na austrijskom teritoriju, i sl. Pošto preda odštetni zahtjev osmanskoj vladi, Lajningen je trebao izjaviti da će se Austrija sama pobrinuti za pravednu naknadu. To je značilo da je

Austrija bila spremna da posegne krajnjim sredstvima -da primijeni silu kako bi izborila odštetne zahtjeve svojih podanika.

Na kraju Instrukcije br. 1, Lajningen je upućen u način na koji treba prezentirati austrijske zahtjeve. „Vaša ekselencija mora integralno nastupiti, onako kako sama osjeća, i kako to odgovara duhu i ozbiljnosti misije. Svrha misije je prijateljska, ali iskustvo iz posljednjih godina, i najnovije ponašanje Uzvišene Porte, tjera nas i da vjerujemo da može biti ostvarena samo energičnim nastupom i da drugačiji korak ne odgovara interesima Austrijskog carstva i dostojanstvu Njegovog Veličanstva. Prošlo je vrijeme utješnih obećanja, polovičnih pristanaka, odugovlačenja odgovora. Ako Uzvišena Porta prihvati naše zahtjeve, ona će sama sebi time napraviti najveću uslugu, i to ne samo što će ispuniti svoje obaveze prema nama, nego što će i nama omogućiti da pokažemo naše već potvrđene i iskrene želje za njeno dobro. Ne prihvati li to, Vaša Ekselencija je opunomoćena da joj nagovijesti da će zajedno sa Vama napustiti Istanbul i c. k. otpravnik poslova.” Dakle, Austrija je zaprijetila prekidom diplomatskih odnosa.

U Instrukciji br. 2 Lajningenu je naređeno da kod Uzvišene Porte intervenira u cilju rješavanja odštetnih zahtjeva austrijskih trgovaca. Riječ je o poštovanju carinske stope od 3 posto, kako pri uvozu, tako i pri izvozu robe. Austrijska vlada je u više navrata protestirala na Uzvišenoj Porti da se ova stopa ne primjenjuje na bosansko-dalmatinskoj granici, zbog čega je dalmatinsko namjesništvo ulagalo protest kod bosanskog valije i zbog naplaćivanja carine do 12%. Zatraženo je i ukidanje poreza na izvozni duhan u oblastima Drama i Strumica koji je Uzvišena Porta, po mišljenju austrijske vlade, uvela samo zato da oteža trgovinsku razmjenu ovog artikla s Austrijom.

Trebalo je tražiti od osmanske vlade da likvidira odštetni zahtjev tršćanskog trgovca Teodora Dume u iznosu od 174.640 pjastera, koju je pretrpio naplatom povećane carine. I pretrpljena šteta zakupaca izvoza drveta u Hercegovini, Klukija i Šenfelda, bila je predmet koji je Instrukcijom br. 2 trebao riješiti Lajningen u Istanbulu. Naime, za života Ali-paše Rizvanbegovića, mutesarifa u Hercegovini, sklopljen je sa spomenutima trgovački ugovor o sječi i izvozu drveta u Hercegovini. Oba austrijska trgovca uložila su velika novčana sredstva za podizanje postrojenja na Neretvi, koja su im omogućila početak rada. Upravo kada je ovaj trgovački posao trebalo otpočeti s punom eksploatacijom i donijeti austrijskim trgovcima prihod, Omer Lutfi-paša je zabranio rad preduzeća, navodno, zbog toga što se takav ugovor nije mogao sklopiti bez odobrenja Uzvišene Porte i da Ali-paša Rizvanbegović nije bio ovlašten za sklapanje ugovora sa stranim državljanima. Lajningen je trebao od Uzvišene Porte tražiti odštetu austrijskim trgovcima. Jer Austriju, koja zastupa interese svojih podanika, ne interesira da li je umrli hercegovački mutesarif bio ovlašten za sklapanje ugovora, nego ona svoj zahtjev bazira na činjenici da je on bio zvanični predstavnik sultanove vlasti u Hercegovini, da je ugovor sa njim sklopljen i da su radovi za njegovog života tekli normalno, i bez ometanja. Osim navedenih predmeta, Lajningen je trebao i druge predmete potaknuti i zatražiti njihovo hitno rješavanje.³⁰

U Instrukciji br. 3 Lajningen se upoznao sa sporom oko *svetih mjesta*. Pošto grof Lajningen nije bio upućen u nespোরазум oko *svetih mjesta*, to mu je taj problem,

³⁰ HHStA W, Mission Leiningens, K. 217, Instrukcija br. 2, Beč, 22. januar 1853.

Instrukcijom br. 3 objašnjen. Riječ je o sukobu pravoslavne i katoličke crkve u Palestini, u predsjedništvu hrišćanstva, i o želji Rusije i Francuske da zaštitom svojih jednovjernika steknu pravo na zaštitu pravoslavnih, odnosno katolika u Osmanskom carstvu. Austrija, iako katolička država, trebala je pokazati nastojanje ne samo Francuske, kao katoličke države, nego i Rusije, kao pravoslavne države, da se sukobi što prije okončaju. Ali, pored brige o zaštiti katoličkog kulta u Osmanskom carstvu, uočavala se težnja Francuske da se borbom oko *svetih mjesta* uzdigne kao zaštitnica katoličanstva uopće, i da se predstavi u političkom smislu kao vodeća katolička sila. Ova namjera Francuske ne može biti podržana od Austrije, i Austrija će joj se suprotstaviti, pošto i ona ima, u odnosu na katolike Osmanskog carstva, ista prava kao i Francuska. Lajningenu je naloženo da osmanskoj vladi predloži da se ona potruži da ostane izvan sukoba hrišćanskih crkava. Uzvišena Porta bi trebalo da istakne svoj osnovni princip: jednako poštovanje svih hrišćanskih crkava na svome teritoriju. Predlažući Uzvišenoj Porti ovakav stav, Austrija joj je željela staviti na znanje svoje prijateljske usluge. Iako je Austrija mogla, instruiran je Lajningen, da zauzme i drugačiji stav, naprimjer da podrži Francusku, čime bi nesumnjivo otežala položaj Osmanskog carstva, ona ipak želi, predlažući joj gore navedeno načelo svog stava o sporu oko *svetih mjesta*, da Uzvišena Porta ima što manje neugodnosti i da ne dođe u sukob ni sa jednom od umiješanih hrišćanskih sila.³¹

U Instrukciji br. 4 dopunjuju se i preciziraju zahtjevi austrijskih podanika koji su nagoviješteni Instrukcijom br. 2.

³¹ HHStA W, Mission Leiningens, K. 217, Instrukcija br. 3, Beč, 22. januar 1853.

Podrobnije podatke o odštetnim zahtjevima austrijskih podanika trebao je naći u Internuncijaturi u Istanbulu. Načela, kojih se trebao držati u raspravi s osmanskim ministrima su:

1. Uzvišena Porta ne smije započeti proces protiv austrijskih podanika bez izdavanja pismenog rješenja. Posebno se naglašavalo da treba insistirati na odštetnom zahtjevu austrijskih trgovaca Šenfelda i Klukija (za njihovu odštetu prouzrokovanu Omer Lutfi-pašinom zabranom rada zatražena je akontacija od 200.000 guldena);

2. Izvanredno dobar utisak će učiniti ako austrijski vicekonzul u Burgasu, koga je tamošnji beg grubo napadao, dobije potpuno zadovoljenje;

3. Evropske provincije Osmanskog carstva ponovo naseljavaju prebjeglice mađarske revolucije koji su se počeli vraćati iz Amerike, Košutovi emisari, od kojih su Figelmassy, Batorffy, Bethelen, Kissi i Rőzsafy samo najznačajniji, nalaze se kod osmanskih vlasti i uživaju ne samo zaštitu i potporu, nego se viđaju u Istanbulu, Beogradu i drugim većim mjestima Osmanskog carstva.

4. Posebno je trebalo insistirati na ugovoru da se preduprijedi prelazak na islam austrijskih državljana, što je u toku posljednjih godina često ostajalo nezapaženo. Takav je bio slučaj sa prelaskom više bjegunaca, bivših pobunjenika, u Vidinu, Šumli, itd.

5. Konačno, trebalo je insistirati na zaključenju jedne konvencije, na osnovu koje bi svaka austrijska konzularna ustanova bila ovlaštena da na teritoriju Osmanskog carstva može zatvoriti prebjeglice i vratiti ih preko granice, jer oni, u raznim vremenskim intervalima, međusobno održavaju veze.³²

³² HHStA W, Mission Leiningens, K. 217, Instrukcije br. 4, Beč,

Lajningen je trebao objasniti osmanskim ministrima da poljski i mađarski revolucionari, koji su našli utočište u Osmanskom carstvu, potkopavaju nju samu svojom lozinkom: „Turska prvo mora da bude u plamenu, kako bismo mogli računati na oslobođenje naše domovine s izgledima na uspjeh.”³³ Od ugušenja mađarske i italijanske revolucije, i Košut (Lajos Kossuth) i Macini (Giuseppe Mazzini) su prihvatili ovu lozinku kao svoju. Uzvišena Porta ne bi trebala sumnjati da je to zaista tako, otkako joj je revolucionar Lem (Lemmie) pao u ruke. Uprkos tome, izgleda da ona ne može da shvati djelovanje prebjeglih revolucionara na njenom zemljištu nego i sada, kao i ranije, tretira mnogobrojne prebjeglice na svome teritoriju samo kao „nesrećne goste”, a one koji su stupili u redove njene vojske označava kao svoje oslonce. Lajningen bi stoga trebao podsjetiti osmanske ministre na činjenicu koja je, prije svega za Osmansko carstvo, a zatim i za Austrijsko carstvo, izuzetno važna, da bi izbijanje općeg požara u Osmanskom carstvu ujedinjeni evropski zavjerenici sigurno shvatili kao dugo očekivani signal, kako bi odmah obnovili pokret za ostvarenje svojih ciljeva.

Lajningen je imao u Istanbulu da raspravi i mnoge druge sporove koji su se više godina postavljali u austro-osmanskim odnosima, i koji su bili predmet spoticanja u njihovim odnosima. Osim ovih detaljnih instrukcija za svoju misiju, on je upućen i na Internuncijaturu u Istanbulu, koja mu je trebala pružiti i podatke o ostalim spornim predmetima u odnosima dviju država. Pošto se upoznao sa svrhom svoje

22. januar 1853.

³³ HStA W, Mission Leiningens, K. 217, Dopuna Instrukcija br. 1, Beč, 22. januar 1853.

misije i mjerama koje mu stoje na raspolaganju, Lajningen se uputio u Istanbul.

Lajningen je Lojdovim brodom «Croazia» doputovao u Istanbul, u subotu, 30. januara 1853., u 9 sati. Po dolasku u luku u Istanbulu, obavijestio je Klecla o svom dolasku i postavio mu zadatak da odmah ugovori sastanak sa velikim vezirom i ministrom inozemnih poslova. Pošto je Klecl obavio zadatak koji mu je postavio Lajningen i obavio predradnje smještaja izvanrednog poslanika, ovaj se iskrcao sa broda i smjestio u prostorije Internuncijature.³⁴

Razumljivo je da je iznenadni i nenajavljeni dolazak specijalnog austrijskog poslanika u Istanbul izazvao veliku senzaciju. Ozerof, otpravnik poslova ruske ambasade u Istanbulu, izvijestio je svog kancelara: „Događaj dana je dolazak specijalnog austrijskog izaslanika, grofa od Lajningena, feldmaršallajtanta i vojnog komandanta Krakova.”³⁵

Izenadni dolazak specijalnog austrijskog izaslanika izazivao je u Istanbulu veliku pažnju. Jer, ni najneobavještenijima nije mogao promaći značaj događaja zbog zategnutih odnosa koji su još od 1849. godine trajali

³⁴ HHStA W, Mission Leiningens, K 217, grof Lajningen ministru inostranih poslova. Carigrad, 2. februar 1853.; HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 3. februar 1853.

³⁵ HHStA W, P. A. X/Russland, K-38, Ozerof carskom kancelaru. Pera, 24. januar 1853. Ozerof je izvijestio grofa Neselrodea o dolasku Lajningena u Istanbul. On kaže da se Lajningen jako razočarao kada mu je Ozerof, na njegovo vojnički otvoreno pitanje da li je dobio instrukcije svoje vlade u vezi s podrškom njegove misije, jako razočarao; HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 3. februar 1853.

između Austrije i Osmanskog carstva. Stanovništvu su, štaviše, bile poznate vijesti da je Austrija istovremeno sa slanjem Lajningena u Istanbul uspostavila na granici prema Bosni i Hercegovini prijeteci korpus na čelu sa banom Jelačićem, i da u Dalmaciju stižu novi vojni kontingenti. U takvim odnosima, razumljivo je što je dolazak grofa Lajningena izazvao uznemirenje ne samo stanovništva nego i osmanskih vlasti, pa i diplomatskih predstavnika Francuske i Engleske, koji su u spornim pitanjima Austrije i Osmanskog carstva podržavali stav ove druge. Zato su s nestrpljenjem očekivani njegovi prvi koraci na Uzvišenoj Porti.

Lajningen se požurio da što prije otpočne svoju misiju. Već 31. januara 1853. godine on je posjetio velikog vezira Mehmed Ali-pašu i ministra inozemnih poslova Fuad-efendiju. Prilikom ovog susreta, kojem su prisustvovali s austrijske strane Fon Klecl i Štajndl (Steindl), prvi tumač Internuncijature, Lajningen je upoznao predstavnike osmanske vlade sa svrhom svoje misije, ne ulazeći u njene detalje prije, nego nakon audijencije kod sultana. U svom izvještaju o ovom susretu s osmanskim ministrima, Lajningen ističe da su se oni živo interesirali upravo za detalje njegove misije, i da su se u razgovoru osvrnuli upravo na one detalje međudržavnih odnosa, koji su bili predmet njegove misije. Fuad-efendija, „čovjek jakog uma”, ušao je u detaljnije razmatranje stava osmanske vlade o spornim pitanjima s Austrijom. Komentirajući koncentraciju osmanskih trupa u graničnim provincijama, jer je Uzvišena Porta u brošuri koju je uručila svim diplomatskim predstavništvima u Istanbulu objasnila svoj vojni pohod u Crnoj Gori, pa shodno tome i vojna pojačanja u provincijama.

Naoružavanje provincija, koje zaista nije obilno, komentirao je dalje Fuad-efendija, ne može imati nikakvu neprijateljsku namjeru prema susjednoj Austriji, ali se Uzvišenoj Porti ne može osporiti pravo da prema svojim podanicima koji se bune, poduzme one mjere koje su potrebne da se njihova pobuna uguši i da se uspostavi pređašnje, mirno stanje. Ovo pogotovo što mjere koje je poduzela Uzvišena Porta u Crnoj Gori nemaju cilj da se promijeni administrativno uređenje ove provincije. Štaviše, osmanski ministri su odbijali svaku pomisao da je od osmanske vlade upućen poziv muslimanima za *sveti rat*, tim prije što je uoči otpočinjanja ratnih operacija putem proklamacije obećana Crnogorcima ne samo potpuna sloboda vjerovanja nego, čak, uspostava potpune autonomije njihove provincije, pod uvjetom da usklade svoje interese s interesima Osmanskog carstva.

Odgovarajući osmanskim ministrima na njihove argumente o sukobu sa Crnom Gorom, Lajningen je iznio stav svoje vlade o tim spornim pitanjima. Svejedno je u ovom trenutku, od koga je uslijedio poziv muslimanima na *sveti rat*, istakao je Lajningen, već je činjenica da se on vodi. Osmanska vlada je čak, iako je austrijskoj vladi obećala da će bjegunce smjestiti u udaljenije provincije, te iste bjegunce uvrstila u redove svoje vojske u Crnoj Gori, a poznato joj je da su oni otvoreni neprijatelji Austrijske monarhije. Uzvišena Porta je ipak znala da austrijska vlada ne može tolerirati niti poziv na *sveti rat*, niti zadržavanje bjegunaca u provincijama koje graniče sa njenim teritorijem. U odnosu na rješavanje spornih pitanja u vezi sa Crnom Gorom, Lajningen je stekao utisak da osmanski ministri zadržavaju onaj stav koji je Austriji već dobro poznat, i kojim ona nije bila zadovoljna.

Osmanski ministri su Lajningenu objasnili svoj stav o

pitanju Kleka i Sutorine. Lajningen je primijetio da je i ovo pitanje ostalo nepromijenjeno u stavu osmanske vlade, i da je ova spremna da na njega neodređeno odgovori. Zato im je Lajningen stavio do znanja da austrijska vlada mora znati kakav je stav osmanske vlade prema ranije podnesenim prijedlozima Austrije o enklavama.

U ovom razgovoru, dotaknuto je i pitanje sporova oko zahtjeva za obeštećenje austrijskih podanika. Po ovom pitanju, osmanski ministri bili su spremni da bez dvoumljenja udovolje austrijskim zahtjevima, pa su se izvinili Lajningenu što se i do sada odugovlačilo s izvršenjem onih rješenja koja su postala pravosnažna.

Na završetku ovog razgovora, grof Lajningen je zatražio od velikog vezira da, što je moguće prije, ugovori audijenciju kod sultana, „jer je nespojivo sa čašću mog uzvišenog cara da se odugovlači moj prijem kod sultana.” Lajningen se pribojavao da bi moglo doći do odlaganja audijencije, zbog činjenice da je baš tih dana umrla jedna od sultanija, pa su osmanski ministri imali razlog da odgode audijenciju. Duže odlaganje prijema kod sultana za Lajningena bi značilo neuspjeh njegove misije, a osmanskoj vladi bi dalo vremena za konsultiranje sa stranim dvorovima, što Lajningen opet nije želio. Fuad-efendija mu je obećao da će do audijencije uskoro doći. Tako se završio prvi neformalni sastanak Lajningena sa velikim vezirom i ministrom inozemnih poslova, od kojih je odmah saznao kakvo mišljenje osmanska vlada ima o sporovima s Austrijom. Za svaki slučaj, a da bi ubrzao audijenciju kod sultana, Lajningen je već narednog

dana poslao Štajndla na Uzvišenu Portu da se obavijesti o audijenciji.³⁶

Lajningen nije dugo čekao prijem kod sultana. Sultan ga je primio 3. februara, u 11 sati, u rezidenciji Čirigan. Lajningenovu pratnju sačinjavali su, pored poslanstva, grof Ludolf, poručnik Ruf (Ruff) i tumač Štajndl. Poslije uobičajenih pozdravnih riječi, Lajningen je upoznao sultana sa svrhom svoje misije. Ukratko je iznio da već duže vrijeme vladaju zategnuti odnosi dviju država, a da zbog zategnutih međunarodnih odnosa u sadašnjem trenutku takvi odnosi ne mogu dalje ostati, te da austrijski car želi otvoreno i jasno razmatranje spornih pitanja i da bi, u slučaju povoljnih rješenja, želio obnovu prijateljskih odnosa između Austrije i Osmanskog carstva.

Prvo, nastavio je Lajningen, Austrija traži od Osmanskog carstva zvanično objašnjenje o tome kakva je svrha naoružavanja na granici Dalmacije. S tim u vezi je i raspaljivanje vjerskog fanatizma zbog objave *vjerskog rata* protiv Crnogoraca, koji se lako mogao proširiti i na susjedne austrijske provincije. Zbog toga, Austrija nije mogla mirno posmatrati razvoj ratne situacije na svojoj granici, tim prije što je Omer Lutfi-paša izjavio da ima naređenje da, osim napada na Crnu Goru, nastavi sa neprijateljstvima prema Austriji.

³⁶ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 3. februar 1853. Iz razgovora grofa Lajningena i Fuad-efendije, zaključio je Klecl, vidjelo se da je Uzvišena Porta nezadovoljna nastupom Lajningena u Istanbulu. Atmosfera je bila takva da je osmanski ministar u jednom trenutku pitao austrijskog emisara da li je on došao da pregovara ili je došao da, određujući nevjerovatno kratak rok, dobije razlog za objavu rata. Na to mu je Lajningen objasnio: „Razmirice su takve da je došlo vrijeme da se one riješe.”

Lajningen je izjavio da austrijski car prijateljski savjetuje sultanu da se obustave neprijateljstva u Crnoj Gori, i da se prema stanovništvu ne primjenjuje odmazda. Austrija traži, nastavio je Lajningen, da se politički krivci, učesnici nedavne revolucije u Mađarskoj, koji su se sklonili u Osmansko carstvo, a koji su se u znatnom broju pojavili u sultanovoj vojsci koja se bori u Crnoj Gori, odmah otpuste iz vojske, i interniraju dalje od njenih granica. Pošto je saslušao Lajningena, koji je upoznao sultana i sa sporom oko enklava i privatnih reklamacija austrijskih podanika, sultan je zahvalio austrijskom caru u pismu i izrazio nadu da će učiniti sve da se uklone zapreke starim prijateljskim odnosima.³⁷ Poslije audijencije kod sultana, nastavljani su razgovori na Uzvišenoj Porti.

Na radnom sastanku sa Fuad-efendijom, koji je jedini od sultanovih ministara prisustvovao audijenciji, Lajningen mu je o navedenim zahtjevima svoje vlade uručio službenu notu i zatražio hitan odgovor.³⁸

³⁷ HHStA W, Mission Leiningens, K-217, grof Lajningen grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 3. februar 1853.; *Narodne novine*, 19. februara donose vijest da je Lajningen imao ove zadatke u Carigradu: „1. Odstupljenje Austriji primorskoga zemljišta pri Kleku i Sutorini.” 2. Izjavljenje, zašto je prije preduzet rat proti Cernojgoir nego je to službeno prijavljeno i mirovno izravnjenje istog. 3. Stavljajja bosanskih katolikah pod austriansku zaštitu; napokon neke olakšice u tergovačkom prometu, koje ne spadaju u glavni saderžaj poslanstva Leiningenova.” *Narodne novine*, 26. februar 1853., pobijaju tvrdnju da je svrha Lajningenove misije u Carigradu da „ište od Turske, da joj ova ustupi dva zemljišta komada Klek i Sutorinu, koja s ove strane Dubrovnika leže.”

³⁸ HHStA W, P. A. XII/ Türkei, Tekst ove note u cjelini glasi: „Le soussigne Lieutenant - Feldmarechal dans les armes de Sa majeste l'Empereur d'Autriche, charge d'une mission extraordinaire et directe aupres de Sa Majeste le Sultan, a eu l'honneur d'exposer de vive voix tant a ce

Monarque meme qu aux Ministres de la Sublime Porte les graves motifs qui ont determine Sa Majeste l'Empereur a l'envoyer a Constantionople afin de tenter une derniere demarche pour ecarter les difficultes qui se sont opposes a une solution satisfasante des differentes questions pendantes entre le Gouvernement Imperial et la Sublime Porte.

Sans s'appersantir davantage sur ces motifs dont la valeur et la portee n'auront pas echappe a la penetration du Ministere ottoman le soussigne se bornera a specifier d'une maniere nette et precise les demandes qu'il a l'ordre de formuler.

1. Les meseures militaires adoptees pa la sublime Porte a la suite des evenemens du Montenegro eussent meme dans des circonstances ordinaires exige un avis prelable au Gouvernement voisin. L'omission de ce procede toujours observe entre Etats limitrophes, a du d'autant plus surprendre la Cour Imperiale d'autriche, que l'extension donnee aux armemens et le caractere de guerre sainte qu'on a cherche a imprimer, en Bosnie comme dans l'Herzegovine et l'Albanie, a la population musulmane en eveillant son fanatisme contre les Chretiens, ont donnee lieu a toutes sortes de bruit, comme si les dites mesures n'avaient pas uniquement pour but la facification du Montenegro ainsique les avis donnees a la Sublime Porte et les assurances reiterees de cette derniere autorisaient a la croire. Ces bruits acqueriaient un plus grand poids par les propos que tenaient ouvertement les officiers et memem le Commandant en chef de l'Armee ottomane, et bien qu'il repugne au Gouvernement Imperial d'admettre une pareille suppositon, il ne pouvait cependant s'empecher de fixer son attention sur ce qui, en definitive, devait resulter de l'entreprise de la Sublime Porte etre accepte par la Puissa voisine. La gouvernment Imperial se voit, par ces raisons, oblige a demander a la Sublime Porte une explication categorique sur l'etendue et le but de ces armemens.

2. Contrairement aux Traites, aux Conventions speciales et aux ordonnances qui en forment le corollaire, de nombreux refugies politiques et en particulier de ceux qui ont porte les armes en Hongie contre leur Souverain font partie de l'armee ottomane expediee contre le Montenegro, et y occupent meme des grades superieurs. L'autriche, en rappelant a la Sublime Porte ses engagemens, demande l'eloignement immediat de la frontiere de ces dangereux elemens de desordre et leur internement dans des localites convenables.

Pošto je pojava Lajningena u Istanbulu izazvala senzaciju, prirodno je što su diplomatski predstavnici stranih država budno pratili njegovo kretanje. Bilo je poznato da je Austrija bila u dosluhu sa Rusijom, i da je Lajningen očekivao od Ozerofa da podupre njegovu misiju na Uzvišenoj Porti.³⁹ S

3. Pour ce qui est de la question des Enclaves de Klek et de Sutorina, le soussigne a l'ordre de declarer que le Gouvernement d'Autriche est ferme dans son opinion et dans son attitude annoncee au Divan par la Note du Charge d'affaires Imperial en date du 7 Janvier et qu'il insiste sur une reponse propre a dissiper toute espice de doute concernant les intentions de la Sublime Porte a cet egard.

4. C'est la volonte expresse de Sa majeste l'Empereur que Ses sujets en Turquie aient a jouir dans leurs justes reclamations et dans la revendication de leur bon droit de toutes les garanties qu'offre un Gouvernement regulier et telles qu'elles sont assurees aux sujets ottomans dans l'Empire d'autriche. Toutefois l'on a remarque avec peine que les plus grandes lenteurs sont apportees, surtout depuis quelque tems, dans la definition des affaires des sujets autrichiens en Turquie, ce qui oblige le Gouvernement Imperial a demander que les plus pressantes de ces reclamations qui se trouvent specifiees dans la liste ci-jointe, soient entierement reglees sans le moindre delai sauf a amener en suite le plus tot qu'il sera possible, la conclusion des autres affaires en negociation avec la Sublime Porte ou avec ses autorites dans les provinces.

Telles sont les demandes que le soussigne est dans le cas d'adresser au Gouvernement ottoman. Celui-ci ne se meprendra pas sur la gravite de la situation. Il sentira lui-meme qu'elle ne comporte pas de vagues assurances, des demi-promesses ou des reponses evasives. Si la Sublime Porte satisfait a ces demandes, toutes fondees sur le bon droit et la justice, comme sur une saine appreciation de ses veritables interets. Elle sevrira avant tout sa propre cause, et nonseulement Elle remplira ses obligations envers un grand Empire voisin, mais Elle mettra celui-ci a meme de lui temoigner de nouveau ce sentiment de sincere et loyale amitie dont il lui a fourni tant de preuves dans les circonstances les plus difficiles."

³⁹ HHStA W, P. A. X/Russland, K-38, knez Neselrode Fontonu. Petrograd, 26. januar 1853. Neselrode je obavijestio Fontonu da je ruska

druge strane, otpravnici poslova francuske i engleske ambasade nastojali su da nagovore ministre Uzvišene Porte da odmah ne odgovore na austrijski pritisak - ili zato što su bili iznenađeni misijom Lajningena, pa su ostali bez instrukcija svojih vlada, ili zato da se još više zaoštre suprotnosti dviju država. U takvim odnosima razumljivo je da su učestali diplomatski dogovori na kojima je najčešća tema bio odgovor osmanske vlade na austrijsku notu.

Otpravnik poslova francuske ambasade, La Valet (de La Valette), prvi je, izgleda, dobio instrukcije svoje vlade o njenom stavu prema misiji Lajningena. Taj stav ukratko je prenio Lajningenu sam Klecl: Prijeteće držanje oba carska dvora prema Uzvišenoj Porti već duže vrijeme plijeni pažnju francuskog kabineta. U Parizu su naročito bili zabrinuti zbog vojnih manevara u Južnoj Rusiji. Pošto je Kiselef (Kiselev), diplomatski predstavnik Rusije u Parizu, izjavio da su ovi vojni manevri imali za cilj provjeru sanitetskog kordona, zabrinutost je popustila. Ali, što se Austrije tiče, njen neprijateljski stav prema Osmanskom carstvu samo je pravno potkrijepljeni zahtjev ove sile u odnosu na dalmatinske enklave.⁴⁰ U jednom pismu, Klecl je izvijestio Lajningena da je, iz pouzdanih izvora, saznao kako je La Valet dobio instrukcije svoje vlade po kojima ona, u saglasnosti s Engleskom, smatra da su pretenzije Austrije na enklave Klek i Sutorina nezakonite i da,

vlada zadovoljna postupkom austrijskog dvora kad ju je unaprijed upoznao sa zadatkom grofa Lajningena u Istanbulu.

⁴⁰ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 5. februar 1853.

ako Austrija ugrozi Osmansko carstvo, ova može računati na potporu obje države.⁴¹

Opravnik poslova engleske ambasade, pukovnik Rouz, bio je prilično jasan kada je na balu u belgijskoj ambasadi prišao Kleclu i ponudio mu svoje posredovanje u rješavanju nastalog spora s Osmanskim carstvom. Njegova vlada je, po riječima pukovnika, imala isti stav s Austrijom prema crnogorskom pitanju, ali u odnosu na druga sporna pitanja, engleski kabinet je podržavao Osmansko carstvo. On je predložio Kleclu da se osmanskoj vladi produži rok za formuliranje odgovora na austrijsku notu, što je Klecl odbio, jer je taj rok odredio car, i Lajningen ga nije mogao produžiti. Klecl je detaljnije izvijestio Buola Šauenštajna, ministra inozemnih poslova, o stavu engleske vlade u austro-osmanskome sporu. Prema riječima pukovnika Rouza, on je saglasan sa stavom La Valeta, „jer Engleska priznaje pravo Uzvišene Porte u pitanju luka”, i da je on od svoje vlade opunomoćen da Uzvišenu Portu u tom smislu pomaže. Rouz je rekao Kleclu da je i Engleska, ustvari, zainteresirana za Klek i Sutorinu. Ona je, kao saveznica Osmanskog carstva, voljna zaploviti u sve osmanske luke, pa je otvaranje za saobraćaj ovih luka i engleski interes.⁴² Iako je austrijska vlada i ranije pretpostavljala da su Englezi umiješani u Portin stav da promijeni status enklava, ipak je, upravo sada, pukovnik Rouz otkrio stav svoje vlade.

⁴¹ HHStA W, Mission Leiningens, L-217, Fon Klecl grofu Lajningenu. Carigrad, 5. februar 1853.

⁴² HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 7. februar 1853.

Očigledno je bilo da je osmanska vlada, bar prvih dana poslije predaje note, ostala ravnodušna. Iako su ministri Uzvišene Porte, tih dana, često vijećali, ipak nije bio na pomolu njihov odgovor. I Lajningen i Klecl su smatrali da takav stav osmanske vlade dolazi otuda što se ona pouzdala u podršku Engleske i Francuske.

Da je njihovo rezoniranje bilo osnovano, pokazalo se na balu koji je 6. februara priređen u francuskoj ambasadi, u čast inauguracije francuskog cara. Na balu su bili mnogi osmanski činovnici višeg i nižeg ranga, što je bio znak da su odnosi dviju država vrlo prijateljski. S druge strane, Fuad-efendija je u razgovoru, na balu, sa Lajningenom i Kleclom veoma hladno saopćio dvojici austrijskih diplomata: Uzvišenoj Porti nije moguće udovoljiti austrijskom zahtjevu da povuče svoju vojsku iz Crne Gore, i da u njoj i dalje tolerira ono stanje koje je bilo prije dolaska njene vojske u ovu provinciju. Prema sporu oko enklava, Fuad-efendija je bio još jasniji: Uzvišenoj Porti se ne može osporiti pravo vlasništva nad enklavama, pa prema tome, ni pravo da mijenja status tih teritorija.⁴³ Poslije ovog razgovora, a i hladnog ponašanja osmanskih ministara, Lajningen je zaključio da Uzvišena Porta namjerava odbiti njegove zahtjeve. Zato je saopćio Kleclu da će ipak sačekati oficijelnu notu Uzvišene Porte, a onda će se, sa svim osobljem Internuncijature, povući iz Istanbula.

Iako je od ranije, pošto se upoznao sa stavovima engleskog i francuskog kabineta prema zadacima njegove misije, predviđao teškoće u rješavanju pitanja enklava, jer su obje ove države posvećivale tome najveću pažnju, Lajningen

⁴³ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 7. februar 1853.

ipak nije očekivao da će Uzvišena Porta na ostala pitanja njegove misije toliko odrečno odgovoriti.⁴⁴ Zato je navedeni razgovor u francuskoj ambasadi bio za njega iznenađenje, pa je svoju misiju već smatrao neuspjelom.

Austrijski emisar u Istanbulu bio je obaviješten o tome kako Uzvišena Porta, pored toga što sprema odrećan odgovor na austrijsku notu, poduzima sve mjere koje će joj omogućiti da izbjegne iznenađenje s austrijske strane. Ona je, navodno, poslala u Pariz Daud-bega radi konsultiranja sa pariskim kabinetom. Istovremeno je izvršena mobilizacija redife u Rumeliji, a od egipatskog namjesnika Abas-paše zatražena je pomoć od 40.000 vojnika. Svim navedenim mjerama Porta je pojačavala samo evropski dio Carstva. Mjere pojačavanja granice prema Austriji, smatrali su diplomatski predstavnici Austrije u Istanbulu, poduzete su i u cilju suprotstavljanja njenom posmatračkom korpusu u Hrvatskoj. Međutim, naknadnom provjerom ovih vijesti, ustanovljeno je da su one ili netačne ili iskrivljene, a širene su zato da se Austrija zaplaši i ublaži zahtjeve Uzvišenoj Porti.⁴⁵

Učestala su konsultiranja osmanskih ministara s engleskim i francuskim otpravnicima poslova. Iako su Portini ministri, u razgovoru sa Lajningenom izjavljivali da se Uzvišena Porta neće privoljeti nagovaranju, posebno Francuske i Engleske, ipak je Lajningen stekao drugačije uvjerenje.

⁴⁴ HHStA W, Mission Leiningens, K-217, grof Lajningen grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 5. februar 1853. godine.

⁴⁵ HHStA W, Mission Leiningens, K-217, grof Lajningen grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 7. februar 1853.; HHStA W, P. A. X/Russland, Izvještaj generalnog konzula Foka. Kairo, 12. januar 1853. godine. Počelo je regrutiranje u donjem toku rijeke Nila i, na zahtjev Uzvišene Porte, regrutira se 40.000 vojnika.

Naime, poslanici i Engleske i Francuske često su, upravo tih dana, viđani kako ulaze i izlaze iz saraja, i to svakodnevno. Kako su odnosi Osmanskog carstva sa tim državama bili prijateljski, Lajningen je zaključio da njihovi poslanici često posjećuju Uzvišenu Portu, kako bi učestvovali svojim savjetima u odgovoru osmanske vlade na austrijsku notu.

Suočen s ovakvim stavom Uzvišene Porte, Lajningen je postao još uporniji u svojim zahtjevima. On je čekao da 9. februara istekne rok od šest dana, koji je postavio 3. februara, prilikom predaje note. Pored toga, pobrinuo se da se prošire glasovi kako se osoblje Internuncijature pakuje, radi napuštanja Istanbula. U osmanskoj prijestonici, u očekivanju zvaničnog odgovora Uzvišene Porte, prilike su bile krajnje napete nagovještajem mogućeg rata s Austrijom. Opće uvjerenje je bilo da će Uzvišena Porta, sudeći prema ponašanju i izjavama njenih ministara, odbiti austrijsku notu. Međutim, na pomolu su bili drugi zapleti, pa je Uzvišena Porta krenula putem popuštanja austrijskom pritisku.

Dok je Lajningen vrlo smišljeno proturao glasove kako se Klecl, s osobljem Internuncijature, sprema za odlazak, i na taj način htio Uzvišenoj Porti staviti na znanje kako je austrijska vlada zaista čvrsta u svojim zahtjevima, upravo tada je, 8. februara 1853., došao u Internuncijaturu dragoman Uzvišene Porte, Nuredin-beg, da od Lajningena zamoli produženje postavljenog roka za odgovor Uzvišene Porte. Nuredin-beg je upoznao grofa Lajningena da se na Uzvišenoj Porti svakodnevno vijeća do kasno u noć o austrijskim zahtjevima, ali da se, i pored takvog rada, nije mogao sročiti odgovor osmanske vlade, koji bi zadovoljio Austriju. Pošto je Uzvišena Porta ipak više sklona prihvatanju austrijskih

zahtjeva nego njihovom odbijanju, izjavio je Nuredin-beg, normalno je što traži produženje roka za odgovor.

Lajningen je bio zadovoljan saznanjem da Uzvišena Porta želi udovoljiti austrijskim zahtjevima, te se složio da produži rok za odgovor Uzvišene Porte za još tri dana, dakle do 12. februara, ali je naglasio, radi svake opreznosti, da to čini zato što mu je to vrijeme inače potrebno radi pripreme osoblja Internuncijature za odlazak, u slučaju nezadovoljavajućeg odgovora Uzvišene Porte. Nemalo se iznenadio kada ga je dragoman upitao zašto već nije zatražio oproštajnu audijenciju kod sultana, pošto je Uzvišena Porta već djelimično udovoljila austrijskim zahtjevima kad je izdala naređenje Omer Lutfi-paši da obustavi ratovanje u Crnoj Gori. Lajningen se nije dao zbuniti, nego je dragomanu rekao da se austrijska vlada neće zadovoljiti polovičnim rješenjima, i da ona traži odgovor na sva pitanja koja su predmet njegovog poslanstva.

Izvjestavajući Buola Šauenštajna o raspoloženju u Istanbulu u vrijeme njegovog boravka u tom gradu, grof Lajningen je, 10. februara, istakao da su na Uzvišenoj Porti zabrinuti zbog njegovog nepopustljivog držanja. U takvom raspoloženju, Fuad-efendija je istakao da mu je stalo do razrješenja sporova s Austrijom i da će Uzvišena Porta, nezavisno od drugih država, donijeti odluku. I ova izjava osmanskog ministra ulila je nadu Lajningenu da može očekivati povoljan ishod, ukoliko Uzvišena Porta, po Lajningenovom mišljenju, ne bude obraćala pažnju na savjete Engleske i Francuske, koje su nastojale da je odvrate od udovoljavanja austrijskim zahtjevima. Međutim, druga izjava ovog istog ministra, izrečena skoro u isto vrijeme – „ali ako Austrija hoće rat, onda će mu se Porta predati svom snagom” - pokolebala je Lajningena, jer je u njoj vidio mogućnost i

drugačijeg odgovora Uzvišene Porte. Lajningen je upravo u ovoj izjavi osmanskog ministra naslutio veliki utjecaj La Valeta, jer je upravo on jednom ministru rekao „de se poser en victime”. Nije bilo sumnje u to kako su kontradiktorne izjave istog ministra proizilazile iz raspoloženja koje je vladalo na Uzvišenoj Porti, i koje se često mijenjalo - od onog da se austrijski zahtjevi u cjelini prihvate, do onog da se oni potpuno odbace. Ipak, Lajningen je osjetio kako na Porti prevladava ona strana koja naginje ka popuštanju, pošto je Fuad-efendija nagovijestio mogućnost da će Uzvišena Porta tražiti od Austrije garanciju da Crnogorci neće uznemiravati sultanovu vojsku prilikom njihovog povlačenja iz Crne Gore. Lajningen je ćutke prešao preko ovog pitanja.⁴⁶ U ovakvom raspoloženju, Lajningen je očekivao odgovor na notu.

Pojedini osmanski ministri i dalje su istupali različito u svojim izjavama. Klecl je, pak, stekao uvjerenje da i Fuad-efendija svim silama nastoji, slijedeći po njegovom mišljenju savjete Engleske i Francuske, da se ne usvoje austrijski zahtjevi, odnosno da se odloži donošenje konačne odluke. On je ovaj zaključak izveo na osnovu toga što se engleski i francuski diplomati viđaju da „pojedinačno ili zajedno provode sate i sate na Uzvišenoj Porti ili u Fuadovoj kući.”⁴⁷ Da bi Portinim ministrima parirao i na njih vršio pritisak, Klecl je, po naređenju Lajningena, na svima vidljiv način otpočeo pripreme za svoj odlazak. Klecl je, 10. februara, izvijestio Buolu Šauenštajna da će do 12. februara sačekati odgovor Uzvišene

⁴⁶ HHStA W, Mission Leiningens, K-217, grof Lajningen grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 10. februar 1853. godine.

⁴⁷ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 10. februar 1853.

Porte na austrijsku notu, pa ako ova ne zadovolji Lajningena, onda će se zatražiti hitan odgovor na sva pitanja sa da ili sa ne. U slučaju da Uzvišena Porta odgovori sa ne, on će se ukrcati na brod „Croaziu”, a u Internuncijaturi će ostaviti samo Štajndla, sa dužnošću da se brine o poslaničkoj arhivi i tekućim poslovima. Dok su se tako u Internucijaturi pripremali za odlazak, istovremeno su ispitivali glasove koji dolaze s Uzvišene Porte o njenom mogućem odgovoru.

Da je došlo do promjene u stavu Uzvišene Porte, Lajningen je uskoro saznao iz razgovora Rouza i La Valeta, koji su ga posjetili 10. februara. Lajningen je bio uvjeren da su oni odvrćali ministre osmanske vlade da povoljno odgovore na austrijsku notu, i oni su upravo tih dana bili česti gosti na Uzvišenoj Porti, a došli su austrijskom poslaniku sa ciljem da mu saopće vijest kako je ruska vlada prihvatila njegove zahtjeve, a da su oni svojim utjecajem doprinijeli takvoj njenoj odluci. Lajningen je njihovu posjetu protumačio drugačije: pošto su pročitali odgovor Uzvišene Porte kojim ona udovoljava austrijskim zahtjevima, i nisu mogli utjecati na to da se odbiju, htjeli su da prvi saopće kako su, navodno, oni utjecali na Uzvišenu Portu da prihvati austrijsku notu. Nama se, pak, čini da su oni mogli donekle utjecati da se izgode odnosi Austrije i Osmanskog carstva u momentu kad su se na Istoku već vidjeli pomućeni odnosi u kojima glavni protivnici nisu bile Osmansko i Austrijsko carstvo, već Osmansko i Rusko carstvo. Trebalo je, dakle, da Osmansko carstvo ima mir na granici prema Austriji, kako bi moglo što više snaga odvojiti za sukob s Rusijom. Da je Rusija bezrezervno podržavala Austriju, nema sumnje. Ozerof, koji nije imao instrukcije svoje vlade, bio je naklonjen austrijskim zahtjevima, i na Uzvišenoj Porti je podržavao Lajningeneve zahtjeve. Lajningenu je

preostalo da sačeka Portinu odluku, koja mu je trebala biti saopćena 12. februara.

Međutim, kada se najmanje nadao, potpuno iznenada, Lajningen je 10. februara dobio tekst Portinog odgovora na njegovu notu od 3. februara.⁴⁸ O ovoj noti se, na prvu tačku austrijske note, odgovara kako je Uzvišena Porta začuđena što je austrijska vlada iznenađena da joj nisu najavljeni pokreti osmanske vojske protiv pobunjenika u Crnoj Gori. Iako bi se pacifikacija Crne Gore mogla izvršiti i sa manjim brojem vojnika od onog koji je tamo upućen, jedini cilj koncentracije većeg broja vojnika jeste da bi se stanovnici Crne Gore urazumili da im je uzaludan svaki otpor. Pošto je osmanska vlada poduzela ugušenje pobune u Crnoj Gori, po mišljenju Uzvišene Porte, njoj nije ni na pameti bilo da u pokretu njene vojske Austrija može naći razloge da sumnja u njene namjere. Uzvišena Porta zbog toga nije ni obavijestila austrijsku vladu o pokretu svojih trupa. Ukoliko je, pak, Austrija posumnjala u namjere Uzvišene Porte, ona je mogla preko otpravnika poslova zatražiti objašnjenje da, kao susjedna država, bude upoznata sa ciljem pokreta sultanove vojske, „pa Porta ne bi oklijevala da carskoj vladi pruži obavještenja o vojnim pokretima.” Da je Uzvišena Porta odlučila da poštuje austrijski teritorij lako se može utvrditi iz naredbi komandantima vojske

⁴⁸ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, grof Lajningen grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 10. februar 1853.; HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, grof Lajningen Fon Klechu. Carigrad, 11. februar 1853. Rezimirajući sadržaj osmanske note, Lajningen zaključuje: „Poznato je da se Porta (Divan) služi suptilnim i elastičnim rečenicama, što najbolje pokazuje pitanje izraza *staus quo ante bellum* kako bi se odgodila rješenja nekog pitanja ili izazvala raspravljanja o njemu.”; HHStA W, Mission Leiningens, K-217, Beč, 3. mart 1853.

protiv Crne Gore o strogom poštovanju austrijske granične linije.

Uzvišena Porta je odbacila optužbu austrijske vlade kako je vojni pohod u Crnoj Gori proglasila *svetim ratom* muslimana protiv hrišćana. U noti se dalje ističe da je pohod na Crnu Goru nemoguće smatrati *svetim ratom* muslimana protiv hrišćana i zbog toga što je više od polovine vojnika u sultanovoj armiji sastavljeno od hrišćanskih podanika Osmanskog carstva. „Taj savez hrišćana i muslimana pod istom zastavom, nesumnjivo dokazuje da se izazvani neredi od pobunjenika tiču i hrišćana i muslimana.” Zato, upravo ovakav sastav sultanove vojske najbolje potvrđuje da se protiv Crne Gore ne vodi *sveti rat*, već da se vodi rat protiv pobunjenika. Kao susjednoj državi, Uzvišena Porta želi da razloži Austriji one argumente koji su je naveli da izvrši pacifikaciju Crne Gore: „Poznato je da je Crna Gora brdovita zemlja malog prostranstva, i da se njeni stanovnici većinom bave razbojništvom. Oni su prekinuli saobraćaj sa Hercegovinom, koji je veoma potreban za obje provincije. Susjedne granične predjele u Hercegovini su pljačkali, pustošili i prolijevali krv napadajući nevino stanovništvo, a bilo je slučajeva da su, iznenadivši ih, ubijali osmanske oficire i odnosili njihove glave u brda kao trofej pobjede. Oni se nisu na tome zadržali, već su se drznuli i napali tvrđavu Žabljak i poubijali artiljerijsku posadu. Na osnovu takvog ponašanja Crnogoraca, osmanska vlada je odlučila da poduzimanjem energičnih mjera okonča pobunu i uspostavi mir i spokojstvo u tim oblastima. Da bi se izbjeglo prolijevanje krvi, Crnogorci su prvo pozvani da se odreknu pobune, a kad nisu poslušali poziv, upotrijebljena je sila.”

U odnosu na sporno pitanje prisustva u sultanovoj vojsci izvjesnog broja oficira-prebjeglica, Uzvišena Porta je u noti istakla da će, kako bi dala još jednom dokaz austrijskoj vladi o iskrenim namjerama za izmirenje, hitno narediti da se svi ti oficiri odmah upute u unutrašnjost Carstva.

Austrijska vlada je u svojoj noti zatražila od Uzvišene Porte da poštuje *status quo* enklava Klek i Sutorina. U odgovoru Uzvišene Porte vidi se da ona stoji na onom stajalištu koje je, u pogledu spomenutih enklava, regulirano notama internuncijske Otenfelsa u 1832. i 1833. godini. Međutim, osmanska vlada želi s austrijskom vladom započeti razgovore o promjeni statusa enklava. Ali, ističe se dalje u osmanskoj noti, austrijska vlada može biti sigurna da osmanska vlada želi sa njom voditi otvorene prijateljske razgovore i nikada nije mislila učiniti ništa silom, ili što bi bilo protivno austrijskim interesima.

Uzvišena Porta je već pristupila ispunjenju zahtjeva austrijskih podanika, koje je austrijska vlada tražila svojom notom. U noti osmanske vlade navodi se da su neki zahtjevi već riješeni, a neki su u fazi rješavanja; „ali u svakom slučaju, osmanska vlada neće dozvoliti ni najmanje nepažnje kad se radi o zaštiti prava austrijskih podanika.”⁴⁹

Kao što se vidi, Uzvišena Porta je nastojala da svojim odgovorom ublaži austrijske napade, te je pokušala njime objasniti svoje držanje. Pošto je primio notu, Lajningen je, komentirajući njen sadržaj Buolu Šauenštajnu, utvrdio da ga odgovor Uzvišene Porte nije zadovoljio u glavnim pitanjima,

⁴⁹ R. Gerba, *Zur Geschichte der Ereignisse in Bosnien und Montenegro 1853.*, 147-148; HHStA W, Mission Leiningens, K-217, Fuad-efendija grofu Lajningenu. Carigrad, 11. februar 1853.

bez obzira na prethodna njena uvjeravanja; u njemu nema odgovarajućih objašnjenja koja je austrijska vlada tražila u pogledu povlačenja sultanove vojske iz Crne Gore, niti pak davanja dovoljnih uvjeravanja u odnosu na sređivanje privatnih reklamacija i ukidanja carina koje, suprotno ugovorima, opterećuju našu trgovinu, te nedovoljna uvjeravanja o snižavanju carinske stope, a u vezi privatnih odštetnih zahtjeva Uzvišena Porta je dala sasvim nejasna uvjeravanja. Štaviše, ističe grof Lajningen, Uzvišena Porta se nije odrekla svojih ranijih stavova da u odnosu na enklave Klek i Sutorina posjeduje izvjesna prava kojih se ne može odreći, iako ih sada ne namjerava koristiti. Zato je Lajningen odlučio: „Ja ću zbog toga sutra poslati prvog tumača Internuncijature Fuad-efendiji i saopštiti mu da odgovor Uzvišene Porte smatram nedovoljnim.”⁵⁰

Zbog toga Lajningen nije ni prihvatio oproštajnu posjetu sultanu, koju su mu bili udesili ministri osmanske vlade, i koja je bila zakazana za 12. februar, jer ako bi prihvatio tu audijenciju, mogao bi se stvoriti utisak kako je među dvjema državama došlo do poravnanja, što nije bilo tačno. Lajningen je izvijestio Buola Šauenštajna da će, poslije prijema oficijelne note na francuskom jeziku, uputiti Uzvišenoj Porti pismeni odgovor na nju, i izjaviti da misiju, „koju mi je povjerio moj car i gospodar, moram smatrati neuspješnom, i Uzvišena Porta se mora smatrati odgovornom za sve posljedice.”⁵¹ Obavijestio

⁵⁰ HHStA W, Mission Leiningens, K-217, grof Lajningen grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 10. februar 1853.

⁵¹ HHStA W, Mission Leiningens, K-217, grof Lajningen Fuad-efendiji. Carigrad, 11. februar 1853. Lajningen je obavijestio Fuad-efendiju, da ga osmanski odgovor notom od jedanaestog februara nije zadovoljio i da na osnovu stavova iz nje mogu biti otklonjeni nesporazumi među državama.

je kancelara i o svojim daljim postupcima: poslije uručenja odgovora Uzvišene Porte, ukrcat će se na brod, prekinuti svaku vezu s osmanskom vladom sa kojom treba da dalje pregovara Klecl na osnovu njegovih instrukcija u cilju pokušaja posredovanja, a ako i on ne uspije, do određenog roka, treba da se ukrca na brod i tako prekine diplomatske odnose s Osmanskim carstvom.

Uskoro je uslijedio i oficijelni tekst note na francuskom jeziku. Uzvišena Porta je, 11. februara popodne dostavila Lajningenu notu koja se nešto razlikovala u odnosu na tekst note na turskom jeziku, ali je uglavnom odgovarala duhu Portinih stavova iz te note. Kad je Lajningen proučio ponuđenu notu, ustanovio je da su u nju unesene modifikacije nekih formulacija. Kao primjer tih modifikacija, Lajningen je naveo da je u prvobitnom tekstu stajala formulacija; „il etait du devoir le plus imerieux de reprimer energiquement ces actes de revolte,” a u novom tekstu je zamijenjena sa „supprimer”. Slično je i sa nekim drugim izrazima. Zato je Lajningen odlučio da se ni taj tekst note ne može smatrati zadovoljavajućim.

Pokušaj predstavnika Francuske i Engleske, koji su ga posjetili u namjeri da posreduju u cilju njegovog popuštanja, propao je. Lajningen je izjavio da mu instrukcije njegove vlade

Zato je odlučio da mu predloži, na turskom jeziku, tekst note koji bi ga zadovoljio, a ona je, ustvari, rezime onoga što mu je usmeno prenio. Od Uzvišene Porte se tražio odgovor u roku od tri dana. Na kraju je dodao: „Želim dodati, da ukoliko nota ne bude prihvaćena, ne vidim nikakve prepreke da odgovor bude dostavljen u formi tajnog i posebnog akta, a u tom slučaju neću oklijevati, sa moje strane, da službeno primim notu Uzvišene Porte od 10. ovog mjeseca.”

ne dozvoljavaju uplitanje, dogovaranje ili posredovanje u ovom sporu sa predstavnicima drugih država.⁵²

Specijalni austrijski poslanik je, pošto je proučio notu od 11. februara, zaključio da odmah mora obavijestiti Uzvišenu Portu da ona spomenutom notom nije udovoljila austrijskim traženjima, pošto je u noti izbjegnuto jasno i otvoreno objašnjenje Porte na austrijske zahtjeve. Odmah je na Portu uputio Fon Štajndla, da još 12. februara prenese Fuad-efendiji njegovu odluku, i da se od Porte još jednom, i to hitno, zatraži konačan odgovor na austrijski zahtjev. Fon Štajndl je 12. februara posjetio Fuad-efendiju, upoznao ga s austrijskim stavom o Portinoj noti i zatražio konačnu odluku Porte, jer se on, u slučaju nezadovoljavajućeg odgovora, neće više pojavljivati na Porti. Nemalo se iznenadio kad mu je Fuad-efendija na te riječi odgovorio da se on, ustvari, nada da će fon Štajndla ubuduće još češće viđati na Uzvišenoj Porti.⁵³ Nepopustljiv stav Austrije, i još tvrdoglavije odbijanje Turske, doprinijelo je krajnje zategnutim odnosima. Još 12. februara vladalo je uvjerenje u Istanbulu: «da Porta u svojim koncesijama neće dalje ići, i u tome je imala podršku pomorskih sila». Zbog toga je sve najavljivalo prekid diplomatskih odnosa s Austrijom, i pitanje odlaska Lajningena iz Istanbula bilo je pitanje trenutka.⁵⁴

Umjesto konačnog odgovora Uzvišene Porte, koji je tražio fon Štajndl, Fuad-efendija je ponovo pozvao prvog

⁵² HHStA W, Mission Leiningens, K-217, grof Lajningen grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 12. februar 1853.

⁵³ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 17. februar 1853.

⁵⁴ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 17. februar 1853.

tumača Internuncijature da se sljedećeg dana pojavi na Porti i da još jednom iznese austrijske zahtjeve. Po naređenju Lajningena, Fon Štajndl se odazvao pozivu i još jednom formulirao konačne austrijske zahtjeve, od kojih ona neće odustati. Fon Štajndl je predložio tekst note, kojim bi Austrija bila zadovoljna: „Cijeneći velike zajedničke interese dviju država, i cijeneći prijateljske savjete austrijske carske vlade, Uzvišena Porta, čuvajući svoja carska prava, izjavljuje da, stacioniranim vojnim korpusom u Crnoj Gori, nema namjeru mijenjati status ove provincije i da će poštovati *status quo ante bellum* Crne Gore; Uzvišena Porta će odmah narediti najstrožiju istragu poziva na *sveti rat* u provincijama naznačenim u noti; Uzvišena Porta izjavljuje da neće mijenjati *status quo* enklava, zbog izbjegavanja sukoba.” Uzvišena Porta je trebala da se, ovom notom, još obaveže da će odmah pristupiti ispunjavanju odštetnih zahtjeva po priloženoj listi, a kao pokriće, trebala je poslužiti određena suma novca koju bi Uzvišena Porta trebala inkasirati u Internuncijaturi.

Na ovom sastanku usaglašavani su stavovi oko Portinog odgovora. Fuad-efendija je zatražio da se austrijska formulacija, koja se odnosi na crnogorsko pitanje, iskazana sa *status quo ante bellum*, preformulira u *status quo avant le soulèvement des gabitans du Montenegro*, pošto se prva misao može tumačiti i tako da nahije koje su Crnogorci zauzeli na početku ustanka, naprimjer, utvrđenje Žabljak i Nahija Grahovo, njima ostanu. Dalje, Uzvišena Porta će preuzeti obavezu da se da amnestija Crnogorcima, ali da se iz teksta note izbací formulacija *aussitot que la retraite des troupes sera aussuree*, kao formulacija koja je ponižavajuća za Osmansko carstvo. I ona formulacija u noti, kojom je Austrija tražila da se osmanska vlada obaveže da će izvršiti istragu u vezi s pozivom

na *sveti rat*, bila je za Uzvišenu Portu neprihvatljiva, te je Fuad-efendija tražio od Štajndla da se izbací iz teksta note. Jer, objasnio je Fuad-efendija, ispitivanje na terenu ko je uputio poziv na *sveti rat* razbukalo bi, prvo fanatizam i, drugo, krnjilo bi ugled Uzvišene Porte, pošto bi u očima stanovništva bila duboko ponižena. Znajući za takvo raspoloženje, Fuad-efendija je rekao tumaču da on ovu formulaciju nije ni iznio na vijećanje u ministarskom vijeću osmanske vlade. Pošto je primio nacrt note koji je trebao odobriti Lajningen, fon Štajndl je napustio prostorije saraja.

Grof Lajningen je prihvatio u cjelini izmjene koje je predložio osmanski ministar inozemnih poslova i odredio da se utvrdí novi rok za Portin odgovor. Uzvišena Porta je trabala konačno odgovoriti 14. februara. Kada je 14. februara došao po odgovor na Uzvišenu Portu, fon Štajndl je zatekao veoma raspoloženog osmanskog ministra, koji mu je bujicom riječi prenio vijest da je osmanska vlada prihvatila notu, da se veliki vezir nalazi u ovom momentu kod sultana koji treba da odobri notu, te da se on svakog trenutka treba vratiti, kako bi stavio državni pečat.⁵⁵ U očekivanju velikog vezira, Fuad-efendija je saopćio Štajndlu da je već pristupljeno ispunjenju obećanja najavljenog notom. On je već redigirao upute Omer Lutfi-paši o obustavljanju vojnih operacija u Crnoj Gori, Uzvišena Porta je izdala odgovarajuće naredbe da se odmah pristupi rješavanju materijalnih zahtjeva austrijskih podanika i odredila

⁵⁵ HHStA W, Mission Leiningens, K-217, grof Lajningen grofu Buolu Šauenštajnu. Beč, 1. mart 1853.; R. Gerba, *Zur Geschichte der Ereignisse in Bosnien und Montenegro 1853.*, 152-153; HHStA W, Mission Leiningens, K-217, Telegrafska depeša Lajningena feldmaršal-lajtnantu Grinu. Trst, 26. februar 1853.

odgovarajuća novčana sredstva iz kojih će biti podmireni njihovi novčani zahtjevi, a ta suma bit će deponirana u kasi Internuncijature. Fuad-efendija je obećao Štajndlu da će i druga obećanja Uzvišene Porte biti ispunjena na najbrži način. Pošto su u međuvremenu obavljene formalnosti oko predaje note, Štajndlu je ona uručena.

Kad je Lajningen, dobivši notu od 14. februara, utvrdio da je Uzvišena Porta ispunila potraživanja Austrije njenom notom od 3. februara, obavijestio je Fuad-efendiju da je potpuno zadovoljan tekstom upućene note. Posebno je naglasio da je zadovoljan izjavom Uzvišene Porte u odnosu na rješenje njenog rata sa Crnom Gorom, i da Austrija nije imala namjeru postaviti pitanje njenog suvereniteta nad tim teritorijem; složio se da ostane netaknuto pitanje zaštite hrišćana u Osmanskom carstvu, ali da se nada da će Uzvišena Porta i to pitanje riješiti na zadovoljstvo Austrije, kako je to usmeno obećano. Pošto je tako okončana rasprava Lajningena s osmanskom vladom u Istanbulu, on je zatražio oproštajnu audijenciju kod sultana.

Audijenciji, koja je održana 15. februara na istom mjestu i u isto vrijeme kao ona od 3. februara, prisustvovali su, s austrijske strane, osim Lajningena, Klecla, Štajndla, Ludolfa i Rufa, još i baron Šlecht (Schlecht). Poslije uobičajenih pozdravnih riječi, u kojima je istakao zadovoljstvo zbog uspjeha svoje misije, Lajningen je rekao: „U ime Njegovog Veličanstva cara mogu obećati da Uzvišena Porta odsada može računati ponovo na Austriju kao na svog iskrenog i pouzdanog prijatelja u svim eventualnostima.” Sultan mu je odgovorio da se raduje što su uspješno savladane prepreke koje su stajale na putu ponovnoj uspostavi prijateljskih odnosa između njegovog Carstva i austrijskog dvora. Po završetku prijema kod sultana,

Fuad-efendija je Lajningenu uručio sultanov odgovor na pismo austrijskog cara.⁵⁶

Prije nego što je napustio Istanbul, Lajningen je posjetio velikog vezira, ministra inozemnih poslova i seraskera, kod kojih je primljen s najvećim počastima. Na prijemu je naročito bio raspoložen veliki vezir Ali-paša, koji je u svojoj pozdravnoj riječi istakao da se Austrija i Turska mogu lako sporazumjeti, ukoliko se u njihove odnose ne umiješa neka treća sila. Obavještavajući Buola Šauenštajna o atmosferi koja je vladala na ovom prijemu, Klecl je 17. februara pisao: „Na licima sve trojice turskih ministara ogledalo se zadovoljstvo zbog postignutog sporazuma.“⁵⁷ Ostalim turskim dostojanstvenicima, kojima je po protokolu bio dužan učiniti oproštajnu posjetu, Lajningen nije učinio zbog toga što se žurio u Beč. Istog dana, dakle 15. februara, grof Lajningen se popeo na brod „Croaziu“, na kome su ga očekivali, radi ispraćaja, osoblje Internuncijature i Ozerof. Pošto se oprostio od prisutnih, i pošto je Kleclu naložio da odmah insistira na ispunjenju datih obećanja, Lajningen je napustio Istanbul.

Lajningen je uputio grofu Grinu telegram o uspjehu njegove misije: „Uzvišena Porta potvrdila je uspostavu *status quo ante bellum* u Crnoj Gori, obećala povlačenje svoje vojske iz Crne Gore; obećala je neodložno interniranje političkih

⁵⁶ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu, prilog izvještaju od 17. februara 1853.; HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, grof Lajningen Fuad-efendiji. Carigrad, 14. februar 1853. Lajningen obavještava Fuad-efendiju da je zadovoljan zbog postignutog uspjeha u vezi sa crnogorskim pitanjem, dok druga pitanja njegove misije ne spominje.

⁵⁷ HHStA W, P. A. X/Russland, grof Neselrode g. Fontonu. Petrograd, 25. februar 1853.

izbjeglica; svečano je obećala poboljšanje položaja hrišćana; u odnosu na enklave, Uzvišena Porta neće ništa poduzimati u cilju promjene reklamacija i doznačit će odmah tri i po miliona pjastera u kasu Internuncijature.”⁵⁸

Sumirajući djelovanje stranih diplomata i njihov utjecaj na osmansku vladu, grof Lajningen je, izvještavajući Buola Šauenštajna, istakao da je Ozerof, iako nije imao instrukcija svoje vlade, odmah žustro podržavao austrijske zahtjeve, a kada je 13. februara dobio i instrukcije, odmah je na Uzvišenu Portu uputio tumača svog poslanstva, Argiropula (Argyopulo), da izjavi; kako je Rusija potpuno saglasna s austrijskim stavom. Međutim, diplomatski predstavnici Engleske i Francuske posljednjih dana boravka Lajningena u Istanbulu, napustili su svoj stav protivljenja austrijskim traženjima. Dok su na početku njihove misije savjetovali Uzvišenoj Porti da odbije austrijski ultimatum, kasnije su čak nudili usluge posredovanja. Jedino je ostao uporan pukovnik Rouz - da je Porta u pravu kad je u pitanju zahtijevana promjena statusa enklava. Zato se Lajningen u odnosu na enklave i zadržao samo na tome da zatraži održavanje *status quo* na njima. Smatrao je da bi insistiranje na bilo kakvoj promjeni „izazvalo protest engleskog otpravnika poslova.”⁵⁹

Osmanska vlada je neposredno po Lajningenovom odlasku iz Istanbula pristupila razrješenju spornih pitanja s Austrijom. Odmah je obustavila ratni pohod u Crnoj Gori, i

⁵⁸ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, grof Lajningen Fon Kleclu. Carigrad, 14. februar 1853.

⁵⁹ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Lajningenu. Carigrad, 14. februar 1853; HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Mission Leiningens, K-217, grof Lajningen grofu Buolu Šauenštajnu. Beč, 1. mart 1853.

Omer Lutfi-paši je naređeno da povuče sultanove čete u Monastir. Ali, druga Portina obećanja su rješavana uz uobičajeno duga pregovaranja na Uzvišenoj Porti, pa je Klecl, još 24. februara, predlagao Buolu Šauenštajnu da se prijeteći korpus na osmanskoj granici zadrži sve dok Uzvišena Porta ne ispuni sva data obećanja.⁶⁰

Lajningenova misija značajna je na prvom mjestu zato što je njome otklonjen teži sukob do koga je moglo doći između Osmanskog carstva i Crne Gore 1852.-1853. godine. Međutim, ova misija rasvjetljava i odnose između Osmanskog i Austrijskog carstva, i to ne samo zbog crnogorskog pitanja, nego i zbog neriješenih sporova između dvije države. Misijom su ponovo uspostavljeni dobri odnosi između Austrije i Osmanskog carstva, što je nesumnjivo dovelo do pojačanog austrijskog pritiska u Osmanskom carstvu, a pogotovo u Bosni i Hercegovini, u kojima, ustvari, od tada dolazi do jačanja austrijske propagande i koje, od pedesetih godina, ulaze u bližu sferu interesiranja bečkog dvora. Pored toga, Lajningenova misija dobrim dijelom objašnjava i međunarodne prilike u vezi s unutrašnjim i vanjskim odnosima Osmanskog carstva pred izbijanje Krimskog rata.

⁶⁰ HHStA W, P. A. XII/Türkei, K-46, Fon Klecl grofu Buolu Šauenštajnu. Carigrad, 24. februar 1853.

MISSION DE LEININGEN A CONSTANTINOPLE EN 1853 Resume

Ver la moitie du XIXeme siecle, l'Autriche et la Turquie ont trouble considerablement les relations de bon voisinage qui passaient de temps entemps endebats diplomatiques aigus. Les questions litigieuses entre les deux cours voisines, avec le temps, s'encombraient et les relations devenaient insupportables. L'Autriche etait mecontente surout avec les mesures de la Porte en Bosnie et Herzegovine, ou elle a senti le repoussement de sa participation de plus en plus active dans, l'economie de cette province. Vers la moitie du XIXeme siecle, la pierre de confusion dan les relations autricho-turques etait la question des enclaves, ottomans de Klek et de Sutorin, question rarement posee jusqu'alors. Cependant, l'Autriche ne permettait pas le changement de l'etat existant des enclaves qui etaient fermes pour chque activite d'economie, de sorte qu'elle pouvait aprovisionner, en majorite, la Bosnie et Hertzegovine, de la marchandise necessaire en se servant de la cote adriatique.

Cependant, dans le changement de l'etat de situation des enclaves, a part de la notable perte financiere, l'Autriche voyait encore plus de cela, une perte de situation strategique. Il se fait de la postion ferme de l'Autriche, que la cote adriatique jusque la Baie de Kotor, reste uniquement sous ses mains. Vers la fin de 1852, la Turquie a enterpris des actions militaires au Montenegro, dan le but de punir cette province pour l'attaque inattendue contre Žabljak, De toute facon ce

n'était qu'une occasion pour l'acheminement des troupes turques au Montenegro, car, Omer-Pacha, en 1850 même, avait annoncé pendant un entretien avec le Consul général autrichien à Sarajevo Atanasković, qu'après la pacification de la Bosnie et Herzégovine, irait aussi au Montenegro avec le même but, car, la Porte ne pouvait tolérer l'indépendance excessive du Montenegro. De sa part l'Autriche a pris ceci comme une occasion pour réaliser deux buts. Premièrement, de forcer la Turquie, par une pression de contenter à ses prétentions et deuxièmement, de faire croître son influence au Montenegro.

Pour atteindre ses buts, l'Autriche envoya à Constantinople le Feld. Marechal-Leitnant, Comte Christian Leiningen von Westburg. Par sa note du 3 février 1853, le Comte Leiningen demanda du gouvernement turc: 1) Que la Porte retire ses troupes du Montenegro; 2) Qu'elle éloigne des provinces frontalières les fugitifs, participants de la révolution hongroise; 3) Que la Porte reconnaisse le «Status quo» dans les enclaves Klek et Sutorina; 4) Que la Porte contente aux demandes privées de dédommagements des sujets autrichiens.

La Porte aidée cordialement par les Charges d'Affaires des Ambassades anglaise et française à Constantinople, a essayé de s'opposer à la pression autrichienne. À la fin, elle a dû céder et contenir plus ou moins à toutes les prétentions autrichiennes.

La mission de Leiningen était importante surtout, parce qu'au moyen d'elle fut écarté un conflit assez grave qui pouvait intervenir entre la Turquie et le Montenegro en 1852-1853. Cependant, cette mission a éclairci aussi les relations entre la Turquie et l'Autriche, mais non seulement à cause de la question monténégrine, mais aussi à cause des différents non résolus entre les deux pays. Par cette mission les bonnes

relations sont de nouveau retablies entre l'autriche et la Turpue, ce qui a, sans aucun doute, renforce lapression austrichienne sur l'Empire Ottoman,et, surtout en Bosnie et Hertzegovine, qui, depuis la moitie du XIXeme siecle entre dans la sphere d'interet de la Cour de Vienne. A part de cela, la mission de Leiningen explique d'une bonne partie la situationinternationale aussi, par rapport a la Turquie avant la ceclarationde la guerre de Krim. Cependant,tous les differents dais les relations entre les deux Cours n'ont pas ete regles par cette mission, mais ils ont ete reduits au minimum de sorte que les deux pays on pu etablir des relations diplomatiques normales apres la missioin de Leiningen.

GLAVA VI

UTJECAJ BARONA MAMULE NA CRNOGORSKO-HERCEGOVAČKE ODNOS U TOKU KRIMSKOG RATA¹

Austrija je uoči Krimskog rata uputila u Istanbul grofa Kristijana Lajningena da Uzvišenoj Porti izrazi njeno nezadovoljstvo osmanskim politikom u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori.² To se uklapalo u njenu vanjsku politiku od sredine XIX stoljeća, pa i od ranije, koju je usmjeravala na balkanske posjede Osmanskog carstva.³ Zato je pratila sve događaje na

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Uticaj barona Mamule na crnogorsko-hercegovačke odnose u toku Krimskog rata”. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine. Ekmečićev zbornik*. Godina XXXIX, Sarajevo, 1988., 95-102.

² Galib Šljivo, „Lajningenova misija u Carigradu 1853. godine”. *Istorijski zapisi*. God. XXIX (XLIX), knj. XXXIII, 2. Titograd, 1976., 187-226.

³ Vasilj Popović, *Istočno pitanje. Istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine na Levantu i na Balkanu*. Sarajevo, 1965, 153.

Balkanu, prije svega u težnji da spriječi nekoj drugoj velikoj sili da se učvrsti na tom području. To se posebno odnosilo na Rusiju i Francusku, ali i Englesku: ove sile su uvijek, kada bi im se pružila prilika, nastojale da istaknu svoju zainteresiranost za Balkan i za Osmansko carstvo. Sredinom XIX stoljeća, diplomatska borba se vodila oko osmanskih enklava Klek i Sutorina.⁴

Tradicionalnu rusko-crnogorsku saradnju, Austrija je poljuljala 1853. godine. To je bilo doba napada Omer Lutfi-paše na Crnu Goru, a Austrija je nastojala ovaj sukob iskoristiti za energičniji nastup na Uzvišenoj Porti zbog rješavanja svih spornih pitanja s Osmanskim carstvom. Svakako da je pitanje rata sa Crnom Gorom bilo jedno od najvažnijih. Intervencija na Uzvišenoj Porti u korist Crne Gore, koja je urodila plodom, u Crnoj Gori je imala odjeka u smislu zbližavanja ove dvije države. Kada je Austrija stekla povjerenje Crne Gore, ona se nije zadovoljila i ostala samo na tome.

Profesor Milorad Ekmečić je, u svom radu *Mit o revoluciji i austrijska politika prema Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori za vrijeme Krimskog rata 1853.-1856.* osvjetlio austrijsku politiku prema Crnoj Gori u vrijeme Krimskog rata.⁵ Cilj austrijske politike bio je da utječe na Crnu Goru da u Krimskom ratu ostane neutralna. Ta neutralnost se trebala

⁴ Galib Šljivo, „Promemorija barona Mamule o međunarodnom položaju Crne Gore (1858.)”, *Jugoslovenski istorijski časopis*. Br. 1-4 1981., Beograd, 1982., 277-291; O Kleku i Sutorini, Galib Šljivo, *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.-1875.* Beograd, 1977.

⁵ Milorad Ekmečić, „Mit o revoluciji i austrijska politika prema Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori za vrijeme Krimskog rata 1853.-1856. godine”. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*. God. XIII, (dalje: M. Ekmečić, *Mit o revoluciji*), Sarajevo, 1962., 95-165.

ogledati u tome da za vrijeme ovog rata ne napada susjedne osmanske provincije i da održava mir i red na granici. Doktor Ekmečić je potpuno u pravu kada tvrdi da su austrijske vlasti činile stalan napor da se stanovništvo susjednih oblasti na osmanskom teritoriju drži u miru, ali i da je posao ostajao uvijek napola završen, sve dok se Crna Gora čvrsto ne obaveže da će ostati u miru i kako se neće zalijetati na osmanski teritorij.⁶ Zato je dalmatinski namjesnik Lazar Mamula pokušao pridobiti knjaza Danila.

U svom izvještaju koji je podnio tajnom savjetniku austrijskog cara, grofu Grinu, 14. februara 1854. godine, Mamula je u detalje iznio kako je pokušao pridobiti crnogorskog knjaza da održi neutralnost Crne Gore. Između ostalog, trudio se da mu boravak u Zadru učini što ugodnijim, a direkcija zadarskog pozorišta je u knjaževu čast priredila iluminaciju pozorišne zgrade, iako prethodno nije ni tražila uobičajeno odobrenje nadležnih vlasti, što je u takvim prilikama bilo uobičajeno. Knjaz je bio polaskan uviđavnošću uprave zadarskog pozorišta. Mamula je u više navrata razgovarao sa knjazom Danilom, a razgovor je često vođen nad raširenom mapom na stolu, kako bi mu što vjernije prikazao teritorijalnu udaljenost Rusije i Crne Gore, ali i udaljenost ratnog poprišta od Crne Gore. Tom prilikom je i Danilo govorio s mnogo topline i zahvalnosti za „niz velikih dobročinstava” koje su on i njegova zemlja primili od austrijskog cara. Ponovio je da to nije samo njegovo mišljenje, nego da tako osjeća svaki pojedinac u njegovom narodu. Ali je tom prilikom ipak dodao: „Ja i moj narod svakodnevno upoznajemo to jezivo stanje, i znamo iz stoljetnog iskustva šta

⁶ M. Ekmečić, *Mit o revoluciji*, 145.

znače u pokrajinama turska obećanja i patentni koji se daju u Carigradu, uviđamo da za raju nema drugog izbora do borba ili prelazak na islam.” Zato, ako Osmansko carstvo odnese pobjedu nad Rusijom, „njena će osionost, ili pak osionost njenih paša, begova i muslimanskog naroda, još manje znati za granice, pa će i Crna Gora biti ugrožena. U takvoj situaciji – rekao je knjaz – napustiti našu braću po vjeri bio bi grijeh, i ja to ne bih mogao zahtijevati od svog naroda.”

Knjaz Danilo je upoznao dalmatinskog namjesnika i sa pitanjem održavanja mira na crnogorsko-hercegovačkoj granici. Poznato je, rekao je Danilo, da je Crna Gora u stanju da ishrani jedva jednu trećinu svog stanovništva, i da ono radi toga „mora poduzimati pojedinačne upade preko granice na turski teritorij, kako ne bi pomrlo od gladi.” Postavio je pitanje Mamuli da li on u takvim prilikama treba da održava mir s gvozdenom strogošću, pa ako bi to učinio, šta bi se desilo s crnogorskom sirotinjom. Mogu li se, pitao je dalje Danilo Mamulu, dvije trećine stanovnika, koji su kao brdski narod vezani za domovinu, istjerati iz zemlje? Danilo je analizirao i mogućnost privrednog razvoja Crne Gore, pa da onda budu stvoreni uvjeti za stabilnije snabdijevanje stanovništva.

Ali je opet postavio pitanje da li se mogu trgovina i zanatstvo tako brzo razviti u zemlji u kojoj oni do tada nisu bili razvijeni, u kojoj „nema ničeg čime bi se moglo trgovati i što bi se moglo prerađivati.” „Konačno, Rusija nam je stoljećima pružala potporu i zaštitu i ona od nas očekuje zahvalnost u tome da mi učestvujemo u borbi koju će ona morati da izdrži.” Očigledno je da je crnogorski knjaz ovim razlozima pokušavao uvjeriti dalmatinskog namjesnika o potrebi da Crna Gora ipak uđe u rat protiv Osmanskog carstva, a da to ne znači okretanje od Austrije. Osjetivši to, Mamula je pokušao razuvjeriti knjaza.

Uvjeravao ga je u to kako je i Austrija „velika i moćna” i da će se ona pobrinuti da se Crna Gora, ukoliko ostane mirna, održi, ako ne u boljim, onda sigurno u ništa lošijim prilikama. Austrija će, obećao je Mamula, u slučaju da joj Rusija uskrati podršku i pomoć, pružiti Crnoj Gori najpotpuniju nadoknadu i ona je „upravo ono carstvo od koga se, već zbog njegovog susjedskog položaja, može očekivati u pravi čas brza i snažna pomoć za Crnu Goru, kako u miru, tako i u ratu, što je u posljednjim ratnim događajima Crna Gora i osjetila.”

Baron Mamula je tom prilikom mislio na austrijsku intervenciju protiv napada osmanske vojske 1852.-1853. godine, ali i pomoć koju je pružila Crnoj Gori 1854. u hrani, pošto je 1853. godina potpuno izdala, pa je Crnoj Gori prijetila glad. Istovremeno je Mamula obećao Danilu da će se Austrija najenergičnije postarati za hrišćansku raju i pravoslavnu crkvu, kako je to već učinjeno i sa pravoslavnom crkvom u Dalmaciji. Tada mu je na karti pokazao geografski položaj Crne Gore, albanske obale, Osmanskog carstva i Rusije, naglašavajući veliku udaljenost Rusije i Crne Gore.

Skrenuo mu je posebnu pažnju na opasnost od mogućeg iskrcavanja engleske i francuske vojske u Skadru i na obalama Grčke, ukoliko bi se Crna Gora umiješala u rat i utjecala na to da se podigne raja u Albaniji ili Hercegovini. U tom slučaju, Austrija ne bi mogla podržati ratne poduhvate Crnogoraca nego bi, štaviše, morala ostati neutralna, a to znači da im ne bi smjela prodavati oružje i municiju, niti bi smjela dopustiti da se oni preko njenog teritorija transportiraju. O tome bi knjaz morao voditi računa. Osim toga, ni Srbija neće smjeti ništa učiniti protiv Osmanskog carstva, a i na nju je knjaz računao kao na onu koja će najvjerovatnije zaratiti protiv Osmanskog carstva. Ipak, primijetio je Mamula, Danilo je i dalje čvrsto

ostao pri svojim stavovima. Tek posljednjeg dana boravka u Zadru, crnogorski knjaz je dao uvjerenja da će se pokazati dostojnim milosti austrijskog cara, i da će učiniti sve što je u njegovoj moći kako bi zadržao svoj narod da ne napada susjedna područja „izuzev malih privatnih sukoba, koji mogu da se jave na granici, i čije potpuno sprečavanje leži izvan njegove moći.” Mamula je bio potpuno zadovoljan, jer je bio uvjeren da je uspio odvratiti crnogorskog knjaza od napada na Osmansko carstvo. Jedino ga je brinula kneževa nestabilnost; naime, pošto je bio podložan utjecajima sredine, mogao bi da učini neki nepromišljen korak.

Mamula je tom prilikom prvenstveno mislio na ruskog pukovnika Kavaljevskog, koji se nalazio u Kotoru i otuda najvjerojatnije podjarivao Crnogorce protiv Osmanskog carstva. Zato ga je, po njegovom mišljenju, trebalo što hitnije otuda udaljiti. Ako bi to učinila Austrija, onda bi se on sklonio na Cetinje, gdje bi mu zadatak bio još lakši, pa je Mamula predlagao da austrijska vlada utječe na rusku vladu da ga ona opozove. To bi trebala izdejstvovati Austrija, tim prije što je ona neutralna država, i kao takva nije mogla dozvoliti da se sa njenog teritorija vrši pobunjivanje u državi koja je u ratu.

Mamula je bio obaviješten da su „nametljivi i osorni maniri” kojima se služio Kavaljevski, doprinosili udaljavanju između njega i knjaza. Knez je ispričao Mamuli kako je uvrijeđen i time što je Kavaljevski svojeručno dijelio ruske poklone manastirima i crkvama osiromašenim u posljednjem ratu, a da ih nije ni obišao, čime je knjaza omalovažio, ne priznajući mu ni najmanju ingerenciju, dok je Austrija slične poklone uvijek upućivala preko knjaza. Mamula je, zatim, tražio da se djeluje i u Istanbulu, da i osmanska strana izbjegava sve čarke i gomilanje borbenih četa, što bi, opet,

moglo izazvati mržnju Crnogoraca, pa mada bi sam knjaz poduzimao mjere da ne dođe do konflikta, ipak bi se i najmanji sukob mogao pretvoriti u formalni rat. Očigledno da je dalmatinski namjesnik u prvom redu želio osigurati mir u Dalmaciji, i Crnu Goru odvratiti od eventualnog rata s Osmanskim carstvom. Pa iako je knjaza pridobio za takvu politiku, ipak je sumnjao u knjaževu pouzdanost, s obzirom na nestabilnost njegovog karaktera, na što je posebno skrenuo pažnju grofu Grinu.

Danilo je prigovorio Mamuli što je Austrija dodijelila vrlo visoke penzije crnogorskim izbjeglicama koje su radile o knjaževoj glavi, tako da su mogli živjeti jednako dobro, kao da su kod kuće. Mamula ga je uvjeravao da izbjeglice o kojima je riječ, dobijaju „puku potporu” i to samo u iznosu „da ne bi umrli od gladi”. I ovo je Austrija učinila samo zbog toga što su oni članovi knjaževe porodice, dakle iz obzira prema knjazu, kako se ne bi dogodilo da oni „svoj nasušni hljeb zarađuju proseći po stranim zemljama”, što bi svakako bacilo lošu svjetlost i na samog knjaza. Ali Mamula nije bio siguran u to da je uvjerio knjaza. Zato je i predložio grofu Grinu da bi bilo uputno dopustiti starom Milu Martinoviću da ode u Srbiju, a mladom Stefanu Peroviću iz Cuca davati povremenu pomoć, a ne stalnu penziju. U toku razgovora, Mamula je saznao da bi knjazu Danilu Petroviću bilo po volji da Austrija odlikuje *Ordenom Gvozdene krune* njegovog strica Đorđa Petrovića, koji je bio upravo imenovan za predsjednika Senata, jer je tim odlikovanjem bio odlikovan i pokojni Pero. Isto tako, knjaz je molio da se dodijeli *Orden Gvozdene krune trećeg reda* i njegovom stricu Mašanu Petroviću, koji je uživao glas najhrabrijeg čovjeka u Crnoj Gori, kao i knjaževom bratu Mirku Petroviću, koji je imenovan za potpredsjednika Senata, i

koji je također važio za velikog junaka. Mamula je predložio bečkom dvoru da ova trojica budu odlikovana.⁷

Prilike na crnogorsko-hercegovačkoj granici su se povremeno smirivale, ali čarke, s vremena na vrijeme, nisu prestajale, pa su u maju 1854. prispjeli odredi osmanske vojske u Klobak, Gacko i Banjane. Međutim, to nisu bili veći vojni odredi; procjenjivalo se da je pristiglo jedva šest stotina vojnika. No, i ova malobrojna vojska utjecala je na to da su se sa hercegovačkog teritorija povukle u Crnu Goru crnogorske čete koje su tumarale uz granicu. Smirila se i osmanska raja, pošto je izgubila oslonac u crnogorskoj vojnoj pomoći.⁸

Povremeno su crnogorske čete i dalje upadale, kako bi pokazale da se ne plaše novopridošlih osmanskih vojnika. Tako je 24. maja upala jedna četa, s otprilike 200 ljudi, i poslije kraćeg zadržavanja se ponovo vratila u Crnu Goru. U to vrijeme su Crnogorci napali jedan osmanski transport sa životnim namirnicama, koji je bio upućen iz Podgorice u Spuž, a pri tome su ubili komandanta tamošnje neregularne vojske i još jednog vojnika. Od početka ovih neprijateljstava između Crnogoraca i Hercegovaca, Crnogorci su opljačkali 700 ovaca i koza, 100 volova, 15-20 konja. Ubijena su dvadeset i dva čovjeka, koji su opljačkani, a i njihove glave odsječene i odnesene u Crnu Goru.

Austrijskim vlastima u Kotoru dojavljeno je da je knjaz Danilo pozvao za pravoslavne Duhove (11. juna) sve mjesne

⁷ Kreigsarchiv Wien (dalje: KA W), Seine Majestät (dalje: SM), Mamula grofu Grinu. Zadar, 14. februar 1854. Mirčeta Đurović, *Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka*. Cetinje, 1958., 7-23.

⁸ KA W, SM, Mamula grofu Grinu. Zadar, 28. maj 1854.

starješine da dođu na Cetinje. Govorkalo se da ih zove zato da se posavjetuje da li treba otpočeti neprijateljstva protiv Osmanskog carstva. Iz Crne Gore su svakodnevno upućivani emisari na osmanski teritorij, sa zadatkom da pridobiju raju na ustanak, pošto je knjaz bio uvjeren da bez rajine pomoći ne bi mogao postići vidne uspjehe u borbi s osmanskom vojskom.⁹

Crna Gora ipak nije zaratila protiv Osmanskog carstva, ali su povremene čarke na granici remetile mir, odnosno održavano je stanje ni rata ni mira koje je, istina, crnogorski knjaz predskazivao u razgovoru sa baronom Mamulom. Nije se baš ni Danilo mnogo trudio da takvom stanju učini kraj, a možda nije ni mogao.

Baron Mamula je, u pismu od 10. oktobra 1854. godine, zatražio od knjaza Danila da objasni sve češće prekršaje koje su činili Crnogorci, upadajući na susjedno osmansko područje. Danilo mu je odmah odgovorio i tvrdio da se teški prekršaji, koje su po iskazima drugih, činili Crnogorci unutar osmanskog područja, nisu mogli zasigurno dokazati. Dalmatinski namjesnik je posumnjao i u izvještaje koji su pristizali, a poticali su od osmanskih vlasti. Ne može se uvijek vjerovati tvrđenjima osmanskih vlasti, pisao je Mamula grofu Grinu. A što se ticalo pojedinačnih crnogorskih upada koji su se dogodili u suprotnosti sa važećim pograničnim propisima, Danilo je tvrdio da počinioce kažnjava po zakonu, odmah po povratku u domovinu. No, krivica je često pripisivana Crnogorcima za nedjela koja su počinili drugi.

Tako su stanovnici Krivošija, koji su bili austrijski podanici, prolazili preko Crne Gore i upadali na osmanski teritorij, pljačkali i odgonili stoku, a krivica se nije pripisivala

⁹ KA W, SM, Mamula grofu Grinu. Zadar, 30. maj 1854.

njima, nego Crnogorcima. Na isti način su i neki stanovnici Pive, inače osmanski podanici, opljačkali stada, a kotorski okružni načelnik je zatražio od crnogorskog Senata vraćanje tih stada. „Ovaj Senat nema prava da kažnjava strane podanike, a još manje one koji tumaraju po samotnim šumama duž osmanskog teritorija i u njima nalaze zaštitu.” Ima među ovim zločinima i onih koje su počinili Crnogorci, ili su u njima učestvovali sa drugima, ali je knjaz tvrdio „s tom razlikom što moji podanici bivaju kažnjeni za svaki prestup”. Knjaza je posebno brinulo to što austrijski vlastodršci vjeruju glasinama koje proturaju „hercegovački turci”, koji pronose alarmantne pritužbe protiv Crnogoraca, i pod tim izgovorom pravdaju zločine nad Crnogorcima koje oni, zbog svoje naravi, ne mogu otprijeti, nego sami pribavljaju zadovoljenje putem odmazde.

Kao primjer, naveo je slučaj kada su Hercegovci, i prije nego što je došlo do pograničnih sukoba, napali četiri seljaka iz Župe, ubili ih, zatim zapalili kuće nekih inače mirnih seljaka, a da im ovi nisu pružili ni najmanji povod za to. Stoga je Danilo molio Mamulu da ne vjeruje svim vijestima, prije nego ih provjeri. Osim toga je predlagao da baron Mamula utječe na hercegovačkog vezira, kao što utječe na njega, knjaza, da se smanje pogranični sukobi, nakon čega bi bio utvrđen mir, koji bi njegovi potčinjeni potpuno poštovali. Posebno su „nikšićki turci” bili skloni pograničnim ekscesima. Koliko je Danilo bio uvjerljiv, pokazuje i kraj njegovog pisma baronu Mamuli, u kojem predlaže da se odredi jedan austrijski javni funkcioner i da se u njegovom prisustvu održi sastanak, na kojem će biti utvrđen mirovni ugovor između Crne Gore i Hercegovine. „Tada ću se ja svojom čašću obavezati da moji Crnogorci neće povrijediti mir.” Poslije ovako uvjerljivog prijedloga, Danilo se nadao da je potpuno uvjerio Mamulu u iskrenost svog

nastojanja da se održi mir na granici. Dodao je na kraju svog pisma i to da je poslušao sve savjete koje mu je dao baron Mamula, vjerovatno one koje mu je dao kad je bio u Zadru, „a ako ih se sada ne pridržavam, to je zato što vaša ekselencija traži od mene nemoguće.”¹⁰ Tako se pravdao knjaz Danilo što nije sprečavao pogranične sukobe, iako je baronu Mamuli dao riječ da će to činiti. Ili je time htio dokazati i Rusiji kako on svojim povremenim čarkama na crnogorsko-hercegovačkoj granici prisiljava osmansku upravu da drži izvjestan broj vojnika, radi sprečavanja incidenata i tako umanju broj vojnika koje Uzvišena Porta usmjerava protiv Rusije.

Kad su crnogorske čete upale u Hercegovinu u jesen 1855. godine, baron Mamula je izvijestio grofa Buola Šauenštajna šta je poduzeo da se ovaj incident što brže okonča i da ostane u nadležnosti Crne Gore i Hercegovine. Predložio je knjazu da se izmirenje obavi uz posredovanje austrijskih funkcionera. Ovo je učinio zbog toga da se u spor ne bi umiješao francuski konzul u Skadru, kao što je to učinio u sporu na crnogorsko-albanskoj granici. Miješanje austrijskih funkcionera u taj spor nije dozvolio upravo knjaz. Da se to ne bi i ovoga puta dogodilo, baron Mamula je zabranio dostavu 11.000 franaka u zlatu crnogorskom knjazu, koji su se nalazili ili u poštanskim uredima ili u Lojdovim agencijama, a riječ je o tromjesečnoj potpori koju je Rusija redovno slala Crnoj Gori. Na taj način je htio prisiliti knjaza na austrijsko posredovanje, ali i izmirenje štete koju su crnogorski upadi nanijeli austrijskim podanicima i trgovcima. Ni ovog puta Mamula nije bio potpuno uvjeren da će se ustaliti mir na ovom području, jer

¹⁰ KA W, SM, Danilo Petrović Njegoš baronu Mamuli; Vladan Đorđević, *Crna Gora i Austrija 1814.-1894*. Beograd, 1924., 95.

su tu bili ukorijenjeni „truli odnosi” koji, i pored uglavljenog mira, ostavljaju otvorenu mogućnost da se ponavljaju mali ili veći sukobi i remeti mir. Ovo je moguće tim prije što se baron Mamula uvjerio da i crnogorski knjaz doprinosi takvom razvoju događaja. Zato je predviđao mogućnost da, ukoliko Crnogorci ponovo upadnu na hercegovačko tlo, a da im hercegovačko stanovništvo nije dalo ni najmanji povod za to, ponovo zadrži novac koji stiže iz Rusije za Crnu Goru. Austrija je bila tim više zainteresirana za održavanje mira što se čestim ratovanjima zapuštaju trgovina, industrija i snabdijevanje namirnicama dubrovačkog i kotorskog okruga. Dakle, ne samo da je bilo potrebno da Crna Gora ostane mirna zbog Krimskog rata, nego i radi trajnijeg mira u zaleđu austrijskih posjeda, koji su onda pogodovali privrednom razvoju priobalnog područja. Da bi ostvario ove zadatke, baron Mamula je predložio:

1. Da se iz Crne Gore udalji „plahoviti, sujetni i nepouzdati” crnogorski knjaz Danilo, što je bilo predloženo još 18. avgusta 1855., a austrijska vlada odobrila svojim dopisom od 27. avgusta 1855. godine.

2. Da austrijska vojska zaposjedne Crnu Goru na duže vrijeme. Baron Mamula je predlagao da se ovaj plan izvede tako da ne iziskuje velika novčana sredstva i sa malim ljudskim žrtvama, ali i da ne izazove uplitanje drugih država. To bi se najlakše postiglo prevratom, s tim da na mjesto Danila dođe Đorđe Petrović koji nije energičan kao Danilo. Đorđe Petrović je miran, razborit, sposoban da bolje sagleda istinsku korist zemlje, pa se Mamula nadao da se s pravom može očekivati da će data obećanja uvijek izvršavati.

Za realiziranje ovog plana mogla su se upotrijebiti i novčana sredstva ruske potpore, koja su zadržana u dalmatinskim poštama. Ukoliko bi, pak, knjaz Danilo saznao i

uplašen pohitao u Zadar ili Beč da traži da se ova mjera austrijskih vlasti prema njemu ukine, onda bi to dobro došlo, jer bi se prevrat u Crnoj Gori lakše izveo bez njegovog prisustva. U tom slučaju bi se prilike tako razvijale da ne bi bilo teško spriječiti njegov povratak na Cetinje, čime bi se izbjegao građanski rat i prolijevanje krvi. Tako bi i u „interesu Porte, svih sila i same Crne Gore” bilo spriječeno da na čelo Crne Gore dođe čovjek kakav je bio Danilo, čijom se upravom toliko godina dovodio u pitanje mir „turske Albanije i Hercegovine”, koji je upravljao tako da se od njega strahovalo, i u kojeg se nije moglo imati povjerenja.

Mamula je objašnjavao da bi za plan uklanjanja kneza Danila iz Crne Gore trebalo pridobiti Francusku. S nešto malo više obazrivosti, piše on dalje, moglo bi se postići da Đorđa Petrovića prihvate i Francuska i Engleska, pa i Osmansko carstvo. Način na koji bi ove tri države pristale da se umiješaju u unutrašnje stvari Crne Gore, Mamula nije otkrio, ali je izrazio bojazan od protuakcije, koju bi knjaz mogao poduzeti. S obzirom na njegovu narav, u kojoj dolazi do izražaja „plahovitost, nerazboritost i sklonost pijanstvu”, on bi mogao izvršiti odmazdu, koja bi se sastojala u napadu na neko granično mjesto na austrijsko-crnogorskoj granici. Da bi preduhitrio knjaza, Mamula je tražio, prije nego što odbije isplatu novca, pojačanje od dva bataljona. Ukoliko bilo iz kojih razloga ne bi bilo moguće izvršiti promjenu u vrhovnom vođstvu Crne Gore, Mamula je predlagao i „vojnu okupaciju Crne Gore na duže vrijeme”, ali ova mjera je bila skopčana sa velikim materijalnim izdacima.

„Vojna okupacija Crne Gore na duže vrijeme,” po mišljenju barona Mamule, bila bi „jedino radikalno sredstvo” da se stane na put neredu, i da se austrijskoj trgovini s

osmanskim krajevima pribavi odgovarajuća zaštita. Ova okupacija bi trebala imati i dugoročniji cilj: same Crnogorce trebalo bi priviknuti na red, mir i poslušnost, što bi otvorilo „prve puteve civilizacije”. Mamula je dalje razrađivao plan vojne okupacije Crne Gore. Zbog krajnje teškog i brdovitog terena Crne Gore, vojni pohod ne bi trebalo izvesti prije maja, ni poslije oktobra, pa čak ni u slučaju u kojem „bi stanovništvo bilo potpuno saglasno s ulaskom austrijske vojske”, jer se zimi u tako siromašnoj zemlji, u kojoj „nema ničeg do bijednih koliba od kamena, bez vrata i prozora”, ne bi mogao naći bilo kakav smještaj za vojsku.

Za novopridošlu vojsku bi svugdje trebalo podići sasvim nove nastambe, a za to su potrebni i povoljno vrijeme i prikladniji putevi. Radi svakog opreza, Mamula je eventualnu vojnu okupaciju Crne Gore uvjetovao Portinom svečanom garancijom da vojska Osmanskog carstva, poslije povlačenja austrijske vojske, neće zaposjesti Crnu Goru, nego da će, već prema tome kako odluči evropska diplomatija, ostati ili sasvim nezavisna, ili pak u „današnjem *statusu quo*”.

Među hrišćanima u Osmanskom carstvu, pisao je dalje Mamula, i uopće na jugu, proizveli bismo najlošiji i po austrijske interese krajnje štetan utisak kad bi Uzvišena Porta upotrijebila lukavstvo da potčini Crnu Goru, što joj do sada nikada nije pošlo za rukom. Mamula se nije mogao osloboditi uvjerenja da, čim bi Osmanlije zagospodarili u Crnoj Gori, ne bi i Francuzi i Englezi „sa crnogorskih brda bacili zavidljive i opasne poglede na kotorski kraj”, kojim ta brda tako upadljivo dominiraju. Uzvišenoj Porti bi bilo sasvim dovoljno, kako je umovao Mamula, ako bi iz austrijskih ruku, umjesto krajnje

nemirnih i historijski nikad potčinjenih podanika, primila mirne susjede koji se bave trgovinom.¹¹

Mamula je na kraju predložio:

1. da se reguliranje i pacifikacija pograničnih odnosa između Crne Gore i Hercegovine provede uz intervenciju jednog ili više austrijskih funkcionera;

2. u slučaju da knjaz Danilo na nepravičan način uskrati odštetu austrijskim podanicima, treba da se zaplijeni ruska novčana pomoć;

3. favorizirati Đorđa Petrovića da preuzme kormilo Crne Gore, i to na neupadljiv način, a u međuvremenu uvjeriti i druge velike države da je to u općem interesu;

4. ako sve ove mjere ne bi dale rezultate, da se izvede vojna okupacija Crne Gore u dužem trajanju, ali da zemlja poslije njenog okončanja ne dospije u osmanske ruke.

Upuštajući se u ovakvo rješavanje crnogorskih unutrašnjih pitanja, Mamula je izvijestio grofa Grina da je od 9. do 12. avgusta 1855. godine ugostio Đorđa Petrovića i njegovog brata Mašana u Zadru. On ih je upoznao sa pripremanjem austrijskog uplitanja u crnogorske prilike i sa svojom ocjenom „o nepouzdanosti, beskarakternosti i totalnoj nesposobnosti” crnogorskog knjaza Danila da upravlja Crnom Gorom, što se vidjelo iz njegovih svakodnevnih pogrešnih postupaka. Obojica su potvrdila ovu Mamulinu ocjenu.

Nepodijeljeno povjerenje koje je Đorđe uživao u svojoj domovini, upravo ga je predodređivalo za crnogorskog knjaza,

¹¹ KA W, SM, Mamula grofu Grinu, Zadar, 4. novembar 1855.; Jagoš Jovanović, *Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti, Istorija Crne Gore od početka XVIII vijeka do 1918*. Cetinje, 1948., 266-267.

pa ga je dalmatinski namjesnik poučio da najpažljivije izbjegava sve što bi u zemlji i izvan nje moglo pobuditi sumnju da je on učestvovao u eventualnom prevratu. Đorđe se složio sa tim, a Mamula ga je ohrabrio obećanjem da će mu austrijska vlada, u slučaju da bude izabran za knjaza, pružiti svu pomoć, pod uvjetom da se prikloni austrijskoj politici i osloni jedino na zaštitu Austrije. Đorđe Petrović je, u znak pristanka, pružio Mamuli ruku mirno i svečano, a s obzirom na to da je bio karakteran i čvrst, kako ga je Mamula okarakterizirao, moglo se vjerovati njegovom obećanju.

Tom prilikom je Đorđe skrenuo pažnju Mamuli na to da bi se moglo dogoditi da poslije Danilovog zbacivanja preuzme vlast Mirko, pošto se u njegovim rukama nalazi državna kasa, pa bi podmićivanjem mogao pridobiti veći broj ljudi koji imaju utjecaja na izbore. Da bi i to otklonio, Đorđe je tražio da Zadarsko namjesništvo nabavi nekoliko hiljada forinti u srebru i da ih deponuje u Kotoru, kako bi mu se novac našao pri ruci u pogodno vrijeme. „U jednoj istočnjačkoj zemlji kao što je Crna Gora, u kojoj draž zlata djeluje jače no u drugim predjelima, njegovo posjedovanje je neophodna podloga.” I to je Mamula obećao. Đorđe je uz to postavio i zahtjev da se njemu i Crnoj Gori odobri jednaka godišnja plata, kakvu je Crna Gora da sada dobijala od Rusije (iznosila je otprilike 60.000 for.), što je Mamula također obećao, imajući na umu da će onda izostati svi sporovi na crnogorsko-austrijskoj granici koji su prouzrokovali velike štete austrijskoj trgovini.

Tom prilikom je Mamula inaugurirao dugoročniju austrijsku politiku prema Crnoj Gori. Đorđevo pridobijanje za austrijske interese nije se pokazivalo jedino u tome da on dođe kao neženja, nije ni pomišljao da se ženi, nego je za svog nasljednika odredio Mašanovog sina Krstu, koji je Austriji

potpuno odan. Ovu kombinaciju je Mamula posebno označio kao veoma značajnu za Austriju, pošto Crna Gora ne bi trebalo nikako da dođe, kao Srbija i dunavske kneževine, pod osmanski suverenitet i time učini Osmanlije direktno, a Engleze i Francuze indirektno, gospodarima „jedne od vojno i politički najvažnijih pozicija”, sa koje se može odlučivati o sudbini kotorskog okruga i uopće južne Dalmacije.¹²

Događaji koji su uslijedili u narednim godinama nisu potvrđivali da su u Beču prihvatili ovaj Mamulin prijedlog, ali je bilo očigledno da su odnosi Austrije prema Crnoj Gori bili uzdržaniji, a Crna Gora nije više dobijala austrijsku bezrezervnu podršku, kao u vrijeme Omer Lutfi-pašinog pohoda 1852.-1853. godine.

Svi planovi barona Mamule u odnosu na Crnu Goru i knjaza Danila sačinjeni su u drugoj polovini 1855. godine. Upravo ta godina bila je nerodna, pa je Crnoj Gori prijetila glad, što je opet navelo crnogorskog knjaza da traži finansijsku podršku sa strane, ali i natjeralo crnogorsko pogranično stanovništvo na učestale pogranične pljačke. To je koristio i dalmatinski namjesnik. U izvještaju Buolu Šauenštajnu, u kojem ukazuje na slabu žetvu, nagovještava da će u poznu jesen uslijediti pljačkaški poduhvati Crnogoraca. „Sjetih se - piše Mamula - pri tom taštih nastojanja knjaza Danila i nesavjesnih podbadačkih laskanja njegove okoline, koja radi bijedne dobiti i težnje za njegovom blagonaklonošću i njegovim novcem, ne propušta da mu probudi bajoslovne snove.”

¹² KA W, SM, Baron Mamula grofu Grinu. Zadar, 18. avgust 1855.; Milorad Ekmečić, „Predgovor”; A. Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848.-1918*. Sarajevo, 1968., 9-10.

Zato je Mamula očekivao da će uslijediti napadi na hercegovački teritorij, pa je tu mogućnost nagovijestio „mostarskom paši”, tražeći od njega da ne pruži ma i najmanji povod koji bi mogao poslužiti crnogorskom knjazu kao izgovor. Čak je od njega tražio i da sa granice udalji novopridošlu vojsku. Izgleda da ga je hercegovački mutesarif poslušao, pa je na njegov savjet „iz svoje pokrajine povukao neregularne trupe i 2.000 pandura, tako da su prve raspoređene u udaljenije provincije, a ovi posljednji upućeni svojim kućama.” Mamula je ponovo izvijestio Buola Šauenštajna kako je on hercegovačkom mutesarifu uputio samo prijedlog da ne daje povod za remećenje mira, što je značilo da ne gomila vojsku na granici, a što opet, po zdravoj logici, nije uopće značilo da udaljava vojsku iz provincije, da je upućuje u udaljenije provincije i time slabi odbrambene mjere provincije kojom upravlja.

Nakon povlačenja osmanske vojske u Hercegovini, uslijedili su učestaliji pljačkaški upadi Crnogoraca, koji su postajali sve opasniji, jer su im se pridruživali hrišćanski bjegunci i osmanski podanici same Hercegovine. To je imalo za posljedicu opadanje trgovine, posebno prometa stoke za klanje, na što se žalila dubrovačka trgovačka komora. Ponovo je Mamula odlučio da intervenira kod knjaza Danila. Uputio je kotorskog okružnog kapetana Dojmija na pregovore, a Danilo je prihvatio pregovore, i na crnogorsko-austrijsku granicu poslao svog brata Mirka, koji je bio potpredsjednik Senata, te su se sastali 15. oktobra 1855. godine.

Austrijska strana je tražila potpunu nadoknadu pretrpljene štete austrijskim trgovcima, a Mirko je u ime svoga brata sve obećao, čak i to da će svima koji su učestvovali u ovim pljačkaškim pohodima spaliti kuće, ukoliko se ne vrate u

roku od 15 dana. Knjaz Danilo je tražio od barona Mamule da se spor između Crnogoraca i Hercegovaca riješi u prisustvu jednog austrijskog funkcionera, aludirajući tako na način rješavanja pacifikacije na crnogorsko-albanskoj granici u prisustvu francuskog konzula Ekara, tako da pacifikacija ove granice već duže traje, na zadovoljstvo i jedne i druge strane. Stoga je Mamula prihvatio ovaj knjažev prijedlog. On je objasnio da je to potrebno i zato što, radi trajnije preliminarne pacifikacije, treba iskoristiti povoljno raspoloženje knjaza Danila, kao i raspoloženje hercegovačkog guvernera. Ukoliko bi se utvrdio trajniji mir, rezonirao je Mamula, onda bi se podigao ugled Austrije bar onoliko koliko je taj ugled imala Francuska pri postizanju mira na južnoj granici. Stoga je Mamula odmah predložio kotorskog okružnog kapetana u ime Austrije, s tim da i hercegovački guverner imenuje jednu vojnu osobu.¹³

¹³ KA W, SM, Mamula Buolu Šauenštajnu. Zadar, 4. novembar 1855.; Dimitrije Dimo Vujović, *Crna Gora i Francuska 1860.-1914.*, Cetinje, 1971., 14; Andrija Lainović, „Francuski konzul u Zadru Ijasent Ekar i njegova prva posjeta Crnoj Gori”. *Istorijski zapisi*. Organ Istorijskog instituta Narodne Republike Crne Gore. Godina IX, knjiga XII, 1-2. Titograd, 1956., 191-206; Vasilj Popović, *Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III*, Beograd-Zemun, 1925., 44-83.

GLAVA VII

PROMEMORIJA BARONA MAMULE O MEĐUNARODNOM POLOŽAJU CRNE GORE¹

U XIX stoljeću Crna Gora je bila važan predmet austrijske vanjske politike. Iako su odnosi između ova dva susjeda, kad je riječ o pograničnim sporovima, uređeni razgraničenjem 1842. godine, ipak su njihove međusobne veze često i poslije toga bile poremećene i raznolike - od vrlo prijateljskih, do zaoštrenih.

Austrija je svoju vanjsku politiku od sredine XIX stoljeća, pa i od ranije, usmjeravala na balkanske posjede Osmanskog carstva.² Zato je ona pratila sve događaje na Balkanu, sve u težnji da ne dozvoli da se neka druga velika sila

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Promemorija barona Mamule o međunarodnom položaju Crne Gore”. *Jugoslovenski istorijski časopis*. God. XX, 1-4/1981. Beograd, 1982., 277-291.

² Vasilj Popović, *Istočno pitanje. Historijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine na Levantu i na Balkanu*. Sarajevo, 1965., 53.

učvrsti u tom području. To se posebno odnosilo na Rusiju i Francusku, ali i Englesku: ove sile su uvijek, kad bi im se pružila prilika, nastojale da istaknu svoju zainteresiranost za Balkan i za Osmansko carstvo. Sredinom XIX stoljeća diplomatska borba vodila se oko osmanskih enklava Klek i Sutorina.³ Austrija se odupirala pokušaju Osmanskog carstva da koristi luke Klek i Sutorinu za trgovinu, upravo zbog toga što su je u tom nastojanju pomagale Engleska i Francuska. Ove dvije države su imale dugoročniji cilj: da se na Jadranskom moru otvore slobodne luke, u kojima bi svojom trgovinom konkurirale austrijskim trgovcima.

Austrija je isto tako suzbijala i širenje ruskog utjecaja na balkanske zemlje. Tradicionalnu rusko-crnogorsku saradnju ona je poljuljala 1853. godine. To je bilo doba pohoda Omer Lutfi-paše na Crnu Goru, a Austrija je nastojala da ovaj crnogorsko-osmanski zaplet iskoristi za energičniji nastup na Uzvišenoj Porti, radi rješavanja svih spornih pitanja s Osmanskim carstvom.⁴ Svakako da je pitanje rata sa Crnom Gorom bilo jedno od najvažnijih. Intervencija na Uzvišenoj Porti u korist Crne Gore, koja je urodila plodom, u Crnoj Gori je imala odjeka u smislu približavanja ove dvije države. Koliko je to, pak značilo udaljšavanje od Rusije, vidjelo se u daljem razvoju i Crne Gore i njene vanjske politike. Kad je Austrija na ovaj način stekla povjerenje Crne Gore, ona se zadovoljila, i ostala na tome. Naime, austrijski interesi u drugoj polovini

³ O Kleku i Sutorini opširnije, Galib Šljivo, *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815.-1875*. Beograd, 1977.

⁴ Galib Šljivo, „Lajningenova misija u Carigradu 1853. godine”. *Istorijski zapisi*. Organ Istorijskog instituta i Društva istoričara SR Crne Gore. Godina XXIX (XLIX), knjiga XXXIII, 2. Titograd 1976., 187-226.

XIX stoljeća svodili su se na to da se ne stvaraju nove države na Balkanu. Zato su nastojanja Crne Gore da se izvrši razgraničenje s Osmanskim carstvom naišla na odbijanje austrijske vlade. Prijateljski odnosi između dva susjeda u vrijeme Krimskog rata nisu bili prekinuti. Štaviše, oni su se učvrstili, pa je baron Mamula, dalmatinski namjesnik, kumovao na vjenčanju knjaza Danila i Darinke Kvekić, 1855. godine.⁵ Ne može se, međutim, na osnovu toga tvrditi da su crnogorski knjaz i dalmatinski namjesnik bili prijatelji.⁶ Na zahtjev Austrije, Crna Gora je održala neutralan stav u Krimskom ratu.

Po okončanju Krimskog rata, novi red u Evropi uveden je Pariskim ugovorom, koji je zaključen 30. marta 1856. godine. Na Balkanu nije bilo promjena. Visoke strane ugovornice garantirale su uzajamno i posebno nezavisnost i integritet Osmanskog carstva. Ova odredba je utoliko pogodila knjaza Danila, ukoliko je on više stremio ka priznanju nezavisnosti Crne Gore. Od dolaska na vlast, Danilo je nastojao da Crnu Goru osamostali od Osmanskog carstva, ali je brižljivo pazio da Crnoj Gori ne bude pri tome nametnuta zavisnost od neke druge države. Početkom druge polovine XIX stoljeća, Austrija je zadužila Crnu Goru, spasivši je od Omer Lutfi-pašinog pohoda. Ipak, Austrija se na tome zadržala, i nije ni pomišljala da pomogne Crnu Goru u borbi za priznavanje

⁵ Vladan Đorđević, *Crna Gora i Austrija 1814.-1894.* (dalje: V. Đorđević, *Crna Gora i Austrija*). Beograd, 1924., 95.

⁶ Vladimir Ćorović, *Luka Vukalović i hercegovački ustanci od 1852.-1862. godine*, (dalje: V. Ćorović, *Luka Vukalović i hercegovački ustanci*), Beograd, 1923., 3. Baron Mamula, dalmatinski namjesnik, koji je bio knjažev kum, bio je ujedno i njegov zakleti neprijatelj, kao i protivnik njegovih državničkih planova.

nezavisnosti. To je Crna Gora uvidjela upravo na Pariskom kongresu. Na ovom skupu evropskih vladara, pobjednika u Krimskom ratu, ruski, osmanski, ali i predstavnici drugih država, saopćili su svoje stavove i o Crnoj Gori. Ruski predstavnik je izjavio da njegova vlada nema posebnih zahtjeva prema Crnoj Gori, a osmanski, da ona pripada Osmanskom carstvu, ali da Uzvišena Porta nema namjeru mijenjati postojeće odnose. Ostale sile nisu poduzele mjere kojima bi osporile ove stavove, pa je izgledalo da takvi odnosi, ustvari, predstavljaju i njihovo gledište.

Kad su u Crnoj Gori saznali za izjave koje su date u Parizu, odmah su izjavili svoje neslaganje sa stavovima koji su se odnosili na nju. A Aleksandar II, ruski car, saopćio je Miloradu Medakoviću, knjaževu sekretaru, da nikako neće dozvoliti da Crna Gora potpadne pod osmansku vlast neposredno po okončanju Pariskog kongresa, 28. juna 1856. godine.⁷

Bilo je pitanje koliko je Rusija mogla u tom trenutku učiniti za Crnu Goru, odnosno da je podrži u njenom nastojanju da joj se prizna nezavisnost. Austrijska diplomatija je drukčije planirala slijed događaja na Balkanu. Ona je bila protiv čvrste osmanske vlasti, ali i protiv stvaranja nezavisnih država. I jedno i drugo bi remetilo njene planove u rješavanju *istočnog pitanja*. Iako je ona pružila gostoprimstvo Crnogorcima koji su iz bilo kojih razloga dolazili u česarovinu, ona se ipak nije

⁷ Branko Pavićević, „Plan knjaza Danila za regulisanje odnosa sa Portom 1856. godine”. *Istorijski zapisi*. Organ Istorijskog instituta NR Crne Gore i Istorijskog društva NR Crne Gore. Godina XIII, knjiga XVII, sv. 1. (dalje: B. Pavićević, *Plan knjaza Danila za regulisanje odnosa sa Portom*). Titograd, 1960., 39-67.

obazirala na žalbe crnogorskog knjaza na osmansku vlast.⁸ Kad već nije moglo biti govora o tome da će velike sile podržati Crnu Goru u njenom nastojanju da dobije nezavisnost, knjaz je pokrenuo inicijativu da obavijesti Rusiju, Francusku i Austriju koji su to uvjeti pod kojima bi on pristao na priznanje podaničke vjernosti sultanu. U međuvremenu, projekt za rješavanje crnogorskog pitanja Uzvišenoj Porti podnio je Stratford Kaning, engleski ambasador. Njegov projekt je zadovoljavao austrijske interese - „koja nije htjela da dozvoli obrazovanje nezavisnih država u svom susjedstvu, - i Engleske - koja nije bila spremna da podrži teritorijalno uvećanje Crne Gore.”⁹

Kao realan političar, knjaz Danilo je procijenio da ne može ostvariti ciljeve prihvatljive za Crnu Goru u postojećim međunarodnim odnosima, bez snažnije potpore neke od utjecajnih država. Zato se obratio Francuskoj, „koja je poslije Krimskog rata postala najutjecajnija evropska sila, i kao takva, glavni arbitar evropske politike.”¹⁰ Uputio se u Pariz da tamo Napoleonu III izloži planove Crne Gore i da dobije njegovu

⁸ Đorđije-Đoko Pejović, *Iseljavanje Crnogoraca u XIX vijeku*. Titograd, 1962., 206. Od 1853. godine počinje iseljavanje Crnogoraca u Austriju. Već 1857. i 1858. godine doselilo se u Austriju 89 ljudi iz raznih krajeva Crne Gore.

⁹ Radoman Jovanović, „Razgraničenje Crne Gore i Turske 1858. godine”. *Istorijski zapisi*. Organ Istorijskog instituta i Društva istoričara SR Crne Gore. Godina XIX, knjiga XXII, Sv. 2. (dalje: R. Jovanović, *Razgraničenje Crne Gore i Turske*). Titograd, 1966., 205.

¹⁰ Dimitrije-Dimo Vujović, *Crna Gora i Francuska 1860.-1914*. (dalje: D. Vujović, *Crna Gora i Francuska*). Cetinje, 1971., 15-16.

podršku.¹¹ Planovi knjaza Danila sveli su se, uglavnom, na dva prijedloga:

1. da Crna Gora dobije nezavisnost, i
2. da kao autonomna kneževina prizna zavisnost od Uzvišene Porte. I u jednom i u drugom slučaju knjaz je predviđao znatno proširenje Crne Gore. Ukoliko bi francuski car od njega zahtijevao da prizna osmansko sizerenstvo, knjaz je predlagao:

1. da Uzvišena Porta pripoji Crnu Goru Bosni i Hercegovini i sve gradove u njima podvrgne knjaževoj vlasti;
2. da Crnoj Gori dâ potpunu autonomiju i dozvoli joj držanje vojske;
3. ako bi Uzvišena Porta sama ponudila novčanu pomoć i proširenje granica, onda Crna Gora traži milion forinti godišnje, nove granice i priznanje autonomije.¹²

Za ove prijedloge trebalo je dobiti podršku Austrije i Francuske. One su, pak, imale drugačije stavove i prema Osmanskom carstvu i prema Crnoj Gori, Ipak, prihvatanje Francuske da pruži gostoprimstvo crnogorskom knjazu, bilo je u neku ruku priznavanje nezavisnosti Crne Gore i, prećutno,

¹¹ Dušan D. Vuksan, „Knjaz Danilo. Peta godina vladе (1856.)”, *Zapisi. Glasnik Cetinjskog istorijskog društva*. Knjiga XVII, sveska 2. Cetinje, 1937., 71-73. Knjaz je 1856. pisao Balabinu, ruskom poslaniku u Beču, i zamolio ga da se Crnoj Gori odobri stalna novčana pomoć, da mu dozvoli da ode u Pariz, a upoznao ga je i sa planovima u Parizu; Dušan D. Vuksan, „Knjaz Danilo. Šesta godina vladе (1857.)”, *Zapisi. Glasnik Cetinjskog istorijskog društva*. Knjiga XVII, sveska 3. Cetinje, 1937.; Danilo Lekić, „Francuski izvori o putu knjaza Danila u Pariz i prijem na koji je tamo naišao”. *Istorijski zapisi. Organ Istorijskog društva Narodne Republike Crne Gore*. Godina III, knjiga VI, Cetinje, 1950., 45-78.

¹² V. Ćorović, *Luka Vukalović i hercegovački ustanci*, 42-43.

njenih prava na one teritorije „oko koi se Crnogorci jednako sa Turcima pregone i koe neće nigda da ustupe Turcima”. Crnogorci su tražili i izlaz na more, u Baru ili u Spiču.¹³ Proširenja na koja je Crna Gora računala odnosila su se na one teritorije gdje je knjaz imao utjecaj na tamošnje stanovništvo. Riječ je o Hercegovini i Albaniji, i o primorskom predjelu Bara. Osim osmanske vlade, koja kneževe prijedloge, zato što su bili pretjerani, nije ni uzimala u razmatranje, ni austrijska vlada ih nije podržavala, i to posebno kad je u pitanju izlaz Crne Gore na more.¹⁴

Na sastanku Napolenoa III i Aleksandra II, koji je održan u septembru 1857. godine, postignuta je saglasnost da se uzajamno dogovaraju o svemu što je u vezi s *istočnim pitanjem*. Ovom formulacijom bila je obuhvaćena i Crna Gora, pri čemu je Gorčakov, ruski ministar inozemnih poslova, rekao francuskom otpravniku poslova da ne treba kriti da je to pitanje jedno od onih koje treba biti „probni kamen sporazuma” između dva cara.¹⁵

¹³ V. Ćorović, *Luka Vukalović i hercegovački ustanci*, 30; B. Pavićević, *Plan knjaza Danila za regulisanje odnosa sa Portom*, 39-67.

¹⁴ B. Pavićević, *Plan knjaza Danila za regulisanje odnosa sa Portom*, 39-67. Knjaz Danilo je u „Ugovoru, po kojem knjaz crnogorski i brdski sa svoje tačke nezavisnosti pristaje priznati nominalno sizerenitet Otomanske Porte,” u 30 tačaka iznio uslove pod kojima bi priznao tursku ovisnost, te u prvoj tački navodi: „1. Knjaževoj državi Crnoj Gori i Brdima da se prisajedini pašaluk Hercegovina i od strane Albanije da se dosadašnje granice isprave i da se prisajedini primorski predjel Bar”; Dragoslav Stranjaković, „Knjaz Danilo i pitanje priznanja sizerenstva sultanova nad Crnom Gorom od Pariskog kongresa (1856.) do smrti Stefana Petrovića-Cuce u Carigradu, 11. juna 1857.”, *Zapisi*. Knj. VII, Cetinje, 1930., 261-277; Knj. VII, 325-342.

¹⁵ D. Vujović, *Crna Gora i Francuska*, 21.

Knjaz Danilo je bio u pravu kada je izabrao vrijeme poslije Krimskog rata da pridobije velike sile za priznanje nezavisnosti Crne Gore. U promijenjenim uvjetima, velike sile su se različito ponašale. „Napoleon III je inaugurirao politiku miješanja u unutrašnje poslove Osmanskog carstva kao jedan od načina rješavanja *istočnog pitanja*.“¹⁶ Rusija, iako poražena u Krimskom ratu, svoje interesiranje za utjecaj na balkanske Slavene nije ni najmanje zanemarila.¹⁷ Zato je ona u vanjskoj politici nastojala da ukine odredbe Pariskog ugovora, i da povrati utjecaj na Balkanu. Austrija je od sebe udaljila Rusiju, a Crna Gora je više imala povjerenja u Francusku nego u nju, tim prije što njeni prijedlozi u austrijskoj vladi nisu blagonaklono primani.¹⁸ Poslije povratka iz Pariza, knjaz Danilo je umnogome svoju vanjsku politiku podredio sređivanju unutrašnjih prilika. Ipak, kad se pokrenulo pravoslavno stanovništvo u Hercegovini, on je morao ustanicima jasno staviti do znanja da će Crna Gora ustanicima pomagati. Zato je on, početkom januara 1858. godine, uputio u Pariz svog sekretara Delarija da od francuske vlade dobije savjet u pogledu odnosa s Osmanskim carstvom. Austrija mu je već saopćila da Crnu Goru smatra sastavnim dijelom Osmanskog carstva.¹⁹

¹⁶ B. Pavićević, *Plan knjaza Danila za regulisanje odnosa sa Portom*, 28.

¹⁷ J. Radulović, „Ruski uticaj u Hercegovini u XIX veku“. *Istorijski zapisi*. Organ Istorijskog društva Narodne Republike Crne Gore. Knjiga II, sveska 5-6. Cetinje, 1948., 269-289.

¹⁸ Vasilj Popović, *Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III*, Beograd-Zemun, 1925., 20; Ilija Radosavović, *Međunarodni položaj Crne Gore u XIX vijeku*. Beograd, 1960.

¹⁹ R. Jovanović, *Razgraničenje Crne Gore i Turske*, 219.

Kada se knjaz Danilo, 28. februara 1858. godine, pismom obratio austrijskom ministarstvu inozemnih poslova moleći za posredovanje u razgraničenju s Osmanskim carstvom, dobio je negativan odgovor. Austrijska vlada se tom prilikom pozvala na prvu tačku Svištovskog mira (1791.). Ponovila je svoj stav da Crnu Goru smatra sastavnim dijelom Osmanskog carstva, a da u to vrijeme osmanske vlasti nisu činile nikakve neprijateljske gestove prema Crnoj Gori, dok su, nasuprot tome, crnogorske vlasti „svojim četama i pomaganjem ustanika same izazvale osmanske represalije.”²⁰ Austrija ovoga puta nije postupila kao 1853. godine, kada se bez ikakvih rezervi stavila na stranu Crne Gore. Knjaz Danilo, pak, tražio je samo da se i s Osmanskim carstvom postigne isti onakav ugovor kakav je Crna Gora postigla sa Austrijom 1842. godine i pozvao se na stanje dobrosusjedskih odnosa kao s njom od tog vremena. Austrijska vlada nije odobravalala knjaževo obrazloženje, već su mu u pismu od 19. marta 1858. godine ponovo potvrdili da je Austrija „samo iz susedskih obzira pomagala Crnogorce u njihovom samoodržavanju.”²¹

Međutim, knjazu je pitanje priznavanja nezavisnosti Crne Gore bilo najvažnije. Pratio je događaje na granici i upuštao se u borbe samo onoliko koliko to neće izazvati proteste Austrije i Francuske. Na taj način, on je htio da velike sile pridobije za svoje planove. Iako je međunarodno priznanje Crne Gore imalo veliko značenje, ipak je ono u suštini bilo vezano i za širenje njenog teritorija. Knjaz je bio svjestan činjenice da međunarodno priznanje ne bi mnogo značilo bez novog teritorija. „Otuda je u planu akcije za priznavanje

²⁰ V. Ćorović, *Luka Vukalović i hercegovački ustanci*, 42-43.

²¹ V. Ćorović, *Luka Vukalović i hercegovački ustanci*, 45.

nezavisnosti Crnoj Gori knjaz Danilo uvijek isticao kao najbitniji moment zahtjev za teritorijalno širenje...²²

Austriji je to pitanje bilo presudno. Sam spomen proširenja Crne Gore izazivao je u Dalmaciji, kod namjesnika, odbojni stav. Austriji je smetala svaka nezavisna država na Balkanu. O tome znamo najviše iz jednog opširnog Podsjetnika (*Promemorija*) koji je Lazar baron Mamula, dalmatinski namjesnik, uputio u Beč. Njegovu kopiju smo našli u Ratnom arhivu u Beču.²³ Podsjetnik je podijeljen na četiri poglavlja:

1. Politika Austrije prema Crnoj Gori;
2. Razlozi zbog kojih je knjaz Danilo promijenio svoj stav;

²² Radoman Jovanović, „Razgraničenje Crne Gore i Turske 1858. godine”. *Istorijski zapisi*. Organ Istorijskog instituta i Društva istoričara SR Crne Gore. Godina XIX, knjiga XXIII, Sv. 2, Titograd, 1966., 190.

²³ Kriegsarchiv Wien (KA W), SM. Reservat № 198, Gouverneurs-Stellvertreter von Dalmazien Fmliut. Baron Mamula Seiner dem Herrn K.K. wirklichen geheimen Rath und Kämmerer Ersten General-Adjutanten Seiner Majestät des Kaisers und der Armee, Chef der Militär-Central-Kanzlei und des Adjutanten Corps, Feldmarschalllieutenant Grafen von Grünne aus Wien. Zara am 27. april 1858. Mamulinu Promemoriju spominju: V. Đorđević, *Crna Gora i Austrija*, 129-131; R. Jovanović, *Razgraničenje Crne Gore i Turske*, 193, ali je šire ne komentiraju; *Narodna enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovenačka. II knjiga*. Urednik St. Stanojević, Zagreb, 1929., 660, Lazar Mamula (1795.-1878.) završio je Inžinjerijsku vojnu akademiju. Istakao se kao kapetan u utvrđivanju Visa, Hvara i Tirola u vrijeme od 1831.-1839. Zaslužan je za pobjedu austrijske vojske u borbi protiv Mađara u revolucionarnoj 1848. godini. U 1849. godini podareno mu je baronstvo. Sljedeće godine je dobio čin generalmajora i postao namjesnik Dalmacije. Podmaršal je postao 1855. godine.

3. O dopustivosti teritorijalnog povećanja Crne Gore, s osvrtnom na eventualno reguliranje njenih odnosa s Osmanskim carstvom; i

4. Umjesnost i korisnost uklanjanja sa vlasti knjaza Danila i isključenje iz vladavine njegovih eventualnih nasljednika.

U poglavlju *Politika Austrije prema Crnoj Gori*, Mamula je razmatrao stav Crne Gore prema Osmanskom carstvu, ali i drugih sila prema Crnoj Gori, posebno Austrije. Prvo se osvrnuo na rusku politiku prema Crnoj Gori, za koju kaže da je dobro poznata tradicionalna politika Rusije na Istoku, kao i to kakvim se sredstvima u prošlosti služila da stekne utjecaj u svim krajevima koji pripadaju Osmanskom carstvu, a koji graniče s Austrijom. Crna Gora, koja je za nju podjednako bila važna iz nacionalnog, geografskog i topografskog aspekta, posebno ju je privlačila. Ruska politika je bila prisutna u Crnoj Gori gotovo čitavo stoljeće i Rusija nije žalila sredstva, koja su joj omogućila da bude stvarni gospodar na Cetinju. Austrija je bila zabrinuta prevelikim utjecajem Rusije u Crnoj Gori, tim prije što se bojala da bi u slučaju rata u Evropi, mogla izgubiti Boku Kotorsku i okolne oblasti. Osim toga, bila je prisutna opasnost ruskog utjecaja na austrijsko stanovništvo, kao i povezivanje i želja hrišćana u pograničnim osmanskim provincijama da i sami steknu ruske simpatije. To su bili razlozi zbog kojih je dalmatinski namjesnik predlagao da Austrija zaustavi uspješno napredovanje ruske politike u spomenutim oblastima.

Upravo to su bili razlozi koji su 1852. i 1853. godine naveli Austriju da intervenira i zaprijeti Osmanskom carstvu, koje je htjelo da kazni Crnu Goru, „kada bi se Osmansko carstvo moglo uporediti sa nekom civiliziranom, za život

sposobnom evropskom državom, mogli bismo se nadati” - piše Mamula – „da će se ruski utjecaj u Crnoj Gori ugasiti sam po sebi, tj. kada bi ova zemlja stupila s Osmanskim carstvom u isti odnos koji imaju Albanija i Hercegovina.” Austrija je strahovala i za Sutorinu, osmansku enklavu oko koje je vodila gotovo polustoljetnu borbu s Osmanskim carstvom. Omer Lutfi-paša nije krio kako je Sutorina slobodan obalski kraj Osmanskog carstva, koji će poslije osvajanja Crne Gore dobiti novi praktičan značaj za Osmansko carstvo, i da je već „naredio da se u osmanskome dijelu Albanije brodovi natovare solju, da bi pristali u Sutorini.” Da je Porta imala planove da razvije trgovačke poslove na enklavama Klek i Sutorina, u to nije bilo sumnje. Ona je poduzela mjere da se na enklavama podigne zgrada za karantin i carinu. Mamula je svakako mislio na vrijeme Omer Lutfi-pašinog boravka u Bosni (1850.-1852.) kada je on, osim pacifikacije Bosne, pokušao uspostaviti trgovinu sa spornim enklavama.²⁴ Austrija je tada protestirala na Uzvišenoj Porti, ali dalje nije otišla. No, kada joj se pružila prilika - napad Osmanskog carstva na Crnu Goru - da energično istupi, a da ne izazove proteste ostalih evropskih sila, Austrija je poslala grofa Lajningena da bezuvjetno zatraži rješenje svih spornih pitanja. „Grof Lajningen je izrekao Carigradu «stoj», i jednim udarcem poništio ne samo veliki dio ruskog utjecaja u Crnoj Gori, već je odbacio i osvajačke namjere Osmanskog carstva u vodama Sutorine i Kleka.”²⁵

²⁴ Galib Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.* Sarajevo, 1977., 137-142.

²⁵ KAW, SM, SM. Reservat № 198, Gouverneurs-Stellvertreter von Dalmazien Fmlieut. Baron Mamula Seiner dem Herrn K.K. wirklichen geheimen Rath und Kämmerer Ersten General-Adjutanten Seiner Majestät des Kaisers und der Armee, Chef der Militär-Central-Kanzlei und des

Austrijskom intervencijom 1853. zaustavljen je prodor osmanske vojske u Crnu Goru, čime je ona spašena od neugodnosti u koje je mogla zapasti da je osmanska vojska zaposjela Cetinje. Za to je crnogorski knjaz bio zahvalan Austriji. Baron Mamula je zaključio, iz odnosa koji su se poslije razvili između ove dvije države, da je „Knjaz Danilo, iako je samo od Rusije bio priznat za nezavisnog kneza Crne Gore, i da je za taj položaj imao da zahvali caru Nikoli, odlučio je zbog nužnosti, i u interesu zemlje, počev od proljeća 1853. godine da se otvoreno izjašnjava za prijateljstvo s Austrijom, i otada nikada još nije vladao takav mir na granici između Crne Gore i Kotora i nikada njihova stanovništva nisu bila harmoničnije povezana.” Tako sigurno nisu mislili u Crnoj Gori. Tradicionalno prijateljstvo sa Rusijom nije moglo nestati samo zbog jednog austrijskog prijateljskog gesta prema Crnoj Gori, pa ma koliko on bio u jednom trenutku potreban.

U svijesti Crnogoraca ostalo je zapamćeno da su oni često odbijali osmanske kaznene ekspedicije i bez pomoći sa strane. Mamula je očigledno precjenjivao utjecaj koji je Austrija ostvarila u Crnoj Gori Lajningenovom misijom. Ali je zato Mamula potpuno u pravu kada ističe da je Lajningenova misija imala za posljedicu očuvanje *statusa-quo* na enklavama Klek i Sutorina. Austrija je na taj način izbjegla opasnost da na jednom dijelu dalmatinske obale bude omogućeno iskrcavanje osmanskih, engleskih, francuskih i italijanskih brodova, što bi, bez sumnje, ugrozilo ne samo njen trgovački saobraćaj u Dalmaciji i uništilo njenu dosta razvijenu, pa i jedinu trgovinu sa Bosnom i Hercegovinom i Crnom Gorom, nego bi ove luke

mogle biti „upotrijebljene kao uporište revolucionarne propagande”. Osim ovog uspjeha, Mamula je, međutim, istakao i veći.

Za njega je Lajningenova misija, prije svega, umanjila ruski utjecaj u Crnoj Gori. „Koliko je postignuti rezultat zaista odgovarao cilju i zamisli, i u kakvoj mjeri se Rusija osjetila pogođenom, najbolje se vidjelo” - tvrdio je Mamula – „iz jasnog i očiglednog dokaza, kako je Rusija, uskoro poslije toga, ukinula svoju finansijsku pomoć Crnoj Gori, i prekinula sa njom sve veze, a sve to očigledno iz ljubomore na uspjeh Austrije.”²⁶ Mamula je još veći utjecaj Lajningenove misije vidio u događajima koji su slijedili poslije 1853. godine. Zato što je Austrija pomogla Crnoj Gori 1853., Uzvišena Porta nije osvojila Crnu Goru, a da ju je osvojila, nesumnjivo bi Crna Gora u Krimskom ratu zaratila protiv Osmanskog carstva, da bi koliko-toliko vratila izgubljene krajeve. Austrija je od tada mogla „bez potezanja oružja” spriječiti upad Crnogoraca u Hercegovinu.

Na ovaj način Mamula opravdava Lajningenovu misiju i austrijsku vanjsku politiku. On podvlači njen utjecaj i šire. Očuvanje mira na Balkanu imalo je i druge dalekosežne posljedice. U Krimskom ratu Francuska i Engleska su se borile protiv „agresivnih Rusa”, ali nikad nisu napadale hrišćanske podanike Osmanskog carstva. Štaviše, one su nastupale kao njihovi zaštitnici. Da nije bilo Lajningenove misije, odnosno

²⁶ KAW, SM, SM. Reservat № 198, Gouverneurs-Stellvertreter von Dalmazien Fmliet. Baron Mamula Seiner dem Herrn K.K. wirklichen geheimen Rath und Kämmerer Ersten General-Adjutanten Seiner Majestät des Kaisers und der Armee, Chef der Militär-Central-Kanzlei und des Adjutanten Corps, Feldmarschalllieutenant Grafen von Grünne aus Wien. Zara am 27. april 1858.

austrijskog utjecaja na Crnogorce „ne bi se održao mir samo savjetima Austrije”, već bi to ona morala učiniti upotrebom oružja. „Ali tada bi ovi primitivni ljudi, u skladu sa svojim shvatanjima, pričali svojoj djeci i unucima da su Austrijanci prolijevali krv ugnjetenih hrišćana u korist polumjeseca, a takva usmena predanja sigurno ne bi budila simpatije za Austriju.”

Osim ovoga, Mamula je proračunao i to da bi Austrija, iako bi u slučaju nužde svakako bajonetima savladala pobunu u Crnoj Gori i u drugim osmanskim provincijama, potrošila na to milione, a za te milione bi navukla na sebe mržnju svih hrišćana u Osmanskom carstvu. Austrija je na taj način bila zadovoljna stavom Crnogoraca u Krimskom ratu. S druge strane, knjaz Danilo je bio nezadovoljan. On je o tome pisao baronu Mamuli. Pozivajući se na to pismo, Mamula kaže da je mogao spriječiti Danila da ne poduzima nepromišljene korake u Krimskom ratu, ali je Danilo zažalio što ga je poslušao. Naime, on je smatrao da bi uprkos nesumnjivoj austrijskoj intervenciji, na kraju krajeva, ipak, izvojevao za sebe i svoj narod bolju sudbinu od one koju je tada imao. Tako su, kako je razmišljao Mamula, i Austrija i Crna Gora drugačije ocijenili minule događaje.

Austrijska politika, koja je 1853. godine dobila novi smjer, imala je dvije nepredvidljive posljedice:

1. Austrija je ograničila apetite Osmanskog carstva na Klek i Sutorinu, a ujedno još opasnije težnje drugih sila, koje su svoje težnje ispoljavale javno ili tajno;

2. Samo takva politika omogućila je Austriji da 1853. godine ne prolijeva krv hrišćana, da sačuva njihove simpatije i da uštedi milione novca. Crna Gora je bila obuzdana, sačuvan je mir ne samo u Bosni i Hercegovini, već i u ostalim

dijelovima Osmanskog carstva. Prema tome, Austrija je Lajningenovom misijom željela, prije svega, uspostaviti svoj utjecaj u onom dijelu Balkana, gdje se on do tada najmanje osjećao. Razlog što je Danilo prihvatio austrijsku zaštitu i pored providnih austrijskih ciljeva, sigurno ne treba tražiti u tome što je on njoj vjerovao. Bit će da on u to vrijeme nije imao drugog izlaza, pošto je Rusija već tada bila angažirana rusko-francuskim sukobima oko *svetih mjesta*, pa su im događaji na Balkanu dolazili u drugi plan.

U poglavlju *Razlozi zbog kojih je knjaz Danilo promijenio svoj stav prema Austriji poslije sklapanja Pariskog mira*, Mamula je analizirao vanjsku politiku Crne Gore u pitanju međunarodnog priznanja njene nezavisnosti. U pravu je bio Vladimir Ćorović kada je uočio netrpeljivost dalmatinskog namjesnika prema crnogorskom knjazu.²⁷ Ovome treba dodati da je to stav i austrijske vanjske politike, a da ju je dalmatinski namjesnik zdušno provodio. Danilo je promijenio vanjsku politiku poslije Pariskog kongresa. „Njegovo nezásito častoljublje mu nije dalo mira poslije svršetka Krimskog rata” - kaže Mamula za knjaza - „naime, nije mogao da preboli što u općoj pometnji nije uspio da stekne neku opipljivu prednost, kao što bi bilo povećanje teritorija njegove zemlje, ili, štaviše, i potpuno oslobađanje Crne Gore.”²⁸ Crnogorski knjaz je

²⁷ V. Ćorović, *Luka Vukalović i hercegovački ustanci*, 37. „Dalmatinskom namjesniku baronu Mamuli, koji je bio knežev kum, ali ujedno i njegov zakleti neprijatelj, kao i protivnik njegovih državničkih planova, beše naređeno, da svakako nađe načina za smirivanje pokreta.”

²⁸ KAW, SM. Reservat № 198, Gouverneurs-Stellvertreter von Dalmazien Fmlieut. Baron Mamula Seiner dem Herrn K.K. wirklichen geheimen Rath und Kämmerer Ersten General-Adjutanten Seiner Majestät des Kaisers und der Armee, Chef der Militär-Central-Kanzlei und des

očekivao da će ga pariska konferencija nečim nagraditi za njegovo mirno ponašanje. Pošto se to nije dogodilo, Mamula smatra da se on okrenuo protiv Austrije, koja ga je pozivala na neutralnost i koja ga je zadržala od napada na Osmansko carstvo. Tako je trebalo protumačiti najnoviji stav knjaza prema Austriji.²⁹ I ovo je protumačio Mamula kao preokret koji nije nastupio zbog neke ranije pogrešne politike Austrije, već se razlog krije isključivo u evropskim ukupnim političkim događajima, čije je predviđanje nemoguće. Tome je doprinio Napoleon III, koji je iskoristio neraspoloženje knjaza prema Austriji da poveća utjecaj Francuske na Istoku. Tome je doprinio i knjažev put u Pariz, kao i stalna veza knjaza sa njegovim ranijim nastavnikom francuskog jezika i sekretarom Delarijem. I Ekar, francuski konzul u Skadru, često je odlazio na Cetinje. Mamuli se činilo da i Rusija ide tim pravcem. Danilu je obećana pomoć jedne ili druge države, pa se on tako ponašao prema ustanicima u Hercegovini i Albaniji.

Mamula je smatrao da je došao trenutak kad će Uzvišena Porta okončati ovo stanje i dokazati knjazu kako je pogriješio kada se tako pouzdavao u nagovaranje tuđina. U Hercegovini je osmanska vlada zasada okupila dovoljno jake snage da može održati red, i istovremeno zadržati Crnogorce u njihovim granicama. Mamula je bio u pravu kada je tvrdio da su se Crnogorci 1858. godine sve više oslanjali na Francuze i Ruse, ali i da su se promijenili odnosi u Evropi. No, izgleda da su mu se osmanske vojne pripreme u Hercegovini činile vrlo obimne, a Crnogorci suviše slabi da se osmanskoj vojsci

Adjutanten Corps, Feldmarschalllieutenant Grafen von Grünne aus Wien.
Zara am 27. april 1858.

²⁹ V. Ćorović, *Luka Vukalović i hercegovački ustanci*, 42-43,

odupru. Događaji na Grahovu pokazali su da su Crnogorci, navikli na planinsko četovanje, mnogo opasniji, i da mogu voditi borbu i pobijediti nadmoćnijeg neprijatelja.

Najinteresantniji odjeljak ove Promemorije jeste *O dopustljivosti teritorijalnog povećanja Crne Gore, s osvrtom na eventualno reguliranje njenih odnosa s Osmanskim carstvom*. Mamuli se činilo da je, na osnovu mnogobrojnih nagovještaja, mogao zaključiti da je osmanska vlada, da bi osigurala svoj mir, spremna da prizna izvjesno proširenje granica Crne Gore. Pošto bi takvo proširenje bilo za Austriju od prvorazredne važnosti, Mamula je prokomentirao eventualne varijante mogućeg teritorijalnog proširenja Crne Gore, sa svim posljedicama koje bi iz toga nastale za Austriju. Analiza se odnosila na eventualno širenje:

1. Proširenje crnogorske granice u pravcu Hercegovine;
2. Proširenje prema Kruševici;
3. Proširenje prema jugu i jugoistoku.

U prvom slučaju, Crna Gora bi se proširila u pravcu sjevera i sjeverozapada, dakle u pravcu Hercegovine, prema Nikšiću, Drobnojaku, Grahovu i Banjanima, gdje ima nekoliko plodnih dolina. Stanovništvo ovih oblasti plemenski i vjerski je srodno sa Crnogorcima. Mamula je pretpostavljao da iz toga ne proizilazi da će ono sigurno simpatizirati Crnogorce, tj. kneza, ali da postoji bojazan da će to učiniti „u skladu sa svojom tradicionalnom mržnjom prema turcima”, a ta mržnja će još izvjesno vrijeme potrajati, naročito u doba buna, „koje knez izvanredno umije da izvede i iskoristi”. Oni će se u burnim događajima prije prikloniti Crnoj Gori nego Osmanskom carstvu, i bit će voljni da ih knez iskoristi za svoje ciljeve, „jer on važi za tiranina, umije da vlada ljudima, a podmićivanjem i stvaranjem oreola neke velike snage i odlučujućeg uticaja, a te

osobine on neprestano ističe, on ima dar da zavodi narode.”³⁰ Mamulu je najviše zabrinjavalo to što bi se ovim proširenjem Crna Gora približila Srbiji, sa kojom je vezuje plemensko srodstvo. „A time bi se knezu pružile nove mogućnosti da ostvari svoje dalekosežne častoljubive planove i snove o sklapanju saveza između Srbije i Crne Gore.” Još više od toga, zabrinjavala je Mamulu mogućnost povećanja vojne sile Crne Gore, koju bi ova stekla proširenjem granice u tom pravcu.

Prema Mamulinoj procjeni, dobijanjem Drobnjaka povećao bi se broj boraca sa 5.000 do 6.000 muškaraca, snažnih, ratobornih i vičnih nošenju oružja. Što se tiče okruga Grahovo, od najvećih interesa za Austriju bilo bi da se taj okrug što je moguće prije oslobodi tadašnjeg statusa, u kojem je ovisio o Crnoj Gori i o Osmanskom carstvu. Njega bi trebalo podrediti Osmanskom carstvu, po Mamulinom mišljenju, jer Grahovo leži na putu cjelokupne trgovine između Risna (kotorski okrug) i Hercegovine. „A sigurnost naših trgovačkih odnosa” - piše Mamula – „svakako bi bila bolje osigurana kada bi i ova oblast imala isti režim saobraćaja kao i ostale osmanske provincije, umjesto da, kao dosad, ovisi o samovolji Crnogoraca.” Na kraju ovog dijela Promemorije, Mamula je zaključio da teritorijalno proširenje Crne Gore na sjever i sjeverozapad uopće nije u interesu Austrije, a ni Osmanskog carstva. Štaviše, mnogo poželjnije bi bilo, dok se ne poboljšaju pogranični i susjedski odnosi, „da se u osmanskim oblastima

³⁰ KAW, SM. Reservat № 198, Gouverneurs-Stellvertreter von Dalmazien Fmliet. Baron Mamula Seiner dem Herrn K.K. wirklichen geheimen Rath und Kämmerer Ersten General-Adjutanten Seiner Majestät des Kaisers und der Armee, Chef der Militär-Central-Kanzlei und des Adjutanten Corps, Feldmarschalllieutenant Grafen von Grünne aus Wien. Zara am 27. april 1858.

na sjeveru i sjeverozapadu od Crne Gore, - Nikšić, Drobnjak, Banjane, itd. - upute regularni odredi koji bi mogli da zaustave svaki prodor Crnogoraca, kao i da odlučno savladaju svaki njihov upad.”³¹

Mamula je analizirao posljedice koje bi mogla imati Austrija od proširenja Crne Gore na zapad, tj. na Kruševicu, Zupce, Trebinje, Sutorinu, itd. Ukoliko bi do toga došlo, kotorski okrug bio bi potpuno zaokružen. Proširenje crnogorske vlasti na teritorij koji se proteže do mora ili sticanje prava na pojedina uporišta na obali, naprimjer Bara ili neke luke u blizini Spiča, imalo bi isto tako za posljedicu zaokruženje okruga Kotor. Austrija se s ovim ne bi mogla pomiriti, kao što se nije mogla pomiriti sa promjenom *statusa quo* na Sutorini, koji je osmanska vlada pokušala promijeniti. Mamula je zaključio da bi u tom slučaju Crna Gora postala poprište svih mogućnih političkih mahinacija, što je, s austrijskog stajališta, apsolutno nedopustivo, tako da čak „smatram apsolutno nepotrebnom svaku detaljniju analizu ove mogućnosti, tim prije što se uopće ne može ni pretpostaviti da će se Austrija ikada suglasiti sa time.”

³¹ Branko Pavićević, *Crna Gora u ratu 1862*. Beograd, 1963., 27. „Kada je šezdesetih godina ponovo pokrenuto istočno pitanje, u Beču su razmatrani prijedlozi da Austrija, u slučaju dioba teritorija Turske, obezbijedi prevlast nad svim krajevima zapadno od linije Vidin - Solun i da proširi vlast niz jadransku obalu do Skadra.” –V. Đorđević, *Crna Gora i Austrija*, 123. Namjesnik Dalmacije 4. februara 1858. godine izvještava svoju vladu o Crnoj Gori i tom prilikom upozorava na neprekidno nastojanje kneza Danila da uveća svoju državu na račun susjednih država i zaključuje da južnu Hercegovinu treba što skorije posjesti regularnom turskom vojskom.

Najmanju teškoću Austriji predstavljala bi treća mogućnost: širenje Crne Gore na jug i jugoistok, tj. u pravcu Podgorice, Spuža i Žabljaka u Skadarskom pašaluku. Stanovnici ovih krajeva nisu ni u kakvim plemenskim vezama sa Crnogorcima i oni su, sa neznatnim izuzecima, njihovi protivnici, i dotada su uvijek bili sa njima na ratnoj nozi. Prema tome Austrija se nije morala plašiti da će oni biti iskorišteni od „častoljubivog kneza” ili da će se rado pokoriti njegovim „zavojevačkim i uzurpatorskim” planovima. Za Crnu Goru to bi bio dobitak plodnog zemljišta koje dotad, iz više razloga, dobrim dijelom nije bilo obrađivano. Mamula je smatrao da bi time Crna Gora na zakonit način stekla one izvore hrane koji su joj nedostajali, a da se pri tome pretjerano ne bi povećala njena ukupna snaga.

„Prema mojoj opreznoj procjeni” - piše Mamula - „bilo bi pretjerano iz svega gore izloženog izvući zaključak da bi teritorijalno proširenje Crne Gore u spomenutom pravcu, ili uopće neko povećanje njenog teritorija, bilo uopće potrebno ili u interesu Austrije i Osmanskog carstva poželjno. Glavni cilj koji se želi postići nekim teritorijalnim povećanjem Crne Gore može stoga da bude samo, s jedne strane, želja da Crna Gora može da pokrije svoje potrebe za život, koje ne mogu da budu zadovoljene na drugi način zbog siromaštva i neplodnosti jednog dijela njenog tla, a s druge, pak, strane što bi povećanje prihoda i moći, kneza odvratilo od iskušenja da od stranih sila, naime od Rusa, traži, ili primi novčanu pomoć, koja bi ga pretvorila u poslušno oruđe u njihovim rukama.”³²

³² KA W. SM. Reservat № 198, Gouverneurs-Stellvertreter von Dalmazien Fmliet. Baron Mamula Seiner dem Herrn K.K. wirklichen geheimen Rath und Kämmerer Ersten General-Adjutanten Seiner Majestät

No, Mamula je zaključio da bi bilo potpuno pogrešno, poznavajući karakter kneza Danila i prilike u Crnoj Gori, povjerovati da bi neko povećanje crnogorskog teritorija, bilo na sjever, jug, istok ili zapad, povoljno utjecalo na prilike u zemlji, ili na način mišljenja i opredjeljenja knjaza. Jer, prihodi iz novostečenih krajeva - ma gdje se nalazili - slijevat će se isključivo u knjaževu kasu i bit će upotrijebljeni za njegovo dobro. Pa i poljoprivredni proizvodi iz ovih oblasti bili bi najvećim dijelom monopolizirani, ili na neki drugi način iskorišteni samo u njegovu korist, dok se materijalno stanje njegovog naroda ne bi skoro ništa poboljšalo. To se najbolje vidi na primjeru katunske nahije - najsiromašnijeg i najneplodnijeg okruga Crne Gore, gotovo cijela se graniči sa kotorskim okrugom - koja je uvijek Crnogorcima služila kao povod za njihove žalbe na nestašicu životnih namirnica. Upravo ovo stanovništvo, tvrdio je Mamula, „neće imati nikakve koristi od teritorijalnog proširenja zemlje i bit će, kao i ranije upućeno na razbojničke upade na tuđe krajeve radi zadovoljavanja svojih potreba u stoci i drugim životnim namirnicama.

Ukoliko toga ne bude, onda će ono, kao što se događalo u ranijim epohama, kada je crnogorska vlada održavala strogi red, biti primorano na višegodišnji odlazak u Istanbul ili u druga mjesta u susjedstvu, u potragu za nekom zaradom. Osim toga, tu je i knjaz, čije su potrebe za novcem uvijek velike zbog održavanja dvorskog života, grandioznih planova i njegove poznate pohlepe, a koje nikakvo povećanje prihoda od ovog ili

des Kaisers und der Armee, Chef der Militär-Central-Kanzlei und des Adjutanten Corps, Feldmarschalllieutenant Grafen von Grünne aus Wien. Zara am 27. april 1858.

onog povećanja teritorija neće moći zadovoljiti. Krajnje neraspoložen prema knjazu Danilu, Mamula u njega baš nema nikakvo povjerenje. Zato dodaje: „On će i ubuduće uvijek biti sklon da od neke strane sile prihvati novčanu pomoć, a u slučaju potrebe, on će je i sam tražiti.” Na osnovu ovakvih razmatranja, u kojima nije našao ama baš nikakvu potrebu za širenjem crnogorske vlasti nad susjednim područjem, on je zaključio da se teritorijalnim proširenjem Crne Gore ne bi postiglo ništa drugo nego poboljšanje materijalnog stanja i moći samo kneza, dok stanovništvo ne bi od toga imalo ništa. „Osim toga, to nikako ne bi bilo u interesu ni Austrije ni Osmanskog carstva.”

Na kraju Promemorije, Mamula se izjasnio o Danilovom prijedlogu za tačno obilježavanje granice između Crne Gore i Osmanskog carstva, isto onako kako je to učinjeno između Crne Gore i Austrije 1842. godine. Jedanput utvrđene granice - a time bi bile okončane sve svađe i zahtjevi - trebalo bi vidno obilježiti. To bi se postiglo na taj način što bi, na onim mjestima gdje granica ide dolinom (Nikšić, Podgorica), ona bila označena širokim rovovima, dok bi na drugim mjestima, gdje nema prirodne granice, naprimjer brdo ili rijeka, ona bi bila označena pomoću gusto smještenih pograničnih kamenova, ili na neki drugi upadljivi način. Određivanjem i obilježavanjem granice uveliko bi se olakšalo njeno čuvanje i, sa relativno skromnim sredstvima, Crnogorci bi bili čvrsto držani u okviru granica. Kao austrijski namjesnik, Mamula je vidio prednost obilježavanja granica, i u tom pogledu nije ima primjedbi.

Svoju Promemoriju Mamula je završio razmatranjem „budućeg državnopravnog statusa Crne Gore prema

Osmanskom carstvu i ostalim evropskim državama". Njegovi zaključci se svode na ovo:

1. potpuna nezavisnost Crne Gore, tj. kada bi Crna Gora bila suverena država; ili

2. njeno konstituiranje kao sizerenske, izdvojene države, ali pod vrhovnom upravom Osmanskog carstva; i

3. održavanje tadašnjeg *statusa quo*, tj. faktičke nezavisnosti. Svaka od ovih varijanata, smatrao je Mamula, ima svoje *za* i *protiv* s austrijskog gledišta. Zato je to prepustio nadležnima u Beču da oni to pitanje analiziraju, tim prije što to ne spada u nadležnost dalmatinskog namjesnika. On ovo pitanje nije šire razložio ni zbog toga što se ni druge zainteresirane sile nisu izjasnile. „Pojedine moguće varijante novog ustrojstva Crne Gore i sve njegove konsekvence odvele bi nas lako u oblast čistih nagađanja” - piše Mamula - „ali bi nam nametnule zaključke koji bi se kasnije pokazali kao pogrešni.” Jedino što je dalmatinski namjesnik mogao sa sigurnošću tvrditi jeste činjenica da što god mi mislili o državnompravnom obliku ove zemlje, uvijek će sve u krajnjoj liniji ovisiti samo o karakteru i uvjerenju njenog sadašnjeg vladara. Crnogorci su bez pogovora slijepo odani svom vladaru. Da bi ovo potvrdio, Mamula je naveo ovaj primjer: „Crnogorci, koji su ranije plaćali samo jedan porez, plaćaju sada bez gundanja i uz naprezanje svih svojih mogućnosti tri puta veći porez od Austrijanca koji se nalazi u istom položaju. Iako je narod u duši neprijateljski nastrojen prema knjazu Danilu, on ga se boji, i navikao je da sluša svog vladara.” Ova navika još uvijek preovlađuje kod Crnogoraca, a crnogorski knjaz to iskorištava. „Često sam izražavao” - kaže Mamula - „svoje najdublje ubjeđenje, zasnovano na ličnim zapažanjima, dobrom poznavanju karaktera crnogorskog naroda i knjaza

Danila, da dokle god traje vladavina sadašnjeg knjaza, u svim uvjetima, bili u ratu ili miru, potrajat će sadašnje prilike; da će se veoma nepouzdan i vlasotoljubiv karakter Danila pokazati u tome što će se on, u slučaju da jedna od susjednih država bude upletena u rat, potruditi da održi postojeće nesigurne političke odnose sa njom, kako bi izvukao neku korist za sebe.”

Mamula je bio siguran da bi Crna Gora u toku nekoliko sedmica sigurno kapitulirala da je Omer Lutfi-paša nastavio svoje vojne operacije u zimu 1852.-1853. godine. Prilike bi bile tada drukčije. Knjaz Danilo bi bio voljan ispuniti sve postavljene uvjete, čak bi pristao i na najveću ovisnost o Osmanskom carstvu, pod pretpostavkom da mu ne bude oduzeta neograničena vlast unutar njegove zemlje. „A da je on bio najnepogodniji čovjek koji bi se mogao naći na kormilu vlasti u ovakvom krajnjem slučaju” - razmišljao je Mamula - „to je jasno samo po sebi, i ne zahtijeva nikakvo dodatno dokazivanje.” Tako je Mamula, još jednom, svojoj vladi ocrtao Danila tamnim bojama. Za sve što su Crnogorci poduzimali na granici, namjesnik je okrivio Danila, pa i za stvari i događaje kojima se crnogorski knjaz suprotstavljao.

Ovakva razmišljanja dalmatinskog namjesnika navela su ga da svoju Promemoriju završi poglavljem *Umješnost i korist uklanjanja sa vlasti knjaza Danila i isključivanje iz vladavine njegovih eventualnih nasljednika iz aspekta Austrije*. Neraspoređen prema Danilu, on piše da je Danilo postavljen za crnogorskog knjaza po želji ruskog cara. Austrija je to „ćutke prihvatila” iz političkih razloga. „Kako su mnogobrojne tvorevine tog cara na Istoku doživjele krupne promjene u novije vrijeme, tako sada i njegova tvorevina u Crnoj Gori zahtijeva krupne modifikacije. Na kraju, mogu samo da ponovim svoje više puta izraženo i dokazima potkrijepljeno

mišljenje da će zlo biti iščupano sa korijenom samo ako knjaz Danilo, i njegov brat Mirko, kao i sin ovog posljednjeg, koji se sada vaspitava u Parizu, zauvijek budu isključeni iz vladajućeg doma Crne Gore." Mamula je svojoj vladi predlagao, dakle, svrgavanje crnogorskog knjaza i njegovih direktnih nasljednika.

Da li je to knjaz Danilo znao nismo mogli utvrditi, ali on nije imao povjerenja u Austriju i njenog dalmatinskog namjesnika. Ipak, odnosi sa kotorskim okružnim poglavarom odvijali su se prividno na obostrano zadovoljstvo. Nije nam poznato kako je ovu Promemoriju austrijska vlada prihvatila, i koliko je njenih stavova ušlo u austrijsku vanjsku politiku. Iz odnosa koji su slijedili u 1858. godini može se zaključiti da Austrija nije podržavala crnogorske prijedloge, pa se na osnovu toga može pretpostaviti da je uvaženo mišljenje dalmatinskog namjesnika. Isto tako, dozvola Osmanskom carstvu da može koristiti te godine luke Klek i Sutorinu, da bi što prije doturila vojna pojačanja u Bosnu i Hercegovinu radi ugušenja pobuna, pa i na granicu prema Crnoj Gori, još više potvrđuje opredijeljenost Austrije da se spriječi širenje Crne Gore i njena akcija za priznavanje nezavisnosti. Zbog toga je još značajnija pobjeda Crnogoraca nad vojskom Osmanskog carstva na Grahovu 1858. godine, koja je predstavljala središte zbivanja te godine. Vjerovatno da je i zbližavanje Crne Gore i Francuske izazvalo kod Austrije promjenu stava prema Crnoj Gori, ali je već tada bila trasirana njena politika prema Osmanskom carstvu, a crnogorski zahtjevi su joj bili suprotni. Zato je Austrija čvrsto držala osmansku stranu u crnogorsko-osmanskome sporu, i nije joj ovog puta bilo stalo do hrišćanske vjere u Crnoj Gori.

Dr. Galib Šljivo

PROMEMORIA DU BARON MAMULA SUR LA
POSITION INTERNATIONALE DU MONTENEGRO (1858)

Resume

La disposition favorable de l'Autriche envers le Monténégro, exprimée par la pression exercée sur l'Empire Ottoman, particulièrement dans la légation de Leiningen (1853), fut changée dans une certaine mesure après la conclusion de la paix de Paris (1856). Les autorités en Dalmatie continuaient à suivre de près les événements au Montenegro, mais elles ne soutenaient pas de tout cœur les procédés du prince Danilo. Dans la Promemoria, rédigée par le baron Mamula, gouverneur de la Dalmatie, en 1858 est visible le mécontentement, qui régnait dans les cercles politiques de la cour des Habsbourg, des plans de la principauté de Montenegro. Le gouverneur de la Dalmatie examine tous les aspects de la politique étrangère monténégrine et établit les conséquences qu'ils pourraient avoir pour les régions voisines de l'Autriche. Sur la base d'une telle considération universelle le baron Mamula a proposé à son gouvernement l'attitude à prendre envers les revendications monténégrines. Il était évident que l'Autriche reprimerait les tendances du prince de Montenegro visant à l'élargissement de sa principauté aux dépens de l'Empire Ottoman. En même temps la politique étrangère de l'Autriche n'aidait pas le Montenegro en d'autres questions non plus, d'autant plus que le prince monténégrin avait demandé aussi l'appui de la cour de France. La

promemoria du baron Mamula, qui, supposons-nous, a reçu un accueil favorable à Vienne, nous fournit assez de données que nous pouvons utiliser comme base pour nos jugements sur les rapports entre le Monténégro et l'Autriche au XIXe siècle.

GLAVA VIII

AUSTRIJSKI GENERAL HAUER „O NEKIM POKRAJINAMA EVROPSKE TURSKE“ 1843. GODINE¹

U XIX stoljeću učestala su putovanja po Balkanskom poluotoku. Svoja zapažanja s puta putnici su revnosno bilježili, i tako nam ostavili dragocjene podatke o vremenu, ljudima, zemljištu, na osnovu kojih možemo sigurnije suditi o minulom vremenu. Ovi putnici su, vrlo rijetko, putovali iz svoje želje da upoznaju nepoznate krajeve, već više, po nalogu svoje vlade, da osmotre prilike u Osmanskom carstvu, kojem se predviđao kraj, a gdje je trebalo steći oslonac za svoj utjecaj. Njihovi opisi naših zemalja su zbog toga uglavnom ukalupljeni i strogo ograničeni da odgovore cilju obavljenog putovanja. Ipak, mnoge pojedinosti su našle svoje mjesto u ovim opisima, tako

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Austrijski general Hauer „O nekim pokrajinama evropske Turske“ 1843. godine”. *Spomenik CXXII*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje istorijskih nauka I, Beograd, 1981., 169-192.

da su oni danas zanimljivi i ponekad aktuelni. Memoar *Bemerkungen über den politischen Zustand einiger Provinzen der Europäischen Türkei*, koji iznosimo javnosti, nije putopis u pravom smislu riječi, ali je opis naših krajeva pod osmanskom vlašću, sačinjen po iskazima očevidaca.

Autor ovog kratkog i jezgrovitog prikaza o stanju u osmanskim provincijama na Balkanu je Hauer, general austrijske vojske, poznat u našoj nauci po svojoj vrlo istaknutoj ulozi u događajima koji su 1842. i 1843. godine doveli u Srbiji ustavobranitelje na vlast.² Riječ je o onim burnim događajima koji su okončali prvu vladavinu Miloša i Mihaila Obrenovića u Srbiji, a označili početak vlade dinastije Karađorđevića, odnosno preuzimanje vlasti od strane ustavobranitelja.

Ferdinand Anton Freiherr von Hauer rođen je 1779. u Beču. Poslije završenih vojnih škola, službovao je u Olomoucu u direkciji za fortifikaciju. Od 1806. do 1809. godine učestvovao je u planiranju i gradnji tvrđava Enc i Komoran. Nekoliko puta upućivan je maršalu Marmonu, što mu je donijelo unapređenje u čin kapetana. Do izbijanja rata 1813., bio je ađutant u Inženjerijskoj vojnoj školi. Tokom ratovanja 1813.-1815. borio se, kao major, u armijskom korpusu princa Virtemberga, i osobito se istakao u bici kod Brijena 1. i 2. februara 1814. Izišavši iz ratova s visokim odličjima, Hauer je 1821. dobio titulu barona i čin pukovnika. U Zemun je upućen u činu brigadnog generala (1841. godine). Bio je dobar vojni pisac i historičar (*Istorija Vojvodstva Marlboroa*), a zapažen je i po novinskim dopisima. Umro je 1846. u Gracu (*Wurzbach* VIII, 1862., 55-56).

² Grgur Jakšić, *Prepiska Ilije Garašanina, I, 1839.-1849*. Beograd, 1950., 11. Stojan Simić je otputovao sa Hauerom u Zemun.

Događaji u Srbiji 1842. i 1843. godine pubudili su interesiranje velikih sila. Po svome utjecaju na ove događaje, prvenstveno su se isticale Austrija i Rusija.³ Ruski prestiž u prvoj polovini XIX stoljeća u Istanbulu bio je odlučujući da se ispune obaveze Uzvišene Porte prema Srbiji; zato je i sam ruski utjecaj u Srbiji veoma porastao.

Za Austriju, Srbija je bila ona vazalna kneževina pod vrhovnom vlašću Osmanskog carstva, koja je mogla odigrati vrlo važnu ulogu u nastupajućim događajima. Austrija je bila suočena sa širenjem srpskog utjecaja na ostale osmanske provincije, posebno Bosnu i Hercegovinu, dakle one provincije kojima je i Austrija posvećivala sve veću pažnju i koje su ušle u sferu njenih interesa. Tradicionalna Meternihova politika, poslije Bečkog kongresa, poštovanja statusa quo, značila je i poštovanje granica sultanovih posjeda, ali je ona počivala na pretpostavci da i druge sile poštuju ovaj princip. Zato je Austrija pretežno nastojala da se na Balkanu ne proširi ruski utjecaj, a to je mogla postići očuvanjem postojećeg stanja i neprikosnovenošću granica.⁴ Stoga je ona budno pratila nemire u osmanskim provincijama. General Hauer upravo je zbog toga boravio u Zemunu u vrijeme Vučićeve bune u Srbiji.⁵

„Njegova misija sastojala se u tome da prati događaje u turskim pokrajinama duž cele austrijske granice i da sprečava kretanje sumnjivih lica i stvaranje tajnih veza kojima bi se

³ Vojislav Vučković, *Srpska kriza u Istočnom pitanju (1842.-1843.)*, (dalje: V. Vučković, *Srpska kriza u Istočnom pitanju*), Beograd, 1957., 37-50.

⁴ Vasilj Popović, *Meternihova politika na Bliskom istoku*, (dalje: V. Popović, *Meternihova politika na Bliskom istoku*), Beograd, 1931., 189.

⁵ Dragomir Stranjaković, *Vučićeva buna 1842.*, Beograd, 1936., 53-56.

mogle spremiti akcije uperene protiv mira u Turskoj. Pored te političke misije, koju je austrijska vlada smatrala poverljivom, on je imao i jednu ekonomsku: da se stara o pitanjima plovidbe na Dunavu i trgovinskih odnosa s Istoka; da iznađe postojeće smetnje njihovom unapređenju i da predloži potrebne tehničke i političke mere, a zatim, po mogućstvu, i da ih sprovede.“⁶

Slanje generala Hauera, koji je bio vojnik a ne diplomat, ukazivalo je na posebnu zainteresiranost Austrije za događaje u Srbiji. Čudno je bilo što je on djelovao suprotno djelovanju austrijskog konzula u Beogradu, dr. Dimitrija Atanaskovića. Njih dvojica su prema nemirima u Srbiji ispoljavali različit odnos. Dok je general svesrdno pomagao ustavobranitelje, konzul je bio na strani kneza Mihaila. Ovakvo djelovanje austrijskih zvaničnika unijelo je zabunu, i nije se sa sigurnošću mogla procijeniti austrijska politika. Zbog toga je prevladavalo uvjerenje da je Hauer prekoračio date mu ovlasti, i da je otišao predaleko u pomaganju ustavobranitelja, što on, uostalom, nije ni krio. To ga je dovelo u sukob sa Atanaskovićem, a Meternih je, poslije pobjede ustavobranitelja, povukao i jednog i drugog s njihovih položaja.⁷

Hauer je upravo u vrijeme boravka u Zemunu, tj. u vrijeme nastanka Memoara, izjavio: „... da je cilj njegove

⁶ V. Vučković, *Srpska kriza u Istočnom pitanju*, 35.

⁷ V. Popović, *Meternihova politika na Bliskom istoku*, 185; Panta Srećković, „Vučićev pasoš i dvostruka austrijska politika 1842. godine”. *Glasnik Srpskog učenog društva*. LXXII, Beograd, 1891., 213-216; Vasilj Popović, „Meternihovi pogledi o promenama u Srbiji 1842. i 1843.”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*. VII/1-2. Beograd, 1927., 123-129; Đuro Šurmin, „Dokumenti o Srbiji od 1842. do 1848”. *Spomenik*. LXIX, Srpska kraljevska akademija. Beograd, 1929., 29.

misije da vodi policiski nadzor nad celom austriskom granicom prema Otomanskoj carevini, od Crne Gore do Erdelja, i da nastoji da se nikakve spletke ne dogode koje bi mogle da razore mir u Turskoj.⁸

Pošto mu je bio službeni zadatak da nadzire granicu prema Osmanskoj carevini, Hauer je, kako bi taj zadatak valjano obavio, upućivao u pogranične krajeve svoje uhode sa zadatkom da osmatraju. U uvodu Memoara⁹ on ističe da svoja zapažanja iznosi nakon zadržavanja na granici skoro godinu i po dana, i to na osnovu vijesti koje je dobijao od putnika što su često prelazili iz Turske u Austriju, i obrnuto, zatim na osnovu usmenih i pismenih dostava, raznih službenih kontakata, povjerljivih i javnih, sa predstavnicima vojnih i civilnih vlasti na osmanskim teritoriju i, na kraju, vijesti dobijenih od hrišćanskih duhovnih dostojanstvenika.

Spis se čuva u Ratnom arhivu u Beču i sastoji se od dvije sveske – prvi i drugi dio – koje su ukoričene u tvrdi povež. Na koricama stoji naslov *Bemerkungen über den politischen Zustand einiger Provinzen der Europäischen Türkei*, s napomenom da se prva sveska odnosi na Albaniju, Hercegovinu, Bosnu i Srbiju, a drugi dio na Bugarsku, Moldaviju i Vlašku. Sudeći prema stilu, očigledno je da je ovaj Memoar pisao isti autor. Prvi dio ima 82 stranice polutabaka velikog formata, a drugi 40 stranica. Rukopis je dovoljno čitljiv.

Hauer je u ovom Memoaru više pažnje obratio na političke prilike u evropskim pokrajinama Osmanskog carstva, iako nije izbjegavao i djelimične opise krajeva, pa i utvrđenja,

⁸ V. Vučković, *Srpska kriza u Istočnom pitanju*, 36.

⁹ Kriegs Archiv Wien, Feldackten, Mémoire 22/88.

naročito u Bugarskoj. Najviše mjesta, što je i razumljivo s obzirom na karakter njegovog zadatka, dao je zbivanjima i događajima u Srbiji, upravo onim komešanjima oko izbora kneza Aleksandra Karađorđevića. Pošto su bile očigledne njegove namjere da svojski pomogne ustavobranitelje, primjetna je nota njegovih simpatija za njih. Međutim, treba istaći da je on nastojao da Srbiju sagleda u dužem vremenskom periodu, pa je svoj opis počeo još od 1801. godine, zadržavajući se ipak najduže na događajima ustavobraniteljske krize.¹⁰

Bugarsku je, kao i Srbiju, detaljnije opisao, s tim što je više mjesta ustupio geografskim opisima, nego političkim zbivanjima u njoj. Interesantno je da je, opisujući Bugarsku, posebnu pažnju posvetio vojsci i njenim utvrđenjima, što nije slučaj s opisom Bosne, Hercegovine, Albanije, Vlaške i Moldavije. Nama se čini da je on, prilikom sastavljanja Memoara, vodio računa o tome da su austrijske vlasti imale dovoljno pouzdanih podataka o utvrđenjima, putevima, geografskom izgledu terena ovih zemalja, a o Bugarskoj nisu, pa je on tu prazninu na ovaj način popunio.

Rukopis smo dali u onom izgledu koji ima original. Izvjesne greške u originalu lako su uočljive i ne predstavljaju teškoću u korištenju teksta.

¹⁰ Dragoslav Stranjaković, *Vlada ustavobranitelja 1842.–1853. - Unutrašnja i spoljašnja politika-*. Beograd, 1932. 1-58.

BEMERKUNGEN ÜBER DEN POLITISCHEN ZUSTAND EINIGER PROVINZEN DER EUROPÄISCHEN TÜRKEI

I^{ten} Theil

ALBANIEN - HERZEGOVINA - BOSNIEN - SERBIEN

Beobachtungen
über einige Prowinzen des Ottomanischen Reiches in Europa

§ 1.
Einleitung

Der Aufenthalt von beinahe anderthalb Jahren knapp an der Grenze einiger Provinzen der Europäischen Türkei, oftmalige Reisen quer durch dieselben in verschiedenen Richtungen, häufige mündliche und briefliche Verbindungen, vertrauliche und ämtliche Verhandlungen mit allen Klassen der dortigen Landesbewohner als: Türkischen Oberbefehlshabern, Festungs Kommandanten, Bezirks-und Orts - Obrigkeiten, Militairen jedes Ranges, mit den Hofhaltungen und höheren Beamten der, unter Bothmässigkeit der Pforte stehenden Fürstenthümer, dann mit Bischöfen, christlichen

Klostergeistlichen und ihren Vorständen, christlichen und ottomanischen Kaufleuten bis hinab zu den Grundholden in Dorfschaften p. p. setzten den Gefertigten, wie er sich schmeichelt, in genaue Kenntniss der dortigen Verhältnisse des Nationalcharakters, der Kulturstoffe und der Stimmung oder vorherrschenden Tendenz und er erlaubt sich, mit voller Unbefangenheit, aber auch mit gleicher Freimüthigkeit die Ergebnisse ruhiger und aufmerksamer Beobachtungen zu unterlegen.

§ 2.

Ordnung, in welcher bei dieser Schilderung vorgegangen wird

Obschon zu Vermeidung ermüdender Wiederholungen am zweckmässigsten wäre, zuerst das, allen jenen Provinzen Gemeinsame herauszuheben und dann auf die Eigenthümlichkeiten von jeder derselben überzugehen; so zog dennoch der Gefertigte vor, um den Gegenstand mit aller Gründlichkeit zu erschöpfen, jeden Landesstrich, der ein selbständiges Vezirat (eine nach Ottomanischen Gebrauch vereinte Militair - und Civil-Statthalterschaft) bildet, abgesondert in der Reihenfolge von Westen gegen Osten vorzunehmen. Weil beinahe in jeder derselben eigenthümliche politische Verhältnisse bestehen, die sich auf geschichtliche Grundlage fussten, durch verjährte Gewohnheit die Kraft einer gesetzlichen Verfassung erhalten haben, und dadurch auf den Charakter und den Geist der dortigen Volksklassen entscheidend einwirken; so wird der Schilderung dieses letzten Punktes jene

vom dermaligen Zustande der öffentlichen Verwaltung vorausgeschickt werden.

§.3.

Albanien mit Inbegriff von Montenegro

Das eigentliche Albanien hat nur eine kurze, kaum zwei Stunden lange Berührung mit der Oesterr. Landesgrenze, und zwar mit dem Kreise von Cattaro in Dairnathien, woran der Bezirk der Spizzanotten, das ist der Bewohner von einem sehr unbedeutenden albanischen Dorfe und dessen Umgegend stösst. Von dort erstreckt sich dieses Küstenland auf beiläufig 35 Meilen südwärts bis zu der Acroceraunischen Gebirgskette, welche in dem Vorgebirge Karaburner, auch Cap Linguetta genannt, in das Meer hinaus reicht, und jenseits welcher auf 17 bis 18 Meilen südwärts die Landschaft Epirus sich ausdehnt, die in ethnographischer Beziehung, nämlich durch Abstammung, Karakter und Sitten der Bevölkerung ganz zu Albanien gehört, allein in politischer Beziehung davon getrennt, nämlich einem eigenen Statthalter, dem zu Janina residirenden Osman Pascha zugewiesen ist. Das übrige Albanien, in die 2 Paschalike von Skodra (Scutari) und Prisrend getheilt, gehört zu der ausgedehnten Statthalterschaft von Rumëlien, deren Oberhaupt seinen Sitz in dem fernen Monastir hat, wodurch sich dessen geringe Einwirkung auf die Verwaltung von Albanien erklärt.

a) *Montenegro*

Wirklich ist Montenegro nach der Landessprache Czerna Gora, dieser verhältnissmässig kleine Gebirgstheil von Albanien, völlig der Türkischen Bothmässigkeit entschlüpft, hat unter seinem jungen ehr- und herrschsüchtigen Vladika (morgenländisch-schismarischem Bischofe) Peter Petrovich Njegus eine faktische Unabhängigkeit erlangt, welche zwar von der Pforte bisher keineswegs, aber - wenn gleich ohne den gewöhnlichen diplomatischen Formen - dennoch faktorisch von fremden hohen Mächten anerkannt wurde. So hat zur Beilegung der obwaltenden Grenzstreitigkeiten zwischen einigen Gemeinden von Montenegro und in dem Kreise von Cattaro der, deshalb von Oesterreich und vom Vladika ernannten Comission nicht etwa die Pforte einen Schiedsrichter, sondern Russland einen, beim Vladika ämtlich accreditirten Vermittler in der Person des Kaiserl. Hofraths Tscheffkin beigegeben, und das darüber ausgefertigte Instrument trägt alle Kennzeichen einer diplomatischen Verhandlung, in welcher die zwei dabei sächlich interessirten Partheien mit gleicher Selbstständigkeit und Gewaltsvollmacht auftraten.

Im Vorübergehen sei hier bemerkt, dass bei diesem im Jahre 1841 beendigten Vergleiche Oesterreich den, wenn auch selbständigen, doch auf der politischen Wagschale so geringhaltigen Duodezstaat mit ächter Grossmuth behandelte, und ihm nicht nur durch Ablösung im Baaren, sondern auch durch Abtretung der halben Hochebene von Pastrovich bedeutende Opfer brachte, welche der Russische Unterhändler sowohl bei der Montenegriner als bei der eigenen Regierung

für Ergebnisse seiner fein geleiteten und beharrlichen Unterhandlungen geltend zu machen wusste, und zum Lohne von der einen Geldgeschenke, von den anderen Dekorationen erhielt.

Obschon das Kabinet von St. Petersburg diesen Irrthum gewiss nicht theilte; so scheint es doch nicht sich bewogen gefühlt zu haben, die Regierung von Montenegro zu enttäuschen, weil es überhaupt keine Gelegenheit versäumt, augenfällig zu machen, welcher Theilnahme und welches wirksamen Schutzes von Seite Russlandes der Montenegriner Vladika sich zu erfreuen hat, obschon er dazu durch keinen positiven Staatsvertrag berechtigt ist: Wirklich erhält er von dort seit Antritt seiner Herrschaft regelmässig eine jährliche Provision, deren Betrag nicht genau gekannt ist, weil nach Umständen em Theil davon in Baaren, em anderer in Waffen, Schiessbedarf und ähnlichen kriegerischen Vertheidigungs Mitteln entrichtet wird. Da im Anfange des letztverflossenen Jahres der kaiserl. Russische Vize Consul zu Ragusa, dessen dortige Aufstellung vorzugweis die Unterhaltung der Verbindung mit dem Vladika zum Zwecke haben mag, demselben Zweitausend Einhundert Dukaten in Gold und Eintausend Sechshundert Fünzig Zwei Gulden in Silber, gleichsam als Vierteljahr Rate ausgezahlt hat; so. gewinnt das Gerücht Wahrscheinlichkeit, dass der kaiserl Gnadengehalt des Vladika jährlich auf 40.000 Silberrubel sich belaufe. Ueberdies wurden ihm die Insignien des St. Annen-Ordens Erster Klasse übersendet, und die kaiserl. Munifizienz ergoss sich sogar über einen Dalmatiner Bauern Namens Nikolaus Zeg aus Pobori im Kreise von Cattaro gebürtig, welcher auf Ersuchen des Vladika zwei von dessen Neffen in ein Erziehungs Institut nach Petersburg begleitet hatte, und von

dort in sein Vaterland mit einem Demantringe im Werthe von fr 800 und mit 100 Stück Dukaten zurückkehrte, die er als Geschenk vom Kaiserhofe nebst Ersatz der Reisekosten erhalten hatte.

Offenbar ist hier die Absicht, weil im Gebiete von Montenegro nicht ein einziger Mohamedaner wohnt, sondern nur der orientalisch-schimatische Cultus besteht, die Zuneigung dieser dortigen Glaubens Verwandten und selbst die angrenzenden zu gewinnen, und sie anzugewöhnen, in dem Czar gleichsam ihr kirchliches Oberhaupt zu erblicken

Es ist auch dahin gekommen, dass die Montenegriner seit längerer Zeit die Entrichtung des stipulirten Tributes an die Pforte, überhaupt die Befolgung der, von dort her kommenden Befehle verweigern, dass die Pforte nicht wagt, auf Erfüllung dieser Verpflichtungen hartnäckig zu bestehen, noch viel weniger Zwangsmassregeln zu versuchen, oder auch nur damit zu drohen, und dass im ganzen Lande die Sympathien für Russland bei dem geringsten Anlasse mit Begeisterung sich aussprechen. Nur der junge Herrscher für seine Person, es sei aus Widersträuben gegen jede Art von Unterwerfung, oder aus Berechnung und angeborener Klugheit, verhält sich kaltblütig bei allen diesen Auszeichnungen, und erst ünlangst bei Gelegenheit der eigenmächtigen Heiligsprechung eines seiner Vorfahren und Aufstellung desselben zur öffentlichen Verehrung hat er bewiesen, dass er keine hierarchische Unterordnung - jene unter dem Patriarchen von Konstantinopel eben so wenig als jene unter der Russischen Synode - anerkenne. Das auffallendste Beispiel von Auflehnung der Montenegriner gegen die Oberherrlichkeit der Pforte zeigt sich in dem fortwährenden kleinen Krieg, der an der Grenze der Statthalterschaft der Herzegovina gegen die anstossenden

Ottomanischen Behörden und Grundholden geführt wird. Eine Art von Gebirgskessel das hochliegende, durch bedeutende Anhöhen umkränzte Thal, welches den Namen: Ebene von Grahovo führt, ist von Christen des orientalischen nicht unirten Ritus bewohnt, die sich faktisch der Türkischen Herrschaft entzogen und an ihre Glaubensgenossen in Montenegro angeschlossen haben. Inmitten dieser Hochebene liegt ein isolirter Fels, von beiläufig 90 Klaftern im Umfang und einer bis zu 90 Schuh hinansteigenden Höhe, worauf die Regierung von Montenegro eine Feste anlegen liess, die sie fortwährend mit ihren eigenen Truppen besetzt hält.

Nordöstlich an dieses Gebieth stösst ein ähnlicher Gebirgskessel, gleichfalls zur Statthalterschaft der Herzegovina gehörig, ganz von Mohamedanern bewohnt, die durch ihre Wildheit und Tapferkeit in jener Gegend berühmt, unter dem Schutze ihres, seit langerer Zeit befestigten Hauptortes Nikschitsch und durch den Statthalter von Mosztar öfter, mit Truppen unterstützt, jede Gelegenheit ersehen, bald den Einwohnern der Gebirge von Grahovo bald den Montenegrinern durch räuberische Ueberfälle Schaden zuzufügen, Vieh, dessen Zucht der beinahe ausschliessliche Gegenstand der dortigen Bodenkultur ist, zuweilen in grosser Menge wegzuführen, die armseligen Wohngebäude zu verheeren, und mit Mord (weil das Fortschieppen von Gefangenen höchst lästig wäre) jeden ihrer Schritte zu bezeichnen.

Die Grahovljaner mit Hülfe der Montenegriner unterlassen nicht, auf ähnliche Weise Rache zu üben, und so dauert dort seit einem Paar Jahren der Kampf der Roheit und Grausamkeit fort. Da treten wohl einige Unterbrechungen ein, entweder weil die rauhe Jahreszeit dazu zwingt, die in dortiger

Gegend jedes Unternehmen unmöglich macht, oder weil die streitenden Partheien wegen gegenseitiger Erschöpfung Waffenstillstände auf bestimmte Termine schliessen. Die Intervenirung des Veziers oder Statthalters von Mosztar wurde dabei bisher von den Montenegriner stets schnöde abgewiesen.

Dieser fortwährende Conflict hat jedoch das Oesterreichische Gebieth bisher nie berührt; er hat auf den Zustand der dortigen kaiserl. Unterthanen durchaus keinen Einfluss, und auf der, durch die Demarcations Commission im Jahre 1841 definitiv bezeichneten Linie herrscht seit dem volle, ungestörte Ruhe.

b) *Das eigentliche Albanien*

Früher wurde schon gesagt, dass Albanien, in der Landessprache Skiperi, von den Türken Arnaud Vilajeti (die Landschaft der Arnauten) genannt, zu der Statthalterschaft von Rumelien gehört, deren Vezier seinen Sitz zu Monastir hat. Obschon diese Provinz keine unmittelbare Berührung mit einer Oesterr. hat; so glaubt der Gefertigte dennoch seine, darüber gesammelten Notizen hier aufnehmen zu sollen, weil jener Theil der dortigen Bewohner, welcher der ganzen Provinz seinen Namen beigelegt hat, im Ottomanischen Kriegsheere seit Vertilgung der Janitscharen, besonders bei allen Executions- oder Strafzügen gegen aufgewiegelte Landstriche eine bedeutende Rolle spielt, und in neuester Zeit auch unsere der Grenze des Oesterr. Kaiserstaates auf eine bedauernswerthe Art sich ruchbar gemacht hat.

Die Provinz zerfällt in zwei Paschalike, wovon jenes von Scodra (Scutari) noch die Sandschakschaften von Ilbessan,

Aviona und Delvino längs der Meeresküste unter sich hat, und das zweite von Prisrend von dem ersten durch den hohen Gebirgsrücken Spileon genannt, und durch einen eben so hohen, Maniana genannt, von dem übrigen Rumelien getrennt ist.

Die Bevölkerung ist von sehr gemischter Abkunft: Illyrier, Macedonier, Gothen, Hunen und Slaven, wozu seit der Eroberung unter Amurath II im Jahre 1432. noch muselmännisches Blut sich gesellte. In Bezug auf Religion zerfällt sie in: Mohamedaner, Juden, doch in geringer Zahl, und in die bei weitem in Uebersahl vorhandenen Christen beider Ritus. Die Katholiken, welche wahrscheinlich während der Venezianischen Besitznahme nach und nach zur dermaligen Bedeutendheit anwuchsen, haben ihren Bischof zu Scodra. Der gegenwärtige, Namens Guglielmo, ein talentvoller junger Priester, ist ein geborner Dalmatiner und wird gewiss mit grosser Bereitwilligkeit ausführliche und umständlichere Auskünfte über die Zustände seines Sprengels liefern, wenn man sein Vertrauen gewinnt, was jedoch eine nähere Berührung voraussetzt.

In Bezug auf Nationalität theilt sich die Bevölkerung in: Türken, Hellenen und Arnauten. Aus den beiden ersten sind die Behörden, Handelsleute und Bodenbebauer gezogen. Die dritten, die sich selbst Skypetaren nennen, haben eine eigene Mundart, die noch nicht zur Schriftsprache sich erhoben hat, einen eigenthümlichen Charakter, eine derselben angemessene Beschäftigung und auch sehr verschiedene, schwach geregelte Verwaltungsformen.

c) *Arnauten*

Sie haben - obschon Bewohner eines fruchtbaren, ja zum Theille üppigen Landes, unüberwindlichen Abscheu gegen Ackerbau, Hauswirtschaft oder überhaupt gegen eine ruhige, heimische Lebensweise. „Das Eisen wird für Andere zu Pflugscharen geschmiedet, sagte mir selbst ein Arnaute, für uns nur zu Waffen.“ So sind sie denn kampf- und raublustig, abgehärtet, mit kraftvollen Körperbau, schlau und arglistig, aber kühn, wo es gilt, daher auch für den Krieg höchst brauchbar, und sowohl von der Ottomanischen Pforte, als von einzelnen Paschen häufig aus der Ferne herbeigerufen, um parzielle Aufwiegungen zu bekämpfen. Sie überlassen sich alsdann ganz unbezähmt ihrer Wildheit und sind der Strafflosigkeit sicher, selbst bei den abscheulichsten Grausamkeiten und schändlichsten Verbrechen. Ihre oftmalige Verwendung dieser Art hat in ihnen die Ueberzeugung gegründet, dass sie der Pforte nichts anderes schuldig seien, als Leistung der Kriegsdienste. Deshalb wird auch von den, darunter zahlreich befindlichen Christen die Bezahlung der, für ihre Glaubensgenossen in allen türkischen Provinzen festgesetzten Kopfsteuer (Aratsch) hartnäckig verweigert, und der im Jahre 1840 gemachte Versuch in dem Thale des Flüsschens Dibra unfern Scodra, durch Ausrücken eines Bataillons regulärer türkischer Truppen diese Steuer einzutreiben, hat wohl einige Beutel (zu 500 Piaster, oder beiläufig fr 50 CM) hereinebracht, ist aber seither nicht mehr wiederholt worden, um nicht die, damals schon bedenkliche Aufregung zu erneuern.

Die vielen, von einander getrennten Stämme in Albanien werden von eigenen Oberhäuptern (Knezen) unter

patriarchalischen Formen regiert. Der, wegen Muth und unruhigem Unternehmungs Geiste berüchtigste, ist jener der Meriditen, deren Gebieth der Fremde nicht anders zu betreten wagen darf, als nach vorausgegangener Unterhandlung für seine Sicherheit, und gleichsam Bezahlung eines Lösegeldes. Von den arnautischen Stämmen, welche am öftesten ausserhalb ihres Vaterlandes durch die Ottomanische Regierung oder durch Paschen als Kriegsvölker verwendet werden, sind die verwegenen die Totzken. Bis zum unglaublichen abgehärtet und tollkühn, scheuen sie weder Beschwerlichkeit noch Gefahr, und fürchten nichts als die Ruhe.

Die Türken erkennen sie nicht für Mohamedaner, sonder betrachten sie als Menschen ohne aller Religion oder Gottesverehrung. Ein zweiter kriegesischer Arnauten-Stamm sind die Gegen. Minder wegen ihrer Tapferkeit berühmt, als jene, sind sie disziplinirter und lenksamer. Sie sind Christen, grösstentheils Katholiken, das ist des orientalischen unirten Ritus. Diese Stamme sind stets bereit, bei einer Aufforderung der Ottomanischen Regierung, oder irgend eines Pascha, wo immerhin in das Feld, wohl auch auf eigene Rechnung auf Wegelagerung auszuziehen. Jedesmal werden die Individuen nach Mass der benöthigten Anzahl durch ihre, für die Unternehmung gewonnenen Gemeinde- oder Stamm-Vorstände, namentlich bestimmt. Sie wählen sich ihre Anführer selbst, und wenn sie auf höhere Anordnung auszogen, erhalten sie vom Tage ihres Aufbruches aus der Heimath den Sold, die Verpflegung und die Munition, es sei von der Regierung nach deren Bestimmung, oder von dem Anwerber nach der mit den Vorständen getroffenen Uebereinkunft.

Diesem steht auch die Benennung des obersten Anführers zu, jedoch in der Regel aus der Mitte der Arnauten selbst. Der Zweck wegen dem diese wilden Horden aus ihren Gebirgen abgerufen werden (meistens Dämpfung eines parziellen Aufstandes, jedoch zuweilen, um einen herrschsüchtigen Pascha gegen seinen Nachbar, selbst um eine Aufwieglung gegen die Pforte zu unterstützen) wird gewöhnlich schnell erreicht: doch ist es dann äusserst schwierig sich wieder ihrer zu entledigen, weil sie sich zu sehr darin gefallen, ihrem Uebermuthe und der Raubgier freien Zügel zu lassen, um nicht - selbst wenn ihr oberster Anführer mit der Haupttruppe längst schon nach der Heimath zurück geschickt wurde, noch in kleineren Abtheilungen, oft sogar einzeln zurückzubleiben, und mit unglaublicher Frechheit, Gegenden auf weitem Umkreise in Angst und Schrecken zu versetzen.

Als im Jahre 1840 die ungezweifelt durch Vorspiegelungen von Aussen verblendeten Bulgaren in der Umgegend von Nissa und in den Thälern von Leszkovac zu einer unüberlegten Schilderhebung sich verleiten liessen, kam auf Befehl der Pforte ein derlei Executions Corps von Arnauten herbei, welches die Zusammenrottung schnell auseinander trieb, allein durch längeren Aufenthalt den ganzen Landstrich bald in eine Wüste verwandelt haben würde. Auf die dringenden Vorstellungen des alten Hussein Pascha von Widdin veranlasste die Pforte mildere Massregeln, verwechselte den Pascha von Nissa, entsendete dahin den Selim Bey als bevollmächtigten Untersuchungs-Comis saire, welcher sogar mehrere Geldbeträge zur Entschädigung von unverschuldet Beraubten erwirkte, und nachdem das, bisher selbstständige Paschalik von Nissa dem Vezirate des alten

Hussein Pascha untergeordnet, wurde unverzüglich das Arnauten Corps in seine Heimath entlassen.

Allein noch im Jahre 1842 streiften einzelne Zurückgebliebene im Lande umher, mit grösster Frechheit Plünderungen und andere Greuel zu verüben, denen Hussein Pascha nur dadurch ein Ende machte, dass er die schärfsten Befehle an alle Gemeinden und Truppen Kommandanten seines Vezirats erliess, wo immer, von einem bestimmten Tage angefangen, Arnauten sich zeigten, selbe zu binden, und zu ihm zu bringen. Als auf diese Art 3 Arnauten ihm vorgeführt wurden, welche durch die Erklärung, dass sie nur gegen Glavur Gewaltthätigkeiten ausübten, ihre Straflosigkeit behaupten wollten, liess er sie an einem Mark-Tage vor den Thören von Widdin aufhenken.

Von diesem Tage verschwand in seinem Vezirate jede Spur eines Arnauten. Zum Schlusse muss noch bemerkt werden, dass höhere Beamte der Pforte, wenn sie in den Provinzen der Europäischen Türkei dienstliche Reisen machen, oft von Arnauten sich begleiten lassen. So traf Gefertigter mit einem Muteschar des Finanz Departements zusammen, welcher beauftragt war, den Zehent an Schöpsen, bis zu 400.000. Köpfen, in natura einzutreiben, und durch die, ihn begleitenden fiskalischen Unterbeamten von mehreren Sammelplätzen nach Konstantinopel zu fördern, weil die dortige Besatzung auf einen gewissen Zeitraum dadurch verpflegt werden sollte. Der Oberbeamte, so wie jeder seiner Untergeordneten hatte einen Arnauten bei sich, die - nach Versicherung des Oberbeamten - alle überaus verlässlich, stets bereit den Gebiether mit Aufopferung des eigenen Lebens zu schützen, nebstbei findig, ausrichtsam, mit scharfen Ortssinne begabt, sich bewiesen. Ueber den letzten Punkt bestand der Arnaut des Muteschar in

der ihm geläufigen serbischen Mundart treflich die, mit ihm angestellte Probe. Auf die Befragung über das Itinerar, welches er für seinen Gebiether bei der, so viele Paschalike durchschneidenden Kundreise ausgesonnen habe, stimmten seine, für jeden Tag angegebenen Namen und Abstände mit der ihm natürlich unbekannten Karte des Oesterr. Generalstabes überein oder berichtigten sie zuweilen, und die beigefügten topographischen und statistischen Notizen, waren nicht ohne Interesse.

Offenbar liegen in diesem Volksstamme Keime zum Guten, die unter einer wohigeregelten, kräftigen Verwaltung schnell sich entwickeln würden: so lange aber bei ihm die Wildheit aus ein unzertrennliches Attribut der Tapferkeit und als ein, für die Regierung nützlicher Zug erhalten und selbst gepflegt, und die früher geschilderte Art seiner zeitlichen Verwendung von der Regierung beibehalten wird, kann mit Bestimmtheit gesagt werden, dass jedes Erscheinen bewaffneter Arnauten in einer Provinz dort den Geist der Widersetzlichkeit und die bitterste Abneigung gegen die Pforte tiefer einprägt und lebhafter anfacht. Nach dem Vorausgegangenen ist einleuchtend, dass in Albanien die christliche Religion keiner Verfolgung unterliegt, daher auch keines fremden Schutzes bedarf.

§ 4.

Herzegovina

Der Pascha der Herzegovina, zu Mosztar residirend, unterstand früher dem Vezirate von Bosnien, erst im

Spätherbste, des Jahres 1841. erhielt Ali Pascha von Mosztar die Beförderung zum Muschir, und dadurch die Aufstellung zum Vezier oder selbstständigen Statthalter für die Herzegovina. Weil diese Veränderung in die Epoche fällt wo der, den Christen abholde Izzet Pascha das Amt des Sadrazams (das Grosvezirat) antrat; so kann man des Argwohns nicht sich erwehren, dass dabei die Absicht war, den - als fanatischen Muselmanen, in jeder Gelegenheit sich beweisenden Au Pascha Beg Stoltzevich (das ist Grundbesitzer von Stoltatz in der Herzegovina) jeder Abhängigkeit von dem Vezier von Bosnien, der dem Geiste der Duldung zu huldigen schien, zu entziehen, und so die Erinnerung an den, vom verstorbenen Sultan Machmud erlassenen Hatti Scherif von Gülhanée zu verwischen. Kurz vorher war noch der Pforten Commissaire Selim Beg, nachdem er die Sendung zur Beruhigung des Paschahiks von Nissa beendet hatte, (Siehe Seite 13) nach Bosnien gekommen, und hatte nach Cognitza, im Thale der grossen Narenta an der Grenze zwischen der Herzegovina und Bosnien alle Paschen, Muteselime (Türkische Bezirks Vorstände) und einen Ausschuss der bedeutendsten Grundbesitzer dieser beiden Provinzen beschieden, um ihnen im Auftrage der Pforte die Misachtung jenes Hatti Scherifs vorzuhalten, und dessen Veröffentlichung und Befolgung anzuempfehlen.

Ali Pascha war in dieser Versammlung nicht erschienen. Die Widersprüche derselben gegen jene menschenfreundliche, vom verstorbenen Sultan angeordnete Gleichstellung der verschiedenen Religionen vor dem Gesetze brachen so ungestüm und mit so heftigen Drohungen aus, dass Selim Beg nicht blos unverrichteter Dinge abziehen, sondern sogar, um der augenscheinlichen Lebensgefahr zu entgehen,

schleunigst bei Nacht und Nebel sich flüchten musste. Wenige Monate nachher erhielt Ali Pascha die früher erwähnte Beförderung nebst der Obergewalt in seiner Provilla, die er gleich dazu anwendete, um sowohl zu Mosztar als zu Stolat, wo er oder eigentlich seine Familie gleichsam Grundherr ist, viele Christen Familien unter den gehaltlosesten Gründen, in rauher Jahreszeit auf die grausamste Art von Haus und Hof zu vertreiben und ohne Obdach dem Hunger und Elende preis zu geben. In dieser Provinz, so wie in dem anstossenden Bosnien, welche beide in fruheren Zeiten zur Krone Ungarns gehörten, besteht eigentlich das drückende Verhältniss der Rajahs zu den Spahis,¹¹ weiches hier erklärt werden soll, und bei Bosnien nicht mehr wiederholt zu werden braucht.

Als Sultan Amurath II seine Eroberungen im Jahre 1432. bis hierher ausdehnte, ergriffen die grossen Gutsbesitzer den Islamismus, um mit Aufopferung des Glaubens ihrer Väter in deren Besitzthümern und in den damit nach der alten Lehensverfassung Ungarns verbundenen adeligen Rechten sich zu behaupten. Diese Renegaten heissen Spahis.¹²

Der Fanatismus und Verfolgungsgeist scheint mit jeder Generation zugenommen zu haben, und lastet nun schwer auf ihre Rajahs, benannten christlichen Unterthanen oder Grundholden (in der Herzegovina insgesammt des morgenländisch-schismatischen Cultus), die wahre Leibeigene und Sklaven der Willkühr, man kann sagen oft von grausamen Launen ihrer Grundherrn sind.

Leider ist der schismatisch - christliche Klerus so roh und ungebildet, und so wenig vorn Geiste seiner Religion

¹¹ Von den Türken Timarioten genannt.

¹² Von den Türken Timarioten genannt.

durchdrungen, dass er - statt Duldung und Schmiegsamkeit zu lehren und zu verbreiten, wodurch vielleicht der Fanatismus nach und nach beschwichtigt werden könnte - vielmehr die Aufregung anfacht und insgeheim zu meuchlerischen Anfällen und Mordthaten aufmuntert, die jedesmal blutige Repressalien nach sich ziehen, oft über ganze Ortschaften, den Unschuldigen so wenig als den Schuldigen schonend.

§ 5.

Bosnien

Die Verhältnisse in Bosnien sind den geschilderten in der Herzegovina ähnlich, um nicht zu sagen gleich. Nur einige Verschiedenheiten werden durch Individualitäten herbeigeführt, welche näher beleuchtet werden sollen.

Der gegenwärtige Statthalter von Bosnien ist Chosrew Pascha (der jüngere dieses Namens) welcher früher Kommandant der Festung Belgrad in Serbien war, und von dort einige Achtung für die Rechte der christlichen Bevölkerung und für ihre Ansprüche auf den Schutz des obersten Befehlshabers gegen willkürliche Erpressungen und Misshandlungen mitgebracht zu haben schien. Wirklich athmeten die gedrängten Rajahs etwas freier, aber nur kurze Zeit, denn bald änderte sich ihre Lage durch ein Zusammentreffen bedauernswerther Umstände, welche mit grösster Unpartheilichkeit entwickelt werden sollen.

In Bosnien zerfällt die christliche Kirche in die katholische und in die schismatische (griechisch nicht unirte) und statt, dass der gemeinsame Druck, unter welchem eine wie

die andere seufzet; sie enger aneinander schliessen mache, sucht sehr oft eine auf Unkosten der anderen die Gunst der Ottom. Machthaber zu gewinnen, wodurch beide ungemein in der Achtung derselben herabsanken.

Früher ist schon gesagt worden, dass der morgenländisch-schismatische Klerus auf einer sehr niederen Stufe der geistigen und sittlichen, aber insbesondere der religiösen, für seinen Beruf als Missionäre so unerlässlichen Bildung steht; daher kömmt, dass er, statt die Leidenschaften seiner Glaubensgenossen zu zähmen, selben frohnt, ungezweifelt, um das Volk geneigt zu erhalten, zur gemächlicheren Lebensweise seiner Geistlichkeit beizusteuern. Auf diese Art erregen kleinfügige Anlässe oft Aufstände, welche nicht selten durch die christlichen Priester des morgenlandisch-schismatischen Ritus insgeheim angefacht und geleitet werden. Der letzte derselben brach im Juli des Jahres 1840 zu Sarajevo, der zweiten Stadt Bosniens aus, deren Türkischer Vorstand, Namens Phazli Pascha Seriphovich ein fanatischer Bosnier durch Gewalt der Waffen die Unruhe erstickte, allein fortwährenden Hass gegen die christliche Bevölkerung, und besonders gegen ihren Bischof nährte, welcher für den Urheber der Aufregung galt. Dieser, Namens Ambros Popovich, wie die meisten griechisch nicht unirten Bischöfe in jenen Türkischen Landschaften, vom Hellenischen Clerus, und schon deshalb den Ottomanischen Machthabern verdächtig, hatte noch überdiess die Unklugheit mit dem Kommandanten von Banjaluka (einem benachbarten türkischen Posten) Mustapha Pascha Babitsch gleichfalls von einer bosnischen Renegaten Familie entsprossen, in einen Streit sich einzulassen, der Anfangs weder die christliche Religion noch deren Bekenner betraf, sondern den Rücklass eines frommen

Muselmannes, welchen dieser durch Testament zu wohlthätigen Zwecken gewidmet, aber der letztgenannte Pascha, unterstützt von seinem Amtsgefährten Phazli Pascha und geschützt von dem Statthalter der Provinz Vetschi Pascha an sich gerissen hatte.

Dagegen lehnte sich die Mehrzahl der Bevölkerung von Sarajevo auf, sowohl Mohamedaner als Christen und insbesondere der dortige Handelsstand (grösstentheils Rajah's). Die Gemüther erhitzen sich. Man verfasste eine Klagschrift an die Hohe Pforte, worin ausgewiesen wurde, dass nach und nach die genannten 2 Paschen bis zum Betrage von 356.687 Piaster unter allerlei Titeln erpresst und die Connivenz des Statthalters durch eine verhältnissmassige Bestechung erlangt hätten. Der Bischof von Sarajevo setzte seine Unterschrift an die Spitze der Klageführenden. Vetschi Pascha beschied ihn zu sich nach Travnik, um ihn aufzufordern, die etwaigen Beschwerden gegen ihn und seine Amtsführung mündlich ungescheuet vorzutragen. Der emgeschüchterte Bischof erklärte, er sei nur durch die Zudringlichkeit des, bei dem Streite am meisten Interessirten Muselmannes, Namens Achmed Effendi, zur Mitfertigung bewogen worden, habe aber für seine Person nicht den geringsten Grund zu einer Klage, weshalb er auch auf Verlangen des Statthalters nicht anstund den Widerruf und bezüglich die Ehrenrettung auszustellen. Allein das bereitete Ungewitter war durch diesen Zug von Charakterlosigkeit nicht mehr zu beschwören. Die Empörung brach zu Sarajevo und in der Umgegend aus. Auf die erste Nachricht davon rückten aus Travnik Truppen, meistens Arnauten mit Geschütz dahin, und das Ende war - wie schon früher gesagt wurde - ein grauliches Blutbad, vorzüglich der verführten aber herzhaften bosnischen Christen.

Bald nachher trat Chosrew Pascha an die Stelle des, vom Sultan abberufenen Statthalters von Bosnien. Der Bischof oder sogenannte Metropolit, um das Mass seiner Unklugheiten voll zu machen, überwarf sich nun auch mit seinem geistlichen Oberhaupte, dem nun ernannten Patriarchen von Konstantinopel, indem er die Bezahlung jener Tage verweigerte, welche dieser - ohne Berücksichtigung des, seinem abgesetzten Vorgeher etwa bereits Gezahlten - von allen unterstehenden Bischöfen eintrieb, um bei Antritt seines Amtes die, dafür schuldigen Gebühren an die Pforte entrichten zu können. Allerdings mag dem Bischofe sehr schwer, vielleicht unerschwinglich angekommen sein, die bedeutende Summe von 300,000 Piastern zu zahlen, nachdem er sie kurz zuvor dem Abgesetzten entrichtet hatte, und nachdem er sowohl dadurch, als für seine Einrichtung und andere Auslagen in em Labyrinth von Schulden bei Christen, Juden und Mohamedanern gerathen war: allein unüberlegt war von ihm, die Weigerung so peremptorisch von sich zu geben, und dadurch eine förmliche Klage des Patriarchen herbei zu führen, welche der Statthalter und die übrigen feindlich gesinnten Muselmänner gierig aufgriffen, um den Bischof pfänden, später in persönliche Haft nehmen zu lassen, endlich als einen unruhigen Geist, und als wegen der Unordnung und Zerrüttung seiner Finanzen der öffentlichen Achtung verlustig, seiner Würde entsetzen, und aus dem Lande vertreiben zu machen. An dessen Stelle wurde der Bischof von Rhodus, Namens Ignatia, zum Metropolit von Sarajevo ernannt, man sagt auf besondere Anempfehlung des Statthalters Chosrew Pascha, der mit ihm in früheren Zeiten, als sie beide in untergeordneten Lagen sich beisammen befunden hatten, in engerer freundschaftlicher Verbindung gewesen sein soll. Dieser

Umstand kann günstig für die schismatisch-christliche Bevölkerung einwirken.

Die katholische Kirche in Bosnien steht seit jeher unter dem Schutze Seiner Majestät des Kaisers von Oesterreich und Apostolischen Königs. Die Seelsorge wird in beiläufig 60 Pfarreien durch Mönche von Orden des heiligen Franziskus (Capistraner) aus den 3 Klöstern Foinitza, Sutynzka und Kreshevo versehen, welche insgesamt auf k. k. Unkosten ihre priesterliche Ausbildung in Klöstern des Königreichs Ungarn von der nämlichen Ordensregel, und nach vollbrachten Studien und abgelegtem Noviziate die Priesterweihe durch den Bischof von Diakovar in Slavonien erhalten, der auch fortan den Titel des Römisch Katholischen Bischofs von Bosnien führt, obschon er keinen anderen, als den eben erwähnten Einfluss auf die kirchlichen Angelegenheiten jener Landschaft nimmt, welche durch den, von dem Kapitel der Ordensbrüder der Provinz gewählten, vom päpstlichen Stuhle als Apostolischer Vikar bestätigten und eingesetzten Vorstand geleitet werden.

Die Guardiane der 3 Klöster werden Kraft eines grosherrlichen Fermans als Repräsentanten der christlichen Bevölkerung ihrer zugeschriebenen Pfarrgemeiden vor allen Ottomanischen Behörden anerkannt, wofür bei jedesmaliger Erneuerung eine Taxe von einigen 100 Piaster zu entrichten kömmt, welche jene Gemeinde willig zusammenschiesse, weil für sie die Vermittlung der Guardiane bei den Ottomanischen Behörden so oft von grossen Nutzen sich bewies, dass darüber eine Art von Eifersucht bei dem christlich schismatischen (griechisch nicht unirten) Clerus sich verrieth.

Dies war die Lage der katholischen Kirche in Bosnien als Chosrew Pascha die Statthalterschaft antrat.

Leider verschied um diese Zeit in seiner Residenz, dem Kloster Sutynska, der bisherige Apostolische Vikär von Bosnien ein geborner Ragusaner, der in frommer Demuth und Einfachheit unter seinen Ordensbrüdern gelebt, und gewusst hatte, sowohl unter diesen den Geist der Eintracht und des Gehorsams gegen die aufgestellten weltlichen Obrigkeiten zu erhalten, wenn gleich diese einer anderen Religion waren, und in ihren Forderungen oft das strenge Recht, selbst die Billigkeit überschritten, als auch zu erlangen, dass aus Achtung für ihn nicht selten die katholischen Rajah's von den Bezirks Vorständen inmitten des allgemeinen schweren Druckes schonender, oder doch minder hart behandelt wurden, als die anwesenden schismatischen. Mit seinem Ableben scheint ein Geist, der unter den Halbaufgeklärten gar schnell sich ausbildet - jener der Ränkesucht - gleich bei der Wahi des Nachfolgers erwacht zu sein. Unter den Ordensbrüdern gelten als die Unterrichtetsten jene des Klosters Foinitza, und darunter steht insbesondere der Pfarrer zu Tolhisa in Bosnien Pater Elias Starchevich, ein geborner Bosnier, im Ansehen, weil er bereits in mehreren Sendungen in das Ausland, namentlich nach Wien, Gehör bei Grossen, selbst bei Sr Majestat während Franz I gefunden, und Unterstützungen für seine Schicksals Gefährten erlangt hatte. Dieser leitete die Mehrheit der Stimmen auf einen Ordensbrüder, Namens Raphael Barishich, gleichfalls gebornen Bosnier, der früher im Kloster Foinitza gelebt hatte, aber vor einiger Zeit durch die Congregation de propagande fide, welcher alle diese Missionen unterstehen, als theologischer Professor nach Bologna berufen worden war. P. Elias reiste abermals nach Wien, um zu erwirken, dass Seine Majestät durch die apostolische Nunziatur bei dem päpstlichen

Stuhle die Bestättigung des nun erwählten apostolischen Vikärs für Bosnien beschleunige, was ihm auch gelang.

Villeicht war die Haupttriebfeder bei den Bemuhungen des genannten Franziskaners die Erwartung eines bedeutenden Einflusses auf den neuen Vorsteher der Bosnisch katholischen Kirche, wohl auch der Wunsch dem Kloster Foinitza den Vortheil zuzuwenden, dass dieses nunmehr so wie früher Sutynzka der Sitz des geistlichen Oberhauptes werde, was nebst anderen Annehmlichkeiten auch jene nach sich zieht, für die innere Oekonomie an den (zwar nicht sehr bedeutenden, aber doch regelmässigen) Erhaltungs Beiträgen theil zu nehmen, welche Theils der k. k. Religionsfond Theils die Congregation de propaganda fide dem apostolischen Vikare zufließen lässt. Allein diese Erwartung wurde getäuscht. Der Neuerwählte hatte während dem längeren Aufenthalte in Italien der Gewohnheiten des mönchischen Zusammenlebens sich entledigt, und nahn dagegen einige eines bischöflichen Hofes an: auch erachtete er Verschärfungen in der Kirchen Disziplin für nothwendig und mehrere Personal Veränderungen, berief zum Beispiel einige Pfarrer in die Kioster ein, und schickte dafür andere Priester in die Seelsorge hinaus oder verwechselte sie unter einander.

Der Franziskaner Provinzial und die Klosterguardiane reclamirten gegen diese Dispositionen als nach den Ordens Statuten ausschliesslich ihrem Kapitel zuständig, und weil der apostolischen Vikar diesen Einsprüchen keine Folge gab, nahmen die Reibungen einen ernsthaften Karakter an; die Klagen und Gegenklagen wendeten sich nach Rom an die Congregation de propaganda fide. Nach einigen vergeblichen Versuchen den Unfrieden zu beschwichtigen, beschied der päbstliche Stuhl den Provinzialen nebst einigen

Ordenspriestern, später den apostolischen Vikar selbst, nebst dessen Sekretär zur Verantwortung nach Rom. Letzter spielte eine sehr zweideutige Rolle, denn bald war er der Ankläger seines Oberen, bald schlug er sich auf dessen Seite und widerrief reuevoll die früher, in- wie er sich ausdrückte „sträflicher Verirrung“ von sich gegebenen Anschuldigungen.

Nach einer anderthalbjährigen erfolglosen Verhandlung zu Rom, trug endlich die öfterwähnte heilige Congregation dem katholischen Bischofe von Nicopolis in Bulgarien, Joseph Molajoni auf, nach Bosnien sich zu verfügen, die gewissenhafte Untersuchung vorzunehmen, und nach reifer Ueberlegung die Mittel vorzuschlagen, um den Wirren in der dortigen Kirche em Ende zu machen. Dieser würdige Greis vom Orden der Passionisten, ein geborner Römer unterzog sich im April 1842 als wahrer apostolischer Pilger (*peregrinus apostolicus*) dem schwierigen bei der Roheit der Bosni er sogar lebensgefährlichen Auftrage. Nach dessen Vorschlage wurde im September des verflossenen Jahres der bisher für Bosnien benannte apostolische Vikar Raphael Barishich in gleicher Eigenschaft nach Antivari in Albanien übersetzt, und das apostolische Vikariat in Bosnien einstweilen dem Begleiter des Bischofes Molajoni, Namens Karl Pooten, gleichfalls vom Orden der Passionisten und wahrscheinlich Belgischer, Abkunft übertragen.

Dieser unter Leitung des Bischofes Molajoni enthob die unruhigsten Köpfe der äusseren Seelsorge, um sie besser im Kloster zu überwachen und im Zaum zu halten und stellte eine scheinbare Ruhe her. Schwerlich wird sie von Dauer sein, denn Raphael Barishich, in dessen Busen der Groll und die Rachsucht kochen, unterhält noch immer Verbindungen mit seinen früheren Anhangern in den Klöstern, und leider nimmt

in diesen der Hang zu Ränkeschmieden so sehr zu, dass dort einige überraschende Todesfälle den Verdacht von Giftmischerei erregten, und sogar die allgemeine Stimme den Franziskaner Anton Knezovich als eines dieser Attentate schuldig beinzichtet.

Unstreitig hat dieses anhaltende, in der ganzen Landschaft ruchbar gewordenen und selbst zu Konstantinopel wohl bekannte Aergerniss die katholische Geistlichkeit und die frühere Zuneigung des Statthalters Chosrew Pascha gebracht. Dessen bosnischer Dollmetscher, Namens Paul Perishich, ein Katholik, hat selbst dem Gefertigten geklagt, dass er wohl gewahre, täglich mehr im Vertrauen und in der Gunst seines Gebiethers zu sinken, und dass er und seine Handlungen fortwährend von einern Griechen beobachtet werden, den der Vezier, gleichsam als Ueberwacher ihm an die Seite gestellt habe, - und Alles dieses, schloss er, seit der Unfrieden in unsere Klöster einzog.

Es ist schwer zu entscheiden, ob der Unwillen über diese Zwistigkeiten unter der christlichen Geistlichkeit und die Geringschätzung, welche gegenseitige heftige Beschuldigungen, mitunter auch über grosse Unsittlichkeit bei der Ottomanischen Behörden begreiflicher Weise erzeugen, den Statthalter von Bosnien, Chosrew Pascha höchst feindselig gegen die Rajas stimmten: oder ob auf sein Benehmen die Veränderung einwirkte, welche im Ottomanischen Ministerium mit Anbeginn des Jahres 1842 vorgefallen war, insbesondere die Verleihung des Grosvezirates an einen Mann (Izzet Pascha, der dem Duldungssysteme abhold schien, und vielleicht neue Instruktionen über diesen Punkt an die Statthalter in den Provinzen erliess: oder oh die Leidenschaft, welche nach allgemeiner Sage den Hauptzug im Charakter Chosrew Paschas

bildet, nämlich die Geldgier, welche er beim Antritt dieses Gouvernements einige Zeit unterdrückt hatte, nicht mehr sich zurück halten Hess, und mit doppelte Last auf die christlichen Unterthanen fiel: oder endlich, ob alle diese Causalitäten sich vereinten, um das Schicksal dieser Unglücklichen bis zum Unerträglichen zu verschlimmern? Soviel ist gewiss, dass Chosrew Pascha, dessen Erscheinen in Bosnien nach Vedschi Pascha als heilbringend von den Rajas begrüsst worden war, kurz nachher (schon im Jänner 1842. wie aus den dienstlichen Berichten des Gefertigten von jener Epoche zu ersehen ist) seinen untergeordneten Bezirks Vorständen und den türkischen Lehensbesitzern (Spahis) gestattete, unter allerlei Titeln die Rajas und selbst die mohamedanischen Grundholden zu drücken und zu pressen, wohlverstanden gegen dem, dass ihm selbst ein verhältnissmässiger Antheil des Eingetriebenen zufiel. Dieser Zuschlag fand auch bei den landesfürstlichen Steuer statt, und zwar auf höchst vexatorische Weise, z. B. ohne Berücksichtigung geeigneter Zeitfristen oder mit Zuschlagen verhältnisswidriger Verspätungs-Zeisen

Unter den Werkzeugen dieser Bedrückungen zeichnete sich vorzüglich ein Muselman aus, dessen wohlbekannter Lebenslauf, nach dem eigenen Ausspruche seiner Glaubensgenossen eine Reihe von Iniquitäten ist. Er heisst Achmed Effendi, einer der mächtigsten Bosnischen Spahis, das ist Besitzer von ausgedehnten Lehensgütern in und um Gradachatz, weshalb er auch den Titel Beg Gradachevich führt. Schon vor 30 Jahren hatte er zu öffentlichen Aemtern durch den Ruf seines Vermögens sich hinauf geschwungen, aber durch den Missbrauch seiner Gewalt und durch wahre Greuelthaten sich wieder darum gebracht; so zum Beispiel war er Kommandant der Festung Ada Kale (Neu Orssova)

gewesen, aber wieder abgesetzt worden, weil er aus Muthwillen nach den, in Kähnen vorüberfahrenden Serben mit Kugeln feuerte.

Nach Bosnien zurückgekehrt, wurde er wegen öffentlichen Unthaten von seinen Besitzthümern verbannt, bis im Jahre 1839. Vetschi Pascha ihm die Rückkehr gestattete, wo er und seine, dem Trunke und den schändlichsten Lastern ergebenen 7 Söhne die Geissel der Rajas in der ganzen Umgegend wurden, und der Vater überdiess ungeachtet des namhaften Besitzstandes von Grund und Unterthanen durch Unordnung, Verschwendung und falsche Spekulationen in grosse Verwirrung gerathen ist, die ihn zu einer Menge von betrügerischen Handelsgeschäften und zu Gewaltstreichen fortwährend verleitet. So bekannt auch im ganzen Lande und in der benachbarten k. k. Slavonischen Militaer Grenze die ruchlose Lebens- und Handlungsweise dieses Mannes ist; so erlangte er dennoch vom Statthalter Chosrew Pascha die Anstellung als Muteselin (Vorstand) des Bezirkes von Teschan, und weil dort zu viele Beschwerden über ihn sich erhoben, die Uebersetzung in gleicher Eigenschaft nach dem Bezirke von Gradachatz, wo er seine Güter hat, folglich nunmehr in der doppelten Eigenschaft als Lehensherr (Spahi) und als Bezirksobrigkeit, ohne irgend einer Contrope seiner Habgier und dem Christenhasse freien Lauf lassen kann.

Der Gefertigte hielt sich für verpflichtet, den hierüber ausgebrochenen Jammer sowohl der k. k. Internunziatur zu Constantinopel bekannt zu geben, als auch den Ottomanischen Statthalter zu Travnik selbst, auf die Folgen der Verzweiflung aufmerksam zu machen, zu welcher die fortgesetzt ungezügelte Amtsverwaltung jenes Wütherichs die gedrückten Rajas bringen würde.

Die Verwendung bei dem Ottomanischen Statthalter blieb ganz erfolglos, denn damals beschäftigte diesen ausschliesslich ein einziger Gedanke. Es hatte nämlich ein Zögling der montanistischen Schule zu Freiberg in Sachsen, Namens Schulz dem Pascha auf seiner Durchreise angezeigt, dass die - vor der Ottomanischen Besitznahme so reichhaltigen Bergwerke noch einen grossen Gottesseggen an edlen Metallen, an Eisen, Zinn, Blei, selbst Quecksilber enthielten und both sich zum Leiter der Ausbeute an. Um diese neue Fundgrube nicht bloss für die Staatsfinanzen, sondern auch zum eigenen Vortheil besitz möglich auszubeuten, liess Chosrew Pascha überall, wo Schulz mit guter Hoffnung geschürft hatte, die mühevollen, harte Arbeit, statt durch gedungene Tagelöhner, durch unentgeltliche Robothen fortsetzen, die er als neue, willkürlich bemessene Servitude den Rajas auferlegte, wodurch das, was eine neue Quelle des Erwerbes und des National Reichthums hätte werden können, zur unerträglichen Last anwuchs, und Anlass zu Gegenvorstellungen und Widersetzlichkeit selbst von Seite der Spahis gab, welche in dieser willkürlichen Verwendung ihrer christlichen Unterthanen einen Eingriff in ihre Lehensrechte und eine Verminderung der Arbeitskräfte für die herrschaftlichen Zwecke erkannten.

So erhob sich laut die Stimme der Unzufriedenheit bei den Lehensbesitzern, indess der stille hoffnungslose Jammer der Rajas wahrhaft den höchsten Grad erreichte. Bei Gelegenheit eines Besuches, den Gefertigter am 4. Juli 1842. dem Pascha von Widdin abstattete, erzählte er diesem die grenzenlos unglückliche Lage der Rajas in Bosnien. Der alte Hussein Pascha, forderte den Gefertigten auf, ihm die getreue und umständliche Schilderung dieses Zustandes schriftlich zu

übergeben, und versprach, er wolle seinen ganzen Einfluss bei der hohen Pforte aufbiethen, um dem, von selber gewiss missfällig vernommenen Uebelstande abzuhelpen. Aber früher noch, als diese Einbeutung den gewünschten Erfolg haben konnte, bestätigte sich die Richtigkeit der Voraussagungen, welche das Schreiben des Gefertigten an Chosrew Pascha enthalten hatte. Die Verzweiflung trieb 314 Bosnier (Christen des morgenländisch-schismatischen Ritus) aus ihrem Vaterlande über die Save nach der anstossenden Slavonischen Militaer Grenze.

Wer die Anhänglichkeit roher Völker an ihren Boden kennt, begreift, dass diese Unglücklichen lange an ihren Ketten schleppten, und sie erst dann zerrissen, als sie zu tragen ihnen nicht mehr möglich war.

Auf die Nachricht, welche der Gefertigte auch von diesem Vorfalle an Hussein Pascha von Widdin erstattete, mag dieser von den höheren Staatsbeamten zu Konstantinopel theils geachtete, theils gescheute Mann dahin eingreifend und nachdrücklich geschrieben haben, denn im Monate September des verflossenen Jahres erging aus Konstantinopel der gemessene und bestimmte Befehl an Chosrew Pascha, die Rundreise in seiner Provinz vorzunehmen, um vorzüglich am Rande derselben und in den, von seinem Wohnsitze entfertesten Distrikten an Ort und Stelle gründlich die Beschwerden der Rajas zu erheben, abzuhelpen, wo er sogleich es zu thun im Stande sei, und dort wo er höhere Ermächtigung dazu bedürfe, sie durch geeignete Vorschläge hervorzurufen.

Die Bereisung ist wirklich im Spätherbste vorgenommen worden, doch ist Gefertigter aus jenen Gegenden früher abgerufen worden, als bei dem, in der Türkei bestehenden schleppenden Geschäftsgange irgend ein Resultat

erfolgt sein konnte. Übrigens setzt Gefertigter wenig Vertrauen in den wahrhaft guten und kräftigen Willen des Statthalters, besonders, weil dessen bekannter Eigennutz und die Sucht, auf einem Posten, der gewöhnlich nur von kurzer Dauer ist, schnell sich Reichthümer für das höhere Alter zu sammeln, ihn hindert mit Schärfe den Erpressungen der Grundherrschaft zu steuern, oder jene derseiben, welche zugleich Staatsbeamte sind, für ihre Willkürlichkeiten zu bestrafen. Es kann mit Bestimmtheit behauptet werden: „So lange hier zu Vorständen der Bezirke (Nachie) Individuen aus der Kaste der eingebornen Lehensbesitzer (Spahis) gewählt werden, die fanatische Abstammlinge des altadelichen Renegaten Familien des Landes und daher von Kindheit im Hasse, man könnte sagen in der Verabscheuung der, ihrem Glauben treu gebliebenen Christen (Rajas) auferzogen sind, so lange wird jeder, auf Milderung des Schicksales der Christen in Bosnien zielende Befehl des Sultans (Hattischeriff oder Ferman) stets vereitelt werden.“

Nach Ansicht des Gefertigten müsste demnach einem solchen Befehle, wenn er wohthätig wirken soll, stets jener vorausgehen, alle in Bosnien als Bezirks Vorsteher angestellte Bosnische Spahis (Lehensbesitzer) in eine andere Landschaft zu versetzen, und - so lange der gegenwärtige Verfolgungsgeist unter ihnen fortbesteht - nie einen derselben in seiner eigenen Landschaft zu Bekleidung einer höheren mit ausübender Gewalt begleiteten Würde zu zulassen.

§ 6. *Serbien*

Serbien kämpfte seit 1801 heldenmüthig aber lange erfolglos, um den Nacken aus dem schweren Joche zu ziehen, unter welchem eine Bevölkerung von mehr als 900.000 Seelen (durchgehends Christen des griechisch nicht unirten Ritus) durch Paschen, Agas, Beghs, Spahis, darunter besonders drückend durch übermüthige Janitscharen gebeugt erhalten war. Der eigentliche Vorfechter jenes Kampfes Georg Petrovich (nach der Landessitte wegen seiner dunklen Hautfarbe nur der schwarze Georg, serbisch Tzerny György, türkisch Kara György genannt) war nicht so glücklich die Früchte seiner Anstrengungen zu ernten.

Zwar hatte die, am 16 (28) Mai 1812 zu Bukarest zwischen Russland und der Pforte geschlossene Übereinkunft im VIII Punkte für die Serben einige Erleichterung ihres Loses, sebst die Überlassung der eigenen inneren Verwaltung ausbedungen: allein Russland war durch den halb unerwartet ausgebrochenen französischen Krieg gehindert, auf die Erfüllung jenes Traktates streng zu bestehen, oder sie mit Macht durchzuführen. Deshalb hatte es von den Serben als Bedingniss für die fernere Unterstützung verlangt, dass diese ihre Verschanzungen und befestigten Punkte überliefern, und alle waffenfähige Mannschaft unter den Russischen Oberbefehl stellen. Aber diese wiesen die Zumuthung mit Festigkeit zurück und nun wurden sie von den Russen mit allen Zeichen des Unwillens ihren eigenen Kräften überlassen. Es ist nicht unwahrscheinlich, dass Czerni George, der früher vom Kaiser Alexander mit der Generals Würde und mit dem St. Alexander

Newski Orden ausgezeichnet worden war, seit der gedachten Weigerung in eine Ungnade fiel, die sogar in neuester Zeit auf dessen jüngsten Sohne, dem unlängst zum Fürsten von Serbien gewählten Alexander Karagyorgyevich noch zu lasten scheint. Das arme Land sah damals (1812) sich neuerdings den früheren Bedrückungen preisgeben, die noch grausamer als je ausarteten, weil einige Paschen der benachbarten Provinzen auf Befehl der Pforte mit den blutdürstigen und raubgierigen Arnauten einrückten.

Czerni George vom Alter und Wunden erschöpft, durch den entzogenen Beistand Russlands gebeugt, und am Heile seines Vaterlandes verzweifelnd, flüchtete (1813) mit mehreren seiner Vertrauten, und irrte bald auf Oesterr. Gebiete bald am linken Ufer der Untersten Donau umher. Einer seiner untergeordneten Anführer Miloss Obrenovich übernahm, bei 10.000 unter den Waffen Verharrende hinter die Schutzmauern der Rudniker Gebirgskette zu führen, und setzte dort mit abwechselndem Glücke aber ungebeugtem Muthe den Kampf fort, dessen Preis die Anerkennung der Serbischen Unabhängigkeit werden sollte. Schon im Jahre 1815 fand stillschweigend aber faktisch eine Art von Amnestie statt, und seit jenem Zeitpunkte wurde Miloss von seinem Volke als dessen Oberhaupt betrachtet. Zwar erschien der alte Czerni Georges wieder 1817 im Lande, aber die Begeisterung für ihn war verraucht, und man fand ihn bald nachher auf seinem Nachtlager durch eine Flintenkugel getödtet. Die erschrockene Wittwe, welche den Meuchelmord einem mächtigen Nebenbuhler zuschrieb, floh nach der Wallachei, wo sie mehrere Jahre ihr Leben auf kümmerliche Art fristete.

Der ältere Sohn war früher in Russische Dienste getreten, wo er eine Eingeborene eheligte und 1830 als Oberst

starb; der Jüngere, damals 9 jährige Alexander begleitete die Mutter, und suchte ihr Anfangs als Stallbube, später als Groom eines, zu der k. k. Oesterr. Armee hiehernden Rosshändlers nach Möglichkeit beizustehen. Indess behauptete sich Miloss mit grosser Klugheit und Festigkeit sowohl gegen die Ottomanischen Truppen, als gegen die Partheien im eigenen Lande, musste gleich unabhängig von Russland wie von der Pforte sich zu erhalten, und erlangte, dass auswärtige Mächte die Anerkennung der Selbstständigkeit für Serbien unter grossherrlicher Oberherrlichkeit vermittelten, Diess wurde zuerst im Vertrage von Ackjermann (25. September/7 Oktober 1826) in dessen V Artikel, später im Friedensschlusse von Adrianopel (2/14 September 1829) in dessen VI Artikel förmlich ausgesprochen, auch Miloss in einer zu Kragujevacz gehaltenen Versammlung aller Ortsvorsteher und anderer Honoratioren zum Fürsten von Serbien ausgerufen, wozu die grossherrliche Bestätigung jedoch erst am 4/16 Dezember 1834. erfolgte. Durch voile 5 Jahre (von 4/16. Februar 1830 bis 10/22 Februar 1835) beschäftigte Miloss die, nach Kragujevacz einberufenen Abgeordneten der 19 Kreise mit dem Entwurfe einer Verfassung, welcher er nach mehreren Abänderungen am letzterwähnten Tage seine Beistimmung ertheilte. Allein ohschon er im nämlichen Jahre nach Constantinopel sich verfügte, und dort vom Sultan Machmoud mit grosser Auszeichnung aufgenommen wurde, konnte er doch dessen Genehmigung für jene Verfassungs Urkunde nicht erlangen. Im Gegentheile wurde zu Entwerfung einer anderen ein Ausschuss von Serben nach Constantinopel beschieden, und von dort erschien mit einem, um die Hälfte des Monates Schewala 1254 (beiläufig 11/23 Dezember 1838) datirten

grossherrlichen Handschreiben (Hatti scheriff) der als organisches Gesetz für Serbien ertheilte sogenannte Ustav in 66 Punkten.

Von diesen verleiht der Erste und Zweite die fürstliche Würde über das Serbische Volk dem Miloss Obrenovich und dessen Familie mit einer Civilliste von 2 Millionen Piaster (ungefähr 200.000 Gulden) die übrigen enthalten ziemlich ausführlich die Attributionen des Fürsten; jene des zur Controlierung der Regierung aufgestellten Senates ohne dessen Zustimmung keine Anordnung des Fürsten, Gesetzeskraft hat, die neue Eintheilung des Landes in 17 Kreise; dann die Vertheilung aller Verwaltungs Geschäfte in abgesonderte Zweige mit Festsetzung ihrer Wirkungskreise, Befugnisse, Grad der Verantwortlichkeit, Gehalte p. p. ferner die Bestellung des öffentlichen Unterrichtes, Aufstellung der Gerichtshöfe mit Abstufungen, die Immunitäten jedes Eingebornen, Festsetzung der Steuern und öffentlichen Abgaben, Befreiung von allen Robothen (unentgeltlichen Zwangsarbeiten) es sei für Grundherrn oder öffentliche Zwecke, Gleichstellung unter dem Gesetze, Unantastbarkeit der Person und des Eigenthums, ausgenommen in Folge eines Rechtsspruches.

Hier muss bemerkt werden, dass weder in dieser Urkunde noch in den früher erwähnten 3 Verträgen das Schutzrecht über Serbien folglich das Interventionsrecht in dessen innere Angelegenheiten für irgend eine fremde Macht vorbehalten oder ausbedungen ist, während dieses Recht in den nämlichen 3 Verträgen sehr bestimmt von Russland über die zwei Fürstenthümer, Wallachei und Moldau angesprochen und demselben auch zuerkannt wurde.

Dagegen spricht der Schluss des grosherrlichen Handschreibens, wodurch obiges Serbische Grundgesetz (Ustav) ertheilt wurde, ausdrücklich aus, dass die fürstliche Würde und Gewalt über das Serbische Volk dem Miloss Obrenovich nur so lange und nur unter der Bedingniss verliehen bleibe, dass er obige Grundsetze unverbrüchlich beachten, den grosherrlichen Befehlen und Anordnungen Gehorsam leisten und die Pflichten eines getreuen Lehensträgers gegen seinen Oberherrn erfüllen werde.

Unverkennbar war diese Verfassungs Urkunde, obschon von Divan ausgegangen, nicht in demselben entstanden, da sie mit dessen eigenen Regierungs Grundsätzen zu auffalend kontrastirt. Sie war beinahe anschliesslich das Werk der 2 ausgezeichneten unter den, nach Konstantinopel abgeordneten Serben, des Abraham Petronjevich und Alexis Simich die nebst ihrer Muttersprache noch mehrere fremde kennen, als: die neugrichische, türkische, italienische, deutsche p. p. und durch Reisen in verschiedenen Europäischen Staaten zu freisinnigeren Weltanschauungen, überhaupt zu einer, unter jenem Volke seltenen, wahrhaft praktischen Bildung, besonders durch Verbindung mit auswärtigen, höher gestellten Handlungshäusern gelangt waren. Diese beiden Manner wussten das Vertrauen des damaligen Ministers des Auswärtigen, Redschi Pascha, dem die Serbischen Angelegenheiten zugewiesen waren, zu gewinnen und hatten ihren eigenen Plan durchgesetzt, ohne sich um die Instruktionen ihres Gebiethers des Fürsten Miloss zu kümmern.

Dieser durch die erhaltenen grosherrlichen Vorschriften und die scharfe Begrenzung seiner Amtsgewalt sehr unangenehm überrascht, war im ersten Augenblicke entschlossen sich nicht daran zu kehren. Schade, dass dieser

Mann mit seinen erstauenenswerthen natürlichen Anlagen, der so viel für sein Vaterland geleistet hat, und noch zu leisten vermochte, dessen Dank dadurch verwirkte, dass er nicht Herr von niedrigen Leidenschaften werden konnte, darunter besonders die mildeste Unbändigkeit des Willens hervorstach, welche bei dem leisesten Widerspruch zuweilen bis zur bluttriefenden Grausamkeit ausbrach, und die unersättliche Habgier, die kein Eigenthumsrecht, selbst nicht das heiligste des fremden Ehemannes schonte. Nunmehr machte er sich vollends verhasst, weil er offenbare Beweise ablegte, dass er sich selbst nicht unter das neue Gesetz stellen, sondern bei der, während dem Kampfe nothwendigen, ihm zur Gewohnheit und zum Bedürfniss gewordenen, unumschränkten Oberherrschaft verharren wolle.

Der Serbe, kräftig von Natur und muthvoll, gefällt sich in der, durch 30 jährigen Kampf errungenen Freiheit, und ist stolz und eifersüchtig auf die, von der Pforte selbst ihm zugestandenen Gerechtsame. Wirklich lässt auch der gegenwärtig geregelte Bestand der öffentlichen Verwaltung in Serbien nichts mehr zu wünschen übrig. Das ganze offene Land ist von dem Volke eines Stammes, einer Sprache, eine Religion (der morgenländisch-schismatischen) bewohnt. Die Mohamedaner, was immer für eines Standes oder Erwerbszweiges sind mit ihren Wohnungen und Besitzthümern in die Umfassung von 7 festen Plätzen gebannt, von welchen nur in Belgrad geregelte Infanterie liegt - ein von bulgarischen Muselmännern formirtes, sogenanntes Jerlis oder Milizen - richtiger zu sagen Landregiment. In den übrigen 6. Plätzen besteht die ganze Besatzung aus ansässigen Kanoniers, das heisst aus einer Art von Ottomanischer Garnisons-Artillerie, wovon die Offiziere sowohl, als die Gemeinen mit ihren

Familien innerhalb der Umfassung förmlich angesiedelt sind, und von der Pforte nur einen geringen Sold zur Verbesserung ihrer Subsistenz beziehen.

Von dieser Artillerie besteht auf ähnliche Weise zu Belgrad eine beiläufig 200 Haushaltungen zählende Abtheilung unter einem Artillerie Major. Der Pascha von Belgrad hat den Rang eines Feldmarschalleutenants und führt den Titel Gouverneur, weil er unmittelbar an die Pforte gewiesen ist. Ihm unterstehen die Festen Semendria, Shabatz, Ushitze und Sokol mit ihren Commandanten, Besatzungen und Einwohnern. Zu Neu Orssova (türkisch Ada Kale, das ist Inseifestung genannt) kommandirt ein Pascha niederen Ranges, der jedoch nicht selbstständig ist, sondern nebst dem, ihm zugewiesenen, 2 Meilen abwärts am rechten (Serbischen) Ufer der Donau liegenden Schlosse Fet-Islam dem, zu Widdin befindlichen Vezier oder Statthalter der westlichen Hälfte der Bulgarie untersteht. Von diesen schwachen Besatzungen, deren Geist gleich jenen des gesammten Ottomanischen Reiches in neuer Zeit unverkennbar gebeugt ist, sieht der Serbe wohl ein, dass er nichts zu besorgen habe. Überdiess trägt er in sich das erhebende Gefühl, freier Herr seines Besitzthumes zu sein, keinen Servituten noch grundherrlichen Lasten zu unterliegen, und die Leistungen gegen sein Vaterland, blos in Geldabgaben oder persönlichen Waffendienste bestehend, durch das Gesetz festgesetzt und der Willkühr entzogen zu sehen.

Auf diese Art erblicken die Serben nur in den Gliedern und Beamten der Regierung eine Herrschaft. Die untersten derselben, nämlich die Ortsältesten, Kmeten oder Stareshine genannt, werden von den Betreffenden Gemeinde durch Stimmen - Mehrheit gewählt: alle übrigen, vom Vorsteher des

Bezirk, Kapitän genannt, hinauf zum Vorsteher des, aus mehreren Bezirken bestehenden Kreises, Natshalnik genannt, bis zum Minister oder Departements Vorsteher benennt der Fürst in Folge des 3ten Artikels vom Grundgesetze. Gegen diese Behörden richtet sich das Mistrauen, welches jedem rohen Volke eigenthümlich und besonders wenn dieses erst unlängst dem langjährigen schweren Drucke sich entzogen hatte, sehr begreiflich ist.

Fürst Miloss erkannte, dass er einer kraftigen Regierung bedürfe: hatte er nur auch nach einer gerechten, stets im Gleise der Gesetzlichkeit sich haltenden gestrebt! Allein seine Leidenschaftlichkeit verleitete ihn zu Misbräuchen roher Gewalt. So hess er z. B. in dem Anfalle seiner üblen Laune bei einem unbedeutenden Anlasse einem der vornehmsten Beamten (Georg Protich) 50 Stockstreiche geben. Ähnliche, sich wiederholende Willkürlichkeiten brachten das Serbische Volk in Wuth. Sei es nun, dass die starrsinige Unbeugsamkeit des Fürsten Miloss dem Russischen General Konsul zu Belgrad, vielleicht auch dessen Regierung fortwährend misfablen, oder dass dieser unverrückt im Auge hatte, bei Serbischem Volke den Schein grosser Theilnahme an dessen Schicksalen und stäter Bereitwilligkeit zur Hülfe zu gewinnen, so viel ist gewiss, dass er damals insgeheim den Partheigeist nährte und anfachte, his selber in Partheiwuth ausartete und (1840) den Fürsten Miloss Obrenovich zwang seiner Würde zu entsagen und unter den Verwünschungen des Volkes, dem er einst soviel gewesen war, Serbien zu fliehen, um nie wieder dahin zurückzukehren.

Es ist Thatsache, dass diese, durch eine gesetzwidrige Zusammenrottung des Volkes erzwungene Entweichung und

Entsetzung von der fürstlichen Würde nur aus Nachgiebigkeit gegen den Russischen Gesandten zu Konstantinopel von der Pforte geduldet wurde, indem dort mächtige und gegründete Sympathien für den Fürsten Miloss bestanden und ungezweifelt noch bestehen, theils weil er es nicht an reichen Spenden hatte mangeln lassen, theils weil man dort überzeugt war, in ihm einen kraftvollen und stets bereitwilligen Bundesgenossen gegen Empörungen in anstossenden Provinzen der Europäischen Türkei zu finden. Dagegen schmeichelte sich der Russische Bothschafter und dessen Untergeordneter zu Belgrad in dem Nachfolger des vertriebenen Kraftmennes ein schmiege- und lenksames Werkzeug zu erlangen, um die seit längerer Zeit mit bedeutenden Unkosten betriebene Einmischung in die innere Verwaltung durchzusetzen und zu einem überwiegenden Einflusse zu bringen. Fürst Miloss hatte nämlich 2 Söhne, von welchen der ältere Milan, rettungslos an der Lungenschwindsucht darnieder lag und kurz nachher verschied, der jüngere Michael Kraft des Ersten Artikels der Verfassungs Urkunde in der fürstlichen Würde nachfolgte, auch die Belohnung nebst den, damit verbundenen Decorationen persönlich zu Konstantinopel erhielt.

Diesem, damals 17 jährigen Junglinge, fehlt es nicht an natürlichen Anlagen, allein ausser der französischen Sprache, die er ziemlich geläufig spricht, hat er sonst wenig gelernt, und seine ganze Bildung besteht in körperlichen Übungen, unter denen er die Reit- und die Tanzkunst mit besonderer Vorliebe betreibt. Die Schmeichler, welche nicht säumten ihn zu umlagern und die bald zu den höheren Würden und Ämtern gelangten, benützten diese Neigungen, bestärkten ihn in dem

Wahne der angeborenen Legitimität und unbestreitbaren Erbllichkeit, köderten ihn durch allerlei frivole, man kann sagen lächerliche Biendwerke, als: Gründung einer sogenannten gelehrten Gesellschaft unter seinem Protektorate, während die, äusserst nothwendigen Elementar- und Normal Schnien nicht in das Leben traten, und sogar wegen gänzlichem Mangel an technischen Vorkenntnissen die einfachsten Handwerker aus dem Auslande gerufen werden müssen - Errichtung einer National-Schaubühne mit Preisen für Original Theatersrücke in der Serbischen Sprache, deren Grundlage noch nicht wissenschaftlich festgestellt ist, - Bildung einer aus verschiedenen Waffengattungen zusammengesetzten Leibgarde mit reichen Uniformen nach Russischem gepressten Schnitte für Leute, welche an ihrer ungezwungenen National - Tracht hängen, - und Einführung eines wahrhaft theatralischen, von den alten Kriegern verlachten Exerzir Regulamentes u. d. gl. Durch diese, der Eitelkeit des jungen Fürsten zusagenden Spielereien zogen sie ihn von den ernsten Geschäften des Gemeinwesens ab, denen er ohnehin bei seiner ungemeinen Arbeitsscheu gerne ausweicht.

So gesellte sich zu Kragujevacz ein ächt orientalischer Hof, an welchem man nicht weiss worüber man mehr staunen soll, über die Frechheit, womit Ränke geschmiedet wurden, oder über die Verblendung womit der junge Fürst durch selbe sich umstricken liess? In seiner vermeinten Machtvollkommenheit, von welcher er jedoch nur den Namen führte, indess seine Rathgeber sie in Wirklichkeit ausübten, gefiel er sich so sehr, dass, um darin sich zu behaupten er nicht nur seine Genehmigung, sondern sogar bedeutende Geldbeträge einem Volksaufstande zukommen liess, welcher in Herbste 1840, hervorgerufen wurde, um ihn von jenen höheren

Beamten zu befreien welche auf ihren Einfluss im Reichsdivan und ihre persönliche Bekanntschaft mit den Ottomanischen Ministern sich stützend, - darunter insbesondere die früher erwähnten, leitenden Bearbeiter der Grundgesetze, Abraham Petronjevich und Alexis Simich - den jungen Fürsten an dieselben zu erinnern, und ihm von jeder Abweichung ernstlich abzurathen gewagt hatten. Es gelang jene Männer ohne Zweifel die verständigsten ihres Landes, und die vielleicht redlich das Gemeinwohl beabsicherten, zur Flucht nach Konstantinopel zu nöthigen, um ihr Leben in Sicherheit zu bringen, da gegen sie eine Schaar von Banditen gedungen, die aus den Hefen fremder Einkömmlinge gezogen war, worunter die sogenannten Zinzaren für diese Gewinn versprechende Unternehmung besondere Thätigkeit entfalteten.

Wie früher gesagt, mit dem, aus öffentlichen Kassen gebrachten Opfer von einigen Tausend Dukaten und durch die Unterstützung den Russischen Kommissäre- zuerst Dolgorucki, später Lieven, welche im offenen Widerspruche zu den Ansichten der Türkischen Bevollmächtigten, des damaligen Pascha von Belgrad, Chosrew, und deseigens zur Untersuchung abgesendeten Mussa Effendi - sich aussprachen und handelten; durch diese Mittel wurde der junge Fürst von der ihm lästigen Bevormundung seiner von der Pforte protegirten Memoren befreit: allein in seinen Kurzsichtigkeit oder Unerfahrniss sah er nicht ein, welches ein gewagtes Spiel es für jede, selbst für eine feste, unabhängige Regierung sei, das eigene Volk, besonders ein aufregbares erkennen zu lehren, dass es durch Ergreifen der Waffen und gewaltsame Widersetzung zum Ziele gelangen kann, weil sehr leicht ihren Händen die Leitung solcher Aufregungen entschlüpft und dann deren Richtung oft in eine, der beabsichtigten gerade entgegen

gesetzte sich verkehrt wie auch hier in den neuesten Ereignissen sich bewährte.

Indess nunmehr der junge Fürst, seit er jeden Zwang abgeschüttelt, ausschliesslich seinen Lieblings Zerstreuungen sich selbst, und die öffentliche Verwaltung der Willkühr seiner Schmeichler ohne Controle überliess, sorgten diese - insgesamt Vorsteher der Ministerien oder doch höhere Beamte - ohne Scheu für Erhöhung ihrer Gehalte und ihrer Macht, wozu sie einer Seits die Sreuern und Zölle vermehren, anderer Seits durch eine Reihe von Anordnungen, wozn sie ohne Anstand die Unterschrift des Fürsten erlangen, die, von der Pforte ertheilte oder doch sanetionirte Verfassungs Urkunde verletzen mussten.

Um jede Bedenklichkeit des jungen Fürsten zu beschwichtigen, nährte man seine Besorgnisse von Eingriffen der Pforte in die, ihm zustehende Macht, und liess nichts unversucht, um ihm die Überzeugung einzuprägen, dass die Pforte in ihrer dermaligen Ohnmacht das Recht der Oberherrlichkeit nicht länger behaupten, folglich auch nicht länger ansprechen könne, sondern dass dieses Recht eigentlich Russland über Serbien zustehe, weil es nur in dieser Macht die Kraft und stette Bereitwihligkeit zum Schutze finden würde. Der Russische General Konsul zu Belgrad Herr Washtchenko benützte die für ihn günstige Stimmung der Serbischen Regierung, um (im Geiste der seinigen) seinen Einfluss zu befestigen, der bald zu einem diktatorischen, zu einer wahren Oberherrschaft anwuchs, die nicht einmal für nöthig erachtete, in bescheidenen Formen sich einzuhüllen.

Zwar darf nicht verkannt werden, dass anfangs, besonders so lange Herr von Butenjeff als Russischer

Gesandter zu Konstantinopel anwesend sich befand, von dort scharfe Ermahnungen und Aufforderungen zu einer klugen und thätigen Landes Verwaltung an den jungen Fürsten ergingen. So las Gefertigter im Original das Schreiben, worin der oben genannte Diplomat den jungen Fürsten alles liebstes an die Versprechen erinnerte, die er zur Zeit der Belehrung mit der Serbischen Fürstenwürde zu Konstantinopel mündlich ihm (Butenjeff) gemacht hatte, und drohte ihm mit der Ungnade des Kaisers Nikolaus, wenn das Land nicht zufrieden gestellt würde. Auch Washtchenko war damals belacht, seine Einwirkung zum Vortheil der guten Sache auszuüben, so zum Beispiel machte er am 4ten August 1841. in Beisein der Serbischen Minister dem jungen Fürsten bittere Vorwürfe über dessen Theilnahmslosigkeit in den öffentlichen Geschäften und bewog ihn zu dem Entschlusse in kurzen Tagreisen das ganze Land zu bereisen, um sich dem Volke zu zeigen, was mit dem besten Erfolge geschah, weil der schön gewachsene junge Mann, glänzend durch seine Uniform und seine fremden Decorationen mit einigen auswendig gelernten Reden in der Muttersprache bei allen Ständen einen sehr guten Eindruck machte.

Allein bald nachher nahm Herr Washtchenko alle Handlungen und Verfügungen der Serbischen Regierung, sie mochten auch noch so sehr von der Pforte als gesetzwidrig getadelt sein, und alle Serbischen Minister, selbst nachdem sie durch grosvezierliche Befehlsschreiben wegen Verletzung der Verfassungs Urkunde und wegen der Verführung des jungen Fürsten, Lehensträgers, zur Felonie gegen den Oberherrn, ihres Amts entsetzt worden waren, im Namen der Russischer Regierung in offenen Schutz.

Es ist schwer zu entscheiden, ob diese Handlungsweise ihren Beweggrund in der Überzeugung hatte, dass dadurch den An- und Absichten der Russischen Politik am besten entsprochen werde, oder ob - wie im ganzen Lande behauptet wird - die damaligen Ministerien in Serbien keine Unkosten scheuten, um durch die reichsten Geschenke die Gunst sowohl des Imerins Repäsentanten Russlands zu Konstantinopel (Herrn Titoff) wie desjenigen in Belgrad zu gewinnen?

Gewiss ist, und Gefertigter entnahm diess aus Briefschaften, die bei der späteren schnellen Flucht des jungen Fürsten in dessen Kabinet zurückgeblieben und dem Gefertigten im Original vorgelegt worden waren, dass alle Verwaltungs Handlungen in Serbien dem Russischen Hofe als dem Gemeinwohl zusagend, geschildert und in Schutz genommen, und alle aus Serbien nach Konstantinopel gerichteten, aber auch nach St. Petersburg theils von dort, theils unmittelbar gelangten Klagen des Landes dargestellt wurden, als rührten sie nur von den ränkesüchtigen ehemaligen höheren Beamten her, die im Jahre 1840 durch den, früher erwähnten künstlich aufgeregten Volksaufstand oder - wie die sogenannte Russische Parthei behauptet - nach dem tumultuarisch ausgesprochenen Wunsche des Volkes verjagt worden, aber unlängst wieder in ihr Vaterland zurückgekehrt waren. Es hatte nämlich dieselben im Anfang Dezember 1841. folglich nach 13 Monaten ein ausdrücklicher grosherrlicher Befehl aus Konstantinopel nach Belgrad zurück geschickt und die bestimmte Weisung beigefügt, dieselben müssten entweder in ihre vorigen Ämter wieder eingesetzt, oder mit ähnlichen bekleidet, oder einstweilen mit Gnadengehalten versehen

werden, die den bereits geleisteten öffentlichen Diensten entsprächen.

Von diesem Zeitpunkte beginnen die unverholenen und auffallenden Akte von Ungehorsam des Fürsten Michael gegen die Pforte, und der Nichtbeachtung, ja man kann sagen Verachtung aller, von seinem Oberherrn ihm zu kommenden Befehle. In seinem Herzen hatte ein so tiefer Hass gegen alles, was Türkisch heisst, sich eingewurzelt, dass, sehr unklug für einem hohen Türkischen Lehensträger bei Besuchen von Fremden der Lieblings Gegenstand der Conversation die Erzählung von Greuelthaten war, welche nach seiner Behauptung in allen benachbarten, unter Türkischer Bothmässigkeit stehenden Provinzen gegen die Christen sich ausübten, die aber bei genauer Nachforschung als übertrieben, oft als ganz grundlos sich erwiesen.

So erzählte er dem Gefertigten selbst, im Tone der innigsten Überzeugung, dass in den benachbarten Bulgarei bei der gerichtlichen Untersuchung wegen der erfolgten Ermordung eines Muselmannes durch einen anderen Muselman bei dem Zeugenverhör von dem Kadi ein Rajah vernommen wurde, dessen unbefangene und umständliche Aussage die Schuld des Mörders unbestreitbar konstatierte. Um nicht das Blut eines zweiten Muselmannes zu vergiessen, und doch Sühne für jenes des Ermordeten zu leisten, erzählte der junge Fürst, habe der Kadi sein eigenes Messer in die Brust des zur Zeugenschaft vorgerufenen Christen gestossen. Gefertigter stellte dem jungen Fürsten vor, wie unwahrscheinlich ein derlei Ereigniss bei der anerkannt strengen Gerechtigkeitspflege sei, die man allgemein der ottomanischen öffentlichen Verwaltung bei ihren vielfachen Gebrechen, als vielleicht einziges

Verdienst beilege. Er liess jedoch nicht von seiner Behauptung ab, und versicherte sogar, dass ähnliche Ungerechtigkeiten und Grausamkeiten gegen die christlichen Unterthanen beinahe täglich in der Bulgarei vorkommen. Durch dieses bei ihm eingeprägte Vorurtheil erklärt sich, warum er sich berufen glaubte, in jener Provinz die Christen zur Empörung gegen ihre Türkischen Obrigkeiten aufzumuntern, und ihnen insgeheim alle mögliche Unterstützung angedeihen zu lassen, wie ausführlicher bei den nachfolgenden Bemerkungen über Bulgarien auseinander gesetzt werden soll.

Nachdem - wie früher gesagt - die Pforte durch -einen ihrer Beamten, Emin Effendi, welcher im Dezember 1841. als Pforten Commissaire beauftragt gewesen war, die verjagten Serbischen Primaten nach Belgrad zurück zu führen, wie auch nachher durch wiederholte Schreiben des Grosvezirs darauf gedrungen hatte, dass Fürst Michael die treulosen Rathgeber entferne, die fortwährend ihn zur Verletzung der Verfassungs Urkunde verleiteten, ferner, dass er den gegründeten Beschwerden des Volkes über Eigenmächtigkeiten und Bedrückungen von Seite des Regierungs Beamten Gehör schenke und letzte daher gegen andere, des Vertrauens würdigere verwechsle (darunter waren die in ihre Heimath zurückkehrten Primaten verstanden) - Nachdem alle diese Befehle theils ohne Antwort, theils ohne befriedigende, aber insgesamt ohne Erfolg geblieben waren; so entschloss sich endlich die Pforte auf einstimmiges Einrathen des Reichsdivans abermals einen Commissaire nach Belgrad zu senden, um, gleichfalls als Ultimatum, peremptorisch die Aufforderung zur Folgeleistung mit grösstem Nachdrucke und durch die gemässendsten Vorstellungen zu betreiben, schliesslich im Falle sarrsinniger -Weigerung zu drohen, dass

jene Klausel, welche am Schlusse des Kaiserl. Hatti-scherifs vom 11/23-ten Dezember 1838 sehr bestimmt ausgedrückt ist, und bei Gelegenheit der Investitur des jungen Fürsten erneuert wurde, nunmehr vom Grosherrn als Oberherrn über Serbien gegen den dermaligen ungehorsamen Lehensträger geltend gemacht werden würde, nämlich: „Dass die Belehnung der Familie Obrenovich mit der Fürstenwürde über Serbien nur so lange gültig sei, als der Lehensträger aus dieser Familie der, vom Gnosherrn ertheilten und vom Lehensträger beschwonenen Verfassungs Urkunde getreu und den übrigen Anordnungen der hohen Pforte gehorsam sich erweisen werde.“

Zu dieser Sendung wurde Schekib Effendi, ein Beisitzer des geheimen Staatsrathes, folglich mit dem Range eines Ottomanischen Ministers niederen Grades bekleidet, auserkoren, und - um der Serbischen Regierung volle Musse zur reifen Überlegung ihres Benchmens zu lassen - wurde sie benachrichtiget, dass den Pforten Conamissaire erst dann nach Belgrad kommen, wenn er ähnliche Aufträge, nämlich Untersuchung und nach Befund Abhülfe von Beschwerden des Landes gegen den Fürsten zuerst in der Wallachei, nachher in der Moldau beendigt haben werde. In diesem Geschäfte hatte er grosse Gemüthsrue, Mässigung und Klugheit entfaltet. Dort räumten ihm seine Instruktionen nicht die Gewalt einer entscheidenden peremptorischen Verfügung für jene beiden Fürstenthümer ein, wie nachher für Serbien, weil nicht in jenen, wie in diesem, so viele bestimmte Weisungen von Seite des Oberherrn und so viele Beweise von Nichtachtung derselben von Seite des Fürsten, Lehensträgers,

vorausgegangen waren; daher beschränkte sich Schekib Effendi zu Bukarest und Jassy auf die unpartheiische und genaue Aufnahme aller Umstände, übersendete den ausführlichen Bericht nach Konstantinopel zur Entscheidung und verfügte sich für seine Person nach Belgrad.

Den Empfang am 25ten August 1842. war dort der Würde des Angekommenen angemessen: allein schon am folgenden Tage begannen, und mit jedem Tage vermehrten sich die Reibungen, und man kann sagen, die geflissentlichen Verletzungen der Achtung, ja der gewöhnlichen Höflichkeit gegen den Ottomanischen Bevollmächtigten von Seite des Serbischen Fürsten und seiner Minister, wie aus den damaligen Berichten des Gefertigten an Seite Durchlaucht den Herrn Fürsten Haus- Hof- und Staatskanzler Tag für Tag zu ersehen ist. Es war dort Jederman, somit auch dem Pforten Commissaire sehr wohl bekannt, dass in der Wohnung des Präsidenten vom Senat, Jeffrem Obrenovich, des väterlichen Oheims von Fürsten, häufige Benathungen stattfanden, woran nebst dem jungen Fürsten und seinen Ministern auch den Russische Generalkonsul Washtchenko regelmässig Theil nahm. Grund genug für Schekib Effendi, alle Versehen gegen seine Person, der man zuletzt sogar den früher anerkannten Charakter eines bevöllmächtigten Comissaires absprach, als planmässig und als gegen das Ansehen desjenigen, der ihn gesendet, gerichtet zu betrachten. Man kann sich kaum des Gedankens erwehren, dass Jeffrem, dem es nicht an Verstand und gesunder Beurtheilung gebricht, und welcher daher voraussehen musste, dass durch eine solche Benehmungsweise die Pforte auf das höchste gegen den jungen Fürsten aufgereizt werden müsse, dennoch dazu rieth, weil er - in der

Überzeugung, dass die fürstliche Würde den Familie Obrenovich erblich zugesprochen sei - für den Fall einer, von der Pforte angeordneten Veränderung in der Person, diese nur günstig für seinen eigenen Stamm ausfallen könne. Washtchenko, dessen Haus im innigsten Freundschafts Verbande mit jenem des Jeffrem Obrenovich steht, stimmte unbedingt dessen Ansichten, villeicht auch dessen geheimen Plane bei.

So stunden die Angelegenheiten gegen Ende des Monats August 1842. Schekib Effendi liess nicht ab, im Auftrage seiner Regierung Vorstellungen an den Fürsten zu richten, um ihn zum Abstellen der Missbräuche, zur Abhülfe der Landesbeschwerden, zum Wechsel in der Ministerien p. p. zu vermögen: allein er erhielt vom jungen Fürsten keine andere Erwiderung als die trotzigte Weigerung, in eine nähere Venantwortung oder Rechenschafts Ablegung einzugehen, und die Behauptung, dass alle vorgebrachten Anklagen nur niedrige Verläumdungen seien, von den aus Konstantinopel zurückgekehrten Primaten ersonnen, um sich wieder in Ämten und Würden einzudrängen. Die öffentliche Verwaltung werde tadellos, gerecht, milde, gesetzlich, das allgemeine Wohl fördernd geführt, daher keine Ursache sei, weder in den Sache noch in der Personen irgend eine Änderung zu treffen. Schekib Effendi konnte mit diesen, scharf absprechenden und durch nichts erwiesenen Behauptungen unmöglich sich begnügen. Er erklärte deshalb eine unpartheiische Untersuchung vornehmen zu wollen, wozu en verlangte, dass man aus jedem der 17 Kreise, in welche Serbien zerfällt eine gewisse Zahl, durch die dortige Bevöhrkerung als ihre Repräsentanten gewählten

Orstsvorsteher und besonders angesehene Grundbesitzer nach Belgrad vor ihn rufe.

Nunmehr drängten sich auf eine bedauernswerthe Art die Missgriffe, wozu den jnnigen Fürsten seine Familie und seine übrigen Vertrauten verleiteten, und für welche sein Eigendünkel und seine leidenschaftliche Abneigung gegen die Ottomanische Oberherrlichkeit ihn nur zu empfänglich machte. Einige dem Fürsten vorzüglich ergebenen Kreisvorstände erhielten den Auftrag das Volk durch Überredung, Versprechen und selbst Ansrheilung von Geld zu vermögen, dass es - so wie im Jahre 1840 - bewaffnet nach Belgrad komme, um im Namen des gesammten Landes mit Ungestüm vom Ottomanischen Bevollmächtigten zu fordern, dass er von der Verfolgung der Minister abstehe, und dagegen jene Serben, die auf Befehl der Pforte wieder in den Staatsdienst eingesetzt werden sollten, als Feinde ihres Fürsten und Vaterlandes aus selbem ungesäumt neuerdings entfernen rnöge. Dieser Versuch hatte für die Sache des Fürsten die schlimmste Folge. Nicht nur, dass die Zumutthung mit den rohesten Ausdrücken und beschimpfenden Verwünschungen der Regierung zurückgewiesen wurde, sondern es durchflog auch wie em elektrischer Funke das ganze Land die Kunde, dass zu Belgrad ein Kommissär angelangt sei, den im Auftrage des Grosherrn die Beschwerden des Landes vernehmen und für Abhülfe sorgen werde. Sogleich fanden an mehreren Punkten Zusammenrottungen Statt, vielleicht wahrhaft in den Absicht, oder doch unter dem Vorwande aus ihrer Mitte Abgeordnete nach Belgrad an den Pforten Commissaire zu wählen.

Die bedeutendste Zahl sammelte sich zu Semendria an der Donau. Von dort wurde ein Boot abgesendet, den Thomas

Vuchich-Perishich aus dem Oesterreichischen Banate abzuholen - einen entschlossenen, kriegserfahrenen Serben, gleichfalls von der Zahl der im Jahre 1840 verjagten, und im Jahre 1841. aus Konstantinopel in die Heimath wieder auf Kaiserl. Befehl zurückgeführten Primaten, welcher aber seit einiger Zeit auf Oesterr. Gebieth übergetreten war, weil er sich vom Platze des begonnen Partheikampfes entfernt halten wollte. Diesen Mann hatte die allgemeine Stimme zum Volksanführer erkoren. Er wurde zu Pancsova getroffen, und über die Donau nach Semendria geführt, wo man ihn mit lautem Jubel empfing. Auf die Nachricht des theilweisen Zusammenlaufes an mehreren Punkten, liess Schekib Effendi durch den, mit dieser Neuigkeit unter Anzeichen grosser Bestürzung zu ihm gekommenen Russischen Genenalkonsul dem jungen Fürsten den Rath ertheilen, die Wahl von Abgeordneten der Kreise nicht zu hindern, sondern mit einiger Klugheit zu leiten, und nach Möglichkeit zu hindern, dass sie nicht tumultuarisch, noch in zu grosser Anzahl - was immer ein Beweis von Regellosigkeit sei, oder Anordnung zur Folge habe - nach Belgrad kommen. Stat diesem Rath den Klugheit Folge zu leisten, wurde in einer abermaligen Zusammentretung bei dem Oheim Jeffrem Obrenovich der Entschluss gefasst, den Aufstand mit Gewalt den Waffen niederzuschlagen, ohne dabei zu bedenken, dass es der Serbischen Regierung an materiellen Mitteln an einem geeigneten Anführer, an ausdauernder Entschlossenheit, persönlichen Muth, kurz an allen Bedingnissen des Erfolges gebrach!

Der junge Fürst zog am 1ten September 1842 mit Tagesanbruch an der Spitze seiner, bloß für Paraden ausgebildeten Leibwache, unter Kommando eines abgelebten pensionirten Russischen Obersten, den zur Einführung des

Russischen Exerzir Reglements bei den Serbischen Truppen zu ihrer vor einigen Jahren als ihr General gekommen war, und mit dem, unten Anführung des oft erwähnten Oheims Jeffrem in Eile zusammen gerafter und bewaffneter Volkshaufen in der Richtung gegen Kragujevacz aus, um dort das Geschütz und dazu gehörige Materiale nebst der Artillerie Mannschaft an sich zu ziehen.

Allein schon am Abend (6ten September 1842) des sechsten Tages nach jenem, wo den junge Fürst mit einer grossprecherischen Proclamation und hochgesteigerten Erwartungen ausgezogen war, traf er ohne Truppen, nun von seinen Verwandten, den unglücklichen Rathgebern, einigen Speichelleckern und der niederen Dienerschaft, zusammen etwa 100 Köpfen an der Fährte von Topschidere ein. Er hatte sich dahin durch Wälder und auf Seitenwegen, mit sorgfältiger Vermeidung von Belgrad und jeder grösseren Ortschaft geflüchtet, nachdem am 3ten und 4ten seine Pathei mit jener des Vuchich vor Kragujevacz auf einander gestossen war, und am ersten dieser Tage ziemlich Stich gehalten, auch einen ordentlichen Rückzug bewerkstelliget, jedoch am zweiten Tage beinahe nach dem ersten Kartätschen Schusse sich zerstäubt hatte.

Beim Ausmarsche aus Belgrad stellte dort der Fürst als seinen Stellvertreter den, bei den Pforte wie bei dem Volke verhasstesten unter den höheren Serbischen Beamten, den Vorsteher vom Departement des Auswärtigen, Georg Protich auf. Dieser unter dem Vorwande der Erhaltung der Ruhe und Ordnung, die ausmarschirte Serbische Garnison ersetzen zu müssen, bewaffnete das häufig zu Belgrad befindliche fremde Gesindel, darunter insbesondere die, durch den früheren Aufruhr in ihrem Vaterlande compromittirten und im

Venborgenen sich zu Belgrad und in der Umgegend aufhaltenden Bulgaren, nahm sie in Verpflegung mit Geld und Lebensmitteln, und gestattete ihnen nicht blos Beschimpfungen, Drohungen und körperliche Thätlichkeiten gegen die Bewohner des Türkischen, offenen Stadtviertels auszuüben, sondern selbst Feindseligkeiten gegen die Festung des Oberherrn, z. B. Militairische Besetzung am hellen Tage aller Zugänge zu den Festung, Abschneiden der Zufuhr von Lebensmitteln, nächtliche Versuche die Stadthore zu überrumpeln p. p. - Auf die Reclamation, welche deshalb Kiamil Pascha von Belgrad durch den Russischen und Oesterreichischen Consul ergehen liess, antwortete Protich duth die nämlichen Organe:

„Er handle nach den bestimmten Befehlen seines Landesfürsten, von denen en nicht abweichen dürfe“. Kiamil Pascha hess am 4ten September entgegen: „Er wolle bis folgenden Tag 3 Uhr n. M. Geduld haben, wenn jedoch bis dahin das feindselige Benehmen gegen die Festung des gemeinsamen Oberherrn nicht aufgehoben sei, die Züchtigung dieses Majestäts Vergehens mit den, ihm zu Gebot stehenden militärischen Mitteln vornehmen und lege vorhinein die Verantwortlichkeit der Folgen auf das Haupt des Protich.“ Allein dieser wartete nicht den festgesetzten Termin ab. Vermuthlich hatte or schon am 5ten früh Nachricht von dem, bei Kragujevacz Vorgefallenen, denn an diesem Tage verhielt die neugebildete Besatzung der Serbischen Stadt sich passiv, und am nächsten verschwand Protich nebst den meisten seiner Amtsgefährten aus Belgrad, um den, in der Irre befindlichen jungen Fürsten anzufsuchen, und mit ihm und seinen Anhängern unter dem Schutze den Dunkelheit zu Topschidere sich über die Save auf Oesterreichisches Gebieth überschiffen

zu lassen, um von dort nach Semlin zu fahren, wozu der dortige k. k. Militair Commandant, den Comunitäts Magistrat und mehrere Handelsleute die erforderlichen Fuhrwerke beistellten.

Während auf die oben beschriebenen Art die damalige Serbische Regierung bis zum letzten Augenblicke ihres Bestehens nichts unterliess, um die Ottomanischen Autoritäten in Belgrad auf das Äusserste zu entrüsten, liess der junge Fürst sich verführen, - als ob seine Rathgeber es darauf antrügen, ihn für immer zum Abscheu des Volkes zu machen - Köpfe darunter von einem nahe an 90 Jahre alten Greise (Garashanin) und von einem 12 jährigen Knaben, dessen Vater bei Kragujevacz zu Vuchich übergetreten war, im Ganzen 16 Häupter, insgesamt von Männern, die bei ihren Landsleuten Liebe und Achtung genossen, ohne vorausgegangener Untersuchung, nicht einmal unter der Form eines Standrechtes, sondern dunch mündliches Geheiss abschlagen, und auf Spiessen an den Strassen und gewöhnlich vor dem Hause, das ihm zum Nachtquartier diente, aufpflanzen zu lassen und zwan nicht blos auf dem Vormarsche wo man ihm vorspiegelte, eine derlei strenge und schnelle Gerechtigkeitspflege gegen Verräther könne den Eindruck des Schreckens nicht verfehlen, sondern selbst auf dem Rückzuge, oder eigentlich während der regellosen Flucht, wo die Klugheit ein anderes Verfahren rathsam gemacht hätte, allein die Rach- oder vielmehr Blutgier behauptete die Oberherrschaft, was freilich dem fürstlichen Jünglinge nicht ziemte, der erst einige Wochen nach seiner Vertreibung der neunzehnten Geburtstag zu Semlin feierte.

Der junge Fürst hatte dem Gouverneur den Türkischen Festung Belgrad (mit dem Pforten Commissaire hatte er schon früher alle Verbindungen abgebrochen) weden seinen

Abmarsch aus Belgrad noch den beabsichtigten Übertritt auf Oesterreichisches Gebiet kund gegeben. Nachdem er zu dieser Flucht alle höheren Regierungs Beamten oder Departements Vorsteher an sich gezogen hatte nur den sogenannte Finanz Minister Paul Stanichich, der in seiner Kanzlei die Attributionen des General Zahlamtes und den Staatskontrolle oder Central-Buchhaltung vereinte, war an seinem Posten geblieben, und hatte dadurch den Beweis seines guten Gewissens und der, nachher bestätigten reinen Amtsführung geliefert, und der Minister des Innern Rajich, war noch zu Alexincze, wohin der Fürst ihn geschickt hatte, angeblich um dort in Folge der, vom Pforten Commissaire nachdrücklich erhobenen Klage über die Umtriebe auf Serbischen Boden zur Aufwieglung der benachbarten bulgarischen Christen, die Untersuchung zu pflegen - nachdem, wie gesagt, alle übrigen Amtsvorsteher ohne Ausnahme an den Fürsten auf seiner Flucht nach Slavonien sich angeschlossen, viele von ihnen die Schlüssel und Journale den Kassen ihres Departements mitgenommen hatten und keiner bedacht gewesen war, für die ordentliche Fortführung der Verwaltungs Geschäfte nach seiner plötzlichen Entfernung Vorsorge zu treffen; so blieb den Türkischen Autoritäten - dem Pascha und dem Pforten Commissaire - nichts übrig als, um der Anarchie vorzubeugen, ungesäumt eine provisorische Regierung aufzustellen, bei welcher der zurückgebliebene Finanz Minister beibehalten und begreiflicher Weise mehrere der oft erwähnten Primaten angestellt wurden, die im Jahre 1840 durch einen Aufstand verjagt, und im Spätherbste 1841 von der Pforte mit dem Befehle, sie wieder zu verwenden, aus Konstantinopel zurückgeschickt worden waren.

Inzwischen rückten die Serben, welche bei Kragujevac sich versammelt hatten, und wozu noch der grösste Theil der Truppen des Fürsten und alle theils mit ihm von Belgrad ausmarschirten, theils in sein Lager einberufenen Landleute gestossen waren, gagen Belgrad vor, und bezogen auf der Anhöhe ausserhalb dieser Stadt am 8ten September ein Lager, über welches Vuchich das Commando führte. Was auch immer in den auswärtigen Zeitungen von den Mishandlungen, Plünderungen, Grausamkeiten und Greueln, welche-nach dem dortigen Ausdrucke-diese Horde unter Vuchich verübt haben soll, und die unlautere Erfindungen von Anhängern des verjagten Fürsten sind, und die noch fortwährend mit der Überschrift:

„Von der Türkischen Grenze“ höchst wahrscheinlich aus der Feder des vormaligen fürstlichen Privat Geschäftsführers Philippsborn fliessen, welcher, wie man behauptet, die ihm entgangene, reichliche Agenzie Bestallung nicht verschmerzen kann; so hat doch Gefertigter durch gründliche Nachforschungen sich die Überzeugung verschafft, dass Vuchich die Mannszucht strenge zu handhaben wusste, dass er sorgfältig hinderte, dass man an irgend einem Gliede den Familie Obrenovich sich vergreife, obschon es ihm leicht gewesen wäre, ihrer habhaft zu werden, oder während dem Getümmel der unordentlichen Flucht und einer Verfolgung, die wahrhaft eine Talonirung war, sich ihrer durch Ermordung zu entledigen. Seine Mässigung ging so weit, dass von den Gefangenen jene, die am verhasstesten dem Volke waren, um sie dessen Wuth zu entziehen, gleich in Gefängnisse geschafft wurden, die freilich von den, bei civilisirten Nationen bestehenden sehr abstechen! Übrigens hatten die, aus ihrer

Heimath mit Zurücklassung von Weibern und Kindern vor Belgrad gezogenen Serben bei sehr ungünstiger Witterung und früh eingetretenen Kälte einen mühsamen Dienst zu verrichten, den sie ohne Murren bestritten und auch, um nicht der dortigen Gegend zur Last zu fallen aus ihren Wohnorten, selbst aus den entferntesten, Lebensmittel zu ihrer Venpflegung nach dem Lager bringen lassen.

Am Tage des Einrückens in dasselbe schickten sie dem Pforten Commissaire die schriftliche Erklärung: „Sie seien aus ihren Wohnorten nur ausgezogen, um ihm die Beschwerden des Landes gegen die Regierung vorzutragen, da jedoch diese feindselig durch Gewalt der Waffen, ihr Hierherkommen aufhalten wollte; so seien sie gezwungen gewesen, sich gleichfalls zu bewaffnen, an einander zu schliessen und mit Gewalt die Bahn bis zu ihm sich zu öffnen. Nunmehr bäten sie ihn, sie als die Abgeordneten des ganzen Landes zu betrachten, und die Wünsche desselben durch sie zu vernehmen.“

Wirklich befanden sich im Lager die Kreishauptleute, Natschalnike mit Ausnahme einiger, die wegen früheren Bedrückungen sich scheuend, zu dem jungen Fürsten geeilt und mit ihm nach Oesterreich übergetreten waren, oder die aus ähnlichem Grunde in das Gefängniss geschleppt, nunmehr in Untersuchung stunden, ferner die Vorsteher der Bezirke (Kapitäne) die Ortsältesten (Kmeten oder Stareshine) und alle Grundbesitzer von grösserem Ansehen (Primaten) aus 15 Kreisen. Nur von 2 Kreisen (vom Posheganer und Ushitzer) fehlten Abgesandte, weil dort noch mächtige Anhänger der Familie Obrenovich den Ausbruch der Volksstimme zurückhielten.

Schekib Effendi ertheilte die evasiwe Antwort, es seien noch zum Erlangen der gesetzlichen Vollständigkeit der Volks-

Versammlung die Abgeordneten der, bisher nicht repräsentirten 2 Kreise abzuwarten.

Seine Absicht bei diesen Verzögerung war abzuwarten, theils ob nicht der junge Fürst in sich gehen werde, wozu er auch dem Gefertigten den Versuch der Vermittlung Zugestand, theils ob ihm nicht mit grösserer Bestimmtheit die Absichten der hohen Pforte in Bezug auf Serbien zukommen würden. Doch verweigerte er dem Vuchich keineswegs, mit der gesammten; bewaffnet hergekommenen Menge im Lager beisammen zu bleiben, noch der provisorischen Serbischen Regierung, mit diesen Militzen gleichsam als *force armée* so zu verfügen, wie es die Erhaltung der Ruhe, Ordnung und persönlichen Sicherheit erheische, da diese im höchsten Grade gefährdet war, so lange der Fürst und seine ränkesüchtige Familie mit einer so bedeutenden Anzahl von Anhängern im nahen Semlin sich aufhielten.

Indess hatte den Gefertigte am Morgen des 7ten Septembers zu dem nach Semlin geflüchteten jungen Fürsten sich verfügt. Zuerst hielt er ihm die begangenen, nicht zu entschuldigenden Vergehen vor, insbesondere den halsstarrigen Ungehorsam gegen die bestimmten Befehle seines Oberherrn, und die so unkluge Geringschätzung, womit er dessen Bevollmächtigten behandelt habe. Zum Schlusse both er ihm eine noch mögliche Vermittlung an, unter der *conditio sine qua non* der reuevollen Anerkennung seines Unrechtes und seiner unbedingten Unterwerfung als Lehensträger unter die Befehle des Suzerains. Aus den Antworten des jungen Fürsten ergab sich, dass in ihm der Dünkel fest eingewurzelt und von den fremden Consulen, durch eine, vermeint diplomatische, aber gewiss höchst unkluge und nicht in ihren Wirkungskreis gehörige Protestation

bekräftiget wurde. „Seine Legitimität gehe gleichen Schrittes mit jener, allter übrigen unabhängigen Europäischen Fürsten, daher diese seine Sache zu der ihrigen machen *müssten* und anch gewiss machen *würden*.“ Er verwarf demnach das Anerbiethen des Berichterstatters schnöde, und rannte in sein Verderben.

Schekib Effendi hatte inzwischen durch einen Tartaren aus Konstantinopel eine Weisung erhalten, welche zwar noch nicht auf die letzten Ereignisse berechnet sein, die man dort noch nicht wissen konnte, allein die Berichte, welche Emin Effendi bei seiner Rückkehr aus Serbien mündlich von dem Störrsinne des jungen Fürsten und den Auflehnung seiner Minister gegen die grosherrlichen Befehle erstattet, und welche Kiamil Pascha nach der Hand fontwährend schriftlich bekräftiget hatte, erhielten eine neue Bestätigung durch jenen, welchen Schekib Effendi gleich nach seiner ersten Unterredung mit dem Fürsten mittels Eilboten absendete und worin er anzeigte, dass der Fürst Michael mit Trotz beharre, den überbrachten grosherrlichen Befehlen die Parition zu verweigern. Nun scheint die Pforte die Langmuth verlassen zu haben, womit beinahe ein Jahre den Versuch, den Lehensträger zu Gehorsam gegen seinen Oberherrn zu vermögen, unermüdet und immer fruchtlos fortbetrieben wurde, denn ein Tartan überbrachte dem Pforten Commissaire dem grosvezierlichen Befehl: „Gegen den Renitenten so das Amt zu handeln, wie das Wohl von Serbien und das aufrecht zu erhaltende Ansehen der Pforte es erheischen würden.“

Zur nämlichen Zeit war der Gefertigte genöthiget, auf die Anfrage des Pforten Commissaires zu erwiedern, dass auch sein Versuch, den jungen Fürsten zur Vernunft und Nachgiebigkeit, zu bringen, gescheitert sei. Auch waren

inzwischen aus den zwei, durch Anhänger der vertriebenen Regierung noch immer gewaltsam im Zaum gehaltenen Kreisen eine verhältnissmässig bedeutende Zahl von Primaten im Lager angekommen. Nun nahm Schekib Effendi keinen Anstand mehr, sie als jene Volksversammlung anzuerkennen, welche Kraft der Verfassungs Urkunde in Vereinigung mit der angestellten Regierung und den höheren Geistlichkeit, berufen ist, Vorschläge zu Gesetzen der Sanctionirung oder Verwerfung des Sultans zu unterlegen. Zu Belgrad waren, den Metropolit aus den Bädern von Mehaida einen Tag nach der Flucht des Fürsten, wie auch die 3 Landesbischöfe und viele Proten (Erzpriester) aus ihren Wohnsitzen beinahe gleichzeitig mit den bewaffneten Volkshaufen angelangt.

Mit Bewilligung des Pforten Commissaires verfügten sich diese nebst sämmtlichen Gliedern der provisorischen Regierung am 14ten September nach Mittag in das Lager, und kündeten an: „Sie seien vom Pforten Commissaire beauftragt, die allgemeinen Beschwerden und Bitten zu vernehmen.“ Nach dem Vorausgegangenen scheint überflüssig, die Beschwerden zu wiederholen, worunter die vielen Millionen erwähnt wurden, welche die Familie Obrenovich aus dem sichtbar sich verarmenden Lande in einer Reihe von Jahren hinausgeschleppt, und mit einer zur Wuth gesteigerten Entrüstung die Unmenschlichkeit, mit welcher in den letzten Tagen der junge Fürst die Köpfe so vieler achtbaren schuldlosen Landsleute hatte abschlagen und ihre Leichname den Schweinen vorwerfen lassen. Als begründeten Schluss dieser Anklage fügten sie, als gesetzmässig constituirte Volksversammlung, im Namen des gesammten Serbien, welches sie repräsentirten, die Bitte bei, die Familie Obrenovich als der Würde des Fürsten von Serbien für immer

ertsetzt zu erklären und zur Wahl eines neuen Fürsten schreiten zu dürfen.

Der Metropolit war schon vorhinein vom Pforten Commissaire ermächtigt, ihnen zu eröffnen: „Es solle - um dem gesetzlosen Zustande sobald wie möglich ein Ende zu machen - alsogleich zu freien Walb desjenigen geschritten werden, den nach allgemeinem Wunsche zur Belohnung mit der Fürstenwürde über Serbien der hohen Pforte vonzuschlagen sei, damit beide Bitten gleichzeitig dahin abgesendet werden können.“ Nun schlug Petronjevich, für den einige Stimmen sich erhoben haben, ungesäumt den Sohn des Gründers den Befreiung, des für Serbien unvergesslichen Czerni George Petrovich vor. Mit jubelnden Zurufe wurde Alexander Petrovich oder wie er nach der Vollkssitte nach seinem Vater heisst: „Abexander Karagjorgjevich“ als gewählter - eigentlich als gewünschter Fürst von Serbien einstimmig ausgerufen, und die Bothschaft durch eine zahlreiche Deputation dem Pforten Commissaire nach Belgrad in dessen Absteigquartien übersendet. Schon frühen war die Nachricht davon durch einen Eilbothen dahin gelangt, und Gefertigter, der eben auf Besuch bei Schekib Effendi war, darf nicht verschweigen, dass sowohl dieser als Kiamil Pascha über diese unerwartete Wahl betroffen waren. Sie hatten gehofft, die Wahl werde auf Abraham Petronjevich fallen, und besorgten, der Name des Gewählten werde sowohl zu Constantinopel unliebsame Erinnerungen wecken, und deshalb die Verweigerung der Bestätigung nach sich ziehen, als auch im Lande selbst alte Gehässigkeiten gegen die Pforte, zu denen ohnehin die vertniebene Regierung unablässig den Samen ausgestreuet hatte, neuerdings anfachen. Als Gefertigter bemerkte dass beide im Zweifel waren, wie sie diese Botschaft aufnehmen sollten, erlaubte sich derselbe,

ihnen vorzustellen, dass nach seiner Ansicht - das ausgesprochene Wort:

„Die Zusicherung der freien Wahl“ von der hohen Pforte und ihren anwesenden Repräsentanten heilig gehalten werden müsse, dass die Zurückweisung der geschehenen Wahl und der Befehl zur Vornahme einer anderen, Misstrauen, Schwanken in der Volksstimmung, Gott weiss was für Gedanken und Parthei Umtriebe erwecken werde; dass anderer Seits die Genehmigung, in welcher eine großmütige Selbstverläugnung, nämlich die Aufopferung persönlicher Antipathien, dem allgemeinen Wunsche und der Bitte des Serbischen Volkes gebracht, von demselben nicht venkannt wenden, daher bei ihm ungeheueren Eindruck machen, und die nunmehr sich äussernde Anhänglichkeit an die Pforte ungemein befestigen würde; dass endlich der Sohn des Czerni oder Kara Georg im Drucke, in der Armuth, in Entbehrungen, und in der Gewohnheit des Gehorsames herangewachsen, gewiss der Pforte sich folgsam, billig, gerecht, milde in der öffentlichen Verwaltung und mässig und haushälterisch in seinem Innern beweisen werde. Gefertigter rieth demnach den Pforten Commissaire in dem Berichte an den Grosvezier auf die Anerkennung der Wahl aus den obigen Gründen mit allem Nachdrucke anzutragen.

Diese Einmischung war die einzige, welche der Gefertigte bei diesen Vorgängen sich erlaubte, und die er glaubt, von seinen hohen Vorgesetzten, vor der Welt, vor seinem eigenen Gewissen verantworten zu können.

Der Antrag zur Anerkennung ging in den namlichen Nacht mit Courier nach Constantinopel ab, wohin bald nachher Schekib Effendi in der Überzeugung seine Mission sei beendet,

weil sein Auftrag erfüllt sei, abreiste. Zu Konstantinopel jedoch verschob man die Entscheidung bis das Instrument des Wahlaktes nach gesetzlicher Form, versehen mit Unterschrift und Insiegel der, als Volkssvrrtreter und Wähler versammelt gewesenen Geistlichkeit, Regierungs beamten, Ortsältesten und angesehensten Gutsbesitzern oder Primaten (7453 an der Zahl) anlangte. Dann erst erfolgte der grosherrliche Ferman, welcher den, vom Volke zum Fürsten von Serbien gewählten Alexander Karagjorgjevich in diese Würde, gleichfalls mit dee Bedingniss des, dem Oberherrn vom Lehenstnäger schuldigen Gehorsams einsetzte. Diese Urkunde überbrachte der, zum zweitenmal als Commissaire nach Serbien abgesandte Emin Effendi nach Belgrad, verkündete sie dort feierlich den, noch immer anwesenden Volksvertretern und dem übrigen versammelten Volke am 7ten November 1842 um 11 Uhr v. M. auf der Esplanade-Kale Maidan genannt - zwischen der Türkischen Festung und der Serbischen Stadt Belgrad und wohnte sodann in der unlängst vollendeten griechisch nicht unirten Kirche der Eidesablegung des neuen Fürsten von Serbien bei, die in die Hände des Metropolitens und in Beisein der Volksversammlung geschah.

Die Eidesformel wurden sodann auf dem Altare vom neuen Fürsten abgeschrieben, mit seiner, dann (als Zeugen) des Metropolitens, der 3 Landesbischöfe und einiger Primaten Unterschnift und Insiegel versehen, dem Pforten Commissaire überreicht, welcher damit auf dem nächsten zur Fahrt bis Constantinopel eingerichteten Oesterreichischen Dampfboote abreiste.

Es muss höherer Beurtheilung die Erörterung der völkerrechtlichen Frage überlassen bleiben, ob die mit ihren Veranlassungen und Wirkungen unverfälscht geschilderte

Volks Emeute des Jahres 1842, durch die Michael Obrenovich, der ohne mindesten Verdienst zur Fürstenwürde von Serbien gelangt, als selber unwürdig und der Felonie gegen seinen Oberherrn schuldig entsetzt und damit Alexander Karagjorgjevich bekleidet wurde, gesetzwidriger sei, als jene von 1839, durch welche Milosch Obrenovich, der als Anführer im langen Befreiungskampfe gleichsam die Erhebung auf den Schildern zum Fürsten erworben hatte, verjagt und der Sohn an seine Stelle eingesetzt wurde: oder als die Volks Emeute vom Herbst 1840 von dem, nicht volle 17 Jahre alten Fürsten durch Gold und andere Mittel hervorgerufen, um sich der Vormundschaft zu entledigen, die ihm von der Pforte gesetzt worden war? Beide Aufstände waren vom Russischen Gesandten zu Constantinopel, vom Russischen Consul zu Belgrad und von dem, nachher gesendeten Russischen Unrersuchungs Commissaire gebilligt und schon früher insgeheim und öffentlich angefacht und unterstützt worden. Die Pforte, gewiss gegen ihren Willen und ihre Überzeugung, allein, um nicht in gefährliche Konflikte zu gerathen und den Schein der Oberherrlichkeit zu behaupten, sah sich genöthigt die Resultate jener beiden Aufstände Anfangs stillschweigend zu dulden, zuletzt sogar zu sanktioniren.

Ein nicht minder gegründeter Zweifel kann darüber erhoben werden, ob nachdem in den 3 Verträgen: von Bukarest 16/28 Mai 1812. Akjerman am 25 September/7 Oktober 1826, und Adrianopel 2/14 September 1829 nicht mit gleicher Bestimmtheit, wie für die beiden anderen Fürstenthümer an der Donau auch über Serbien das Schutzrecht Russlands ausbedungen, daher auch nicht von den fremden, die gedachten Verträge oder Friedensabschlüsse garantirender Mächten

ausdrücklich anerkannt und garantirt ist, ob dem ungeachtet Russland dieses Recht über Serbien durch Analogie aus jenen Verträgen ableiten, und zu dessen Behauptung die Unterstützung jener hohen fremden Mächte auffordern kann, welche die gedachten Verträge garantirt haben? - Ohne in eine Discussion über diese diplomatische Frage sich zu wagen, drängt sich doch die Überzeugung auf dass unmöglich der Begriff vom Schutzrechte, welches einer fremden Macht über Provinzen, die unter einer anderen Oberherrschaft stehen, durch Verträge eingeräumt ist, dahin abzudehnen sei, dass jene Schutzmacht berufen oder berechtigt ist, einen Fürsten, Lehensträger, der gegen seinen Ober- oder Lehensherrn, offenbar in Felonie verfiel gegen diesen und gegen die, von selbem verfügte Strafe (im gegenwärtigen Falle, wegen zu oftmaliger Rückfälle oder Beharrlichkeit im Ungehorsam, Strafe der Absetzung) in Schutz zu nehmen, wie auch berechtigt ist, jene, einem anderen Oberherrn unterthänige, aber anmasslich zu beschützende Provinz für aufrührerisch gegen ihren Fürsten - eben diesen Lehensträger - zu erklären und als solche zu behandeln, weil sie ihre Beschwerden gegen diesen Fürsten und dessen Minister dem, ad hoc vom Lehens- oder Oberherrn abgesendeten Bevollmächtigten durch gewählte Abgeordnete vortragen lassen wollte, dann als letzte den Zugang gewaltsam versperrt fanden, ihn gewaltsam öffneten, und endlich als der Fürst sein Land in eiligster Flucht verliess, mit Zustimmung des Bevollmächtigten vom Oberherrn, auf die Entsetzung des vertreibenen und auf die Einsetzung des, von ihnen neu Gewählten antrugen?

Es darf nicht unbemerkt bleiben, dass in einer anderen Provinz der Europäischen Türkei, nämlich im Fürstenthume

Wallachei Von der Pforte die Absetzung des Fürsten gleichfalls auf die Beschwerden der National General Versammlung verfügt wurde. Bekanntlich ist dort das Volk durch die ständische General Versammlung (Assamblée générale) repräsentirt, bestehend aus: dem Metropolitens als Präses, den 3 Landesbischöfen, 20 Gliedern der hohen Bojarie oder Landeswürdenträgern, 18 Glieder der niederen Bojarie oder Erwählte aus dem Adel 2ten und 3ten Grades, (je Einer aus jedem der 18 Kreise) und ein Abgeordneter, von der Stadt Krajova, zusammen 43 Personen. In Serbien dagegen, wo nicht eine gleiche Abstufung von Ständen besteht, tritt an die Stelle einer ständischen die sogenannte Volks Versammlung. Ihre Zusammensetzung ist in dem Vorausgegangenen schon öfter angegeben. Sie erfordert, um als gesetzlich constituirte Volksvertretung anerkannt zu sein, die Anwesenheit von, zwischen 7 bis 8000 der qualifizirten Glieder, also eine 170 bis 180 mal grössere Zahl als die General Versammlung der Landstände, welches Verhältniss noch auffallender wird, wenn man die gegenseitige Bevölkerung in Vergleich setzt, wobei jene von der Wallachei als wenigstens das doppelte von jener Serbiens sich darstellt.

Die, durch Mehrheit nicht durch Einstimmigkeit jener 43 Landstände angesuchte Absetzung des Fürsten der Wallachei wurde von Russland ohne Beanständigung zugelassen, weil die ständische Versammlung mit ihren Beschwerden zuerst an den Russischen Generalkonsul zu Bukarest sich gewendet, und Russland die Untersuchung durch den, unerwartet in Bukarest eingetroffenen Generalen Duhamel hatte vornehmen lassen, ohne vorher den Sultan, der doch noch immer als Oberherr dieses Fürstenthumes anerkannt ist, von diesem Vorhaben zu benachrichtigen. Erst als die

Untersuchung bereits im Gange war, erhielt die Pforte davon Nachricht und sendete ungesäumt zur Wahrung des Oberherrlichen Rechtes einen ihrer höheren Staatsdiener Schekib Effendi als Untersuchungs Commissaire nach Bukarest. In Serbien ging es verkehrt. Dort begann die Untersuchung im Namen des Oberherrn durch einen seiner Bevollmächtigten und die Ereignisse drängten sich so sehr, dass früher als der Stand der Dinge durch einen Russischen Commissaire untersucht werden konnte, ihre Entscheidung bereits herbei geführt war.

Diess scheint der Grund, warum sie nunmehr umgestossen werden soll, und als Vorwand dient, dass sie durch eine Volksbewegung herbeigeführt wurde. Allein das Serbische Volk ist seit seiner Selbstständigkeit fortwährend mit Waffen versehen, die gleichsam zur Landestracht gehören, und dass es selbe in dieser Gelegenheit anwendete, dazu war es sehr muthwillig durch den schlechten Rath, der dem unerfahrenen dünkelfaften jungen Fürsten enthielt, aufgereizt, man könnte sagen gezwungen worden.

Zu bedauern ist, dass die fortwährenden Wirren, die dermalige Regierung in dem Eifer hemmen oder lähmen, den sie endlich gesinnt ist, der Belebung des Bodenbaues, dem Volks Unterrichte, besonders um die nothwendigsten Handwerke und Gewerbe nach und nach mit Eingebornen zu betreiben und der Erhebung des sittlichen Geistes zu widmen. Ein Land, das so lange unter dem Drucke der Religions Verfolgung und Erpressungen schmachtete, sodann durch mehr als 27 Jahren in dem eben so drückenden Zustande der steten Selbstvertheidigung schwebte, worin Jeder immer bereit sein musste, den Gegner, es sei offen oder meuchlerisch, gewöhnlich auf letzte Art zu tödten, um dem gleichen Loose

selbst zu entgehen, da musste eine ungeheuere Verwilderung und Verkehrtheit der sittlichen Grundsätze eintreten, wie auch eine Entsagung aller feineren Lebensgenüsse, daher eine Theilnahmslosigkeit an besserer Benützung des Bodens, die endlich zu Hang für das irrende Leben und Müssiggang, zu Scheu angestrongter, wenn auch noch so nutzbringender Arbeit anwuchs.

Der jetzige Fürst und seine Amtsgehülfen erkennen diese, im Nationalkarakter durch die Ereignisse eingewurzelten Gebrechen, und wollen mit Kraft und Beharrlichkeit an der Ausrottung arbeiten: allein wie ist dieses möglich, so lange durch den zu Belgrad anwesenden Consul einer fremden Macht, durch Emissäre derselben, durch die, mit hohen Versprechen und selbst Geidsendungen begleiteten Anlockungen des verjagten Fürsten und einiger sehr reichen Glieder seiner Familie fortwährend Leidenschaften und die Parthiewuth angefacht und zu Verbrechen, wie: Ermordungen, Brandlegungen p. p. angeeifert wird. Daraus ergeben sich dann Criminal-Prozesse, freilich gewöhnlich gegen friedliche Abentheurer oder Leute von Hefen des Volkes, die aber doch immer, statt des Vorschreitens, Rückschritte nach sich ziehen. Es darf hier nicht verschwiegen werden, dass den Serben am aller schmerzlichsten fällt, dass nach ihrer Überzeugung, die meisten dieser Brandstoffe auf Oesterreichischen Boden erzeugt - wenn auch nicht mit Convenz doch in Folge der Lauheit der k. k. Grenzbehörden allzuleicht hinüber gelangen, und schon manches Übel gestiftet haben.

Viele der bejahrten Serben, die nun am Ruder stehen, bringen in Erinnerung, dass ihr Land in dem Kriege von 1788/9 den Oesterreichischen Heeren wackere und tapfere

Dienste geleistet, dass es auch in den ersten Feldzügen gegen die französische Revolution viele Freiwillige zu damals errichteten Freikorps geliefert hat, dass noch immer aufrichtige Anhänglichkeit in Serbien für Oesterreich bestehet und es daher flehend dahin blickt, damit es seinen gegenwärtigen Zustand unter der gemässigten, milden Oberherrlichkeit der Pforte beschütze, unter welcher es sich schmeichle bei voller innerer und äusserer Ruhe zum Genuss der Segnungen, womit der Himmel es ausgestattet hat, gelangen zu können.

Zum Schlusse kann mit Bestimmtheit versichert werden, dass die Familie Obrenovich nicht anders, als mit Blutvergiessen und über Leichen in die fürstliche Würde von Serbien wieder einzusetzen ist, dass selbst, wenn auf Russlands Forderung durchgesetzt wird, eine neue Wahl vorzunehmen, diese grosse Erschütterungen und die wildesten Ausbrüche jener Partheiwuth herbeirufen wird, die in Serbien seit lange um sich greift und gleich den hitzigen Fiebern nach jedem Rückfalle immer derber wird; endlich ist als letztes Ergebniss der Einmarsch Russischer Truppen in Serbien vorauszusehen, um dort die Ruhe - des Grabes herzustellen.

Von der Bedrückung der Christen in dieser Provinz kann bei ihrem dermaligen politischen Zustande natürlich keine Rede sein. Der morgenländisch- schismatische Cultus ist dort derr- herrschende, ja der einzige, zu dem die Grundbeitzer und überhaupt die Bewohner des offenen Landes sich bekennen. Katholiken gibt es nur in der Serbischen Stadt Belgrad unter den Handwerkern und niederen Gewerbsleuten. Ihre Zahl hat sich bei dem, vorzüglich in der Klasse der Staatsdiener gesteigerten Luxus so vermehrt, dass sie bereits über 1000 Seelen angeschlagen wird. Da sie keinen eigenen Priester noch Betthaus haben; so müssen sie für den

sonntägigen Gottesdienst und überhaupt für Spende der Sakramente und für die übrige Seelsorge an die Kapelle der Semliner Kontumaz Anstalt und an die, selbe bedienenden katholischen Priester sich halten, was besonders in der rauhen Jahreszeit für beide Theile höchst beschwerlich, zuweilen wegen der Unterbrechung der Gemeinschaft über die Save durch Stürme oder Eisgänge ganz unthunlich ist. Öfter schon war die Rede von Erbauung einer katholischen Kirche in der Serbischen Hauptstadt. Der dortige gr. u. u. Metropolit Peter, aus Illok in Syrmien gebürtig, der seine weltlichen Studien an der Hochschule zu Pesth und die theologischen seines Rittus in Carlovitz gemacht, und von dort tolerante Grundsätze mitgebracht hat, erklärte bereits nicht die mindeste Einwendung dagegen zu erheben, und die Fürsten Ljubitz, Mutter des Fürsten Michael, so wie Kiamil Pascha von Belgrad hatten beide schon vor einiger Zeit Geldbeiträge zu dem Baue, sobald er beginnen würde, angeboten. Die Sache ist jedoch em mit Ernst betrieben worden, wahrscheinlich, weil keiner der anwesenden fremden Consule katholischer Religion ist.

II Theil

BULGARIEN – MOLDAU u. WALLACHEI

*Fortsetzung der Bemerkungen über den politischen Zustand
einiger- Provinzen der Europäischen Türkei*

§ 7.
Bulgarien

a) *Allgemeine topographische Übersicht*

Bulgarien, im Türkischen Bulyar-ili, auch Sofia Vilajeti genannt, gehört dermal unter die grössten aber auch verhältnissmässig am wenigsten bevölkerten Provinzen der Europäischen Türkei. Nördlich bspült sie die Donau bis zum Einfluss derselben in das Schwarze Meer, welches ihre östliche Grenze bildet; südlich wird sie durch den Rücken des Balkans oder Hämus von Rumelien (Türkisch Rum - ili) getrennt; westlich stösst sie an Serbien: Bei einem Flächeninhalte von 1740 quadrat Meilen, beträgt die gesammte Bevölkerung kaum 2 Millionen.

Die eigentlichen Landeskinder sind slavischer Abstammung. Die Bulgaren zeigten sich in den ältesten Zeiten kriegerisch, so dass 559 unter Justinian dessen Feldherr Belisar gegen sie ziehen musste, um ihr Vorrücken gegen Byzanz aufzuhalten. Sie bildeten bald ein unabhängiges Reich (679-1019) nahmen im siebenten Jahrhunderte den christlichen

Glauben an, und zwar seit 866 nach dem morgenländischen schismatischen Ritus. Die erste der unheilbringenden Schlachten (1399) auf dem Kossover oder sogenannten Amselfelde (zwischen dem Städtchen Pristina und Usiterna) unterwarf sich die Bulgarei den Osmanen unter Murath I. Durch den Druck von so vielen Jahrhunderten ist der Bulgar gebeugt, geduldig im Ertragen seines Looses, still und arbeitsam geworden.

Die politische Eintheilung des Landes ist in zwei Bezirke oder Statthalterschaften. Eines derselben hat seinen Centralsitz zu Widdin, Gouverneur ist der alte Hussein Pascha. Dieser Kraftmann, welchem der Sultan Machmud die Vertilgung der Janitscharen verdankt. Seit März 1842 hat die Pforte seinen Befehlen auch die Paschalike von Nischa, Sophia, Ischdiman und Zamakov zugewiesen, welche Bezirke nebst ihren Paschen dem Rumeli Valessi untergeordnet waren, dessen Statthaltersitz, Monastir, zu weit von den genannten Pashaliken entfernt ist, um den Willkürlichkeiten der dortigen Paschen Einhalt zu thun, die gesetzliche Ordnung und oft gestörte Ruhe aufrecht zu halten: das andere Vezirat führt den Titel von Silistria, allein der gegenwärtige Statthalter Said Mirza Pascha, ein kluger, wirklich praktischer Mann schlug seinen Sitz zu Rushczuk auf, wahrscheinlich weil dahin die vorzüglichsten, nach der Donau führenden Übergänge des Balkans, so wie Strassen von einigen Seehäfen sich konsentriren.

b) Die Bulgarische Hochebene

Längs der Donau stellt das Land auf mehrere Meilen einwärts eine Hochebene dar, vom fruchtbarsten Boden, der jedoch nur in der Umgegend der grösseren Städte zum Anbau von Cerealen benützt wird, insbesondere einer vortreflichen Gattung von Weizen, welcher dem berühmten Banater in Bezug sowohl der Länge der Aehren als des Gewichtes der Körner den Rang ablauft. Der grössere Theil dieser Ebene wird als Steppe dem Graswuchse überlassen, der hier ungemein üppig, ist, und von den Grundbesitzern an Viehzüchter verpachtet wird, meistens an Siebenbürger, die über 1000 an der Zahl mit ihren Heerden oft Jahre lang hier weilen, und mit der von unbekannter Etyrnologie herstammenden Benennung: „Mokanen“ belegt sind.

c) Der gebirgige Theil Bulgariens

Der gebirgige Theil, durch die Ausläufe des Balkans und durch die ostwärts vorgreifenden Füsse der Bosnischen Bergrücken gebildet, ist minder fruchtbar, hat aber grossen Reichthum an Bauholz, besonders in den westlichen, an Bosnien stossenden Bezirken, und an Metallen, namentlich an Eisen, das in Hochöfen und Hüttenwerken vorzüglich zu Samakov auf eine nicht sehr verfeinerte Art verarbeitet wird.

d) Bewohner nach den verschiedenen Religionen

Die Mohamedaner, weiche bekannter Massen, jede mühsame Arbeit, folglich auch einen beschwerlichen Lebenserwerb scheuen, haben ihre Besitzungen und Wohnsitze beinahe ausschliesslich in der fruchtbaren Ebene. Hier trifft man die grössten, bevölkertesten und lebhaften Handel treibenden Städte an. Derselben liegen die meisten längs der Donau, einige an dem Strassenzuge, der zwischen Ichtiman (in der Bulgarei) und Tatar Bazardschik (in Rumelien) den Balkan oder Haemus überschreitet und von Belgrad nach Konstantinopel führt, endlich ein Paar auf dem langen sanften Abhänge, welcher jenseits des, vom Balkan aus laufenden und gegen die Mündung der Donau sich verflächenden Bergfusses bei Schumlja beginnt, und bei Varna am Meere sich endet. In allen diesen Städten, so auch in den Dörfern jener Landstriche besteht die Mehrzahl der Bewohner in Muselmännern.

e) Gegenwärtiger politischer Zustand der christl. Bevölkerung in der Bulgarei

Der christliche Theil ihrer Bevölkerung zerfällt in Ausländer, theils Handwerker oder Gewerbe und Handel treibende, theils Pächter der üppigen Steppen, für ihre aus Siebenbürgen herüber getriebene Heerden, und in Eingeborne, die Rajahs, nämlich Unterthanen der mohamedanischen Spahis (Lehensbesitzer oder Timarioten) sind. Dieses ruhige arbeitsame christliche Volk hatte in jenen Bezirken, welche seit

längerer Zeit schon zu den 2 Veziraten von Widdin und Silistria gehörten unter diesen zwei Veziren oder Statthaltern, dem alten Hussein Pascha und Said Mirza Pascha stets eines väterlichen Schutzes sich zu erfreuen. Sowohl in den wenigen, blos von Christen bewohnten Dörfern, als: Turlak und Kainardschik, beide im letztganannten Vezirate gelegen, wie auch in der übrigen Ortschaften, wo sie in der Minderzahl gemengt mit Muselmännern leben, haben sie einen eigenen Vorsteher (Tschorbadschi) der aus der Klasse der Handeisleuten oder wohlhabenderen Grundholden durch den Ottomanischen Vorstand des Bezirkes (Begh oder Pascha) benannt und beauftragt ist, zu den vorgeschriebenen Terminen die Kopfsteuer (Aradsch) den Zehnt und die, für Verpflegung der Besatzung in den Türkischen Festungen ausgeschriebenen Naturalien von den cristlichen Häusern zu erheben, und - nach Mass der Entfernung - entweder unmittelbar an den Defterdar (Schatzmeister) welcher im Wohnsitze des Vezirs sich befindet, oder nach jenem Orte und an jenen Stellvertreter des Defterdars abzuführen, welcher von diesem hierzu bestimmt wird.

Die erste dieser Auflagen (der Aradsch) ist ein Tribut, dem im ganzen Ottomanischen Reiche die christliche Bevölkerung für die Duldung ihrer Religion unterliegt, und die letzte (Ablieferung von Naturalien) ist gleichsam die Loskaufung von dem persönlichen Militairdienste, zu welchem in Bulgarien nur die mohamedanische Bevölkerung verpflichtet, seit dort die Aushebung der Landesregimenter, Redifs genannt, eingeführt ist, und zwar: von 3 Regimentern Fussvolk jedes zu 3 Bataillons und einem Regiment berittener Tataren, welches in den Bezirken an der Untersten Donau und ihrer Mündung ausgehoben wird.

Obgedachte Tschorbadschis sind zugleich Schiedsrichter in Streitsachen zwischen den christlichen Bewohnern ihrer Gemeinden, und nur wenn diese dem Ausspruche nicht sich fügen, oder wenn ein Muselmann implizirt ist, kömmt der Fail vor den betreffenden Kadi (türkischen Richter).

f) *Zustand der christl. Ausländer*

Die in dieser Provinz zeitweis wohnenden christlichen Ausländer, sind in dieser Verfügung nicht eingeschlossen, sondern in Bezug auf den Schutz in Streitfällen an ihre betreffenden Consule, Agenzien und Gesandschaften in der Walachei. Moldau, oder gar zu Konstantinopel, und namentlich die in der Bulgarei zerstreuten k. k. Oesterr. Unterthanen, von denen eine nicht unbedeutende Zahl die oft erwähnten Mokanen ausmachen, an den k. k. Consul zu Galacz verwiesen. Zwar haben diese Oesterreichischen Unterthanen von den höheren Türkischen Behörden keine Art von Bedrückung zu leiden: allein oft gerathen diese Pächter theils durch ihre Unklugheit oder übertriebene Gewinnsucht, theils durch die Begehrlichkeit oder Unersättlichkeit der verpachtenden Grundbesitzer mit diesen in Misverständnisse und Zwiste, welche vor dem Türkischen Ortsrichter nicht immer mit strenger Unpartheilichkeit, aber oft mit expeditiver Vollstreckung geschlichtet werden. Da ist offenbar die Entfernung von Konstantinopel und selbst von Galacz zu gross, um dem Benachtheilten die erforderliche schnelle Vertretung zu leisten.

Dieses erkennt auch der eben so einsichtsvolle als thätige k. k. Consul zu Galacz Herr Christian Wilhelm Huber, dem, bei den gehäuften Geschäften, die ihn an Galacz fesseln, für die auswärtigen Schutzempfohlenen keine andere Aushülfe hat, als den, unlängst ihm beigegebenen mit den dortigen Verhältnissen und Personen noch wenig bekannten Consuls Kanzler, oder einen seit vielen Jahren zu Galacz befindlichen k. k. Unteroffizier mit dem Titel: „Jasaktschi, dem es nicht an gesundem Urtheile, Routine, noch Eifer und Ehrlichkeit gebricht, und der wirklich in der ganzen Bulgarei gekannt und geachtet ist, an Ort und Stelle zur Erhebung des Thatbestandes zu schicken, wo zuweilen die gütliche Ausgleichung durch diese Stellvertreter zu Stande gebracht, aber gewöhnlich eine schriftliche Verhandlung angeknüpft wird, die wegen ihrem weiten Umwege soviel als erfolglos ist. Aus diesem Grunde hat im verflossenen Jahre Herr Consul Huber seinen hohen vorgesetzten Behörden den Vorschlag, oder eigentlich die Bitte unterlegt, in den grösseren Bulgarischen Handelsplätzen an der Donau und zu Varna am Schwarzen Meere achtbare und geeignete Männer als unbesoldete k. k. Konsular Agenten aufzustellen, welche aufzufinden nach seiner Behauptung er nicht verlegen wäre. Dieser Antrag dürfte Beachtung verdienen.

g) Der Katholische Sprengel in der Bulgarei

Der Katholische Sprengel in Bulgarien, der etwas über 2000 Seelen zählt, ist am rechten Ufer der Donau in der Umgegend von Nicopolis gruppirt, von welcher Stadt ihr Bischof den Titel führt, allein seinen Sitz in dem Dorfe Belina

hat. Der gegenwärtige Bischof heisst Joseph Maria Molajoni, ein geborner Römer vom Orden der Passionisten. Der Römische Stuhl hat ihm zugleich die Administration der Katholischen Kirche in der Walachei übertragen. Dieser würdige Missionäre, ein ächtes Nachbild der Priester aus jenen Zeiten, wo durch ihre Frömmigkeit und ihr kluges Benehmen mitten unter Verfolgungen das Christenthum nicht nur sich aufrecht erhielt, sondern sogar Verehrer und Anhänger gewann, hat es dahin gebracht, dass nächst seinem bescheidenen Presbiterium ein geräumiges sehr anständiges Gotteshaus sich erhob, und bereits die Bewilligung der Pforte zum Bau von 2 anderen Kapellen in den, vom Bischofssitze entferntesten Ortschaften ertheilt wurde. Ja, wie genannter Bischof selbst dem Gefertigten erzählte, hat er seit 1840 an Fronleichnamstage jedes Jahres gewagt mit der Prozession die Schwelle seiner damals neu eingeweihten

Kathedrale zu überschreiten, und um selbe herum den feierlichen Zug zu halten. Schon im Jahre darauf, und dann auch im zweiten fand er an den Türkischen Häusern, in welchen der Zug vorüber ging, die Fenster mit Teppichen behangen ... „Überhaupt, schloss er seine Erzählung, finde ich hier in meinem Amte und in meinen Obliegenheiten mich minder beschränkt und beirrt als in der Vallachei“.

h) *Gr. n. u. Christen in Bulgarien*

Die bulgarischen Christen des morgenländisch-schismatischen (gr. n. u.) Ritus mochten vor wenig Dezenien die Zahl einer Million überstiegen haben: allein die früheren

Bedrückungen, später die mehrjährigen Kriegsgetumel haben aus der früher beschriebenen Hochebene, man kann ohne Übertreibung sagen, nach und nach Tausende und abermal Tausende von derselben aus ihrem Vaterlande vertrieben. Wahrhaft erwünscht kann ihnen, dass die Befehlshaber der Russischen Truppen, weiche die Bulgarei besetzten im Auftrage ihres Monarchen den Auswanderern Grundstücke in Bessarabien, auch ähnliches Unterkommen in den beiden Fürstenthümern des linken Donau Ufers, die damals gleichfalls von Russischen Commandanten verwaltet waren, zusicherten.

In den dortigen Ansiedlungen zeichnet sich der christliche Bulgar durch seinen Fleiss und einige Vervollkommungen in der Landwirthschaft aus. So sieht man in der Nähe von Reni, Galacz und anderen grosseren Städten am linken Ufer der Donau Gemüsegärten, wo grosse Schöpfräder, vom Strom getrieben, aus demselben das, für die Bewässerung erforderliche Wasser heben. Schade, dass dieses ruhige emsige Volk durch fremde Aufwiegler, besonders in der Moldau und Wallachei aufgeregt wird, um sowohl in dem Lande, wo es so gastfreundliche Aufnahme fand, Wirren, ja Blutvergiessen - wie in den zwei Aufständen von Brailow - zu verbreiten, als auch - was später gesagt werden wird - in ihrem eigenen Vaterlande, worin ihre Auswanderung streckenweise Einöden gelassen hat. Wirklich bezeugen längs allen, die von Rahova, Nicopoli, Sistov, Tuturkan, Silistria, Rasova, Babadagh nach dem Inneren der Bulgarei führen, die vielen Friedhöfe und ihre grosse Menge von Leichensteinen, dass dort grosse und bevölkerte Ortschaften bestanden haben, deren Schutt abseits der Strasse hier und da zwischen Dorn - und anderen Gesträuchen durchblickt.

Die Christen sind über die Donau, die Muselmänner weiter einwärts vom Kriegsschauplatze gezogen, besonders nach Schumlja, welches die kräftige Hand des alten Hussein Pascha während dem letzten Russischen Feldzuge der Pforte erhielt, und das seit dem Friedensschlusse von Adrianopel einen ungewöhnlichen Aufschwung im Betrieb des Handels und der Gewerbe, im Getreide- und Weinbau, sogar einen auffallenden Fortschritt in der Baukunst darstellt, wodurch der Reisende, besonders, wenn er von Ruszczuk her den kahlen weissen Kalkfelsen überschreitet, höchst angenehm überrascht wird, zu seinen Füßen eine lachende, wohlbebaute Umgegend voll Gärten und Wiesen zu sehen, eine Art von Kessel, auf dessen umkränzenden Anhöhen die aus blendend weissen Quadersteinen neu erbauten Fortins - geschlossenen Werke mit Blockhäusern - an jedem Festtage (Tschuma) oder bei der Ankunft eines Fremden, welchen der Begh auszeichnen will, die rothe Fahne Mohameds aufziehen, und in der Mitte dieses Kessels eine Stadt voll Moscheen mit glitzernden Kuppeln und hohen schlanken Minarets, schöne mit Obelisksen verzierte öffentliche Brunnen, eine Reihe von symmetrisch gebauten geräumigen Kasernen für Infanterie und Kavallerie für die Mannschaft wie für das gesagte Off. Korps. ein grosses Militair Spital, ein noch grösseres Zeughaus, das niedliche Haus des Vorstehers vorn Bezirke, alles Werke des verstorbenen Sultans Machmud; doch stehen die, militairischen Zwecken gewidmeten Gebäude gegenwärtig leer, und sind nur von einem Zimmerwärter und seiner Familie bewohnt.

Von den verödeten Ortschaften erheben sich allmählig einige wieder aus den Trümmern; namentlich Prevadia auf dem Wege von Schumlja nach Varna, 8 Stunden Weges von dieser Festung. Es stehen dort bereits wieder als neue Bauten eine

Moschee, das Wohngebäude des Bezirks Vorstehers und mehrere Privathäuser, doch in ziemlichen Abständen von einander, die durch Steinhäufen der früheren Gebäude bezeichnet sind, und der Begh machte dem Gefertigten die Bernerkung, dass weit längere Zeit, als zu dieser Restauration erforderlich sein wird, um die früher hier gestandenen herrlichen Obstbäumen, welche nach seiner Versicherung ein Russischer General bei seinem Abmarsche nahe an der Wurzel absägen liess, durch neue Pflanzungen zu ersetzen: „denn, sagte er, das Haus wird in einem Jahre bewohnbar aufgeführt: dos Bäumchen braucht aber mehrere Jahre bevor es Früchte trägt”.

Der Vezier von Ruszezuk Said Mirza Pascha, versicherte den Gefertigten es haben schon mehr als 1000 der, aus Bulgarien ausgewanderten christlichen Familien an ihn sich gewendet, um die Rückkehr dahin zu erwirken: allein ein Artikel des Friedensschlusses vom 1829 untersagt ausdrücklich beiden Theilen jede Reklamation dieser Art, und so rnusste er den Bescheid ertheilen, dass Jeder, welcher den Rücktritt in das Vaterland wünscht, die Bewilligung einzeln bei seiner Obrigkeit auf gesetzlichem Wege ansuchen müsse. Hat er sie erlangt; so werde die Ottomanische Behörde nicht anstehen, dem Rücktretenden Grundstücke anzuweisen und jede sonst benöthigte Unterstützung angedeihen zu lassen.

Der Theil der Bulgarei, welcher in die Thäler des Hochgebirges (Balkans) sich hinein erstreckt, und an Albanien und Bosnien stösst, hat eine, von der bisher beschriebenen ganz verschiedene Gestalt, sowohl in Anbetracht der Bodenkultur als des Karakters und politischen Zustandes der dortigen Christen. Früher wurde schon gesagt, dass der minder dankbare

Boden und dessen mühevollere Kultur die Muselmänner weniger dahin zog.

Diess war em triftiger Grund für die Christen, in diesen Thälern sich niederzulassen, wozu noch jener kam, dass sie hinter den Wällen, welche hier die Natur aufgeworfen hat, sich mehr geschützt und durch ihre Ferne von Heerstrassen und bedeutenden Städten sich weit sicherer fühlten. Jetzt noch sind die Thäler von Tempesca der östlichen oder bulgarischen Morava und der Toplizza mit ziemlich bevölkerten christlichen Dörfern angefüllt, obschon deren keines auf der, vom k. k. Generalquartiermeisterstabe im Jahre 1829 herausgegebenen Karte angezeigt ist. Sei es die Gebirgsluft, sei es die grössere Abgeschlossenheit vorn jedem Anhauche geistiger Bildung, kurz hier ist das Volk roher und regsamer, als in der Ebene, welche Stimmung eine fremde Macht benützte, vielleicht noch benützt, um dort eine fortwährende Gährung zu unterhalten, deren Ausbrüche – nicht ohne Zusammenhang mit jenen, die so viele Meilen davon, am linken Donau Ufer vorfielen – dadurch beschleunigt wurden, dass dieser ganze Bezirk damals dem Statthalter von Adrianopel zugewiesen war.

i) Bedrückung dieser Christen in den Seitenthälern

Dieser Türke aus der alten Schule, durchdrungen von den starrsten, gehässigen Vorurtheilen gegen die Rajahs, betrachtete und behandelte sie in seiner Habgier als Schafe, die man nach Willkühr scheeren oder vielmehr schinden könne. Zwi seiner untergeordneten Bezirks Vorsteher, die Paschen von Nisha und Vranja, überströmten in seinem Sinne, und waren bedacht, bei der grossen Schur auch ihr Schürfflein bei

Seite zu schaffen. Vorzüglich drückend war das Benehmen des Pascha von Vranja.

Sein Wohnsitz ist gleichsam in die hintere Ecke des östlichen Moravathales hineingeschoben, am Fusse der Fortsetzung des Balkanrückens, Kara Dagħ oder Komonizza genannt, jenseits welchem, an dessens südwärts gekehrten Abhange, Macedonien und Albanien liegen. In den zahlreichen christlichen Dorfschaften dieses Thales stellte der Pascha Muselmänner, selbst Arnauten als Schuizen mit dem Titel Buljug Baschi auf, welche sich die gröbsten Mishandlungen und Erpressungen ungestraft erlaubten. Es ist schwer zu entscheiden, ob reine Theilnahme an dem unglücklichen Loose der Glaubensgenossen oder politische Nebenabsichten Russland bewogen hier einzugreifen: allein nicht zu verkennen ist, dass das Übel damals wahrscheinlich durch eine nachdrückliche diplomatische Verwendung hätte beschworen werden können, wenigstens bewies später die Pforte ihre Bereitwilligkeit zur Abhülfe, indem sie einen eigenen Commissaire in der Person des Selim Effendi zur Untersuchung der, gegen die Christen verübten Erpressungen abschickte, Geldbeträge zu Entschädigungen verabfolgte, Personal Veränderungen in den beinrichteten Paschaliken vornahm, und selbe von dem Veziere von Adrianopel trennte, um sie dem energischen und für seine Gerechtigkeitsliebe bewährten alten Hussein Pascha von Widdin unterzuordnen.

k) *Umtriebe unter den Bulgarischen Christen durch fremde Aussendlinge*

Leider erfolgte dieses erst, nachdem schweres Unheil über die Christen der Bulgarei durch die, ihnen angerathene Schilderhebung und gewaltsame Widersetzung herbeigeführt worden war, wie im Nachfolgenden sich zeigen wird. Im Laufe der Feldzüge bis einschliessig 1829 waren nie Russische Truppen in diese Thäler gedrunken, destomehr Aussendlinge, welche unter dem Namen von Sprachforschern, Geschichtforschern, Naturforschern, Archäologen, Geologen, Mineralogen, mit Regierungspässen und Anempfehlungsschreiben von Russischen Universitäten oder gelehrten Gesellschaften versehen, den Saum der Europäischen Türkei in allen Richtungen durchstreiften. Der Gefertigte hat sich die persönliche Überzeugung verschafft, dass mehrere derselben in ihrer rein wissenschaftlichen Tendenz jedem Umtriebe fremd blieben: dagegen ist aus Papieren, welche während der jüngsten Vertreibung der Familie Obrenovich aus Serbien aufgefangen und dem Gefertigten zur Einsicht mitgetheilt wurden, klar erwiesen, dass manche jener Reisenden an Aufregung der Bulgarischen Christen gegen die Pforte, an Bereitung einer Art von Kreuzzug arbeiteten. Diese hielten sich vorzüglich bei der dortigen Geistlichkeit des gr. n. u. Ritus auf.

Im Laufe dieser Bemerkungen ist schon öfter erwähnt worden, auf welcher niederen Stufe geistiger Bildung der schismatische Klerus in allen jenen Provinzen steht. Diess gilt natürlich im höheren Grade für jene Thäler, die so zu sagen

ausser aller Berührung mit der übrigen Menschheit liegen. Die Zusicherung eines mächtigen Schutzes für die Versuche, das täglich lästiger werdende Joch abzuschütteln, steigerte die Lust und den Muth dazu, und die Pfarrer-grossen Theils kraftvolle und herzhaftes Männer - zeigten sich und bewiesen sich später bereit, nach Bedarf, sowohl hinter Busch und Klüften mit der Büchse aufzulauern, als zu offenen Angriffen an die Spitze ihrer Gemeinden sich zu setzen. So spannen sich partielle Kämpfe an, wobei offenbar die Bulgaren das Kürzere ziehen mussten.

1) Aufregung der Bulgarischen Christen durch die Serbische Regierung

Nun galt es, für den Plan einer ausgedehnten Aufwieglung die Serbische Regierung zu gewinnen, was nach Vertreibung des Miloss Obrenovich sehr erleichtert wurde. Die neuen Serbischen Minister waren dem Russischen General Konsul blind ergeben, und der junge Fürst Michael scheint von seiner Kindheit einen tiefen Hass gegen die Ottomanische Oberherrlichkeit genährt zu haben, die sich bis zur Verabscheuung erhob. Es sollte nun seine Sucht nach Vergrösserung der Herrschaft - freilich bloss der nominalen, denn seine Abneigung gegen ernste Beschäftigung überliess die reale den Staatsdienern - in das Spiel gebracht werden. Einer jener Reisenden Demeter Momirovich verfasste in Russischer Sprache die Geschichte und Geographie Serbiens, liess sie mit der Zueignung an S.M.Kaiser Nikolaus I zu St. Petersburg im Jahre 1839 drucken und überbrachte ein Exemplar 1840 persönlich dem Fürsten Michael. Sowohl in der

geschichtlichen Abtheilung als in der geographischen (namentlich in den erläuternden Noten N^{ro} 52 und 53) macht Momirovich eine Auseinandersetzung ganz geeignet, dem eitlen, anmassenden jungen Fürsten gleichsam den Kopf zu verrücken.

Er gibt nämlich an, dass da Miloss Obrenovich im Jahre 1815 faktisch als Fürst von Serbien anerkannt wurde, sein Gebieth nur aus 13 Kreisen bestand, dass im Jahre 1833 durch nachdrückliche Unterhandlungen unter dem Schutze Russlands noch die 6 Kreise zwischen dem Timok und der Serbischen Morava dazu kamen, wornach dieses Fürstenthum seither aus 19 Kreisen besteht, die durch die neue Kreis Eintheilung der Verfassungs Urkunde vom Jahre 1838 in 17 verwandelt wurden: allein dass dieses noch bei weitem nicht die Ausdehnung sei, auf welche Serbien staatsrechtliche Ansprüche habe, indem noch bedeutende Landstriche seit undenklichen Zeiten dazu gehörten, deren Abgrenzung von den übrigen Ottom. Provinzen die Natur durch eine Reihe von Gebirgsrücken (Sinah - Sucha, Egrisu Dagħ - Kara Dagħ - Perserin Dagħ - Szrebernicza oder Argentars Gebirg) und durch den Lauf der Drina bezeichnet, und welche, der Behauptung des genannten Schriftstellers zu Folge, nach dem Wortlaute der neuesten, auf die Anerkennung der Serbischen Selbstständigkeit sich beziehenden Verträge wieder dahin zurück gestellt werden sollten.

Um diess noch anlockender zu machen, führte er sie in seinem Werke nach der Reihenfolge der früher gedachten 19 Kreise auf, wie folgt: 20, der Kreis von Leszkovac; Anmerkung - dieser war zur Zeit der Auflage jenes Buches (1839) mit Rumelien vereint, ist aber seit 1842 zu Bulgarien

und zwar unter das Vezirat von Widdin gezogen; 21, der Kreis von Pristina, noch immer dem Rumeli Valessi (General Gouverneur von Rumelien) untergeordnet; 22, der Kreis von Prisrend, wobei Demeter Momirovich jedoch sich geirrt haben mag, indem dieser Landstrich jenseits des Gebirgrückens liegt, welchen er selbst als natürliche Abgrenzung für das diesseitige Serbien angibt, und auch die älteren Landkarten als Bestandtheil von Albanien erscheinen lassen; 23, der Kreis von Novi Pazar; 24, jener von Sienitzza und 25, jener von Starovlashko oder Wishegrad. Alle 3 gegenwärtig zu Bosnien eingetheilt. Die vorgehaltene Aussicht der namhaften Vergrößerung des Gebiethes war für den jungen Fürsten zu lockend, um ihr zu widerstehen und die Einwendungen, welche Abraham Petronjevich und seine Freunde dagegen erhoben, waren neue Beweggründe, um dieser Männer als der Pforte allzu knechtisch ergeben, sich zu entledigen.

Es ist thatsächlich, und - wie früher gesagt - aus den Papieren erwiesen, welche theils bei der schnellen Flucht des Fürsten Michael und seiner Minister in ihren Archiven oder Wohnungen zurückgelassen, theils bei dem, zu Alexincze im September 1842 verhafteten Minister, Rajich, gefunden wurden, dass alle nachfolgenden Ereignisse in Bulgarien von der Serbischen Regierung mit Geld und Munition unterstützt, einige derselben sogar geleitet wurden, dass die vereitelten Anfälle jedesmal auf Serbischen Boden ungeachtet des strengen Sanitäts Cordons, Aufnahme, Gelegenheit sich wieder zu sammeln und neuerdings vorzubrechen fanden, und dass sowohl der Russische Generalkonsul zu Belgrad als auch jener zu Bukarest nicht bloß von diesen Anschlägen wussten, sondern auch nicht ganz unthätig dabei blieben, indem mehrere der Partheigänger von dem Einen zum Anderen geschickt, mit

den nöthigen Geldmitteln für die Reise versehen wurden, Einer derselben sogar bis nach St. Petersburg zur mündlichen Erstattung von Auskünften gehen musste, und Jeder derselben Ermahnungen zur Geduld und Vorsicht bis zum entscheidenden Augenblicke und die Vertröstung einer besseren Zukunft nach Hause brachte.

Die Versuche zur Aufwieglung waren vor der Hand bloß gegen Bulgarei gemacht worden, weil dort besonders in den abgelegenen, an Serbien stossenden Thälern die Kraft der Ottomanischen Regierung minder nahe, minder consolidirt, minder zu fürchten schien. Dem ungeachtet, schlugen auch dort die Versuche nur zum Nachtheile und Verderben der, dazu verleiteten aus, und führten nicht die erwartete Catastrophe herbei. Deshalb wird es genügen, ohne in genaueres Detail einzugehen, bloß nach der Zeitfolge die Ruhestörungen in Bulgarien aufzuzählen. Im Spätherbste 1840 erhob sich ein bedeutender Aufstand der christlichen Bewohner von den Thälern der Tempesca und östlichen Morava gegen Nisha, das von Türkischen Truppen entblößt war und dessen Umgebungen sich zur Erneute schlugen. Dadurch wurde die Ruhe in Nisha einige Zeit gestört, doch setzten die von Sofia und weiter rückwärts anrückenden Türkischen Truppen bald Schranken.

Vollends unterdrückten den Aufstand die schleunigst herbei gerufenen Arnauten, deren Schritte mit Mord und Brand, Plünderung und Verwüstung aller Art begleitet waren. Die Anstifter mit mehreren Hunderten ihrer wüthendsten Anhänger, darunter einige Bulgarische Priester flüchteten sich nach Krushevacz und überliessen ihre Landsleute den Greueln einer grausamen Rache, in welche viele Unverschuldete hineingerissen wurden. Das darüber erhobene Jammergeschrei erscholl bis nach Konstantinopel, von wo - wie schon öfter

wiederholt wurde - ein Untersuchungs Commissaire kam, auf dessen Bericht die Pforte die, gleichfalls erwähnten Veränderungen in der politischen Unterordnung und in der Person der Paschen traf, die Abtheilung der Arnauten ungesäumt in ihre Heimath zurück zu schicken befahl, auch Gelder anwies, um die schuldlos Verunglückten zu entschädigen.

Allerdings mag ein Theil dieser Geldbeträge in die Tasche derjenigen gefallen sein, die mit dem Vertheilen beauftragt waren - was bei der verdorbenen Staatsverwaltung nichts Ungewöhnliches ist; auch währten noch längere Zeit die Gewaltthätigkeiten und Erpressungen fort, weiche einzeln zurückgebliebene Arnauten sich erlaubten, bis sie - etwas spät - durch einige vom alten Hussein Pascha von Widdin mit voller Strenge angeordnete scharfe Executionen gänzlich aus Bulgarien verscheuet wurden: allein es ist nicht zu verkennen, dass der eben genannte Vezier ernstlich bemüht war, alien gegründeten Beschwerden der dortigen Christen Recht zu verschaffen und jene der Geflüchteten, die in ihre vorige Verhältnisse wieder friedlich zurück kehren wollten, seinen vollen Schutz angedeihen liess.

Leider machten wenige der nach Serbien Geflüchteten davon Gebrauch, weil man sie dort durch Vorspiegelung theils von Schrecknissen, theils von höheren Erwartungen zurück hielt, und so wurden sie zu neuen Versuchen verleitet, die - obschon sie keinen Anklang noch Beistand mehr in offenen Lande, besonders nicht mehr in der Umgegend von Nisha fanden, - dennoch namentlich im Jahre 1842 unablässig und stets mislingend sich wiederholten; damals hatte eine Räuberbande durch längere Zeit die Strasse zwischen Philippopoli und Nisha unsicher gemacht, bis sie durch

Aufstellung Türkischer Truppen verjagt wurde. Diese mit ihrem Anführer, Namens Strelja floh im Frühjahr 1842 über die steilen Gebirge nach Serbien, und diente von nun an gleichsam zum Kern der nachfolgenden Unternehmungen, deren erste am 17 Mai durch Truppen des Hussein Pascha zerstreut, wobei einer der Flüchtlinge so schwer verwundet wurde, dass er nur mit Wegwerfen seines Feuergewehres und unter Spuren von Blut, die seinen Weg bis Alexincze verriethen, sich retten konnte.

Dort wurde er - wie man durch Augenzeugen erfuhr - in der Serbischen Contumaz Anstalt geheilt, und wieder in seine Bande eingereiht. Am Ende Juni erfolgte ein zweiter Einfall, der sich jedoch nicht weit vorwärts wagte, sondern nur Lebensmittel eintrieb, und für den griechischen Festtag der heiligen Apostel Peter und Paul die Ankunft einer bedeutenden bewaffneten Macht den bulgarischen Christen zu ihrer endlichen Befreiung ankündete. Wirklich brachen am 16ten und 17ten August 1842 gegen Nisha bewaffnete Horden vor, welche theils aus Bulgaren, die vor 2 Jahren nach Serbien geflüchtet waren, theils aus der Räuberbande bestanden, die gleichfalls ihre Zuflucht nach Serbien genommen und auch dort Verstärkung gefunden hatte.

Ihre Zahl wird von Einigen auf 1000, laut den Nachrichten, die Kiamil Poscha von Belgrad erhielt, auf 600 Mann angeschlagen. Strelja war ihr Anführer. Hussein Pascha von Widdin, welcher durch seine Kundschafter von der, durch die Vorläufer angekündeten Absicht benachrichtiget war, hatte seine Vorkehrungen getroffen. Ein vorgeschicktes Militzen Regiment zerstäubte die Eindringenen, die wieder ihren Rückzug nach Serbien nahmen. Dieser Umstand, so wie die Aussagen vieler Gefangenen, weiche in die Hände der

Türkischen Truppen gefallen waren, veranlassten den Hussein Pascha von Widdin durch Kiamil Pascha von Belgrad sowohl dem dortigen Russischen Generalkonsul als der Serbischen Regierung die bittersten Vorwürfe über die feindseligen Untriebe vortragen zu lassen. Dee Generalkonsul verwahrte sich feierlich gegen jede Mitwissenschaft oder Theilnahme, und der junge Fürst sendete sogleich seinen Minister des Inneren, Rajich nach Alexincze ab, angeblich, um dort strenge zu untersuchen, wer es gewagt habe, den Namen der Regierung zu misbrauchen, und die Schuldtragenden zu scharfer Strafe ziehen zu lassen.

Diess fiel in den letzten Tagen des Monates August 1842 vor. Indess ereignete sich mit überraschender Schleunigkeit die Umwälzung der Serbischen Regierung. Die provisorisch aufgestellte liess den Minister Rajich früher verhaften, als er seine Person und seine Papiere in Sicherheit bringen konnte, die eine ganz andere Tendenz verriethen als jene der angekündeten Untersuchung und Bestrafung; auch wurde einer der auf Serbischen Boden geflüchteten Räuberhäuptlinge, Namens Pero ergriffen, und bei ihm eine schriftliche Instrukzion gefunden; endlich überlieferte Hussein Pascha 65 Serben, welche er aus den Gefangenen ausgeschieden hatte, an die damalige Serbische Regierung nach Alexincze, damit von der kompetenten Behörde ihr kriminelles Verhör angestellt und zu Protokoll genommen wurde.

Diese Aussagen sowohl, als die früher erwähnten aufgefangenen Papiere hat die provisorische Regierung dem Gefertigten zur Einsicht mitgetheilt und diesem die Uiberzeugung verschafft, dass Fürst Michael und seine Minister alle jene Unternehmungen gegen die Ottom. Behörden in Bulgarien wussten, aneiferten leiteten und insbesondere

dadurch aufmunterten dass sie behaupteten, durch die betreffenden Generalkonsule berechtigt zu sein, die Zusicherung zu ertheilen, dass sobald die Vorkämpfer der Befreiung von Bulgarien dort festen Fuss gefasst und sich förmlich behauptet haben Russland nicht säumen werde, auf diplomatischem Wege das Werk zu vollenden.

Um voraussagen zu können, was die jüngst von der Pforte zugestandene abermalige Umwälzung der Serbischen Regierung für einen Einfluss auf Bulgarien äussern werde, muss man abwarten, in welchem Geiste die Wahl des neuen Fürsten, folglich auch die Zusammensetzung seines Ministeriums ausfällt. Höchst wahrscheinlich wird sowohl der einflussreiche Russische Generalkonsul von Belgrad, als der unlängst nach Semlin eilende Herr Phillipsborn, der gut bezahlte Privat Geschäftsführer des vertriebenen Michael Obrenovich und das Gold des Fürsten Milosch Obrenovich, der ungeachtet seiner Habgier und seines Geitzes, doch verschwenderisch wird, so oft es sich um das Durchsetzen grosartiger Interesse handelt, jedes dieser Reagenzien wird gewiss um die Zustimmung des St. Petersburger Kabinets für seine Ansicht buhlen und höchst wahrscheinlich demselben vorhinein den Pakt der unbedingten Unterwerfung für den Fall des Gelingens hinsenden. Dieser Umstand, so wie das unlängst bewiesene Schwanken der Regierungs Grundsätze im Divan lassen für die Zukunft der Türken in Bulgarien eine trübe Zukunft voraussehen

§ 8.

*Zustand des Ottomanischen Militairs in Bulgarien**a) Ausgehobene Landesregimenter*

Zum Schlusse sei es erlaubt, einige Bemerkungen über den Zustand des Türkischen Militaires in dieser Provinz zu machen. Früher wurde schon gesagt, dass in neuester Zeit unter der mohamedanischen Bevölkerung dieser Provinz 3 Infanterie Regimenten und 1 Cavallerie Regt. ausgehoben wurden, letztes nur aus dem, von Tataren bewohnten und durch die geossen Steppen für die Pferdezuht sehr geeigneten Bezirke von Baba Dagb und Concurenz. Sie führen Sämmtlich den Namen Redif, Militzen oder richtiger Landregimenter. Die Infanterie besteht aus je 4 Bataillonen, das Cavallerie Regiment aus 4 Schwadronen. Letztes war während der Bereisung des Gefertigten auf dem Marsche nach den Inneren, man wusste nicht anzugeben wohin. Von den Infanterie Regimentern war eines nach Adrianopel gezogen, eines in Belgrad eingerückt, das 3te im Lager bei Ruszczuk zur Abrichtung und Ausbildung versammelt. Die letzten 2 hatte Gefertigter Gelegenheit im Detail zu sehen und fand an denselben grosse Verschiedenheit. Das nach Belgrad gerückte Regiment, welches bei Widdin aufgestellt und gebildet worden war, hatte eine Menge Schwächlinge, die Kindern gleich sahen und in der Ausbildung wenig Fortschritte gemacht hatten. Kiamil Pascha, der ein ziemlich guter Exerziermeister ist, und seinen mehrejährigen Aufenthalt als Gesandter zu Berlin fleissig benützt hat, um in dem Preussischen Reglement sich zu vervollkommen,

welches unverkennbar die Grundlage des Ottomanischen Exerzitiums ist, wird seither in dieser Beziehung vortheilhaft gewirkt haben.

Vielleicht ist ihm auch gelungen, den Geist dieser jungen Leute zu heben, der so gesunken war, dass bei dem Ausmarsche nach Belgrad beinahe 1/3 davon lief, sich in sich in den Wäldern zerstreute und durch den alten Hussein Pascha von Widdin, welcher mit seinen Veteranen gegen sie ausrückte, wieder zusammen getrieben werden mussten. Er schreibt diese Entweichung gleichfalls jenen Umtrieben zu, welche so viele Aufstände in Bulgarien bewirkt haben: allein es ist nicht wahrscheinlich, dass Muselmänner durch Christen zu so etwas sich verleiten lassen.

Weit einfacher erklärt sich diese Desertion in Massen dadurch, dass diesem Regimente wohl bekannt war, wie unglücklich die Garnison von Belgrad bei den damaligen Mishelligkeiten ganz auf die Umfassung der Festung beschränkt, und bei der dortigen Theuerung der Lebensmittel sehr kümmerlich genährt sich gefühlt hatte, daher sie auch in ihrem Stande so herab kam, dass das Regiment, welches beim Einrücken vor 7 Jahren in 3 Bataillonen bestand, beim Ausmarsche auf eines herabgeschmolzen war.

Das im Lager ausser Rusczczuk versammelt gewesene Militzen Regiment besteht aus einem kräftigeren Menschenschlage als das früher beschriebene und ist durchgehends aus mehr geeigneten Altersklassen gezogen. Diess mag wohl das Verdienst eines Berliner Juden, Namens M. Kause sein, welcher als Leibarzt in die Privatdienste des Statthaltees Said Mirza Pascha getreten, von demselben gleichsam als dirigirender Feldstabsarzt aufgestellt wurde, worauf derselbe die Assentirung für Bildung des gedachten

Militzen Regimentes nach dem Vorbilde der in Preussen bestehenden vornahm. Die Kleidung lässt manches zu wünschen übrig und die wenige Sorgfalt, welche der gemeine Mann, selbst die Offiziere für die Schonung und Instandhaltung der Montur tragen, macht, dass sie immer mehr oder minder schmutzig und zerlumpt aussehen. Ihre Feurgewehre und Säbel sind zwar schwer und altartig, aber für die daran Gewöhnten brauchbar. In den Handgriffen nach dem Preussischen Abrichtungs Reglement sind sie im Ganzen sehr behende. Desto schlechter steht es mit der taktischen Bewegung. Um hierin Fortschritte zu machen, müssen zwei grosse Hindernisse beseitigt werden.

Erstens besteht durchgehends die Fussbekleidung der Offiziere jeden Ranges so wie der Mannschaft in Pantoffeln oder eigentlich an der Ferse eingeschlagenen Schuhen, welche ihnen einen höchst schleppenden Gang beibringen und bei längeren Märschen ihnen so lästig fallen, dass man oft Offiziere und Mannschaft die Schuhe ausziehen und auf dem Rücken tragen sieht. Der erwähnte hebräische Leibarzt, welcher ein ausgezeichnetes Talent für Sprachen besonders Orientalische besitzt, und aufrichtig das Wohl seines Gebiethers zu fördern im Auge hat, sagte dem Gefertigten, man habe bisher eine Fussbekleidung welche nicht augenblicklich sich wegschleudern oder abstreifen lässt, als irreligiös und gegen den Koran sich versündigend ausgescheiern. Nun habe er durch fleissiges Studium der vornehmsten Comentalen des Korans klar gefunden, dass in der bezüglichen Stelle ein Misverständniss herrsche.

Er habe deshalb eine sehr gründliche Abhandlung über die Zulässigkeit von Bundschuhen oder Stiefeln für das Militair verfasst, welche von seinem Gebiether und selbst

einigen Ulema beifällig aufgenommen wurde, und die er vor hat, dem Scheik Islam (Gross Mufti) in tiefster Demuth zuzueignen. Ein zweites Hinderniss der Bewegungsfähigkeit ist, dass man den Türkischen Soldaten, was immer für eines Ranges nicht von der Nothwendigkeit überzeugen kann im Werfen des Kopfes nach der, für die auszuführende Bewegung erforderlichen Seite abgerichtet zu werden. In ganzer Fronte wie in den Abtheilungen sieht jeder gerade vor sich hin, oder vielmehr in die Erde hinein. Es ist gräulich zu sehen, wie bei einer Schwenkung alles auseinander flattert.

Nebst diesen Militzen liegen noch in den Festungen dee Bulgarei Sedentaire (Artilleristen) ganz von der nämlichen Beschaffenheit wie in den festen Türkischen Plätzen von Serbien. Ihre Chefs haben in den kleineren Plätzen den Rang von Staabsoffizieren, in den grösseren jenen von Obersten oder Paschen (Generalen).

b) Festungen

Da in Bulgarien eine grössere Menge von Festungen besteht, die als solche erhalten werden und armirt sind; so dürfte eine kurze Schilderung derselben, die jedoch nicht glänzend ausfallen kann, nicht überflüssig sein.

1. WIDDIN

Widdin besteht aus einer inneren Festung mit bastionirten Fronten, wovon jene längs der Donau von

ungeheurer Länge ist, hinter ihrer Courtine des Wohngebäude des Statthalters hat, und an der vorderen Spitze einen massiv aus Quadersteinen ausgeführten gewölbten Pulverthurm, welcher aus den Zeiten des Paschevan Oglu herrührt und wohl weniger die Vertheidigung zur Bestimmung gehabt haben mag, als einen Verzweiflungsschritt, um nämlich im äussersten Nothfalle sich und die ganze Stadt in die Luft zu sprengen und heldenmüthig unter der Trümmern zu begraben. Die um die Festung herum gebaute ausgedehnte Stadt ist von einem Erdwalles umgeben, der tiefe, theilweis Wassergräben hat, über welche die Communication nach dem offenen Lande durch Aufzugsbrücken hergestellt ist. Diese Umfassung stösst oberhalb und unterhalb Widdin an die Donau und an diesen beiden Punkten hat Hussein Pascha von Widdin Lunetten mit Verkleidung von harten Marmor und mit gleichfals gemauerten Blockhäusern errichten lassen. Wie er behauptet sind diese beiden vollendeten Werke ganz aus seinem Privatsäckel bestritten worden.

Die Punkte zue Anlage sind allerdings gut gewählt, denn sie bestreichen das Ufer der Donau an jenen Stellen, wo eine Landung möglich ist: allein die grössten Fehler sind gegen den Aufzug und die übrigen Details begangen. Die Bedienungsmannschaft des Geschützes ist überall dem feindlichen Feuer ausgesetzt und da, was auch für alle übrigen nachfolgenden Türkischen Festungen gilt, das Geschütz überall auf Plattformen steht, deren Grundlage harte Marmorplatten sind; so würden die in die Batterie fallenden feindlichen Granaten grosse Verheerungen anrichten.

2. NICOPOLI und SISTOF

Bei Nicopoli und Sistof sind gleichfalls Verschanzungen mit Geschützen bespickt, doch ist die Lage derselben so hoch, dass sie unmöglich eine Wirkung auf den Lauf der Donau ausüben können.

3. RUSZCZUK

Bei Ruszczuk hat gleichfalls der Statthalter Said Mirzo Pascha an Herstellung der in den letzten Russischen Feldzügen zerstörten Festungswerke arbeiten lassen, doch sind die Linien und Winkelbeüche so unförmlich und der Befestigungskunst zuwiderlaufend, dass eine lange Vertheidigung nicht zu erwarten stünde.

4. SILISTRIA

In Silistria sind die von der letzten Belagerung herrührenden Mauerlücken mit Faschinenwerk ausgefüllt, welches bereits verdorrt und mit dem nachrutschenden Erdwalle wieder in den Graben versinkt. Übrigens ist gar nicht zu begreifen, wie Silistria, das von den nahe umgebenden Anhöhen beherrscht und vollkommen eingesehen ist, so dass man gleichsam mit Handgranaten mitten in die grossen Theils aus hölzernen Gebäuden bestehende Stadt hinein werfen kann, - wie diese Stadt zu einer förmlichen Belagerung und zur Eröffnung der Bresche zwingen konnte, bevor sie fiel?

5. SCHUMLJA

Schumlja, welches durch seine Vertheidigung unter dem alten Hussein Pascha einen grossen Ruff von Wichtigkeit erwaeb, ist seither durch mehrere vorgeschobene Werke verstärkt worden. Die Rihe derselben beginnt am linken Flügel auf dem beherrschenden Felsen, über welchen die

Hauptstrasse von Ruszczuk ügeführt ist. Sodann folgen auf 8-900 Schritte von einander die übrigen selbstständigen Werke, welche jenen Höhenzug krönen, der die in einem Kesell ligende Stadt umgibt, und jene Hochplatte gegenüber hat, auf welcher im Jahre 1829 das Russische Blokade Armeekorps sein Lager aufgeschlagen hatte. Die Punkte für diese ahgesonderten Werke sind so gut gewählt, dass man nicht umhin kann, fremden Beistand, vellicht des königl. Preussischen Herrn Obersten von Vink zu vermuthen.

Auch ist hier durch das besser beobachtete Relief die Bedienungs Mannschaft besser geschützt; nur findet sich wieder die Grundlage der Plattformen von den hier in Überfluss gewonnenen Marmorplatten, dann sind einige kasamatierte Blockhäuser nicht gegen das Eindringen der Feuchtigkeit verwahrt. Der junge Begh, Vorsteher des Distriktes und dessen Bruder Oberstlieutenant, sind lernbegierige interessante Muselmänner im kräftigsten Alter, stets bedacht, Verbesserungen sowohl in dee militairischen als bürgerlichen Verwaltung des, ihnen anvertrauten Distriktes einzuführen, und es fehlt ihnen wahrhaft nur an sachverständiger Leitung, nicht an ernsten Willen, Erspriessliches zu leisten. So z. B. sind an den Laffettirungen der dortigen Geschütze dos 3te Rad und eine aufwärts steigende

Bettung zur Verminderung des Rückstosses angebracht. Sie hatten diese Vorrichtung bei Russischen zurückgebliebenen Batterien angetroffen und leider mit aller Plumpheit und Unbrauchbarkeit nachgeahmt.

6. VARNA

Varna hat gleichfalls eine Wiederherstellung erlangt. Auch hier ist die neue Umfassung weit über die früher bestandene hinausgeschoben, um sowohl die beherrschenden Punkte mit abgesonderten selbständigen Forts zu besetzen, als auch die feindlichen Angriffslinien entfernter zu erhalten. Nicht minder ist die Hafen Vertheidigung durch stufenweise bis an den Wasserspiegel hinabreichende Batterien hergestellt. Hier gilt gleichfalls das früher gespendete Lob über die gute Wahl der Punkte für die Anlage und der Tadel über die Fehler in dem Detail. Was das Geschütz betrifft, welches in allem benannten Festungen aufgeführt, oder in den Zeughäusern in ziemlich grosser Menge aufbewahrt ist: so gehört es durchgehends zum grössten Kaliber.

Es befinden sich darunter Trophäen von allen Nationen aus den ältesten Eroberungszügen und es dürfte wohl besorgt werden, dass sie bei einem hitzigen Gebrauche der eigenen Mannschaft verderblicher werden, als dem Feinde Vollends die Laffettirungen mit ihren grossen hölzernen Scheiben statt Rädern und mit dem beinahe gänzlichen Abgang von Eisenbeschlag bedarf, um einiger Massen für den Kriegsgebrauch sich zu eignen, einer grossen Reforme

§ 9.

Moldau und Wallachei

Diese beiden Fürstenthümer sind so genau von den daselbst residirenden k. k. Agenten, Konsulen und Vizekonsulen gekannt und gewiss auch geschildert, dass es überflüssig sein dürfte hier darüber noch etwas zu sagen. Die Beobachtungen, welche er über diese beiden Fürstenthümer früher zu machen Gelegenheit hatte, sind theils in die Berichte während seinem dortigen Aufenthalte, theils in die Denkschrift über die dortigen kommerziellen Verhältnisse aufgenommen.

Die dortigen politischen Zustände, haben seither Veränderungen erlitten, von denen Gefertigter keineswegs Augenzeuge war, daher er nicht wagen kann, darüber irgend eine Meinung auszusprechen, oder ein Prognosticon für die Zukunft aufzustellen.

St. Pölten am 20 Mai 1843.

Hauer (G. M.)

GLAVA IX

VAGNEROVO VIĐENJE BOSNE

SREDINOM XIX STOLJEĆA¹

Osmansko carstvo je, od Bečkog kongresa 1815. do 1878., imalo nepromijenjenu granicu sa susjednom Austrijom. Bosanski ejalet se, poslije 1815., sa sjeverne i zapadne strane potpuno graničio s teritorijem koji je bio pod vlašću Austrije. Na granici se odvijao život na osnovu kojeg se može zaključiti da su obostrane veze odgovarale susjednom stanovništvu. Austrijski teritorij je omogućavao stanovništvu Bosanskog ejaleta da se snabdijeva proizvodima koji su stizali brodovima u jadranske luke iz razvijenijih evropskih država, a stanovništvo Dalmacije i Hrvatske snabdijevalo iz širokog bosanskog područja, uglavnom poljoprivrednim proizvodima. Austrijska diplomatija je vodila dugoročniju politiku usmjerenu na stvaranje takvog stanja u susjednom području

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Vagnerovo viđenje Bosne sredinom XIX vijeka”. *Istorijski zbornik*. Institut za istoriju Banjaluka. II/2, Banjaluka, 1981., 55-76.

koje bi u pogodnom trenutku omogućilo nesmetan prodor ka Istoku. Bosanski ejalet je bio prvi teritorij na tom pohodu. Sredinom XIX stoljeća (i kasnije), austrijska istočna politika bila je mnogo uočljivija, tako da bi se čak moglo reći da to Austrija nije ni krila. Ona je otvorila austrijski Generalni konzulat u Sarajevu, vicekonzulat u Mostaru i konzularne agencije u Banjaluci, Tuzli i Livnu. Austrijski diplomatski činovnici u svojim su se izvještajima redovno doticali svih pitanja koja su bila važna za austrijsku vanjsku politiku. Sve to ipak nije bilo dovoljno, pa su za podatke u Bosni bili korišteni posebno vješti ljudi, koji su se kao uhode kretali po Bosni u raznim poslovima. Takav čovjek je sredinom XIX stoljeća bio major Vagner, načelnik generalštaba kod bana Jelačića i njegov povjerljiv čovjek. On je slao uhode u Bosnu da osmatraju prilike, posebno od vremena kad je u Bosnu stigao Omer Lutfi-paša.²

Vagner je u Bosnu uputio nekog Marka Korašića iz Zagreba, koji je stigao u Sarajevo 25. decembra 1850. godine. On je doktoru Dimitriju Atanaskoviću, generalkonzulu pokazao putne isprave koje mu je u Zagrebu izdao major Vagner, 12. decembra 1850., a 15. decembra major Kukuljević u Kostajnici.³ Taj Korašić se tako bahato ponašao pred austrijskim generalkonzulom da je generalkonzul protestirao kod austrijske vlade u Beču, navodeći kako ban Jelačić odabire ljude za špijunsku službu koji daju povoda za nezadovoljstvo.

² Opširnije o Omer-paši, Galib Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.* Sarajevo, 1977.

³ Ferdo Šišić, *Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa 1850.-1852.* (dalje: F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*), Subotica, 1938., 230.

Atanasković je bio neprijatno iznenađen i time što je Korašić upućen u Bosnu u špijunskoj misiji, a da on o tome nije bio unaprijed obaviješten, a uz to nije bio uvjeren da taj čovjek može obaviti takve poslove. To je zaključio na osnovu Korašićeve izjave pri prvom susretu da „u Hrvatskoj vlada veliko nezadovoljstvo zbog novih mjera, da se ban ne usuđuje vratiti, jer je narod prevario”, i slično. Atanasković je stoga zahtijevao da se u špijunske misije u Bosnu ubuduće šalju vojna osobe i da budu snabdjevene pasošima.

Korašić je bio upućen da razgovara s izvjesnim Šajfelom koji je bio politički bjegunac, ali nije uspio uspostaviti vezu, pošto se Šajfel nije nalazio u Sarajevu. Zadovoljio se time da porazgovara sa Skender-begom (raniji Frič), također političkim bjeguncem, od kojega je saznao da je zadovoljan položajem u kojem se našao u Bosni kao politički bjegunac.⁴ Ban Jelačić je, depešom od 14. februara 1851., objasnio baronu Ćoriću, ministru rata, da je njegov šef generalštaba, major Vagner, uputio u Bosnu Marka Korašića u špijunsko izviđanje; inače se čudio zašto je to smetalo Atanaskoviću. Po Jelačićevom shvatanju nije se moglo od špijuna, koji se jedino radi novca prihvataju opasnog špijanskog zadatka, tražiti da imaju i „ispravnu političku ulogu.”⁵ Pretpostavljamo da je Vagner imao više uhoda sličnih Korašiću. Osim što je slao uhode na izviđanje, i sam Vagner je, koliko nam je poznato, bio dva puta u Bosni. Prvi put je boravio krajem oktobra 1851. da bi provjerio zbog čega su građene brvnare (Blockhaus) kod Bihaća i Bosanske Krupe.⁶ S

⁴ F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*, 233.

⁵ F. Šišić, *Bosna i Hercegovina*, 174-275.

⁶ Haus Hof-und Staatsarchiv Wien, Abteilung Kriegsarchiv, (dalje:

ovog puta je podnio izvještaj, uz koji je dodao i plan ovih naselja, a uz plan se nalazi i jedan opis Bihaća.⁷ Na opisu Bihaća ne piše ko ga je i kad uradio, jer nema datuma; samo se na jednom mjestu spominje 1864. godina, koja je kasnije upisana na margini.⁸

KA W,) SM, Vagner Jelačiću. Zagreb, 7. novembar 1851. Vagner je putovao iz Zagreba u Bihać, gdje mu je kajmakam dao dozvolu da putuje u unutrašnjost Bosanske krajine, posebno u Krupu, Ostrožac i Cazin. Najprije je pregledao brvnaru kod Hadžialijinog mosta na Klokotu i utvrdio da je to ustvari karaula za osamdeset ljudi, u kojoj se u vrijeme njegovog boravka nalazila polovina od tog broja. Bunilo ga je što nije mogao da utvrdi čemu ona služi. „Ona stoga može da ima samo veoma malo područje odbrambenog dejstva i neprijatelju - ma ko on bio - ne može da stavi na put mnoge prepreke preko rijeke na nekoj drugoj tački. Ako je, pak, sračunata na otpor protiv nastupanja sa naše strane, onda je položaj brvnare potpuno besmislen, jer bi marš vojske u tom pravcu išao preko Zavalje i Žegara i brvnara bi kao neupotrebljiva ostala po strani... Koliko sam mogao da razaberem iz razgovora s osmanskim generalštabnim kapetanom kome je ovo građenje povjereno, brvnara kod Hadžialijinog mosta treba da imponuje buntovnim Krajišnicima i da im, ako bi im opet pošlo za rukom da se domognu tvrđave Bihać, presiječe odstupnicu.” Brvnara kod Krupe nije još bila podignuta, ali je materijal za njenu gradnju pripremljen. Generalštabni kapetan Emin-aga kojem je povjerena gradnja, nalazio se u Krupi i čekao naređenje da počne gradnju. „Cilj jedne brvnare kod Krupe može takođe da bude samo odbrambeni. Bez artiljerije se taj položaj ne može braniti, protiv artiljerije se takva jedna karaula ne može održati. Stoga se može samo pretpostaviti da ona može vršiti samo moralni uticaj na stanovništvo kome njena vrijednost nije poznata.”

⁷ KA W, Kartensammlung, Inland CII, Bihać No 8.

⁸ KA W, Kartensammlung, Inland CII, Bihać No 8. Opis Bihaća koji je priložen uz kroki je vjerovatno dio koncepta većeg rada o Bihaću; to smo zaključili po tome što u tekstu ima precrtavanih i naknadno dodavanih dijelova. Da je osnovni dio teksta nastao 1851. utvrdili smo iz sadržaja teksta, jer se u njemu govori o brvnari kod Hadžialijinog mosta na Klokotu, koja je izgrađena 1851. i o kojoj su austrijske vlasti željele da što više

Bihać je bio najznačajnije utvrđenje u Bosanskoj krajini do austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Anonimni izvjestilac šalje redovno izvještaje iz Livna, u toku 1845.-1852. vojnoj komandi u Sinju o prilikama u Livnu, ali se u svakom izvještaju dotiče i prilika u Bosanskoj krajini. Tako o krajiškim tvrđavama piše „... najtvrđa je Ostrovia, najjači je Bihać, a najpametnija je Banjaluka.”⁹ Upravo zbog toga su austrijske vojne osobe motrile na Bihać, a revnosno su pratile sve ono što se događalo u njemu i oko njega, i nastojale da održavaju dobre pogranične odnose. Osmatranje Bihaća bilo je olakšano time što se austrijska pogranična karaula nalazila u Zavalji, iz koje se Bihać vidio kao „na dlanu”, a mogli su se pratiti i svi događaji koji su se odvijali u gradu i njegovoj ravnici.

Bihać leži na lijevoj obali i na jednoj adi Une, i jedan je od najutvrđenijih gradova; sjedište muftije, muteselima i kadije.¹⁰ Procjenjuje se da ima 4.000 stanovnika koji su većinom Muslimani, a stanuju u 94 kuće; izuzevši četiri, sve ostale kuće su od drveta i nalaze se sasvim blizu jedna uz drugu, ulice su veoma loše popločane. U gradu se nalaze tri

saznaju, pa je Vagner u toj misiji upućen u Bihać i Bosansku Krupu. On je i nacrtao kroki ova dva mjesta.

⁹ Historijski arhiv Zadar, Prezidijalni spisi, svežanj 360, cat. X/2, U Sign. Gosp. Priategliy A. Livno, 29. septembar 1850.

¹⁰ KAW, Kartensammlung, Inland DVII, Bihać No 8. Ova rečenica u konceptu je precrtana, a umjesto nje je dodano na margini: Gradu Bihać, koji leži uz samu austrijsku granicu na jednoj adi Une, ne može se u odnosu na čitav kompleks pokrajine, zbog nedovoljne utvrđenosti i zbog teških komunikacija koje vode u unutrašnjost, pridavati nikakva posebna strategijska važnost. Grad bi za osmansku vojsku mogao da dobije izvjesnu važnost i kao bazna točka za neku namjeravanu ofanzivu protiv Hrvatske, i morao bi i s austrijske strane da bude procijenjen, a da ipak ne utiče posebno na njihove operacije.

džamije, od kojih su dvije korištene kao magacini i skladišta, a velika džamija, begovske kuće, kapetanov stan, magacin baruta i džabela (visoka kula sa više spratova koja je služila za odbranu) sagrađene su od kamena. Veći utvrđeni dio Bihaća leži na lijevoj obali Une, koja ovdje pravi ostrvce Otoku. Obale rijeke, koja ovdje sporo teče, i čije je korito muljevito, visoke su samo nekoliko stopa u blizini grada, rijeka je kod mosta duboka 7, a sjevernije 14 stopa. Na desnoj obali je predgrađe Prekounje, do koga iz grada vodi put preko dva mosta, prvi je dug 28 hvati, povezuje grad s ostrvcem Otoka, a postavljen je preko manjeg rukavca Une; drugi povezuje Otoku sa Prekounjem i prelazi preko šireg rukavca Une, a dug je 70 hvati. „Ti su mostovi drveni, u veoma lošem stanju, ali dovoljno široki da kola mogu da voze preko njih.”

Utvrđen je bio samo onaj dio Bihaća koji je ležao na lijevoj obali Une, a utvrđenje je imalo oblik duguljastog četverougla opasanog dvostrukim bedemom. Unutrašnji bedem je visok 4 hvata, širok 1 hvat i 4 stope, a vanjski je visok 2 hvata, širok 3,5 hvata i na njemu se nalazilo devet bastiona; u tri su bili tvrđavski zatvori, ali su kazamati sasvim nepodobni za stanovanje. Ulaz su činile tri veće i jedna ispadna kapija. Jedna veća se nalazi na istoku, zove se *Kapija* i u vezi je sa mostovima koji vode u Prekounje; druga je okrenuta prema jugu i zove se *Velika vrata*; treća kapija je na zapadu i naziva se *Krupska vrata*, također i *Zelengradska*. Sve tri kapije imaju po dva krila napravljena od orahovine, čvrsto okovana gvožđem, ali su ipak trošna. Oko vanjskog oklopnog zida nalazi se jarak koji opkoljava Bihać sa jugozapada i sjevera, a Una ga snabdijeva vodom. Prosječna mu je širina 4 hvata, dubina 2 hvata, ali pri niskom vodostaju dubok je jedva 2 stope. Zidovi kanala, kao i oni koji opkoljavaju grad, nalaze se

u ruševnom stanju, na mnogim mjestima su zasuti tako da se ponegdje može komotno preći preko njih i ući u grad. Na njihovo održavanje se troši malo ili nimalo.

Naoružanje u tvrđavi u Bihaću sastoji se od 26 gvozdениh topova, kalibra 12, 16 i 24 funte, koji su opremljeni postoljima i postavljeni na zidine, potom četiri metalna merzera, 34 gvozdена topa različitog kalibra, najvećim dijelom neupotrebljivi, koji bez ikakve podloge leže naokolo na zemlji kod barutnog magacina i kapetanovog stana.¹¹ Kula džabela bila je naoružana jednim metalnim topom od tri i jednim od šest funti, a u njoj je stražario jedan stražar. Ranije je u Bihaću bilo zaliha oružja i municije.¹²

Teren oko Bihaća gotovo je potpuno ravan na lijevoj obali Une prema zapadu i djelimično prema jugu, a na istoku je pošumljeno brdo Somišlje, čiji se ogranak Vezirac približava

¹¹ Hamdija Kapidžić, „Turski gradovi s ove strane Une”. *Gajret*. XVIII, 2. Sarajevo, 1973., 26-17.

¹² Arhiv Republike Srbije, Beograd, Fond Ilija Garašanin, I. G. - 651, Topografskičko-Statističko Opisane one Najvećeg Severnog Predela u kojima je Propaganda uredno zavedena. Beograd, 16. septembar 1850. Ovaj opis potječe iz pera Tome Kovačevića, a ono što se odnosi na Bihać, nešto se razlikuje od Vagnerovog zapažanja. „Biačka najveća jeste jedan lepji komad zemlje preko Une od Sokolovca do Novoga prostirući se. U ovom ravnom komadu zemlje ima 20 starij gradova najglavnij je Bijač opasan sa svih strana jednim čistim poljem 3 sata dugačkim i 2 širokim, samo što nad samim gradom ima uzvišeno jedno brdašće Somišljen nazvano, koje kada bi se zauzelo grad bi se mogao tući. Grad je dosta velik, ali sad su se zidovi mnogo porušili i opali a niko ih ne popravlja, valjda zato, da bude u jednom s drugim u Bosni gradovima. S jedne strane velika čast zida srušila se je i kamen je put oko grada zaprečio no niko se ne stara dignuti ga. U gradu ima 50 topova ležećij na zemlji, 3 čarka topa i 50 sanduka džebane. Grad ovaj od Pridora idući s one je strane Une od Bišča-Bijača - 2 sata daleko, ima gradić Ripač sa 1 topom, blizu istoga.”

gradu.¹³ Ravno zemljište je najvećim dijelom močvarno, osobito između grada i rijeke, a potom dalje na jug, gdje se podnožje Somišlje još graniči s močvarom. Uz to je zemljište zapadno od Bihaća ispresijecano većim brojem vodenih tokova, od kojih su najvažniji; potok Zavaljska Draga koji izvire u stjenovitoj klisuri Somišlja, pravi veći broj okuka i teče duž podnožja Somišlja kroz opisanu močvaru na sjever ka Uni, u koji se ulijeva otprilike 1.700 koraka ispod Bihaća; zatim potok Klokot koji je dug jedan sat (hoda), ali je on kod Hadžialijinog mosta, otprilike 1000 koraka ispred ušća u Unu, devet stopa širok i šest stopa dubok, ima niske obale, muljevito dno i ne može se preći bez skele ili mosta; - 1500 koraka ispred mosta prima potok Lisu.

Na lijevoj obali toga potoka, čija je desna obala veoma močvarna, stoji karaula Hadžialijin most; sagrađena je u obliku krsta sa 14 stopa dugim čeonim stranama i 28 stopa dugim bočnim stranama. Načinjena je od 14-palačnih stabala, sa podom od zemlje i opkoljena jednim pet stopa dubokim i četiri stope širokim jarkom, koji je opremljen polisadama. Puškarnice su urađene samo za malokalibarske puške. Karaula ima zadatak da brani most koji vodi iz Izačića i Ostrošca u Bihać.¹⁴ Na lijevoj obali potoka Zavaljska Draga uzdižu se

¹³ KAW, Kartensammlung, Inland CVII, Bihać No 8. U konceptu akta je, prije ove rečenice, naknadno upisano na margini: 1864. godine predložila je jedna vojna komisija izgradnju jednog utvrđenja na Somišlju južno i jednog utvrđenja na Križu zapadno od tvrđave. Oba ta mjesta su udaljena od Bihaća na domet topovskog hica, a udaljenost od njih do granice ne bi smjela da bude viša. Pored toga, van tvrđave treba da se izgradi prostrani magacin baruta.

¹⁴ Ove brvnare kod Bihaća i Krupe bile su povod za protest austrijskih vlasti na Uzvišenoj Porti.

brežuljci Sv. Lucija i Krišova, oni zajedno sa Vezircem dominiraju nad Bihaćem, a udaljeni su od njega 500-650 koraka.

Žegar je malo selo koje se nalazi na putu za Zavalju. Sokolac i Golubić su smješteni na lijevoj obali Une i imaju malu vrijednost u vojnom pogledu. Mada se ne nalaze u dobrom stanju, kule mogu poslužiti za izvjesnu upotrebu.

Vagner je drugi put putovao po Bosni u jesen 1853., i o tome podnio „Pregledna zapažanja o Bosni”, koja je dostavio Vrhovnoj komandi armije.¹⁵ Isti predmet je dostavljen i caru „pošto se zasniva na istini i sopstvenom posmatranju”. „Pregledna zapažanja” imaju podnaslove: Stanje zemlje uopće, Stanovništvo (muslimani i raja), Bosna kao ratna pozornica, Tursko činovništvo, Turska vojska, Nepouzdanost mapa i bilježaka o Bosni.

U odjeljku o „Stanju zemlje uopće”, Vagner piše da je Bosna planinska zemlja koja obiluje drvetom i vodom, ali da je slabo nastanjena i slabo obrađena: „Kao ratište, ovo zemljište duboko izbrazdano mnogim malim vodama, rascjepkano klisurama sa svojim neprohodnim divljinama i svojim krajnje oskudnim kulturnim stanjem, dovodilo bi vojskovođu, pa ma bio spreman i na najgore, u beskonačne neprilike.” U zemlji nema plovnih rijeka, nema kanala, nema drumova, pa ni pruća ni sklonište od prirodnih nepogoda. Stoga bi vojska koja bi došla u Bosnu, morala sama da gradi ceste i mostove i da tegli ogromnu komoru za prijevoz svih ratnih potrepština. „Sve što je u Bosni nastalo ljudskom rukom nosi pečat sirovosti, indolentnosti i bijede.” Bosna je lijepa zemlja koja je prepuna

¹⁵ KAW, Kriegsministerium, 11 163, General artiljerije, baron Jelačić, feldmaršallajtnantu grofu Grinu. Zagreb, 21. decembar 1853.

blagoslova prirode, ali je kadra da ishrani svoje stanovništvo - zaključio je Vagner. On dalje kaže: „Kako može i da bude drukčije, kada se nigdje ne primjećuje težnja za poboljšanjem materijalnog blagostanja, nikakva privredna aktivnost, početak industrije... Nikada nije neki bosanski Turčin zaradio svoj hljeb u znoju lica svog. Gamad i prljavština okružuju ga u njegovom domaćem životu, kakav buja na najljepšim komadima zemljišta, spomenici jedne bolje prošlosti, njeni gradovi i tvrđave, koji se još uvijek smatraju neosvojivima, leže u razvalinama.” Jedino se obrađuje zemlja koja se nalazi u najbližoj okolini kuća. Puteve su prosjekle tovarne životinje svojim kopitima, a ne čovjek svojim radom: „u najbližoj blizini gradova, pa čak i glavnog grada pokrajine, ima dijelova puta gdje jahač mora zbog opasnosti po život da sjaše sa tovarne životinje.”

Moćniji narodi koji su vladali Bosnom prije dolaska Turaka ostavili su iza sebe tragove koji još uvijek svjedoče o njihovoj marljivosti. Bosna je bogata zemlja, jer joj je priroda podarila uvjete za sve životne potrebe. Naprotiv, ova zemlja propada već stoljećima. „Napredovanje bi se moglo naći jedino u podivljavanju prirode u indolentnosti i raznježenosti čovjeka.” Vagner se pitao kako bi u toj neobrađenoj i besputnoj zemlji bilo moguće kretanje vojske koja mora nositi ratni materijal i marširati u kolonama u doba kad vladaju nepogode ili surove zime. Ipak, „historija uči da su se vojske već kretale po Bosni u svim pravcima”. No, historija ćuti o ogromnim naporima, neizmjernoj cijeni i krvavim žrtvama kojima je takav jedan dan marša morao da bude plaćen. „O tome zna da kazuje hrišćansko stanovništvo koje je svojom stokom i svojim znojem moralo da prebacuje turske topove preko bosanskih brda.”

U odjeljku „Stanovništvo”, Vagner je pokušao da pronikne u dušu bosanskog stanovništva. Opisujući muslimanski živalj, on kaže da prvo što se može uočiti u životu Muslimana jeste njihova potpuna fizička neaktivnost, njihov način životarenja. „najpotpunije mirovanje tijela jeste za Muslimana stanje najvećeg blaženstva u životu”. S ovim povezano, neizostavno uživanje jeste čibuk i kafa. Za takve presretne trenutke, Turčin ima i posebnu, vrlo izražajnu oznaku *rahat*, koja u sebi sadrži kako lagodnost duše, tako i lagodnost tijela. To pokazuje da ovaj narod ima neobično male zahtjeve u životu, „ali je to najmanje potreba i lagodnost upravo izvor njegovih moralnih zala i propadanja zemlje”. Raja ne može radom uspjeti da obogati vlastelina i da sebe prehranjuje, ona obavlja sve zanate i obrađuje zemlju. Ona za to nije sposobna, dijelom usljed svoje brojnosti u odnosu na prostranstvo zemlje, a dijelom zbog nedostatka volje, pošto ne radi za sebe nego za ugnjetače. Kako zemljovlasnici izbjegavaju svaki napor, oni sve više traže od raje da ne bi propali. „Otuda bezobzirna nasilja kojima su ovi posljednji izloženi i kojima će biti izloženi dok god muslimansko stanovništvo zauzima političku dominaciju.”

Vagner piše da ta neaktivnost vlada i u duhovnom životu Muslimana, što se iskazuje u njihovoj nezainteresiranosti za sve što leži izvan njihovog ličnog dodira i u njihovoj oholoj pasivnosti u odnosu na umjetnost i nauku. „Dok god kod Turčina religija nije pozvana da bude arbitar njegovih postupaka, dotle on ne uzima učešća u javnim zbivanjima, ako ne dolaze u sukob sa njegovim užim individualnim interesima. Priče o velikim socijalnim i političkim zbivanjima, o strahovanjima i nadanjima koji se za njih vezuju, on sluša sa nepokolebljivom stoičkom

ravnodušnošću. Religija ga štiti od svakog uzbuđenja, dajući mu vjerovanje u *fatum*, koji mu u svim situacijama pruža utjehu i ohrabruje ga. Samo poziv vjere može ga pokrenuti da napusti svoje zavičajno ognjište, i da sa fanatičnim sljepilom ratuje.”

Takva fizička i duhovna izopačenost, piše Vagner, čija su posljedica pokvarenost i porok koje čovjeka srozavaju do životinje, ne može roditi muške karaktere i snažne prirode, pa energične ličnosti predstavljaju rijetkost u Turskoj. Doduše, oni znaju biti nesmiljeno svirepi, ali samo prema slabim, a za to nije potrebna gvozdена volja nego neljudsko srce. Sasvim su drugačija zapažanja o stanovnicima Bosne Ferdinanda barona fon Majerhofera, generalmajora, koji je u ljeto 1853. proputovao Srbijom i Bosnom, i načinio zabilješke sa tog puta. Njegova zapažanja su drugačija nego viđenja potpukovnika Vagnera. Za stanovnike Bosne, Majerhofer piše da su Bosanci lijep, hrabar i krepak narod koji u većini nije ništa primio od načina turskog života i njihovih haremskih običaja. Hrišćane bi trebalo oduševiti za njihovo oslobođenje, muslimane - kojih je isti broj, trebalo je uvjeriti u sigurnost njihovih posjeda i malo po malo ih pridobiti za hrišćanski poredak, što se kod velikog broja ne čini da je teško postići, samo kad bi postojala barem ikakva sigurnost pred osmanskim silnicima.¹⁶

Tako je Mustafa-paša, guverner Hercegovine, prikazan kao energičan čovjek, jer izriče stroge kazne. Po njegovoj naredbi su jednog hrišćanina toliko batinali po kičmi, štapom debelim kao ruka, da je jedva ostao živ. Kad je austrijski

¹⁶ KAW, Kriegsmisterium, Memoires, 11, 283, Vojna zapažanja o Srbiji i Bosni. Ferdinand baron fon Majerhofer, generalmajor, je, u ljeto 1853., proputovao Srbijom i Bosnom, i načinio zabilješke sa tog puta.

vicekonzul prigovorio mutesarifu zbog tako surovog kažnjavanja, on se opravdavao time da nije znao na koji će način biti izvršena kazna. „Ja sam u Livnu vidio svojim očima, izvještava Vagner, kako je neki zaptija, u prisustvu mudira, prakljačom udarao jednog siromašnog hrišćanina po glavi i licu, tako da mu se krv slivala s obraza. Čitava njegova krivica sastojala se u tome što se nije javio u određeno vrijeme.” Međutim, čim se prema Turčinu istupi odlučno i prijeteći, on se uplaši, postaje kukavica. Tako se dogodilo u oktobru 1853. da je neki derviš uvrijedio nekog austrijskog podanika u Mostaru tako što ga je udarao čibukom po potiljku. Austrijanac mu je predbacio tu drskost, a pošto je derviš još jednom ponovio svoj bezobrazluk, on ga je tukao nasred ulice, u prisustvu turskog stanovništva, sve dotle „dok ovaj nije uhvatio maglu”. Nijedan Turčin se nije usudio da odbrani svog derviša od napada jednog hrišćanina. Da bi sakrio svoju sramotu, derviš je najhitnije napustio Mostar, a Austrijancu je otad porastao ugled.

Vagner je naročito zapazio nerad kod Muslimana. S obzirom na besposličarenje koje uspavljuje sve Turke, to među njima ne mogu izrasti nikakvi fizički snažni ljudi koji se ne plaše zamora: „Stoga će novovremenski Turci neuporedivo više no svaka druga nacija podleći tegobama rata.” Mada su oni u posljednje vrijeme pružili primjere ogromne izdržljivosti, to još ne predstavlja bilo kakav dokaz o valjanosti njihovih vojnika za rat. Mnogo se naklapalo, zaključuje Vagner, o ličnoj hrabrosti, odvažnosti i borbenosti Bosanaca: „Taj su glas možda stekli razmetljivošću koja im je svojstvena, i pojedinim ludo hrabrim razbojničkim pohodima. Ali očevodne činjenice veoma snižavaju ovo povoljno mišljenje za ovaj narod.” Vagner to dokazuje Omer-pašinim uspjesima u 1850. i 1851.;

naima, u proljeće 1851. digla se cijela Bosna protiv sultanove vlasti, pa su sva utvrđena mjesta pala u ustaničke ruke. Omer-paša je, sa ne više od 10.000 vojnika, prošao kroz čitavu zemlju, i sa nevjerovatnom lakoćom pokorio jedan kraj za drugim, mada bosansko tlo pruža sve moguće prednosti za gerilski rat i omogućava ustanicima da tako malu neprijateljsku snagu uništavaju samo čarkanjem.¹⁷

Omer Lutfi-paša je poznavao Bosance. „Radi zastrašivanja, a ne za upotrebu, jer nije bila moguća, dovukao je iz Banjaluke u Krupu na Uni, na 30-40 volova, ogromnu topovsku cijev, šireći svuda glas da jedan jedini metak iz ovog topa može da razori čitavo jedno mjesto.” Već to je bilo dovoljno da obeshrabri Bosance: „Ja sam lično imao prilike da razgovaram sa jednim ustaničkim starješinom koji je tada učestvovao u odbrani Bihaća. Tu je tvrđavu trebalo braniti do posljednjeg čovjeka, a prvi kome bi palo na pamet da pomisli na povlačenje, imao je odmah da bude strijeljan. Tako se on meni hvalisao. Sljedećeg dana sam ipak primijetio, ne vjerujući svojim očima, kako čitava posada napušta u dugim redovima zadnju kapiju utvrđenja na koje nije bio pao još nijedan neprijateljski metak.”¹⁸

Vagner dalje tvrdi da je imao priliku da svojim očima sagleda položaj hrišćana u Osmanskom carstvu, i da oni

¹⁷ G. Šljivo, *Omer-paša Latas*, 73-80. Prema navodima autora, ustanak u Bosni je bio 1850. i 1851., i to ne u cijeloj Bosni odjednom. Najprije se pobunilo stanovništvo Bosanske Posavine, pa Hercegovine u oktobru 1850., te Bosanske krajine u januaru 1851. Omer Lutfi-paša je imao dosta muke da uguši ustanak u Bosni. Čudno je da Vagner izriče ovakav sud o porazu Bosanaca u doba Omer Lutfi-paše, kad je znao koliko je Omer Lutfi-paši trebalo vremena da uguši pobune u Bosni.

¹⁸ G. Šljivo, *Omer-paša Latas*, 73-74.

zaslužuju žaljenje. Uprkos ravnopravnosti koju im je sultan dodijelio, „oni su još uvijek robovi u najpotpunijem smislu riječi.”¹⁹ Sultanovi fermi su malo pokolebali bosanske muslimane u njihovim starinskim običajima, koji se sastoje u grdnjama i zlostavljanjima hrišćana. Oni i dalje postupaju kao gospodari, tim prije što činovnicima većinom nedostaje volja da nadziru provedbu fermi. Potkraj ljeta je Portin komesar Ćamil-paša proputovao Bosnom da bi sredio stanje kod hrišćana i ukinuo sve zloupotrebe i nevolje.²⁰ On je ušao u Banjaluku sa komorom od 200 konja, teško natovarenih njegovom imovinom, koja se postepeno uvećavala do ogromne količine.²¹ Da njegovi konji nisu prenosili samo putni prtljag

¹⁹ KAW, A.F.A. Mamula Bahu. Zadar, 17. decembar 1853. Namjesnik Dalmacije je izvijestio ministra Baha kako mu je hercegovački biskup Barišić uputio pismo u kojem je opisao položaj hrišćana. Barišić piše da se prošlih godina neposredno obraćao knezu Meternihu, a od 1848. knezu Švarcenbergu da bi ih upoznao sa položajem hrišćana, kako bi Austrija mogla u njihovu korist poduzimati diplomatske korake na Uzvišenoj Porti. „Samo sada su odnosi drukčiji i ja se ne bih smio usuditi da na papir stavim optužbe protiv osmanske despotije, a da ne izložim opasnosti moj život.” Biskup kaže da je položaj raje u Hercegovini „gori nego položaj robova u Sjevernoj Americi”. Ali on ne navodi dokaze, izuzev da Ilija Nagus iz Stoca i Petar iz Broćna u blizini Mostara kao posjednici jednog stada plaćaju eraru 900 pjastera, koliko plaćaju i Mustajbeg Rizvanbegović i Alajbeg, mudir Ljubuškog, koji plaćaju samo 800 pjastera. Osim toga, ljetina se uzima u vrijeme kad to posjedniku odgovara, mora da se prenosi tamo kuda odredi, i slično.

²⁰ Galib Šljivo, „Ćamil-paša u Bosni i Hercegovini u 1853. godini”. *Balkanica*. X, Beograd, 1979., 177-209.

²¹ Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo, (dalje: ABiH S), Generalni konzulat Sarajevo K-22. Milenković Atanaskoviću. Banjaluka, 12. juli 1853. Milenković je izvijestio generalkonzula kako je 7. jula 1853. Ćamil-paša došao u Banjaluku iz Mostara preko Livna. „Pred njega su izašli

nego i bogat plijen kao rezultat njegove službene djelatnosti, dobrovoljne i nedobrovoljne poklone, to je bilo dobro poznato u cijeloj Bosni. Kakav je bio ishod izvanredne misije, i šta je Ćamil-paša, koga su Turci podmitili, izdejtstvovao u korist hrišćana, teško je reći, ali je raja i dalje ostala ugnjetena.

U najnovije vrijeme je samo muslimanima bilo dozvoljeno da nose oružje, a pošto hrišćanin jedva posjeduje nož za domaću upotrebu, to „ovaj mora da se dragovoljno pomiri s najbrutalnijim ponižavanjima i najsravnijim nasiljima, čak i u slučajevima samoodbrane, on potpada pod strogost zakona”. Tako je prije kratkog vremena, piše Vagner, jednom hrišćaninu u Mostaru odrubljena glava zato što je ubio muslimana u samoodbrani, kad mu je život bio u pitanju. Dalje kaže da je čuo ovu priču: dva muslimana sreća su na putovanju jednog rajetina, zaustavili su ga i zatražili vatre da pripale čibuk. Hrišćanin im je odgovorio da nema vatre, na šta je jedan od muslimana rekao drugom: „Pa kad nema vatre, daj ti njemu vatru!” Potom se začuo pucanj, i hrišćanin je pao na zemlju pogođen u cjevanicu; za nekoliko dana je umro od te rane. Stvar je stigla na sud, ali je rasprava bila kratka: naime, ubica je sa svojim drugom prikazao događaj tako da je hrišćanin ispaao krivac, jer je dao povod, pa je i kadija oslobodio muslimana.

„Shvatljivo je da je raja, s obzirom na takvo ponižavanje i rukovanje pravičnošću, utonula u stanje učmalosti i tuposti, da kao jedna bijedna stvorenja provode svoj život. Ponižavajuća servilnost, nedostatak samopouzdanja, svijest o nemoći, osjećanje bespomoćnosti, ugušili su u njima

činovnici, bataljon i viđeniji Turci na jedan sat da bi ga dočekali.” Njegov prtljag je bio natovaren na 200 konja.

svaku klicu plemenitijeg osjećanja. Ne može ih se prezirati, jer su nesretni i žaljenja dostojni. Moglo bi ih se prezirati, jer je njihova egzistencija nespojiva sa ljudskim dostojanstvom i hrišćanskim shvatanjima. I posljednji sluga, ako je Turčin, tražio je da ga hrišćanin služi. Hiršćane, umotane u dronjke, zapuštene i izgladnjele, vidio je Vagner, kako dotrčavaju pored Turaka koji jašu, a kojima je, naravno, više stalo do konja, no do hrišćanske duše.

U blizini Turčina, hrišćaninu nije dozvoljeno da sjedi, kada se sretnu na konjima, hrišćanin mora da sjaše, pa ma bio i najobičniji Turčin, itd. Turci imaju običaj, piše Vagner, da na putovanjima svraćaju kod hrišćana, jer dobijaju besplatno smještaj, hranu i piće, a hrišćanin se ne usuđuje da zatraži novac. „Tako se nedavno dogodilo kod Kupresa da je neki Turčin zahtijevao od hrišćanina sijeno za konja, i kada to nije odmah i dragovoljno dobio, izručio je on svoj zapaljeni čibuk u hrišćaninov stog sijena, koji je ubrzo planuo. Hrišćanin je prijetio da će tužiti, na šta je dobio odgovor da bude miran, ako nije voljan da vidi kako mu i kuća gori.” Sasvim je obična stvar da raja, koja nema oružja, mora turskim razbojnicima da daje sklonište iz straha od ucjenjivanja i nasilja, pošto nema čime da se brani. S druge strane, raju čeka strogost zakona, okovi teški na cente i užasi najstrahovitijih tamnica. „To je jedina alternativa koja samo tupavi narod bosanske raje ne dovodi do očajanja.”

Vojska koja djeluje u pravcu Bosne - piše Vagner u odjeljku „Bosna kao ratna pozornica” - ima najveće teškoće u savladavanju samog tla. Krećući se kroz močvare i po strmim stazama, vojska je primorana da se fizički troši i da sa smanjenom snagom nastavi borbu. „Izuzev tih prirodnih prepreka i prednosti koje za gerilsku borbu pruža krševitost

terena, Bosna nema nikakvih barijera protiv operacija u velikom stilu, koje bi barijere bile teško savladive sa taktičkog gledišta. Zemlja bez značajnih utvrđenih mjesta i tvrđava (jer oronule, lako savladive tačke: Bihać, Novi, Banjaluka, Bosanska Gradiška, itd. ne treba ubrajati u to), sa svojim lako premostivim rijekama, i svojim planinama na koje pješadija svuda može da se uspne, ne pruža nikakvu liniju odbrane koja ne bi mogla da se zaobiđe ili pridobije." Geografsko opkoljavanje Bosne austrijskim teritorijem, operacijske linije koje vode sa sjevera i zapada ka srcu pokrajine, onemogućuju braniocu da se povoljno bazira i zauzme položaje na kojima može očekivati napad, bez opasnosti na bokove i leđa.

Bosna ima jedno sjeverno i jedno zapadno ratište. Alpski lanac, koji se kao produžetak Julijskih Alpa proteže od izvorišta Une do izvorišta Drine, sa svojih istočnih padina šalje pritoke u Savu, a sa zapadne u Jadransko more, te pored velikog razvoja, obrazuje i dobro označenu podjelu bosanskog ratišta na dva odsjeka. Stoga linija razgraničenja ima prevashodnu važnost za ratujuće strane. Kad velike vojne formacije uspostave međusobnu vezu zauzimanjem glavnih tačaka prijelaza preko tog planinskog lanca, odbrana Bosne mora biti napuštena. Te glavne tačke su:

1. prijelaz koji vodi od Kupreškog platoa, preko Stožera i planine Suljaga u dolini Vrbasa;
2. od Neretve ka Kreševu;
3. od Konjica za Tarčin, preko Ivan-planine u dolinu Bosne;
4. od Gacka za Foču.

Sjeverno ratište presijecaju četiri operacijske linije, koje se koncentrično pružaju ka najjužnijoj granici zemlje, a baziraju se na liniji Save i Kupe, i to:

1. Od Karlovca preko Bihaća, Petrovca, Ključa, Jajca i Travnika. Na toj liniji je put mjestimično neprohodan za konjicu i artiljeriju, pošto vodi dijelom kroz močvarne livade, dijelom obratno, kroz visoke šume preko džombi (Flesklumpen) i panjeva drveća, dijelom preko strmih planinskih padina. Posebnu pažnju zaslužuje prijelaz preko Priseka-planine između Petrovca i Ključa na močvarnom terenu doline Sane, potom preko brda Karaula, sat i po na jug od Jajca, čije bi osposobljavanje za prijevoz iziskivalo znatan utrošak snage. Podesni položaji za branioca na ovoj liniji su kod Ripča, na Priseki, kod Ključa, na Sani i na Karaulskoj Gori iza Jajca. „Od životnih namirnica bi plodna okolica Bihaća mogla dati kukuruza, ovsa, ječma, nešto pšenice, sijena u dovoljnoj količini i goveda. Iz Bihaća, Petrovca i Ključa mogla bi se nabaviti potrebna radna snaga.”

2. Od Stare Gradiške preko Banjaluke, Skender-Vakufa i Travnika. Ta linija, koja polazi od veoma pogodne bazne tačke, pruža se do Banjaluke u dolini, i tim dijelom puta se često i u svako godišnje doba prevozi, kad se Sava i Vrbas izliju. Od Banjaluke do Skender-Vakufa potrebno je izvršiti nekoliko manjih opravaka da bi se put osposobio za saobraćaj. Dio puta od Skender-Vakufa do Travnika, u dužini od oko četiri sata, preko Malog i Velikog Ugara veoma je tegoban i za pojedinačnog jahača.

Dolinske strane potoka Ugar i njegovih pritoka koje se strmo sunovraćuju, ne dopuštaju nikakvo osposobljavanje za prijevoz na postojećoj liniji puta. Morao bi se uspostaviti potpuno nov pravac, a put od Skender-Vakufa za Travnik od oko 10 sati jahanja, mogao bi se u nepovoljno godišnje doba preći samo za 3-4 dana jahanja. Tome se pridružuje i činjenica da ne postoji dovoljno materijala za gradnju puteva, i da je to

nenaseljen divlji šumski predio koji ne nudi nikakvo slobodno mjesto za logorovanje trupa. Na udaljenosti od 6 sati od Travnika, put je za nevolju još svugdje upotrebljiv, a i njegov produžetak za Sarajevo iziskuje samo neznatne popravke. Pogodni odbrambeni položaji na toj liniji nalaze se na ušću potoka Karanovac u Vrbas (planinski prijelaz), klisure Malog i Velikog Ugra, zatim na uzvišenjima desne obale Lašve iza Travnika. „S izuzetkom mjesta Banjaluka i Travnik, koji imaju izvjesnog trgovačkog značaja i mogla bi da posluže za rekvizicije, zemlja je na tom pravcu puta, slabo nastanjena i veoma siromašna.” Prema okolnostima bi se kao sporedne operacijske linije mogle izabrati one od Petrinje, preko Novog za Banjaluku, i od Petrinje, preko Kostajnice za Banjaluku.

3. Od Broda, a potom duž lijeve obale rijeke Bosne, do Zenice, zatim do Kaknja na desnoj, odatle za Visoko na lijevoj, i konačno za Sarajevo nedaleko od desne obale. Od Zenice je put upotrebljiv za vožnju. Odatle za Sarajevo je ipak u naznačenom pravcu izvjestan dio neprohodan, ali bi se mogao opraviti bez posebnog utroška snage. Teška vojna vozila morala bi u svakom slučaju da idu od Zenice, preko Travnika za Sarajevo, u kom pravcu treba savladati manje prepreke. Pogodni odbrambeni položaji na toj operacijskoj liniji su kod Maglaja i Vranduka na obje strane Bosne kod Zenice, i na uzvišenju Kobilja Glava, jedan sat od Sarajeva. Ta linija, koja polazi od povoljne bazne tačke i vodi kroz prilično bogata mjesta Doboj, Žepče, Zenicu i Visoko u najbolje obrađivane i najnaseljenije dijelove zemljišta, trebalo bi da bude izabrana za glavnu operacijsku liniju. Tu se svuda mogu naći dobra mjesta za logorovanje.

4. Od Rače na lijevoj obali Drine, a potom preko Bijeljine, Janje, Glavičice, Zvornika na rijeku Jadar, odakle ona

ide za Sarajevo u jugoistočnom pravcu: Nova Kasaba, Makovica i Mokro. Taj put je kod Zvornika pogodan za prijevoz, ali dalje samo za tovarne životinje. Mogao bi se opraviti jedino uz velik napor, kako bi se njime mogla kretati i kola. Ova linija ima prednost u tome što se Drinom može ploviti do iza Zvonika. Podesni odbrambeni položaji su kod Zvornika, na prolazu Ploče, i na lijevoj obali Krivaje, između Rakovice i Turbeta.

Područje između Drine i Bosne je u svom sjevernom dijelu zvanom Posavina, najbogatiji i najnaseljeniji pojas zemljišta Bosne. Ako se posmatra sam za sebe, taj kraj raspolaže najvećom odbrambenom snagom, pošto potez planina i tok dviju rijeka, Spreče i Krivaje, obrazuju dobre odbrambene linije, oslonjene na Bosnu i na Drinu. Ta najistočnija operacijska linija, sa mogućom sporednom linijom od Šamca i Račinovca preko Donje Tuzle i Kladnja za Sarajevo, imala bi stoga ne baš neznatnu važnost u vojnom pogledu.²²

Osim velike glavne vododjelnice, zemlju ne presijecaju nikakvi planinski nizovi koji se pružaju bez prekida. Nabacani bez sistema, sa nejasnim obilježavanjem leđnih linija, oni se većinom javljaju kao grupe brda, zamršeni spletovi srednjih planinskih masa koje, u svojim najvišim uzvišenjima jedva dostižu visinu od 5.000. Što se tiče odsjeka terena sjevernog ratišta, oni su gusto pošumljeni, neprohodni, ali za pješadiju svuda pristupačni, jer nigdje ne prelaze u strme stjenovite formacije, osim ako, stejšnjavajući tok rijeka, obrazuju strmim zidovima obod njihovih obala. Iz takve formacije planina,

²² KAW, A F.A. 1853. Beschreibung des Weges vom Bertschka über Tusla nach Sarajevo, im Monate Februar 1853.

proizilazi da one ne obrazuju nikakve povezane bastione protiv vojske koja nadire sa sjevera, i ne omogućuju obrazovanje velikih odbrambenih položaja, sa dobro osiguranim bokovima. Mnogi prolazi i klanci jamče, dakako uzeti pojedinačno, dobru održljivost, ali oni pri velikim vojnim pohodima imaju relativnu, podređenu važnost. S obzirom na potpun nedostatak utvrđenja i skladišta na koja bi branilac mogao da osloni svoje pokrete, on će morati da napusti svoje najodržljivije tačke, više iz strateških nego iz taktičkih razloga.

Tokovi rijeka Une, Sane, Vrbasa, Bosne i Drine, koji dijele sjeverno ratište u pet gotovo paralelnih dolinskih kotlina, idu u glavnom pravcu od juga na sjever. Oni stoga predstavljaju više povoljnost nego smetnju djelovanjima vojske koja nadire sa sjevera. Njihove doline obrazuju mjestimice same operacijske linije. Osim nekih prijelaznih punktova koji se mogu forsirati bez teškoća, oni ne služe braniocu kao odbrambeno sredstvo, a pošto nisu plovni, ne služe ni za dovoz njegovih ratnih potreba. Jedina snažna odbrambena linija bila bi Sava, ali ona se na osnovu austrijskih dominantnih utvrđenja, i usljed njihovog bočnog položaja na Uni, nalazi u austrijskom posjedu, pa se stoga branilac mora odreći te linije. Međutim, Sava u svakom slučaju ima važnu ulogu u pohodu na Bosnu, jer bi vojska, koja se preko nje prebacuje, mogla dospjeti u moguću opasnost da nedjeljama bude odsječena od svojih baznih uporišta. U vrijeme velikih povodanja koji na Savi dugo traju, ta rijeka je potpuno nesavladiva prepreka za vojsku i snabdijevanje provijantom, pošto plavi svoje obale u nepreglednoj širini.

Vagner piše da „ratovanje u Bosni može jednom da bude masovni rat”. Teškoće kretanja i snabdijevanja, koje se prema većoj ili manjoj jačini vojske mogu pojačati, iziskuju

ratovanje u odvojenim kolonama, koje samostalno vrše vojna djelovanja. Branilac koji izvlači korist iz pristupačnosti tla, također će podijeliti svoje snage, kako bi mogao držati mnoge prolaze i klance. Razvijanje većih masa u povezanim frontalnim položajima nije moguće, s obzirom na krševiti sastav terena. Vojni pohodi bi se stoga ograničili na pojedinačne borbe kolona. Mali leteći korpusi morali bi se kretati i transverzalnim pravcima da bi obuzdali stanovništvo koje bi se, eventualno, pokazalo kao neprijateljsko, da bi održali veze između kolona koje djeluju odvojeno i da bi vršili rekvizije koje bi bile neizbježne duboko u zemlji. „Ako defanzivna armija nije apsorbivala zalihe zemlje, moglo bi se računati na trećinu potrebe u provijantu u Bosni, pod pretpostavkom da vojni pohod obuhvati čitavu širinu zemlje.”

Jedan pohod austrijske vojske, koji bi imao za cilj da osvoji Bosnu, pod pretpostavkom da treba započeti operacije protiv oružane sile koja je, spremna za događaje, zauzela položaje i na sjevernom i na zapadnom ratištu, rasporedit će se u četiri borbena odsjeka, i to u:

prvom odsjeku linija Une, Bihaća, Novog, Banjaluke, Maglaja, Zvornika;

drugom odsjeku Travnik, Zenica i prijelazi preko Krivaje;

trećem odsjeku Sarajevo kao čvorište puteva koji se pružaju u svim pravcima;

četvrtom odsjeku prijelazi preko Drine između Srbije i Hercegovine, sa čijim forsiranjem bi bila savladana odbrana Bosne.

Ukoliko branilac ipak nije u mogućnosti da armiji koja u napadu prelazi preko njegove granice suprotstavi dva odvojena fronta, onda treba sa razlogom pretpostaviti da će se

na ozbiljniji otpor naići, te na koncentriranijim i neprohodnijim položajima Jajca, Travnika, Zenice i na Krivaji. Priroda bosanskog tla uvjetuje osoben sastav oružanih pionirskih trupa. Konjica ima neveliko polje djelovanja, pa bi se čak i njeni najlakši konji uz velike poteškoće probijali u tim krajevima. Osim ravnih dijelova terena između Bosanske Gradiške i Banjaluke, ravnice oko Sarajeva, Bilajskog polja ispred Petrovca i malih dolinskih površina kod Žepča i Zenice na Bosni, za konjičke akcije nema pogodnih predjela. Raketna oruđa i brdske haubice učinit će najbitnije i najefikasnije usluge. Teški kalibarski topovi moći će se rijetko upotrijebiti, pošto nema čvrstih fortifikacijskih objekata za zauzimanje. Slabo naoružanje i loše postrojenje bosanskih gradova i tvrđava daju malu otpornu snagu. Ako se zapale drvene zgrade, to u svim mjestima izaziva užas, „a kada Turčina jednom obuzme strah, teško ga je zadržati u vatri topova. Od velike koristi bi bila konjička odjeljenja koja bi jašila bosanske konje i trebalo bi i organizovati odmah po zaposjedanju prvog dijela zemlje. Takvim jahačkim odjeljenjima, pod vođstvom domaćih hrišćanskih stanovnika, ni jedan put ne bi bio suviše loš.” Austrijski serežani iz Vojne granice, piše Vagner, također snabdjeveni takvim konjima, bili bi posebno upotrebljivi zbog poznavanja zemaljskog terena i zbog prirodnog dara za orijentaciju.

Zadivljujuće je sa kakvom se sigurnošću bosanski konji i pod jahačem i pod najtežim teretom uspinju i silaze sa najstrmijih litica. Po ostacima starih popločanih puteva za jahanje, ovdje se nazivaju kaldrma, i na njih se ne nailazi nigdje osim u Bosni, po kojima se, usljed njihove potpune zapuštenosti, teško kreće čak i pješice, pa se zbog toga izbjegavaju kad god je moguće, bosanski konj se doduše

posklizuje lijevo-desno - ali ipak ide naprijed i ne strovaljuje se.²³ Turci pripisuju tu sigurnost konja načinu njihovog potkivanja. Međutim, uzrok bi ipak mogao prije da leži u spretnosti i sviklosti konja da idu po takvim putevima. Pružajući se oko kopita, „turske potkovice” čine izvanrednu pomoć, utoliko što na kamenitom zemljištu čuvaju petu kopita od inače neizbježnih uboja. S druge strane, velika im je mana što na glinovitom, mekom i klizavom zemljištu ne pružaju oslonac pri silaženju sa brda. „Ja sam, međutim, imao prilike da na glinovitom zemljištu, koje je lako bilo pokriveno svježim napadalim snegom silazim prilično strmim dijelovima puta. Konj se doduše kretao više klizajući se no idući, ali ja sam se ipak osjećao sigurnim na njemu.”

Najzapađenije ratište koje obuhvata Hercegovački sandžak i Nahiju Livno ima izrazitiji planinski sistem. Cijelom dužinom ispruženi grebeni koji se uzdižu do visokih planina, pružaju se u pravcu koji je paralelan sa glavnim razvođem i svojim sedlinama određuju pravce puteva prema dalmatinskoj obali. Većinom gole i strme stjenovite mase, na koje se vojnici inače ne mogu uspeti, ovi planinski bedemi obrazuju povoljne odbrambene linije koje se mogu dobro držati, čak i protiv nadmoćnije sile. Zemlja koja je pretežno kamena pustinja, doduše ne daje nikakve ratne izvore, tako da je siromašna u svakom pogledu. Polazeći od bazne tačke utvrđene dalmatinske

²³ KAW, Kriegsministerium, Memoires, 11, 283, Vojna zapažanja o Srbiji i Bosni. Generalmajor Fon Majerhofer također hvali izdržljivost bosanskih konja; on kaže da bi se vučni i jahaći konji morali birati od domaćih rasa sve dok se strmim brdskim stazama mora prelaziti preko kamenitih hridi i tvrdih stijena krečnjaka, na kojima bi se polomila kopita svake druge vučne stoke ili jahaćeg konja, samo ne potkovice ovog bosanskog konjića.

obale, prema unutrašnjosti Bosne idu tri operacijske linije i, prelazeći preko glavne vododjelnice, nailaze na liniju povlačenja armije koja brani sjeverno ratište.

To su:

1. od Splita preko Sinja i teškog prijelaza Bilibrig za Livno, zatim preko Kupresa, kroz planinske klance Stožer i Suljaga ka Skoplju i Travniku; dobri odbrambeni položaji u tom pravcu su kod Livna (odbrana Gradec-brijega) između Šujice i Kupresa na Malovan-planini, zatim iza Kupresa na Stožeru;

2. od tvrđavice Opuzen duž ovdje plovne Neretve, veoma udobno preko Metkovića za Mostar, zatim veoma naporno i samo za tovarne životinje prohodno preko brda Borci, Lipeta, Vlah i Vrabec za Konjic, a potom preko Neretve, opet do krajnosti teško prešavši preko Ivan-planine za Tarčin, odakle se bez posebnog napora stiže u Sarajevo; dobre položaje za branioca nude Borci i Ivan-planina. Osposobljavanje puta za prijevoz nije moguće, s obzirom na okomite zidine na toj liniji preko kojih se treba uspeti;

3. od Dubrovnika ili od Kotora preko prijelaza Kišna korita za Gacko, i dalje nedaleko od Vrbe, preko planine Čemerno u dolinu Sutjeske, a potom veoma tegobno preko Drine za Foču; ta linija je veoma povoljna za branioca, pošto teren između Gacka i Foče pruža mnoge nevjerovatno teške prepreke; osposobljavanje ovog puta za prijevoz ne bi bilo moguće.

Pored navedena tri glavna pravca koji vode od zapadnog bojišta preko velike vododjelnice, postoje još i drugi koji su ponekad manje tegobni, ali pošto vode kroz nenaseljene i negostoljubive krajeve, to su još manje korišteni i stoga još zapušteniji. Među ovim, najveću pažnju zaslužuje put koji iz

Duvna preko Kreševa vodi u Sarajevo. Zemljište na ovom bojištu je kraške formacije. Ogromna krivudanja voda, njihovo podzemno oticanje koje se često ponovo javlja, jezera obrazovana na pojedinim visoravnima koja, za vrijeme sušnog perioda gotovo potpuno presahnuju, jesu posljedice takvog sastava terena. To je golo stjenovito kotlinsko zemljište koje prekida samo duboko usječena dolina brze Neretve. U višim planinskim predjelima vlada potpuna nestašica vode.

S obzirom na krajnju oskudnost obradive zemlje, zemljoradnja i livadarstvo su u najgorem stanju, a usljed oskudice u pašnjacima, i stočarstvo je također veoma otežano. Konji i rogata marva su slabašne jadne životinje. Najplodniji krajevi su oko Glamoča, kod Livna, kod Trebinja i Gacka, potom u dolini Neretve u blizini dalmatinske obale. Nasuprot tome su prostrane visoravni Duvna, Kupresa, Kočerina dva sata na jug od Posušja, i Mostarsko blato, plodni krajevi koji se pretežno sastoje iz barovitog i močvarnog zemljišta.

Vagner je opisao administraciju u Bosni u odjeljku „Tursko činovništvo”. „Turski činovnici, koje sam upoznao u Bosni, većinom zatucani Turci iz Male Azije, neobrazovani su, neznalice, sirovi, ne poznaju ni jezik ni prilike u zemlji gdje treba da djeluju. Znanja, zasluge, lična svojstva, rijetko su odlučujući u Osmanskom carstvu prilikom postavljanja nekog činovnika. Potplaćena protekcija nekog paše, a posebno privatni odnosi su najefikasnije sredstvo da bi se došlo do zaposlenja. Slobodan sam da sa nekoliko pojedinačnih karakterističnih primjera nagovijestim kakve inidividue stoje na čelu poslova i kako se najvažnija zvanja vrše.”

Banjalučki kajmakam, šezdesetogodišnjak, rodom je iz Anadolije. „Upravo dok sam ja boravio u Banjaluci, on je objavio preko telala glasno po ulicama, da svi trgovci koji

imaju neka potraživanja prema njemu, mogu kod njega da podignu polovinu dugovanog iznosa. Svoje imenovanje zahvaljuje on nesretnoj okolnosti što mu je otac bio pogubljen kao buntovnik, a njegov znatni imetak je bio konfiskovan. Htjeli su, naime, da tim imenovanjem pruže odštetu nedužnom sinu.”

Taj kajmakam, koji govori samo turski jezik, ima za tumača nekog Arabljanina, koji je prije tri godine bio nizamski kapetan, a kasnije mudir, ali je zbog podmitljivosti bio smijenjen s obje dužnosti. Odnedavno je promoviran u rang čauša, starješinu straže kod zaptije, istovremeno bio korišten kao tumač. Kako je to svuda uobičajeno, njemu je stavljeno u dužnost da poslužuje strance čibukom i kafom. Taj čovjek je, po općem mišljenju, u svim fazama službovanja kroz koja je prošao, već odavno zaslužio smrtnu kaznu. Ali, pošto se mnogo skitarao po Bosni, i stoga poznavao sve puteve i skrovišta, on je uprkos svojoj prepredenosti, postao neophodan. Sam kajmakam mjesecima ne izlazi iz kuće, vidi i ne može ništa, samo sluša šta mu jezik takvih bijednika kazuje. Kod kajmakama u Bihaću postoji tumač koji za novac izdaje svaku tajnu. Obavještajci iz Zavalje imaju za izvor vijesti iz Bihaćke kajmakamije, od, većinom podmićene, odanosti toga čovjeka.

„U Bihaću sam prisustvovao jednoj službenoj raspravi koja zaslužuje pomena kao jedinstvena u svojoj vrsti. Ispostavio se naime slučaj da je neki „turčin” koga je progonila sigurnosna straža, pobjegao u stan jednog nizamskog kapetana. Kapetan ga je uzeo u zaštitu i odbio je sigurnosnu stražu isukanom sabljom. Ova se zbog toga požalila kajmakamu, koji je tim povodom prizvao sebi bimbašu i nekolicinu oficira. Ja sam ušao u kajmakamovu odaju upravo u trenutku najžešće debate koja je i u mom prisustvu nastavljena, bez i najmanjeg

prekida. Kajmakam je naime branio sigurnosnu stražu, a bimbaša postupak kapetana. Prvi je vikao iz petnih žila, a ovaj drugi je bjesnio govorom i gestovima, udarao korbačem po podu, u svom bijesu je poderao veliku rupu u podnom prekrivaču, a lupao je nogama tako da sam se ja, sjedeći sa njegove strane, zabrinuo da ni ja neću ostati pošteđen od izliva njegove žestine. Taj karakter je rasprava zadržala dobrih pola sata, dok kajmakam nije konačno zamislio i bimbaši izjavio da je dosta galamio pred jednim strancem i da bi bilo vrijeme da se udalji. Na tu primjedbu bimbaša se diže i ode sa svojim oficirima kao iz gostionice.”

I mudir iz Zenice je ranije bio kapetan. „Kada sam raširio pred njim mapu i nabrojao mjesta u tom kraju, njemu se činilo skoro neshvatljivo da se sa jednog lista hartije mogu razabrati imena i položaji svih mjesta, planina i rijeka čitave jedne zemlje.” Taj mudir je sjedio u košulji čak i u svom službenom uredu. Rašid-beg, mudir u Livnu, bio je veoma iznenađen kad je čuo za pokrajine Prusku, Bavarsku, i druge, a koje su sve u Njemačkoj. „On je, naime, smatrao da je Njemačka carevina pod njemačkim kraljem, tj. pod Njegovim Veličanstvom, našim Carem. Ta je ideja uostalom prilično opća među Turcima.” Spomenuti mudir, koji je u vrijeme bavljenja austrijskog cara u Vojvodini bio u Beogradu, i imao čast da bude predstavljen caru u Zemunu, pričao je Vagneru kako je tom prilikom dospio u nepriliku zbog jednog pitanja koje mu je car postavio, a na koje on nije bio spreman da odgovori. Naime, on nije izgovorio ni riječi, i priznao je da je to za njega sramota.

Mudir iz Visokog ne umije ni da čita ni da piše.

„Mostarski guverner Mustafa-paša posjeduje globus, govori mnogo o svom poznavanju geografije i u mome

prisustvu se podsmijevao starim vojskovođama koji su potpuno bili neupućeni u veličinu, položaj i svojstva zemlje. Naročito je pričao kako je njemu samom jedan glupi paša izdao tajni nalog da treba sa jednim pozivom vojske da *maršira* u pomoć Abdel-Kaderu protiv Francuza... Mustafa-paša mi je doduše izgledao obdaren sa mnogo prirodne razboritosti, ali mi svojim poznavanjem geografije nije baš ulio najbolje mišljenje, upitavši me u jednom trenutku da li se iz Trsta može da dođe parobrodom u Beč." Spomenuo sam izričito, piše Vagner u vezi sa tim pašom, da je on posjedovao globus. Stranca koji je imao prilike da vidi službene prostorije osmanskih vlasti, gdje osim divana i podnog prekrivača obično nije primjetljiv nikakav komad namještaja, zapanjuje kad iznenada, kao što je ovdje slučaj, ugleda kakav naučni proizvod. Mastionica, nekoliko čeličnih pera, pečatni vosak i nešto hartije izmiješane sa službenim spisima, sve poredano na divanu, to sačinjava čitav uredski uređaj jednog mudira, kajmakama ili čak i bosanskog valije.

U odjeljku „Turska vojska”, Vagner piše: „Turski vojnici, koje sam vidio u gradovima Bihaću, Banjaluci, Travniku, Sarajevu i Mostaru, u svojoj prljavoj, zanemarenoj uniformi, lošim, neplemenitim držanjem i trapavim pristupanjem djeluju tako kao da nemaju ništa drugo nego ono što su dobili vojničkom dresurom. Njihov većinom bolešljivi, patnički izgled ne navodi baš na zaključak o zdravoj ishrani, iako se tvrdi da je ona navodno dobra i obilna.” Veliku suprotnost zapuštenom izgledu momčadi čini pristalost, red i preciznost na koje se nailazi u njihovim kasarnama, a naročito bolnicama. Mnogo se polaže na čistoću i kod topova. Što se tiče i viših i nižih oficira, na njihovoj se uniformi zapaža veoma malo istorodnosti. I kraj i vrsta dijelova uniforme

izgleda su proizvoljni. To je shvatljivo u zabitnim garnizonima, gdje nemaju mogućnost da sebi načine propisnu odjeću. Kod njih se veoma često nailazi na iscijepane dijelove odjeće, a pri tom i na lakovane čizme kojima, od prije izvjesnog vremena, pridaju posebnu vrijednost. „U Sarajevu sam vidio brigadnog generala Derviš-pašu u jednom improvizovanom odijelu koje je sam izmislio, a koje liči na austrijsku husarsku uniformu.”

Vojska, čija su tri bataljona pješadije stacionirana u Sarajevu, dva eskadrona konjice i pola osmofuntne baterije, a njihov komandant Avni-paša, vojni komandant Bosne, meni je u počast naredio da izađu iz kasarne. Slobodan sam da one osobenosti koje su mi tom prilikom bile pokazane, opišem i upotpunim opisom o tome kako je protekla čitava ta parada.

„U vrijeme kada je bio najavljen trenutak za taj izlazak, ja sam krenuo na konju u pašin konak da bih ga poveo sa sobom. Jedan jedini konj je stajao osedlan u njegovom dvorištu. Paša, čovjek pedesetih godina, sišao je sa čibukom u ruci niza stepenice, pozdravio me vrlo prijateljski, vinuo se s izvjesnom lakoćom na konja i jahali smo bez pratnje sasvim sami jedan sat konjskim korakom do trupa. Paša, koji natuca francuski, držao se veoma ćutljivo, čitavog puta je pušio čibuk, a jedan konjušar koji je sa njegove lijeve strane išao pješke, držao je neprestano svoju desnu ruku na njegovom sedlu. Kad smo došli do vojske, predao je čibuk konjušaru, koji je ipak ostao na svom mestu. Vojska je bila postrojena u sljedećem poretku u jednoj liniji: 1 eskadron, 2 topa, 3 bataljona, 2 topa, 1 eskadron. Bataljoni su bili veoma slabi, otprilike 50 desetina, pošto su, kako mi je paša rekao, bolovanja vrlo velika. Pukovnik regimente, kojoj su pripadala tri nizamska bataljona, komandovao je konjanicima. On nije dočekao pašu na krajnjem krilu, već na krilu svog bataljona. Nije bilo lupanja u doboš.

Pukovnik je pratio pašu duž čela, a ovaj, pošto je obavio pregled trupa na konju, izdao je pukovniku kratak nalog, a potom se uputio u jedan han, udaljen oko 800 do 1000 koraka da bi odande posmatrao sa balkona manevar vojske. Kafa i čibuk su bili, naravno, odmah posluženi. Prestrojavanja koja je pukovnik naredio da se izvrše, naime frontalno pomjeranje, u bočnom maršu pod zaštitom konjičkih čakšira, pri čemu je jedan eskadron bio rasturen, a ostali su obrazovali oslonac, a potom je bio prilično dobro izveden jedan kare (Quarre?), uglavnom pošto su pukovnik i komandanti bataljona dojahavali i odjahavali.

I pojedivosti, pak, koliko sam mogao da razaberem sa velike udaljenosti, nije izgledalo da se tačno uzima, jer se za vrijeme marša slabo primjećivalo svrstavanje, držanje koraka, održavanje razmaka, pravca. Korak je bio obrazovan čitavom dužinom bataljonskih frontova, pri čemu je ipak zadnja strana ostala slobodna, jer je bilo samo tri bataljona. Oba eskadrona zauzela su mjesto unutar karea, što se, kako mi je paša objasnio, samo tada obično dešavalo kada je vlastita konjica brojno slabija nego neprijateljska. Topovi su bili postavljeni na uglove prednjeg fronta. Pošto se konačno iz karea opet prešlo na liniju fronta, izvela su oba eskadrona sa svojih položaja na krilima fronta napad, koji je po smislu, doduše izgledao neumjesan, ali je ipak izveden s izvesnom preciznošću i redom. Paša je potom naredio da se manevri prekinu i mi smo odjahali nazad kući, a da nije bilo završnog defilea. Paša mi se veoma izvinjavao što prilikom egzercira nije bilo paljbe, jer je upravo prethodnog dana bila parada, na koju su bili pozvani austrijski i francuski konzul. On je smatrao da je tom prilikom potrošeno mnogo baruta, te, kako se on izrazio, sada ga treba veoma štedjeti.”

Bataljoni su po opremi i izgledu u jadnom stanju, naročito što se tiče obuće. Remenje izgleda tako kao da nije bilo čišćeno duže vrijeme. Baterijski konji, sve bijelci, bili su stari, „štrupirani”, loše timareni. Kavaljerijski konji su izgledali nešto bolje. Pod visokim osmanskim osedlavanjem izgledali su velebno, iako nisu bili viši od 15 podlanica. Svi amovi su izgledali veoma zabataljeni.“

Pouzdanost podataka o Bosni, Vagner je donio u odjeljku „Nepouzdanost mapa i bilježaka o Bosni”. Većina postojećih opisa Bosne, ukoliko se ne odnose na samo opisivanje puteva, pogrešni su, ili površni.²⁴ Položaj mjesta, naziva planinskih lanaca, tokovi malih voda, rijetko su tačno navedeni. Ipak padaju u oči netačnosti na kartama. Prema postojećim kartama Osmanskog carstva, trebalo bi, naprimjer, vjerovati da put od Bosanske Gradiške do Banjaluke vodi kroz bogatu, mjestima naseljenu, brdovitu oblast. Izuzev dvije ili tri kuće kraj kojih se prolazi, i malo selo Rovine na jedan sat od Bosanske Gradiške, ne vidi se nikakvo ljudsko stanište na tom čitavom, potpuno ravnom dijelu puta. Prema generalštabnoj karti potpukovnika Vajksa, od Banjaluke do Jajca, duž desne obale Vrbasa treba da vodi jedan put. Taj put ne postoji, a nije ni moguć, pošto rijeka teče stiješnjena između strmih litica. Županjac i Duvno kod Livna su, prema karti, dva različita, jedno od drugog udaljena mjesta. A to je jedno te isto mjesto. Na putu od Konjica za Mostar ostaje, prema karti, planinski lanac Lipeta istočno od puta, dok ustvari njega mora da se

²⁴ KAW, Kriegsministerium, Memoires, 11, 283, Vojna zapažanja o Srbiji i Bosni. Generalmajor Majerhofer ima drugačije mišljenje; što se tiče topografije, on kaže da su sve karte odlične, „samo velika karta Turske jako je manjkava, takoreći neupotrebljiva!”

pređe. Na istom dijelu puta, prelazi se preko potoka Jezero koji, po karti, teče zapadno, i kod Jablanice se ulijeva u Neretvu. No, taj potok utječe u Neretvu u istočnom pravcu, u predjelu mjesnog položaja Visokonija, i izvire otprilike u predjelu gdje prema karti treba da se ulijeva, na jednom planinskom dijelu Vrapca, koji se proteže oko visoravni Borka od brda Vlah i do planine Lipeta. Han Kola i istoimeni plato nalaze se na istočnoj, a ne na zapadnoj strani planine Lipeta.

Takve upadljive greške veoma su mnogobrojne, i to tako da, u ponekim odsjecima terena, karta ne pruža ni približno vjernu sliku. Ridlova karta Evropske Turske nudi još veće netačnosti.²⁵ Kao najupadljiviju, navodim samo tu kako put od Livna za Kupres u stvarnosti vodi preko Šujice, a da bilo gdje znatnije odstupa od svog glavnog pravca od jugozapada ka sjeverozapadu. No, prema spomenutoj karti, Šujica ostaje tako jugoistočno da udaljenost izgleda veća od udaljenosti od Kupresa, dok Šujica leži upravo na polovini puta.”

²⁵ Ratimir Gašparević, *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama od prvih početaka do kraja XIX vijeka*. Sarajevo, 1970., 138 i dalje.

WAGNERS VISION OF BOSNIA TOWARDS THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY Resume

In the middle of the 19th century the eyalet of Bosnia was seized with inner commotions which manifested themselves most vigorously in the region of Bosanska Krajina. The Porte decided to crush these riots and to establish peace in the eyalet of Bosnia for a longer period. It was necessary, the more so as the European Great Powers were largely interested in the conditions in Bosnia and Herzegovina, in the first place Austria and Russia. The Porte sent therefore to these provinces its most efficient military commanders, such as Tahir pasha and Omer pasha. During their action in Bosnia and Herzegovina, Austria made more frequent investigations into the situation in the neighbouring Ottoman province. First of all, she opened a general consulate, but, in addition, she sent regularly spies to Bosnia who left very interesting descriptions of conditions in Bosnia and Herzegovina. These descriptions are often a very valuable contribution to the knowledge of Bosnian-Herzegovinian conditions in the 19th century, first of all of those events the author of the document had seen himself. To these descriptions belongs also this Survey of Bosnia by Wagner, which was written after his reconnoitring in 1853.

Considering the fact that he stayed for some time in the cordon at Zavalje (1851) which is situated at the very frontier with Bosnia and organized the collecting of data concerning Bosnia, his Survey of Bosnia is more complete and synoptic on this account. There is no doubt that he attracted attention to those events and personalities that were of some interest for the Austrian foreign policy and that he drew also the conclusions, but also of those of other spies who presented their reports to him. Therefore his judgments differed from those of other Austrian military persons who traveled at the same time as Wagner through Bosnia. However, Wagners observations are interesting and they contribute to a better understanding of Austrian intentions toward Bosnia and of the conditions in this eyalet after Omer Pasha's intervention in it.

GLAVA X

AUSTRIJSKA KONZULARNA AGENCIJA U BIHAĆU (1863.-1865.)¹

Austrijska konzularna agencija u Banjaluci pokrivala je svojim radom Banjalučku kajmakamiju, i ono što se dešavalo na tom području bilo je predmet izvještaja konzularnog agenta, majora Aleksandra Milenkovića.² Iako su konzularne agencije, koje su se nalazile još u Tuzli i Livnu, osnovane jedino za to da uklanjaju smetnje većoj austrijskoj trgovini, one su štitile i

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Austrijska konzularna agencija u Bihaću (1863.-1865.)”, *Istorijski zbornik*. Institut za istoriju Banjaluka. III/3, Banjaluka, 1982., 47-73.

² Galib Šljivo, „Prva godina rada austrijske konzularne agencije u Banjaluci”. *Istorijski zbornik*. Institut za istoriju Banjaluka. III/3, Banjaluka, 1982., 47-73; Galib Šljivo, „Banjalučki kajmakamluk 1856. godine”. *Istorijski zbornik*. Institut za istoriju Banjaluka. 4/IV, Banjaluka, 1983., 41-59; Vasilj Popović, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul-Medžida (1839.-1861.)*, Beograd, 1949., 117-129.

austrijske podanike, a konzularni agenti su pratili političke događaje u neposrednoj okolini svog sjedišta, prenosili ih najprije Generalnom konzulatu u Sarajevu, ali istovremeno, obavještavali i pogranične komande vojne krajine i generalkomande u Petrovaradinu i Karlovcu. Rjeđe su svoje izvještaje upućivali Internuncijaturi u Istanbulu, ili nadležnim ministarstvima u Beču. Međutim, vodili su opširnu prepisku sa Generalnim konzulatom u Sarajevu, kojem su bili neposredno potčinjeni, i od kojeg su dobijali uputstva za rad. Iako ta služba nije bila dobro plaćena, ipak je ubrajana u one koje su smatrane za privilegirane. Ministarstvo vanjskih poslova brižljivo je odabiralo ljude za konzularne agente. Gotovo svi su bili vojnici od zanata, i uglavnom vrbovani u pograničnim komandama Vojne krajine. Trgovci koje su oni zastupali nisu bili zadovoljni što ih predstavljaju vojne osobe koje nemaju dovoljno znanja iz trgovačke struke, pa ih zbog toga ne mogu valjano zastupati pred osmańskim vlastima, te su tražili od nadležnih vlasti da se takvo stanje postepeno mijenja uvođenjem u službu provjerenih trgovaca, koji dobro poznaju ekonomske prilike dviju susjednih Carevina, ali i navike i potrebe pograničnog stanovništva. Ove težnje naročito su došle do izražaja u vrijeme osnivanja konzularne agencije u Bihaću.

Dominik Anton Silić, građanin i trgovac u Senju, bio je posebno zainteresiran za osnivanje konzularne agencije u Bihaću. U više navrata se, od 1836., obraćao Ministarstvu trgovine u Beču, pa i Ministarstvu inozemnih poslova, obrazlažući potrebu da u Bihaćkoj kajmakamiji bude otvorena austrijska konzularna agencija, koja bi imala jedini zadatak da utječe na povećanje austrijskog uvoza u Bosnu i Hercegovinu.

Prvu predstavku uputio je 1836., kad je predložio da u Bihaću bude uspostavljena konzularna agencija i da za

konzularnog agenta bude postavljena civilna osoba, jedan trgovac koji se dobro razumije u trgovačke poslove, i dobro poznaje ono što proizvode austrijske fabrike. Trgovci iz Bosanskog ejaleta su često radi trgovine dolazili u Senj. To im je bio najbrži način da se snabdiju fabričkom robom iz austrijskih zemalja, ali su počesto morali i produžiti putovanje do Rijeke i Trsta. Kad je trgovac Silić predlagao civilnu osobu za konzularnog agenta, on je mislio na sebe. Ovaj prijedlog je ponovljen 1849., tj. u vrijeme kad je Austrija odlučila uspostaviti Generalni konzulat u Travniku i vicekonzulat u Mostaru; tada je Silićev prijedlog za postavljenje konzularnog agenta u Bihaću ostao bez odgovora. Slično je bilo i 1852., kad su jedna za drugom osnovane konzularne agencije u Banjaluci i Livnu, i nešto kasnije u Tuzli. Agencija u Bihaću nije otvorena, mada je Silić i tada radio na tome. Vjerovatno od njega potječu članci koji su objavljeni u *Agrammer Zeitungu* (br. 73, 1853.) i tršćanskim novinama (br. 74, 1853.). Autor je, preko ovih članaka, pokušao dobiti više pristalica za ideju da se postavi konzularni agent u Bihaću; ta zamisao je potkrijepljena na osnovu više statističkih podataka. Trgovina u oba pravca znatno je uvećana, ali je deficit na štetu austrijske privrede bio očevidan.³ Silićev prijedlog su podržale i trgovačke komore u

³ Haus Hof und Staatsarchiv Wien (u daljem tekstu: HHStA W), 32 F8, Staaten B, D, 1850.-1869. Senj, 29. april 1862.; Rudolf Zaplata, „Neostvareni projekat za slobodnu trgovinu Dalmacije sa Bosnom, Hercegovinom, Srbijom i Crnom Gorom polovinom XIX stoljeća”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. Sarajevo, 1935., 159-207; Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881*. Zagreb, 1981.; Milorad Ekmečić, „Slika o Bosni i Hercegovini u evropskoj putopisnoj literaturi od 1850. do 1878. godine”, *Balkanica*. VIII, Beograd, 1977., 301-320.

Zagrebu i Rijeci u kojima je Silić imao utjecaja, ali je nailazio na otpor u Sarajevu, kod generalnog konzula Atanaskovića.

Naime, Atanasković je odbio taj prijedlog iz više razloga. Poslije njegove smrti, 1857., nastojanje je podgrijavano; već tada je bio pridobijen ban Jelačić, koji je podupirao zahtjev Silića i senjskih trgovaca. Generalni konzul Vasić je, 23. marta 1860., pisao ministru inozemnih poslova grofu Rehberg-Rotenlovenu i iznio svoj stav o prijedlogu koji su dostavili trgovačka komora u Senju i Generalkomanda iz Zagreba. Svoje mišljenje je formirao na osnovu razgovora koji je u vezi s tim obavio s franjevačkim provincijalom Filipom (Pašalićem), okružnim kajmakamom u Bihaću, i sa više trgovaca koji su vodili trgovačke poslove preko Bihaća. Bihaćka kajmakamija, koju je bosansko namjesništvo nazivalo Krajina ili turska Hrvatska, prostirala se na 140 milja, i duboko se uvlačila u austrijsko područje; graničila je sa Vojnom krajinom u dužini od 40 milja. Bihaćka kajmakamija se po geografskim osobinama nije razlikovala od ostalih krajeva Bosne. Po klimi, plodnosti tla i šumovitosti, Bosanska krajina se nije razlikovala od susjednog područja Vojne krajine. Plodnost ovog kraja omogućavala je da se stvara višak žitarica, koje su izvožene u susjedne krajeve. Bosanska krajina je imala sljedeći broj stanovnika:

RASPORED

bihaćkog područja (turske Hrvatske ili Bosanske krajine)

r. br.	Naziv sreza	broj ranijih kuća	broj hrišćana muškaraca	broj musliman- skih kuća	broj muslimana muškaraca
1.	Bihać	1.438	7.631	1.7140	6.864
2.	Ripač	620	3.945	1.072	4.500
3.	Novi	1.029	5.901	351	1.703
4.	Dubica	628	3.044	222	806

5.	Prijedor	1.243	6.134	740	2.555
6.	Kozarac	697	4.117	493	1.857
7.	Ivanjska (Ivan)	1.553	8.581	571	2.180
8.	Majdan	941	4.608	630	2.398
9.	Ključ	597	2.398	621	2.445
10.	Petrovac	397	2.902	2.151	9.525

Između Vojne krajine i Bosanske krajine nije bilo prirodnih prepreka koje bi činile granicu, izuzev na dva-tri mjesta, pa priroda, prema tome, nije postavila prepreke ni saobraćaju, kao naprimjer, rijeka Sava između Slavonije i Bosanske Posavine. Krajiška privreda je bila nerazvijena i slabo racionalna, ali je i pored toga imala napretek značajnih količina drveta, žitarica i stoke, koju je izvozila u austrijske države. Iz Austrije su u Bosansku krajinu, a odatle u Bosnu, uvožene neznatne količine kolonijalne robe, manufakturnih i fabričkih proizvoda. I takva trgovina se odvijala uz znatne teškoće. Roba je, po pravilu, morala biti plaćena odmah po preuzimanju. Veoma mali broj bosanskih trgovaca je uživao povjerenje i mogao dobiti robu na kredit. Stoga je prodajna cijena mijenjana, kao i količina kupljene robe; kupovalo se onoliko koliko se imalo novca da se odmah isplati.

Stranac nije mogao posjedovati u Osmanskom carstvu zemlju i nepokretnu imovinu, pa je to bio razlog što decenijama nije bilo nijednog stranca naseljenog u Bihaću, i veoma mali broj je onih koji su se tu zadržavali. Izuzetak od ovog pravila su dezterteri, koji su uživali zaštitu osmanskih moćnika, a bavili su se pljačkom. U austrijske zemlje su često prelazili bosanski emigranti, tobože da bi se spasili osmanskog progona, ali ustvari su očekivali da tu steknu grunt, tj. zemljište sa kućom i dvorišnim zgradama, i to kao dar, pa su stoga o

Bosni širili najnepovoljnije vijesti, mada ni oni nisu namjeravali da se tu zaista nastane.

Ovakvo stanje u Bosanskoj krajini trajalo je duže, i moglo bi se reći da se tu nije ništa promijenilo od uspostave Generalnog konzulata u Sarajevu. Razlika je uočavana samo za toliko što se za cijelo to vrijeme povećavala surovost osmanskog stanovništva, zbog čega se, i pored djelovanja austrijskog Generalnog konzulata, položaj austrijskih podanika nije poboljšao. Generalkonzul Atanasković nije uvažio Silićeve ekonomske razloge za osnivanje agencije u Bihaću, koje je on još 1854. u vidu promemorije uputio Ministarstvu trgovine, pošto u Bihaćkoj kajmakamiji nije bio veliki broj trgovačkih reklamacija, a ni graničnih sukoba, posebno poslije Omer Lutfi-pašine intervencije u Bosni i Hercegovini.⁴ Ukoliko je i bilo spornih pitanja, ona su bez teškoća mogla biti riješena, s obzirom na to da je sjedište kajmakamije u Bihaću bilo udaljeno svega pola sata od Zavalje, gdje se nalazilo sjedište jedne kordons-komande, jedne carinske ustanove i jednog karantina. Kordonska komanda u Zavalji mogla je rješavati sporna pitanja ne samo stanovnika Otočke regimente, nego i cjelokupnog ostalog stanovništva Hrvatske. Generalkonzul je 16. januara 1851. obavijestio Zemaljsku generalkomandu u Zagrebu da je postigao saglasnost da pogranične kordonske komande duž Vojne krajine mogu rješavati sporove preko Zavaljske kordons-komande. Pošto njegovo mišljenje nije prihvaćeno u Zagrebu, to se Atanasković 8. marta 1856. ponovo jednom notom obratio Zemaljskoj generalkomandi, s uputstvom na koji način treba rješavati sporove između

⁴ O Omer-pašinoj intervenciji opširnije: Galib Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.* Sarajevo, 1977.

Bosanske krajine i Vojne krajine. Dobio je odgovor da takva pitanja ne rješavaju vojne komande, nego carski konzularni agenti, pa je predložio osnivanje konzularne agencije u Bihaću ili, ako to nije moguće, onda Generalnog konzulata u Sarajevu. U prvom redu su tako postupali tršćanski i riječki trgovci, a njihov primjer su slijedili i ostali. Da bi riješio ove slučajeve, generalkonzul se morao obratiti bihaćkom kajmakamu, a kad bi pokušao pitanje riješiti na Divanu u Sarajevu, predmet je opet vraćen na rješavanje u Bihać. Dakle, spor je u svakom slučaju rješavan u Bihaću, a ne u Sarajevu, ili nekom drugom mjestu.

Bihaćki kajmakam je najčešće pozivao stranke kad je slučaj rješavan pred medžlisom; odsustvo austrijske strane nije omogućavalo da se spor riješi ili je rješavan na njenu štetu. Ukoliko je zbog toga proces odlagan, to su najviše trpjeli trgovci. Pored toga su učestali prigovori stranaka zbog raznih dugova i odugovlačenja procesa. Stoga je i generalkonzul utvrdio da bi osnivanjem konzularne agencije u Bihaću bio znatno smanjen broj pritužbi, bilo bi skraćeno i vrijeme njihovog rješavanja, pa bi zbog svega toga porasla trgovina na granici. Međutim, Senj je imao male izgleda da se njegov udio poveća; korist bi imale velike trgovačke kuće u Trstu i Rijeci. Uz to je internacionalna ekonomska politika bila usmjerena na druga tržišta, da bi se ostvarila veća dobit. Zbog toga je država imala zadatak da otklanja smetnje trgovini, a ona će tu ulogu ostvariti, ukoliko bude otvorena konzularna agencija u Bihaću koja će, pak, poticati trgovačke veze, utjecati na proširenje trgovine i omogućiti veću sigurnost austrijskih podanika. Istovremeno su bila nerealna očekivanja austrijskih trgovačkih komora da će se osnivanjem konzularne agencije u Bihaću utjecati na uspostavu uređenog pazara u ovom gradu.

Generalkonzul je tvrdio da se svi ugledni bosanski trgovci snabdijevaju robom na licu mjesta u Trstu, Beču i Lajpcigu. Oni odlaze u te gradove više puta godišnje, dobro poznaju njemačke i austrijske industrijske proizvode, o kojima inače imaju najbolje mišljenje, a ti proizvodi su, usljed svog kvaliteta, na visokoj cijeni. Sa zadovoljstvom mogu izvijestiti, piše generalkonzul, da se ovdašnji pazar može smatrati austrijskim. Konzul je svakako mislio na Sarajevo i sarajevske trgovce, a prenaglasio je vrijednost austrijske robe, vjerovatno zato da bi opravdao rad potčinjenog mu konzulata. Osim toga, i pod ovakvim uvjetima se odvijao veoma živ saobraćaj s obje strane; ona se može povećati u Bihaću, ali se to teško može izvesti u drugim mjestima u Bosanskoj krajini. Stoga se može dogoditi da uspostavom konzularne agencije poraste trgovina u njemu, ali će ona ostati na istom nivou u drugim mjestima u Bosanskom ejaletu.

S obzirom na činjenicu da je Zavalja udaljena samo pola sata hoda od Bihaća i da se saobraćaj, i pored tako male udaljenosti, odvija intenzivnije jedino u pijačne dane, a da tada u Bihać dolazi pretežno stanovništvo Vojne krajine, razumljivo je da pogranične vojne vlasti mogu bez teškoća kontrolirati to kretanje, pa nije potreban konzularni agent. Ukoliko bude uspostavljena konzularna agnecija, njen prvenstveni zadatak bio bi da osmatra političke prilike, ispituje prirodna bogatsva okoline, prikuplja podatke o prilikama u Bihaćkoj kajmakamiji. Generalkonzul je naglasio i to da su i Bosna i Hercegovina po svom geografskom položaju upućene na održavanje saobraćajnih veza sa susjednim pokrajinama Slavonijom, Hrvatskom i Dalmacijom. Ako su te veze danas neznatne, to je prvenstveno što su i Bosna i Hercegovina privredno nerazvijena područja. Nema sumnje da će se ove veze u

budućnosti sve više razvijati; već sada su znatno razvijenije na granici prema Dalmaciji, iz koje godišnje putuje na stotine austrijskih trgovaca u osmanske krajeve. Oni su inače cijenjeni u Osmanskom carstvu zbog poštenja i likvidnosti, pa su ih upravo zato u kompanijama za zakup često uzimali osmanski posjednici.

Ovi ljudi su iz svoje domovine prenosili i razne pravne norme, radinost i moralne nazore, koje je najprije primila raja. Svaki posjednik je imao veliku korist od zakupnika, a ukoliko je vršeno nasilje, vršili su ga činovnici, a ne zakupci, mada se to sve pripisivalo zakupnicima, zbog čega su bili omrznuti u narodu. To je bio jedan od razloga što je u Osmanskom carstvu sprečavano naseljavanje austrijskih podanika. Osim toga, koristeći konzularnu zaštitu, austrijski podanici bili su izuzeti od osmanskog zakonodavstva, a odnos prema njima bio je odnos civiliziranog zakonodavstva prema civiliziranim podanicima. Malo-pomalo, ovaj odnos se ipak širio po cijeloj Bosni i Hercegovini. Bosna je bila nerazvijena, ali su se i u njoj odvijajale stranačke borbe; međutim, stranci se ne primaju u stranke, oni su izvan tih stranačkih sukoba, pa nijedna stranka i ne pokušava da ih uvuče u njih. Stoga su se stranci nalazili izvan glavnih tokova političkih kretanja u Bosanskom ejaletu.⁵ Iako je generalkonzul u Sarajevu bio najbliži zbivanjima u Bosanskom ejaletu, zbog čega bi njegovo mišljenje moralo prevagnuti u slučaju otvaranja konzularne agencije, to ipak nije

⁵ HHStA W, 32 F8, Staaten A-B, 1850.-1869.; Giorgi Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 23. mart 1860.; O trgovinskim vezama, vid. Slavko Gavrilović, *Prilog istoriji trgovine i migracije Balkan-Podunavlje XVIII i XIX stoljeća*. Beograd, 1969.; Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836.-1878.) i njihovi utisci o njoj*. Sarajevo, 1981., 150.

bio slučaj. Vjerovatno je njegovo mišljenje bilo razmotreno, ali je prevagnulo obrazloženje koje su podnijele trgovačke komore Rijeke, Trsta i Zagreba.

Nije pomoglo ni to što je generalkonzul uradio Pregled sporova koji su vođeni u Bosanskoj krajini, pa je pregledno, u vidu tabele, prikazao predmete trgovačke prirode, na kojima su komore naročito insistirale. Tih sporova nije bilo toliko da bi bilo potrebno uspostaviti konzularnu agenciju u Bihaću.

Jer, austrijske vlasti su se još 1861. opredijelile da osnuju konzularnu agenciju u Bihaću. Krajem te godine, generalkonzul u Sarajevu, Giorgi, u svom je dopisu od 26. decembra 1861. izvijestio ministra inozemnih poslova Rehberg-Rotenlovena da mu je ostalo još samo da obrazloži svoje gledište o službenicima ove agencije, s tim da se ne povećavaju državni troškovi. Izgleda da je već tada bilo odlučeno da se ukine konzularna agencija u Banjaluci i da se troškovi, koji su služili za pokriće rada ove agencije, upotrijebe za rad konzularne agencije u Bihaću. Generalkonzul se najprije osvrnuo na prijedlog riječkih i zagrebačkih trgovaca, po kojima bi, za konzularnog agenta u Bihaću, trebalo postaviti ličnost sa merkantilnim (trgovačkim) obrazovanjem, a ne vojnim, kakav je bio slučaj sa svim drugim konzularnim činovnicima. Generalkonzul se nije slagao sa tim prijedlogom. Trgovac, ili drugi carski podanik koji nije vojnik, najvjerovatnije se neće prihvatiti tog zadatka, ukoliko ne bude privučen velikim honorarom, ili nema u izgledu napredovanje u službi.

Ovaj pregled urađen je za 1859. godinu:

broj	broj proto kola	ime reklamatora	ime dužnika	predmet reklamacije	rješenje
1.	49	Sangiori, trgovac iz Trsta	Husein Delić iz Bihaća i drugovi	plaćanje od tri mjenice u iznosu od 3.000 fr.	kajmakam je odredio da se iznos plati
2.	98	Georg Popović iz Dalmacije	Golub Jović	plaćanje 11 fr. 40 kr.	plaćeno
3.	244	Gabrijel Berić sa granice	Đuro Beraković	plaćanje 30 komada dukata	plaćeno
4.	325	Aleks Opujić iz Trsta	Husein Delić	plaćanje 950 fr.	plaćeno
5.	351	Lesare de Leis iz Trsta	Mustafa Toromanović	plaćanje 288 fr.	izgleda da je za kraće vrijeme plaćeno, pošto Luis nije poduzimao dalje korake
6.	447	A. Schwachhoffer i Vielli iz Trsta	Toromanović i više bihaćkih trgovaca	plaćanje mjenica u iznosu 2.117 fr.	kajmakam je bio zadužen da se na vrijeme plati dug
7.	1066	Stiaković iz Kostajnice	Ahmedbeg Cerić iz Novog	plaćanje 1.006 fr.	nije poznato kako je riješeno ovo pitanje
8.	1067	Stiaković iz Kostajnice	Ibro Pezić iz Novog	plaćanje 10 dukata	nije poznato kako je riješeno ovo pitanje
9.	1095	jedan mlinar sa granice	nepoznati zlikovac	povraćanje jednog čamca	nije poznato kako je riješeno ovo pitanje
10.	1146	Mihael Dimović iz Otočca	Hasan Beširović	plaćanje 70 fr.	nije poznato kako je riješeno ovo pitanje
11.	1234	Angel Solić	Mehmedbeg iz Kozarca	plaćanje 70 fr.	dio plaćen
12.	1230	Ostoja Zdelarac sa	Ahmed Renković	plaćanje 88 fr.	rasprava u toku ⁶

⁶ HHStA W, 32 F8 Staaten A-B, 1850.-1869. Sarajevo, 15. mart 1860.

	granice	iz Dubice	za jednog vola	
--	---------	-----------	----------------	--

Propali trgovac, kao što je Anton Silić iz Senja, koji je istovremeno pisac novinskih članaka kojima pokušava utjecati na otvaranje konzularne agencije u Bihaću, samo je pojedinac, i iza njega ne stoje građani. Općenito uzevši, i civilna osoba bi mogla obavljati konzularne poslove, ali se odmah postavljalo pitanje da li će je poštovati i uvažavati stanovništvo, posebno „divlji bosanski Turci u Krajini”. Koliko je generalkonzul poznao prilike, ta osoba bi sigurno naišla na velike teškoće, i zbog toga bi njena uloga u zaštiti austrijskih građana dolazila u pitanje. Najbolji dokaz za to bio je primjer konzularnog agenta u Trebinju koji, kao civil, nije uspio obavljati taj zadatak, pa je morao biti zamijenjen drugom osobom, sa vojnim obrazovanjem. Generalkonzul je predlagao da na ovo mjesto ipak bude postavljen neki oficir u penziji, kojem bi ono moglo donijeti unapređenje, pa se takvi penzioneri trude u poslovima, marljivi su, i u svakom slučaju odgovaraju za takve službe. Uz to, za državni erar ne predstavljaju nove finansijske izdatke, pošto inače primaju penzije. Kako je Zavalja udaljena od Bihaća samo pola sata, to bi se plaćanje kurira smanjilo sa 16 florina, koliko je trebalo do Banjaluke, na 4 florina, koliko treba platiti kuriru do Bihaća. U pogledu onog što će se posebno poticati u trgovini, na prvo mjesto dolazi trgovina drvetom.

Inače su u ovoj Kajmakamiji vladali potpun red i mir još iz doba Omer-paše (1850.-1852.). I ovaj generalkonzul je naglašavao potrebu da konzularni agent prati politička zbivanja u ovom kraju, jer su i zaštita austrijskih podanika i njihovo djelovanje ovisni upravo o političkim događajima. Generalkonzul je zbog svega toga odlučio da za to mjesto

predloži majora Milenkovića, austrijskog konzularnog agenta u Banjaluci.⁷ Prijedlog generalkonzula podržalo je Ministarstvo trgovine, pa je predložilo Ministarstvu inozemnih poslova da za bihačkog konzularnog agenta bude postavljen ili major Aleksandar Milenković, ili kapetan Omčikus, konzularni agent u Tuzli.⁸ Major Milenković bio je obaviješten o ovom prijedlogu, pa je 3. aprila 1862. pisao Nikoli Đorđiju (Nikolaus Giorgi), austrijskom generalkonzulu u Sarajevu, da prihvata mjesto konzularnog agenta u Bihaću.⁹ I dok su se u Beču odvijali poslovi oko osnivanja konzularne agencije u Bihaću, nestrpljivi članovi trgovačke komore iz Senja, koje je najvjerojatnije poticao trgovac Silić, uputili su ovo pismo:

Visoka Kralj. dalm-hrv-slavonska dvorska pečatnica!

Korist što ima sledovati za državnu blagajnu, trgovinu i obrtnost, te i pučanstvo ustanovljenjem c. kr. Konsularne Agencije u Bišću, dokazali su dovoljno dosad mnogi u raznih listovih, g. A. Jakić pri zadnjem saboru u Zagreb, te i komore trgovačke, Riječka i Zagrebačka; koji se svi u obće u tom slagahu, da za mjesto konzularno u Bišću nedolikuje kakav c. kr. vojnički častnik, nego kaav valjan čovjek s građanskoga reda vješt u poslovih trgovačkih; o čem se izrekla i slavna komora trgovačka u Zagrebu, kad je u tom obziru svoju obaviest predala Kralj. Namjestničkom Vieću u Zagrebu kako se čita u *Pozoru* br. 240 dne 18. Listopada 1861, što se usuđujemo navesti prem visoka kralj. početnica naći će u

⁷ HHStA W, 32 F8 Staaten A-B, 1850.-1869. Giorgi Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 26. decembar 1861.

⁸ HHStA W, 34, 7, Staaten B, D, 1850.-1968.; Ministarstvo trgovine Ministarstvu inostranih poslova. Beč, 28. februar 1982.

⁹ HHStA W, 32 F8 Staaten A-B, 1850.-1869., Milenković Nikoli Đorđiju. Banjaluka, 3. april 1862.

odsjeku prestavšega dikasterija spise onamo odpremljene po kralj. Namjesničkom Vieću u pogledu dotičnoga konzulata, pod. br. 14 pr. 20/10 1861, te pod br. 1187 pr 2/11 1861.

Što je predstavila slavna komora trgovačka u Zagrebu dokazuje, od kolike je koristi, da agent konzularni u Bišću bude osoba s građanskoga reda ne samo poznavajuća, već i posve vješta u struci trgovačkoj, i obrtnoj; jer samo takovom mogla bi se postići svrha osuđena od tolikih godina, jer da to mjesto zasjedne koji vojnički častnik nemožemo izčekivati nikakva poboljšanja, pošto isto tako bijahu povjereni konsularni poslovi kod Bihačke Kajmakamije gosp. časnika Bachu, i da dojde koju mu drago drugi gospodin častnik vojnički bez vještine trgovačke, nebi ništa prudio u tečaju stvarnih.

Iz viesti došavše s Beča upravo se čini da visoko ministarstvo vanjskih poslova bez obzira na ono, što smo iskazalim izdade, neima tomu dugo, naredbu, kojom se ukida c. kr. Agencija konzularna u Banjoj Luci, prenoseć je u Bihać naređujući g. časnika Milenkovića za istu službu. Ova je višet vrko začudila obćinstvo i čini se skoro nemoguće, da bi tu naredbu učinilo visoko ministarstvo vanjskih poslova; jer moramo predpostaviti, da mu nije nepoznato. Kako Agencija konzularna u Bišću iam posebnu svrhu i poglavitu za trgovinu, koja je znatno započela u Bišću, stoga je vrlo potrebno, da se za to mjesto povjeri osobi građanskoga reda, vrsnoj braniti trgovačke interese austrijske, potpunim zanjem istih, što je šnjimi spojena i korist blagajne državne; pošto bi on imao s početka svog djelovanja konsularnog o tom nastojati, da se odstrane rukotvori Inglezki i Švajcarski, te malo po malo nadomjestiti ih Austrijskimi, da unos i iznos budu u ravnoj mjeri, te da naše trgovanje s Bosnom oživi, koje samo kod raštela u Zavalju jeste za sada pasivno malone za milijun

stotinjakah – nespominjuć inih raštelah Austrijskh uzduž međe Turske odvisne od Bihaćke Kajmakamije.

U pogledu više rečenoga, za korist države i u prilog trgovini ovdašnji sbor trgovački prinukan je prositi umiljato visoku Kralj. hrv.-slav-dalmatinsku državu početnicu, da svojim uplivom sudjeluje, prije nego se posve odluči kod vis. ministarstva vanjskih poslova, da mjesto konsularno, imajuće se ustanoviti u Bišću, bude uređeno polag obaviesti prinešenoj po slavnoj komori trgovačkoj u Zagrebu ondješnjem Kralj. Namjestničkomu Vieću, jer je rečana komora dobro upoznala i uvažila potrebe trgovačke u Bišću, niti je bez razloga izrekla, da se mjesto konsularno u Bišću ima povjeriti osobi građanskoga reda, vještoj struci trgovačkoj u onim krajevima, ako se želi postignuti dobar učinak rečene ustanove.

Ovaj prevažan posao, koj najveću pozornost zaslužuje, priporuča što vruće ponizno potpisani sbor trgovački visokoj kralj. dalm-hrv.-sal. pečatnici, moleć prepokorno, da li se u svrhu što prije potrebita naredila, s čega se može dobru uspjehu nadati.

Senj, 27. travnja 1862.

Georgi Mileusnich
Dinko Antun Silić
Georgius Aicurti
Johann Jakšić
Georgie Szigur
Giovani mr Sučić

Vinko Vranzyany
Joso Jehsenko
Franjo Paharz
Josip Nowak
Dinko Jesenkoj
Thone Berelli.¹⁰

¹⁰ HHStA W, 34, F8, Staaten B. D, 1850.-1869. Senj, 27. april 1862.

Bilo je očigledno da je odluka Ministarstva inozemnih poslova o imenovanju majora Milenkovića za konzularnog agenta u Bihaću iznenadila senjske trgovce, a prije svih samog Silića. Stoga su pokušali da ospore to imenovanje, ali nisu uspjeli. Međutim, trgovac Silić je ipak postao konzularni agent, pošto je Milenković uskoro umro.¹¹

Veoma su bili uvjerljivi razlozi za osnivanje konzularne agencije u Bihaću, na koje je ukazala zagrebačka komora Namjesničkom vijeću u Zagrebu. Na osnovu službenih podataka za 1858., promet hrvatskog kraja s Bihaćem i njegovom okolinom preko raštela na Zavalji iznosio je:

- robe na prolazu	571.641 fnt	„poprieke	vriednosti”	od	114.320	forinti
- robe u uvozu	2.648.925 fnt	“	“	“	397.335	“
- raznog blaga	14.347 komada	“	“	“	430.410	“
- u izvozu razne robe	16.800 funti	“	“	“	17.000	“

Ukupan promet u vrijednosti od 959.065 forinti.

„Pod sudbenu oblast Bišćanskog kajmakamata spada sva turska Hrvatska i veliki dio Bosne, od Jasenovca do Srba, dakle sva pravda ili razmirica, koja se dogodi u trgovini i prometu međusobnom na Skeli, Jasenovcu, Dubici, Kostajnici, Korlatu, Obljaju, Maljevcu, Prosiečenom Kamenu, Zavalji, Modroj gredi i Srbu, razpravlja se u Bišću kano središtu siele

¹¹ Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (u daljem tekstu: ABiH S), Austrougarski generalni konzulat u Sarajevu (u daljem tekstu: AUGK S); Martin Vuković Generalnom konzulatu. Banjaluka, 12. maj 1862.

pokrajine". Osim toga, na ovako dugoj granici događaju se česte krađe, pa se i one rješavaju u Bihaću pred turskim sudom, te „... je lasno pojmiti štetu koju trpe naši ljudi u parnicah, u pomanjkanju svake zakonite zaštite, zaviseći posve od samovolje turskih sudaca". Iz navedenih podataka vidi se da je izvoz prema uvozu u prolaznoj robi tako neznatan da doseže jedva 1,34%; zadatak austrijske konzularne agencije u Bihaću bio bi da poveća izvoz austrijske trgovine u Bosnu i Hercegovinu, „... jer je upravo najčvršći temelj svake zdrave trgovine, uzrok pako tako slaboj izvozu najglavnije taj, što naši trgovci u samoj sudbenosti turskoj ne nalaze dovoljnoga jemstva za veresiju turskih podanika, a bez veresije neima povoljna razvitka trgovine." Trgovačka komora u Zagrebu uvjerena da su navedeni podaci dovoljni da se osnuje konzularna agencija u Bihaću i da bi se izvozna trgovina tako „pedesetostručila", što bi bilo posebno važno za siromašnu Hrvatsku krajinu koja je upravljena na trgovinu s Bosnom i zagrebačka trgovačka komora je predlagala da „za to mjesto namjesti vješta civilistu, koji ima i praktična znanja u trgovini (akose želi vidjeti povoljno promicanje trgovine), a ne po dosadašnjem običaju vojnika, koji od trgovine ni pojma neima, jer trgovačkoj obćenitoj želji nebi zadovoljeno bilo."¹²

S obzirom na to da je Hrvatski sabor na svojoj sjednici od 1. novembra 1861. zaključio da predloži osnivanje konzularne agencije u Bihaću, to je Dvorski ured podržao prijedlog i uputio ga Ministarstvu inozemnih poslova.¹³ Prema mišljenju Dvorskog ureda, za otvaranje konzularne agencije

¹² HHStA W, 34, F8, Staaten B. D, 1850.-1869. Senj, 27. april 1862.; Prilog: *Pozor* od 18. novembra 1861.

¹³ HHStA W, F8, Staaten B. D, 1850.-1869. Beč, 14. maj 1862.

nisu bili sazreli samo trgovački uvjeti, nego je ona potrebna i iz političkih razloga. Na svom 55. redovnom zasjedanju, Hrvatski sabor je ne samo donio odluku o osnivanju konzularne agencije u Bihaću, nego i zadužio hrvatskog bana da se pobrine da taj zaključak odmah bude proveden.¹⁴

Više nije dolazilo u pitanje osnivanje konzularne agencije u Bihaću, ali trgovac Silić nije bio time zadovoljan. On je istovremeno s osnivanjem konzularne agencije isticao zahtjeve da se za konzularnog agenta postavi trgovac, odnosno on je već uspio za svoju kandidaturu pridobiti trgovačku komoru u Senju. U pismu koje je uputio Ministarstvu inozemnih poslova, 19. aprila 1861., ponovo je istakao nužnost da se osnuje konzularna agencija u Bihaću, što podržavaju i trgovačke komore u Trstu, Rijeci i Zagrebu, a naročito one iz Senja. Izgleda da još nije bio saznao da je odluka donesena, pa je trgovačkim razlozima dodao i političke. Naime, trebalo bi da konzularna agencija utječe na povezivanje austrijskih podanika sa hrišćanima u Turskoj; uz to nije propustio da istakne i prednosti koje on lično ima. Za sebe kaže da dobro poznaje običaje bosanskog naroda i njegove naravi, da razumije njegov govor, a to su prednosti koje, osim trgovačkog znanja, treba imati konzularni agent. Štaviše, on je mnogo putovao po Orijentu radi trgovačkih poslova – čak je dvadesetak puta išao u Carigrad; upravo zbog toga je ostvario mnoge susrete sa turskim trgovcima i uspostavio veze. I ne samo to: dobro je upoznao način upravljanja u Turskom carstvu, upoznao

¹⁴ HHStA W, 34 F8, Staaten B. F, 1850.-1869., Ministarstvu trgovine. Beč, 14. maj 1862. Odluka o osnivanju konzularne agencije u Bihaću donesena je na osnovu izvještaja Namjesništva u Zagrebu od 7. avgusta 1861.

predstavnike vlasti, njihov način rješavanja sporova, a da bi se to postiglo, potrebno je mnogo vremena. On je imao jednu trgovačku radnju u Senju, i upravo su u njegov dućan dolazili bosanski trgovci. Znao je na koji način se može povećati izvozna trgovina sa Bosnom, i koje smetnje stoje na putu za znatno veći izvoz iz Austrije.

Da bi utjecao na povećanje trgovine na obje strane, on je proputovao cijelu Bosnu, a najduže se zadržao u Bihaću, kao glavnom mjestu Bosanske krajine. Mjesto se, u geografskom pogledu, nalazi veoma blizu Hrvatske krajine, pa je stoga ulazna i izlazna tačka za cjelokupnu trgovinu, a naročito za trgovinu koja se vodi preko Senja. Silić se sjetio da je upravo zbog toga još 1849. bilo postavljeno pitanje da se osnuje konzularna agencija u Bihaću. To je razmatrano na osnovu izvještaja koji je on podnio ministru trgovine Bruku. Izvještaj, kao i prijedlog za konzularnu agenciju, naišao je na odobravanje u Beču, agencija nije tada otvorena, ali je to pitanje tokom šeste decenije spominjano u više navrata. Za to vrijeme, trgovina se sve više razvijala i umnožavala, ali nije povećan austrijski izvoz, nego su Bosanci kupovali englesku i švicarsku manufakturnu robu, koju su uvozili iz Trsta preko Senja – dakle razvijao se tranzitni saobraćaj. Iz Austrije se tako odlilo više miliona forinti u zlatu i srebru i za nabavku krupne stoke, žitarica i drugih roba, a otuda za Englesku i Švicarsku. U ovo vrijeme, pojačana je kampanja u novinama za otvaranje konzularne agencije, posebno u Bihaću, glavnom trgovačkom mjestu u Bosanskoj krajini. Za konzularnog agenta trebalo je postaviti vještog čovjeka u politici i trgovini, jer će se trgovina jedino tako uvećavati, a razvijat će se i obostrane simpatije pograničnog stanovništva. Obrazlažući potrebu da se otvori agnecija, Silić je istovremeno uvijek preporučivao sebe: ima

solidno trgovačko i političko znanje, a dobro govori njemački, italijanski, slavenski, francuski, grčki, turski i latinski jezik.¹⁵

U razgovoru sa Bosancima, saznao je da oni mnogo polažu na to da im se osigura pomorska luka i zato često dolaze u Senj, koji im je blizu i omogućava im da najbrže obave svoje poslove. Međutim, kako tu ne mogu da nađu svu potrebnu robu, oni putuju u Rijeku i Trst. Tako se trgovina razvijala i mnogo puta uvećala od 1836., kad je on upozorio vlasti na ovo pitanje. Za to vrijeme je češće išao u Bihać, pa iako nije bio državni službenik, ipak je zastupao interese austrijskih podanika kod mjesnih vlasti i paša, a naročito je često posredovao u korist hrišćana: „Teško da bi se neko od stranaca mogao porediti sa mnom u poznavanju inostranog stanovništva.“¹⁶ Čak mu je bilo odobreno da kupi kuću u Bihaću, što je i učinio, i ona je na njega prenesena kao njegovo vlasništvo. Zastupao je podanike austrijskog cara ne samo u trgovačkim poslovima, nego i u predmetima političke prirode, pa i u slučajevima pravne i prekršajne prirode. U Senju je već dvanaest godina obavljao posao provizora sanitetskog magistrata, pa je tako stekao potrebnu praksu za konzularnog agenta, tim prije što je već šest godina konzularni agent grčkog kralja u Senju.

Nastojanje trgovačkih komora da se u Bihaću postavi

¹⁵ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1868., Senj, 7. juni 1862.

¹⁶ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1868., Silić Ministarstvu inostranih poslova. Senj, 29. april 1862.; HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1868., juni 1862.

¹⁶ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1868., Silić Ministarstvu B, D, 1850.-1868., Pismo upućeno u Beč, kojim se Silić preporučuje za bihaćkog konzularnog agenta umjesto majora Milenkovića.

trgovac za konzularnog agenta bilo je olakšano činjenicom da je major Aleksandar Milenković, koji je bio postavljen na to mjesto, umro u subotu, 10. maja 1862., a sahranjen sljedećeg dana u Banjaluci,¹⁷ uz vojne počasti. Jedan od posljednjih izvještaja konzularne agencije u Banjaluci potječe iz pera podoficira Vukovića, koji opisuje ono što se događalo u gradu kad je jedan siromašak doveo dijete i pokušao da ga proda: „U utorak 18 tog o. m. izađem na čaršiju, kako je običajno pazarni dan, sjednem na jedan dućan da vidim šta svit radi, kroz nekoliko časova vidim gdi ide jedan čsovik, teško od slabosti bolnese miče, Rajah, vodi Dete mužko za ruku od 3 godine staro, boso, golo, i gologlavo, samo nisto rubinice na njemu ima; od dućana do dućana i nudi tako hoće 500 turskih groša da odkupi, tako doide i do mene, po mogućnosti moje platje udim mu nešto i upitaga, odkudje, on kaza daje iz Čelinza, dalje pitamga, zašto on to čini da dete prodaje? odgovorimi, plaćući daga velika nužda tera, t j. glad i mirija, a niodkuda iz ništa drugoga neimam izvaditi, negoli dete ako prodadem danas, i kazami da još kod kuće ima ženu i troje deze, a neimaju čime hraniti, tako da je on, žena i još dvoje deze od gladi oboleli pa skapati moraju, i tako ode dalje.

U povratku mome kući, naidem opet mložstvo svita od Seljaka u jednoj herpi pred jednim dućanom, gdisuse okolo istoga siromaka skupili, i djelimu tkoje što mogućan samo daga neprodade, tako i tudi malo postanem, i poslušam šta se stose govori. – Naoto doidoše dva seljaka kojisu još malo mogućniji, pitaju kavi je to skup? drugijim kazaše za ovaj

¹⁷ ABiH S, AUGK S; podoficir Martin Vuković Generalnom konzulatu. Banjaluka, 12. maj 1862.; ABiH S, AUGK S; Ministarstvo inostranih poslova Generalnom konzulatu. Beč, juni 1862.

dogadaj, kako razumiše, počnu od toga siromaka dete izkati, nekoga njima dade, daga oni odhranei odivaju do jedno 2 makar i vishje godina, doklem se on malo nepomogne, i onda opet dete ako hoće more primiti natrag. Naoto on plačući odgovori njima ovim recsma; Bratjo, ja znam dabiga Vi primili, i odhranili, fala Vami naotomu, ja danas trebam pare, jerbo nesmijem kući brez otakovi, Mirijase cseka od mene kod kuće, zaoto nijemi u redu otako dete dati, negoliga baš moram prodati. Tudise trefi i jedan Turčin imenom Bego Ankić videći nuždu njegovu, i istimu podili 20 para sa ovim rečima, ah bože moj, damije kao što nije brat štogod prodao pak pare da imam, takia bi ja tebi njega za sevap odkupio; i otasje plačnima očima odalji.

Na ote riči sakomu i istom meni oči u suzami počnu plivati, i drugi seljaci pocseše očito ondi govoriti. Bratjo, za boga miloga, zar neznate za nuždu, ta neće ovo prvo dete bitti za prodaju, negoli počekajte oš malo, bittiče i vishje toga, samo ako tko bude hotio kupiti ovo dete. U taj čas strefise dojtj tudi ovdašnji terguoman, osvidočiše od ovog žalostnog događaja, i htjede takia povesti sobom u konak ovog siromaka, ali drugi okolo njega stojeći seljaci nedadoše, boječise dače biti kazni povergnuti, terguoman ode kaimakamu Riza Ali begu i javimu, da ovdesam ocsegledac bio.

Dalje iz pouzdanoga dokaza razumi, dagaje spočetka hladno kervno kajmakam saslušao, dokmu nije pridstavio, nesamo dače ovo biti u novinama razglašeno, negoličeš bitti i od svoga starijega pitan, onda stopram dadne siromaka potražiti, i pred sebe dovesti, kadseje izvjestio. Dadnemu 10 groša, obečamu ulček žita dati, kroz nekoliko dana, i da neće za miriju bitti napastovan, i odpraviga tako kući sa detetom.

Vuković".¹⁸

Za konzularnog agenta u Bihaću napokon je postavljen senjski trgovac Dominik Anton Silić. Međutim, ni tada nije bio jedini kandidat za ovo mjesto; naime, generalkonzul Jovanović je predlagao tuzlanskog konzularnog agenta, kapetana Omčikusa, ali je on našao način da odbije to mjesto.¹⁹ Za konzularnog agenta u Bihaću konkurirao je i poručnik Petar Muslavić, koji je već 17 godina radio kao žandarmerijski oficir, a bio je penzionisan zbog bolesti.²⁰ Generalni konzul se protivio imenovanju civilne osobe za konzularnog agenta, pa je ministru inozemnih poslova predlagao da je u sadašnjem trenutku potrebniji čovjek koji će štiti trgovce, nego čovjek koji će se baviti pospješivanjem trgovine. Sadašnje slabo stanje puteva više onemogućava razvoj trgovine, nego što to uvjetuju slabe političke prilike ili ekonomski razlozi. Bio je protiv trgovca Silića, ali se u Beču očigledno nisu ostvrtali na njegovo mišljenje, jer su upravo Silića imenovali za agenta, a ne Muslavića, kojega je on preporučio.²¹

Ministarstvo inozemnih poslova je, 27. aprila 1862., obavijestilo Generalni konzulat u Sarajevu o odluci da se zatvori konzularna agencija u Banjaluci i da se uspostavi konzularna agencija u Bihaću. Generalkonzulu Jovanoviću nije

¹⁸ ABiH S, AUGK S, 279/1862; prilog uz izvještaj od 20. marta 1862.

¹⁹ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Jovanović Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 21. juni 1862.

²⁰ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Muslavić Jovanoviću. Šibenik, 9. juli 1862.

²¹ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Jovanović Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 18. oktobar 1862.

bilo lako da ovu odluku izvrši, a da se pri tom ne suoči sa teškoćama oko nadležnosti u Banjalučkoj kajmakamiji. Na ove teškoće upozorio je prethodni generalkonzul Đorđi, u svom izvještaju od 26. decembra 1861., ali se u Beču nisu na to osvrtni i prepustili su da to riješi Generalni konzulat. Naime, nije bilo moguće podijeliti teritorij Banjalučke kajmakamije između konzularne agencije u Bihaću, konzularne agencije u Tuzli i Generalnog konzulata u Sarajevu. Po tom prijedlogu trebalo je istočne nahije ove Kajmakamije: Derbend (sa Brodom) i Tešanj (sa Žepčem) staviti pod nadležnost konzularne agencije u Tuzli, a zapadne, odnosno sjeverne nahije: Banjaluka i Gradiška Generalnom konzulatu ili, još prirodnije konzularnoj agenciji u Bihaću. Generalkonzul se protivio ovakvoj podjeli i pisao kako se ne mogu zanemariti okolnosti da je Banjalučka kajmakamija sasvim nezavisan sandžak, od kajmakamije u Tuzli i Bihaću. Jovanović je bio uvjeren da je konzularna agencija potrebija u Banjaluci nego u Bihaću, pa ako ništa drugo, u svakom slučaju je za austrijsku trgovinu potrebna isto toliko u Banjaluci, koliko i u Bihaću.

Ukoliko ipak bude otvorena konzularna agencija u Bihaću, on je predlagao da se osnuje i u Banjaluci.²² Napuštanjem konzularne agencije u Banjaluci pogoršat će se položaj austrijskih podanika, pošto će njihova zaštita biti veoma teško ostvarljiva, ili ostvarljiva sa velikim zakašnjenjem; bit će otežano posredovanje kod kajmakama, a možda i sasvim onemogućeno. Obraćanje tuzlanskom kajmakamu da on riješi spor u Banjalučkoj kajmakamiji neće mnogo koristiti, pošto on nema nikakvog utjecaja u

²² HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.1869., Jovanović Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 27. juli 1862.

Banjalučkoj kajmakamiji. Ukoliko se konzularni agent iz Tuzle obrati neposredno banjalučkom kajmakamu, njegovo posredovanje neće imati dovoljan utjecaj zbog pomanjkanja saobraćajnih veza između Banjaluke i Tuzle. Ako konzularni agent pokuša riješiti predmet tako što bi se obratio derventsom ili tešanjskom mudiru, opet neće biti koristi, zato što mudiri ovise o kajmakamu, i bez njegove odluke ne mogu ništa rješavati. A prepiska bi odvušla rješavanje predmeta unedogled. Zato je predložio da se:

- Zaštita podanika austrijskog cara u istočnim nahijama Banjalučke kajmakamije, tj. Derbendu i Tešnju, da se stave u nadležnost Generalnog konzulata u Sarajevu, a nikako konzularne agencije u Tuzli.

- Poslove konzularne agencije u Banjaluci za zapadne dijelove Banjalučke kajmakamije, posebno nahije u Banjaluci, a po mogućnosti i one u Gradišci, podijele između sebe konzularna agencija u Bihaću i Generalni konzulat u Sarajevu. Za ova područja bi trebao biti nadležan Generalni konzulat u Sarajevu, ali i da konzularna agencija u Tuzli ne odbije tužbe koje joj se upute na razmatranje. Ona ih treba riješiti sa banjalučkim kajmakamom, a ne da ih upućuje u Sarajevo. To se posebno odnosi na poslove iz političke i pravne oblasti, za koje nije potrebno da se razmatraju s osmanskim višim vlastima, naprimjer izdavanje pasoša, obavljanje matičnih poslova, evidencija boravka, presuđivanje u civilnim sporovima u kojima su stranke podanici austrijskog cara.

- Uostalom, žalbe mogu rješavati mjesne vlasti na granici. Kao što je dosad bio slučaj u Bihaćkoj kajmakamiji u kojoj nije postojao konzularni agent, ili kao što je pogranični kordons-komandant i u Banjalučkoj kajmakamiji u neposrednoj blizini, naprimjer u Gradišci i Brodu na Savi,

neposredno rješavao žalbe sa mudirima u Berbiru i Brodu, pa i sa banjalučkim kajmakamom. Tako, ako se na tom nivou ne postigne uspjeh, onda predmete treba dostaviti Generalnom konzulatu u Sarajevu.²³ Ministarstvo inozemnih poslova odlučilo je da se djelokrug rada novoosnovane konzularne agencije u Bihaću rasprostre na cijeli Bihaćki sandžak i zapadne nahije Banjalučkog sandžaka: Banjaluku i Gradišku. Istočne nahije ovog sandžaka, Derbend sa Brodom, i Tešanj sa Žepčem, da se stave pod nadležnost Generalnog konzulata u Sarajevu.

Tako je djelimično usvojen prijedlog Generalnog konzulata. Istovremeno je odlučeno da Silić boravi u Zavalji, dok ne nađe stan u Bihaću.²⁴ Generalni konzul Jovanović je u ljeto i jesen 1862. obilazio krajeve Bosne i Hercegovine i sakupljao podatke o Bosanskom ejaletu. U više navrata je odlagao odlazak u Bosansku krajinu, pošto je očekivao da se otvori konzularna agencija i da onda otputuje tamo. Povodom najrazličitijih i veoma proturječnih glasova koji su se širili o političkom raspoloženju u Bosanskoj krajini, Jovanović je predlagao da što hitnije ode, na lice mjesta, i sazna stvarno stanje. Stoga je namjeravao da otputuje i prije osnivanja konzularne agencije u Bihaću, ovo tim prije što su putevi u Bosanskoj krajini loši, pa bi njegovo putovanje bilo znatno otežano dolaskom kišnih i hladnih dana. Odlučio je da putuje u Bosansku krajinu preko Travnika, Jajca, Ključa do Bihaća, a da se vrati drugim putem, tj. onim koji ide preko Banjaluke. Ipak

²³ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.1869., Jovanović Internuncijaturi. Sarajevo, 22. maj 1862.

²⁴ ABiH S, AUGK S, 697/1863; Zemaljska generalkomanda Generalnom konzulatu. Zagreb, 6. juni 1863.

to nije dočekao, pošto su u Beču odugovlačili da imenuju konzularnog agenta u Bihaću.²⁵

Početkom 1863. postavljen je Dominik Anton Silić za konzularnog agenta u Bihaću, a istovremeno je internuncij zatražio Portino odobrenje za otvaranje konzularne agencije u Bihaću i postavljenje Silića za konzularnog agenta u Bihačkoj kajmakamiji. Čim je izdejsstvovao potrebne odluke, on je 28. januara 1863. o tome obavijestio pukovnika Jovanovića, koji se potom postarao da dobije potrebno odobrenje od valije Šerif Osman-paše. Kada je dobio i tu saglasnost, obavijestio je Silića, a potom mu je poslao posebna uputstva za rad agencije, zatim akta i knjige, zastavu, i sve ostalo od bivše konzularne agencije u Banjaluci. Ujedno je izvijestio bana Hrvatske o ceremoniji Silićevog ispraćaja u Senju i dočeka u Zavalji.²⁶ Silić je 6. februara 1863. dobio dekret o svom imenovanju, koji mu je doznačio Generalni konzulat iz Sarajeva; istovremeno je zatvorena konzularna agencija u Banjaluci.²⁷

Konzularni kavaz Đaf donio je dva sanduka arhive bivše konzularne agencije i predao ih Siliću u Zavalji, ali ih on nije mogao pregledati, pošto nije imao ni stan ni ured. Pošto je spakovao arhivu, podoficir Martin Vuković ju je uputio Generalnom konzulatu u Sarajevo, a zgrada je predata banjalučkom kajmakamu Riza Ali-begu. Kada je sve sudio,

²⁵ HHStA W, P. A. XXXVIII/GK S, K 151, Jovanović Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 23. avgust 1862.

²⁶ HHStA W, 34, F8, B, Staaten B, D, 1850.-1869.; Jovanović Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 14. februar 1863.

²⁷ ABiH S, AUGK S, 279/1863; Silić Generalnom konzulatu. Senj, 25. februar 1863.; ABiH S, AUGK S, 279/1863; podoficir Vuković Generalnom konzulatu. Banjaluka, 6. juni 1862.; konzularna agencija u Banjaluci zatvorena je 21. maja 1862.

Vuković je, 8. jula 1862., otputovao kući. Prilikom odlaska, predao je pisma da ih kajmakam dostavi službenom poštom u Sarajevo, ali mu on nije htio dati potvrdu o tome, rekavši: „Ja ne mogu tebi Ilmi haber (potvrđenje) dati prem ako sam od tebe i koje pismo primio, jerbo neimam te Zapovidi od Vezira, negoli samo što ti budeš trebovao dati naruku idem, a bez svakog Ilmi habera, zaštobo, akobise izgubilo pismo gdigod do Sarajevo a ti od mene Ilmi haber imaš, tako ja neću da kriv budem i odgovoran; indi ako ti hoćeš Ilmi haber tražiti od mene tako ja od tebe neću ništa ni primiti.”²⁸

Silić je 11. marta 1863. otišao u Bihać u pratnji majora Baha, komandanta Otočke regimente, ali nije mogao pronaći odgovarajuće prostorije za agenciju, pa se vratio u Zavalju. Kajmakam Hilmi-efendija mu je ponudio kuću u kojoj ne bi stanovao ni siromašniji seljak, a kamoli konzularni agent. Silić se žalio generalkonzulu kako on nije tražio palaču za svoj stan, nego samo pristojnu kuću, ali mu to ne polazi za rukom. U Bihaću na raskršću nalazi se kuća koja bi odgovarala za smještaj konzularnog agenta; pripada Husi Abdičeviću, a prije nekoliko dana je ustupljena bihaćkom malmudiru Mahmudbegu, koji je premješten iz Banjaluke u Bihać. Molio je generalnog konzula da preko pokrajinske vlade utječe na kajmakama da se ova kuća ustupi njemu, a da se Mahmudbegu ustupi kuća Esad-efendije, malmudira koji je iz Bihaća premješten u Zvornik.²⁹ Silić je mnogo obećavao prije nego što

²⁸ ABiH S, AUGK S, 661/1862; Martin Vuković Generalnom konzulatu u Sarajevu. Banjaluka, 6. juni 1862.

²⁹ ABiH S, AUGK S, 306/1863, Silić Generalnom konzulatu. Zavalja, 12. mart 1863.; ABiH S, AUGK S, 306/1863, Konzularna agencija u Bihaću Generalnom konzulatu. Zavalja, 18. mart 1863. Četrnaest dana prije Silićevog dolaska u Zavalju prodana je Salihodžićeva kuća, i u nju je

je dobio mjesto, ali kad je počeo raditi, svakodnevno je nailazio na teškoće. Tako je bihački kajmakam Hilmi-efendija pokušao sa njim voditi pismenu prepisku na turskom jeziku,³⁰ Uostalom, generalkonzul Jovanović je jedva uspio valiji narediti da se prepiska vodi na slavenskom jeziku.³¹

Silić se zaista nije snalazio u poslu. Jovanović je 16. maja 1863. izvijestio Rehberg-Rotenlovena da konzularni agent Silić još uvijek nije uspio da se dogovori ni s osmanskim vlastima u Bihaću, ni s austrijskim pograničnim komandama o radu konzularne agencije. On je uputio nekoliko dopisa Generalnom konzulatu, u kojima se žalio na nedovoljnu predusretljivost bihačkog kajmakama, koji ne samo što nije pokazivao ni najmanje spremnosti da mu pomogne, nego mu je činio smetnje, i prema njemu se odnosio s priličnom netrpeljivošću. Ništa bolje se nisu odnosile ni pogranične vojne komande u Zavalji. Jovanović se i sa druge strane uvjerio u nevolje i teškoće na koje je nailazio Silić, pa znajući da ih on neće moći sam prebroditi, odlučio je da ode u Bihać da mu pomogne. Ovo putovanje u Bihać Jovanović je iskoristio da upozna prilike u krajevima sjeverne Bosne u kojima je bosanska vlada namjeravala da podigne nova naselja za muslimanske doseljenike iz Srbije.

Obavijestio je ministra inozemnih poslova da će proputovati duž rijeke Save, naročito da bi saznao da li se takvo naselje podiže nasuprot slavonskog sela Županje.

useljen malmudir, što je Silić prokomentirao kao pakost osmanskih vlasti, zato što je osnovana konzularna agencija.

³⁰ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Jovanović Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 28. mart 1863.

³¹ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Jovanović Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 30. juni 1863.

Ukoliko bi došlo do podizanja tog naselja, ono bi se moralo osigurati od poplava, a to znači da bi selo Županja bilo još više ugroženo. Upravo zbog toga je Jovanović protestirao kod valije i nadao se da je u tome uspio, ali je ipak želio da se uvjeri na licu mjesta, pa je od ministra tražio odobrenje za ovaj put.³² Odobrenje je dobio, tim prije što je već bio obišao ostale krajeve Bosanskog pašaluka, i podnio izvještaje koji su inače potpuniji od onih što su ih slali konzularni agenti 1856. godine.³³

Prilikom prijenosa stvari koje su pripadale konzularnoj agenciji iz Banjaluke, u Bihać nije prenesena i bandera na kojoj je visila austrijska zastava. Drvo je bilo polomljeno usljed nevremena koje je vladalo u Banjaluci 10. juna 1863., srušilo se u 4 sata poslijepodne i oštetilo kuću konzularne agencije, u kojoj je stanovao major Milenković. Oznaku konzularne agencije koja je bila na drvetu, uzeli su na čuvanje austrijski podanici, a trenutno se nalazila kod nekog Nikole.³⁴

Konzularna agencija u Bihaću je ipak počela raditi 1863. godine. Malo je sačuvanih dokumenata koji potječu iz ureda konzularnog agenta.

³² HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Jovanović Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 16. maj 1863.; Berislav Gavranović, *Bosna i Hercegovina od 1853. do 1870. godine*. Sarajevo, 1956., 306.

³³ Galib Šljivo, „Banjalučki kajmakamluk 1856. godine”. *Istorijski zbornik*. Institut za istoriju Banjaluka. 4/IV, Banjaluka, 1983., 41-59; Galib Šljivo, „Prilike u Zvorničkom kajmakamluku i proglašenje Hatihumajuna 1856. godine”. *Istorijski zbornik*. Institut za istoriju Banjaluka. 4/IV, Banjaluka, 1983., 163-178.

³⁴ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Osman-paša Generalnom konzulatu. Sarajevo, 24. juni 1863. (7. muharrema 1280.); HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Generalni konzul Rehberg-Rotenlovenu. Sarajevo, 11. juni 1863.

Prema tome se i novoosnovana konzularna agencija u Bihaću, pored trgovačkih poslova, bavila i praćenjem političkih događaja, što je bilo sasvim razumljivo. Tako je propao pokušaj trgovačkih komora da ovu agenciju usmjeri samo na rješavanje trgovačkih stvari iako su one, u to nema sumnje, bile pretežno u djelokrugu konzularnih agenata. Nismo mogli utvrditi na koji način je konzularni agent pokušao da poveća uvoz austrijske robe u Osmansko carstvo preko Bihaća, i koliko je u tome uspio. Međutim, iz nekoliko njegovih izvještaja, koji su sačuvani i u arhivi Generalnog konzulata, moglo bi se zaključiti da se on mnogo više pokušavao baviti pitanjem zaštite austrijskih podanika od nasrtaja osmanskih vlasti, nego načinom na koji povećati austrijski izvoz.

Konzularni agent iz Bihaća obavijestio je Generalni konzulat u Sarajevu, 14. januara 1864., da se u zatvoru već duže nalaze Đoko Lukić iz Petrovca, Jakov Marinković i Bojan Bilbija, a da se ne zna zbog čega. Osim toga, za buljubašu je postavljen Osmo Žiškić, čovjek na zlom glasu koji, umjesto da sprečava nepodopštine, sam ih čini. Na pravoslavni praznik Petrovdan došao je u crkvu u Pritocima upravo u vrijeme kad se narod nalazio na okupu radi molitve, počeo se kavžiti sa prisutnima, pa su ga odstranili iz crkve. Na povratku u selo Dubovsko udario je jednog seljaka puškom po leđima tako snažno, da mu je nanio više teških povreda. Ovaj seljak hrišćanin požalio se malmudiru, ali je on odbio njegovu žalbu, pošto nije imao svjedoka koji bi to potvrdili. Na prijavu konzularnog agenta iz Bihaća, posredovao je generalni konzul kod valije Osman-paše. Provedena je istraga kojom je utvrđeno da je buljubaša Žiškić neznatno izudarao seljaka Todora, zbog

čega je kažnjen, a ostali navodi nisu bili tačni.³⁵ Banjalučki kajmakam se obratio konzularnoj agenciji da intervenira kod austrijskih podanika da se pridržavaju turskih zakona. To je učinio u vezi sa prodajom pića, pa je naveo da je poznato da turski propisi ne dozvoljavaju prodaju pića, vina i rakije, ni drugih pića ni „časom ni okom“ u blizini džamija, turbeta, sudskih konaka i karakola, tj. carskih straža, i to na udaljenosti do 200 koraka. Austrijski podanik Fridman ima dućan blizu džamije, pa krčmi piće časom i okom. Ukoliko i dalje nastavi da radi tako, kajmakam je zaprijetio da će mu zatvoriti dućan i kazniti ga sa 3-10 zlatnih dukata medždije.³⁶

Uporedo sa nastojanjem da se otvori konzularna agencija u Bihaću, predlagano je i otvaranje konzularnih agencija u Banjaluci, Novom Pazaru i Travniku. Internuncijatura je ukazala Ministarstvu inozemnih poslova da ona, iako je Generalni konzulat u Sarajevu njoj podložan, ipak, nema nikakvog utjecaja kod nadležnih vlasti, a niti se od nje tražilo mišljenje za otvaranje novih konzularnih agencija u Bosanskom pašaluku. Internuncij je pisao grofu Rehberg-Rotenlovenu da, iako se nalazi duže vrijeme u Carigradu, on nema uvida u ono što čini i predlaže generalni konzul u Sarajevu, s obzirom da se konzul direktno obraćao Ministarstvu inozemnih poslova. Tako je internuncij saznao još 16. novembra 1858. za osnivanje konzularne agencije u Bihaću. I sada (tj. 1864. godine), kada Generalni konzulat

³⁵ HHStA W, P. A. XXXVIII, Generalnom konzulatu u Sarajevu, K 162, Sarajevo, 11. juni 1863. Konzularna agencija u Bihaću je izvijestila da se gradi kolski put između Bihaća i Zavalje, koji će omogućiti nesmetaniji dovoz žita iz Bihaća u Zavalju.

³⁶ ABiH S, AUGK S, 193/1864, bihački kajmakam konzularnoj agenciji u Bihaću. Bihać, 14. januar 1864.

predlaže da se osnuju agencije u Banjaluci, Travniku i Novom Pazaru, u čemu ga zdušno podržava vicekonzulat u Mostaru, od Internuncijature nije zatraženo mišljenje. Internuncij je saznao o ovom prijedlogu iz izvještaja pukovnika Jovanovića od 20. marta 1864., iako se prijedlog razmatra već godinu dana. On se složio s mišljenjem generalnog konzula da Banjaluka ima prednost nad Bihaćem za rad jedne konzularne agencije, i njega niko nije pitao za mišljenje o zatvaranju konzularne agenciju u Banjaluci i otvaranju u Bihaću. To je učinjeno dogovorom između Zemaljske generalkomande u Zagrebu i Ministarstva u Beču, uz saglasnost Generalnog konzulata u Sarajevu, a od njega notom od 27. aprila 1862. samo zatraženo da kod turskih vlasti izdejstvuje priznanje ove odluke.³⁷ Internuncija je očigledno iznenadilo to što je konzularna agencija iz Banjaluke nastavila rad u Bihaću.

Konzularna agencija u Bihaću je radila kraće vrijeme, uglavnom 1863. i 1864., pa je zatim ponovo nastavila rad u Banjaluci, ali je njen djelokrug obuhvatao oba sandžaka; 1865. je izvršena nova organizacija Bosanskog ejaleta.³⁸ Johan Murgić je tražio mjesto konzularnog agenta u Banjaluci, 11. februara 1865., i za sebe naveo da se već trideset pet godina nalazio na granici prema slavonsko-osmanskim provincijama, pa je imao dovoljno vremena da upozna karakter krajiškog stanovništva, što je neophodno za jednog konzularnog agenta. U to vrijeme je bio komandant Brodsko-granične regimente i Ogulinske regimente, pa je, obavljajući tu dužnost, dobro

³⁷ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869.; internuncij Rehberg-Rotenlovenu. Carigrad, 14. april 1864.

³⁸ Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*. Sarajevo, 1983.

upoznao ciljeve i želje austrijske politike u odnosu na susjede. Posebno je uočio da je veoma značajno da se poveća obim trgovine sa dva primorska grada, Senjom i Karlobagom, a to se jedino može postići povećanjem trgovinskog prometa sa susjednim osmanskim provincijama. Dugogodišnjim službovanjem je dobro upoznao mjesno stanovništvo, kao i oni njega, pa bi mu to sve olakšalo obavljanje konzularne službe.³⁹

Konzularna agencija u Banjaluci nije prihvatila da plaća jednog pisara kojega je na svoj trošak držala ukinuta konzularna agencija u Bihaću. Naime, Zemaljska generalkomanda je, prilikom početka rada konzularne agencije u Banjaluci, postavila podoficira Augusta Šporera za konzularnog pisara, ali ga ova agencija nije prihvatila, jer ga nije mogla izdržavati iz vlastitih prihoda, a njen zahtjev od 19. jula 1865. da ovaj podoficir bude plaćen iz državne kase, bio je odbijen.⁴⁰ Na kraju je Zemaljska generalkomanda ipak odlučila da Šporer radi u konzularnoj agenciji u Banjaluci kao vojna osoba, te da vjerovatno prima platu iz vojnih kasa.⁴¹ Konzularna agencija u Banjaluci je, 23. februara 1865., obavijestila generalkonzula u Sarajevu da ona obavlja konzularne poslove i za Bihaćki sandžak, pa je zatražila

³⁹ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869. Zagreb, 11. februar 1865.

⁴⁰ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Konzularna agencija u Banjaluci Zemaljskoj generalkomandi u Zagrebu. Banjaluka, 12. oktobar 1865.; HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869.; Konzularna agencija u Banjaluci Generalnom konzulatu u Sarajevu. Banjaluka, 12. oktobar 1865.

⁴¹ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Zemaljska generalkomanda konzularnoj agenciji u Banjaluci i Bihaću. Zagreb, 20. oktobar 1865.

službeni popis kadiluka ovog Sandžaka.⁴² Ratno ministarstvo je, 13. aprila 1866., obavijestilo Ministarstvo inozemnih poslova da je uputilo pet geografskih karata Bosne i Hercegovine za pet predstavništava: u Sarajevu, Banjaluci, Livnu, Tuzli i Mostaru. Iz Bihaća je premještena konzularna agencija u Banjaluku, pa se civilne vlasti ponovo obraćaju kordonskim komandama za rješavanje graničnih sporova.⁴³

Konzularni agent u Banjaluci bio je prinuđen da se pozove na 54. član trgovačkog ugovora između Osmanskog carstva i Rusije, koji je sklopljen u Istanbulu 10. juna 1783., a prihvatila ga je Austrija, kojim je bilo određeno da je Zemaljska vlada dužna da za čuvanje zgrade konzularne agencije odredi janjičare, ali da ne traži novčanu naknadu za njihovu službu. Pozivajući se na ovaj član, banjalučki konzularni agent je zatražio da se za čuvanje konzularne zgrade i njegovu ličnu sigurnost odrede dvojica ili više zaptija. Ovo je potrebno zato što ga je vrijeđao jedan pijani Osman usred čaršije, kad se vraćao iz kajmakamovog konaka u svoj stan. Tada mu je pijanac u lice rekao: „Ja ovoga ne kabulim,” što je mogao posvjedočiti terdžuman Jusuf koji ga je čekao na putu. Uopće uzevši, stanovništvo u Banjaluci bilo je neraspoloženo prema Austriji; naime, ortodoksni Muslimani bili su uvjereni da će sultan predati Bosnu Austriji kao odštetu za Veneciju.⁴⁴

⁴² HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869. Banjaluka, 23. februar 1866.

⁴³ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869. Beč, 13. april 1866.

⁴⁴ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869, Konzularna agencija u Banjaluci Generalnom konzulatu u Sarajevu. Banjaluka, 1. oktobar 1866., „Es könnte mir dergleichen – in viel ernsterem Masse begegnen, - denn die politische Meinung hier unter der ordinären

Međutim, Generalni konzulat se nije složio sa mišljenjem banjalučkog konzularnog agenta da se spomenuti član može protumačiti onako kako ga je konzul protumačio.⁴⁵

Konzularna agencija u Banjaluci je tek 3. novembra 1865. primila arhivu ukinute konzularne agencije u Bihaću, koja se inače sastojala od 313 komada obične arhive i 15 komada povjerljive arhive. Ova agencija je prema protokolu vodila administraciju od 10. februara 1864., kad je prestala da radi i bila premještena u Banjaluku. Arhiva je bila prilično nesređena, a naročito ona koju je vodio trgovac Silić, od 8. maja 1863. do 6. oktobra 1864. godine. Tako se, nakon kraćeg rada konzularne agencije u Bihaću, pokazalo da je generalni konzul u Sarajevu bio u pravu kad se protivio uspostavi konzularne agencije u Bihaću i što je davao prednost vojnoj osobi kao konzularnom agentu.

Banjalučka, koja je tada imala 18.000 – 20.000 stanovnika i oko 450 dućana, u to vrijeme je bila vrlo živ trgovački grad. Za prihvatanje trgovačke robe iz Austrije i one koja je izvožena iz Bosne, sigurno je bila najvažniji grad u Bosni, a po obimu trgovine odmah iza Sarajeva.⁴⁶ U to su se uvjerili i oni koji su se zalagali za otvaranje konzularne

muselmänischen Bevölkerung ist, - dass sie (nemlich Bosnien) von ihrem Car an dem Schwaba (Österreich) als Entgelt für Venetien verkauft sein, und macht natürlicherweise diese fanatischen Leute zu allen Extrawaganden fähig”.

⁴⁵ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869., Generalni konzulat u Sarajevu Ministarstvu inostranih poslova. Sarajevo, 11. oktobar 1866.

⁴⁶ HHStA W, 34, F8, Staaten B, D, 1850.-1869. Banjaluka, 13. avgust 1867.; HHStA W, 32, F8, Staaten B, D, 1850.-1869. Sarajevo, 15. mart 1860.

agencije u Bihaću. Nisu naišli ni na jedan protest nadležnim vlastima zbog otvaranja konzularne agencije u Banjaluci i zatvaranja agencije u Bihaću.

AUSTRIAN CONSULAR AGENCY AT BIHAĆ
(1863 – 1865)
Summary

At the memorials, presented through several years by the mercants of Senj and the Chamber of Commerce of Zagreb, especially by Dominik Anton Silić, the Diet of Croatia, in its 55th session, decided to support the opening of the Consular Agency at Bihać. The Consulate General in Sarajevo declared it self, too, for the founding of the Consular Agency at Bihać. In its recommendation this Consulate points out that, should this Agency be established, its paramount task would be to observe the political conditions, to examine natural resources of the surroundings, to gather data on the population as well as other information concerning the conditions in the kaymakamiye (vice-governor's district) of Bihać and not the promotion of commercial affairs. In Vienna they agreed with this idea and there followed, on the 27th of April 1862, the decision of the Ministry of Foreign Affairs to close the Consular Agency at Banjaluka and to establish the Consular Agency at Bihać. Its sphere of action extended over the kaymakamiye of Bihać and the western nahiyas of the kaymakamiye of Banjaluka: Banjaluka and Gradiška. As the consular agent was nominated the merchant of Senj, Dominik Anton Silić. According to the preserved reports, the Consular

Agency at Bihać developed its activity in 1863-1864; the attempt of the chambers of commerce to aim the activity of this Agency at the solving of commercial affairs only has failed. The Consul General objected to the establishing of the Consular Agency Bihać, since Banjaluka had at this time a population of some 18.000 – 20.000 inhabitants and about 450 shops, consequently a very lively commercial town. Its was certainly the most important town in Bosnia for the taking over of merchandise from Austria as well as of those goods which were exported to this country from Bosnia. The volume of its commerce was only a little less than that of Sarajevo. Therefore, the Consular Agency at Bihać was abolished already in 1864. and established at Banjaluka.

GLAVA XI

SINJ I NJEGOVA OKOLINA 1833. GODINE¹

Dalmacija i Bosanski ejalet imali su veći broj pograničnih mjesta na kojima su vršili razmjenu roba. Jedan od važnijih trgovačkih pravaca obavljao se od Livna do Splita. Split je bio okružno mjesto i pripadalo mu je deset pretura i 34 veće općine². Jedna od pograničnih pretura nalazila se u Sinju. U Hanu nedaleko od Sinja nalazio se raštel u kojem su svakog ponedjeljka i četvrtka održavani sedmični pijačni dani, na koje su dolazili bosanski trgovci da bi sa dalmatinskim trgovcima obavljali trgovačke poslove. Odatle, prema istoku, postojao je jedan put koji je vodio do Bilog briga, gdje je bila turska carinarnica. Da je trgovina bila znatno razvijena, pokazuje i to da je između Sinja i Splita bilo sedam velikih trgovačkih

¹ Prvi put objavljeno: Galib Šljivo, „Sinj i njegova okolina 1833. godine”. *Istorijski zbornik*. Institut za istoriju u Banjaluci. 9/IX, Banjaluka, 1988., 53-65.

² Historijski arhiv Zadar (dalje: HA Z), Prezidijalni spisi, svežanj 154, kat. I/1 6; putovanje Lilienberga po Dalmaciji 1832., 1833. i 1834.

radnji, u kojima se djelimično nalazila bosanska, a djelimično italijanska roba.³ Zato su za održavanje prohodnosti puteva brinule i turske i austrijske vlasti, ali također i za održavanje sigurnosti ovih puteva.⁴

Predio između Vrlike i Sinja bio je prilično nesiguran, pošto su tu često krstarile razbojničke bande. Zato je i trgovina bila ugrožena, pa su livanjski kapetan i sinjski pretor sarađivali na suzbijanju pohoda pljačkaških bandi. I dalmatinski namjesnik Lilienberg je održavao prijateljstvo sa livanjskim kapetanom Firdusom, koji mu piše, 4. avgusta 1836. godine: „Ma buduchi da u stoj Knjighi neima nista suprotnoga protiva Vami, do bahs glas radosti za Vash i za mene kako pravoga Vahsega Priatelja, zahsto u njoj jest potvrđeno određenje od Stambula Vahsega primilistivnoga Carra, da Vami kako prvi Vojvoda illi kako mi govorila General Camandirandom imaste pridati Armatu Carsku s - kojom Vi na Vam Zapovid imate razgonit ij u red povratiti sve Rebelle od Bosne.”⁵ Ibrahimbeg Firdus se bio sklonio u Sinj poslije pobune koja je protiv njega buknula u Livnu. Austrijske vlasti su ga prijateljski primile, a dalmatinski namjesnik mu je poslao Rikarda Erka da ga

³ HA Z, Prezidijalni spisi, svežanj 154, kat. I/1 6; putovanje Lilienberga po Dalmaciji 1832., 1833. i 1834.

⁴ Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: ABiH S), Austrougarski generalni konzulat (dalje: AUGK S), 1833/1862. Livno, 9. decembar 1862. Aus Privatkorispodenzen mit Sign und Ausregungen des hiesigen Handelstandes habe ich entnommen, dass die Bewohner Signs und Livnos alsogleich geneigt wären diese Strasse auf ihre eigenen Kosten herzustellen, falls ihnen hierzu die Autorisation von den türkischen Regierung ertheilt wäre.

⁵ HA Z, Prezidijalni spisi, svežanj 192, kat. X/1, Zadar, 4. avgust 1836.

pozdravi. U ponedjeljak, 15. avgusta, Erko je stigao u Sinj i odmah posjetio Ibrahimbega Firdusa, kojem je izručio Lilienbergove pozdrave.⁶ Na ovom području su održavane višestruke veze između stanovnika susjednih carevina. Stanovnici Sinjske krajine iznajmljivali su od stanovnika livanjske kapetanije pašnjake na višegodišnje napasanje stoke. Tako je sačuvan ugovor koji je potpisao Muhamedbeg Huseinović iz Kupresa sa Miškom Bilobrkom (Lukinim) iz Obrovca, Josipom Poljakom (pokojnog Miška) i Šimunom Žvrljom (pokojnog Mate) iz Glavica, svi iz Sinjske krajine, koji su Muhamedbegu 15. safera 1271. (6. novembra 1854.) platili 91 talir za sedam narednih godina.⁷

U toku 1832. godine, dalmatinski namjesnik je obišao neke dijelove Dalmacije; u 1833. dovršio je putovanje i podnio opširan izvještaj o pokrajini, kojoj se nalazio na čelu. Upravo u to vrijeme putovao je na Klek i Sutorinu pukovnik Bernard Kaboga, sa zadatkom da opiše sve turske enklave i da procijeni njihovu vrijednost.⁸ Sinjski pretor je pratio prilike u Bosanskom ejaletu, pa je stalno imao jednog svog izvještača u Livnu, koji ga je detaljno izvještavao o prilikama u Livnu. Taj

⁶ HA Z, Prezidijski spisi, svežanj 192, kat. 10/1 5. Sinj, 17. avgust 1836.; Hajrudin Čurić, „Posljednji livanjski kapetan Ibrahim-beg (Firdus)”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. Sarajevo, 1957., 97-131.

⁷ ABiH S, AUGK S, 1133/13. Livno, 6. novembar 1854. Ugovor je regulirao da: „1) Muhamedbeg Useinbegovich daklen za sebbe i svoje poslidgne daje i u vike dopusta ga odsieku alli kiriu svoje zemlie oranicze sve i okrajke, koje se nahode pod Prologom kod Austrianskoga mejase i zovuse Tarnova Pogliana, mogiu mejasim od Milličichia do Vranovacza Bega Bajaghichia, istim gori imenovatim Jadrevichiu. Pogliaczim, Czverglichiu, Billoberku, koi uzimgliu za se i za svoje segmane.”

⁸ Galib Šljivo, *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1814.-1875*. Beograd, 1977., 21-49.

izvještač se kretao u neposrednoj blizini livanjskog kapetana, tako da su podaci do kojih je dolazio bili „podaci iz prve ruke.”⁹ Očigledno da je Austrija nastojala sakupiti što više podataka o graničnim oblastima s Osmanskim carstvom. U žižu austrijskog interesiranja spadalo je i granično područje s Crnom Gorom. Bernard Kaboga je zaključio svoj izvještaj u Sutorini, 17. jula 1832., a već u avgustu je podnio vrlo opširan izvještaj o granici s Crnom Gorom. Ali su sačuvani i opisi krajeva koji nisu bili sporni u međudržavnim odnosima između Austrije i Turske. U te opise spada i detaljan opis Sinja i njegove okoline, koji je uradio kapetan Hartman u septembru 1833. godine.

Kapetan Hartman je u septembru te godine proputovao Cetinskom krajinom, i o njoj podnio vrlo iscrpan izvještaj. Hartman je bio obrazovan čovjek, pa je obratio pažnju ne samo na vojni značaj Sinja i njegove okoline, nego i na geografske karakteristike toga kraja. Ovaj opis je veoma značajan, zato što sadrži mnoge podatke koji su značajni za historiju Cetinske krajine, i posebno Sinja. Opis Cetine je počeo od Vrlike.¹⁰ Između Vrlike i Koljana, Mlečani su imali rudnike gvožđa, ali su oni brzo zatvoreni, jer su davali premalo gvožđa. „I danas se tu nailazilo na mnoge peći za topljenje gvozdene rude“, a mogli su se razabrati i jamski potkopi podzemnih hodnika. Od Vrlike do Koljana je vodio dobro prosječen glavni drum. Koljani su se nalazili na obali Cetine, preko koje je bio sagrađen most na lukove sa 25 stubova; most je bio dug 50°, a širok 15' i nije imao ograde. Ovaj most je omogućavao

⁹ HHStA W, St. K. Türkei, III/12, Kotor, 22. oktobar 1832.

¹⁰ Kriegsarchiv Wien (dalje: KA W), Memoire 1836, B 127/6. Sinj u Dalmaciji, septembar 1833.

povezivanje sela sa desne i lijeve obale Cetine. Jedan put od ovog mosta je vodio do pravoslavnog muškog manastira Dragović, koji je bio smješten u dubokoj i šumovitoj klisuri. Manastir Dragović se nije vidio sa glavnog drumu.

Iako se nisu vidjele zidine manastira, ipak je jedna njegova zgrada bila postavljena tako da je pogledom iz nje bilo lako obuhvatiti cijeli kraj. Riječ je o ekonomskoj zgradi koja je bila sagrađena na brežuljku, koji se visinom isticao iznad ostalih. Od mosta do manastira bila je udaljenost od 3 milje, ili jedan i po sat hoda. Na udaljenosti od 5 milja, ili dva i po sata hoda, nailazilo se na Ribarić i Potravlje, odakle je počinjala prostrana dolina koja se pružala u pravcu sjever-jug, i koja je otprilike bila duga šest, a široka tri sata hoda. Visoka planina Svilaja naginje se ka istoku, a njene strane se spuštaju gotovo do obala rijeke Cetine. Sa druge strane ravnice, na nju se priključuje ogranak Dinare, a planinski lanac Prolog opkoljava njenu južnu stranu i graniči se sa planinom Mosor, koja se prostire jugozapadno. Na južnoj strani se nalaze gole visoravni kraških planina Visoka, Gaj i Radošić. Niži čuvici su ili goleti i stijene s oskudnom travom, ili se na njima nalaze ljeskovo šibljje i listopadno drveće.

Rijeka Cetina izvire u podnožju brda Vrelo (Varlo) Vranica na udaljenosti „tri italijanske milje jugoistočno od Vrljike” iz jedne duboke kotline, iz koje obilato nagomilana voda otiče blago bez pada. Gornja ivica stjenovitog bazena kružnog je oblika, a prečnik bazena je otprilike 20 hvati. Samo četvrt sata od izvora Cetine nalazila se najzanimljivija prirodna rijetkost za posmatranje. Riječ je o Pejinoj pećini koju je priroda načinila, ili je to „naročita igra prirode”. Ona se nalazila u brdu Vranici, a ulaz u pećinu je iznad male njive Zemlja draga. Njeni hodnici vode na sjeverozapad, a ulaz ima

četverougaoan oblik i vrlo je nizak: visok je samo 40, a širok 32 palca. Svod pećine liči na pušnicu i povećava se poslije nekoliko koraka, a sve se više povećava kako se dublje ulazi u pećinu. Onda se nailazi na četiri velike dvorane, i veći broj bočnih hodnika.

Ove dvorane imaju 72° s jugoistoka ka sjeverozapadu, a da bi se stiglo u posljednju pećinu, mora se provući kroz mali otvor. Na kraju pećine nalazi se prolom u stijeni visok 10', a širok 4' koji vodi do duboke provalije ispunjene vodom. U podzemne odaje ove pećine nije prodirao ni zračak dnevne svjetlosti; dvije odaje imaju visoke strane i vrlo su prostrane, a druge dvije se sužavaju. U njima se nalazi jedna vrsta stalaktita od bijele, svjetlosive i tamnosive prašine, koja se tu poslije višegodišnjeg prokaplјavanja nataložila, proizvela kolosalne stubove, i tom prilikom oblikovala čudne figure i obrazovala različite forme. „Pošto stalno pada jaka kiša, pod je bio pokriven dubokim muljem.” Ovaj mulj je stalno vlažan, a po tupom odjeku vlastitih koraka može se zaključiti da se ispod nalazi šupljina na dubokim lukovima. Tek što je Cetina obrazovala svoje korito od izvora Vrilo, u nju utiče vodom bogati potok Čitluk, a potom i potoci Nela i Kotluša; na Neli se nalazi vodenica. Sva tri potoka ulijevaju se u Cetinu sa desne strane, a sa lijeve strane se ulijevaju bujice Dragović, Ribarić, Kreševo i Dabar. U Cetinu se ulijeva još 19 potoka i bujica, od kojih su najveći Majda, Peruća mala, Peruća velika, Rakanovac, Suvi rumin, Mali rumin, Veliki rumin, Maline, Vojskova, Karakašica, Pavijak, Gorušica, Slano vrilo, Marića vrilo, Košinac, Orlja, Ruda mala, Ruda velika i Grab. Znatna su i tri vodotoka: Sirenica, Zavirča i Jekić, koji navodnjavaju obližnje nizije, i napokon se slijevaju u Cetinu.

Od izvora do Ribarića, Cetina protiče kroz kotlinu koja

ima sve osobine planinske doline. Ovu kotlinu oivičavaju visoke planine koje su blizu obala rijeke, a strane su im strme i odsječene; mnoge jaruge koje su usječene u ove planine postaju bujice pri velikim i dugotrajnim kišama. Često se strovaljuju silovito naniže, jer im korito još nije bilo oformljeno i tada naglo povećavaju vodostaj Cetine, koja kod Trilja ima vrlo suženo korito između planina i većeg broja okuka, pa se zadržava proticanje vode, i tada ona plavi uzvodne nizine koje su široke i po nekoliko hiljada koraka. Voda se zadržava na ovim nizinama i po više mjeseci, a ako se to dogodi kasno ujesen, onda ostane i tokom čitave zime. Ove bujice donose velike količine mulja i pijeska, pa je površina ravnice pretežno mokra, ali je ipak prilično plodna, izuzev onih potolina na kojima raste trska. Ima plodnih pašnjaka koji daju najbolju hranu za brojna stada, a preostaje stočne hrane i za izvoz. U ovom kraju se svuda nailazi na izvore, potoke i bujice, a pošto i Cetina tuda protiče, onda ovaj kraj ne oskudijeva u pitkoj vodi, te stanovnici samo prilikom dugotrajnih suša moraju donositi pitku vodu sa veće udaljenosti.

U vojnom pogledu, kraj od Vrlike do Sinja nema zapreka za kretanje pješadije, konjice i artiljerije. Ukoliko bi zbog elementarnih nepogoda bio prekinut glavni drum od Vrlike do Sinja, i tada bi se lako moglo omogućiti kretanje vojske, pošto posvuda ima pijeska i kamenja, tako da se može popraviti drum ili prokrčiti prepreka. Od Sinja vode glavni putevi ka Uncu, Livnu i dalje prema Jajcu, a onda preko Aržana za Imotski i Duvno i, dalje, do Mostara. Od Vrgorca vodi tvrdi drum preko Ljubuškog do Neretve. Do morske obale vodi odličan tvrd drum preko Klisa, koji se otuda strmo spušta preko Solina do Splita i Trogira. Svi ovi drumovi su osposobljeni za prolaz vojske, konjice i artiljerije. Sporedni

putevi za Tursku idu preko Voštanja i Kamenskog, a za morsku obalu preko Muća i Ogorja. Svi rodovi vojske mogli su operirati do Zadvorja (Daare). Ovdje Cetina protiče blizu, samo nekoliko stotina koraka između visokih litica, spušta se duboko i teče prema Omišu. Ovaj predio je kapetana Hartmana podsjećao na dolinu Ensa u Gornjoj Štajerskoj. Zadvarje je malo mjesto, beznačajno, jer je brojalo samo 17 loših kuća i daščara, ali je s vojne tačke gledišta bilo veoma važno, pošto zatvara jedan klanac s dominantnim uzvišenjima, pa se može lako zatvoriti pristup i od Omiša i od Makarske. Okomite litice padina okolnih planina i krivudav put omogućavali su ometanje približavanja neprijateljskih kolona. Konfiguracija ovog terena omogućavala je braniocima da duže vrijeme sprečavaju nadiranje neprijatelja, u mjestu se nalaze zidine kastela i kasarna za četiri pješadijske čete. Kroz ovo mjesto učestali su karavani trgovaca žitom, koji svoju robu prenose na tovarnoj stoci u Makarsku ili Omiš. Njih obično prati cijela porodica, pa se tako obrazuje vrlo duga karavanska kolona, a dolaze iz Studenca, Aržana i drugih udaljenih mjesta. Odatle staza krivuda preko nižih obronaka Biokova ka Makarskoj; i ova staza je upotrebljiva za vojsku i pješadiju.

Kapetan Hartman je posebno naglasio da je dolina Cetine neobično gusto naseljena, i da ima 13.388 stanovnika. Do Trilja je Cetina činila veliku ravnicu, a od Trilja se sužava, pa sve do Omiša ima karakteristike planinske kotline.

<u>Mjesto</u>	<u>kuća</u>	<u>stanovnika</u>
Sinj	310	1.314
Cotto Borgo (Podgrađe)	65	403
Brnaze	80	608
Poručica	17	118
Radošić	46	383
Turjaci	68	483
Košute	43	300
Gardun	19	97
Vojnić	30	205
Rakićevo	16	145
Trilj	7	36
Maljkovo	27	163
Potravlje	118	854
Zelovo	37	235
Satrić	40	324
Hrvace	230	1.048
Čitluk	28	213
Karakašica	27	207
Lučani	66	424
Suvač	38	227
Čurlini (Curlini)	21	128
Glavice	126	907
Vučipolje	32	207
Bitalić donji	63	408
Bitalić gornji	96	672
Dubova vrata	12	110
Bajagić	44	390
Obrovac ili Han	31	289
Gljev	42	206

Gala	45	213
Živinić	18	124
Otok	69	554
Korita	16	132
Orlja	26	100
Udovičić	25	273
Ruda donja i gornja	91	528
Grab	29	175
Jabuka	20	153

Pretura u Sinju je obavljala poslove za preko trideset hiljada stanovnika. Granica preture počinjala je kod Uništa i protezala se do preko Modruše, Baganja, Kadine bukve, Bilog briga, Gradišta, Voštana, Kamenskog, Bangola, Strizrepa, Ugljana, Trambusa, Poljica, Dicma, Koprivna, Radošića, Zelova, Maljkova, Otišića i Maovice do Kotluša. „Srednja klasa stanovnika” - zaključio je kapetan Hartman - „ imućna je i bavi se zemljoradnjom, trgovinom i zanatima; seljaci se ishranjuju na sopstveni način, bolje nego njihovi zemljaci koji se zlopate u planini.” Stanovnici Cetinske doline su snažni ljudi, dobro su odjeveni i vrlo su izdržljivi, tako da su mogli podnijeti duge štrapace i svi su, bez izuzetka, očvršli. Oni su pobožni, poslušni, vjerni, privrženi i iskreni. „Prevare, lopovluk i drugi slični poroci nisu im bili svojstveni, ali su zato veoma razdražljivi u osjećanju osvete i ne trpe nikakvo zlostavljanje.”

Na čelu komunalne uprave u Sinju stoje podesta (gradski načelnik), sekretar i nekoliko uglednih građana; oni upravljaju nad 72 općine koje obuhvataju veliko prostranstvo. Svaka seoska općina ima svog seoskog poglavara (saro villa). Komunalnoj upravi Sinja pripadaju mjesta od Potravlja, sva

granična mjesta od Modraša preko Bilog briga, Voštana, Kamenskog, Banogona, duž austrijske turske granice. U unutrašnjosti, sinjskoj preturi pripada područje od Ugljana i Novog Sela, te Dicma i Kotluše. Vojnu službu obavljaju teritorijalne snage pod komandom jednog pukovnika, kojem su potčinjena tri serdara sa sjedištem u Sinju, Vrlici i Voštanju. Serdarima su potčinjeni viceserdari, harambaše, civili (gradski) i rustici (seoski). Panduri su odabrani povjerljivi Morlaci, a njihov broj ovisi o potrebi koju utvrđuje Zemaljska uprava (Namjesništvo u Zadru), ali se njihov broj umnožavao iz godine u godinu. Svakom stanovniku je bilo dopušteno da posjeduje i nosi vatreno oružje, pa i pištolje i hladno oružje. Ovo zbog toga da bi zaštitio sebe, svoju porodicu i imovinu. Ali im je iz tog prava proizilazila i obaveza da svi, u slučaju potrebe, moraju učestvovati u odbrani onog kraja za koji vlast bude smatrala da ga treba zaštititi. Ljude sinjskog kraja krasile su mnoge vojničke osobine, posebno su uživali u tome da pucaju iz svojih pušaka, cijene oružje i mnogo polažu na to da nabave sjupocjeno oružje. Inače su „hitri lovci” i izdržljivi su u pješaćenju, a zadovoljni sa malo hrane i spremni da marširaju i po nekoliko dana s komadom hljeba i crnog luka, i to planinskim vrletima ovih visokih planina. Oni su skromni i u drugim stvarima: leže na goloj zemlji, podnose jednako i mraz i žegu, a pri tom se umotavaju u jedno jedino ćebe samo u vrijeme najhladnije bure, ili za trajanja snježne vijavice, koja zna zahvatiti planine alpske regije.

Stanovništvo je pretežno katoličko. Franjevci opslužuju većinu parohija i imaju prilično velik prihod, veći broj ekonomskih zgrada, nekoliko njiva i bašta. Franjevci imaju u Sinju svoj manastir kojem pripada nekoliko župa. Ima i svjetovnih svećenika koji, kao pristalice glagoljice, govore

samo «ilirski», a latinski uopće ne razumiju, pa molitve i svetu misu čitaju na lokalnom narječju. U Cetinskoj krajini ima 18 crkava u kojima se služi po rimokatoličkom obredu, i to u Sinju, Purjacima, Gardunu, Vojniću, Trilju, Maljkovu, Potravlju, Zelovu, Hrvacima, Lučanima, Biteljiću donjem, Bojagiću, Gljevu, Gali, Otoku, Udovičićima, Rudama i Grabu. U Biteljiću gornjem nalazi se crkva za pravoslavno stanovništvo.

O zdravlju stanovnika starao se „sreski fizikus” koji je stanovao u Sinju; tu se nalazio i jedan «ranar» (hirurg). U cijelom kraju nije bilo apoteke. Za smještaj bolesnika mogli su se koristiti nekoliko lokala i većih kuća, koje bi za kraće vrijeme bilo moguće preurediti za ove potrebe.

Što se tiče prihoda od carina, oni su bili mali. U Sinju se nalazila pogranična carinarnica sa jednim kontrolorom i nekoliko finansijskih nadzornika.

Očigledno, zaključio je kapetan Hartman, da su u vojnom pogledu izvanredno pogodne i dolina Cetine i okolina Sinja. S vojne tačke gledišta, tu se nalazila prostrana središnja tačka za slobodno kretanje u svim pravcima. Sama dolina je mogla osigurati dovoljno sredstava za izdržavanje tokom dugog razdoblja, a postojali su i pogodni položaji za snažnu odbranu.

Sinj je varošica u koju Morlaci svake srijede i subote donose na prodaju žito, drva, stoku, živinu, divljač, ribu, grubu grnčariju i sličnu robu. Sinj leži na uzvišici koja dominira nad okolnom ravnicom. Prve kuće su sažidane u blizini kastela; na tadašnjem trgu se nalazio jedino manastir s crkvom. Sinj se stalno uvećavao i širio pod Mlečanima. U ovom kraju, pa i u Sinju, blagostanje stanovništva vidno se poboljšavalo zbog pogodnog tla za obradu, ali i zbog velikog trgovačkog

saobraćaja, u kojem su učestvovali gotovo svi Sinjani. Može se govoriti i o tome da se trgovinom bave svi stanovnici, te da su povezani i sa Turskom i s Italijom. Osim manastira s prostranom parohijskom crkvom i pješadijske kasarne, u Sinju nema drugih javnih građevina. Pješadijsku kasarnu su već Mlečani preuredili za konjicu; ona ima četverokutni oblik od 1.147 hvati sa 4 dvospratne kule. U dvije kule su smješteni oficiri, u trećoj stanuje ovdašnji austrijski pretor sa nadzornicima zatvora, a civilni zatvor se nalazi u prizemlju kule. Četvrta kula je u vrijeme boravka kapetana Hartmana u Sinju bila prazna, i on je pretpostavljao da će se pretvoriti u ruševinu, ako ostane duže vremena prazna. Vojnom komandantu Sinja bilo je odobreno da koristi vrt koji je uređen uz prve dvije kule, i ima površinu od 60 hvati.

Na crkvenom trgu nalazila se česma za vodu, koja se koristila za kuhanje i napajanje stoke. Imala je slabiju vodu za piće od vode iz drugih izvora. Voda u Sinj je dovedena podzemnim vodovodom iz brda Sušnjena glavica, koja je udaljena otprilike 350° od Sinja u pravcu sjeveroistok. Ova uzvišica se nalazi desno od drumu koji vodi iz Sinja za Vrliku. Najbolja voda u Sinju bila je ona koja je tekla kao izvor Odrina u Carsku česmu. Ona je zadržavala mnoge mineralne sastojke i nije nikad presušivala, a izvirala je na brdu Nebesa, iz kojeg je izvirao i izvor Miletin. U zimske dane je nešto vode davao i izvor Stubaruća, a ljeti kad padaju obilne kiše, na nekadašnjoj Bazani pojavila bi se voda pod imenom izvora Žankovac. Sinj tako nije oskudijevao u vodi za piće ni u ljetne, ni u zimske dane. Bujica Goručica pokretala je pet malih mlinova: 1. mlin sa dva hoda, koji je pripadao Pavlici Jerčiću; 2. mlin sa tri hoda, koji je pripadao Ivanu Mučiku; 3. mlin sa jednim hodom, koji je pripadao Anti Tripalu; 4. mlin sa dva hoda, koji je

pripadao nekom Arbanasu; 5. mlin sa dva hoda, koji je pripadao nekom Budimiru. Još su postojala dva mlina sa tri hoda, koje je pokretala Vojskova, a kod Hrvaca nalazila su se tri mlina sa po dva hoda.

Iza Sinja, na jednom stjenovitom brdu, nalazili su se ostaci nekog kastela. Pričalo se da su ovu utvrdu, navodno, podigli Turci, kad su se Sinj i njegova okolina nalazili u njihovim rukama. Kad su Mlečani preuzeli od Turaka ovaj kraj, oni su utvrdili kastel, ali je on sada bio u ruševinama. Njegovom propadanju doprinijeli su stanovnici Sinja i okoline. Naime, oni su najljepše kamene blokove koji su bili isklesani, samovoljno i na silu vadili iz zidova i upotrebljavali za podizanje svojih kuća, pa je tako ovo zdanje, koje je inače bilo lako za održavanje, potpuno razoreno. Prije četiri godine, saznao je kapetan Hartman 1833., bilo je u kastelu još dobro očuvanih nekoliko lijepih soba, a ni podzemni hodnici nisu bili zatrpani. Za kastel je korištena česma sa vodom iz izvora Miletin, a nosila je italijanski naziv *tre canoni*, što je, kako je pretpostavljao kapetan Hartman, trebalo da znači da je voda prolazila kroz tri cijevi, koje su sada bile zapušene. Sada je na ovom mjestu kapala izvorska voda na više strana, dok je u samom udubljenju bilo malo.

Horizont Sinja je omeđen planinskim lancima i uzvišicama koji se protežu od planine Svilaje, koja se ubraja u planine srednje visine i veličine. Planine oivičavaju Sinj sa sjeveroistoka i zastiru njegovu zapadnu stranu. Strane su im od podnožja do najvećeg vrha većinom bez rastinja, sastavljene od golog stijenja, a samo mjestimično raste zakržljalo šiblje; njihovi donji ćuvici su nešto šumovitiji, a najniže padine su obrađene. Od najveće planine Svilaje ima više osamljenih brda i uzvišica, između kojih se nalaze provalije, prolomi i pukotine

koje dosežu i do najdubljih nizija Cetine, i upravo u njima se skuplja voda kad duže padaju obilne kiše, pa kao bujice i brzaci otiču stranama nizbrdica. Oni svojom vodnom snažno natapaju i navodnjavaju po nekoliko mjeseci doline i ravnice, a voda se zadržava na poljima. Zbog toga što je Cetina stisnuta između visokih litica kod Trilja, a krivine ometaju brže oticanje vode, to je dolina Cetine često izložena dugotrajnim poplavama. Kapetan Hartman je obaviješten da je pokušao da se ubrza tok Cetine i tako onemoguće, ili bar smanje poplave. Prije četiri godine pokušalo se, uz znatno velike finansijske izdatke, ubrzati oticanje Cetine, pa je očišćeno korito ove rijeke, koliko je to bilo moguće, a raznesene su eksplozivom stijene koje su sprečavale brže oticanje. Tako su trebale biti otklonjene prepreke bržem protoku vode, ali poplave su i dalje harale, jer poduzeti radovi nisu otklonili sve prepreke koje su usporavale tok Cetine. Cetina je tako i dalje plavila veliku ravnicu, koja se procjenjivala na nekoliko hiljada koraka, pa je tako poplavljena izgledala kao more.

Sa sjeverozapadne strane, čak do sjevernog gradskog zida, Sinju se približavala planina Gaj, koja obuhvata predio od Karakašice do izvan Brnaze, a ima više ogranaka u pravcu juga. Na jugu se nalazi uzvišica Radošić, kao najduža i najznačajnija, pa se na njenom najnižem obronku nalazi grad Sinj. U okolini Sinja brdo Visoka je najviše, a brijeg sa zamkom mu je najbliži, čija ovalna figura sa liticom koja je isturena prema crkvenom trgu na kome od prije četiri godine stoji sahat-kula; brežuljci od podgrađa (Sotto Borgo), pa do Glavice, zatvaraju dolinu s obje strane. Dalje na zapad, nalazi se brdo Sutina, koje se preko sedlastog prevoja spaja sa Bujakovcem. Od Sutorine vodi jahaći put za Muć i Ogorje. Sjeverno od Sinja slijedi brdo Nebesa, sa već spomenutim

izvorom Carska česma; to brdo je pored susjednog brda Sušova glavica, obrađeno, pa se tu nalaze njive sa žitom; brda su obrasla listopadnim drvećem. Uzani pojas zemljišta odvaja brdo Koševa, na kome također uspijevaju žitarice. Brdo se proteže sve do Karakašice, a u njegovom podnožju je veći broj kuća; preko jednog sedlastog prevoja povezano je sa Brilozima.

Ta brda se graniče ravnicom površine 120 hvati, a nju presijeca bujica Rodoči. Odavde na istok proteže se brežuljak Čugurna glavica, a na njegovoj južnoj padini stoji selo Sotto Borgo. Prema Cetini se od ovih uzvišenja postepeno prelazi u ravnicu, sa mnogo njiva i livada, i taj dio se zove Runja. Pokraj puta za Vrliku odvaja se brdo Petrada, posljednje podnožje na kome, u šikari leži Karakašica, koja ima 28 baraka poredanih u četiri grupe. Potom se nailazi na brdo Suvač, čiji je donji dio plodan, dok mu je gornji dio kamenita naslaga. Odatle jedna duboka klisura vodi 700 koraka dužine u dolinu, kroz koju teče Karakašica, na kojoj postoji jedan most 15° dužine. Karakašica teče između brežuljaka Livač i Dočina i nije nikad duboka, tako da se u svako doba godine može pregaziti. Potok Vojskova izvire iznad Hrvaca ispod visokog brda Straža, koje se nalazi između Upara i Pleševice. Ovaj potok ima vode da može tjerati vodenicu, pa se već poslije tri stotine koraka od izvora nalazi na njemu pet mlinova.

Od Sinja za Han vodi kolski put dug 3.850°, ali se ovo rastojanje računa kao razdaljina od pola stanice. Na udaljenosti od Sinja 300 koraka, ovaj put presijeca bujica Poljak (neki je nazivaju Orgo), preko koje je podignut solidan most na jedan luk. Bujica u pretežnom dijelu godine ima suho korito, koje je prekriveno kamenjem i pijeskom. Ovo je kameni poljski put, a od njega se odvaja put za Vrliku, koji zaobilazi strmu liticu

Krić. Brdo Nedilnakima ima oblik zarubljene kupe sa tri gotovo podjednako visoka vrha i obraslo je šikarom. I ovdje se nailazi na odvojene zaobljene brežuljke i uzvišice. Na udaljenosti od 450 koraka nalazi se visoko, strmo i stjenovito brdo Gulina, gdje je i seoce istog imena.

Ova uzvišica se na istoku spaja sa padinama brda Glušino, koje se naziva i Kreda, potom se na udaljenosti od 250 koraka nailazi na brdo Žibenica. Na njenim južnim padinama su njive, livade, šipražje i manji šumarci. Na sjevernoj strani je manje plodno zemljište, koje se pruža do puta za Vrliku od doline Runja. Između Žibanice i Čuline vodi nalijevo veći put za tovarnu stoku do glavnog drumu; on je širok 5-6 stopa, ali je potrebno da se opravi, da bi bio upotrebljiv za kola. Na mjestu gdje se sastaju ova dva puta, ukopana je česma Sopot (200 koraka u brdo Kreda), koja je ozidana tesanim kamenom; ona ima bazen povezan sa dvije cijevi iz kojih teče voda; vodeni bazen je 18' dug, a 4' širok. Izvor ima stalno dobru vodu, a priticanje je tako veliko da ona otiče u malim mlazovima do polja i tamošnje močvare. Česmu su izgradili Turci. Put za Han ide dalje duž stjenovitog brda Kreda, i prolazi kroz ravnicu u dužini jedne italijanske milje.

Obronak Podgraščica obrazuje desnu obalu Cetine. Drum ide dalje južnim obronkom, zemljište je obraslo šipražjem, a obrađuju se mali dijelovi. Preko Cetine se prelazi pomoću skele koja je 14' duga i 7' široka. Na ovu deregliju može stati otprilike 80 ljudi i 15 konja. Kod Trilja ima slična skela koju iznajmljuju civilni zakupci, te za godinu dana isplaćuju 1.350 florina državnoj blagajni. Na mjestu gdje se prelazi skelom, Cetina je široka 65°, ali je ljeti znatno uža, pa je tada široka 55°. Kod Hana postoje dvije skele. Prva, gornja, u pravoj liniji od jedne do druge obale ima neku vrstu pješačkog